

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/*Volume*: 12

Sayı/*Issue*: 2

Temmuz / *July* – 2002

ELAZIĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Science

ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principals of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 12 Sayı/Issue: 2

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCILARI

Associate Editors

Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

YAZI İŞLERİ / Editorial Secretary

Hüseyin DONMUŞ
Ayşen YILMAZ
Fazilet CESUR
Ahmet KILIÇ

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

tlf : 0-424-241 52 80

faks : 0-424-233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak/ Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition: Ali YİĞİT

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

tlf : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2002

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Yrd.Doç.Dr. Ali YİĞİT
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof.Dr. Ali AKTAN (Erciyes)
Prof.Dr. Yahya AKYÜZ (Ankara)
Prof.Dr. Ahmet Turan ARSLAN (Marmara)
Prof.Dr. İbrahim ATALAY (Dokuz Eylül)
Prof.Dr. Ahmet BURAN (Fırat)
Prof.Dr. Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof.Dr. İsmail ÇETİŞLİ (Pamukkale)
Prof.Dr. Kemal ÇİÇEK (KTÜ)
Prof.Dr. Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof.Dr. Şerafeddin GÖLCÜK (Selçuk)
Prof.Dr. Ali GÜLER (İzzet Baysal)
Prof.Dr. Emine GÜRSOY-NASKALİ (Marmara)
Prof.Dr. M.Yıldız HOŞGÖREN (İstanbul)
Prof.Dr. Günay KARAAĞAÇ (Ege)
Prof.Dr. Haşim KARPUZ (Selçuk)
Prof.Dr. Turan KOÇ (Erciyes)
Prof.Dr. Halil NARMAN (Fırat)
Prof.Dr. Ahmet NIŞANCI (Ondokuz Mayıs)
Prof.Dr. Mim Kemal ÖKE (Boğaziçi)
Prof.Dr. Zafer ÖNLER (Yüzüncü Yıl)
Prof.Dr. Ramazan ÖZEY (Marmara)
Prof.Dr. Nazmiye ÖZGÜÇ (İstanbul)
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof.Dr. Nazım Hikmet POLAT (Niğde)
Prof.Dr. Enver Tahir RIZA (Dokuz Eylül)
Prof.Dr. Sebahattin SAMUR (Erciyes)
Prof.Dr. Nevin SAYLAN (Balıkesir)
Prof.Dr. Veysel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof.Dr. Cemalettin ŞAHİN (Gazi)
Prof.Dr. A.Necmi YAŞAR (Çukurova)
Prof.Dr. Nesimi YAZICI (Ankara)
Prof.Dr. Serap YILMAZ (Ege)
Doç.Dr. M.Beşir AŞAN (Fırat)
Doç.Dr. Kamil AYDIN (Atatürk)
Doç.Dr. Cem DİLÇİN (Ankara)
Doç.Dr. M.Durdu KARSLI (Sakarya)
Doç.Dr. Orhan KILIÇ (Fırat)
Doç.Dr. Ramazan KORKMAZ (Fırat)
Doç.Dr. İsmail Hakkı SEZER (Selçuk)
Doç.Dr. Halil İbrahim YALIN (Gazi)

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

Selçuk HAYLİ Erzincan Ovasında Tarımın Başlıca Özellikleri <i>Main Characteristics of Agriculture in Erzincan Plain</i>	1
Sabri KARADOĞAN, M. Ali ÖZDEMİR Malatya Şehri Doğusunda Jeomorfolojik Özelliklerden Kaynaklanan Sorunlar, <i>Problems Resulting from</i> <i>Geomorphologic Features in East of Malatya City</i>	31
Erdal KARAKAŞ Kuruluş Yeri Açısından Doğan Erdil Yağ Fabrikası (Elazığ) <i>Doğan Erdil Oil Factory From the View of its Location (Elazığ)</i>	47
Ahmet MOR, M. Dursun ÇİTÇİ Elazığ'ın Su Problemleri ve Su Kirliliği <i>Water Problems and Water Pollution in Elazığ</i>	63
Harun TUNÇEL Türk Öğrencilerin Zihin Haritalarında İslam Ülkeleri <i>Islamic Countries Images of Turkish Geography Students</i>	83

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

Abdülhalim AYDIN Yaşama Bakışta Guy De Maupassant'ın Yakup Kadri Karaosmanoğlu Üzerindeki Etkileri, <i>The influences of Guy de Maupassant's views about</i> <i>life on Yakup Kadri Karaosmanoğlu</i>	105
Fatma Sibel BAYRAKTAR "Komşu" Sözcüğü Üzerine <i>About The Word "Komşu"</i>	129
Ramazan GÜLENDAM Narrative Strategy in Kemal Tahir's Devlet Ana <i>Kemal Tahir'in Devlet Ana'daki Anlatı Stratejisi</i>	139
Yılmaz İNCE Manzum Sözlükler ve "Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi." <i>Verse Dictionaries And A Linguistic Study On Şemsî's</i> <i>Cevâhirü 'l-Kelimât</i>	175
Mustafa KARABULUT Şevket Bulut'un Hayatı ve Hikâye Anlayışı <i>The Life Story of Şevket Bulut and His Comprehension of Story</i>	183
Sadık KOÇ, Tahsin DELİÇAY Arap Dilinde Harf-i Ta'rif <i>The Definite Article in Arabic Language</i>	191
Ali YILDIRIM Nedim'in Şiirlerinde Somutlaştırma <i>Concretization in Nedim's Poems</i>	211

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

Mukadder BOYDAK ÖZAN, Burhan AKPINAR Okul Yönetiminde Kadın Yöneticilerin Başarısı, <i>The Success of Women Administrators in School Administration</i> ...	219
Ayhan DİKİCİ, Erdoğan TEZCİ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'nun Sanat, Sanat Eğitimi ve Milli Sanat Hakkındaki Düşünceleri, <i>Ideas Of Ismayil Hakkı Baltacıoğlu</i> <i>About Art, Art Education And National Art</i>	235
Bilal DUMAN, Cercis İKİEL Yapıcı Öğrenme Kuramına Göre Sosyal Bilgiler Öğretimi <i>Social Studies As To Constructivist Learning And Teaching Theory</i>	245

Hüseyin GÖK, Mehmet GÜROL Zaman ve Ergonomik Açıdan İlköğretim Okul Binalarının Kullanım Durumu, <i>In Primary Education Usage Structural of School's Building About Ergonomics and Time (Sample of Elazığ Country)</i>	263
Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ Modüler Öğretime İlişkin Bir Tutum Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirliği, <i>Validity and Reliability of An Attitude Scale on Modular Teaching Approach</i>	275
Aysun GÜROL Kız Meslek Liselerinin İşlevlerini Yerine Getirme Düzeyi (Elazığ İli Örneği) <i>Level of Implication Their Functions of Girls' Vocational High School (Sample of Elazığ Country)</i>	287
Sinan YÖRÜK, Abdullah DİKİCİ, Ahmet UYSAL Bilgi Toplumu ve Türkiye'de Mesleki Eğitim, <i>The Information of Community and Vocational Education in Turkey</i>	299

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

A. Feyzi BİNGÖL, Asaf VAROL Bölgesel Kalkınmada Doğu Anadolu Projesi (Dap) Yaklaşımı <i>East Anatolia Project Approach To The Regional Development</i>	313
---	-----

Tarih / History

Enver ÇAKAR XVI. Yüzyılda Suriye'de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri <i>The Turkomans of Salur and Çoğun Living in Syria in the Sixteenth Century</i>	325
Selçuk DUMAN Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuruluşu <i>The Established of Ali Rıza Paşa's Government</i>	341
Muammer GÜL Mısır Memlûklarının Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri, <i>Rumkale Which is the Border Castle of Egyptian Mamluks and Mamluks Traces in Anatolia</i>	359
Ramazan HURÇ Dinler Arası Diyalog Bağlamında Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla İlişkileri, <i>The Relations of Hz. Muhammed With Christians In Relations With Relagions</i>	367
Ümit KOÇ XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çavuşluk Teşkilatı <i>The Organization of Çavuşluk in The Ottoman Empire in the Sixteenth Century</i>	395
Ömer Osman UMAR Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri <i>The Jews' Activities for Setteling in Filistin During the Period of Ottaman Empire</i>	421

Temel İslam Bilimleri / Basic Islamic Sciences

Selim ÖZARSLAN Es-Sevâdü'l-A'zam İle El-Akidetu't-Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Bir Tahlili, <i>A Content of the Analysis of Sevad al-A'zam with Al-Akida al- Tahaviyya as Comparision</i>	439
Makale Yazım Kuralları / Writing Instructions for Papers	459

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 1-29, ELAZIĞ-2002

ERZİNCAN OVASINDA TARIMIN BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Main Characteristics of Agriculture in Erzincan Plain

Selçuk HAYLI*

ÖZET

Erzincan Ovası, tarımsal faaliyetler ve potansiyel bakımından Doğu Anadolu Bölgesi'nde dikkat çekici özelliklere sahiptir. Elverişli su kaynakları ve sulama tesisleri sayesinde günümüzde tarım arazilerinin % 90'a yakını sulanmaktadır. Bu sebeple daha fazla gelir sağlayan şeker pancarı ve fasulye tarımı, ekiliş alanı itibariyle önemli artışlar göstermiştir. Ovadaki köylerde hayvancılık, tali bir faaliyet olduğu için tarım arazilerinde kullanılan hayvan gübresi miktarı çok azdır. Hektar başına kullanılan toplam gübre miktarı Türkiye ortalamasının (500 kg) yarısı kadardır (260 kg). 1990 yılı itibariyle ülkemizde 1000 hektara 36,7 traktör düşmekte iken, Erzincan Ovası'nda bu miktar 24,6'dır. Kırsal kesimdeki ailelerin yaklaşık % 30'u topraksızdır. Toprak sahibi ailelerin % 80'i ise küçük mülkiyete sahiptir. Ova ve çevresinde küçük tarımsal işletmelerden oluşan, çok parçalı küçük mülkiyet hakimdir. Erzincan Ovası tarımında, % 90'lık oranla tarla tarımı hakimdir. Tarlaların yaklaşık % 25'inde nadaslı kuru tarım yapılmaktadır. Tarla tarımını sırasıyla, sebze alanları, meyvelikler ve bağ alanları takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler:Erzincan, Erzincan Ovası, Tarım

ABSTRACT

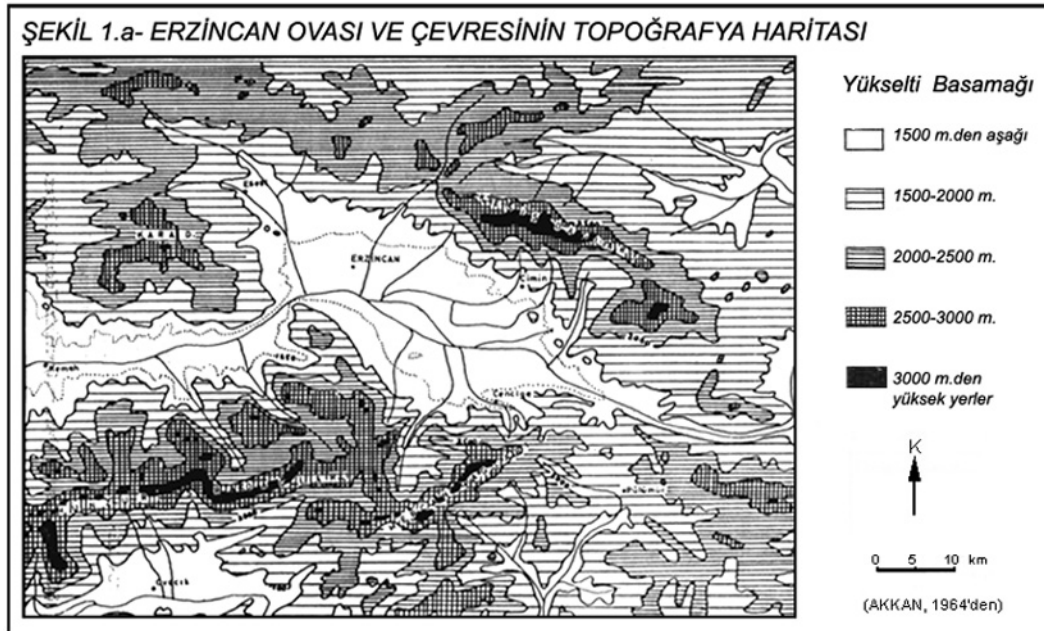
Erzincan plain has remarkable characteristics in Eastern Anatolia from the point of agricultural activities and its potential. Nearly 90% of the agricultural areas can be watered by means of useful water sources and watering facilities. For that reason, seeding sugar beet and bean, which cause earning more money, have been preferred in a great rate. As a cattle dealing is a secondary activity in the villages in Erzincan plain the manure used in agricultural areas is quite less. The total amount of manure used per hectare (260 kgs) is around the half of Turkey's average (500 kgs). While the amounts of tractors are 36,7 per 1000 hectares in 1990, it is 24,6 in Erzincan plain. Nearly 30% of the families living in countryside have no lands. The 80% of those who have lands have small lands. That means people have small lands in Erzincan plain and surrounding area. From the point of using agricultural area, 90% of the people have small lands. Followed dried land is used nearly in 25% of the fields. Vegetable, fruit and grape fields are used besides other agriculture.

Key Words: Erzincan, Erzincan plain, Agriculture

*Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü<shayli@firat.edu.tr>

1- Giriş

Erzincan Ovası, Doğu Anadolu Bölgesinde, Karasu-Aras oluğunun en batısındaki depresyonu oluşturmaktadır. NNE-SSW yönünde uzanan ova, elips şeklinde ve yaklaşık 570 km²lik bir alana sahiptir. Kuzeyden Esence Dağları (Urlagediği T. 3518 m.), güneyden Munzur Dağları (Ergan Dağı 3265 m.) ve batıdan da Karadağ (Köhnem Dağı 3045 m.) ile çevrilmiş olan ovanın 1150-1200 m. arasında bir ortalama yükseltiye sahip olduğu düşünülürse, Erzincan Ovası ile etrafındaki dağlar arasındaki yükselti farkı 2000 m. ye varmaktadır (Şekil 1a, Şekil 1b).

Erzincan Ovası, verimli alüvyal toprakları, bölge ortalamalarına göre daha elverişli sıcaklık şartları ve ana ulaşım hatları üzerindeki konumu ile başta tarımsal potansiyeli olmak üzere, pek çok konuda dikkat çekici bir yöre olma özelliğini sürdürmüştür. Çeşitli seyyah ve araştırmacılar tarafından tarımsal bakımdan zengin, meyve bahçelerinin bolluğu ve yeşillikleriyle tarif edilen Erzincan Ovası ve çevresinden, Osmanlılar döneminde de önemli miktarda tarımsal üretim elde edildiği ve devletin bu ürünlerden oldukça yüksek miktarda vergi sağladığı bilinmektedir. Tarım ürünleri üretimi bakımından, 16.yy.'da da tahıllar başta gelmekte, üzüm ile artık günümüzde ekimi yapılmayan pamuk, onları takip etmekte idi. Bugün pamuğun yerini, sanayi bitkilerinden şeker pancarı ve sebzelerden fasulye tarımı almış durumdadır.

2. Tarımda Sulama, Gübre ve Tarımsal Araç-Gereç Kullanım Durumu

Tarım faaliyetleri büyük ölçüde iklim, toprak ve sulamaya bağlıdır. Yaz aylarının kurak geçtiği yörede, tarımda sulama zorunlu bir hal almaktadır. Ayrıca yağışların yıl içindeki dağılışının düzensiz olması ve buna bağlı olarak akarsu rejimlerinin de düzensizlik göstermesi sebebiyle, tarım arazilerinin sulanması için, bu hususta köklü yatırımlar yapılmasını zorunluluk haline sokmuştur. Nitekim, araştırma alanımızın çanak şeklinde ve kuzeyden gelebilecek nemli-serin hava kütlelerine kapalı olması, yağmur gölgesinde kaldığından ilin en düşük yağış alan kesiminde bulunması, yıllık ortalama % 60 olan nispi nemin yaz aylarında % 3'e kadar düşmesine bağlı olarak buharlaşmanın çok artması, yıldan yıla ortalama yağış miktarlarındaki değişimin 200 mm.'nin üzerinde olması gibi etkenler sebebiyle, alanımızda tarımsal faaliyetlerin güven içinde yapılması için sulama hayati bir önem arz etmektedir.

İklim şartlarının doğurduğu bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve toprak şartları bakımından son derece elverişli olan Erzincan Ovası'ndan maksimum derecede yararlanabilmek amacıyla, *Erzincan Ovası Sulama Şebekesi* 'nin inşaatına 1958 yılında başlanmıştır. Günümüzde büyük kısmı tamamlanan bu projenin, kısımlar halinde yapımına devam edilmektedir.

Tablo: 1- Erzincan Ovası Sulama Şebekesinin Ana Sulama Alanları (1993).

POMPAJ İLE SULANAN	SULADIĞI ALAN (Ha).
P- 1 Pompaj Sulaması	3 611
P- 2 Pompaj Sulaması	5 245
P- 3 Pompaj Sulaması	950
Mollaköy Pompaj Sulaması	1 261
Toplam	11 067
CAZİBE İLE SULANAN	
Sağ Sahil Altınbaşak Sulaması	2 462
Sol Sahil Şıhlı Sulaması	6 642
Çardaklı Sulaması	2 775
Ada Sulaması	1 525
Toplam	13 404
SULANACAK ALAN (İnşa Halinde)	
Üzümlü Pompaj Sulaması	1 150
Girlevik - Mercan Sulaması (Cazibe)	1 250
Erzincan Barajı Sulaması (Cazibe)	4 722
Toplam	7 122
GENEL TOPLAM	31595

Kaynak: DSİ 82. Şube Müd

Erzincan Ovası'nda sulama şebekesini oluşturan ana sulama alanları ise şöyledir: Fırat (Karasu) Irmağı'nın doğudan araştırma alanımıza girdiği Gökburun mevkiinde, ırmağın sol sahilinden kanala alınan su, topografyaya bağlı olarak inşa edilen ve Erzincan

şehrinin güney hizasında, Fırat (Karasu) ırmağına kadar uzanan kanal ile Fırat arasındaki geniş sahayı kapsayan *Sol Sahil Sulaması* dahilinde, ayrıca Yamaçlı köyünün yakınındaki Karasu regülatörü ile Fırat'a paralel uzanan Şıhlı kanalına alınan su ile *Şıhlı Sulaması* gerçekleştirilmektedir. *Sol Sahil-Şıhlı Sulama Şebekesi*, 6642 ha. ile en geniş sulama alanına sahiptir (Tablo1, Şekil 2).

Mertekli regülatöründen alınan su, Altınbaşak regülatöründe ikiye ayrılarak kuzeyden Günebakan köyüne, güneyden ise Akyazı köyüne kadar uzanan iki kanal ile kanallar arasında kalan sahanın nispeten alçak olmasına bağlı olarak, 2462 ha. alan *Sağ Sahil Altınbaşak Sulaması* için kullanılmaktadır (Şekil 2).

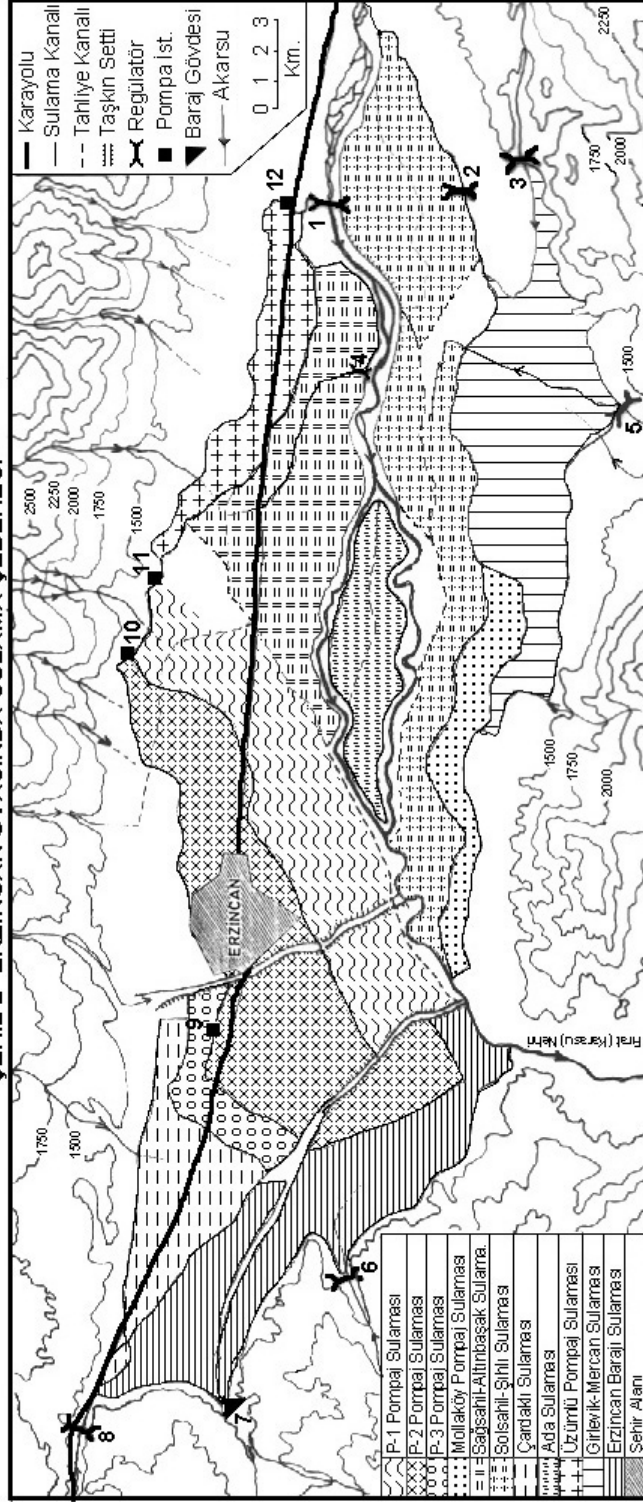
Altınbaşak regülatöründen ve güneyde devam eden kanal, Ganiefendi Çiftliği yakınında Fırat'ın ikiye ayrılarak oluşturduğu adanın doğu ucunda, Fırat'ın üzerinden boru ile geçirilerek, adanın etrafını dolaşan kanallara ulaştırılmıştır. Adanın kenarları orta kesiminden daha yüksek olduğundan, burada yer alan üç köyün (Güllüce, Mahmutlu, Balıbey) tarım arazileri kolaylıkla sulanmaktadır. *Ada Sulaması*, 1525 ha. alanı kapsamaktadır.

Cazibeyle sulanan diğer bir kesim ise, *Çardaklı Sulaması* olarak belirtilen, ovaya batıdan giren Çardaklı Deresi üzerine inşa edilen regülatör sayesinde sulanan alandır. Birbirine oldukça yakın ve bir şerit halinde Keklikkayası köyü güneyine kadar uzanan iki kanal ile 2775 ha. alan sulanabilmektedir. Çardaklı deresi debisinin bazı yıllar çok düşmesi ve hatta kurumması sebebiyle, güneydeki kanal üzerinde 4 adet havuz yapılarak bu açık kapatılmaya çalışılmıştır (Şekil 2).

Belirtilen cazibe sulamalarının gerçekleştirildiği bu alanların tümünde 136 km.'yi bulan sulama kanalı ağı mevcuttur.

Erzincan Ovası'nda cazibe sulaması için, eğim şartlarının uygun olmadığı tarım alanlarının sulanması amacıyla pompaj sulama sistemi de uygulanmaktadır. Özellikle Fırat (Karasu) ırmağı'nın sağ sahilinde kalan alanının tamamına yakını, Mertekli regülatöründen başlamak üzere, ovanın kuzeyindeki dağların dik bir eğimle ovaya indikleri sınırdaki birbirini takip eden *P-1, P-2 ve P-3 pompaj istasyonları* ile çok geniş bir alan sulanmaktadır (Foto 1). P-1 3611 ha., P-2 5245 ha., ve P-3 ise 950 ha. alanı sulamaktadır. Ayrıca, Sol Sahil-Şıhlı cazibe sulamasının, Mollaköy-Fırat Irmağı arasında yer alan üst kuşaktaki 1261 ha. lık tarım arazisi, *Mollaköy Pompaj Sulaması* kapsamındadır (Şekil:4.5). Pompaj sulamalarının kanal ağı, 20 km.'si P-1, 25 km.'si P-2, 12 Km.'si P-3 ve 12.5 km.'si Mollaköy Pompaj Sulamasının olmak üzere, toplam 69.5 km. uzunluğundadır.

ŞEKİL 2- ERZİNCAN OVASINDA SULAMA ŞEBEKESİ

1- Mertekli Regülatörü, 2- Karasu Regülatörü, 3- Girlevik Regülatörü, 4- Altınbaşak Regülatörü, 5- Mercan Regülatörü, 6- Bahçeli Regülatörü, 7- Erzincan Baraj Gölü ve Setti, 8- Çardaklı Regülatörü, 9- P.3 Pompa İst., 10- P.2 Pompa İst., 11- P.1 Pompa İst., 12- Mertekli Pompa İst.

Kaynak: DSI "Erzincan Ova Sulaması Genel Vaziyet Planı 1990" dan geliştirilerek çizilmiştir.

Foto:1- Tarım alanlarının sulanmasında en büyük paya sahip olan Mertekli Regülatörünün görünüşü. Bu regülatör gerisinde toplanan Fırat'ın suları, ana sulama kanallarına alınarak ve pompa istasyonları vasıtasıyla, özellikle sağ sahilde kalan, geniş tarım alanlarının sulanmasında kullanılmaktadır.

Pompaj ve cazibe ile faal olarak sulanabilen 24471 ha. tarım arazisinden başka, 7122 ha. araziye de sulayacak olan ve inşaatı halen devam etmekte olan üç ayrı sulama projesi de mevcuttur. Bunlardan biri, Mertekli Pompaj İstasyonu ile Günebakan Köyü güneybatısı arasında uzanan kanal sayesinde, günümüzde kuru tarım arazisi durumundaki yaklaşık 1150 ha. alanı sulayacak olan *Üzümlü Pompaj Sulaması* dır. Diğerisi ise, Girlevik ve Mercan Regülatörleri ile bu iki derenin sularını yönlendirerek ovanın güneybatısındaki yaklaşık 1250 ha. alanı sulayacak olan *Girlevik - Mercan Sulaması* dır. Erzincan Ovası'nda yapımı devam edenlerin içinde en önemli sulama şebekesi, ovaya batıdan giren Göyne Deresi'nin sularını toplayacak ve yaklaşık 4722 ha. kuru tarım arazisini sulayacak olan ve Çardaklı Sulamasına takviye olabilecek *Erzincan Barajı Sulaması* dır (Şekil 2).

Mevcut Sulama şebekesi ve devreye gireceklerle birlikte sulanan tarım arazisi 31 593 ha. olacaktır. Bu devlet sulamasının yanında, tarım arazisi niteliğinde olmasına rağmen, topoğrafik şartlar sebebiyle sulama şebekesine dahil edilemeyen, ancak köylülerin yerel ve kendi imkânlarıyla suladıkları alanlar da dahil edildiğinde, alanımızdaki sulanan tarım arazisi oranı % 82'ye çıkmaktadır.

Araştırma alanımızdaki sulama şebekesinin genişlemesine bağlı olarak, tarımsal üretimde ve ürün çeşidinde de artış gerçekleşmiştir. Eskiden Çardaklı ve Bahçeli Regülatörlerine bağlı olarak meyve bahçeleri ovanın batı kesiminde, Sol Sahil Cazibe Sulaması'na bağlı olarak da meyve bahçeleri, sebze ve şeker pancarı ekim sahaları Fırat

(Karasu) ırmağı'nın güney kesimlerinde görülmekte iken, özellikle son 25 yıl içinde pompaj sulamalarının da devreye girmesiyle, kuru tahıl tarımının hâkim olduğu kuzeyde ve batıda kalan alanlarda sulamaya kavuşturularak, şeker pancarı, sebze ve meyve alanları ve üretimi de artırılmıştır. Nitekim 1970 yılında sadece 42671 ton olan şeker pancarı üretimi, 1993 yılında yaklaşık altı kat artarak 290 500 tona ulaşmıştır. Ayrıca fasulye alanları ve üretimi gelişen sulama şebekesine bağlı olarak çok büyük bir artış göstererek alanımızın karakteristik bir ürünü halini almıştır. Fasulye tarımı için çok elverişli niteliklere sahip olan Mercan ve Girlevik derelerinin suları, Girlevik - Mercan sulamasının devreye girmesiyle, zaten ovanın güneydoğu kesiminde yoğun olarak yapılan fasulye ekim alanlarının gelişmesine yardımcı olacağı ortadadır.

Erzincan Ovası'nda % 56'sı devlet ve % 26'sı halk tarafından gerçekleştirilen sulama faaliyetleri, yetiştirilen ürün çeşitlerinin artırılmasının yanında, köylüye diğer ürünlere göre daha fazla kazanç getiren şeker pancarı ve fasulyenin hâkim duruma gelmesini de temin etmiştir.

Araştırma alanımızdaki sulama işlerinde mevcut sulama şebekesinin yanında çevre dağlık alanlardan ovaya inen, pek çoğu Fırat (Karasu) ırmağına bile ulaşamayan düşük debili (0,4-0,8 m³/sn), çoğu yaz aylarında kuruyan küçük derelerden de (Tatlısu, Kalecik, Bahçeli, Üzümlü gibi derelerden) küçük alanlı sulama şeklinde yararlanılmaktadır

Gübreleme, özellikle sulamanın yapıldığı alanlarda, tarımsal üretime en önemli destektir. Araştırma alanımızda çiftçilerle yapılan görüşmeler sonucu, arazilerinin özelliklerine ve ürün türlerine göre hangi tür gübre kullanacakları bilgisine sahip olmalarına rağmen, özellikle gübre fiyatlarının yüksek olması sebebiyle, yeterli miktarda gübre kullanmadıklarını söylememiz mümkündür. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin yaygın olarak yürütüldüğü köylerde hayvancılık, üçüncü hatta dördüncü sırada gelen faaliyet olduğundan ve elde edilen çiftlik gübrelerinin bir kısmı da tezek olarak yakacak şeklinde kullanıldığından, çiftlik gübresi kullanımı da çok azdır. Çiftlik gübreleri öncelikle meyve ağaçlarında, üzüm bağlarında ve küçük sebze bahçelerinde kullanılmaktadır. Az bir miktar ise, tarlalara verilmektedir. Dekara yaklaşık bir ton çiftlik gübresi kullanılmakta, ilkbaharda veya sulama döneminin başlangıcında tarlaya serilmektedir. Bu gübre, iki-üç yıl süreyle toprağı beslemesinden dolayı, bu dönem içinde bir daha gübrelenmemektedir. Ancak, çiftlik gübresi fosforik asit bakımından fakir olduğundan, fosforlu gübrelerle desteklenmektedir (SAVAŞ, 1965,60).

Araştırma alanımız tarım arazilerinde kullanılan suni ve çiftlik gübrelerinin yıllara göre miktarları ise şöyledir (Tablo 2):

Tablo:2- Araştırma Alanında Yıllara Göre Gübre Kullanımı (1985-1991).

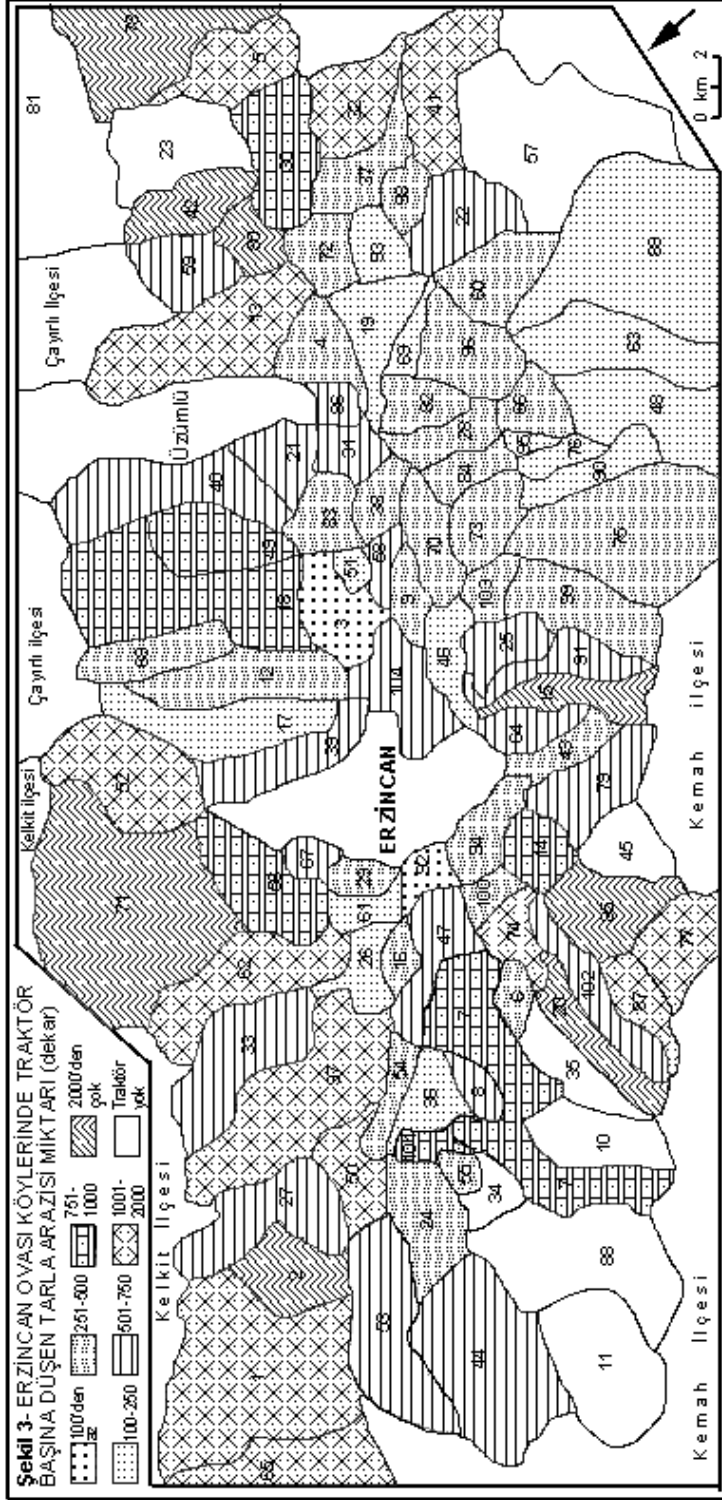
YILLAR	SUNİ GÜBRE (Ton)	ÇİFTLİKGÜBRESİ (Ton)
1985	12 770	10 524
1986	12 320	10 685
1987	12 510	11 422
1988	12 388	10 843
1989	10 061	8 730
1990	9 586	8 267
1991	10 817	9 426

Kaynak: Erzincan Tarım İl Müd

Sulama şebekesinin genişletilmesine bağlı olarak artan şeker pancarı ve fasulye tarımı gübre kullanımını artırmışsa da, ha. başına kullanılması gereken gübre miktarı, Türkiye ortalamasının (500 kg.) çok altındadır. Nitekim, 41613 ha. tarım arazisine (nadas hariç) 1991 yılında tüketilen gübre miktarına oranladığımızda, yaklaşık ha.'a 260 kg. gübre düştüğü görülmektedir. Gübre kullanımındaki bu eksiklik, şeker pancarı - buğday - fasulye üçlü münavebesinin uygulanmasıyla nispeten kapatılmaktadır.

Araştırma alanımız *tarımsal araç-gereç* çeşitliliği bakımından zenginlik arz etmesine rağmen, makine kullanımının mevcut tarımsal potansiyele göre yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Şöyle ki, 1990 yılı Türkiye tarım arazilerinde (Nadas hariç) 1000 ha. başına ortalama 36,7 adet traktör düşmekte iken (DOĞANAY, 1994,80), araştırma alanımız için bu değer 1000 ha. başına 24,6'dır. Traktör sayısı, Türkiye ortalamasının üçte ikisi kadar olmasına ve ortalamanın altında bir değer arz etmesine rağmen, tarım arazisi-traktör sayısı ilişkisine göre, Erzincan İli dahilinde değerlendirirsek, alanımızdaki durumun nispeten daha iyi olduğu söylenebilir. Örneğin geniş tarım arazilerine sahip Tercan Ovası'nda 1989 itibariyle, 1000 ha. başına sadece 1,1 traktör düşmektedir (YAZICI, 1991,201).

Traktör sayılarının köylere göre dağılışı incelendiğinde, 9 köyde traktör bulunmazken, 61 köyde 1-10 arasında, 19 köyde 11-20 arası ve 16 köyde ise 20'den fazla traktör bulunmaktadır. Köylerdeki traktör sayıları ile hâkim ekonomik faaliyet türü, tarım arazilerinin alanları ve ekonomik seviye arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Traktör sayısı 10'dan fazla olan köylerin tamamı, ova tabanında yer alan veya tarım arazilerinin büyük kısmı ova tabanında bulunan etek köylerinden oluşmaktadır. Özellikle ovanın doğu ve güneydoğusunda geniş sulamalı tarım arazilerine sahip köylerde, traktör sayısında bir artış gözlenmektedir. Bu kesimde bulunan köyler, genellikle küçük veya orta büyüklükte yüz ölçüme sahip olduklarından, traktör başına düşen tarla arazisi miktarı da 100-500 da. arasında değişmektedir. Araştırma alanımızda traktör başına ortalama 520 da. tarla arazisi düştüğü düşünülürse, belirtilen kesimdeki köylerde tarla arazisi-traktör sayısı ilişkisi oldukça elverişli değerler göstermektedir (Şekil 3).

1 - Ağilözü, 2- Ahmetli , 3- Akyazı, 4- Altınbaşak, 5- Avcılar, 6- Aydoğdu, 7- Bahçeli, 8- Bahçeyazı , 9- Balıbey, 10- Ballı, 11- Baltası, 12. Başpınar, 13. Bayırbağ, 14. Beşaray, 15. Binkoç, 16. Bozyazı, 17. Buğdaylı, 18. B.Çakırman, 19. B.Kadağan, 20. Cevizli , 21. Çadırtepe, 22. Çağlayan, 23. Çardaklı, 24. Çatalarmut, 25. Çatalören, 26. Çukurkuyu, 27. Davarlı, 28. Değirmenköy, 29. Demirkent, 30. Demirpınar, 31. Denizdamı, 32. Derebağ, 33. Dereyurt, 34. Ekinci, 35. Ekmekli, 36. Elmaköy, 37. Erdene, 38. Graniefendi Çiftliği, 39. Geçitköy, 40. Geyikli ,41. Girlevik, 42. Göller, 43.Gölpınar, 44. Göyne, 45. Gözeler, 46. Güllüce, 47. Gümüştarla, 48. Günbağı, 49. Günebakan, 50. Hacialpalangası, 51. Hancıçiftliği, 52. Handere, 53. Heybeli, 54. Hürrempalangası, 55. İlidere, 56. İşıkpınar, 57. Kalecik ,58. Karadığın, 59. Karakaya, 60. Karatus, 61..Kavakyolu, 62. Keklikkayası, 63. Kılıçkaya, 64. Kilimli, 65. Koçyatağı, 66. Konakbaşı, 67. Kurutelek, 68. K.Çakırman, 69. K.Kadağan, 70. Mahmutlu, 71. Mecidiye, 72. Mertekli, 73. Mollaköy, 74. Oğlaktepe, 75. Oğulcuk, 76. Ortayurt, 77. Pekmezli, 78. Pınarlıkaya, 79. Pınarönü, 80. Pişkidag, 81. Sarıkaya, 82. Sazlıpınar, 83. Saztepe, 84. Soğukoluk, 85. Söğütözü, 86. Süleymanlı, 87. Sütüpınar, 88. Tandırlı, 89. Tatlısu, 90. Tepecik, 91. Türkmenoğlu, 92. Ulalar, 93. Uluköy, 94. Üçkonak, 95. Ürek, 96. Yalınca, 97. Yalınzbağ, 98. Yamaçlı, 99. Yaylaabaşı, 100. Yeniköy, 101. Yeşilçat, 102. Yeşilçay, 103. Yeşilyurt, 104. Yoğurtlu.

Tarla arazileri 5000 da. ve daha fazla olan Cevizli (5000 da.), Söğütözü (6294 da.) ve Pişkidağ (5500 da.) köylerinde birer ve Binkoç (6557 da.) köyünde ise sadece 3 traktör bulunması sebebiyle, etek köyü olmalarına rağmen traktör başına düşen tarla arazileri oldukça yüksektir. Işıkpınar, Yeşilçay, Pekmezli ve Sütçinar köyleri için de benzer durum söz konusudur. Ayrıca Koçyatağı, Ağılözü, Mecidiye, Handere, Göller ve Pınarlıkaya gibi köylerde ise, dağlık alanda bulunmaları ve sulamalı tarla arazilerinin düşük miktarlarda olması sebebiyle, traktör başına düşen tarla arazisi miktarı oldukça fazladır (1000 da.'dan çok). Bayırbağ ve Yalnızbağ köylerinde ise 10'ar adet traktör bulunmasına rağmen, sırasıyla 12603 da. ve 11200 da. gibi çok fazla tarla arazisine sahip olmaları sebebiyle, traktör başına 1000-2000 da. arazi düşmektedir (Şekil 3).

Köylere göre traktör başına düşen tarım arazisi miktarları ile köylerin hâkim ekonomik fonksiyonları arasında da ilişki söz konusudur. Nitekim, traktörü bulunmayan Kalecik, Sarıkaya, Ekinci ve Baltaşı köylerinin hâkim ekonomik faaliyetleri hayvancılık iken, Tandırlı, Ekmekli ve Çardaklı köylerinin de işçiliktir. Traktör başına çok yüksek miktarda tarla arazisi düşen, Girlevik, Sütçinar, Koçyatağı, Ağılözü, Ahmetli, Davarlı, Mecidiye, Handere, B.Çakırman ve Pınarlıkaya köylerinde hayvancılık, Derebağ, Kurutelek ve Gümüştarla köylerinde ise işçilik hâkim ekonomik fonksiyondur (Şekil 3).

Uygulanan tarım çeşidi de traktör sayısını etkilemektedir, Örneğin hâkim ekonomik faaliyeti, meyveciliğin oluşturduğu Yalnızbağ, Bahçeli, Yeşilçat, Yeşilçay, Işıkpınar, Pişkidağ, Karakaya ve Göller köylerinde, traktör başına düşen arazi miktarı oldukça yüksektir (750-2000 da.). Aynı şekilde, hâkim ekonomik faaliyetin sebzeçilik olduğu Cevizli, Söğütözü, (2000 da.'dan çok) ve Çağlayan (500-750 da.) köylerinde de yüksek değerler dikkati çeker. Alanımızın güneydoğusundaki, Oğulcuk (5 045 da.ve 15 Traktör), Kılıçkaya (1570 da.ve 9 traktör) ve Tatlısu (5232 da.ve 25 traktör) köylerinin ana geçim kaynağını hayvancılık oluşturmasına rağmen, sahip olunan traktör sayısının tarla arazilerine oranla fazla olması sebebiyle, traktör başına düşen tarla arazisi miktarları oldukça düşük çıkmaktadır (Şekil 3). Bu köylerdeki traktörlerin bir kısmı, çevre köylerin arazilerinde kiralama usulü çalışmakta ve yük taşımacılığında kullanılmaktadır.

Traktörün bulunmadığı veya çok yetersiz olduğu köylerde, hayvan pulluğu ve karasaban sayılarında artış görülmektedir. Nitekim hayvan pulluğu ve karasabanın belirli köylere göre sayıları şöyledir; Ağılözü'nde 12, Ahmetli'de 10, Ballı'da 30, Baltaşı'nda 45, Cevizli'de 20, Çardaklı'da 13, Ekmekli'de 24, Göyne'de 17, Handere'de 20, Mecidiye'de 50 ve Sarıkaya'da 40 adettir. Ayrıca ister ovada, ister etekte, isterse dağlık kesimde yer alan ve meyveciliğin fazlaca yapıldığı köylerde, hem hayvan pulluğu hem de pulvarizatör sayısı çok yüksektir.

Araştırma alanımızda 1993 yılında uyguladığımız anket çalışmalarına göre, toplam olarak pulluğu ve römorku bulunan 1091 traktör, 587 batöz, 303 harman makinesi, 601 pulvarizatör (traktör ve sırt), 300 hayvan pulluğu, 430 karasaban ve 322 döven bulunmaktadır. Topoğrafya şartları, uygulanan tarım çeşidi (meyvecilik ve bahçe sebzeçiliği) ve çiftçinin ekonomik yetersizliği gibi sebeplerden dolayı, araştırma alanımızda geleneksel tarım araç ve gereçlerini görmemiz mümkün olmaktadır.

3. Parsel Büyüklükleri ve Mülkiyet Durumu

Köy İşleri Bakanlığı'nca, 1981 yılında yapılan Köy Envanter Etüdü Çalışmaları kapsamında hazırlanan ve alanımızdaki 105 köyden 88'inin temin edilebilen köy karnelerine göre 9 202 topraklı, 3 967 ailesi topraksız çiftçi bulunmaktadır. Topraklı çiftçi ailelerinin % 79'u 50 da.'dan az araziye sahiptir. Ailelerin % 16'sı 51-100 da., % 5'i 101-200 da., ve zadece % 0.4'ü ise 201-500 da. arasında araziye sahiptir (Tablo 3, Şekil 4., Şekil 5).

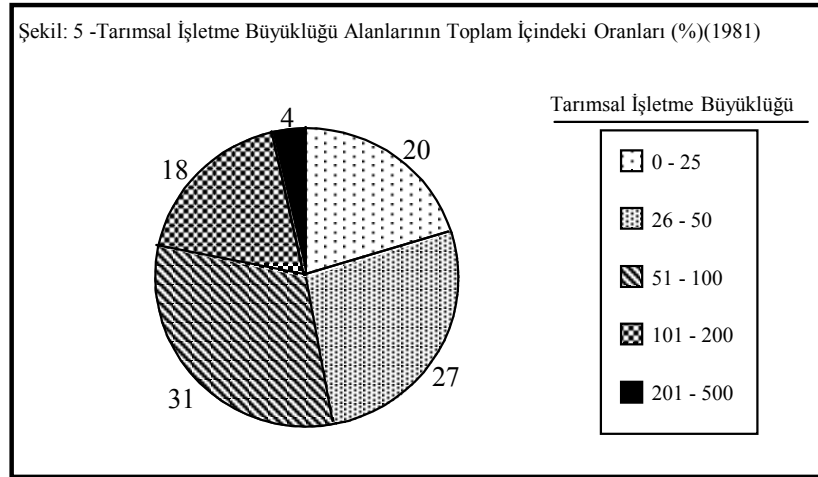
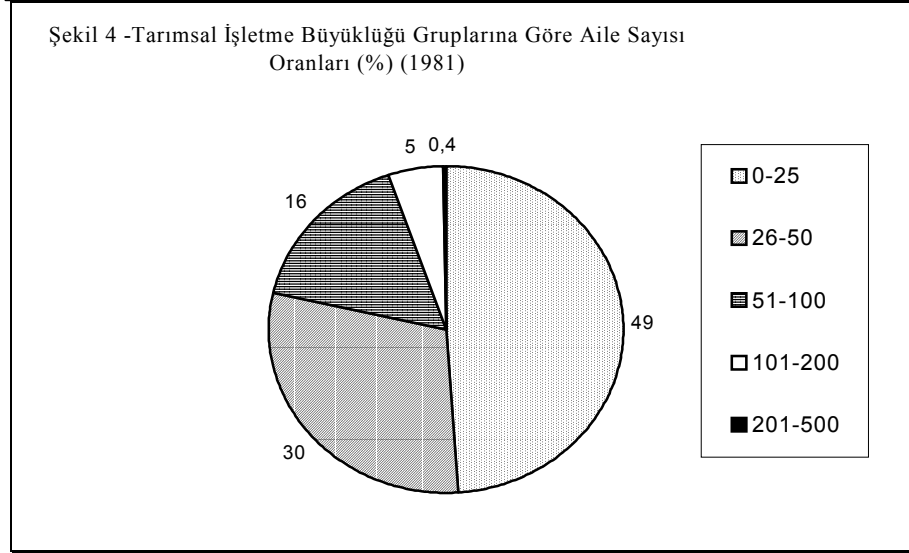
Tablo: 3- Araştırma Alanındaki Tarımsal İşletme Büyüklükleri (1981).

Arazi Grubu	Toplam Alan (Da.)	%	Parça Sayısı	%	Aile Sayısı	%	Ort.Parsel Büy.
0 - 25	81 766	20	17 018	29	4 463	49	4,8
26 - 50	107 560	27	17 007	29	2 737	30	6,3
51 - 100	125 733	31	15 464	27	1 513	16	8,1
101 - 200	71 676	18	7 427	13	444	5	9,7
201 - 500	14 463	4	900	2	45	0,4	16,1
TOPLAM	401 198	100	57 816	100	9 202	100	6,9

Kaynak: Köy İşleri Bakanlığı tarafından 1981'de hazırlanan Köy Envanter Etüdü Çalışmaları

Not: Karneleri temin edilemeyen 17 adet köyün değerleri tabloda yer almamaktadır.

Tablo 3 de de görüldüğü gibi, ortalama parsel büyüklüğü 5 da.'dan az olan 0-25 da. mülkiyet grubundaki aile sayısı, toplam içinde % 49 gibi çok yüksek bir orana sahiptir. Bu da, toprak sahibi ailelerin yaklaşık yarısının, 5 da.'dan az yüzölçümlü, bir kaç parçadan oluşan 0-25 da. arasındaki küçük mülkiyete sahip olduğunu göstermektedir. Alanımız şartlarına göre orta büyüklükte diyebileceğimiz 50-200 mülkiyet grubunda ise, ailelerin % 46'sı, parsel büyüklükleri ortalama 8-10 da. arasında değişen parsellere sahiptir. Topraklı ailelerin % 4'ünün yer aldığı 201-500 da. mülkiyet grubundaki ortalama parsel büyüklüğü ise 16 da.'dır.

Köylerde uygulanan anketlere göre, 1 da.'dan bile az olan, m²'lerle ifade edilen pek çok meyve ve sebze bahçelerinin haricinde, tarla arazilerinde 50 da.'dan büyük yüzölçümlü tek parsel rastlanmamıştır. Köylerin en büyük parsellerinin ortalaması ise, 20 da. civarındadır. Buna karşılık, 1 da.'dan bile küçük meyve ve sebze bahçeleri, hatta tarlalar söz konusudur. Köy karneleri ve uyguladığımız anketlere göre, araştırma alanımızdaki ortalama parsel büyüklüğü 7 da. civarındadır. Nitekim bu değer, Emiroğlu'nun da Erzincan İli için 7,3 da. olarak belirttiği ortalama parsel büyüklüğü ile hemen hemen aynıdır (EMİROĞLU, 1971,129).

Tarımsal işletme büyüklüğünün araştırma alanımız köylerindeki durumuna

baktığımızda, çok değişik özellikler dikkati çekmektedir. Genelde dağlık ve engebeli arazilerin hâkim olduğu dağlık alandaki bazı köylerin arazilerinin tamamı 50 da.'dan az mülkiyete sahip ailelerin elindedir (Göyne, Karakaya ve Tandırlı gibi). Bunun tersine, yine aynı konumdaki Sarıkaya ve Pınarlıkaya gibi köylerde toplam arazinin sırasıyla % 80 ve % 96'sı 51-200 da. mülkiyet grubunda yer alan ailelere aittir (Tablo 4). Ancak unutulmamalıdır ki, bu tür dağlık alanlardaki araziler genelde tarımsal potansiyel bakımından oldukça zayıf durumda bulunduğundan, orta veya büyük mülkiyete sahip olmak, ekonomik bakımdan pek fazla önem ifade etmez.

Tablo: 4- Araştırma Alanındaki Bazı Köylerde Tarımsal İşletme Büyüklükleri (1981).

KÖYÜN ADI	0 - 25		26 - 50		51- 100		101- 200		201- 500		TOPLAM Alan(da.)
	Alan(da.)	%	Alan(da.)	%	Alan(da.)	%	Alan(da.)	%	Alan(da.)	%	
ALTINBAŞAK	2370	48			2600	52					4970
AVCILAR					537	9	5400	91			5937
B.KADAĞAN	1600	26	1600	26	2550	41	515	8			6265
BAHÇEYAZI	300	9	500	14	900	26	1800	51			3500
ÇAĞLAYAN	3250	57	2500	43							5750
ÇUKURKUYU	4913	96	80	2	150	3					5143
DEĞİRMENKÖY	825	16	1550	30	2492	48	350	7			5217
DEMİRPINAR	250	9	2453	91							2703
DEREBAĞ	1200	14	1425	16	3050	35	2000	23	1000	12	8675
DEREYURT	1250	28	1850	41	1400	31					4500
EKİNCİ	1116	58			800	42					1916
EKMEKLİ			2245	79	600	21					2845
ELMAKÖY	1030	27	1132	29	1450	38	250	6			3862
GANİFENDİ			50	1			4540	99			4590
GÖYNE	225	22	800	78							1025
GÜLLÜCE	1333	37	1300	36	960	27					3593
GÜMÜŞTARLA	750	18	1500	35	600	14	1400	33			4250
GÜNBAĞI	1900	42	1450	32	1168	26					4518
GÜNEBAKAN	3000	73	1100	27							4100
HACIALI	100	3	200	6	450	14	1000	32	1400	44	3150
HANCI ÇİFTLİĞİ	250	8	1000	31	2000	62					3250
HANDERE	1200	21	4000	71	400	7					5600
IŞIKPINAR	2335	100									2335
K.ÇAKIRMAN			820	100							820
K.KADAĞAN			1890	56	1456	44					3346
KALECİK	555	26	800	38	754	36					2109
KARADIĞIN	80	1	1400	26	2450	46	1150	21	300	6	5380
KARAKAYA			6720	100							6720
MOLLAÖY	1500	23	2150	33	2410	37			501	8	6561
PINARLIKAYA	50		470	3	6080	44	7226	52			13826
SARIKAYA			1000	20	4000	80					5000
SAZTEPE							3000	42	4228	58	7228
SÜLEYMANLI	50	1	100		4000	96					4150
TANDIRLI	1850	84	350	16							2200
TATLISU	850	16	2200	41	1500	28	772	15			5322
YAMAÇLI	520	17	1100	36	1150	37	300	10			3070
YAYLABAŞI	1650	14	1850	16	5000	43	3045	26			11545
YENİKÖY	100	2	350	8	1390	30	2000	44	750	16	4590

Kaynak: Köy İşleri Bakanlığı tarafından 1981'de hazırlanan Köy Envanter Etüdü Çalışmaları

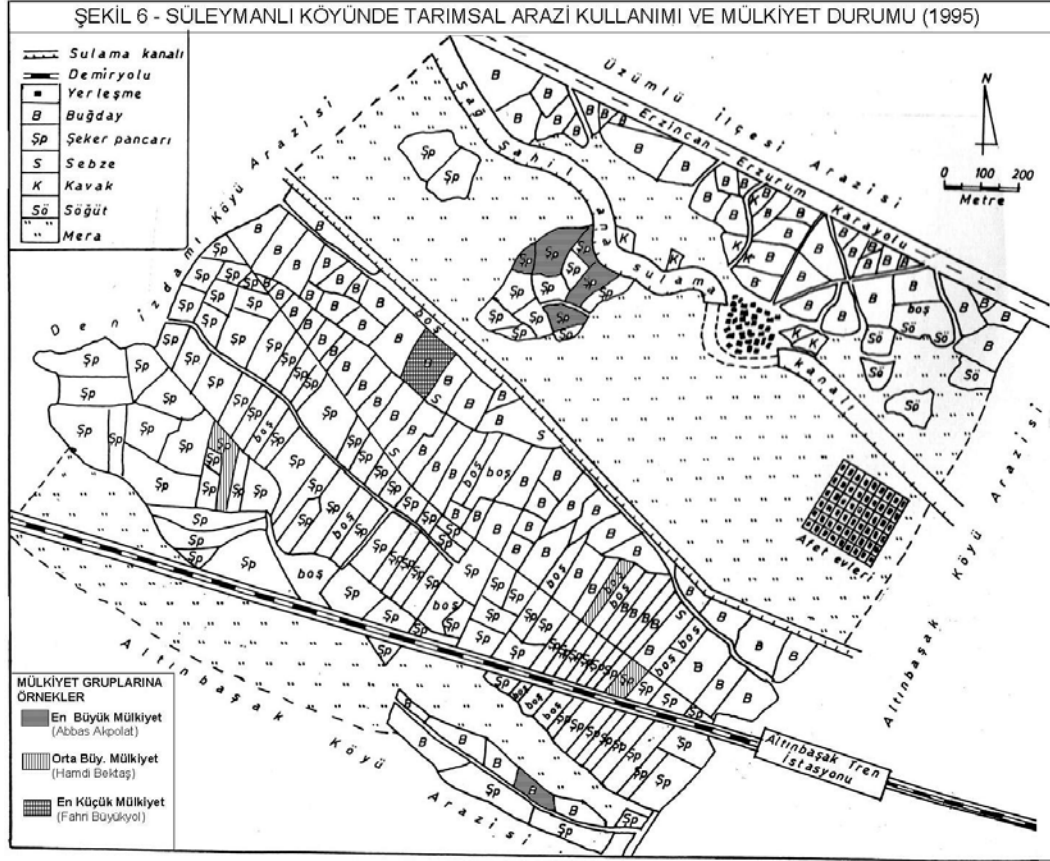
Köylere göre ortalama parsel büyüklük değerlerine baktığımızda ise, toplam 105 köyden 38'inde ortalama parsel büyüklüğü 0-5 da., 52'sinde 6-10 da., 11'inde 11-20 da. ve 4 köyde ise 20 da.'ın üzerindedir. Görüldüğü gibi 6-10 da. arasında ortalama parsel büyüklüğüne sahip köylerin toplam içindeki miktarı, % 49,5 gibi yüksek bir orandadır. Parsellerin ortalama büyüklüğü 0-5 da. arasında olan köy oranı % 36,2, 11-20 da.'ın % 10,5, 20 da.'dan büyük ortalama parsel büyüklüğüne sahip köylerin oranı ise, sadece % 3,8'dir. Anlaşılabacağı üzere, araştırma alanımızdaki köylerin % 85, 7'sinde ortalama parsel büyüklüğü 10 da.'dan düşüktür. Ova ve etek köylerinde hemen her mülkiyet grubu ve farklı parsel büyüklüğüne rastlanmasına rağmen, özellikle Fırat (Karasu) Irmağı'nın iki kenarındaki, eskiden geniş alan kaplayan bataklık-mera arazisinin drene edilerek ve devlet tarafından düzgün parseller halinde çiftçilere dağıtımının yapıldığı köylerde, büyük yüzölçümlü ve muntazam parsellerden oluşan, orta ve büyük mülkiyette artış gerçekleşmiştir. Nitekim bu gibi köylerdeki toplam tarım arazilerinin % 50'sinden fazlası 50 da.'dan daha büyük mülkiyete sahip ailelere aittir. Altınbaşak, B.Kadağan, Karadığın, Değirmenköy, Hancıçiftliği, Mollaköy ve Süleymanlı gibi köylerde bu oranlar oldukça yüksektir. Hatta, Ganiefendi Çiftliği köyünde toplam alanın % 99'u, Saztepe Köyü'nde % 100'ü ve Yeniköy'de % 60'ı 101-500 da. araziye sahip ailelerin mülkiyetindedir (Tablo 5).

Tablo: 5 - Araştırma Alanındaki Bazı Köylerde Aile ve Kişi Başına Düşen Tarla Miktarı(1981).

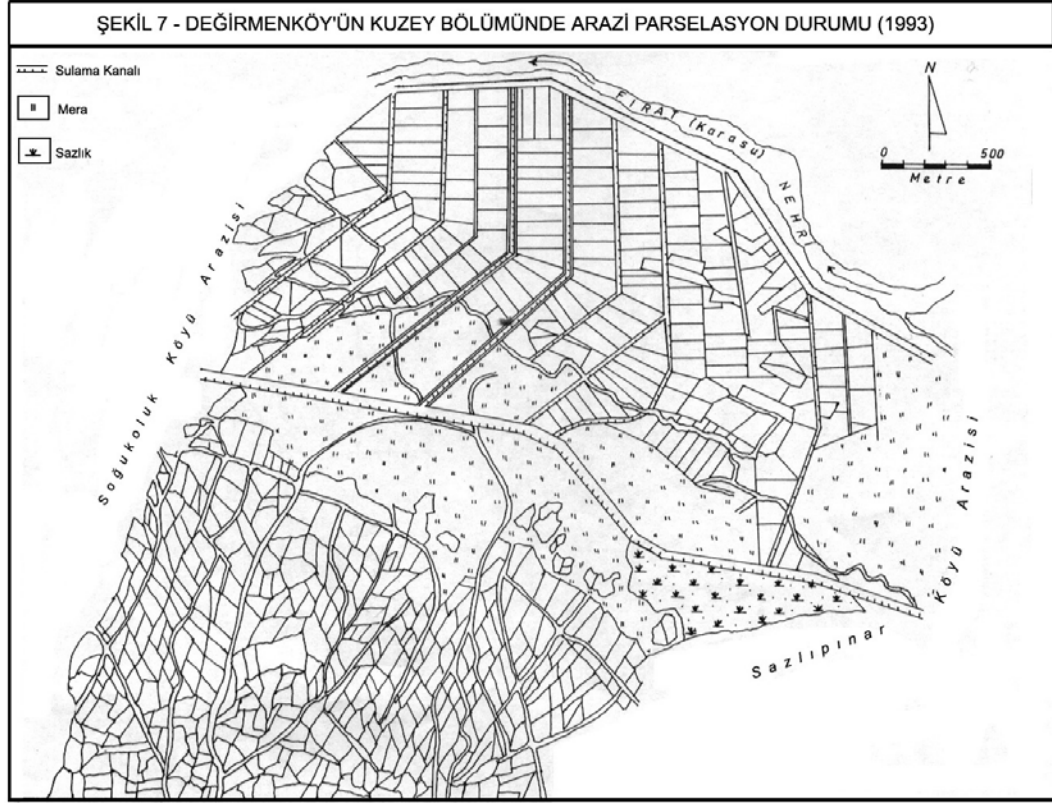
Köyler	Nüfusu	Çiftçi Ailesi	Toplam Tarla (da.)	Nüfus Başına Düşen Tarla	Aile Başına Düşen Tarla
ALTINBAŞAK	1489	165	4 970	3.3	30.1
BAHÇEYAZI	194	42	3 500	18.0	83.3
ÇATALÖREN	438	143	6 615	15.1	46.3
DEĞİRMENKÖY	852	154	5 217	6.1	33.9
ELMAKÖY	463	97	3 862	8.3	39.8
GANİEFENDİ	438	41	4 590	10.5	112.0
HANCI ÇİFTLİĞİ	638	80	3 250	5.1	40.6
IŞIKPINAR	969	180	2 335	2.4	13.0
K.ÇAKIRMAN	198	24	820	4.1	34.2
KARAKAYA	2176	250	6 720	3.1	26.9
KONAKBAŞI	503	253	6 809	13.5	26.9
MECİDİYE	410	215	8 410	20.5	39.1
MOLLAKÖY	1451	191	6 561	4.5	34.4
SARIKAYA	339	70	5 000	14.7	71.4
TATLISI	479	123	5 322	11.1	43.3
ULUKÖY	752	183	11 025	14.7	60.2
YALNIZBAĞ	1098	195	3 421	3.1	17.5
YEŞİLÇAY	227	45	3 957	17.4	87.9

Kaynak: DİE ve Köy Envanter Etüdüleri Köy Karnelerinden Hesaplanmıştır

Köylere göre tarımsal arazi kullanım haritalarında da (Şekil 6, Şekil 7, Şekil 8, Şekil 11, Şekil 12, Şekil 13) görüleceği gibi, parsel şekillerinin durumu, eski bataklık-mera alanlarının tarım arazisine dönüştürüldüğü belirgin bir haldedir. Değirmenköy'de de aynı durum, çok daha bariz bir şekilde dikkati çeker (Şekil 7)

Köylerdeki mülkiyet durumuna örnek olarak incelenen Süleymanlı köyünde, eskiden köy arazisinin yaklaşık % 80'inin kaplayan çayır-mera arazisi, 1958'da sulama şebekesinin inşasının başlamasını takiben, 1960'lı yılların başında devlet tarafından farklı büyüklükte fakat düzgün şekilli parsellenerek çiftçilere dağıtılmıştır. Köyün kuzey kesimindeki parsellerin şekilleri ile güney kesimindeki sonradan parsellenip dağıtılan tarlaların şekilleri birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilmektedir (Şekil 6). Değirmenköy arazisinin Fırat'a yakın kuzey kesimleri ile güneydeki köy yerleşim alanına yakın arazilerinin parsel şekillerinde de aynı olayın etkisi görülebilmekte, parsel büyüklükleri ve şekilleri birbirinden son derece farklı özellikler arz etmektedir (Şekil 7).

Süleymanlı köyünde mülkiyet gruplarına göre aile sayısı şu şekildedir: 4 aile 0-25 da., 7 aile 26-50 da., 43 aile ise 51-100 da. arasında mülkiyete sahiptir. Köyde 236 parsel mevcut olup en büyük parselin yüzölçümü 25 da., ortalama parsel büyüklüğü ise 17,5 da. civarındadır. Köydeki tarım arazilerin % 96'sı 51-100 da. arasındaki mülkiyete sahip ailelerin elindedir. Köydeki farklı mülkiyet gruplarında yer alan ailelerin arazilerinin dağılımına baktığımızda, en büyük mülkiyete sahip ailenin toplam 6 parça arazisinden 5'i bir arada, sadece biri daha uzak konumda bulunmaktadır. Orta mülkiyete sahip ailenin arazileri ise genelde köyün güneyinde, fakat birbirinden ayrı olarak bulunmaktadır. Bu dağınıklık, araziyi işlemede zaman ve emek kaybına neden olmaktadır. Köydeki en küçük mülkiyet ise tek parçadan oluşmaktadır. En büyük mülkiyetin yüzölçümü yaklaşık 75 da., orta büyüklükteki 30 da., en küçük mülkiyetinki ise, 10 da. kadardır (Şekil 6). Aynı şekilde Beşsaray köyünde de, mera arazisinden kazanılan parsellerin düzgün şekilleri, mülkiyetteki çok parçalılık ve dağınıklık gibi özellikler dikkati çekmektedir (Şekil 8).

Daha öncede belirttiğimiz gibi alanımızdaki çiftçi ailelerin % 49'u 0-25 da. arasında araziye sahiptir. Çiftçilerle yapılan görüşmelerde ve yapılan hesaplamalar sonucunda, bir ailenin geçimini normal olarak sağlayabilmesi için, 50 da. civarında

sulama imkânı olan araziye ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Bu büyüklükteki arazi, şeker pancarı veya fasulye ekilmek kaydıyla, bir çiftçi ailesinin ihtiyacını karşılamaya yeteceği, aksi takdirde sulama imkânı yoksa veya hububat ekiliyorsa, 50 da. arazi bile yetmemektedir. Bundan hareketle, alanımızdaki çiftçi ailelerin yarısı geçimini temin etmekte oldukça zorlandığı, bu sebeple şehirde oturan ailelerin arazilerini, kiracılık veya ortaklık (maraba) şeklinde işlemek ve tarımsal faaliyetlerin dışında da, uğraş vermek zorunda olduğu söylenebilir.

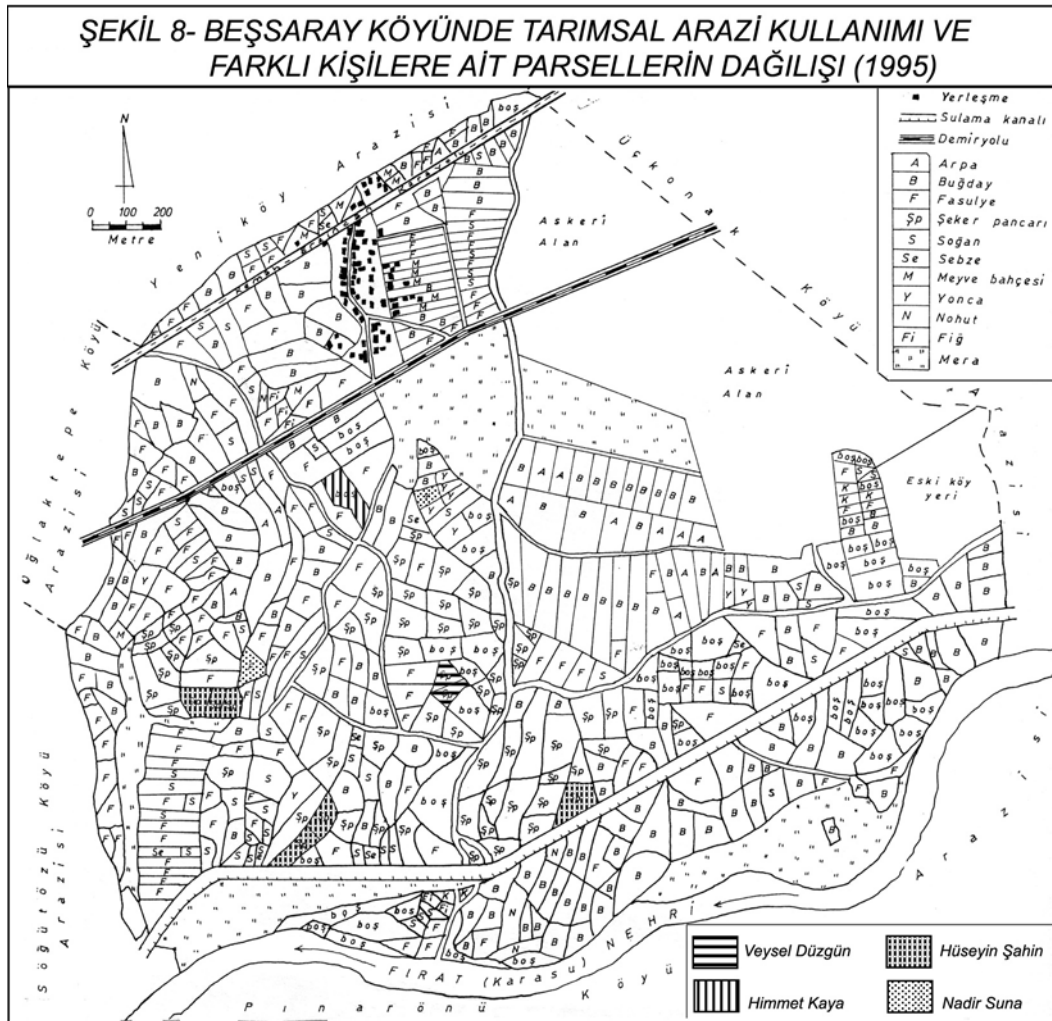

Foto:2- Ovanın kuzeydoğusundaki tarım alanlarından bir görünüş. Fotoğrafa görüldüğü gibi, parsel şekilleri oldukça düzensiz ve küçük yüzölçümlüdür.

Foto:3- Üzümlü İlçe Merkezi yakınlarından güneye, sulamalı tarım arazilerine bakış. Fotoğrafta, Süleymanlı Köyü'nün 1992 depreminden önceki yerleşim yeri (1), depremden sonra, afet evlerinin yapıldığı alan (2), yerleşim alanlarını güneyden çevreleyen mera arazisi (3) ve düzgün parselli tarım arazileri gösterilmiştir. (Foto:S. Altınbilek)

4. Tarımsal Arazi Kullanımı ve Üretim Durumu

Erzincan Ovası'nın yüksek tarımsal potansiyeli ve tarımsal zenginliği pek çok seyyah ve araştırmacının eserinde de belirtilmektedir. Nitekim İran'lı tarihçi Kazvinî (1336) Erzincan'da bol miktarda hububat, meyve, üzüm ve pamuk yetiştiğinden bahsetmektedir. (MİROĞLU,1990,170). Yine Erzincan'ı cennetten bir parça olarak nitelendiren tarihçi Reşidüddin, buradan İlhanlı başkentine her sene 6 000 batman (bir batman 2,5-10 kg.) armut 8 000 batman elma ve 200 batman kayısı gönderildiğini belirtmektedir (TURAN,1973). Evliya Çelebi'ye göre *bir bağ-ı irem* misali olan Erzincan'da meyve ve sebze çoktur. Meyvesinden yetmiş türlü armudu meşhurdur. Evenk üzümü, yenisi çıkıncaya kadar kalır. Zerdalisi, armut kurusu, dut kurusunun beyazı ve sarısı, mor ve siyah dutu meşhurdur. Çarşı ve pazarlarında dut kurusu sattıkları gibi yük başka yerlere de götürülür. Oldukça leziz dut pekmezi yapılmaktadır. Erzurum'u meyve ile doyuran şehirdir (TEMELKURAN- AKTAŞ,1993,674). Yine Katip Çelebi'de, Erzincan'da bol miktarda hububat, pamuk, üzüm ve meyve elde edildiğini kaydetmektedir (KATİP ÇELEBİ,1145,424). Osmanlılar döneminde, Tapu Tahrir kayıtlarından da Erzincan Ovası'nın tarımsal yapısı ve ürünler hakkında bilgi alabilmekteyiz.

Tablo: 6- 16.yy. Tahrir Kayıtlarına Göre Erzincan Kazasında Yetiştirilen Başlıca Ürünler ve Üretim Miktarları (Ton).

ÜRÜN	YILLARA GÖRE ÜRETİM		
	1516	1530(*)	1591
Buğday	1106.4	774.1	1453.9
Arpa	659.4	445.9	983.9
Darı	-	10.9	325.5
Bakla	2.8	3.1	10.1
Zeğrek	-	3.4	15.1
Orum	-	2.7	16.3
Nohut	-	1.1	5.6
Mercimek	-	0.5	6.8
Ceviz	-	1.7	1.5
Pamuk	19.3	15.3	70.6
Şıra	19.2	1.9	32.1

Kaynak: Miroğlu,1990,193-193' den yararlanarak hesaplanmıştır. (*) Bu yılın değerlerine Kuzey Erzincan nahiyesi köylerinin(Fırat Irmağı'nın güneyinde kalan köylerin) üretimi dahil değildir.

16. yy'da daha fazla verim sağlamak amacıyla sulama çabalarına girişilmiş, nitekim Fırat'ın kuzey ve güneyinde kalan geniş arazide Bey harkı, Dük harkı, Marhasa harkı, Vaskird (Işıkpınar) harkı ve Selüke (Yeşilçay) harkı gibi harkların inşa edildiğini görmekteyiz (MİROĞLU,1990,170-171). Tapu Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre 16. yy.'da Erzincan çevresinde yetiştirilen başka mahsuller şunlardır: Buğday, arpa, darı, zeğrek, fiğ, orum, bakla, mercimek, nohut, pamuk, kendir ve kenevirdir. Meyvelerden ise

başta üzüm olmak üzere elma, kiraz, kayısı, dut ve ceviz yetiştirilmektedir. Bağ-Bahçe ziraatinin oldukça ileri bir seviyede olduğu anlaşılmaktadır (MİROĞLU,1990, 172).

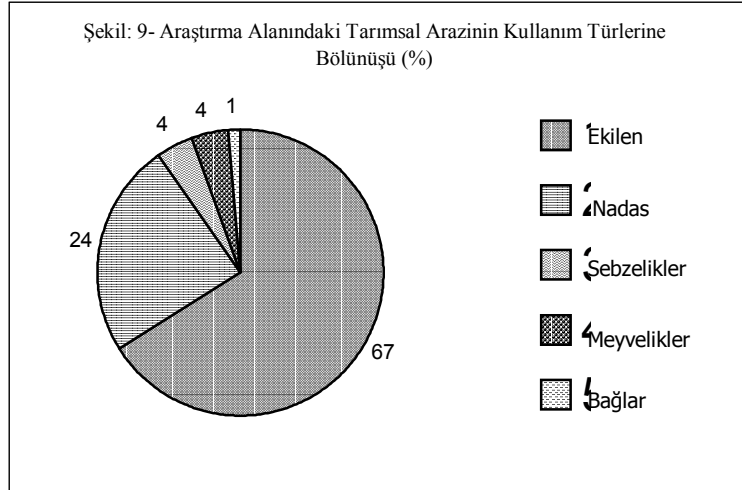
Tabloda da görüldüğü gibi 16. yy.da Erzincan Ovası'nda en fazla üretilen ürünlerin başında buğday, arpa, darı, pamuk, üzüm ve çeşitli meyveler gelmektedir. Dikkati çeken bir husus ise, üretim sıralamasında ikinci ve üçüncü sırayı alan darı ve kurakçıl bir tür olan ve *penbe* olarak adlandırılan pamuğun araştırma alanımızda artık yetiştirilmemesidir.

Tablo:7 - Araştırma Alanında Tarımsal Arazi Kullanışı (1993).

KULLANIŞ ŞEKLİ	Ekiliş Alanı (Ha.)	%'si
Tarlalar	56 753	90.2
Ekilen	41 613	66.1
Nadas	15 140	24.1
Sebzelikler	2 705	4.3
Meyvelikler	2 670	4.2
Bağlar	822	1.3
TOPLAM	62 950	100

Kaynak: Erzincan Tarım İl Müdürlüğü

Araştırma alanımızdaki tarımsal arazi kullanışı ve üretimin günümüzdeki durumuna bakacak olursak; Tarım İl Müdürlüğü'nün verilerine göre yaklaşık 62 950 ha olan (nadas dahil) tarım arazisinin % 90,2'si tarla tarımına, % 4,3'ü sebzeliklere, % 4,2'si meyveliklere ve % 1,3'ü de bağ alanlarına ayrılmış durumdadır (Tablo 7, Şekil 9).

Toplam tarla arazisinin ürün türlerine göre bölünüşünde ise buğday birinci, şeker pancarı ikinci sırada gelmekte iken, arpa üçüncü ve Erzincan Ovası'nın karakteristik ürünü sayılabilecek olan fasulye ise, ekiliş alanı olarak dördüncü sırada yer almaktadır (Tablo 8, Şekil 10).

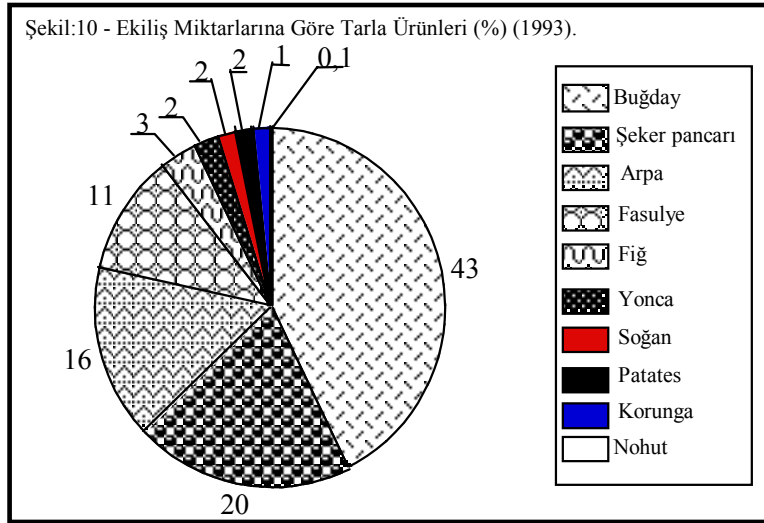
Tarla alanlarının % 69,8'ini buğday, arpa ve nadas arazileri oluştururken, Erzincan Ovası tarımında önemli bir rol oynayan şeker pancarı (% 14,6) ve fasulye (% 7,9) birlikte

% 22,5'lik bir paya sahiptir. Şeker pancarı ve fasulye ekiliş sahalarının, tahıl ve nadas arazisinden 1/3 oranında az olmasına rağmen sağladığı tarımsal gelir bakımından başabaş, hatta daha yüksek bir paya sahip olduğu söylenebilir.

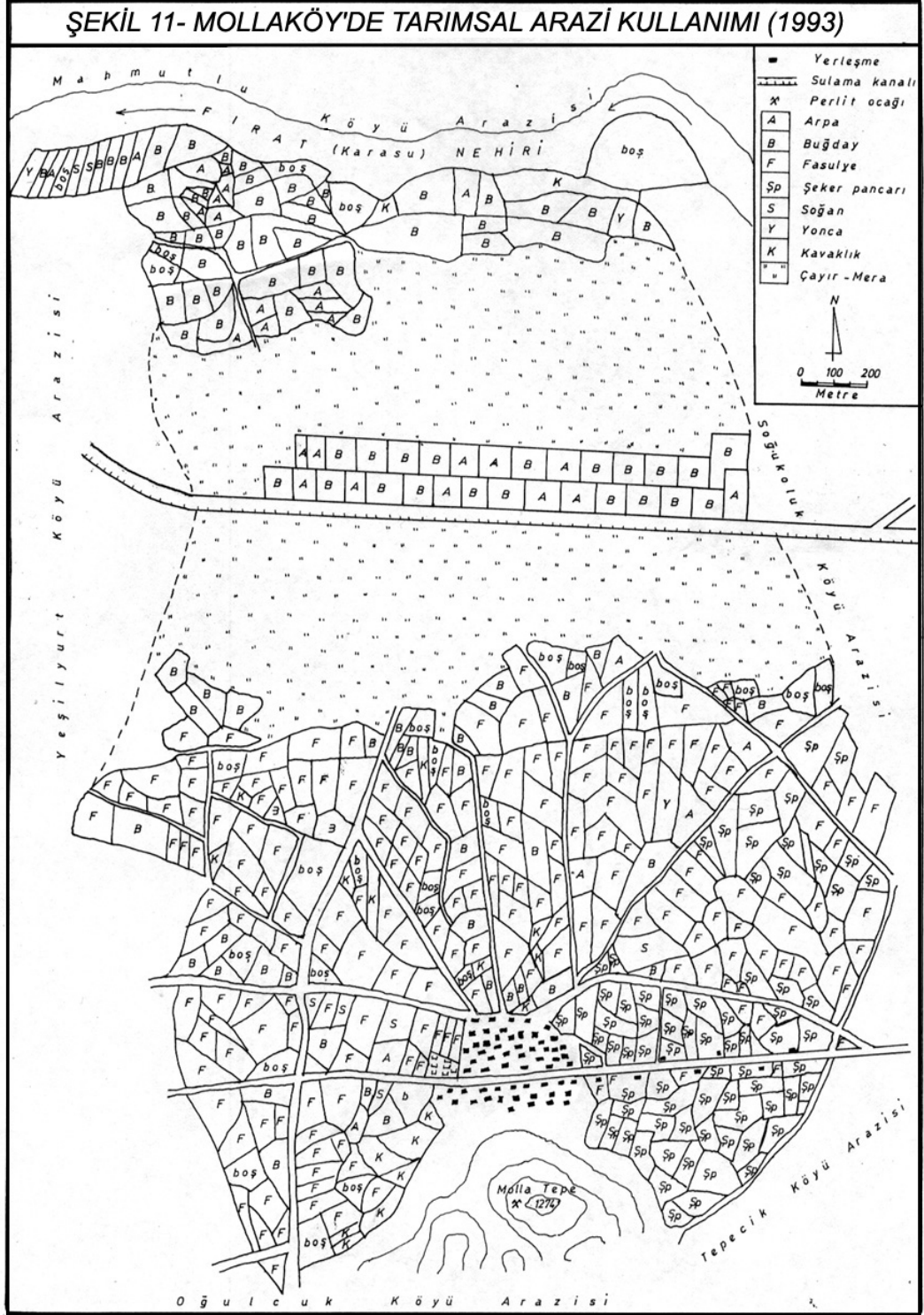
Tablo: 8 - Tarla Arazisine Ekilen Ürün Türleri, Ekiliş Alanları ve Üretim Miktarları (1993)

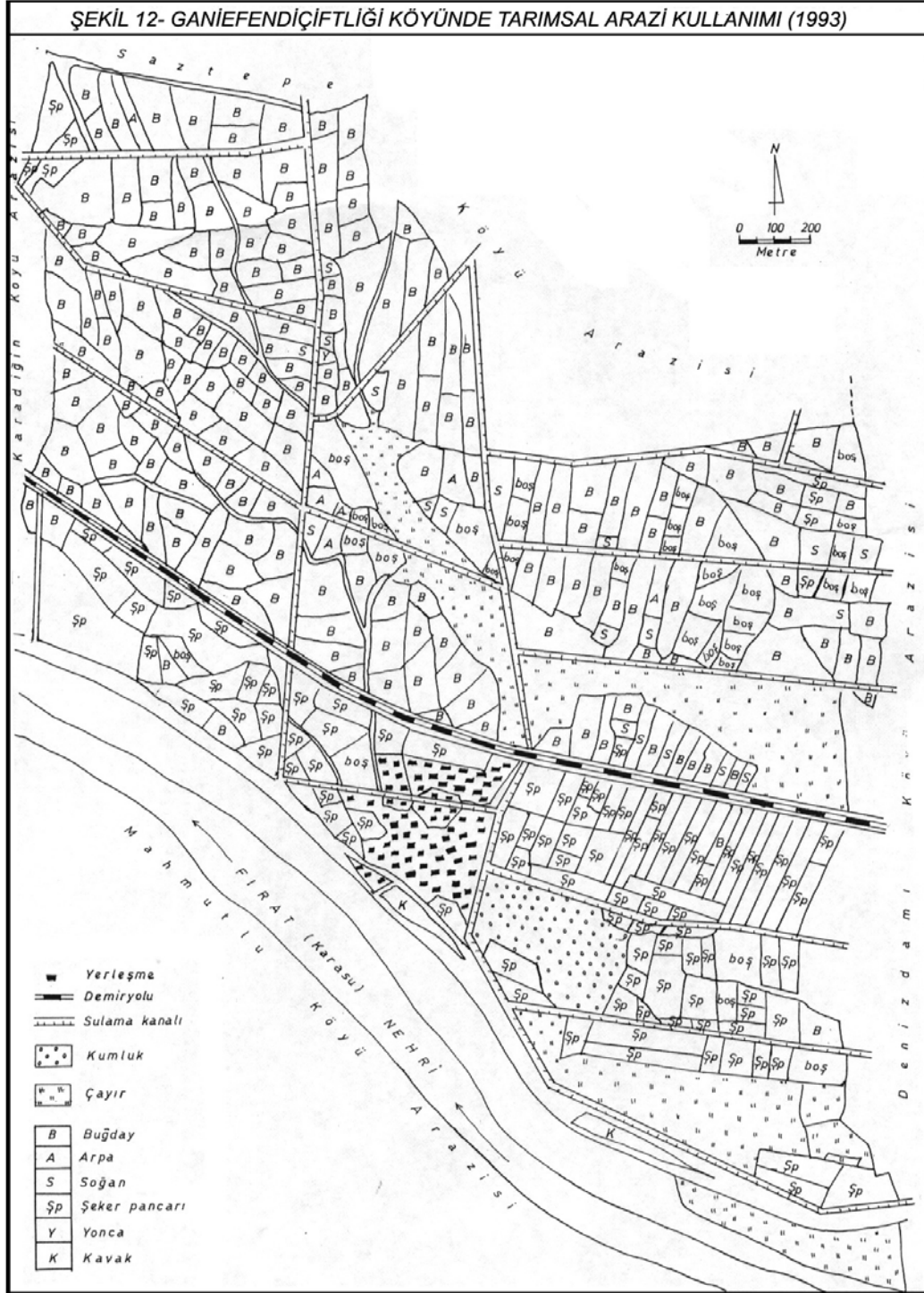
ÜRÜN TÜRÜ	EKİLİŞ ALANI (Ha.)	%'si	ÜRETİM (Ton)
Buğday	17 845	31.4	49 736
Arpa	6 641	11.7	22 580
Fasulye	4 460	7.9	7 179
Şeker pancarı	8 315	14.7	290 500
Fiğ	1 420	2.5	2 652
Yonca	885	1.6	13 220
Soğan	755	1.3	19 554
Patates	645	1.1	10 445
Korunga	560	1.0	1 788
Nohut	75	0.1	356
Mısır	12	0.04	100
Nadas	15 140	26.7	-
TOPLAM	56 753	100	

Kaynak: Erzincan Tarım İl Müdürlüğü

Değişik ürünlerin alan içindeki ekiliş sahalarının dağılışına baktığımızda, elverişli sulama şartlarına bağlı olarak, Erzincan Ovası'nın tamamına yakınında, köylerdeki tarla arazilerinin en büyük oranı tuttuğunu görmekteyiz. Daha açık bir ifadeyle, araştırma alanındaki hiçbir köyde, bağ-bahçe arazisinin miktarı, tarla arazisinden yüksek değildir. Bu sebeple, Erzincan Ovası ve çevresinde tarla tarımının hâkim bir karakterde olduğunu söyleyebiliriz (Foto 2, 3, 4). Ancak, bu genel durumun içinde meyve-sebze bahçelerinin ve bağ alanlarının yoğunlaştığı alanlar bulunmaktadır. Erzincan Ovası'nın özellikle batısındaki dağlık sahanın eteklerinde yer alan köylerde, şehrin batı kesiminde Yalnızbağ-İşıkpınar-Üçkonak köyleri üçgeninde ve ovanın güney doğusundaki etek köylerinde **meyve bahçeleri** yoğunlaşmaktadır.

ŞEKİL 13- ULALAR KÖYÜNDE TARIMSAL ARAZİ KULLANIMI (1993)

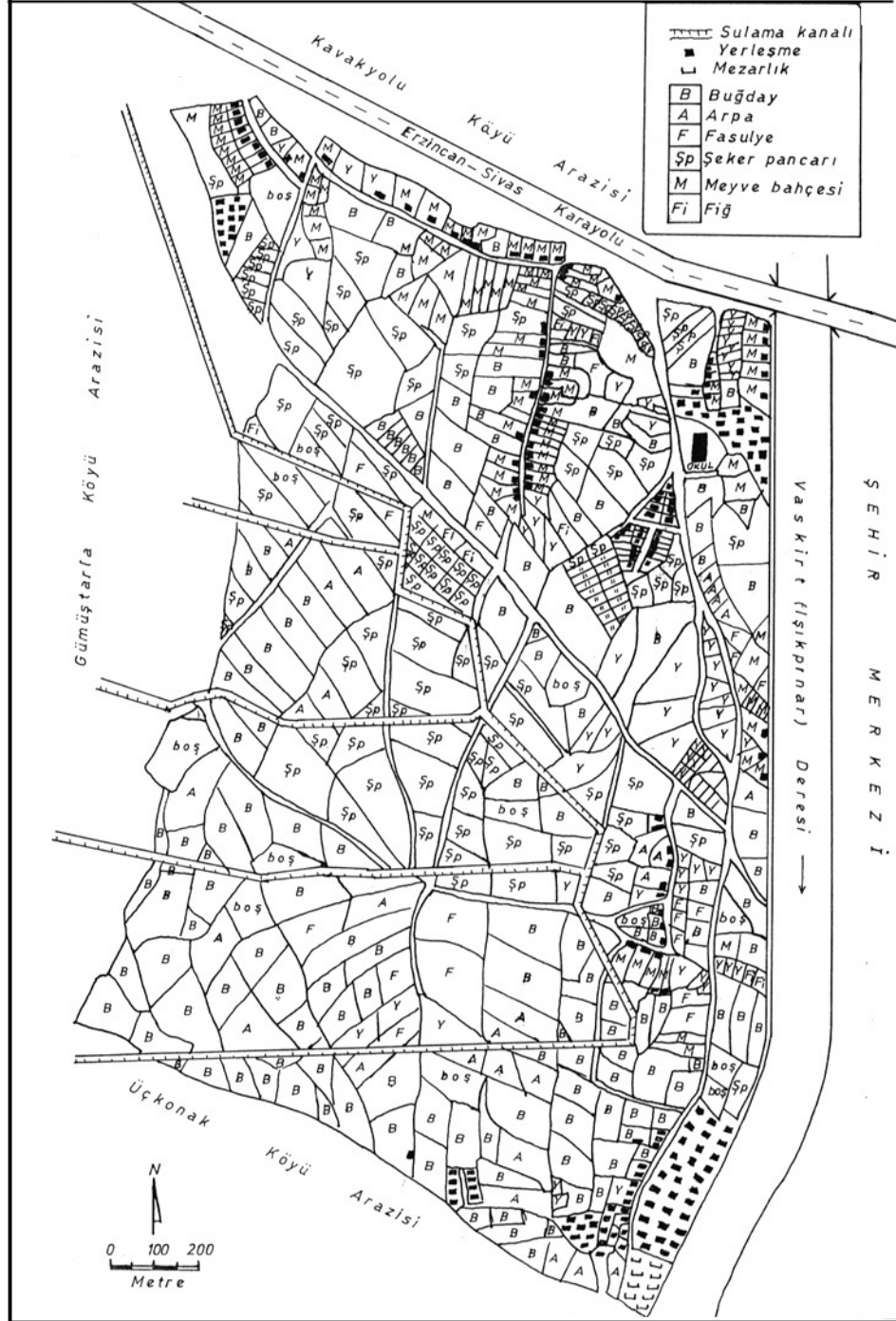

Foto:4- Üzümlü-Çadırtepe arasında, polikültür tarla tarımı ve aratırım sistemlerinin uygulandığı parsellerden bir görünüş. Ön plânda görülen parsellerdeki gibi, bir meyve bahçesinin kendi içinde, ürün türlerine göre bölümlere ayrılarak sebze tarlası olarak kullanılması oldukça yaygındır. Ayrıca, tarlaların sınırlarına dikilmiş meyve ağaçları da dikkat çekicidir (Foto:S. Altınbilek).

Bağ alanlarının ise, genelde ovanın kuzeydoğusundaki Üzümlü ilçe merkeziyle Göller köyü arasında, yerleşmelerin kuzeyindeki dağlık alanlara doğru eğimli sahalarda toplandığı dikkati çeker. Bu kesimin araştırma alanı geneline göre daha eğimli ve sulamadan yoksun olması ve gerisindeki yüksek dağların kuzeyden gelen soğuk hava akımlarına göre korunaklı kesimler olması ve güneye bakan yamaçlar olmaları, bağ alanlarının yoğunlaşmasına yardımcı olmuştur. Bu kesimde küçük derelerle sulama yapılabilen alanlarda meyve bahçelerinin alan olarak arttığı görülmektedir. Ayrıca Çağlayan ve Karatuş köyleri ile Bahçeli-Ballı köyleri arasında, güneye dönük yamaçlarda bağ alanları bulunmaktadır.

Şeker pancarı tarımı, şeker şirketi tarafından her yıl belirlenen münavebe alanlarında yapıldığından dikkate alınmazsa, Erzincan Ovası için fasulye tarımının farklı yoğunlaşma alanlarından bahsetmemiz mümkündür. Genelde Erzincan Ovası'nın hemen her tarafında fasulye tarlasına rastlamak mümkünse de, asıl yoğun olarak fasulye tarımı ovanın güneydoğusundaki etek sahasında yaklaşık Kilimli-Çağlayan köyleri arasında kalan alanda yapılmaktadır. Fasulye tarımı yapan köylülerden alınan bilgilere göre, bu köylerin arazilerinin önemli bir kısmı, Girlevik (Akpınar) deresi, Mercan Deresi ve Delice deresi sularıyla sulandığı için, Fırat (Karasu) ırmağı suyu ile sulanan tarlalardaki fasulye verimi ve kalitesine göre daha üstün verim elde edilmektedir. Fasulye ekim

sahaları, şeker pancarı münavebe sahalarıyla uyum içinde, şeker pancarı - buğday - fasulye üçlü münavebesi şeklinde bir değişiklik göstermektedir. Ayrıca hemen hemen her köyün sulanan arazilerinde, hayvan sahibi aileler tarafından az miktarlarda fiğ, yonca ve korunga ekilmektedir (Şekil 8, Şekil 11, Şekil 12). Araştırma alanında fiğ (1420 ha.), yonca (885 ha.) ve korunga (560 ha.) olmak üzere toplam 2865 ha. araziden, 17 658 ton yem bitkisi üretilmektedir.

Erzincan Ovası'nda doğal şartlar elverişli olmasına rağmen en fazla ekiliş oranına buğdayın sahip olmasında, halen geleneksel tarım metotlarının uygulanıyor olması ve alışkanlıkların terk edilmemiş olması etkindir. Daha fazla gelir getireceği bilinmesine rağmen, fasulye, çeşitli sebze ve meyve yetiştiriciliğinin yeterince gelişmemesi, hem üretim masraflarının çokluğu, hem de daha fazla işçilik istemesi sebebiyledir. Aslında alanın daha da genişletilmesi mümkün olduğu halde, özel bakım istemesi ve fidanlar büyüyene kadar üç-dört yıl ürün alınamaması sebebiyle, yeni meyve bahçeleri kurulamamaktadır. Bunun yerine meyvecilik kadar gelir sağlamasa bile sulu arazilere tahıl ekilmektedir. Ayrıca sulu arazilere üç yılda bir şeker pancarı ekim sırasının gelmesi, meyve bahçesi alanının genişlemesini engellemektedir. Yeterince sulu arazisi olanlar, bu arazilerinin bir kısmını veya etrafını ya da evinin de içinde bulunduğu geniş bahçeyi, meyve bahçesi haline getirmişlerdir. Bunun dışında tamamen meyve ağaçlarıyla donatılmış büyük araziler görmek mümkün değildir. Bu sebeple, araştırma alanımızın özellikle etek kesimindeki kırsal yerleşmeler, meyve bahçeleri içinde kaybolmuş durumdadır.

5. Sonuç

Erzincan Ovası'nda sulama imkânları geliştirildikçe, geçmişte tahıl ekilen geniş alanlar, daha çok şeker pancarı ve fasulye tarımına ayrılmaya başlanmıştır. Ova ve çevresinde yetiştirilen fasulye, kalitesinin üstünlüğüne ve ticari değerine bağlı olarak ailelerin önemli bir ticarî ürünü haline gelmiştir. İklim, toprak ve sulama şartlarının elverişliliği şeker pancarı tarımının da yoğun olarak yapılabilmesini sağlamıştır. Yıllara göre şeker pancarı üretimi giderek artış göstermiş ve çiftçi aileleri için yüksek gelir sağlayan bir ürün olmasının yanında, yöre tarımına makine, gübre ve münavebenin uygulanmasını sağlamıştır.

Erzincan Ovası, sekiz ayrı üniteden oluşan ve 24 467 ha. alanı kapsayan bir sulama şebekesine sahiptir. Ayrıca üç üniteden oluşan ve 7 122 ha.'lık alanı sulayacak olan şebeke inşaatı 1995'te devam ediyordu. Bu yoğun sulama şebekesi sayesinde, ova'nın yaklaşık % 82'si sulama imkânına sahip bulunmaktadır. Ancak tarım arazilerinde birim

alan başına kullanılan gübre miktarı, Türkiye ortalamasının henüz yarısı kadardır. Ayrıca ülkemizde 1000 ha. 36,7 traktör düşmekte iken, araştırma alanımız için bu miktar 24,6'dır. Bu sorunlar da çözümlendiğinde, ovada tarımsal üretim daha da artacaktır.

Araştırma alanımızda, 1981 Köy Envanter Etüdüleri'ne göre, ailelerin % 69,8'i toprak sahibi ve % 30,2'si topraksızdır. Toprak sahibi ailelerin % 79'u ise, 50 da.'dan az küçük mülkiyet sahibi olup, 100 da.'dan fazla büyük mülkiyete sahip ailelerin oranı, yok denecek kadar azdır (% 0,4). Alanımızdaki tarımsal arazi parsellerinin ortalama büyüklüğü, 7 da. civarındadır. Buna karşılık köylerin % 36,2'sinin ortalama parsel büyüklüğü 5 da.'dan, % 85,7'sinin ise 10 da.'dan azdır. Kısaca, ova ve çevresinde, küçük tarımsal işletmelerden oluşan, çok parçalı küçük mülkiyet hâkimdir.

Erzincan Ovası tarımında, hemen hemen % 90,2'lik bir oranla, tarla tarımı hâkim durumdadır. Tarlaların yaklaşık % 24,1'inde ise, nadaslı kuru tarım yapılmaktadır. Tarla tarımını sırasıyla, sebze alanları, meyvelikler ve bağ alanları takip eder. Ekilen alanlar içinde kapladığı alana göre ürün türleri sırasıyla; buğday (% 31,4), şeker pancarı (% 14,6), arpa (% 11,7), fasulye (% 7,9) ve yem bitkileri (% 3,5) en fazla tarımı yapılan ürünlerdir. Araştırma alanımızda sebze tarım alanlarının yoğun olarak bütünlük gösterdiği sahaya rastlamak, pek mümkün değildir. Sebzeçilik faaliyetleri, köy arazilerinde dağınık olarak küçük parsellerde veya tarlaların bir kenarında yapılmaktadır. Çok çeşitli sebze üretilmesine rağmen, en fazla alan kaplayan ve en çok üretimi yapılan sebzeler, soğan ve patatestir.

Erzincan kenti yerleşim alanının, özellikle doğu ve kuzeydoğusundaki köylerde ve ovanın güney kesimindeki köylerin yerleşim alanları çevresinde, meyve bahçeleri yoğunlaşma göstermektedir. Yeni oluşturulanların haricinde, meyve ağaçları genelde tarlaların kenarında sınır ağacı olarak kullanılmaktadır. Belli bir arazinin meyve bahçesi olarak ayrıldığı alanlarda, meyve ağaçları ile sebzelikler veya bağlar, daha çok aratırım sistemi şeklinde yetiştirilmektedir. Meyve bahçeleri genellikle karışık türlerden oluşmaktadır. En fazla elma, armut ve kayısı meyvesi ağacı yetiştirilmektedir.

Bağcılık ise, ovanın özellikle kuzeydoğusunda Üzümlü ilçe merkezinden doğuya doğru uzanan etek kesiminde yoğunlaşmaktadır. Üzümlerin hasat zamanı, nispeten geç olduğundan ve yetiştirilen meyvenin dayanıklı, ayrıca da uzun ömürlü olması dolayısıyla kolay pazar bulabilmektedir.

KAYNAKLAR

- AKKAN,E.,1964**, Erzincan Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi, A.Ü. D.T.C.F. Yay. Sayı:153, ANKARA.
- ALTINBİLEK,M.S.,1990**, Üzümlü'de (Erzincan) Nüfus, Yerleşme ve Ekonomik Faaliyetler, F.Ü. Sos. Bil. Enst., (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), ELAZIĞ
- ARDOS,M.,1984**, Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi Cilt I, İ.Ü. Yay. no: 3263, Ed. Fak. Yay no: 3199, İSTANBUL.
- ÇÖLAŞAN,Ü.E.,1961**, Türkiye'nin Fenolojik Atlası, Ziraat Yük. Müh. Bir. Neşr., ANK.
- DOĞANAY,H.,1994**, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Ata. Üniv. Yay no:767, K.K.E.F. Yay no:39, Ders Kitapları Serisi no:33, ERZURUM.
- EMİROĞLU,M.,1956**, Türkiye Zirai Topraklarının Nüfus ve İskan Üzerindeki Tesirleri, A.Ü. DTCF, Doktora Tezi (Basılmamıştır), ANKARA.
- EMİROĞLU,M.,1971**, *Coğrafi Bölgelere Göre Kırsal Yerleşmelerin Yüzölçümü, Parsel Sayısı ve Genişlikleri İle İlgili bir Araştırma*, A.Ü.DTCF Coğr. Arşt. Derg., s: 3-4, s: 109-138, ANKARA.
- KATİP ÇELEBİ, 1145(H.)**, Cihannûma, İSTANBUL.
- MİROĞLU,İ.,1990**, Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. XIV. Dizi, sayı: 8, ANKARA.
- ÖZÇAĞLAR,A.,1994**, Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma, A.Ü. TR COĞR. DERG. ,sayı:3, s:93-128, ANKARA
- ÖZÇAĞLAR,A.,1988**, *Kazova'da Zirai Faaliyetlerin Gelişimi*, A.Ü. DTCF Derg., C:XXXII, s:1,2, ANKARA.
- TANOĞLU,A.,1968**, Ziraat Hayatı, 2. Baskı, İ.Ü.Coğr.Enst.Yay.No: 8,İSTANBUL.
- TEMELKURAN,T.,-AKTAŞ,N.,1993**, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II. cilt, Üçdal Neşriyat, İSTANBUL.
- TUNÇDİLEK,N.1961**, *Orta Sakarya Vadisinde Toprak Mülkiyeti*, İ.Ü. Ed.Fak. Sosyoloji Derg., sayı:16, s: 126-137, İSTANBUL.
- TUNÇDİLEK,N.1986**, *Araziden Yararlanmada Yeni Bir Yöntem Denemesi İçin Coğrafi Gerekeç*, İ.Ü. Den. Bil. Enst. BÜLTEN, c:2, sayı:3, s:1-20, İSTANBUL.
- TURAN,O.,1973**, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İSTANBUL.
- YAZICI,H.,1991**, Tercan Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü, Ata. Üniv.Sos.Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ERZURUM.
- YİĞİT,A.,1994**, Sivrice-Maden Yöresinin Mevzii Coğrafyası, F.Ü. Sos. Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), ELAZIĞ
- 1:5 000 Ölçekli Kadastro Planları (Erzincan Tapu-Kadastro Müd. ve DSİ)

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 31-46, ELAZIĞ-2002

MALATYA ŞEHİRİ DOĞUSUNDA JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Problems Resulting from Geomorphologic Features in East of Malatya City

Sabri KARADOĞAN**

M.Ali ÖZDEMİR*

ÖZET

Jeomorfolojik birimler insanın doğrudan faydalandığı mekan birimleridir. Yer şekillerinin farklı özellikleri arazi kullanımında farklı seçenekler sunar. Ancak topografya jeomorfolojik koşulların gerektirdiği şekilde kullanılmadığı takdirde bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Çalışmamıza konu olan ve Malatya şehrine hakim bir mevki olan Yıkıkhan tepesi eteklerine lüks konutlar yapılmıştır. Ne var ki eski ve aktif bir heyelân alanına yapılan bu konutlar heyelândan ve zemin özelliklerinden zarar görmüştür. Yıkıkhan tepesi yamaçlarından yolların geçirilmesiyle oluşan şevler, tesviye edilen yamaçlara inşaatlarla gelen ek yük, tepe üzerinde bulunan kalker tabakalarının patlayıcılarla parçalanması ve taş ocağı olarak işletilmesi gibi beşeri müdahaleler heyelân ile zemin sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada Malatya doğusunda, Yıkıkhan tepesi ve çevresinde jeomorfolojik özelliklerle arazi kullanımı arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan sorunlar incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Malatya ovası, arazi kullanımı, heyelân, şehir planlama.

ABSTRACT

Geomorphological units are the main landform units that people have to use them directly. Different features of landforms produce various alternatives in land use system. But some problems arise when topographical condition are not taken into consideration; Villa houses were built on the hilly slopes of Yıkıkhan which overlook The Malatya City. But these houses which were built on active and old landslide areas were damaged by landslide and ground features. The construction of way road, the formation of the steep slopes along the way, creak formation within the stones during the limestone production carried out by explosive manner and additional load of buildings have led to the deterioration of natural balance mentioned area. So that landslide events occurred. In this study, the problems resulting from disharmony between land use and geomorphological features were investigated in Yıkıkhan hill and its around in eastern part of Malatya.

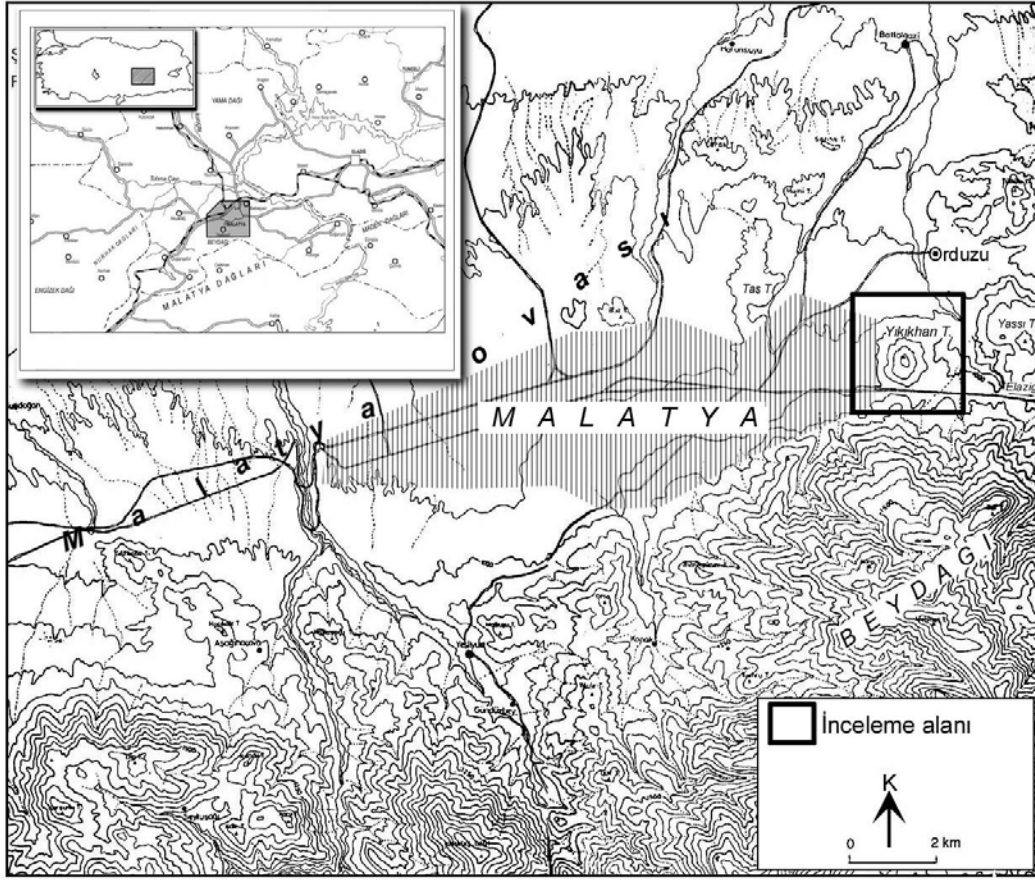
Key words: Plain of Malatya, land use, landslide, urban planning.

** Ar.Gör., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Elazığ

* Doç.Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Elazığ

GİRİŞ

Bu çalışma Malatya şehrinin doğu kısmında imar alanı içerisinde kalan Yıkıkhan tepesi ve çevresini kapsamaktadır (Şekil: 1). Bu alanın jeomorfolojk özelliklerini, bu özelliklerden kaynaklanan arazi kullanımı ile ilgili sorunları ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Şekil 1: Lokasyon haritası.

Yıkıkhan tepesi Malatya şehrine hakim bir konumdadır. Şehir merkezine yakın oluşu ve seyir yeri konumu nedeniyle yerleşme açısından dikkat çekici bir alandır. Ne var ki, tepe ve çevresi eski ve aktif bir heyelân sahasına karşılık gelmektedir. 15 km² olan bu alan imara açılmıştır. Heyelân sorunu olan tepenin batı yamacına 120 civarında lüks konut inşaatı yapılmıştır. Bu konutların yarısı kiltaşından oluşan yamacın tesviyesiyle kazanılan basamak üzerinde, kalan yarısı ise tesviye dolgu malzemesi üzerine inşa edilmiştir. Buradaki her bir inşaatın değeri 100.000 \$ olduğu kabul edildiği takdirde

inşaatların toplam değeri 12.000.000 \$'ı bulmaktadır. Ancak, inşaat sırasında ve sonrasında meydana gelen heyelânlar nedeniyle binaların zemini bozulmuş, duvarlar yarılmış, çarpılmalar meydana gelmiştir. Bunun üzerine bir müddet inşaata ara verilmiştir. 2001 yılı itibariyle inşaata yeniden başlayarak bazı konutlar bitirilmiştir. İskan alanının doğal olarak eski ve aktif heyelân bölgesinde olması inceleme alanını riskli yapmıştır. Doğal dengesine ulaşmamış yamaç üzerinden yolların geçirilmesi ve yeni yapılan binaların oluşturduğu ağırlık heyelâni hızlandırmıştır.

Jeomorfolojik özellikler

İnceleme alanı olan Yıkıkhan tepesi Malatya ovasının doğusunda, Malatya şehrine hâkim bir noktadadır. Bu özelliğiyle adeta kentin bir seyir yeridir. Ayrıca tepe, şehir yerleşmesini doğudan alçak bir eşikle sınırlandırmaktadır. Bu tepe ile daha güneyde ve yüksekte bulunan, Beydağı'nın devamı olan tepeler arasında Malatya-Elazığ karayolunun geçtiği "şehir gösteren gediği" yer alır. 1035 m yükseltisindeki bu gedikten tepenin yüksekliği 136 m dir.

Yıkıkhan tepesi ve çevresinin temelini Eosen devrine ait denizel kayalar meydana getirmektedir. Altta ince tabakalı kiltası, bunun üzerinde ise kalın tabakalı, masif, karstik boşluklu, yer yer kalker tuf içeren kalker tabakaları bulunmaktadır. GD-KB doğrultusunda uzanan monoklinal yapılu tepenin doğu yamacında yaklaşık 5 m kalınlığında kaya blokları ve etek döküntüleri, tepe çevresinde Malatya ovası tabanında çimentolaşmamış Pliyo-Kuvaterner alüvyonları yer almaktadır. Tepenin yüzeyini nispeten düz, çevresi bir korniş olan 80 m kalınlıkta, kuzeybatıya 17° eğimli kalker tabakası oluşturmaktadır. Kalkerin altındaki kiltası ova tabanına kadar devam etmektedir (Şekil 2).

Jeomorfolojik açıdan Yıkıkhan tepesi (1171 m.) polisiklik bir kuestadır. Malatya ovasının güneyinde yükselen Bey dağından ovaya doğru devam eden Eosen flişlerinden oluşan monoklinal yapının akarsularla yarılması ile ortaya çıkan tepelerden biridir. Tepenin batı ve doğu bölümleri G-K yönünde alüvyal tabanlı akarsular tarafından yarılmıştır. Bu akarsulara ait kuru dereler tepeye doğru güneyden Şehir gösteren gediğine doğru sokulur (Şekil 3). Akarsu vadileri yüksek kısımlarda V şeklinde, alçak kısımlarda ise düz tabanlıdır. Pliyo-Kuvaterner alüvyonlar geniş birikim düzlükleri meydana getirmiştir.

Arazi kullanımı

İnceleme alanında farklı arazi kullanım şekilleri görülmektedir. Yıkıkhan tepesi çevresinde, güney kesimi dışında geniş vadi tabanı üzerinde Orduzu'nun kayısı bahçeleri bulunur. Konutlarla önemli ölçüde işgal edilmiş birikim düzlükleri içinde sebze bahçeleri ve tahıl ekim alanları yer alır. Pınarbaşı kaynağının önüne yapılan Orduzu göleti çevresi

fuvar alanı olarak düzenlenmiştir (Şekil 4). Orduzu Bahçebaşı mahallesi doğusunda açık alanlar yakın zamanlarda ağaçlandırılmıştır. Malatya-Elazığ karayolunun geçtiği şehir gösteren gediği çevresi yakın zamana kadar otlak alanı şeklinde kullanılıyordu. Son birkaç yıldır yolun her iki tarafına konutlar ve işyerleri yapılmaya başlamıştır.

Malatya-Elazığ karayolundan görülen dik kayalıklar, kalker tabakalarının taş ocağı olarak işletilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Tepe ve çevresi çok eğimli yamaçlar ve heyelân alanları olması nedeniyle daha on yıl öncesine kadar otlak olarak kullanılmakta idi. Malatya şehrinin hızlı büyümesi sonucunda şehir merkezine yakın yüksek araziler hızla değer kazanmıştır. Bunun sonucunda çevreye hakim konumdaki alanlardan biri olan Yıkıkhan tepesi ve çevresi konut yapımı açısından yeni bir cazibe alanı veya çekim merkezi olmuştur. Malatya şehrine bakan yamaçları üzerine lüks konutlar yapılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda aşağıda belirtilen jeomorfolojik özelliklerden kaynaklanan bazı sorunlar ortaya çıkmıştır.

Jeomorfolojik özelliklerden kaynaklanan sorunlar

İnceleme alanında beşeri müdahaleler sonucu bozulan doğal denge bazı problemler ortaya çıkarmıştır.

Çevredeki ova ve vadi tabanları 1. sınıf tarım arazileridir. Bağ ve bahçe olarak kullanılan bu araziler içinde her geçen gün yeni konutlar yükselmektedir. Sonuçta verimli tarım arazileri bir daha geri gelmemek üzere kaybedilmektedir.

Yıkıkhan tepesinin alt kısımlarını kilaşı tabakaları, üst kısımlarını ise 80 m kalınlıkta kalker tabakaları meydana getirir. Korniş halindeki bu kalker tabakaları taş ocağı olarak işletilmiş, daha sonra yamaç düzenlemesi ve ağaçlandırma yapılmadan öylece bırakılmıştır. Bu durum peyzaj açısından da iyi bir görüntü değildir. Söz konusu alanlarda yamaç tesviyesi yapılmalı, yeşil alan oluşturulmalıdır.

Yeryüzünün şekillenmesinde kütle hareketlerinin önemi büyüktür. Kütle hareketleri içinde yer alan heyelânlar can ve mal kaybına yol açmaktadır. Nitekim daha önceden küçük alanlı heyelânların meydana geldiği tepe ve çevresine yapılan beşeri müdahaleler sonrasında daha büyük heyelânlara neden olmuştur. Bu heyelânlardan konutlar ve tarım alanları zarar görmüştür. Bu nedenle kütle hareketleri açısından riskli alanlar belirtilerek, ekonomik değeri yüksek yatırımlar yapılmamalıdır. Yıkıkhan tepesi ve çevresinde incelememize de konu olan en önemli sorun heyelânlardır. Bu nedenle heyelân konusu ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Yıkıkhan tepesi ve çevresi eski ve aktif bir heyelân alanıdır. Tepe çevresinin eğim değerleri de oldukça yüksektir. Bu alanda yolların açılması ve konutların yapılması doğal dengeye ulaşmamış yamaçlarda kütle hareketlerini teşvik etmiştir. Bu nedenle önce sahadaki kütle hareketlerinin nedenleri ve özellikleri üzerinde durulacaktır.

İnceleme alanındaki yamaç eğimi, yapısal özellikler ve beşeri müdahaleler kütle hareketlerine zemin hazırlayan en önemli faktörlerdir. Eğimin % 1'in altında olduğu Pliyo-Kuvaterner alüvyal vadi tabanları ve az eğimli yamaçlar dışındaki alanlarda çeşitli boyutlarda heyelânlar meydana gelmiştir. Yıkıkhân tepesinin üzeri kalkerden oluşan bir tabaka düzlüğüne karşılık gelir ve burada eğim % 10-12 kadardır. Ortalama yamaç eğimleri kalkerin kornişler oluşturan kesimlerinde % 40, taş ocaklarına bağlı yamaçlarda % 60, tepenin güneyinde Malatya-Elazığ karayoluna bakan yamaçta % 38, doğusunda % 24, kuzeyinde % 17, batısında % 33' tür. Tepenin güneydoğusundaki yamaçların eğimi % 17 civarında olup önemli sayılabilecek kütle hareketleri görülmemektedir. Tepenin batı yamacı ise eski bir heyelân sahasıdır. İskana açılmış olan en eski heyelân enkazı üzerinde eğim % 4' ten azdır. Daha gerideki heyelân sahasının yığılma alanında % 16, gerideki yamaçta % 30'dan fazladır. İşte bu eğim değerleri, kiltası ve kalkerden oluşan yamaçları heyelân açısından riskli duruma getirmiştir.

Arazinin yapısını Eosen flişi içinde yer alan kiltası ve bunun üzerinde bulunan kalkerler oluşturur. Kiltası ve üzerinde bulunan kalker tabakalarının eğimi 16-26° KB' olup monoklinal yapılıdır (Şekil 2). Burada yamacı oluşturan kil taşlarının ve yamaç eğiminin aynı yönde olması heyelânları arttırmıştır. Yöredeki heyelânlar daha çok geçirimsiz kiltaların su alarak harekete geçmesi ve üzerindeki kalker blokların sürüklenmesi ile meydana gelmiştir.

Yamaç ve tabaka eğimleri ile inceleme alanındaki heyelânlar arasında ilişki vardır. Tepenin güney ve güneydoğu kısmında monoklinal yapılı tabakaların yamaç eğimine ters yönde eğimli olması nedeniyle heyelân meydana gelmemiştir. Oysa güney yamacın ortalama eğimi % 38 olup diğer yamaçlardan daha fazla eğimlidir. Batı ve özellikle kuzey yamaçlarda tabaka ve yamaç eğiminin aynı yönde olması yoğun heyelânlara yol açmıştır. Tepenin güney ve doğusunda tabaka ve yamaç eğimi birbirine ters yöndedir. Buna rağmen doğu yamaçta heyelânın meydana gelmiş olması ilginçtir. Bu duruma bakarak benzer durumdaki güney yamacında heyelân bakımından riskli olduğunu söyleyebiliriz.

Heyelanlar yağışlı geçen mevsimler de ve aylarda daha çok meydana gelmektedir. DMİGM verilerine göre Malatya'da yıllık ortalama yağış miktarı 388 mm dir. Bu yağışın %32'si kış, %40'ı ilkbahar, %6'sı yaz, %22'si sonbahar mevsiminde düşmektedir. İlkbaharda en fazla yağışın düştüğü Nisan ayında zemin suya doymun hale gelerek kütle hareketlerine neden olmaktadır. Yıkıkhân tepe çevresinde konut inşaatlarının başlama tarihi 1995' tir. Bu yıldan itibaren yıllık yağış miktarları şöyledir; 1996'da 438, 1997'de 381, 1998'de 407, 1999'da 253, 2000'de 332, 2001'de (Kasım ayına kadar) 238 mm.'dir (DMİGM). Yıllık yağış ortalamasının üzerinde yağışın düştüğü 1996 yılında zemin ile ilgili sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı konutların zemininde oturma, çökme ve çarpılmalar meydana gelmiş 1998 yılında inşaata ara verilmiştir. 1999, 2000 ve 2001

yıllarının kurak geçmesi bu sorunları gizlemiş veya unutturmuş olacak ki 2001 yılında inşaata tekrar başlanılmıştır.

Bu genel özelliklerden sonra tepe çevresindeki heyelânları daha ayrıntılı değerlendirebiliriz.

Tepenin doğu yamacında kalker kornişlerin eteği ve kıltaşı tabakalarından oluşan yamaç heyelân alanıdır. Derin ve geniş alanlı tansiyon çatlakları heyelânın aktif olduğunu işaret etmektedir. Heyelânın taç kısmında 5-10 m yüksekliğinde kopma yamacı bulunmaktadır. Kayaçların hareket ettiği akma kanalı çevresinde 5-10 m'lik dik bir yamaç vardır. Buradaki heyelânın yeni olmuş gibi görünmesi onun çok yakın zamanlarda (son 5-10 yıl) meydana geldiğini göstermektedir. Tabaka altında kıltaşlarının su alarak sürüklenmesi buradaki heyelânın nedenidir (Foto 1). Tepenin üst kısmı otlak olarak kullanılmaktadır. Burada oluşan heyelânın enkazı kayısı bahçelerine ve tahıl ekim alanlarına kadar ulaşmıştır (Şekil 3).

Yıkıkhan tepesinin kuzey ve kuzeybatıya bakan yamaçlarındaki heyelânlar daha eskidir. Ancak günümüzde de yoğun bir şekilde heyelânlar devam etmektedir. Yamaç eğiminin % 17 gibi düşük sayılabilecek değerde olmasına rağmen kütle hareketlerinin devam etmesi yamacın dengeye ulaşmadığını göstermektedir. Heyelânlar tabaka eğiminin yamaç eğimi yönünde olması, kıltaşının su alarak sürüklenmesi ve üzerindeki kalker tabakalarını beraberinde sürüklemesi sonucunda meydana gelmiştir (Foto 2). İlk bakışta yüzeyde kalker, etek döküntüsü ve kırmızı renkli topraktan dolayı sanki altta çözünme boşluklarına bağlı çökme ile oluşmuş topografya izlenimi uyandırmaktadır. Bu örtünün altındaki krem renkli kıltaşları alt yamaçta ortaya çıkarak buradaki heyelânın kıltaşına bağlı olduğunu göstermektedir. Heyelânın zirveye doğru olan bölümünde, kalker tabakalarında iç içe kopma yamaçları, yer yer akma kanalı, alt kısımda rotasyonel kaymaya bağlı kabarma ve yığılma bölgesi vardır (Şekil 3). Heyelân günümüzde devam etmektedir. Yamacın alt kenarında bulunan kuru tarım alanları heyelândan zarar görmeye devam etmektedir (Foto 3).

Araştırma alanındaki en önemli heyelân iskana açılan batı yamaçtaki heyelânlardır. Çünkü buradaki heyelânlar konutları ve inşaatları olumsuz etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Yıkıkhan tepesi (1171 m.) batı yamacı 960-1060 m ye kadar kil taşı, bunun üzerinde ise zirveye kadar kalkerlerden oluşmaktadır. Eosen ortamda biriken bu çökeller KD'ya 16-26° eğimlidir. Kuesta olan tepenin üst kısmını 80 m kalınlıkta, aşınma dayanıklı, kalker tabakaları oluşturmuştur. Kalkerler altta bulunan kıltaşları üzerinde korniş halindedir. Batı yamacı dışında diğer kısımlardaki kalkerler taş ocağı olarak işletilmiştir. Kalker tabakasının altında 1060 m. yükseltisinden 960 m. yükseltisine kadar olan yamaç kıltaşından oluşmaktadır. % 16-33 arasında değişen yamaç eğimi ile tabaka

eğimi aynı yöndedir. Tepenin batı ve kuzeybatı yamacında kalker ile kiltası kantağında cılız kaynaklar ortaya çıkmaktadır. Günümüzde bu kaynaklar bahçe sulanmasında kullanılmaktadır. Bu kaynak sularının bir kısmı drenaj kanalına alınmıştır. Heyelânı yavaşlatmak amacıyla diğer kaynakların da drene edilerek doğrudan ova tabanına boşaltılması gerekir. Kil taşının su alarak kayması bu alanda heyelân sorunu ortaya çıkarmıştır. Nitekim yamaç tesviyesi ve konutlar yapılmadan önce bu yamaçta eski bir heyelân meydana gelmiştir. Bu heyelânın enkazı ova tabanına doğru 10-15 m yüksekliğinde bir sırt halinde bulunmaktadır. Enkazın kopma yamacı belirgindir. Genel olarak kilden oluşan enkaz içerisinde kalker blokları mevcuttur. Üzerinde ince bir toprak tabakası gelişmiştir. Bu eski heyelân, inceleme alanının kütle hareketleri bakımından riskli olduğunu göstermektedir. Nitekim günümüzde beşeri müdahalelerle yeni heyelanlar meydana gelmeye devam etmektedir (Foto 4).

Doğal olarak oluşan bu heyelânlar beşeri müdahalelerle hızlandırılmıştır. Şöyle ki, Taş ocağı işletilmesi sırasında kullanılan patlayıcı maddeler, kayaçlarda yeni çatlaklar meydana getirmiştir. Taş ocağına giden yolların yapılması yeni şevler oluşturmuştur. Tonlarca yükün taşınması esnasında oluşan ağırlık yamaç dengesini bozmuştur. Heyelân riski taşıyan batı yamaçta 1040-1060 m yükseltileri arasındaki kiltası tabakası kalker kantağa kadar düz alan kazanma amacıyla tesviye edilmiş, yamaca paralel yol geçirilmiş ve villa tipi konutlar inşa edilmiştir (Foto 5). Bu inşaatların bir kısmı dolgu malzeme üzerine, bir kısmı da kiltası tabakalarının üzerine yapılmıştır. Yamacın denge açısının daha da bozulması ve inşaatla gelen ek yük instabil zeminde zemin sorunlarının artmasına yol açmıştır (Şekil 5). İnşaat aşamasında heyelânın eski akma kanalı başta olmak üzere zeminde kaymalar ve çökmeler, oturmalar kendini göstermiş, bunun sonucunda bazı konutların duvarları yarılmış, binalar çarpılmıştır (Foto 6). Bu olay üzerine bir müddet (yaklaşık iki yıl) inşaatla ara verilmiştir. Son üç yılın (1999-2001) kurak geçmesi heyelânın geçici olarak durmasına yol açmıştır. Bunun üzerine 2000 yılı yazından itibaren inşaatla tekrar başlanmıştır. 2001 yılı yaz mevsimi itibariyle inşaatların bir kısmı tamamen bitmiş olup kalanlar bitirmeye çalışılmaktadır.

Bilindiği gibi heyelân olaylarıyla yağışlı dönem arasında sıkı bir ilişki vardır. Türkiye’de özellikle uzun süre yağmur yağışlı geçen mevsimlerde ve karların erime dönemlerinde heyelân olaylarında artış görülmektedir. Gelecekte yörede fazla yağışlı geçecek kış ve ilkbahar mevsimlerinde burada yeni heyelânların meydana gelme riski oldukça fazladır.

Çevresine göre hakim bir noktada olan Yıkıkhân tepesinden bütün Malatya şehri tüm güzelliğiyle görülebilmektedir. Nitekim bölgeye yönelik radyolink ve GSM istasyonları bu tepe üzerine kurulmuştur. Alçakta kalan kesimlere göre havası daha temiz, yazın daha serin ve en önemlisi Malatya şehrine en yakın seyir tepesi özelliğindedir.

Tepenin doğusunda Orduzu Pınarbaşı karstik kaynağı ve göleti, Mişmiş park rekreasyon ve fuar alanı bulunmaktadır. İnönü Üniversitesi ve Turgut Özal Tıp merkezine uzaklığı ise 4 km kadardır. İşte bütün bu özellikler sahayı iskan açısından çekici kılmıştır. Ne var ki bu güzel saha yukarıda belirtilen jeomorfolojik özelliklerden dolayı yerleşmeye uygun değildir. Heyelân sahası olan tepe ve çevresine yapılan beşeri müdahaleler nedeniyle özellikle kuzey ve doğu yamaçta yeni heyelânlar meydana gelmiştir. Güney ve batı yamaçlardaki eğimin fazla olması yağışlı dönemlerde yeni heyelânlara yol açacaktır. Bu nedenle tepe ve çevresi daha çok yeşil alan olarak kullanıma uygundur.

SONUÇ

Malatya şehri Pliyo-Kuvaterner alüvyonlarından oluşan ova tabanında, özellikle ana yollar boyunca hızla büyümektedir. Şehrin hemen yakınındaki nispeten yüksek ve boş araziler ova tabanına göre daha elverişli iklimik ve rekreatif ortama sahip olmaları nedeniyle yoğun iskan baskısı altındadır.

İdeal bir seyir yeri olan Malatya doğusundaki Yıkıkhan tepesi son on yılda gittikçe artan iskana sahne olmuştur. Tepe ve çevresi şehre hakim konumu nedeniyle yerleşme açısından çok çekici görünmesine rağmen jeomorfolojik açıdan problemlili bir alandır. İskana uygun olmayan bu morfolojik ünite de heyelân ve zemin sorunları ortaya çıkmıştır.

Beydağı'ndan Malatya ovasına doğru uzanan Eosen devrine ait monoklinal tabakalardan oluşan ve bir kuestaya karşılık gelen Yıkıkhan tepesi çevresinin paleoheyelân sahası olduğu, günümüzde devam eden heyelânlardan da anlaşıldığı gibi yamaçların doğal dengesine kavuşmadığı görülmektedir. Yamacın fazla eğimli, kıltaşı ve kalker tabakalarından oluşması, tabaka ve yamaç eğiminin yaklaşık aynı yönde olması, tabandaki kıltaşının su olarak harekete geçmesi ve üzerindeki kalker tabakalarını sürüklemesi buradaki heyelânın doğal nedenleridir

Heyelân alanı olan Yıkıkhan tepesi yamaçlarına yapılan beşeri müdahaleler heyelân olaylarını daha da artırmıştır. Kütle hareketlerine karşı hassas olan yamaçlarda yollar açılmış, kalker tabakaları taş ocağı olarak işletilmiş, yamaç tesviyesi yapılmıştır. Taş ocağı işletilirken kullanılan patlayıcılar sahanın doğal jeomorfolojik durumunu bozarak heyelâna yol açmıştır. Ayrıca, yamaca inşaatlarla gelen ek yük yeni heyelânlara ve zeminde akma, çökme ve çarpımalara neden olmuştur. Tepenin güneyi dışında kalan tüm yamaçlarda günümüzde kütle hareketleri devam etmektedir. Ancak gelecekte güney yamaçlarda hem heyelân hem de kaya düşmesi riski bulunmaktadır.

Eski bir heyelân alanı olan Yıkıkhan tepesi batı yamacına 120 civarında lüks konut inşa edilmiştir. Bu konutların yarısı tesviye edilmiş kıltaşı tabakaları üzerine, kalan yarısı kıltaşının tesviyesiyle oluşturulan dolgu malzemesi üzerine inşa edilmiştir. Ne var ki bu pahalı yatırım heyelândan, zeminin oturmasından ve çarpılmasından zarar görmüş olup

sürekli heyelân riski altındadır. Kurak geçen birkaç yılın bu tehlikeyi gizlemesi nedeniyle kişiler yarım kalan yatırımlarını her ne pahasına olursa olsun tamamlamaya yönelmişlerdir.

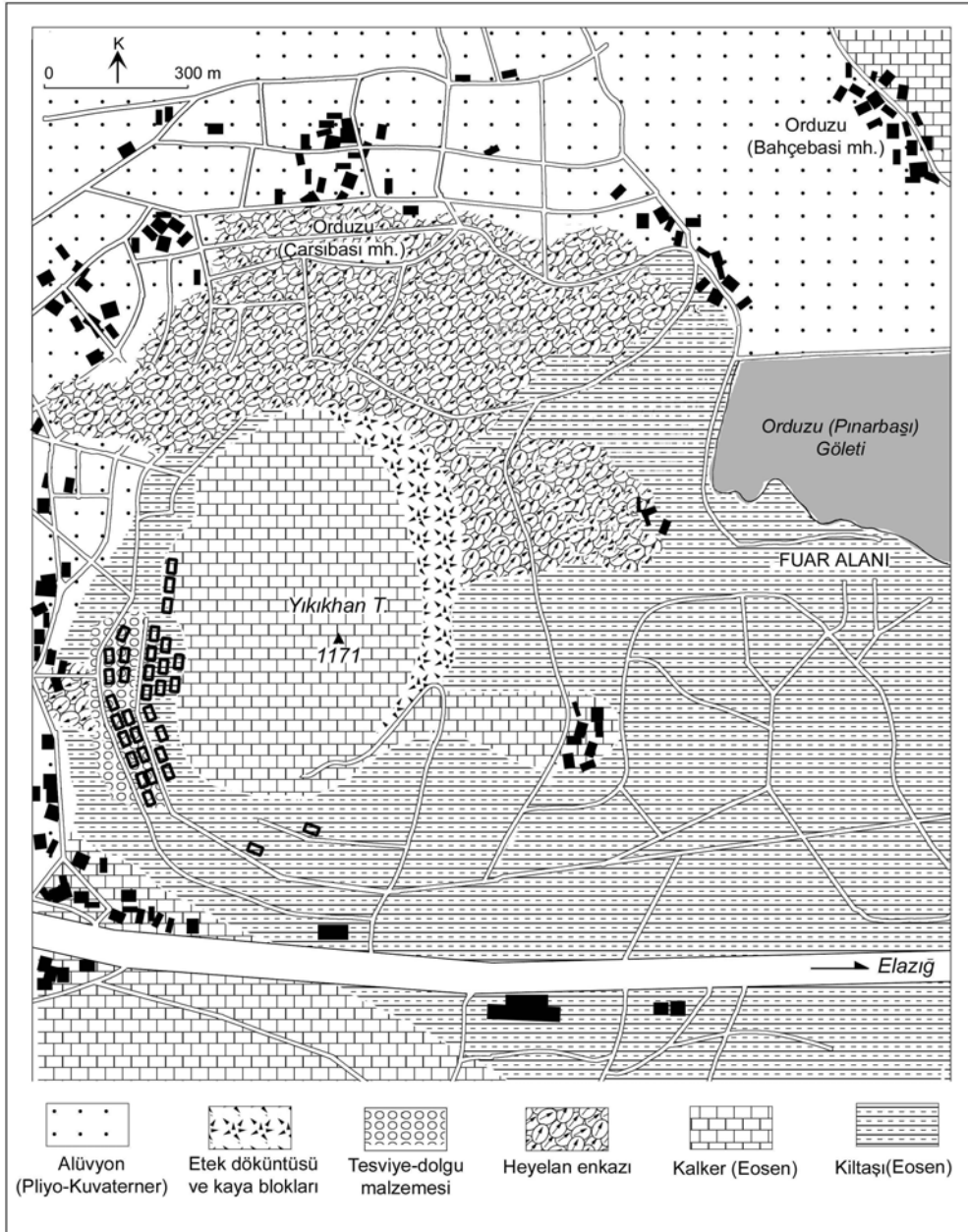
Yıkıkhan tepesi ve çevresi ancak yeşil alan olarak kullanıma uygundur. Tepedeki kalker tabakaları taş ocağı olarak işletilmiş, daha sonra yamaç düzenlemesi ve ağaçlandırma yapılmadan öylece bırakılmıştır. Bu alanlarda yamaç tesviyesi yapılarak yeşil alan oluşturulmalıdır.

Yeryüzünün şekillenmesinde kütle hareketlerinin önemi büyüktür. Kütle hareketleri içinde yer alan heyelânlar can ve mal kaybına yol açmaktadır. Bu nedenle kütle hareketleri açısından riskli alanlar belirlenmeli, önlem alınamıyorsa bu alanlara ekonomik değeri yüksek yatırımlar yapılmamalıdır.

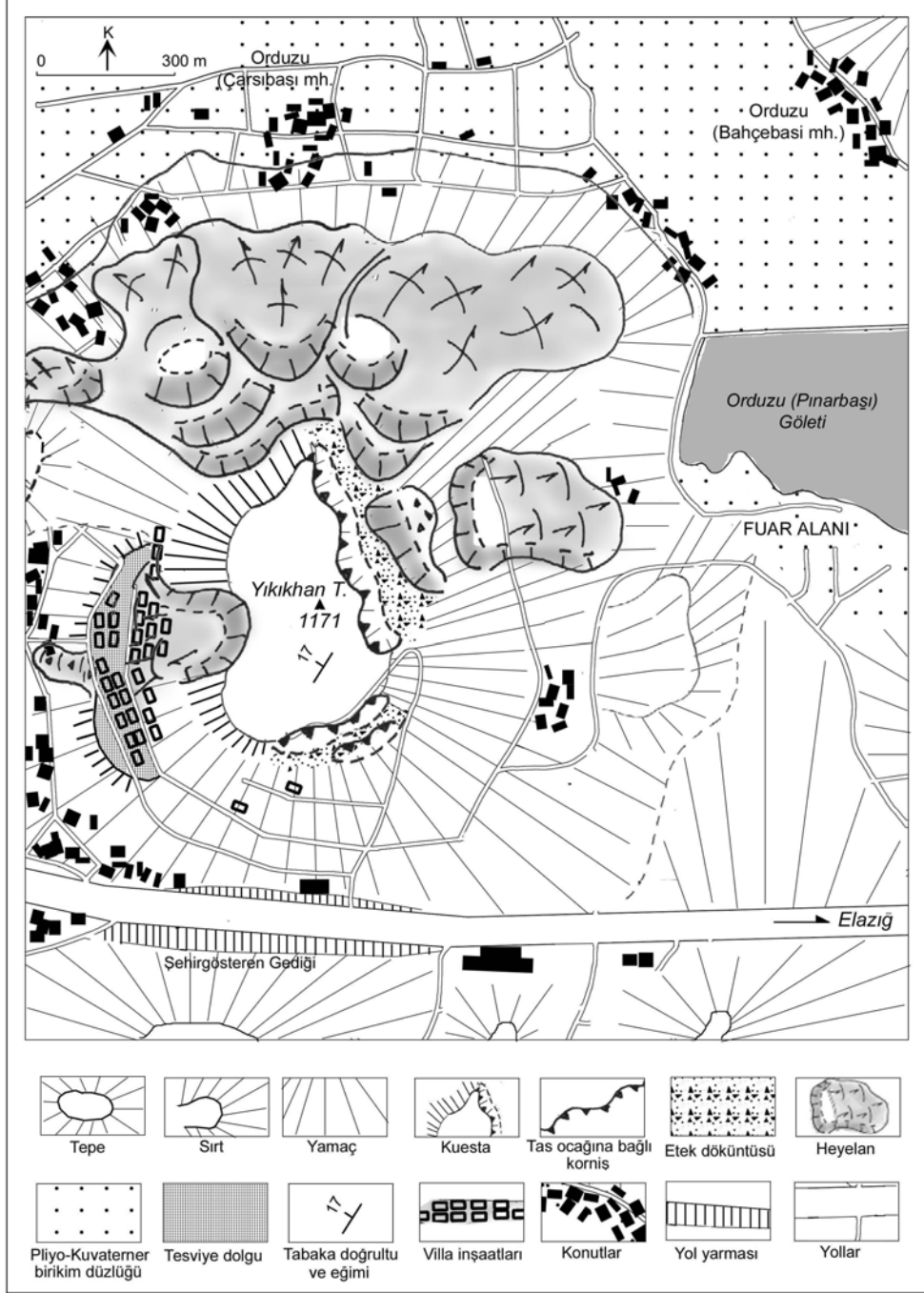
Malatya doğusundaki bu çarpık kentleşme ve yanlış arazi kullanımı örneği, imar ve iskan alanlarının seçiminde ve planlamasında, doğal çevre düzenlenmelerinde coğrafi, özellikle jeomorfolojik etütlerin ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir.

KAYNAKLAR

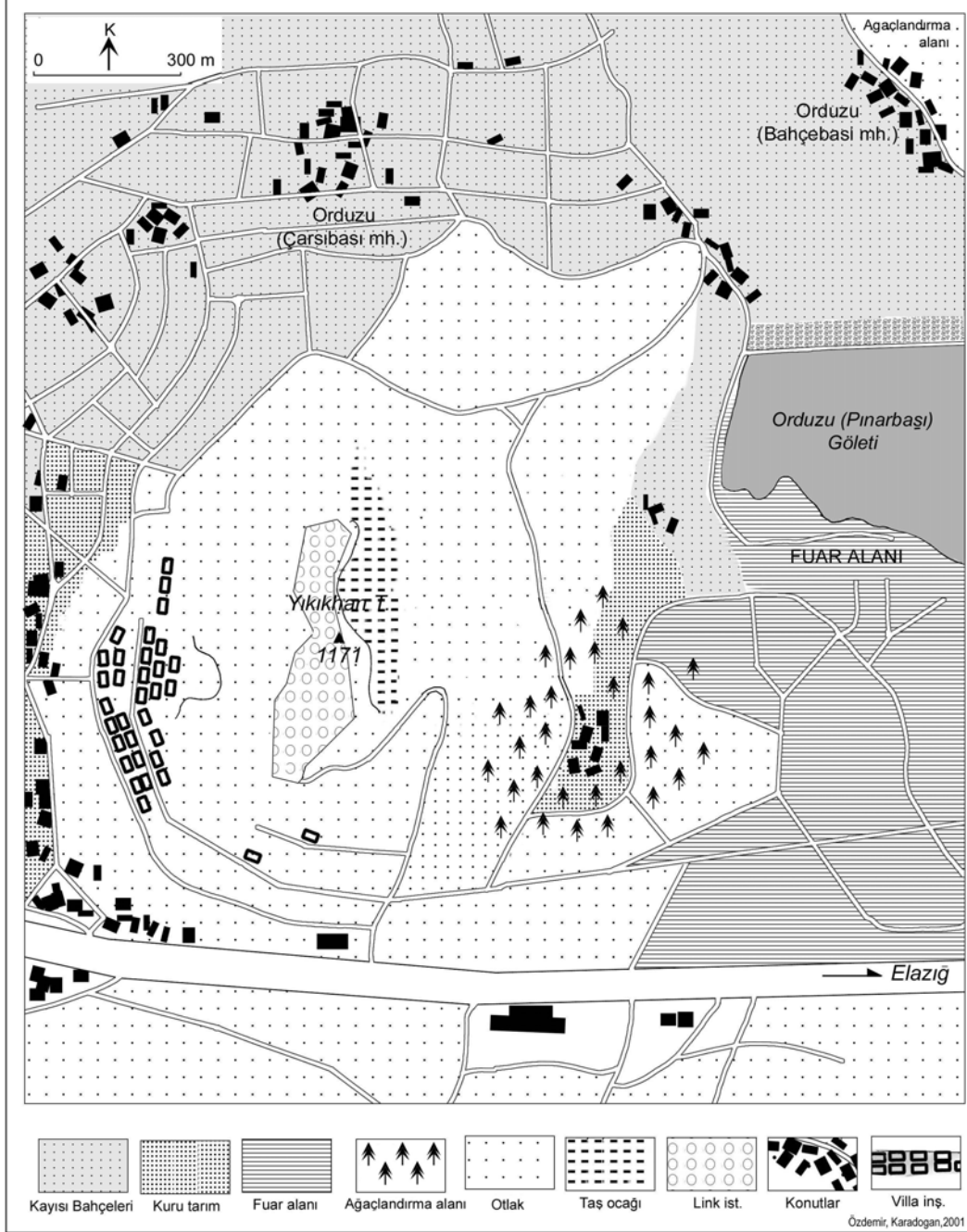
- ATALAY, İ., 1977, Muş-Palu Arasındaki Murat Vadisi Boyunca Oluşan Kütle Hareketleri: İ.Ü. Coğr. Enst. Derg., Sayı:20-24, s.263-279, İstanbul.
- DOĞU,A.F., ÇİÇEK,İ. ve GÜRGEN G., 1989, 23 Haziran 1988 Çatak heyelânı (Trabzon-Maçka); Atatürk Kül.Dil ve Tar.Y.K.Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Coğrafya Araştırmaları, S. 1 sf. 103-107
- ERİNÇ, S., 1982, Jeomorfoloji. Cilt I., İst. Üniv., Ed. Fak. Yay. No. 2931, İstanbul
- ERTEK,A., 1995, Serinkent seli (13 Temmuz 1995-Isparta) ; Türk Coğrafya Dergisi Sayı 30, sf. 127-142
- KETİN, İ., 1982, Genel jeoloji Cilt 2 (Dış olaylar ve yeryüzü şekilleri), İTÜ. kütüphanesi Sayı 1228. İstanbul
- ÖNER,E. ve ÇİÇEK,İ., 1987, Heyelân olayları ve Karadeniz kıyı şeridinden örnekler; Jeomorfoloji Derg. Sayı 15,sf. 53-64.
- ÖZDEMİR, M.A.,1996, Elazığ, Kurt dere vadisinde tarımsal alanlara zarar veren heyelânlar, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enst.Derg. Cilt 8, Sayı 2. Elazığ
- PEKCAN,N., 1996, Karadeniz bölgesi heyelânları ve önlenmesi yolunda önerilerimiz; İst.Üniv. Ed.Fak.Coğr. Böl. Coğrafya Dergisi Sayı 4, sf. 137-141
- SMITH I.K and MACONCHIE D.J., 1989, Slope stability engineering and geomorphic methods; Bulletin of Geomorphology., 17, 11-20 .
- ŞAHİN, C., 1992, Türkiye Afetler Coğrafyası; Gazi Üniv. Yayın No:172, Ankara
- ŞAHİN,C.,1988, Erozyon-Toprak Erozyonu-yarıntı (Gully) Erozyonu; Gazi Eğitim Fak. Derg. Cilt 3. sayı 1. Ankara.
- TARHAN, F., 1989, Mühendislik jeolojisi prensipleri, Karadeniz Teknik Üniv.Yay.No:145
- TONBUL, S. ve ÖZDEMİR, M.A., 1995, Çemişgezek (Tunceli) Heyelânı (Çemişgezek Landslide); Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araş. ve Uyg.Mer.Derg. Sayı 4, s.107-126
- UZUN A., 1987, Pınarlı heyelânı; Jeomorfoloji Derg. Sayı 15,sf. 91-96.

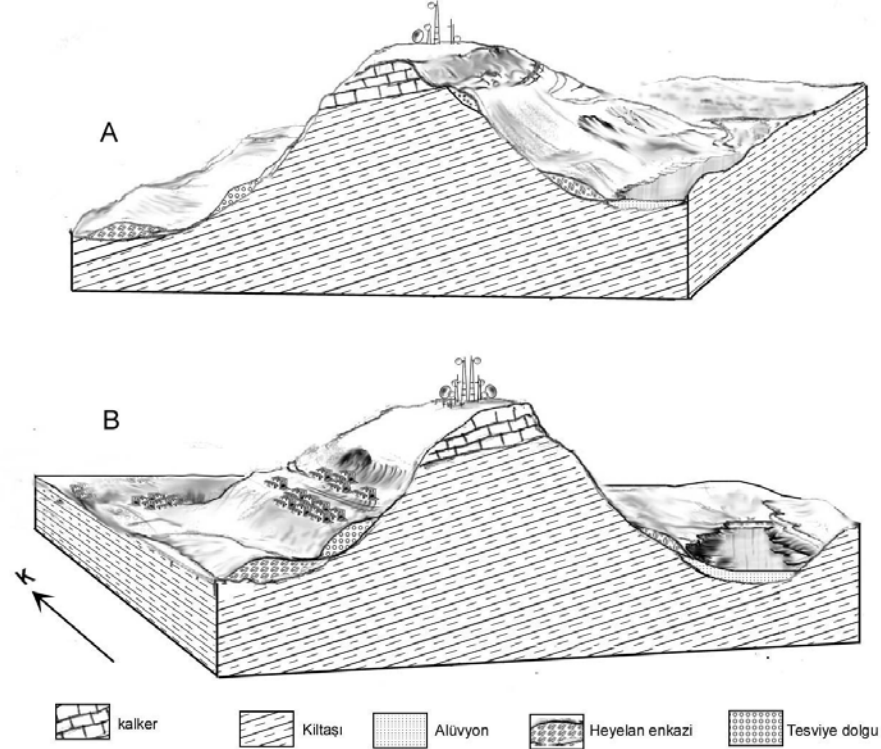
ŞEKİL 2: YIKIKHAN TEPESİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN LİTOLOJİ HARİTASI

ŞEKİL 3: YIKIKHAN TEPESİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN JEOMORFOLOJİ HARİTASI

ŞEKİL 4: YIKIKHANE TEPEŞİ VE YAKIN ÇEVRESİNİN ARAZİ KULLANIM HARİTASİ

Şekil :5 A: Orduzu göletinden batıya Yıkıkhan tepesine bakış. Bir kuestaya karşılık gelen tepenin yapısını kuzeybatıya eğimli kilitaş ve kalker oluşturmaktadır. Tabakanın altında yakın zamanlarda heyelanlar meydana gelmiştir. Bu heyelanlar günümüzde de devam etmekte olup kuru tarım alanlarına ve kayısı bahçelerine zarar vermektedir.

B: Güneybatıdan kuzeydoğuya bakış. Yıkıkhan tepesinin batı yamacı eski bir heyelan alanıdır. En altta bu eski heyelanın enkazı görülmektedir. Yamaçta tabaka sırtını oluşturan kilitaş tabakaları tesviye edilmiş 120 civarında konutun yarısı kilitaş tabakaları üzerine, kalan yarısı kilitaş tesviye dolguları üzerine inşa edilmiştir. Yamaçtan yol geçirilmesiyle oluşan şev, inşaatlarla gelen ek yük yamacın denge açısını bozmuş zeminde oturma kayma ve akmalara yol açmış, buradaki bazı konutların duvarları çatlamış, zeminleri çarpılmıştır. Heyelan riskine karşı ek önlemler alınması gerekmektedir.

Foto 1: Doğudan batıya doğru bakış; Ön planda Orduzu göleti, geri planda Yıkıkhan tepesi (1) taş ocağı (2) ve önünde kil taşı üzerinde gelişen heyelanlar (3) görülmektedir.

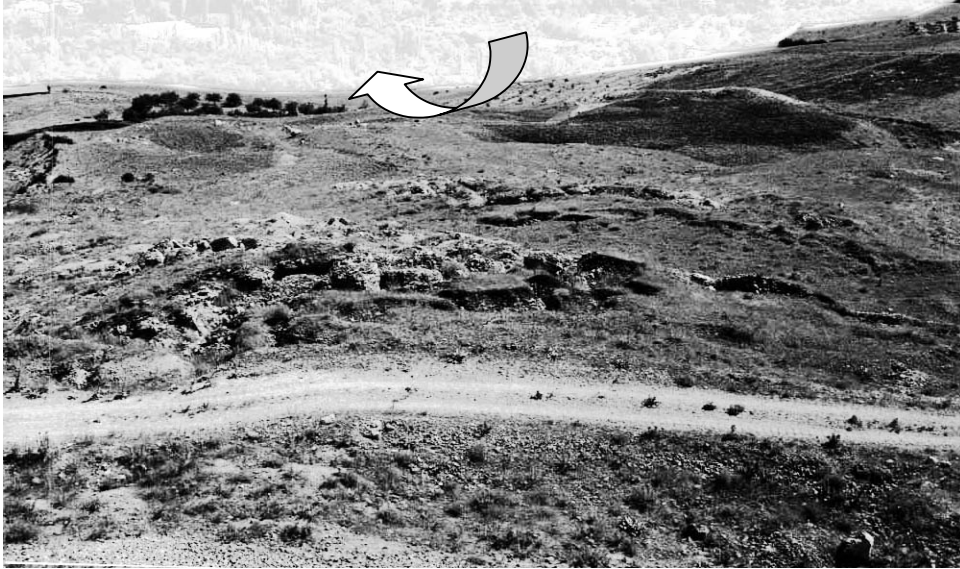

Foto 2: Yıkıkhan tepesi kuzeyinde kiltaşımın su alarak akması sonucu üzerindeki kalker tabakalarının birbirinden ayrılarak yuvarlanması görülmektedir. Ok heyelan'ın hareket yönünü göstermektedir.

Foto 3: Yıkıkhane tepesi kuzey yamacı heyelanların (1) en fazla görüldüğü alandır. Heyelanların görülmediği alanlara konutlar yapılmıştır.

Foto 4: Yıkıkhane tepesi batı yamacında daha önce meydana gelen bir heyelanın enkazı (1) geride kilaşından oluşan tesviye dolguları (2) üzerine inşa edilen konutlar görülmektedir. Bu konutların zeminlerinde çökme ve kaymaya bağlı bozulmalar meydana gelmiştir. Daha geride Malatya şehrinin Elazığ yolu boyunca gelişen kısımları görülmektedir.

Foto 5: Yıkıkhane tepesi batı yamacında kiltaşından oluşan yamaç üstteki kalker kontağa (1) kadar tesviye edilmiş, yamaç eğimine dik yönde yol ve konutlar yapılmıştır. Böylece yamacın doğal dengesi daha da bozulmuş zeminde kayma, çökme ve çarpılmalar meydana gelmiştir.

Foto 6: Evler inşa aşamasında iken zemin problemleri nedeniyle istinat (1) ve ev duvarlarında (2) yarıklar oluşmuş, bunları önlemek amacıyla kiltaş kalker kontağından çıkan kaynaklar drene edilmiş ve istinat duvarları yapılmıştır.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 47-62, ELAZIĞ-2002

KURULUŞ YERİ AÇISINDAN DOĞAN ERDİL YAĞ FABRİKASI (ELAZIĞ)

Doğan Erdil Oil Factory from the View of its Location (Elazığ)

Erdal KARAKAŞ *

Özet

Değişik birçok faktörlerin etkili olduğu sanayi tesislerinde kuruluş yeri, her zaman ilgi çekmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Sanayide kuruluş yeriyle ilgili gerek ekonomistler gerekse de coğrafyacılar tarafından bir takım teoriler üretilmiştir. Tüm bu teorilerde üretim ve pazarlama maliyetleri analiz edilerek ortalama maliyetler araştırılır ve kuruluş yerine etkisi bulunmaya çalışılır.

Bu çalışmada yağ sanayi işletmesinin yer seçimi ham madde, pazar, ulaşım, kamu vb. faktörler göz önünde tutularak incelenmiş ve bunların getirdiği olumsuzluklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Elazığ, bitkisel yağ , sanayi kuruluş yeri

Abstract

The location place for industrial areas has always been interested and has been a topic for reseaches. Some theories on location place for industrial areas were put forward both by economists and geographers. In these theories by analyzing production and marketing costs average cost is estimated and its effect on the location place is found.

In this study location choice of oil industry was investigated by taking into consideration raw material, market, transportation etc. And the negative sides of these factors were searched.

Key Words: Elazığ, vegetable oil, Location of Industry

*) Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ. ekarakas@firat.edu.tr

GİRİŞ

İnsan, hayatını devam ettirebilmek için ihtiyacı doğrultusunda farklı ölçekli sanayi tesislerinde üretilen bir takım ürünleri tüketmektedir. Değişik birçok faktörlerin etkili olduğu sanayi tesislerinde uygun kuruluş yeri, her zaman ilgi çekmiş ve araştırmalara konu olmuştur. Sanayide kuruluş yeriyle ilgili gerek ekonomistler ve gerekse de coğrafyacılara üretim ve pazarlama maliyetlerine dayanan bir takım teoriler üretmişlerdir. Tüm teorilerde, üretim ve pazarlama maliyetleri ele alınarak analiz edilir. İncelemelerde ham maddenin mamul maddeye dönüştürülmesi esnasındaki maliyetle, üretilen mamul maddenin tasarlanan pazar alanlarına sevki için gerekli olan maliyetler, yani en uygun ortalama maliyetler araştırılır (Canatan, 1984, Müftüoğlu, 1973, Reed, 1967). Sanayide dolaylı ve dolaysız diye ikiye ayrılan maliyetlerden ham madde, enerji, yakıt, iş gücü, su temini, pazar dolaylı maliyetler, binalar, makinalar, vergiler, idari harcamalar, reklam, kredi vb'leri ise dolaysız maliyetler olarak yorumlanır (Tümertekin, Özgüç 1997, 511).

İncelenen Doğan Erdil Yağ Fabrikası da, ayçiçeği bitkisini ham madde olarak kullanmaktadır. Ortalama 500-700 mm yağış isteyen bir ılıman iklim bitkisi olan ayçiçeği ülkemizin Doğu Karadeniz kıyı kuşağı haricinde, 1800-2000 metre yüksekliklere kadar her yerde yetiştirilebilir (Doğanay, 1995, 155). Fakat yağışlarla alınan su miktarı yeterli olmadığında, yüksek verim alınabilmesi için sulama yapmak gerekir. Bitkideki verim düşüşü çiçeklenmeden yaklaşık 20 gün öncesi ve sonrasını içine alan dönemde oluşur. Bu devrede 1-2 sulama ile verim düşüşü önlenemediği gibi verim artışı da sağlanabilir (Kolsaracı, 2000, 492).

Yukarıdaki özelliklerinden dolayı ayçiçeği bitkisinin, Doğu Karadeniz kıyılarında yağış fazlalığından ekimi yapılamazken, ülkemizin güney kesimlerinde yüksek, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise düşük sıcaklıklar sebebiyle ekilen üründe verim azalmaktadır. Bitkinin bu özelliğinden dolayı ekim alanı açısından yıllardan beri Marmara Bölgesi, bölgeler arasında ilk sıradadır (Taşan, 1968, 35). Bugün de Türkiye'deki ayçiçeği ekim alanlarının % 73'ü Marmara, % 13'ü İç Anadolu, % 10'u Karadeniz, % 3'ü Ege, % 1'i ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yer alır (Aydın, 1997, 93).

Türkiye'nin toplam ayçiçeği tohumu üretim miktarı, 1998 yılında 860 bin ton olup, bu üretiminin % 73'lük kısmı Marmara Bölgesi'nde ve özellikle Trakya kesiminde üretilmiştir (Kolsaracı, 2000, 488). Türkiye'de üretilen bitkisel ayçiçek yağının yaklaşık % 80-90'lık oranı da yine bu bölgeden elde edilmektedir (Baran, 2001, 15, Binici, 1998, 11, İ.M.K.B, 1996, 13).

Bitkideki yağ oranı "kabuklu tohumunda % 35, iç kısmında ise % 45-55 arasındadır" (Çoşge, 1999, 91, Bülbül, 1998, 74, Gaytancıoğlu, 1999). Kısaca ayçiçeği

tohumundan elde edilen yağ oranı % 40-45 arasında oynamakta, diğer bir ifade ile yağ üretimi esnasında ham madde de % 55-60 oranında fire meydana gelmektedir (Gaytancıoğlu, 1999, 5). Ayçiçeği bitkisinin tohumundaki yağ miktarının düşüklüğü ve içerdiği yağ oranı ham maddenin verimini ifade etmektedir. Depolama, taşıma ve üründeki nem oranı yanında işletmenin kullandığı teknoloji de (presleme, ekstraksiyon, pre-ekstraksiyon) üretimdeki verimliliği etkilediğinden, imalat esnasındaki ürün kaybı % 4-12 oranında artmaktadır (Gaytancıoğlu, 1999, İ.M.K.B, 1996, 8, Sezgin, 1987, Bayrak, 1995, 89, Aksoy. vd, 1997, 20-21, Demirtaş, 1995, 45, T.Z.O.B, 1978, 250, 1974, 26). Yani ham madde olarak kullanılan ürünün kendi özelliğinden oluşan genel kayıplara uygun depolamamanın, taşımanın, kullanılan teknolojinin ortaya çıkardığı kayıplar da eklendiğinde fire oranı, yukarıda verilen rakamların çok üstüne çıkmakta ve ham maddenin üretim içerisindeki payı % 76-84 oranına kadar yükselmektedir (Demirtaş, 1995, 36). Bu durum bitkisel yağ sanayisinde fabrika yer seçiminin önemini artırmaktadır.

Yukarıdaki nedenlerden dolayı yağ sanayiinde faaliyette bulunan işletmeler, genelde ham yağ üretenler ve rafine yağ üretenler olmak üzere birbirinden bağımsız tesisler olarak farklı yerlerde kurulurlar. Rafine yağ üreten tesisler, yağı, ham yağ üreten tesislerden alır, rafine ederek satışa sunarlar. ve maliyet giderlerini en aza indirmek için de kendi bünyelerinde ham yağ tesisi bulundurmazlar.

Bunun için yağ tesisleri genelde

1.Ham yağ

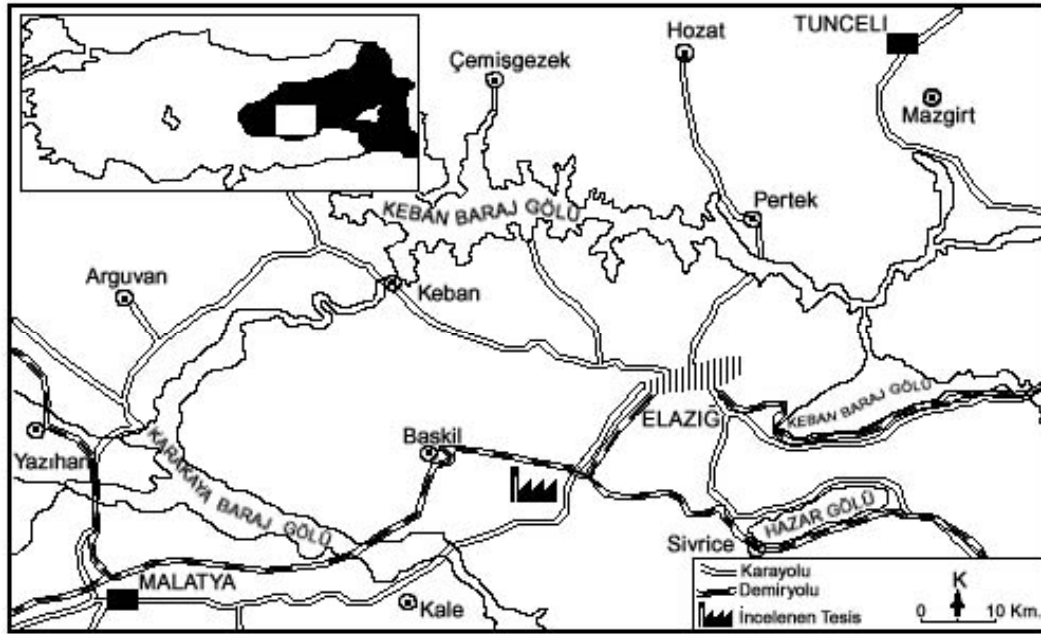
2.Rafine yağ

3.Margarin tesisleri olmak üzere üç grupta toplanır (Yurdağül, 1987, 15, Soyer, 1987, 39). Bugün işletmelerin birbirine bağımlı hale gelmesi ve bunun yarattığı sakıncalar ile maliyetlerde ortaya çıkan olumsuzluklar nedeniyle bitkisel yağ sanayisinde yer alan tesislerin tümünde olmasa da bir çoğunda ham yağ üretim ve rafine tesisi birlikte yer almaktadır. Sadece rafine işlemi yapan yağ tesislerinin kuruluşunda, ham yağ üreten başka bir işletmeden sağlanan ham yağ önem kazanmaktadır. Alınan ham yağ rafine işlemi yapılarak satışa sunulduğundan pazar ön plana çıkmaktadır. Ham ve rafine yağ birimlerinin her ikisini de bünyesinde bulunduran işletmeler önce ham yağ elde edip sonra rafine işlemi yaptıklarından biraz serbestlik kazanırlar. Fakat bu tip tesisler önce ham yağ elde ettiklerinden ham maddenin üretim maliyeti içindeki yüksek oranı nedeniyle ham madde alanları pazar alanlarına göre daha fazla öneme sahip olur..

Bu çalışmada 1995 yılında Türkiye’de gıda sanayisi içinde üretimin % 10.8’ni, talebin % 12.2’sini, ihracatın % 10.3’nü, ithalatın % 35.8’lik payını elinde bulunduran,

1998 yılında 453 trilyon lira tutarında (1998 yılı ortalama döviz kuru ile 1.727 milyon dolar) üretim gerçekleştiren ve kurulu tesislerinin % 50'i kapasite altında çalıştığı bir sektör içerisinde yer alan bitkisel yağ sanayi tesisini coğrafi görüş çerçevesinde ham madde, işçi, pazar vd. faktörler açısından değerlendirerek tesis kuruluş yeri seçiminin kritiği yapılmaya çalışılmıştır.

Elazığ- Malatya karayolunun 25. km'sinde yer alan Doğan Erdil Yağ Fabrikası kuruluş yeri açısından değerlendirilmiştir, Fabrika Keban Holding bünyesinde 1973 yılında Sunova adıyla kurulmuş, 1978 yılında üretime geçmiş, ve 1983 yılında krize girerek Sanayi Bakanlığına bağlı Karadeniz Birliğe devredilmiştir (Şekil.1).

Şekil:1. Çalışma Alanı Lokasyon Haritası

TESİS YERİNİN SEÇİMİNDE ROL OYNAYAN ÖNEMLİ FAKTÖRLER

Sanayide tesis yerinin seçiminde ham madde, enerji, yakıt, işgücü, su temini, pazar vb. faktörler işletmenin özelliğine göre değişik ölçüde etkili olmaktadır. İncelediğimiz tesis bitkisel yağ sanayi içinde yer almasına rağmen üretimde kullanılan ham maddenin farklılaşması (çiğit, ayçiçeği, zeytin vb. yağlı tohumlar) ve bunların sahip oldukları özellikler nedeniyle (yetişme şartı ve alanı, bitkideki yağ oranı, kullanım alanı vb) sektör içindeki kuruluşlar arasında dahi bir takım teknik farklılıklar bulunmaktadır.

HAM MADDE ALANLARI VE TEMİN DURUMU

Ham madde, sanayi tesisinin kuruluş yerinin seçiminde, işletmenin özelliğine ve kullanılan teknolojiye göre farklı ölçülerde etkiler yapar.

Türkiye'deki toplam ayçiçeği ekim alanlarının % 1'lik oranını Güney Doğu Anadolu bölgesiyle birlikte elinde bulunduran Doğu Anadolu Bölgesi bazı değişimlere rağmen geçmişteki tahıl ağırlıklı üretim desenini günümüzde de korumaktadır (Tümertekin, 1986, 32). Doğu Anadolu Bölgesi genelinde 1961, Doğan Erdil Yağ Fabrikasının yer aldığı Elazığ ilinde ise 1975 yılına kadar ayçiçeğinin, ekonomik olarak ekiminin yapılmadığını görüyoruz. Bu yıllardan itibaren Doğu Anadolu Bölgesindeki bazı illerde deneme amaçlı küçük çaplı ekimler yapılmış fakat yeterli randıman alınamamıştır. Doğan Erdil Yağ Fabrikasının ayçiçeği için bir pazar oluşturması ve işletmenin ham madde temini için yaptığı desteklemelerde bölgedeki üretim artışını fazla etkilememiştir. Tablo.1'de görüldüğü üzere 1965-1995 döneminde en yüksek üretim Doğu Anadolu Bölgesi genelinde 10.380 ton, Elazığ ilinde ise 1.134 tonda kalmıştır (Tablo.1). Fabrikanın yıllık çekirdek kırma kapasitesi 33.000, ham yağ rafine kapasitesi ise 12.000 tondur. Tesis kapasitesi göz önünde bulundurulduğunda, gerek Elazığ ilinin gerekse de Doğu Anadolu Bölgesinin üretim miktarları, ihtiyacın oldukça altındadır. Ulaşım masrafları vb. maliyetler göz ardı edilerek Doğu Anadolu Bölgesinin ürettiği tüm ürün toplansa dahi fabrikanın 3/1'lik kapasitesini ancak karşılayabilmektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi Ayçiçeği Ekim ve Üretim Miktarları (1965-1995).

Yıllar	Türkiye		Doğu Anadolu Bölgesi		İLLER											
					Elazığ		Erzurum		Kars		Malatya		Muş		Diğerleri	
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2		
1965	160000	160000	101	134					44	70	2	2	49	56	6	6
1970	360000	375000	384	441	2	2	220	186	107	190	15	13	45	45		
1975	418000	488000	1000	1031	500	482	220	230	130	144	100	50	50	85		
1980	575000	750000	6231	4170	2170	1134	1855	1357	105	48	275	203	1340	896	486	532
1985	643000	800000	10269	10380	505	530	1771	1883	220	202	150	140	7561	7001	62	62
1990	716000	860000	6902	7515	75	45	2119	2742	459	643	350	391	3899	3794		
1995	585000	900000	7303	7797	76	43	2972	3921	4	3	150	132	4101	3636		

1. Ekim Alanları (hektar). 2. Üretim Miktarları (ton).

Ham madde üretiminin bölge içindeki yetersizliği, ayçiçeğinin kendi özelliği ve fabrikasının yapısı, tesis kuruluş yeri seçimini önemli hale getirmektedir. Doğan Erdil Yağ Fabrikası önce ham yağ elde edip sonra rafine işlemi gerçekleştirdiğinden ham yağ üretimi ön plana çıktığı için kuruluş yeri tercihi ham madde alanlarına yakınlık daha fazla önem kazanmaktadır. Fabrikanın, Doğu Anadolu bölgesinden ham madde temini, bölgedeki üretim yetersizliği nedeniyle zorlaşmakta ve, diğer alanlardan ham madde getirilmesi zorunlu hale gelmektedir. Bu da, ulaşım konusunda üzerinde durulacağı gibi

ulaştırma maliyetinin, toplam maliyete olan etkisi nedeniyle ham maddenin işletmeye geliş maliyeti daha da yükseltmektedir.

Sanayi tesislerinin üretim esnasında kullandıkları malzeme çeşidi ve oranı, sanayi koluna ve işletmenin özelliğine göre farklılaşmaktadır. Tesiste kullanılan malzemenin kuruluş yapılan alandan fazla miktarda temin edilmesi kuruluşun yer seçimindeki başarısını göstermektedir. İncelediğimiz Doğan Erdil Yağ Fabrikasının üretimde kullandığı ham madde ve ürünlerin büyük bir kısmını kuruluş yaptığı Doğu Anadolu bölgesinden(yerel malzeme miktarı) ziyade diğer bölgelerden temin ettiği dikkati çeker (Tablo.2-3).

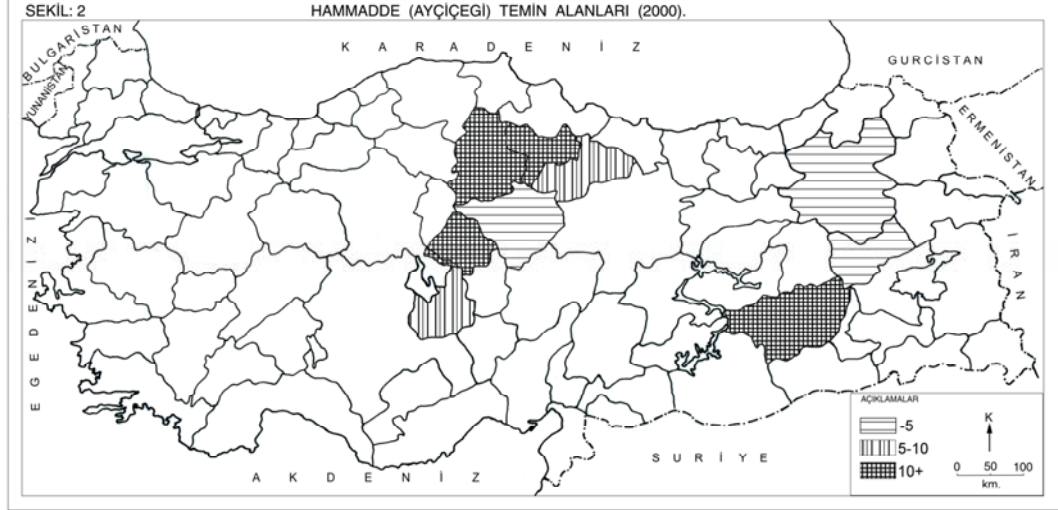
Tablo 2: Tesisin Kullandığı Ham madde Çeşidi ve Temin Alanları

Yerel	Yerel Olmayan
Su	Ayçiçeği * (% 96 oranında kuruluş alanı dışında)
Arazi	Solvent İzmit
Elektrik	Kostik asit İzmit
İşçi	Sitrik asit İzmit
	Fosforik asit İzmit
	Perlit İstanbul, İzmir
	Sac, teneke Ereğli
	Plastik Adana
	Yakıt (mazot vs) Batman, Mersin

Nitekim ham maddenin temin alanlarına baktığımızda 4 bölgenin ağırlık kazandığı fakat bunlar içinde kuruluş yapılan Doğu Anadolu bölgesinin malzeme teminindeki katkısının en alt seviyelerde yer aldığı görülür (Tablo.3, Şekil.2). Bu olumsuzluk ham maddesi tarımsal ürünlere dayalı yağ sanayi- için oldukça büyük bir dezavantaj yaratır. Zira üretimde kullanılan ana ürün ayçiçeğinin % 96'lık bölümünün dışarıdan getirildiği ve işlem esnasında meydana gelen fire miktarının fazlalığı göz önünde bulundurulduğunda işletmenin ekonomikliği büyük oranda azalır. Bütün bunlar tesis, kuruluş yeri seçiminde bazı hatalar yapıldığının ve işletmenin uygun yere kurulmadığının bir delilidir.

Tablo 3: Tesisin Kullandığı Ayçiçeği Temin Alanları ve Miktarı (2000-2001).

Bölgeler	Miktar (Kg)	%
Karadeniz	10.343.840	50.38
İç Anadolu	5.976.100	29.11
Güneydoğu Anadolu	3.315.780	16.15
Doğu Anadolu	892.580	4.30
Toplam	20.528.300	

ÜRETİM

Tesiste üretilen mamul madde, ayçiçeği bitkisinin tohumundan elde edilen ham yağın rafine edilmesiyle üretilen ayçiçek yağıdır. Yağ üretim işlemi sonunda geriye, küspe olarak nitelendirilen artık ürün kalır, küspe içinde önemli miktarda yağ ihtiva ettiğinden yem sanayisinin önemli bir girdisi olarak göze çarpar (Doğanay, 1989, 90, Aksoy, 1997, 25). Küspedeki yağ oranı % 2.5 civarında olması gerekirken, bu oran ülkemizde % 4.5'lara kadar yükselmekle birlikte işletmede uygulanan teknolojiye göre % 1-3 arasında değişmektedir (Binici, 1998, 13, Bayrak, 1995, 89). Görüldüğü gibi ham maddedeki yağ oranının düşüklüğü yanında işlem esnasında da bir kayıp olması üretimdeki firenin artmasına neden olmaktadır.

Bitkisel yağ sanayisinde ülkemiz genelinde kurulu kapasite ülke ihtiyacının oldukça üstünde bulunmasına rağmen, ham madde yetersizliği vb. sebeplerden, genelde birçok tesis geçmiş yıllardan beri tam kapasite çalışma imkanına sahip değildir ve kapasite kullanım oranı % 50'nin altında seyretmektedir (Emiroğlu, 1993, 24, Binici, 1998, 13, Üstün, 2000, 49, Aksoy, vd, 1997-20, T.Z.O.B, 1978, 248). Bu durum incelediğimiz Doğan Erdil Yağ Fabrikasında da kendini gösterir. Tesisteki kapasite kullanım oranını iki yönden ele almak gerekir. İlki sadece ham yağ işleme kapasitesinin kullanılmasından doğan oran, diğeri ise rafine kapasitesinin kullanılmasının da dahil edildiği toplam kapasite oranı. Araştırmamıza konu olan Doğan Erdil Yağ Fabrikası, ayçiçek yağının dışında diğer yağları da rafine edebilme özelliğine sahip olan bir tesistir. Ancak, sadece konumuz itibariyle ham yağ kapasitesini ele aldığımızda, tablo:4'de görüleceği gibi tesis, hiçbir zaman kurulu kapasiteye ulaşamamıştır.

Tablo 4: İşletmenin Çalışma Sezonu ve Kapasite Kullanım Oranı

Çalışma Sezonu Yıl	Kapasite Kullanım Oranı %
1992-93	34.84
1993-94	31.52
1994-95	11.27
1995-96	39.87
1996-97	33.02
1997-98	44.20
1998-99	46.89
1999-00	66.00
2000-01	54.59

ULAŞIM

Doğan Erdil Yağ Fabrikası Elazığ- Malatya karayolu üzerinde, demiryolu güzergahına yakın bir konumda kurulmuştur. Kısaca hem demiryolu hem de karayolu ulaşım hatlarıyla bağlantıya sahiptir. Yaptığımız inceleme ve hesaplarda demiryolu, karayolu sektörüne göre % 25 daha ucuzdur. Fakat ham madde alım merkezlerinin hepsinde demiryolu güzergahının bulunmaması, yükleme boşaltma masrafları, zaman açısından gösterdiği olumsuzluklar nedeniyle, bugün işletme, gerek ham madde ve gerekse de mamul madde taşınmasında karayolundan yararlanmaktadır. Örneğin 20 tonluk bir malın 615 km baz alındığında 2001 fiyatlarına göre TCDD’da ulaştırma maliyeti 189.480.000 TL iken (gönderilen malın değeri üzerinden alınan % 0.1’lik sigorta bedeli hariç) (TCDD, 2001) aynı mesafe, karayolu ile anlaşmalı şirketler tarafından 250.000 000 TL maliyetle taşınmaktadır.

Görüldüğü gibi işletme sadece iki tür ulaşım sektörünü kullanma olanağına sahip olduğu halde, bir takım olumsuzluklar nedeniyle, sadece birinden yararlanmaktadır. Yurtdışından ham madde tedarikinde diğer alanlarda kurulu işletmelere göre elverişsiz bir konumdadır. Zira gerek Akdeniz gerekse Marmara bölgesindeki işletmeler ucuz sektör olan deniz yoluyla dışarıdan malzeme temin avantajını ucuz bir maliyetle sağlarlarken, işletmemiz ham madde ve çeşitli malzemeyi uzun bir karayolu bağlantısıyla getirme mecburiyetinde olduğundan maliyet artmaktadır. Bu durum da ister istemez rekabeti de olumsuz yönde etkileyecektir.

PAZAR

Pazar konusunu iki cephede ele almak gerekir; İlki diğer firmalarla olan rekabet, ikincisi ise tüketici kitlenin tercih ve istekleridir. Rekabet açısından düşünüldüğünde Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum’da bulunan margarin ve ham yağ üretebilen bir tesis dışında, kendisine rakip tesis yer almamaktadır. Fakat sektör içerisinde Türkiye genelinde Marmara ve bilhassa Güneydoğu Anadolu ile Akdeniz de yer alan çığit işleyerek pamuk

Kuruluş Yeri Açısından Doğan Erdil Yağ Fabrikası.

yağı üreten tesislerle rekabet söz konusudur. Zira bu tesisler çığit üzerinde bulunan linteri (kısa pamuk elyafı) almak için gerekli ünitelere sahip olduklarından çığit yanında diğer yağlı tohumları da işleyebilme özelliklerinden dolayı büyük bir rakip olarak gözükmektedirler (Dinçer, 1984, 42-43).

Alandaki talep seviyesini, alan içindeki nüfus miktarı ve bu nüfusun yer aldığı yerleşim birimi (Kırsal ve kentsel tüketim miktarları ile tüketilen yağ tipi farklılıklar arz eder), nüfusun alım gücü, tüketim alışkanlıkları, mevsim durumu gibi faktörler önemli ölçüde etkiler. Nüfus ve alım gücü açısından bölge pek parlak durumda değildir (Tablo.5).

Tablo 5: Yıllara Göre Bölge Nüfusları

Yıllar	Marmara	Ege	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	D.Anad.	G.D Anad.
1990	13.295.607	7.595.221	7.026.489	9.942.793	8.107.253	5.347.659	5.158.013
1997	16.186.673	8.452.087	8.058.311	10.580.657	7.843.966	5.614.907	6.128.973

Tüketici alışkanlıkları açısından incelediğimizde toplam yağ tüketiminde Türkiye ortalaması 16-17 kg arasında oynamakta (Uçar, 2000, Mert, 1994, 24) iken Doğu Anadolu bölgesinin de içinde yer aldığı alanın Türkiye ortalamasının üzerinde bir rakama sahip olduğu görülür. Fakat toplam yağ tüketimi içerisinde katı yağ tüketimi, bitkisel yağ tüketimine göre oran açısından oldukça yüksektir. Bölgemizde bitkisel yağ tüketimi Türkiye'nin diğer bölgelerine göre alt seviyelerde kalmaktadır (Tablo.6). Yapılan araştırmada toplam sonuç her ne kadar doğudaki iki bölgemizi içine alıyorsa da oranları yarı yarıya alsak dahi yinede pazar bakımından ülkemizdeki en zayıf bölge kimliği ile karşılaşırız. Burada fabrikamızın Doğu Anadolu'da ki bölgesel pazara yakın olma avantajından bahsedebilmemize rağmen, ülke pazarı açısından uzaklığa bağlı olarak bir dezavantaj da söz konusudur.

Tablo 6: Türkiye ve Bölgelere Göre Kişi Başına Yıllık Yağ Tüketim Miktarları ve Cinsleri (Uçar,2000,9)

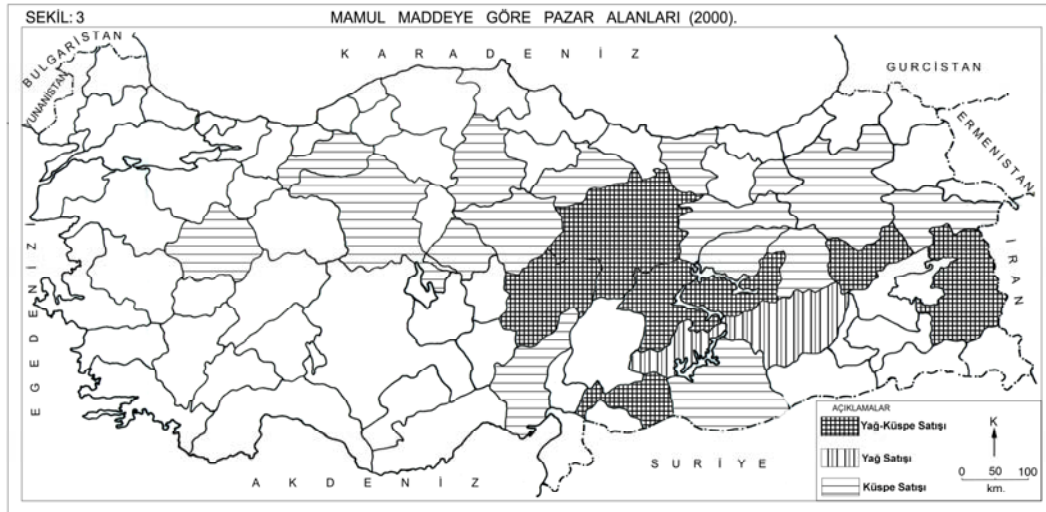
Bölgeler	Türkiye	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	Doğu ve G.Doğu Anadolu
Toplam (Kg)	16.3	17.4	15.3	15	16.1	17	17
Katı yağ	5.4	5.7	4.1	4.0	4.8	5.6	7.7
Hayvansal	1.3	1.0	0.5	1.5	1.4	1.1	2.9
Margarin	4.1	4.7	3.6	2.5	3.4	4.5	4.8
Bitkisel yağ	10.9	11.7	11.2	11	11.3	11.4	9.3
Ayçiçek	7.6	8.4	5.4	8.1	9.3	7.9	6.4
Mısırözü	1.7	1.9	1.1	1.5	1.4	2.5	1.6
Zeytinyağı	1.6	1.4	4.7	1.4	0.6	1.0	1.3

Nitekim bu olumsuzluğu, işletmenin ürettiği ürünleri pazarladığı alanların bölgesel dağılışı da ortaya koymaktadır (Tablo.7). Doğan Erdil Yağ Fabrikası, yağ ve küspe olmak

üzere iki ürünün satışını gerçekleştirmektedir. Küspe satış alanı yem fabrikalarının talebine göre değiştiği için, yağ satış alanlarından daha geniş sahalara uzanabilmekte, yağ satışlarında yukarıda saydığımız etmenler nedeniyle alan biraz daha daralmakta ve yakın çevre ön plana çıkmaktadır (Şekil.3).

Tablo7: Tesisin Bölgelere ve İllere Göre Ürün Satışı (2000)

Bölgeler	Yağ Satışı	Küspe Satışı
Doğu Anadolu	Malatya, Elazığ, Muş, Van	Elazığ, Malatya, Erzurum, Erzincan, Tunceli, Van, Ağrı, Muş, Bingöl
Güneydoğu Anadolu	Diyarbakır, Gaziantep, Adıyaman	Gaziantep, Urfa
İç Anadolu	Kayseri, Sivas	Ankara, Kütahya, Kırşehir, Yozgat, Sivas, Kayseri
Karadeniz		Tokat, Çorum, Bayburt, Bolu
Akdeniz		Adana

İŞÇİ

İşçi sayısı bakımından işletmede yıllar itibariyle bir azalma söz konusudur (Tablo.8). Bu azalma esas itibariyle tesiste maliyetleri azaltmak amacıyla personel taşınması, yemekhane, ham madde ve mamul madde sevkiyatında özel sektörden faydalanmasından ileri gelmektedir. İşletmede sektörün genel özelliği dikkat çeker ki bu da erkek personel sayısının bayan personel sayısından oldukça fazla olmasıdır. Çalışan bayan personel büro hizmetlerinde çalışan elemanlardan oluşmakta ve üretim kademesinde yer almamaktadırlar. İşletmedeki personelin % 96'dan fazlası Elazığ'lı olup,

başka memleketlerden gelen personel sayısı çok düşüktür. Temininde en çok zorlanılan personel teknik elemanlar olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 8: Yıllara Göre Tesiste Çalışan İşçi Miktarları (1990-1995)

Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın	Yıllar	Toplam	Erkek	Kadın
1990	164	154	10	1996	108	103	5
1991	154	145	9	1997	99	96	3
1992	150	141	9	1998	100	96	4
1993	153	143	10	1999	101	96	5
1994	118	110	8	2000	101	96	5
1995	108	102	6	2001	94	91	3

ENERJİ VE SU

Tesiste, elektrik ve akaryakıt olmak üzere iki tip enerji kullanılmaktadır. Bunlardan TEK'ten sağlanan elektrik enerjisi üretim aşamasında makinaların çalıştırılması ve aydınlatma işlemlerinde kullanılmakta, akaryakıt ürünü fueloil ve mazot ise ısınma ve üretim aşamasında buhar elde etmede kullanılır. Zaman zaman üretim aksamasına neden olan elektrik kesintileri dışında bu kaynaklarda pek problem yaşanmamaktadır.

Tesis, üretim esnasında soğutma, malzeme yıkama ve buhar elde etmek için kullandığı suyu kendisine ait kuyulardan temin ettiği için su açısından herhangi bir problemi bulunmamaktadır.

DEVLETİN ETKİSİ

Klasik kuruluş yeri teorisi açısından ham maddenin ağırlığından fazla kaybetmesi halinde tesis ham madde kaynağına yakınlaşmak zorundadır ve bugün kurulu olanlarında büyük bir kesiminin yine ham madde üretim alanlarında yer alması da bu nedendendir (Kara, 1990, 212, Tümertekin, 1969, 61, Soğancılar, 1986, 35, Dinler, 1994, 53). İşletmemiz için de aynı durum geçerli olduğu halde, yeterli inceleme yapılmadan karar verilerek yanlış yer seçimi yapılmıştır. İşletmeciyi yanlış karara iten nedenleri tespit edebilmek için devletin sunduğu kolaylıkları, teşviki veren kamu kurumu, projeyi gerçekleştiren firmanın etkisini incelemek gerekir.

Vergi ve devlet yardımlarının sanayinin gelişmesi ve kuruluş yeri seçimindeki önemli rolü nedeniyle (Tümertekin, 1969, 101), Ülkemizde ekonomik ve toplumsal gelişmeyi yönlendirmek için kalkınma planları hazırlanmaktadır (Özgüç, 1986, 41). Bu çerçevede Devlet Planlama Teşkilatı yatırımlar konusunda tüm ülke genelinde bölge ve illere yapılacak yatırımların türünü ve destek sağlanacak (kredi, vergi kolaylığı vb.) sektörler ile faaliyetleri belirlemektedir. Bu kararlar alınırken, o alan veya bölgenin toplam üretim değerleri baz alındığından bazı hatalara düşülmektedir. Zira gerek il

gerekse bölge ölçeğinde olsun, elde edilen ürünlerin toplam üretim miktarları ele alınmaktadır, Fakat bu alan veya alanların birçok alt ünitelerden (iller, ilçeler, köyler) oluştuğu dikkate alınmadığından toplam üretim miktarının birçok değişik birimlerden farklı oranlarda elde edildiği ve bunların genel toplam olduğu göz ardı edilmektedir. Mesela Elazığ ili ayçiçeği üretim miktarına göre işlem yapıldığında hataya düşülecektir. Zira 9152 km² büyüklüğündeki alanı bünyesinde barındıran Elazığ ilinde birbirinden farklı büyüklükte tarım alanlarına, ürün desenine, verimliliği sahip 11 ilçe 569 köy yer almaktadır. Değerlendirilmeye tabii tutulan bu üretim miktarı yerleşmelerin hepsinden sağlanmaktadır yukarıda belirttiğimiz özellik ülke ve bölgeler içinde geçerliliğini korumaktadır. Birbirinden çok farklı karakterlere sahip bu ünitelerin ulaşım durumu, alan büyüklüğü, kullanılan üretim teknolojisi, üretilen ürünün ne kadarının üretici kitle tarafından tüketildiği vb. konular göz önünde bulundurulmadığı için tesis kuruluş yeri ve faaliyet konusunda hatalar yapılmaktadır.

Gerçi ülke, bölge gibi geniş bir sahayı içine alan çalışmalarda, sanayi veya tarım potansiyelinin değerlendirilmesinde o alanın toplam üretim rakamlarını almanın dışında başka bir alternatifin bulunmadığı dikkate alınırsa, bu bilgilerin alt detaylarda ayrıca incelenmesinin gerekliliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Detay incelemeyi de yatırımcı için çalışan firmanın göz önünde bulundurarak yapması gerekmektedir. Zaten ülkemizde çeşitli şekillerde problemler yaşayan sanayi tesislerinin bir çoğunun kuruluşlarında bu hususlara yeterince dikkat edilmediğini görebilmekteyiz. Bu tür detay incelemeler yerine, kalkınma planlarında ve alan analizlerinde verilen toplam üretim değerleri ve potansiyel ekim alanları dikkate alınarak işlem gerçekleştirildiğinden sık sık hataya düşülüyor. Zira potansiyel durum ileride imkan ölçüsünde olabilecekleri verdiğinden uygulanabilirliği net değildir. Örneğin IV .5. Yıllık Kalkınma Planında Doğu Anadolu bölgesinde yaklaşık 15.000 hektarlık pancar ekimi için kullanılan sulamalı tarım alanlarında ayçiçeği ekimi yapılabileceği belirtiliyor (Dinçer, 1984, 96). Fakat o yöre çiftçisinin başka bir ürünü ekme eğilimi, ürünün verim durumu, çiftçinin eline geçecek para, kullanılan teknolojiler hesaba katılmadığından, bu tahminlere göre yapılan yatırımlar da ülkemizdeki birçok işletmelerde görüldüğü üzere bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Nitekim bulunduğumuz bölge dahilinde toplam ekim alanlarının verilen bu rakamların çok altında kalmış olması da bizi destekler niteliktedir

Devlet, sanayici için bir takım teşvikler vermektedir. Mesela olağanüstü hal bölgesinde ve kalkınmada öncelikli yörelerde vergi teşvikleri de (gelir ve kurumlar vergisinden 11-50 işçi çalıştıran işletme % 40, çalışanların gelir vergisinden iki yıl erteleme, vergi, resim ve harç bedellerinde indirim, sigorta prim indirimi, bedelsiz yatırım

yeri vb) bir takım avantajlar kazandırdığından, kuruluş esnasında yukarıda belirtilen detaylara dikkat edilmediği ortaya çıkmaktadır. Zira ülke genelinde önceki yıllarda kurulanlarda yaşanan bu tür problemlerin farkına varılmış olsa gerek ki 11.11.1998 tarih ve 19986 sayılı resmi gazetede yayınlanan bakanlar kurulunun 88/13458 sayılı karar ekinde bitkisel ham ve rafine yağ tesisleri kalkınmakta öncelikli yöre haricinde teşvik edilmeyen yatırım konusu olarak belirtilmiş (Türkiye Kalkınma Bankası, 1989, 7) ve sonraları bu çerçeve daha da daraltılmıştır. Nitekim bunun sonucunda bölgemiz için 1997 yılında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası tarafından yayınlanan potansiyel yatırım alanları konusundaki çalışmada da bu sektörü göremiyoruz (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, 1997, 63-66).

SONUÇ

İncelememize konu teşkil eden Doğan Erdil Yağ Fabrikası da, yukarıda belirttiğimiz unsurlar göz önünde bulundurulmadan, genel potansiyel değerlendirmeler ışığında yapılan yetersiz detay çalışmalar sonucunda devlet tarafından sağlanan kolaylıklar ve teşvik neticesinde kurulmuştur. Bu nedenle fabrika, kuruluşundan itibaren saydığımız sebepler doğrultusunda ham madde sıkıntısı çekmiş, bu sıkıntıyı hafifletmek içinde alandaki çiftçilere destek vererek ürün ekimini artırmaya çalışmış fakat bunda da başarılı olamamıştır. Sonuçta ham madde sıkıntısını Karadeniz Birlik'ten temin ederek gidermeye çalışmış, fakat borçlarını ödeyemeyince Sanayi Bakanlığı'na bağlı Karadeniz Birlik işletmelerine devredilmiştir. Bugün tesis 94 çalışanıyla çalışmasına devam etmektedir.

Tarıma dayalı sanayi işletmelerinde tarımsal ham maddenin ve sanayi kolunun özelliğine (ham yağ, iplik, kumaş vb) göre kuruluş yeri seçiminde farklılıklar bulunmaktadır. Kuruluş yeri seçimi, alandaki toplam üretim miktarı ve potansiyel ekim alanlarına göre değil bilhassa sahada yapılacak detay çalışmaların sonucuna göre seçilmeli ve ayrıca bu çalışmalarda ham madde, pazar, işçi, su, arazi vb faktörler de göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir.

İşletme, mevsimlik olarak sağlanan, kolay bozulabilen, kalitesinde belirsizliklerin olduğu tarıma dayalı bir ürünü ham madde olarak kullanmaktadır. İşletmenin kullandığı ham maddenin ağırlığından kaybetmesi diğer bir ifade ile % 50-55 oranında bir firenin olması ham madde alanının lokasyonunu ön plana çıkarmaktadır. Bu durumda tarıma dayalı sanayi işletmelerinde kuruluş yeri seçiminde, işletmenin kullandığı tarım ürününün tesisin kurulacağı alanda yeteri kadar üretilip üretilmediğinin kontrol edilmesi yanında, o alanda uzun yıllara dayalı üretim miktarlarının incelenmesi gerekir. Bu yönden

baktığımızda geçmiş yıllara ait alandaki üretim durumu net olarak incelenmemiş demektir. Zira yaptığımız incelemede uzun yıllar içinde Doğu Anadolu Bölgesinde ayçiçeği tarımının istikrarlı olmadığı ve yeteri ölçüde ürün üretilmediği görülmektedir.

Kısaca tesis yeri seçiminde,

1. Kuruluş yapılacak bölge veya alanda ham maddenin yıllar itibariyle üretim miktarı, sürekliliği ve özelliği,
- 2.Ham maddenin temin edileceği yerleşim alanlarının sayısı, ulaşım kolaylığı açısından aralarındaki mesafe miktarı ve kullanılacak yolun niteliği gibi birtakım özelliklerinin bilinmesi,
- 3.Sahadaki üreticinin sahip olduğu ve tarımda kullandığı teknolojik yapı ile bunun tarımsal üretim üzerine olan etkisi ,
- 4.Üreticinin, yeni ürün ve teknolojik yeniliklere, gelişmelere açık olup olmaması ve buna karşı takındığı tavır,
- 5.Üreticinin ürettiği ürünü değerlendirme şekli, (kendi ihtiyaçları için tükettiği ve pazara sunduğu miktarın oranı) kısaca buradaki üretimin geçimlik veya ticari yönünün bilinmesi ,
- 6.Oluşabilecek olumsuz şartlar karşısında alternatif ham madde temin alanlarının bilinmesi ve değerlendirilmesi,
- 7.Yurtiçi, yurtdışı pazar alanları ve tüketicilerin özelliklerinin bilinmesi,
- 8.Diğer üretici firmalarla olan rekabet durumu, gibi değişik faktörlerin detay incelemelerle tespit edilmesinin gerekliliği açıkça ortaya çıkar

KAYNAKLAR

- AKSOY, Ş., VD., 1997.** Türkiye Bitkisel Yağ Raporu. Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği. Yay. No.3. İstanbul
- AYDIN, A., 1997.** 7. V. Yıllık Kalkınma Planı. Sanayi Bitkileri Alt Komisyon Raporu. DPT. 2470. Ankara.
- BARAN, G., 2001.** Tarım Ürünleri Dış Ticareti Değerlendirme Raporu. Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği. Ankara.
- BAYRAK, A., 1995.** “*Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayi*”. Kooperatifçilik Dergisi. Sayı.108. s.87-100. Ankara.
- BİNİCİ, A., 1998.** Ayçiçek Yağı Değerlendirme Notu. Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Yayını. Ankara.
- BÜLBÜL, M., BEŞPARMAK, F., 1998.** “*Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayinin Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi Sorunları ve Çözüm Önerileri*”. Ekin Dergisi. Yıl.2. sayı. 5. s.73-78. Ankara.
- CANATAN, K., 1984.** Bir Fabrika Nasıl Kurulur. Petkim Petrokimya A.Ş. Yayınları. Ankara.
- ÇOŞGE, B., 1999.** “*Ayçiçek Yağının Tıbbi Önemi ve Ayçiçek Yağı Sanayi*”. Ekin Dergisi. Yıl.3. Sayı.9. s.90-95. Ankara.
- DEMİRTAŞ, E., 1995.** Zeytinyağı Bitkisel Yağ ve Margarin Sanayi. İzmir Ticaret Odası Yay. No.21. İzmir.
- DEVLET DEMİR YOLLARI., 2001.** 2001 Yılı Yük Taşıma Tarifesi. T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi Genel Müdürlüğü. Hareket Dairesi Başkanlığı. Ankara.
- DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI., 1977,** IV.5 Yıllık Kalkınma Planı. Özel İhtisas Komisyonu Raporu. DPT.Yay.No.155-8. Ankara.
- DİNÇER, M., 1984.** Bitkisel Yağ Sanayi ve Piyasası. Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Müdürlüğü Yay. Ankara.
- DİNLER, Z., 1994.** Bölgesel İktisat. Ekin Kitapevi.Bursa.
- DOĞANAY, H., 1995.** Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul.
- DOĞANAY, H., 1989.** “*Erzurum Yem Fabrikasının Sanayi Coğrafyası Özellikleri*”, Coğrafya Makaleleri, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay. No.55, Erzurum.
- EMİROĞLU, M., 1993.** “*Bitkisel Yağ Sanayimiz.*” Tarım ve Köy Dergisi Sayı.87,s.23-24. Ankara.
- GAYTANCIOĞLU, O., 1999.** Ayçiçeğinde Uygulanan Tarım Politikaları ve Depolamadan Doğan Ürün Kayıplarının Ekonomik Analizi. Trakya Birlik. Gen. Müd. Yay. Edirne.
- İSTANBUL MENKUL KIYMETLER BORSASI., 1996.** Gıda Sektörü. Sektör Araştırması Seri No 9, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yay. İstanbul
- KARA, H., 1990.** “*Çukurova’da Endüstri.*” Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Coğrafya Araştırmaları Cilt1, Sayı.2, s.193-226, Ankara.
- KOLSARACI, Ö., BAŞALMA, D., vd., 2000.** Yağ Bitkileri Üretimi, Tarım Kongresi 2000, s.485-503. Ankara.
- MERT, M., 1994.** “*Dünyada ve Türkiye’de Ayçiçeği Üretimi, Tüketimi ve İhracat-İthalat Durumu*”. Çiftçi ve Köy Dergisi. Sayı.110. s.24-26. Ankara.
- MÜFTÜOĞLU, T., 1983.** Sanayi İşletmelerinde Kuruluş Yeri Seçimi ve Ölçek Sorunu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.530. Ankara..

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- ÖZGÜÇ, N., 1986.** “*Türkiye’de Sanayi Faaliyetlerinin Gelişmesi Yapısı ve Dağılışı*”..İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi sayı.2. s.35-70. İstanbul
- REED, R., 1967.** Fabrika Yerinin Seçimi Yerleşme Düzeni ve Bakımı. Milli Produktivite Merkezi Yayını 53. Ankara.
- SEZGİN, A., 1987.** ” *Ham Yağ Üretimi, Ayçiçek Yağı Ekstraksiyon Metodları ve Teknolojisindeki Son Gelişmeler*” .s.43-48. Bitkisel Yağ Sempozyumu. Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği Yay.No.1. İstanbul
- SOĞANCILAR, E., 1986.** Tarıma Dayalı Sanayi Projelerinin Analizinde Ağırlık Noktaları. D.P.T İktisadi Planlama Başkanlığı. DPT. Yay.No:2033. Ankara.
- SOYER, M., 1987,** “*Türkiye’de Bitkisel Yağ Üretimi Sorunlar ve Sanayici ile İlişkiler*” .s.37-42, Bitkisel Yağ Sempozyumu. Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği Yay.No.1 İstanbul.
- TAŞAN, R., 1968,** “*Türkiye’de Ayçiçeği Ziraati*” .s.34-40. Türkiye’de Yağ Sanayi Semineri IV. Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını . Ankara.
- TÜMERTEKİN, E., 1969,** Sanayi Coğrafyası. İ.Ü.Yay.No.751 İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1997,** Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma. Çantay Kitapevi İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E., 1986.** “*Türkiye’de Tarımda Yeni Gelişmeler*” .İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi sayı.2. s.1-35. İstanbul.
- TÜRKİYE KALKINMA BANKASI., 1989.** Pamukyağı Tesisi Yapılabilirlik Etüdü. Teknolojik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü Yayını. Ankara.
- TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI., 1997.** Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Potansiyel Değerlendirme ve Uygun Yatırım Alanları Çalışması. Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası Proje Değerlendirme Müdürlüğü. Cilt .I-II Ankara.
- TÜRKİYE ZİRAAT ODALARI BİRLİĞİ., 1978.** 1976-1977 Zirai ve İktisadi Durum Raporu. Türkiye Ziraat Odaları Birliği. XI. Genel Kurul Toplantısı. T.Z.O.B. Yay. No.123 Ankara..
- TÜRKİYE ZİRAAT ODALARI BİRLİĞİ., 1974.** 1972- 1973 Zirai ve İktisadi Durum Raporu. Türkiye Ziraat Odaları Birliği. VII. Genel Kurul Toplantısı. T.Z.O.B. Yay. No:91. Ankara.
- UÇAR, O., 2000.** Yemeklik Yağ Araştırması. www.Tr-İto.com. İstanbul.
- ÜSTÜN, A., 2000.** “*Türkiye’de Yağ Bitkileri Üretimi ve Yağ Problemine Bir Yaklaşım*” . Ekin Dergisi. Yıl.4. Sayı.11. s.46-50. Ankara.
- YURDAGÜL, M., 1987.** “*Türkiye’de Bitkisel Yağ Sanayiinin Bugünkü Durumu Ülke Ekonomisindeki Yeri ve Önemi*” .s.15-19. Bitkisel Yağ Sempozyumu. Bitkisel Yağ Sanayicileri Derneği. Yay.no.1. İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 63-82, ELAZIĞ-2002

ELAZIĞ'IN SU PROBLEMLERİ VE SU KİRLİLİĞİ

Water Problems and Water Pollution in Elazığ

Ahmet MOR**

M. Dursun ÇİTÇİ*

ÖZET

Elazığ'da tarım arazilerinin sulamasında, içme-kullanma suyunda çeşitli problemler bulunmaktadır. Zengin bir su potansiyeline sahip olan kentin bu doğal kaynakları kirletildiği için su kalitesi bozulmaktadır. Bu kirlilik, tarım arazilerine, su ürünlerine zarar vermekte, kentte ciddi oranda sağlık problemleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada suyun tarım arazilerinde yeterince kullanılamaması ve içme suyunda yer alan çeşitli problemler dile getirilmiş, bunlara çözüm önerileri aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler : Su, su yetersizliği, su kirliliği

SUMMARY

There are some problems in the water used for drinking and irrigation in Elazığ. Due to the pollution, the quality of water has been getting worse. This pollution causes serious health problems. In this study the problems related to the water sources in Elazığ and some pollution were proposed.

The reasons the of pollution were searched and its results were determined. Depending on the results the solutions were proposed.

Key Words:Water, Water Problem, Water pollution

**F.Ü., Sosyal Bil. Enst., Coğrafya Anabilim Dalı, MCS, morahmet@hotmail.com

*Yrd.Doç.Dr.,F.ü.,Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mdचित्ци@firat.edu.tr

1-GİRİŞ:

Elazığ ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü içinde yer almaktadır. Kentin doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Tunceli ve Erzincan güneyinde Diyarbakır illeri bulunmaktadır. Elazığ il toprakları, toplam su yüzeyi dahil 9151 km² lik bir yüzölçümü ile Türkiye yüzölçümünün %12'si kadardır (bkz. Harita 1)

Uluova'nın kuzeyinde yer alan ve ona paralel olarak uzanan Elazığ Ovası 950m ile 1050 m'ler arasında yer almakta olup, 35 –36 km² lik bir alan kaplamaktadır. Elazığ Ovası'nın kuzeyinde, 1250–1260 m'ler arasında uzanan Harput Platosu yer alır. Bir aşımın yüzeyine karşılık gelen bu plato alanı, faylanarak yükselirken çarpılmış ve güneye doğru eğimlenmiştir. Üzerinde Harput yerleşmesinin de bulunduğu bu aşımın yüzeyinin çarpılarak yükselmesini sağlamış olan faylar, aynı zamanda Elazığ Ovası'nın da bir depresyon olarak belirmesine yol açmıştır (Akkan, E., 1972, s: 175).

Harput platosundan inen çok sayıdaki sel karakterli akarsuyun oluşturduğu birikinti koni ve yelpazeleri, Elazığ Ovası'nın kuzey kenarı boyunca 8–9 km uzunluğunda bir piedmont kuşağının gelişmesine yol açmıştır. Uluova ve Elazığ Ovası batıdan 1100-1250 m'lerdeki bir eşik alan ile Hankendi-Kuzova Havzası'ndan ayrılmaktadır.

Elazığ, Murat Nehri ile Peri Suyu'nun birleşme alanında kurulmuştur. Güneydoğu Torosların kuzeyinde sıralanan ve birbirinden eşiklerle ayrılan ovalar zinciri üzerinde bulunması Elazığ'ın kuruluş ve gelişmesinde etkili olmuştur.

Belirtilen örneklerden de anlaşılacağı gibi Elazığ şehrinin kuruluş ve gelişmesinde verimli Elazığ Ovası ve Uluova'nın mevcudiyeti geniş ölçüde rol oynamakla beraber su kaynaklarının tesiri de büyük olmuştur. 1950 yılından sonra bölgesel kamu kuruluşlarının Elazığ'da toplanması, kara ve demiryolları şebekelerinin Elazığ'ı çevreye bağlaması, çimento, şeker, iplik, plastik boru ve Doğuçelik fabrikaları ve organize sanayi gibi sanayi kollarının kurulması istihdam hacmini arttırmıştır. Böylece bu tesislerin artmasıyla Elazığ, Doğu Anadolu Bölgesi'nin canlı, hareketli bir iş merkezi haline gelmiştir.

Hava, toprak, su, ses, görüntü kirliliği en çok endüstrileşmiş kesimlerde görülen olaylardır. Elazığ endüstrileşmeye doğru hızla ilerlediği için, endüstrileşmenin sonucu olan kirliliğin dünya ekosisteminde oluşturduğu tahribatı göz önünde bulundurarak, önleyici tedbirleri önceden almak ve mevcut olan kirlilikleri en aza indirmek için, su ve çalışma sahası ile ilgili geniş literatür taraması yapılmış, ildeki su kirliliğinin nedenleri araştırılmıştır. İl suları için daha önce yapılmış su analizlerinin ham verileri bütünleştirilerek anlamlı bir hale getirilmiş, bu problemlere çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

2-FIRAT HAVZASI

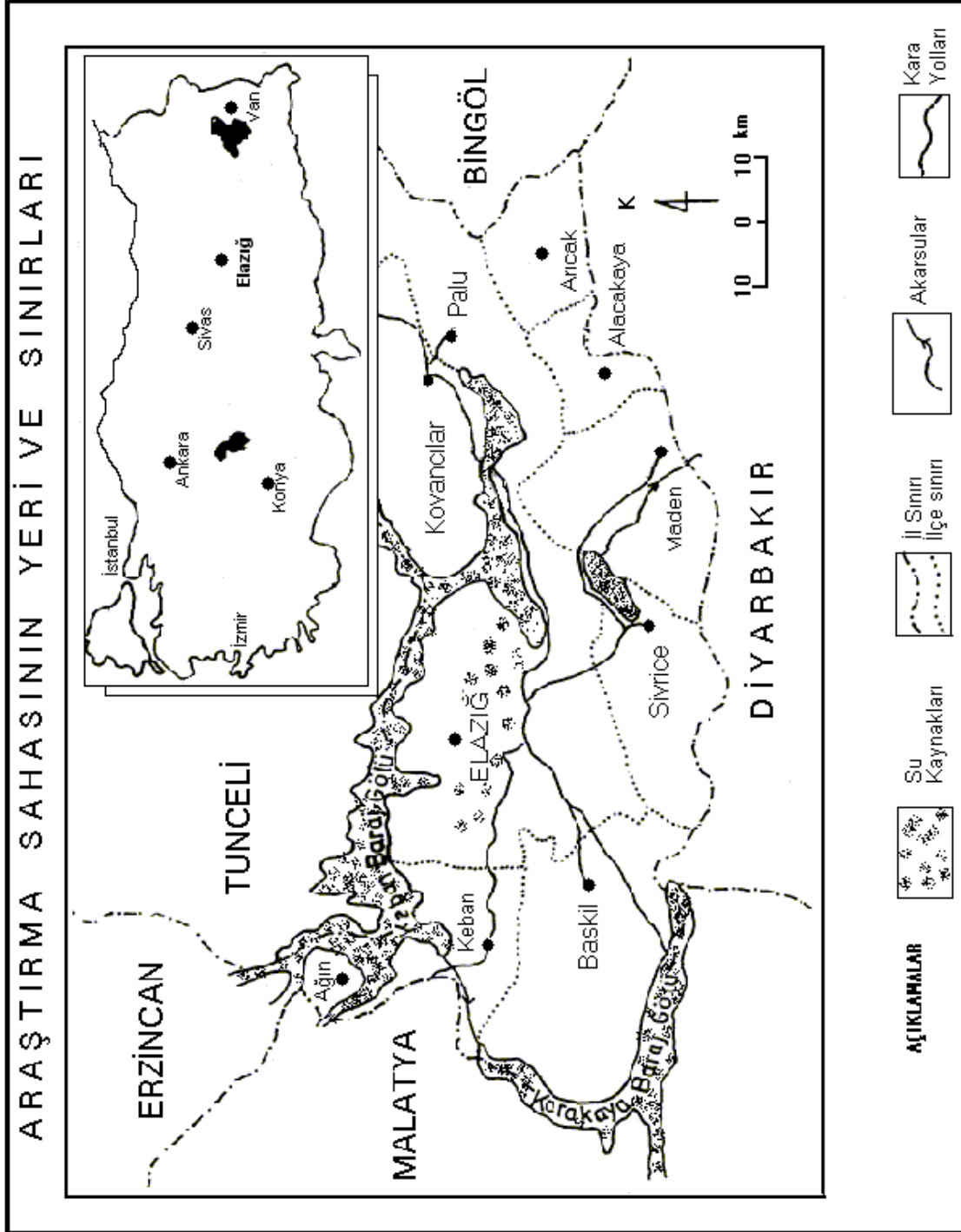
Drenaj alanı 127.304 km² olan Fırat Havzası, Türkiye akarsu havzalarının en büyüğü olup, ülke yüzölçümünün % 16.31'ini kapsamaktadır. Ortalama yağış potansiyeli yılda 74.09 milyar m³, havzanın yıllık ortalama debisi 31.46 milyar m³ olarak hesaplanmıştır. Havzada temel akarsu Fırat Nehri'dir. Nehrin önemli yan kolları Murat Nehri, Karasu, Sarını Suyu, Gayıt Deresi, Melet Deresi, Tohma Çayı, Çolap Suyu, Göksu, Milban Suyu, Kotan Suyu ve Munzur Suyudur. Havza sınırları içerisinde Ağrı, Erzurum, Muş, Bingöl, Erzincan, Elazığ, Tunceli, Malatya, Gaziantep, Urfa ve Mardin il merkezleri ile bu illere bağlı çok sayıda ilçe bulunmaktadır (Türkiye çevre sorunları vakfı, 1999, s. 150).

Fırat Nehri üzerinde Özlüce, Karkamış, Keban, Karakaya ve Atatürk Barajları kurulmuş durumdadır. Elektrik üretimi ve sulama amaçlı kurulan bu barajlar beraberlerinde pek çok problemin de doğmasına yol açmıştır.

Keban Barajı'nın temelini atıldığı 1966 yılında Elazığ kentindeki konut sorunu, gerek kente gelen işçi akınları ve gerekse diğer nedenlerle gelen insanların etkisiyle önemli boyutlara ulaşmıştır. Konut piyasasının aniden yükselmesi konut spekülasyonunun artması, çoğununda baraj paralarıyla konut satın alması, konut ihtiyacını karşılayamaz duruma sokmuştur. Bu nedenle kent içinde konut edinme fırsatı bulamayanlar, başka yörelerden yerleşmek için gelenler, kentin kenar mahallerinde hazine yada başka araziler üzerinde 1960 yıllardan itibaren hızlı bir gecekondulaşma başlatmışlar (Çakır, S., 1987, s.76), Elazığ'da kentleşmenin hızlanmasıyla toprak, su, havada kirlilik oranı artmıştır.

Elazığ'da geçimi tarım ve hayvancılığa dayanan kırsal nüfus, Keban Barajı'nın yapımı ile verimli tarım alanlarının çoğunu kaybetmiş, erozyona müsait eğimli alanlarda tarım yapmaya başlamışlardır. Özdemir'in (1996) de belirttiği gibi, eğimli sahalarda ormanlardan aşırı faydanma ve mera alanlarında kontrolsüzce hayvanların otlatılması erozyonu şiddetlendirmiştir. Yüksek sahalardan aşınan malzemeler Keban Barajı'nı doldurmaya başlamıştır. Bu siltasyon nedeniyle Keban barajının ekonomik ömrü kısalmaktadır.

Keban Barajına 64.100 km²'lik geniş akaçlama alanından erozyonla her yıl 31.5 milyon ton sediment taşınmaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 1999, s. 183).

Uluova ve çevresinde 774.4 km² lik bir alanda erozyon vardır. Bu değer toplam alanın % 70.35'e karşılık gelmektedir. Ağaçlandırılmış alan ise erozyonun görüldüğü alanın % 2.6'sı kadardır. Uluova ve çevresinde % 67'lik bir kesim ise erozyona karşı hiçbir önlemin alınmadığı alana karşılık gelmektedir (Günek, H., Tonbul, S. 1995. s.87-89).

Eğimli alanlarda erozyonu önleyecek yeterli bitki örtüsünün olmayışı, erozyonla birlikte taşınan sedimentlerin gerek baraj alanlarına dolması barajların ortalama ömürlerini kısalttığı gibi, mil ve kil karakterindeki sedimentlerin Elazığ Ovası ve Uluova'ya taşınmasıyla bu alanların geçirgenlik gibi doğal özellikleri de bozulmaktadır. Elazığ Ovasındaki kuyulardan bir kısmının kuruması bu görüşü destekler niteliktedir. Yağışlı dönemde Harput Platosu'nun suları Elazığ şehir merkezine doğru akmaktadır. Erozyonla birlikte olası bir sel afetinin ardından başta Ulukent ve Doğukent Mahalleri olmak üzere Elazığ şehri ciddi oranda zarar görecektir.

Harput Platosunun sel sularına karşı, Ulukent'ten Haringet Çayına ulaşan bir kanalın yapılması halinde tehlike önlenmiş olacaktır. Ayrıca uzun vadede ağaçlandırma çalışmalarına da hız verilmelidir.

3- ELAZIĞ İLİNİN SU KAYNAKLARI VE SULU TARIM

Türkiye'nin geneli göz önüne alındığında Elazığ ili su kaynakları potansiyeli bakımından oldukça avantajlı ve elverişli iller arasında yer aldığı görülür.

Bu sularla sulunabilir durumda olan 86.872 ha'lık alanın ancak 25.213 ha'lık kısmı sulanabilmektedir (Elazığ Projesi, 1998, s.87). Geniş su potansiyeline rağmen sulanabilir durumda olan 61.659 ha'lık alan sulanamamaktadır. Tarım arazilerinin ancak % 29'u sulanabilmektedir.

Tablo1: Elazığ İlinin Su Kaynakları ve Yüzölçümleri

Su Kaynakları	Yüzölçümü
Toplam Yerüstü Su Kaynakları Potansiyeli	22246.9 hm ³ /yıl
Toplam Yeraltı Su Kaynakları Potansiyeli	22380.40 hm ³ /yıl
Doğal Göller Toplam Yüzeyi	8256 ha
Baraj Rezervuar Toplam Yüzeyi	53135 ha
Gölet Rezervuar Toplam Yüzeyi	16 ha

Kaynak: Elazığ Projesi, 1998, s: 87

Elazığ'da, Keban ve Karakaya barajlarının kurulmasıyla geniş tarım alanlarının büyük bir kısmı sular altında kalmıştır. Bu durum baraj arazileri sular altında kalmış kırsal yerleşmelerdeki kişileri zorunlu göçe zorlamış, ayrıca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki terör olayları gibi çeşitli sebepler göç olgusunun boyutunu arttırmıştır. Sonuçta tüm bu göç olayları ildeki kentleşmeyi büyütüştür. 1927 yılında

halkın % 84'ü Elazığ'ın kırsal alanında yaşarken, 1995'te halkın % 64'ü kent merkezinde yaşamaktaydı. Bu durum Elazığ'da kentleşme hızının boyutunu da ortaya koymaktadır. Kentleşmenin artması ile tarım alanları daralmaktadır. Geniş ovalık alanlarda sulu tarım yapılamadığı gibi bu alanlar kentleşmenin etkisiyle tarım alanı özelliğini de kaybetmektedir.

Elazığ Ovası'ndaki kentleşme olgusunun büyüklüğü aynı adı taşıyan Elazığ ovasının yok olmasına yol açmıştır. Ayrıca Elazığ'ın en büyük ovalarından biri olan Uluova'nın da kentleşmeye yavaş yavaş maruz kalması ve sulamadan yeterince yararlanamaması, kirli sularla tarım yapılması ve toprakların verimsizleşmesi sonucu Elazığ ve çevresi tarım ürünleri bakımından dışa bağımlı bir hale gelmiş durumdadır. Yetiştirilen sebzelerde de ciddi oranda hastalık belirtilerine rastlanılmıştır

3.1.Elazığ Kentinin İçme ve Kullanma Suyu

Elazığ kentinin su ihtiyacı belediye, kamu ve sanayi kuruluşlarının açtığı kuyularla yer altı suyundan karşılanmaktadır. Belediyenin açmış olduğu kuyular fazla olmakla birlikte pek çoğu çeşitli nedenlerden dolayı çalışamaz durumdadır. Şu anda çalışmakta olan ve kente su veren kuyular şunlardır;

- 1- Kesrik Havzası : 110 lt/sn (5 adet kuyu)
- 2- Sürsürü Havzası : 35 lt/sn (4 adet kuyu)
- 3- Kesrik Köprü Havzası : 289 lt/sn (7 adet kuyu)

Toplam 16 derin kuyudan sürekli 434 lt/sn su alınmaktadır. Pompaların bakım ve arızaları nedeniyle kuyulardan çıkan suyun ancak% 70 (304 lt/sn)'i şehir şebekesine verilebilmektedir.

Tablo 2 : Farklı Metotlara Göre Elazığ Kentinin Yıllara Göre Su İhtiyacı

	Hesap Metodunun Adı	1995 yılı lt/sn	2000 yılı lt/sn	2005* yılı lt/sn	2010* yılı lt/sn	2015* yılı lt/sn	2020* yılı lt/sn	2025* yılı lt/sn
1	İller Bankası Metodu	670	768	882	1014	1168	1345	1552
	Mevcut Su	1024	1024	1024	1024	1024	1024	1024
	Açık Su	-	-	-	-	144	321	528
2	Aritmetik Artışa Göre	646	708	769	830	892	953	1015
	Mevcut Su	1024	1024	1024	1024	1024	1024	1024
	Açık Su	-	-	-	-	-	-	-
3	Geometrik Artışa Göre	694	826	985	1176	1406	1648	2020
	Mevcut Su	1024	1024	1024	1024	1024	1024	1024
	Açık Su	-	-	-	152	382	660	996
4	İmara Göre	718	886	1094	2603	3243	4043	5045
	Mevcut Su	1024	1024	1024	1024	1024	1024	1024
	Açık su	-	-	70	1579	2219	3019	4021

Kaynak: KAPLAN, O., 1996 , s. 16-19. * yıllarındaki değerler tahmini değerlerdir.

Elazığ kentinde, İller Bankasının yaptığı çalışmaya göre 2015 yılında, geometrik artışa göre 2010 yılında, imara göre 2005 yılında su açığının başlayacağı hesaplanmıştır. Su açığını kapatmak için; Keban Baraj gölünden, Haringet Çayından ve yeraltı sularından faydalanma zorunluluğu vardır. Ancak bu su kaynakları kirletilmektedir. Kısaca 2005 yılından itibaren Elazığ'da su açığı ortaya çıkması beklenilmektedir. Su temini için yararlanılacak kaynakların da kirletilmiş olması, ekonomik açıdan yeni yük getirecektir.

Elazığ kenti için Uluova yeraltı suyu, Keban Baraj Gölü, Haringet Çayı suları su temini için içme suyu açısından birinci kalitedeki sulardır. Ancak bu suların içerisinde yabancı madde bulunduğundan arıtılması gerekmektedir. D.S.İ tarafından 1997 yılında alınan su numunesi analiz sonuçlarına göre içme suyu standartlarıyla değerlendirdiğinde sertlik dışında (Uluova Yeraltı Suyu ve Haringet Çayı) diğer parametrelerin içme suyu yönünden uygun olduğu, ancak bakteriyolojik yönden değerlendirildiğinde içme ve kullanmaya uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu suyu içme ve kullanmaya elverişli hale getirmek için arıtım, filtrasyon, dezenfeksiyon, havalandırma ve yumuşatma işlemlerine tabi tutmak gerekir.

Elazığ'da hızlı nüfus artışına paralel olarak kentin su ihtiyacı da hızla artış göstermektedir. Bu artış karşısında kent için yeni kaynaklar temin edilme yoluna gidilmelidir. Nüfus artışı karşısında yeni kaynaklar temin edilme yoluna gidilmezse mevcut kaynaklara aşırı yüklenme olacaktır. Bu durum karşısında içme sularının yeterince temizlenememe problemi ortaya çıkacaktır. Bu durum da halk sağlığı açısından tehlikeli sonuçlar doğurabilecektir.

Tablo 3: Yıllara Göre Elazığ'da Suyun Kullanıldığı Yerler (1997,1998 ve 1999)

Suyun Kullanıldığı yer	1997 (ton)	1998 (ton)	1999 (ton)
Konutlar	6.336.6903	6.948.034	9.700.903
<i>Ticarethaneler</i>	514.590	619.593	997.901
<i>İnşaatlar</i>	65.308	87.920	131.859
<i>Resmi kurumlar</i>	458.453	336.412	459.355

Kaynak: Elazığ Belediyesi Su İşleri Müdürlüğünden alınmıştır

Nitekim 1998 yılında Özçelik ve Keven tarafından Elazığ ve Harput içme sularını konu alan bir incelemede, 35 su örneğinin % 65.7'sinde koliform bakteri, % 40'ında Escherichia coli, % 71.4'ünde Proteolitik bakteri bulunmuştur (Özçelik, S., Keven, F., 1998, s.305-315).

İl merkezinde her yıl yaklaşık olarak 2610 hane artmaktadır. Konutların bu denli hızlı artması suya olan ihtiyacın önemini ortaya koymaktadır. Tablo:3'e bakıldığında en çok içilen su çeşidi şebeke suyu olarak görülmektedir. Şebeke suyuna abone olan konutların sayısı her yıl (1998-2000) ortalama olarak 5783 hane olmaktadır. Şebeke suyu

kullanan konutların hızlı artmasında diğer su kaynaklarını kullanan hanelerin (damacana, çeşme suyu, kuyu, kaynak, ve diğerleri) şebeke suyuna dönüş yapması bu ihtiyacı hızlı bir oranda büyötmektedir.

Tablo 4: Elazığ Merkez İlçe ve il Genelinde İçilen Suyun Çeşidi (1999, 1998, 2000)

Yıllar	1998 Yılı		1999 Yılı		2000 Yılı	
	merkez	İl toplamı	merkez	İl toplamı	merkez	İl toplamı
İçilen Suyun çeşidi						
1-Damacana	9498	10709	6107	7473	2550	4094
2-Şebeke Suyu	54711	80478	60360	85953	66278	92622
3 Çeşme	1683	10673	2069	13020	1878	12737
4-Kuyu	245	1540	313	1410	846	1619
5-Kaynak	365	3163	439	1512	182	1199
6-Diğer	18	56	20	102	18	51
Mesken Sayısı	66520	106619	69310	109470	71752	112322

Kaynak: Elazığ İl Sağlık Müdürlüğü

Elazığ ve çevresinin yeryüzü şekilleri engebeli bir durum arz ettiğinden ovaların genişliği ve sayısı oldukça azdır. Yöredeki orman örtüsünün, arazi varlığının ancak %15'ini oluşturması, çayır ve meraların geniş yer tutması (% 31), yeraltı suyunu tutacak gevşek yüzey tortularının varlığı ve eğimli alanların geniş yer tutmasından dolayı yöredeki arazilerin derin vadilerle yarılmış olması, yörede zengin yeraltı su kaynaklarının oluşumunu engellemiştir. Bu nedenlerden dolayı yeryüzüne düşen yağmur ve eriyen kar suları fazla eğim nedeni ile yüzeysel akışa geçerek, hızla derelere karışmakta, yeraltı suları aleyhine bir durum yaratmaktadır.

Bölgeye düşen yağışların % 43'ü akarsu haline dönüşmektedir. Bu rakamın Türkiye ortalaması % 37'dir(Tatar, 1994). Bunun yanında jeolojik yapıyla ilişkili bazı büyük kaynaklar da Elazığ yöresi akarsularını beslemektedir. Bunlar arasında kısmen karstlaşma, kısmen de faylı yapılarla ilişkili Ovacık, Malatya-Takas, Malatya-Yeşilyurt, Kemaliye kaynakları ile Dicle'yi besleyen Hazar Gölünü belirtebiliriz (Tatar, 1994).

Son dönemlerde Doğu Anadolu Bölgesinde görülen kuraklık nedeniyle Uluova yeraltı suyu yeterince beslenememektedir. Uluova çevresi yağışlarının sele dönüşmesini engelleyecek bitki örtüsünün olmayışı, kil ve mil karakterindeki malzemenin ovalık alanlara taşınması, kentleşme nedeniyle aşırı betonlaşma Uluova ve Elazığ ovalarına düşen yağışın yeraltına sızmasını engellemiş bu sahaların doğal geçirgenlik özelliğini azaltmıştır. Bu belirtilen sebeplerden dolayı yeraltı suyunun zayıflaması ve kente içme suyu vermek amacıyla aşırı kullanım yeraltı su seviyesinde önemli düşüşe sebep olmuştur. Elazığ il merkezinin güneyinde bulunan Kırkgözeler su kaynaklarının bazı gözeleri ile belediyeye ait bazı kuyuların kuruması, Aksaray mahallesinde Soğuk su, Ağa gölü, Çatalçeşme, Yamak pınarı gibi kaynaklarda ve halka ait kuyularda görülen verim

düşüşü yeraltı su seviyesinin azaldığının birer kanıtıdır.

3.2 Elazığ'da Su Kirliliği ve Su Kirliliğın Başlıca Nedenleri

Elazığ'da altyapı sisteminin yeterince gelişmemiş olması, yağışlı dönemde Harput platosunun eğimli alanlarından gelen yüzey suları Sürsürü, Kesrik, Aksaray Mahallerine kadar ulaşarak, Şorşor Deresine karıştığı gibi, çöp toplama sisteminin yeterince gelişmemiş olması, özellikle de gecekonduların bulunduğu alanlarında bulunan foseptik çukurlar, hayvansal atıklar, konut ve fabrikaların atıkları, Elazığ'da suların kirlenmesine sebep olan başlıca faktörlerdir.

Bu faktörler kadar etkili olmamakla birlikte tarım ilaçları, böcek öldürücüler ve kimyasal gübreler de suların kirlenmesine sebep olmaktadır.

Motorlu araçlardan çıkan egzoz gazları, kimyasal maddeler yağmur ve kar suları ile su havzalarına karışarak sularda kirlilik oluşturmaktadır. Kimyasal gübreler de nitrat halinde yeraltı sularına geçmektedir.

Tablo 5: Üretimde Bulunan Kamu ve Özel Sektör Sanayi Kuruluşlarının İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı

İktisadi Faaliyet Kolları	OSB Dışındaki Tesis sayısı	OSB'deki Tesis Sayısı	Toplam
<i>Gıda, İçki ve Tütün Sanayi</i>	17	5	22
<i>Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri Sanayi</i>	1	5	6
<i>Kereste ve Kereste Ürünleri</i>	3	9	12
<i>Kağıt ve Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayi</i>	1	-	1
<i>Kimya Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünleri</i>	3	4	7
<i>Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi</i>	14	5	19
<i>Metal Sanayi</i>	2	-	2
<i>Metal Eşya-Makine ve Teçhizat, Ulaşım, Aracı İlmi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayi</i>	2	11	13
<i>Diğer İmalat Sanayi</i>	7	4	11
Toplam	50	43	93

Kaynak: [www://elazig.gov.tr/organize.htm](http://www.elazig.gov.tr/organize.htm)

Keban barajının 1974 yılında devreye girmesiyle ilde ulaşım imkanlarının artması ile Elazığ hızlı bir sanayileşme sürecine girmiştir. İlde toplam 93 büyük sanayi kuruluşu, küçük sanayi sitesinde ise 1025 iş yeri bulunmaktadır. Bu tesislerin bazılarının yanlış yer seçimi ve alt yapı sistemlerinin yeterince planlanmamış olması doğal çevrede ve sularda kirliliğe neden olmaktadır.

Elazığ yeraltı kaynakları bakımından oldukça zengin bir ildir. Çok eski yıllardan beri bilinen işletilen krom, bakır ve kurşun madenleri yanında çinko, manganez, pirit ve linyit yatakları da yer almaktadır. Bunlar arasında Ergani bakır işletmesi ile Alacakaya (Guleman) Şark Kromları işletmesi en kapasiteli tesisler arasındadır.

Yeraltı kaynaklarının işletmeye açılmasında tesislerin alt yapılarının yetersiz olması, maden cevherlerinin çıkarımı için araziye gelişigüzel müdahale edilmesi ve çıkarım işleri tamamlandıktan sonra atıkların gelişi güzel ortada bırakılması, Elazığ'ın eğimli alanlarında yeterli ağaçlandırma yapılmaması, düşen yağmur ve kar sularının, atıkları taşınması, su rezervlerinde ağır metal kirliliğine neden olmaktadır.

Tablo 6 :Elazığ Merkez İlçe ve İl genelinde Kullanılan Hela Tipi (1998, 1999, 2000)

Yıllar	1998 Yılı		1999 Yılı		2000 Yılı	
Hela tipi	merkez	İl toplamı	merkez	İl toplamı	merkez	İl toplamı
Kanalizasyona Bağlı	62667	71712	64701	73854	66276	75753
Tek Çukurlu	2944	27773	3778	29392	4835	31729
Fosseptik	847	4552	793	3753	613	3350
Çukursuz	44	1843	35	1671	23	1029
Helastz	8	740	11	800	5	461
Kanalizasyona Bağlı olmayan	4167	34907	4609	35622	5476	36569
Mesken Sayısı	66520	106619	69310	109470	71752	112322

Kaynak: Elazığ İl Sağlık Müdürlüğü Verilerinden

Şehir merkezinde (1998-2000) ortalama olarak, inşa edilen hanelerin 5017'si kanalizasyon şebekesine bağlı değildir. Kanalizasyon şebekesine bağlı olmayan bu konutlar başta toprak kirliliği olmak üzere yeraltı suyu için de önemli bir diğer kirlilik kaynağıdır. Şehir kanalizasyon şebekesinden yoksun bu tip hanelerin sürekli artması, şehri bir halka gibi saran gecekondular karakterli konutların artmasıyla ilgilidir.

Kırsal yerleşmelerdeki konutların tamamına yakını kanalizasyon şebekesine bağlı değildir. Kanalizasyon şebekesine bağlı olmayan bu konutların hela atıklarının akarsulara karışarak göl ve barajlara ulaşması ile Keban Baraj ve Hazar Gölü'nde kirlilik oluşması kaçınılmazdır.

Elazığ'da çöpler düzenli metotlara göre depolanmamaktadır. Çöp boşaltım yerleri yerleşim yerlerine yakın olduğu gibi, depolama tabanı sertleştirilmemiş, yığılmalardan sonra çöplerin üstü hemen toprakla örtülmemiştir. Ayrıca çöp boşaltım alanı çitlerle çevrilmemiştir. Meryem Dağı eteğindeki çöp alanı ağaçlandırılmadığı gibi bu alana bir drenaj sistemi de yapılmamıştır. Bu sebeplerden ve yüzeyin sıkıştırılmamış olmasından dolayı düşen yağış suları kolaylıkla çöplerin içine girmekte ve çöpleri yıkayarak başta toprak olmak üzere eğimin az olmasının da etkisiyle yer altı suyuna ulaşarak kirlilik oranını artırmaktadır.

Tablo 7: Çeşitli Su Kaynakları İle Kullanılmış Suyun Fiziksel ve Kimyasal Özellikleri

	Elazığ Kenti Atıksu Tasfiye Analiz Sonuçları		Elazığ Kenti Şebeke Suyunun Kalite Özellikleri			Hazar Gölü Suyunun Çeşitli Özellikleri		Elazığ Merkez İlçenin Yer Altı Su Kalite Özellikleri		Elazığ Org. Sanayi Bölgesi Atık Su Analiz Sonuçları	Elet Entegre Et Tesisleri Atıksu Özellikleri	Keban Baraj Gölünün Ölçülen Özellikleri (Mak) (Ort)	Akçakıraz Kanalı Su Numuneleri Sonuçları	Süt Ve Yem Fabrikalarının Kanal Analiz Sonuçları
	Aritma Öncesi	Aritma Sonra	Ortalama	En Düşük	En Yüksek	Ortalama	En Yüksek	Derin Kuyu	Ke Son Kuyu					
PH	7.72	5.59	7.75	3.26	8.42	9.58	9.61	7.46	7.2	7.4	8.16	8.83	7.21	7.6
Ç.O mg/l	1.57	3.78	-	-	-	9.23	62.2							
AKM mg/l	545.6	32.66	-	-	-	62.6	200			188	2576		1500	3000
KOI mg/l	527.6	105.16	-	-	-	-	-			360	10.39		175	325
BOI ₅	309.7	60.87	-	-	-	-	-			337.5	3066		40	110
NH ₃ -N Mg/l	23.8	17.22	0,08	0,0	0.20	1.46	3.27	13.7	7.3		65.8		21.17	30.91
NO ₃ -N Mg/l	10.60	6.85	-	-	-	0.18	0.65	0.195	0.26		61.9			
Toplam fosfor	16.38	7.12	-	-	-	-	-					2.0	2.15	8.13
İnorganik fosfor	13.83	5.72	-	-	-	-	-							
Sertlik Mg CO CO ₃	-	-	328.9	224	480	54	65	25.5	28.8			20.4		
Cl ⁻ Mg/l	-	-	67.28	1.00	110.96	-	-	58.7	37.7					
Sülfat	-	-	25.7	8.23	304.5	-	-	14.80	11.74			12.0		
Toplam Bakteri ml	-	-	81.74	4	550	-	-							
Ems Coli m/100	-	-	35	0	150	-	-							
Toplam Alk. Mg/l	-	-		-	-	168	175	225.7	293			200		
İnorganik P. Mg/l	-	-	-	-	-	0.34	0.74				48.4			
Toplam P mg/l	-	-	-	-	-	3.87	7.27				57.1			
Na ⁺	-	-	-	-	-	170.2	173	14.54	23.1			75		
K ⁺	-	-	-	-	-	44	44	4.57	2.57			5.89		
Ca ⁺² Mg/l	-	-	-	-	-	163	182	61.08	63.21	1.117		38.3		
Mg ⁺²	-	-	-	-	-	33.3	39	33.5	40.09	0.35		28		
EC	-	-	-	-	-	2.35	2.30	488	685				815	825
Organik Madde	-	-	-	-	-	-	-	3.5	0.99					
SAR	-	-	-	-	-	-	-	6.24	-					
Zn	-	-	-	-	-	-	-			0.035		0.02		
Fe	-	-	-	-	-	-	-			0.05		0.2		
Yağ ve Gros	-	-	-	-	-	-	-			70.25				

Açılımlar: BOI₅:Biyokimyasal oksijen ihtiyacı, KOI:Kimyasal oksijen ihtiyacı, CN:Kolayca serbest duruma geçen siyanürler, Cl₂:serbest Klor, S²⁻: Toplam sülfür, NO₃-N:nitrat azotu, NH₃-N: Serbest amonyak azotu, F: Florür, Hg:Civa, Cd:kadmiyum, Pb:Kurşun, As:Arzenik, Cr:Krom, Cu:Bakır, Ni:Nikel, PO₄-P:Toplam fosfor

Kaynaklar: 1-Ünlü, A., Uslu, G., 1995, S. 168-175 2-Uslu, G., Ünlü, A., Arslan, E.I., 1998 S: 375379 3- Elazığ, İç Anadolu'yu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine bağlayan önemli kara ve Ünlü, A., Uslu, G., Emiroğlu, M.E., Şekerdağı, N., 1995. S. 1-, S11 4- Çakmak, N, Ünlü, A., 1995, S: 11-25 5- Ünlü A., Hasar, H., İpek, U., 1998, S: 380-382 6- Ünlü, A., Uslu, G., 1996: 502-508 7- Türkiye Çevre Vakfı, 1999 , S: 150 8- 9- Ünlü, A., Uslu, G., 1998, S: 589-597

Elazığ'da konutların % 79'unda (112.322 hanede) odun ve kömür gibi yakın çevreden temin edilen yakıtlar kullanılmaktadır. Hanelerin % 21'inde ise petrol ürünleri kullanılmaktadır. Yakıtlar içerisinde odun ve kömür doğal ortamı en çok kirleten kirleticiler olduğu gibi, bu tür yakıtların temini için doğal ortam tahrip edildiğinden dolayı erozyon da şiddetlenmektedir. İlde yakıtların sebep olduğu kirlilik, başta hava kirliliği oranını fazlalaştırmakta, yer altı suyundaki kirliliği artırmaktadır.

Elazığ, İç Anadolu'yu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerine bağlayan önemli kara ve demiryollarının önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Ayrıca Elazığ; Ankara, İstanbul istikametinde hava ulaşımına da sahiptir. Aynı zamanda şehrin araç sayıları her geçen gün büyük bir hızla artmaktadır. Ova gibi düz alanların ulaşımına büyük bir kolaylık sağladığı bilinen bir gerçektir. Ancak Uluova ve Elazığ Ovası gibi etrafi yüksek dağlarla çevrili alanların ulaşımından kaynaklanan eksoz atıkları başka gazlarla da birleşip daha zararlı hale dönüşerek, hava kirliliğini artırdığı gibi, bu zararlı gazlar suları da kirletmektedir.

Yukarıda izah edilen sebeplerle kirlenen sular, gerek yüksek enerji potansiyeline sahip organik maddeleri ve gerekse değişik formlarla fosfor ve azot bileşiklerini göllere ve yer altı sularına taşımak suretiyle kirlilik oluşturmaktadır.

Havzaları doğal bitki örtüsü bakımından fakir olan çevrelerine de yeterli ağaçlandırma yapılamayan Hazar Gölü, Keban ve Karakaya Barajlarına yağışlı dönemlerde erozyonla taşınan siltler göl sularını doğal dengesini bozmaktadır. Erozyonla taşınan fosfor ve azot bileşikleri suların kalitesinin de azalmasına oksijen miktarlarının da düşmesine neden olmaktadır. Budurum göl sularındaki biyolojik ortamı etkileyerek su ürünlerinde azalmaya sebep olmakta ötrofikasyon tehlikesi doğurmaktadır.

4 – ELAZIĞ'DA SU ANALİZLERİ YAPILAN TESİSLER

4.1- Elazığ Kenti Atıksu Tasfiye Tesisi

Elazığ'da, hızlı bir şekilde kentleşme görülmektedir. Bu kentleşmenin planlı bir kentleşme olduğu söylenemez. Plansız kentlerin en büyük problemlerinden biri de yeraltı içme ve kullanma atık su şebekelerinin ya yetersiz ya da hiç olmayışdır. Elazığ'da yeraltı içme suyu şebekesi eski olmakla birlikte vardır, ancak yetersiz kalmaktadır. Kentleşme hızının büyük olması nedeni ile kanalizasyon şebekesi başta olmak üzere atıksu tasfiye tesisleri yetersiz kalmaktadır. Özellikle yağışlı dönemlerde şehrin genelinde yer yer su birikintileri ve zaman zaman kanalizasyon ve su dağıtım şebekesinde patlamalar olmaktadır. Bu olumsuzluklar, bakterilerin üremesine sebep olduğu gibi, özellikle de kanalizasyon ve şehir suyu dağıtım şebekelerinin çakışan yerlerinde sık bir şekilde

arızalara neden olmakta, bu durum ise insan sağlığı açısından oldukça tehlikeler yaratmaktadır.

Elazığ kenti atıksu tesisinde yoğun bir şekilde fekal koliform ve bakteriyel ortam bulunmaktadır. Tasfiye tesisinin varlığına rağmen Keban Baraj gölüne bol miktarda mikroorganizma taşındığı gibi Keban Baraj'ı azot ve fosforla da kirletilmektedir (Ünal, Uslu, 1995, S: 168-176). (Tablo : 6)

4.2- Elazığ Organize Sanayi Bölgesi Atıksu Analizi

Elazığ Organize Sanayi Bölgesi (EOSB) atıksuları tek bir kanalda toplanarak Elazığ ili atıksu tasfiyesine aktarılmaktadır. EOSB I. bölgenin sadece % 53 ünde üretim yapılmaktadır. (Ünlü, Hasar, İpek, 1998, S: 380- 382).

Elazığ kentinin atıksu tesisi 1970'li yıllardaki atıksuyunu tasfiye edebilecek kapasiteye sahiptir. Organize sanayi bölgesinin atıksuları tasfiye için şehir tasfiyesine yüklenince kentin atıksu tesisini yetersiz durumda bırakmaktadır.

Organize sanayi bölgesinin diğer % 47'sinin de üretime geçmesi halinde kentin atıksu tesisi tamamen yetersiz kalacaktır. Bu durum karşısından şimdiden önlem alınması gerekmektedir.

4.3- Elet Entegre Et Tesisleri Atıksu Analizi

Mezbaha ve entegre et tesislerinin atıksuları organik yük bakımından evsel atıkların en az 2-3 kat daha fazla organik yüke sahiptir. Bu tesisin suları çabuk enfekte olmakta, çevreyi rahatsız edici şekilde kokmakta ve çok sayıda patojen mikroorganizma ihtiva etmektedir. BİO₅, KOİ, pH, AKM, azot, fosfor bakımından oldukça kirli suların kaynağı durumundadır (Tablo 6). Bu tesisten gelen kaba organik maddeler kanalizasyon ızgaralarının bozulmasına, kanalizasyonunun tıkanmasına ve kanalizasyon borularının oksijen alamamasına sebep olmaktadır. Elet Entegre Et tesisinin kanalizasyon şebekesinde yaptığı kirlilik miktarı 13.000 nüfuslu bir yerleşmenin atıksu kirliliğine eş değer bir orandadır. Bu tesisin atıksularının arıtılmadan kanalizasyona verilmesiyle Keban Barajın'da azot ve fosforun birikmesi ötrofikasyon tehlikesi doğurmaktadır (Ünlü, Uslu, 1996, S: 502-508).

4.4- Elazığ Süt ve Süt Ürünleri İşletmesi Atıksuları Analizi

Bu tesisin atıksularında BOİ, KOİ, azot ve fosfor değerleri yüksektir. Tesisin atık suları Akçakiraz kanalına deşarj edilmektedir. Bu suların tarım alanlarında kullanılması hem toprakların geçirgenlik özelliğini bozmakta yetiştirilen ürünlere zarar vermekte hem de dolaylı yönden insan sağlığını da tehdit etmektedir. İçinde fazla miktarda organik

madde bulunan Elazığ Süt ve Süt Ürünleri İşletmesi'nin atık sularının biyolojik arıtılması amacıyla yapılmış tasfiye tesisine verildiği için, tasfiye tesisinin havalandırma sistemini yetersiz duruma getirmiştir (Ünlü, Uslu, 1998, s: 589-597). Bu durum tasfiye tesisinde zehirli gazlar oluşturduğu için kentte yaşamı tehlikeli bir hale sokabilir. Olası bir sel taşkını sırasında bu tehlikeli durumların boyutu daha da artacaktır.

5 - SU KİRLİLİKLERİ

5.1- Elazığ Kentinin Şebeke Suyunun Kirlilik Durumu

İçme suyu, insan beslenmesinde en önemli yeri almaktadır. İçme suyu, renk, koku ve tat ihtiva etmemelidir. Su temin edilirken, su kirliliği de araştırılmalı ve su kirliliğine karşı önlem alınmalıdır. Günümüzde bütün dünyada içme suları genellikle "Ozonlama" yöntemiyle arıtılmaktadır. Elazığ'da İçme suları klorlama yöntemiyle içilebilir hale getirilmektedir.

Klorlama sonucu oluşan kloramineler kanserojen etki yapmaktadır. Bu özellik bilinmesine rağmen Elazığ'da içme sularının arıtılmasında klor kullanılmaktadır. Ayrıca klor insan vücudunda kireç birikimine neden olmaktadır.

Elazığ'da yapılan dezenfeksiyon (klorlama) bilimsel kurallara uygun olarak yapılmamaktadır (Uslu, Ünlü, Arslan, 1998, s. 375-379).

Elazığ'ın su dağıtım şebekesinin eski olması ve şebekenin uygun tarzda inşa edilmemesi kanalizasyon borularından su dağıtım şebekesine sızıntı olduğu yapılan kontrollerde görülmektedir.

Şehir şebeke suyunda koliform bakterisinde artış olması şebekeye sızıntı olduğunu kanıtlar niteliktedir. Beyazçeşme ve Küçük Sanayi Sitesinde şebeke suyuna atıksu sızıntısı tespit edilmiştir. Yaz aylarında bakteriyel kirliliğe daha çok rastlanılmıştır. Su kirlilik sonuçlarına bağlı olarak insanlarda tifo, bulaşıcı sarılık, ishal, dizanteri, çocuk felci, trahom, tifüs, mantar, uyuz, sıtma, humma, beyin iltihabı gibi hastalıklara rastlanılmıştır (Uslu, Ünlü, Arslan, 1998 s. 375-379).

Şebeke suyunda klorüre (Küçük sanayi sitesinin su dağıtım şebekesinin eski olmasından dolayı) ve sülfat (Kazım Karabekir Lisesi, Kızılay Bölge Müdürlüğünde alınan su numune sonuçlarına göre) miktarında artış görülmüştür (Uslu, Ünlü, Arslan, 1998, s. 375-379).

5.2- Hazar Gölünde Kirlilik Durumu

Hazar Gölünde kirliliğin Araştırılması adı altında Ayhan ÜNLÜ ve Diğerlerinin yaptığı bir araştırmada (1995). Göl kirliliği ile ilgili şu tespitlerde bulunulmuştur: Buna göre gölde derinlere doğru gidildikçe ısı ve ışık yetersizliğinden dolayı, oksijen miktarı

hızla düşmektedir. Evsel atıksu, tabii ve suni gübre, Tügsaş Süper Fosfat Fabrikası zararlı etkileri yanında kanalizasyon şebekesinin olmayışından dolayı amonyak azotu ($\text{NH}_3 - \text{N}$) (üst sınır 0,1, Hazar Gölünde 2,72 mg/l) ile Nitrat azotu ($\text{NO}_3 - \text{N}$, üst sınır 0,1 Hazar Gölünde 2,10 mg/l.) üst sınırı aşmış durumdadır. Ayrıca gölde ötrofikasyon kontrolü sonucu üst sınır değerini aşmış vaziyettedir. Yapılan bütün hesaplamalarda sodyum absorpsiyon oranı (SAR) 12 oranını aştığında sulama suyu olarak kullanımı tarıma zarar vermektedir.(Tablo :6) (Ünlü, Uslu, Emiroğlu, Şekerdağ, 1995, s: 1-11).

5.3- Elazığ Merkez İlçenin Yeraltı Suyunda Kirlilik

Elazığ'ın yerleşim yeri ova tabanı olup, yeraltı suları yetersizdir. Elazığ'ın kanalizasyon şebekesinin bazı mahallerde yeni oluşturulmaya başlaması, bazı mahallerde çok eski durumda olması ve bir çok yerde kanalizasyon şebekesinin bulunmayışı çöp toplama ve depolanmanın hatalı yapılmasından dolayı yeraltı suyu kirlenmeye açıktır.

Plansız kentleşme, katı atıkların kontrolsüz depolanması, hayvansal atıklar, tarımsal ilaçlar, aşırı gübre kullanımı, kış mevsiminde buzların erimesi için yolların tuzlanması, egzoz gazındaki zararlı bileşenlerin yağmur sularıyla yeraltına taşınması yeraltı sularında kirliliğe sebep olmaktadır.

TS 266 ve Dünya Sağlık Teşkilatına göre içme suları için en uygun pH sınırı 7.0-8.5 olarak verilmiştir. Elazığ'da açılan bazı kuyularda suların pH değerinin altında ve üstünde bulunmaktadır (Oksijen AS, Cıp Köyü, Sadık Çetin gibi kuyularda pH değeri düşük, Cıp Köyü 2, DSİ SK 18842, Mollakendi gibi kuyularda ise pH değeri yüksektir). Kalkerli yapıların fazla bulunması nedeniyle yeraltı sularında kalsiyum konsantrasyonu genel olarak magnezyum konsantrasyonundan fazladır. Kalsiyum, potasyum, magnezyum sodyum gibi katyonlarla sülfat, klorür ve bikarbonat gibi anyonların Türk İçme Suyu standart (TS 266) değerine uygun çıktığı tespit edilmiştir (Tablo 6) (Çakmak, ÜNLÜ, 1995 S. 11-25).

5.4- Keban Baraj Gölünün Kirlilik Durumu ve Canlılara Olan Etkileri

Doğal su kaynaklarının sulama suyu ve elektrik enerjisi elde etmek için baraj ve göletlerde toplanması, kanalizasyon ve sanayi atıksularının bu kaynaklara yeterince arıtılmadan ya da hiçbir arıtma işlemine tabi tutulmadan verilmesi, tarımsal mücadelede kullanılan kimyasal ilaçların çeşitli yollarla sulara karışması, suların kirlenmesine ve doğal özelliklerini kaybetmesine neden olmaktadır.

Önemli bir su potansiyeline sahip olan Elazığ, aynı zamanda zengin maden yataklarına da sahiptir. Başlıcaları: Guleman Şark Kromları, Keban Şimli kurşun yatakları, ve Ergani bakır madenleridir. Bu madenlerin işletilmesi sonucu ortaya çıkan

atıkların direkt veya dolaylı olarak Keban Baraj Gölü'ne, yeraltı suyuna, Hazar Gölü'ne ulaşmaları su ortamında Cu, pb Zn, Hg gibi ağır metallerin birikimine ve dolayısı ile suların kirlenmesine yol açmaktadır

Tablo 7: Keban Baraj Gölünde Yüze ve Dip Sularında Fe, Zn, M ve Cu Miktarları

	Fe	Zn	Mn	Cu
Birim	Ppm	Ppm	Ppm	Ppm
Yüze Sularında	0,89	0,5 (fazla)	0,14	0,06
Dip Sularında	8,01 (fazla)	1 (fazla)	1,28	0,22

Kaynak: (Özmen, H., 1991, S: 95)

Demirin (Fe) yüksek olması kanalizasyon şebekesine arıtılmadan atılan mezbaha atıklarından ileri gelmektedir.

Tablo 8: Keban Baraj Gölünden Alınan 12 Balığın Kas, Deri ve Solungaçlarında Bulunan Metal Miktarlarının Ortalama Değerleri

	Fe	Zn	Mn	Cu
Üst Sınır	-	2,6	-	0,5
Kas	41.55	32,65	9,19	0,56
Deri	112.22	159,69	22,82	4,09
Solungaç	371.44	167,06	60,7	13,27
Ort.Değer.	175.07	119,8	30,9	5,97

Kaynak : (Özmen, H., 1991, S. 150)

Baraj Gölü'nü beş bölgeye ayırarak çeşitli parametreler açısından izleyen araştırmacılar ortalama ve en yüksek değer bazında baraj suyundaki ağır metallerin su kirliliği kontrolü yönetmeliğinde belirtilen üst sınırları aştığını saptamışlardır. Bu yüksek değerlere, şehirsal atıkların yanısıra maden işletmeleri, endüstri ve sanayi tesisleri atıklarının da yol açtığını ileri sürmektedirler (Ekiz ve Arkadaşları, 1988, s. 103-109).

Keban Baraj gölünde alınan bir numunede toplam bakteri sayısı 55300 ml olarak bulunmuş olup, koliform bakteri için en muhtemel sayı değeri 2400'den fazladır (Türkiye Çevre Sorunları, 1999 , s: 150).

Keban Baraj gölünde Koçkale Bölgesinden alınan 203 tatlı su midyesi Fekal koliformlar yönünden incelenmiş, ve bunları % 85'inde ciddi oranda bakterilere rastlanılmıştır (Şeker, E., Sarıeyyüpoğlu, M., 1988, s: 45-53).

Ağır metal konsantrasyonları solungaç gibi yüzeylerde solunuma engel olduğu için balıklarda ölüm olayı meydana gelmektedir (Şeker, E., Sarıeyyüpoğlu, M., 1988, s: 45-53).

Son yıllardaki yağış yetersizliğinden dolayı Keban Baraj Gölü'nde su seviyesi düşmüştür. Daha önce belirtilen sebeplerden dolayı göl suyunda kirlilik oranı artmıştır. Bu durum balık miktarlarının azalmasına sebep olmuştur. Yöredeki balıkçılara

uyguladığımız anket sonuçları da bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Göl ortamında hiçbir şekilde yok olmayan ağır metaller bir takım yollarla insanlara da bulaşabilmekte insan sağlığını büyük ölçüde tehdit etmektedir.

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Elazığ'ın su kaynaklarından daha iyi yararlanılması ve su kirliliğini azaltmak için alınması gerekli tedbirleri şöyle sıralayabiliriz:

- Topraklar yeteneklerine göre kullanılmalı, tarım il müdürlüklerinin desteğiyle çiftçiler bilinçleştirilmeli, su şebekelerinin bakımı ve onarımı ekiplerce takip edilmeli gerekli kontroller zamanında yapılmalıdır.
- Arazi mülkiyet düzenlemelerine önem verilmelidir.
- Sulama projelerinin yatırımlarına önem verilmelidir.
- İklim, toprak ve pazar koşullarına göre tarımsal üretim yapılmalıdır.
- Çiftçi eğitimine önem verilmeli,sulama imkanları artırılarak daha iyi gelir getiren ürünler yetiştirilmelidir.
- Şehir şebekelerinin erken çürümemesi için korozyona karşı koruma sistemi yapılmalıdır.
- Belediye tarafından tespit edilen ton başına su ücreti günün şartlarına göre çok ucuz tutulduğu için su tüketimi artmaktadır. Su tüketimini normal bir düzeyde tutmak için günün şartlarına göre fiyat düzenlemesi yapılmalıdır.
- Su kaynaklarımızı dış kirletici etkenlerden korumak için projeler hazırlanmalı ve önlemler alınmalıdır.
- Fazla su israfını önlemek için halk belirli zamanlarda seminer, panel ve konferanslarla bilinçlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Elazığ su kaynakları potansiyeli bakımından avantajlıdır. Nüfusun artışı karşısında yakın bir gelecekte başlayacak olan su sıkıntısı için şimdiden tedbir alması gerekmektedir.

Sulanabilir tarım alanları genişletilmelidir. Kırsal alanlardan olan göç engellenmeli, tarımsal üretim arttırılmalıdır.

Baraj ve göl sularına taşınan sedimentleri azaltmak, erozyonu önlemek, su dengesini düzenlemek için ağaçlandırma çalışmalarına hız verilmelidir.

Su arıtma işlemi ozonlama sistemine göre yapılmalıdır. Eski olan su dağıtım şebekesi yenilenmelidir. Nüfus artışı ve kentleşme karşısında yetersiz kalan atıksu arıtılması tekniğe uygun olarak geliştirilmelidir. Yukarıda sıraladığımız sebeplerden dolayı suların kirlenmesi engellenmelidir.

Doğal ekolojik dengeyi bozmamak için, ekonomi-ekoloji-teknoloji gibi üçlü

sistemin birbirleriyle çelişmeyecek tarzda yaşama geçirilmesi gereklidir. İlkelerin birbirinin aksi yönde çalıştırılması yerine, ekonomi–ekoloji–teknoloji gibi sistemin üç önemli çarkının aynı yönde dönmesine birbirleriyle çelişmeyecek yöntemlerin ve yaklaşımların yaşama geçirilmesi gereklidir.

Doğal çevrede, jeomorfolojik yapı, iklim özellikleri, bitki örtüsü, tarım alanları, jeolojik durum, içme ve kullanma suyu, yeraltı ve yüzey suları, yapay çevrede ise tarihsel kültürel alanlar, sanayi ve ekonomik alanlar, görsel alanlar ile sit alanları birlikte düşünülmelidir. Kısaca çevresel değerler doğal ve yapay çevre olarak birlikte düşünülmeli bunlardan birini geliştirirken, diğeri de kirletilmemelidir.

Çevre kirlenmesine neden olan çok çeşitli faktörlerin ortaya konulmasında, çözüm yollarının önerilmesinde ve gerekli tedbirlerin alınmasında fiziksel ve beşeri faktörlerin birlikte yorumlanması gerekmektedir. Bunun için tek bir meslek sahibi yerine, konu ile ilgili çeşitli dallardan (Coğrafyacılar, Çevre Mühendisleri, Kimyacılar, Fizikçiler, Şehir Planlamacıları, Mimarlar, Klimatologlar, Ziraat Mühendisleri, İnşaat Mühendisleri gibi) çeşitli araştırmacıların birlikte çalışması gerekmektedir.

Çevresel sorunlarla ilgili kurumlar ve Üniversitelerdeki bilim adamları ile araştırmacılar arasında iletişim sağlanmalıdır.. İletişim sağlanması halinde daha olumlu sonuçların alınacağı bir gerçektir.

Sanayiden kaynaklanan atıklarda, kadmiyum, civa, kurşun gibi metaller vardır. Bu maddelerin ne ölçüde zararlı olduğu tam bilinmemekle birlikte, büyük miktarlarda civa içeren sularda avlanan balık ve benzeri ürünleri yiyen kişilerin sinir sistemlerinde kalıcı bozukluklara yol açtığı hatta ölümlere neden olduğu ifade edilmektedir. Bunlara karşı gerekli tedbirler zaman geçirilmeden bilinçli şekilde ele alınmalıdır.

Her türlü sanayi kuruluşunda bilinçli arıtma, altyapı, atık su arıtma tesislerin yapılmasını zorunlu kılmak lazımdır. Altyapı onaylı projeler uygulandıktan sonra üst yapıya müsaade edilmelidir.

Kanalizasyon suları ve sanayi atıklarının içlerindeki maddelerin çökmesi ile Hazar Gölü, Keban ve Karakaya Baraj Göllerinin taban kısımlarında çamur örtüleri oluşmuştur. Bu sular verimli sular olmasına rağmen kirlendikleri için biyolojik ortam zarar görmüş ve balık miktarlarında önemli miktarda azalmalar meydana gelmiştir.

Hazar Gölü, Keban ve Karakaya Barajlarına erozyonla taşınan siltler suyun derinliklerinde güneş ışığı dengesini bozduğu gibi beraberinde de zehirli maddelerin çoğalması suyun kalitesini bozmakta, su ürünlerinde önemli bir düşüşe neden olmaktadır. Bunun için gerekli tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKLAR

- AKKAN, E.**, *Elazığ ve Keban Barajı Çevresinde Coğrafya Araştırmaları*, A.Ü.D.T.C. Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları, Dergisi Cilt : 5-6 S: 175-214, 1972, Ankara.
- ARPAD, A.**, 1987, “Çevre Sağlığı Kuraklık ve Erozyon”, Çevre Koruma, sayı:4 S : 33-34
- ÇAKIR, S.**, 1987, “Elazığ’da Gecekondu Yerleşimi ve Yayılma Sahası”, F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1 Sayı : 2, Sayfa : 73-85, Elazığ
- ÇAKMAK, N., ÜNLÜ, A.**, “Elazığ Merkez İlçesindeki Yeraltısu Kalitesi”, SDÜ, Müh. Mim. Fak. Dergisi, Çev. Muh. Sek. 1, 11-25 Isparta.
- ÇETİNDAG, B.**, 1994 Elazığ Bölgesi ve Yakın çevresinin Su sorunları: Fırat Üniversitesi Yayını: 39, S 17-27. Elazığ.
- DOĞRU, S. ve Diğerleri**, 1970, Uluova ve Elazığ Ovalarının Hidrojeolojik Etüd Raporu : DSİ Genel Müdürlüğü, 4/96, S 2-42 Ankara.
- EKİZ, İ., ÖZER, D., ÇAĞLAR, A.**, 1988, “Keban Baraj Gölü Yüzey Suların Kirlenmesi – III”, Fırat Üniversitesi, Çevre Sempozyumu, ELAZIĞ.
- ELAZIĞ BELEDİYESİ SU İŞLERİ KATALOĞU, 1996, S1-20, Elazığ.
- Elazığ Projesi (2000’li Yıllara Hazırlık Çalışması), 1998, T.C. Elazığ Valiliği, Eğitim Kültür, Sanat, Kültür, Araştırma, Tanıtım ve Hizmet Vakfı, Yayın No: 4, Elazığ.
- GÜNEK, H., TONBUL, S.**, 1995, “Uluova ve Çevresinde Toprak Erozyonu ve Alınması Gereken Önemler”, F.Ü. Sos. Bil. Dergisi, 7 (1-2), Elazığ.
- GÜNEY, E.**, 1992, Çevre Sorunları, Ortam Kirlenmesi, Bizim Gençlik Yayınları, No: 17 Kaynak Eser Serisi : 004, ISBN: 975 – 17344- 17,6, Sayfa : 1 – 45, Kayseri.
- KAPLAN, O.**, 1997, “Elazığ İlinin 30 Yıl Sonraki İçme ve Kullanma Suyunun Temini ile İlgili Planlama Hesaplamaları ve Ön Çalışmalar “ (Tek – Der), Teknik Elemanlar Derneği Dergisi Elazığ Şubesi Yıl : 1 Sayı : 2 S: 16-19, Elazığ.
- KIRBAĞ, S.**, 1996, Elazığ’da Yetiştirilen Bazı, Sebzelerde Görülen Fungusların Tespiti ve Önemli Bulunan Biyolojisi ve Savaşı Üzerine Araştırma (Yayınlanmamış Doktora Tezi) F.Ü. Fen – Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, S. 13-53, Elazığ.
- KIVANÇ, M., KUNDUHOĞLU, B., ATİK, S.**, 1986 “Markoçoğlu, B., Eskişehir İçme ve Kullanma Sularının Bakteriyolojik kirliliği, Ekoloji”, Çevre Dergisi, Sayı : 19, Yıl : 5.
- KOPAR, F., AKDOĞAN, A., BAYRAKTAR, C.**, 1984 , Elazığ İli İçme, Kullanma ve Endüstri Suyu Temin Projesi Planlama Raporu : S 2-55, Elazığ
- ÖZÇELİK, S., KEVEN, F.**, 1988, “Elazığ ve Harput İçme Sularının Mikrobiyolojik Muayenesi ve Bazı Kimyasal Özelliklerinin Araştırılması”, Fırat Üniversitesi, Çevre Sempozyumu, ELAZIĞ
- ÖZMEN, H.**, 1991, Elazığ Şehir Kanalizasyonunun Barajı Gölü’ne Döküldüğü Bölgede Yakalanan *Barbus Capito Dectoralis* de Ağır Metal Biriminin Araştırılması, F.Ü. Fen Bil. Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Semineri) Aralık, Elazığ.
- SALER, F.**, 1994, Elazığ Bölgesi ve Yakın Çevresinin Su sorunları : Fırat Üniversitesi Yayını : 39, S 72-78.
- ŞAHİN, C.**, , 1984, “Hava Kirliliği ve Hava Kirliliğini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri”, Coğrafya Araştırmaları Cilt : 1 Sayı : 1 Türk Tarih Kurumu Basımevi S: 25-45Ankara.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- ŞEKER, E., SARIEYYÜOĞLU, M.**, 1988, *Baraj Gölü'nün Koçkale Bölgesinde Toplanan Tatlı Su Midyesinde (Unio Elegatulus Eucirrus Bourguignat, 1960). Mide ve Bağırsakların Fekal Koliformlar Yönünden İncelenmesi*, F.Ü. Fen ve Mühendislik Bilimler Dergisi, (1) 45-53, Elazığ.
- TATAR, Y.**, 1988, *Arazi Uygulamaları Klavuzu* : Fırat Üniversitesi Yayını, Elazığ. S :4-25
- TATAR, Y.**, 1994, *Elazığ Bölgesi ve Yakın Çevresinin Su Sorunları* : Fırat Üniversitesi Yayını : 39
- TÜRKİYE ÇEVRE VAKFI 1999**; Türkiye'nin Çevre Sorunları, 1999, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, Ankara.
- USLU, G., ÜNLÜ, A., ARSLAN, E.I.**, 1998, “*Elazığ Kenti Şebeke Suyu Kalitesinin Araştırılması*” Erciyes Üniv. Teknoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi, I. Atıksu Sempozyumu, 20 – 24 Haziran, Kayseri.
- ÜNLÜ, A., USLU G.**, 1996, “*Elet Entegre Et Tesisleri Atıksularının Özellikleri ve Tasfiye Önerileri*”, Harran Üniversitesi, GAP 1 Mühendislik Kongresi, Bildiriler Kitabı, 29 Mayıs – 1 Haziran 1996, Şanlıurfa.
- ÜNLÜ, A., USLU, G.**, 1995, “*Elazığ Kenti Atıksu Tasfiye Tesisi Veriminin Araştırılması*”, Atatürk Üniversitesi, Müh. Fak. Çev. Müh. Bölümü, Çevre Sempozyumu, 18-19-20, Eylül, Erzurum.
- ÜNLÜ, A., USLU, G.**, 1998, “*Elazığ Süt ve Süt Ürünleri İşletmesi Atıksularının İncelenmesi ve Arıtma Önerileri*”, Harran Üniversitesi GAP 2, Mühendislik Kongresi, Bildiriler Kitabı 21 –23 Mayıs 1998, Şanlıurfa.
- ÜNLÜ, A., USLU, G., EMİROĞLU, M.E., ŞEKERDAĞ, N.**, 20 Mayıs 1995 “*Hazar Gölü Kirliliğinin Araştırılması*”, Sivrice Kaymakamlığı Yayınları, Yayın No : 2, Sivrice Kaymakamlığı, I. Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler, Elazığ.
- YALÇINLAR, İ.**, 1967, “*Türkiye'deki Bazı Şehirlerin Kuruluş ve Gelişmesinde Jeomorfolojik Temeller*” İ.Ü. Coğ. Enst. Dergisi. Cilt : 8, Sayı : 26 S: 53-66, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 83-103, ELAZIĞ-2002

TÜRK ÖĞRENCİLERİN ZİHİN HARİTALARINDA İSLAM ÜLKELERİ

Islamic Countries Images of Turkish Geography Students

Harun TUNÇEL*

Özet

Bu çalışmada öğrencilerin çizdikleri taslak haritalar esas alınarak İslam dünyası algısı incelenmiştir. 1998-2000 yılları arasında Türkiye'deki pek çok coğrafya bölümünde, tesadüfi örnekleme ile seçilen 400 öğrenciye anketler düzenlenmiş ve onlara birer kağıt dağıtılarak dünya haritası çizmeleri, bunun üzerinde de İslam ülkelerini göstermeleri istenmiştir.

Çizilen taslak haritalar öğrencilerin coğrafya bilgilerini ve bundaki farklılıkları yansıtmıştır. Zihin haritalarının incelenmesi ile öğrencilerin bildikleri ülkeler üzerinde coğrafya eğitiminin büyük payı olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin büyük bir bölümü 20 den daha az ülke bilmıştır.

En şaşırtıcı sonuç Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile ilgilidir, 30. sırada yer alması düşündürücü ve rahatsız edicidir. Yerellik ve güncel olaylardan etkilenme ise zihin haritalarının diğer temel karakteristiklerini oluşturmaktadır. Ülkelerin alanı, ülkelerdeki Müslüman nüfusun miktarı yahut oranı öğrencilerin zihin haritalarını doğrudan etkilememektedir.

Anahtar Kelimeler: Zihin haritaları, taslak haritalar, İslam ülkeleri, coğrafya eğitimi.

Abstract

Turkish student's sketch maps of the Islamic world is the basic data for this study. During 1998-2000 collected 400 sketch maps and made questionnaire among the geography students, who were chosen randomly, from different universities of geography departments in Turkey. Students in geography classes were given a blank sheet of paper and asked to sketch map of the Islamic world. In drawing the sketcher is trying to reproduce a world political map and Islamic countries from memory, since the instructions explicitly ask for the names of all Islamic countries. The individual map scores are aggregated to determine the average number of items per map for each site and Islamic country.

Sketch maps reflects students geographic literacy. From the analysis of the mental maps of the students are that the role conceived for the teaching of geography greatly influences the knowledge of the place and countries name localities of the world. Some of the students –of geography- are incapable of placing correctly more than 20 countries. In the most extreme case is Turkish Republic of Northern Cyprus, TRNC is ranked 30th and this ignorance is disturbing. Main other characteristics of the mental map of Turkish geography students is factor of proximity and current events. Area, total Muslim population or Muslim portions of countries are not affected on mental maps.

Key Words: Mental maps, sketch maps, Islamic world, geographic education, Turkey, Turkish geography students.

*) Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Coğrafya Bölümü, ELAZIĞ. htuncel@firat.edu.tr

Giriş

İnsanlar, yaşadıkları mekanı hatta daha geniş kapsamlı ele alınacak olursa dünyayı, birbirinden çok değişik boyutlarda algılar ve kavrarlar. Bu farklılaşma bireylerin yaşları, ilgileri, eğitim seviyeleri, zihinsel kapasiteleri, yaşadıkları ortamdaki uyaranlar vb. gibi birbirinden farklı ve çeşitli faktörlere bağlı olarak belirir.

Çevrenin bireyler tarafından nasıl algılandığı ve düşünceler ile algıların davranışları nasıl etkilediğinin incelenmesi davranışsal coğrafyanın konusunu oluşturmaktadır. Bir başka ifadeyle de davranışsal coğrafya olarak bilinen inceleme şekli “insanların çeşitli çevrelere tepkilerinin geniş ölçüde onları nasıl algıladığı ve anladığına bağlı olduğu”nu esas alan yaklaşımdır (Tümertekin, Özgüç 2002: 52).

Bu tür incelemelerde algılama, değerlendirme, karar verme ve araştırma davranışları gibi mekansal aktiviteler alanında yer alan insan davranışlarının seyri araştırılır, ancak bu arada yalnız gözlenebilen “mekandaki davranış” mekanizmasının değil özellikle sübjektif mekansal davranışların araştırılması da önem taşımaktadır (Tolun 1980: 260).

Son 50 yıl içinde coğrafyacılar zihinsel olaylara gittikçe artan bir ilgi göstermişlerdir. Beşeri coğrafyada psikolojik perspektif olarak adlandırılacak bu yeni yaklaşımla ilgili, yeni kavramlar, terimler doğmuştur. Coğrafi yazımlarda, planlama, mimari ve şehir sosyolojisi literatüründe olduğu gibi, algı, imaj, bilgi yapısı, algılanan mekan, şema/plan ve zihin haritaları gibi kelimeler artık bilim dalına iyice yerleşmiştir (Tuan 1975: 205).

1960'ların sonu ile 1970'lerin başında coğrafyada davranışsal kapsamda ortaya çıkan bir gelişme de mekansal algının ölçülme yollarının bulunması üzerine yapılan çalışmalar olmuştur, bulunan yol “zihin haritaları”dır (Özgüç, Tümertekin 2000: 281).

Zihin haritaları (mental maps) ya da "*bilme-öğrenme haritaları*" (cognitive maps) insanların kendi mekansal çevreleri hakkında bilgi birikimleri, bu bilgilerin hafızada tutulması, yeniden hatırlanması ve gerekiyorsa bilgileri değiştirmeyi mümkün kılan bilme-öğrenme süreçleriyle kuşatılmış yapılarıdır (Downs, Stea 1973: xiv).

Çevre algısının tüm tipleri insanların zihin resimleri ve zihin haritalarının gelişmesine yol açar. Böyle zihin haritaları çevresel algı (environmental perception) yoluyla gelmiştir (Goodall 1985: 299). İnsanların coğrafi mekanlarda gördükleri son derece çeşitlidir ve her insanın gördüğü kendine hastır (Gould 1973: 184). Zihnimizdeki resimler genellikle arazinin temsili görüntüsüdür, ayrıca, sesler, kokular ve hatta duyguları da içerirler (Saarinen 1984: 132-138, Hammond 1987: 9). Bir zihin haritası algının özel bir şeklidir, kağıt ve kalem olmaksızın zihnimizde oluşturabildiğimiz

haritadır (Tuan 1975: 209).

Her birey zihninde bir dünya algısına sahiptir, hatta bu algının içinde henüz görmediği yerler de vardır. Bilme haritaları (cognitive maps) iç içe geçmiş pek çok süreci içerirler. Bunlar bireylerin gerçek alanlar hakkındaki bilgileri, duyumlarının psikolojik dönüşümleri ile belirirler, ayrıca bireylerin buraları görmüş olması da dönüşümde etkilidir. Zihin haritaları, bir kişinin zihninde bildiği dünyanın algısı, kavrayışı ve mekansal ilişkilerin algısıdır. Bireyin zihninde taşımakta olduğu olgusal çevrenin mekansal şeklidir, herhangi bir zamandaki bu üretim sürecinde, algılanan yüzeyin zihinde oluşturulması ve kartografik olarak gösterilmesidir. Geleneksel bir harita değildir, kişilerin yerlere ilişkin sübjektif algılarının gösterilmesidir ve sadece niteliksel bilgiyi değil aynı zamanda mekansal ilişkileri de anlatır. Ayrıca kişilerin mekanlara ilişkin tutumlarını da yansıtır (Goodall 1985: 299) Zihin haritalarındaki mesafe ve yönelimlerde bozulmalar, çarpılmalar olur, ayrıca zaman içinde değişebilir olmaları yüzünden doğrulukları da değişkendir, bu yüzden de atlas haritalarına pek benzemezler (Hammond 1987: 9-11).

Bilgili, tecrübeli ve zeki insanların zihin haritaları, bilgi, tecrübe ve zihinsel kapasitesi daha az olan insanlara oranla nitelik bakımından geniş kapsamlı ve daha detaylıdır (Hammond 1987: 9-11). Zihin haritaları kişinin deneyleriyle ya da edindiği bilgilerle şekillenmekte, dolayısıyla kişiden kişiye çok farklılık göstermektedirler. Bir kimsenin yaşadığı yer de onun mekan algısını etkiler (Tümertekin, Özgüç 2002: 56) Grupların zihin haritalarından öğrenilenler çok ilgi çekicidir. Bir çok çalışmada sosyo ekonomik seviyesi düşük olanların zihin haritalarının, sosyo ekonomik seviyesi yüksek olanlara oranla, daha sade oldukları bulunmuştur.

Coğrafyacılar kişilerin zihin haritalarını ve onların çevresindeki mekanın zihinlerinde ne şekilde yer aldığını öğrenmek isterler. Zihin haritaları; herhangi bir yerin belirleyici niteliği (nirenge noktası) ya da başka yerlere ilişkin yönergelerle sorularak incelenebilir, olabildiğince kısa bir sürede pek çok yerin adı, konumu kişiye sorularak belirlenebilir, herhangi bir alanı tanımlaması ya da taslak haritası (krokisi) çizdirilerek incelenebilir.

Zihin haritalarının oluşturulmasında *taslak harita* yöntemi şaşırtıcı ve son derece ilgi çekici sonuçlar vermektedir. Esneklikleri, açıklıkları, potansiyel olarak derin psikolojik görüşleri yansıtılmaları bakımından dikkate değerdirler. Fakat, bu teknik, ortaya çıkan ürünün yorumlanmasında karşılaşılan güçlükler ve harita çizim tekniklerinde eğitim görmemiş kişilerin, şehir içi ölçüğünde bildikleri yerleri yerine yerleştirememeleri yüzünden eleştirilere uğramıştır (Saarinen 1973: 141-143, Tümertekin, Özgüç 2002: 56).

Daha önce yapılmış olan çalışmalar

Zihin haritası (mental map) kavramı ilk kez Tolman tarafından “cognitive mapping” şeklinde 1948’de kullanmıştır (Tolman 1948). “Bilme-öğrenme haritaları” da (Tümertekin, Özgüç 2002: 55) denilen zihin haritalarına ilişkin ilk fikir ve düşünceler, ABD kasabalarıyla ilgili bir çalışmada yer almaktadır (Lynch 1960), doğrudan zihin haritalarını, konu ve yaklaşım olarak ele alan ilk kitap ise Downs ve Stea’nın çevre ve bunun algısı konusunu çeşitli yönleriyle ele alan çeşitli makalelerin bulunduğu, editörlüğünü de yaptıkları çalışmadır (Downs, Stea 1973). Bunu daha sonra bir çok çalışma izlemiştir. Gould ve White, ilki 1974 yılında yayınlanan (2.baskı 1986) kitaplarında ise, İngiltere, Kanada, ABD, Tanzanya, Gana gibi çeşitli ülkelere ilişkin ve farklı şekillerde derlenmiş zihin haritalarını incelemiş ve yorumlamışlardır (Gould, White 2002). Ardından Downs ve Stea “Zihinlerdeki Haritalar” çalışmasını (1977) yayınlamışlardır. Zihin haritalarının oluşumları ile içeriklerini ele alan ve açıklayan yayınlar da yapılmıştır, bunlar arasında Tuan (1975) ve Gritzner (1986) sayılabilir.

Küresel ölçekte zihin haritalarının kağıda aktarılmasıyla elde edilen ve “taslak harita tekniğinin” kullanılmasıyla dünya algısının araştırılmasında ise Whittaker (1972), Saarinen (1973), Overjodet (1984) ilkleri oluştururlar. Bunların ardından, farklı disiplinlerde konuyu çeşitli yönleriyle ele alan pek çok çalışma ard arda yayınlanmıştır.

1985-1987 yılları arasında Uluslararası Coğrafya Birliği (IGU) ve National Geographic Society’nin desteğiyle, “Dünyanın Bölgesel Görünüşü” adıyla, dünyanın zihin haritalarıyla ilgili, dünya çapında ve uluslar arası boyutta bir çalışma yapılarak tüm dünyada 52 ülkeden yaklaşık 4000 kadar zihin haritası toplanmış, ardından bu verilere dayanılarak çeşitli çalışmalar yapılmış ve bunların bir kısmı yayınlanmıştır (Yayınlanmayan çalışmalar için bkz. Saarinen 1999).

Sözü edilen bu veriler kullanılarak yayınlanan ilk çalışmaya göre, dünyanın taslak haritalarında insanların dünya algısı Avrupa merkezli bir eğilim göstermektedir (Saarinen 1988). Bunun dışında aynı yıl zihin haritalarına göre yapılan taslak haritaların çizim kalitesi ile eğitim seviyesi, ülke, dil, cinsiyet farklılıkları ile taslak haritalar arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışma daha yayınlanmıştır (Saarinen, MacCabe, Morehouse 1988).

Sadece bir ülkeyi konu alan ilk çalışmada Finlandiya ele alınmış, Finlandiyalıların dünya algısı ile dünyanın Finlandiya algısı karşılaştırılmıştır (Saarinen, MacCabe 1989). Söz konusu makale aynı zamanda daha sonra benzer konularda yapılacak olan çalışmalara da bu tür taslak harita verilerinin kullanımına ilişkin bir rehber olmuştur. Bu çalışmanın ardından farklı ülkelere ilişkin pek çok yenisi yayınlanmıştır: Bunların

başlıcaları Avustralya (Walmsley, Saarinen, MacCabe 1990, Andressen, Maude 1994, Andressen 1997), Güney Afrika (Saarinen, Ballantyne, MacCabe 1990), Hong Kong (Wong, Saarinen 1992), Suudi Arabistan (Al-Maharwi, Saarinen, MacCabe 1992) ve Singapur'a (Kong 1991a, Kong 1991b, Kong, Savage, Saarinen, MacCabe 1994) ilişkin olanlardır. Makalelerin hemen tümünde ülkelerin konumları, okulların eğitim dili ve sürdürülen eğitim sistemi, yaş ve cinsiyete bağlı farklılıkların taslak harita çizimindeki belirleyici rolleri konu edinilmiş, zihin haritaları üzerinde bunların ne derece etkili oldukları açıklanmıştır.

Almanya'nın yeniden birleşmesinin hemen ardından yayınlanan bir çalışmada da Almanya'nın dünyadaki imajı ele alınmış, "Almanya" kavramının ülkeden çok bir bölgeyi anlatmak için kullanıldığı ortaya konmuştur (Saarinen, MacCabe 1990), aynı özellik daha sonra Kore için de tespit edilmiştir (Saarinen, Kim, MacCabe 1991).

Bunların dışında çeşitli ülkelerin, ulusların, kıta veya bölgelerin ya da kültürel toplulukların taslak haritalarının karşılaştırılmasına dönük çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin, İngiliz Milletler Topluluğu öğrencilerinin taslak haritaları ele alınarak "Commonwealth" in etkisinin silikleşmeye başladığı belirlenmiştir (Saarinen 1973). Afrikalı ulusların dünya algısındaki benzerlikler ve farklılıkları (Berkowitz, Saarinen, MacCabe 1992), Hong Kong ve Çin taslak haritalarının karşılaştırılması (Dean, Saarinen, MacCabe 1992) ve Avustralya ile Yeni Zelanda taslak haritalarının karşılaştırılması (Gourley, Saarinen, MacCabe 1993), Fransızca konuşulan (Francophone) ülkelerde dünya algısı ve dünyada bu ülkelerin algılanması (Bailly, Saarinen, MacCabe 1995), turistlerin çevre algısı ve zihin haritaları (Walmsley, Jenkins 1991, Walmsley, Jenkins 1992a, Walmsley, Jenkins 1992b, Jenkins, Walmsley 1993) konulu çalışmalar bunların başlıcalarıdır.

Genel olarak ele alındıklarında tüm bu yayınlarda, aynı zamanda, anlaşılması zor olan ulusal algının anlaşılır hale getirilmesinin yanı sıra, bu genel algı karakteri üzerinde eğitim sistemi ile söz konusu ülkelerde kullanılmakta olan harita türlerinin ve zamanın payının olup olmadığı da sınıanmıştır.

Zihin haritaları üzerinde zamanın etkisini ölçmeye dönük çalışmalar da yapılmıştır. Toplumların algıları üzerinde çok uzun zamanlar da geçse zihin haritalarındaki değişmelerin daha yavaş olduğu, bir başka ifadeyle toplumsal zihin haritalarının kalıcılığının daha uzun süreli olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu değişim farklı kültürel yapıya sahip olan toplumlarda değişik hızlardadır (Gould 1973, Saarinen 1988, Bailly, MacCabe, Saarinen 1995). Şehir içine ilişkin çalışmalarda aynı alanın iki farklı dönemdeki zihin haritalarını ele alan bir çalışma ile zihin haritalarının güvenilirliği tespit

edilmiştir (Blades 1990), dünya ölçeğinde beş yıllık bir süre içinde (1986-1991) benzer sınıfların öğrenci gruplarından toplanan taslak haritalarda birbirine yakın grup kimlikleri algısı belirlenmiştir. Tek farklılık aktüel olaylardan dolayı, eski SSCB'nin parçaları olan yeni uluslar gibi veya körfez savaşının etkisiyle sık sık gündeme gelen Kuveyt, Irak, Suudi Arabistan gibi yeni eklenenler şeklinde olmuştur (Keidel, Saarinen, MacCabe 1992, Pinheiro 1992, Gams, Resnick, Saarinen 1993).

1990'lı yıllar boyunca coğrafya eğitimcileri tarafından hazırlanan, taslak haritaların dünyanın araştırılması ve bunun yanı sıra, bir öğretim aracı olarak kullanılması ile ilgili makaleler de yayınlanmıştır. Örneğin öğrencilerin hazırladığı taslak haritaların, coğrafya eğitiminin niteliğini tespit etmek amacıyla (Wise, Heckley-Kon 1990) kullanılabilmesi, bir eğitim yılı içerisinde aynı sınıfa, farklı dönemlerde hazırlatılan taslak haritalar aracılığıyla öğrencilerin bilgisindeki gelişmeyi belirlemek amacıyla nasıl yararlanılabileceği (Metz 1990), ortaöğretim coğrafya eğitimi ile öğretmenlerin çizdikleri taslak haritalar arasında sıkı bir ilişki olduğu (Stoltman 1990), orta öğretimde taslak harita kullanımı ile öğrencilerin dünya algısı arasında doğrudan bir bağlantı olduğu (Marran 1992) ortaya konmuştur. Ayrıca kolay ve çok az hatalı bir taslak dünya haritası çizmek için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği (Rifas 1996), öğretmen adaylarının zihin haritalarıyla onların dünya algısının anlaşılması (Chiodo 1993), orta öğretim öğrencilerinin dünya algısının ve taslak haritalarının gelişimi (Chiodo 1997) konularında da yayınlar yapılmıştır.

Bunların dışında 1994 yılında ABD'de coğrafya eğitiminin iyileştirilmesi çalışmaları çerçevesinde alınan kararlara göre, zihin haritaları konusu, yaşanan mekanın anlaşılabilmesi için temel araçlarından birisi olarak belirlenmiş, ilk ve ortaöğretimin vazgeçilmez parçası haline getirilerek dördüncü sınıftan itibaren her devrede ele alınması gereken standart bir yapıya kavuşturulmuştur (Ayrıntılı bilgi için bkz. Geography Education Standards Project. 1994: 64-66, 108-109, 146-147 ve 186-187).

Ayrıca son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda da coğrafi bilginin dünya üzerindeki dağılışı düzeni (Saarinen, MacCabe 1995), dünyanın taslak haritalarında kıtaların göreceli büyüklüklerinin karşılaştırılması (Saarinen, Parton, Billberg 1996) ve zihin haritalarında neden Avrupa merkezli bir dünyanın olduğu konuları ele alınmıştır (Saarinen 1999).

Zihin haritaları konusunda yapılan ve baskıda olan bir çalışmada ise Fas, Sudan, Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki öğrencilerin dünya hakkındaki algılarının ne denli zayıf olduğu tespit edilerek, bunun sebepleri araştırılmış ve Müslümanların dünya algısını şekillendirmede coğrafya eğitiminin rolü üzerinde durulmuştur (İbrahim, Saarinen 2002).

Yukarıda ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere dünyada zihin haritalarının çeşitli

özellikleriyle ilgili çalışmalar yaklaşık elli yıldan bu yana sürmektedir. Ülkemizde ise bu konuya ilişkin bilgiler konunun dünya gündeminde yaygınlaşmaya başlamasının hemen ardından verilmiştir. İlk olarak Tümertekin konuya etraflıca değinmiş ve ana hatlarını açıklamış (Tümertekin 1978, 2. baskı 1984, 3. baskı 1994), ardından Tolun “Davranışlara Yönelik Coğrafya ...” konusunu bir tebliğ olarak sunmuş ve yayınlamıştır (Tolun 1980). Zihin haritaları, daha sonraları Tümertekin’in kitabının yeni baskılarında da hep ele alınmıştır, sözü edilen kitabın daha sonraki baskılarında da konu biraz daha genişletilerek verilmiş (Tümertekin, Özgüç 2002: 52-63, önceki baskıları 1997 ve 1998) ve coğrafyanın gelişimini anlatan bir çalışmada tekrar ele alınmıştır (Özgüç, Tümertekin 2000: 276-284).

Ülkemizde ‘Zihin Haritaları’ ve bunlara bağlı olarak çizilen taslak haritaları ele alarak uygulamaya dönük olan ilk araştırma ve sonuçları ise bu çalışma ile ortaya konulmaktadır.

Materyal ve Metot

Çalışmada kullanılan verileri ülkemizin çeşitli üniversitelerinde coğrafya eğitimi gören öğrencilere Fen Edebiyat Fakültelerinin Coğrafya Bölümü ve Eğitim Fakültelerinin Coğrafya Eğitimi Bölümü ayrımı yapılmaksızın uygulanan 30 soruluk anket ve bu anketle birlikte çizimleri istenen zihin haritaları oluşturmuştur.

Uygulama Ankara, Atatürk, Dicle, Ege, Fırat, İstanbul ve Ondokuz Mayıs üniversitelerinde yapılmıştır. Bu üniversitelerde 1998-2000 yılları arasında 400 öğrenciye anket uygulanmıştır.

Uygulamaya katılan öğrenciler tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmişlerdir. Öğrencilerden anket formunu doldurmaları istenmiş ve bunun yanı sıra birer boş A4 boyutunda kağıt verilerek bunun üzerine herhangi bir yerden veya kişiden yardım almaksızın hatırladıkları kadarıyla bir dünya haritası çizmeleri, daha sonra da bunun üzerinde İslam ülkelerinin yerlerini göstermeleri ve bunların isimlerini yazmaları istenmiştir (Bkz. Şekil: 1). Anketin doldurulması ve haritanın çizilmesi için uygulamaya katılan kişilere 30-45 dakika süre verilmiştir.

Üniversitelerdeki anket uygulamaları tamamlandıktan sonra kontrol soruları da gözetilerek anketlerin hepsi tek tek incelenmiş ve değerlendirmeye imkan tanımayacak kadar çok sayıda soruyu cevapsız bırakanlar ve hiç çizim yapmamış olanlar ayıklanmıştır (Bkz. Tablo: 1). Çalışma, bu ayırma işleminin ardından kalan 275 örnek değerlendirilerek sürdürülmüştür.

Anket formlarındaki bilgiler anlamlı ve doğru sonuçlara ulaşabilmek amacıyla çeşitli şekillerde gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Örneğin üniversite öncesi eğitimin

alındığı yerin niteliği, gazete, dergi, kitap okuma alışkanlığı, coğrafya ilgisi ve sevgisi, okumakta oldukları sınıf vb. çeşitli nitelikler ile öğrencilerin çizdikleri haritalar arasındaki anlamlılıklar istatistiksel yöntemlerle kontrol edilmiştir. Bu işlemlerin ardından çizilen ve isimlendirilen her bir ülke için nüfusunda Müslüman olsun ya da olmasın gösterilme frekansları bulunmuştur. Ardından da tüm çizimlerdeki benzerlikler, çeşitlilikler, ortak tekrarlar ve bunların olası sebepleri ortaya konmuştur.

Tablo 1: Üniversitelerde uygulanan anket sayıları ve oranları
Table 1: Number of sketch maps of the world and questionnaires collected by university

Üniversite	Kullanılan Anket		Kullanılmayan Anket		Toplam
	Adet	%	Adet	%	
Ankara	36	72	14	28	50
Atatürk	27	67,5	13	32,5	40
Dicle	25	62,5	15	37,5	40
Ege	20	80	5	20	25
Fırat	116	75	39	25	155
İstanbul	17	34	33	66	50
19 Mayıs	34	85	6	15	40
Toplam	275	69	125	31	400

Anketi dolduran ve çizimi yapan öğrencilerin 37'si (% 13) birinci sınıf, 68'i (% 25) ikinci sınıf, 77'si (% 28) üçüncü sınıf ve 93'ü (% 34) dördüncü sınıf öğrencisidir. Dünyanın algısı ile yaşanan yer ve eğitim şekli arasında doğrudan bir bağlantı olduğu bilinmektedir. Bu sebeple öğrencilere üniversite öncesi eğitimini aldıkları ve yaşadıkları yerin, kırsal alan, şehir, büyük şehir gibi niteliğine yönelik sorular da sorulmuştur. Öğrencilerin 64 tanesi (% 24) Ankara, İstanbul, İzmir vb gibi büyük şehirlerde, 122 tanesi (% 44) şehir merkezlerinde ve 89 tanesi de (% 32) ise kasaba ve köylerde üniversite öncesi eğitimlerini tamamlamışlardır. Anket uygulanan öğrencilerin ülke içindeki dağılımları genel olarak dengelidir. Ancak anketi cevaplayan öğrenciler içerisinde üniversite öncesi eğitimini Afyon, Ağrı, Artvin, Aydın, Bilecik, Gümüşhane, Isparta, Kastamonu, Kırklareli, Kütahya, Tekirdağ illerinde alan yoktur. Fakat yine de öğrencilerin dağılımı üniversite öncesi eğitiminin zihin haritalarına yansımaları göstermesi bakımından değerlidir, çünkü tüm ülkenin % 85 gibi büyük bir kısmını temsil eden anket ve çizimler söz konusudur.

Uygulamaya katılan öğrencilerin hemen tamamı davranış coğrafyası, çevresel algı, zihin haritası konularını hiç bilmemektedir. Anketi dolduran öğrencilerin sadece 55 tanesi zihin haritaları hakkında bir fikir bildirmiştir. Bunlar içerisinde de sadece iki tanesi bu konuya ilişkin doğru bir tanımlama ve açıklama yapmıştır, kalan ellioç tanesi ise sadece bazı tahminlerde bulunmuştur. Öğrencilerin geriye kalan % 80'i ise bu konudan tümüyle habersizdir.

Bulgular ve Tartışma

Taslak haritalar, yukarıda önceki çalışmalar kısmında da kısaca açıklandığı üzere çizim tekniği, biçim ve oransal büyüklük, merkezilik gibi çeşitli nitelikleri gözetilerek incelenmektedir. Bunların yanı sıra bilinen yerler ile bunda etkileri olan faktörler de araştırılmaktadır. Yerlerin/ülkelerin bilinmesi ve bu bilgi üzerinde değişik oranlarda etkileri olan, bireyin eğitim seviyesiyle niteliği, bilinen ülkelerin konumu, kültürel, ekonomik veya sosyal yakınlığı, güncel olaylar, alan yahut nüfus büyüklüğü vb. gibi farklı konular da, çeşitli şekillerde incelenmekte ve değerlendirilebilmektedir.

Biçimleri ve çizim tekniği açısından düşünüldüğünde öğrencilerin çizim yaparken iki nitelikten çok etkilendikleri açıkça hissedilmektedir. Bunlardan ilki üniversite öncesi eğitimde dünyaya ilişkin ekvator, paralel, meridyen, ekliptik gibi bilgilerin verilmesi amacıyla kullanılan model küreler ve bundan esinlenerek çizilen dairelerdir. Öğrencilerin bazısı bir daire üzerinde ekvator çizgisini, kuzey ve güney kutbu noktalarını hatta ekliptik açısını temsil edecek eksenler de göstermiş daha sonra karaları ve ülkeleri çizmiştir. Bu çizim daha çok 1 ve 2. yıl öğrencileri arasında dikkati çekmektedir. İkincisi ise üniversitelerde yararlanılan duvar haritaları ve atlaslarda kullanılan harita projeksiyonlarıyla ilgilidir. Öğrencilerin % 67 gibi önemli bir bölümü Merkator projeksiyonunu andırır tarzda taslak haritalar çizmişlerdir (Tablo: 2, Şekil: 1 ve 2). Tüm dünya örneklerinde yaygın olarak görülen taslak haritalara uyumlu bir biçimde (Bu konuda bkz. Saarinen 1988) Avrupa merkezli çizimler yapmışlardır.

Tablo 2: Sınıflara göre öğrencilerin kullandıkları çizim sistemi
Table 2: Scores of used sketch map system by class

	1. Sınıf		2.Sınıf		3. Sınıf		4. Sınıf		Toplam	
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%
Merkator	23	62	41	60	59	77	60	65	183	67
Diğer	14	38	27	40	18	23	33	35	92	33
Toplam	37	13	68	25	77	28	93	34	275	100

Öğrencilerin bildikleri ülke sayılarında birinci sınıftan itibaren düzenli bir artış söz konusudur. Ancak öğrencilerin büyük bir çoğunluğu 10-15 kadar ülke bilmektedir (Tablo: 3), bu oran Müslüman nüfusa sahip ülkelerin sayısı düşünüldüğünde oldukça azdır. Çünkü sadece nüfusunun yarıdan fazlası Müslüman olan ülkeler bile düşünülse % 80 den fazlası Müslüman olan 41, % 50-80 oranında Müslüman'a sahip olan 13 ülke vardır. Başka bir ifade ile öğrenciler genel olarak Müslüman ülkelerin dörtte biri kadarını hatırlamakta, bilebilmektedir. Bu durum çok dikkat çekicidir. İslam ülkeleriyle ilişkili yayınlarda öğrencilerin diğer ülkeleri az sayıda bilmeleri alfabe farklılığı ve kullanılan

haritaların, atlasların özelliklerinin dünya genelinden ayrı olması gibi gerekçelerle açıklanmaktadır. Bu yayınlarda İslam ülkelerinin önemli bir kısmında Arapça konuşulması ve Arap alfabesinin kullanılmasının öğrencilerin dünya algısına ilişkin bilgilerin küresel olmaktan çok yerel olması sonucuna yol açtığı belirtilmektedir (İbrahim, Saarinen 2002). Türkiye’de durum bundan çok farklıdır. Öncelikle 1928 yılından bu yana hayatın her alanında Latin harflerinin esas alındığı bir alfabe kullanılmaktadır. Afrika ve Arabistan yarımadasındaki ve çevresindeki pek çok ülkenin aksine bu harflerin kullanılması ve okullarda eğitimde yararlanılan harita ve atlasların yerel olmaması öğrencilerin dünya algısında daha fazla bilgili, kapsamlı olmaları beklentisini yükseltmektedir, çünkü bu alfabenin kullanılması dünyanın aynı harfleri kullanan ülkeleri ile diğer alanlarının daha kolay hatırlanmasında yardımcı olmalıdır, ancak ülkemizde durum tersinedir. Öğrencilerin bildikleri ülke sayısı, dünyanın diğer yerlerindeki Müslüman ülkelerin öğrencilerinin bildikleri ülke sayısı ile birbirine yakın hatta onların bir kısmından daha azdır (Krş. Saarinen, MacCabe 1995: 201-202, Tablo: 4). Bu aksaklığın ortaya çıkmasında eğitim sisteminin payı büyüktür.

Şekil 1: İyi çizilmiş taslak haritalara bir örnek (1.Sınıf)
Figure 1: Good sketch map sample of first class student

Tablo 3: Sınıflara göre ülke bilme sayısı
Table 3: Scores of the Islamic country knowledge by class

Bilinen Ülke	1. Sınıf	2.Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	Toplam	%
- 6	4	5	4	4	17	6
6-10	13	26	17	8	64	23
11-15	10	17	19	25	71	26
16-20	4	10	16	27	57	21
21-25	2	5	11	14	32	12
26-30	1	5	6	10	22	8
30 +	3	-	4	5	12	4
Toplam	37	68	77	93	275	100
%	13	25	28	34	100	100

Eğitim sisteminin ve eğitimde kullanılan haritalarla kitapların, zihin haritaları ile taslak dünya haritası çiziminde, etkilerinin büyük olduğu daha önceki çalışmalarla tespit edilmiştir (Saarinen, MacCabe, Morehouse 1988: 645-647 ve 657, Saarinen, MacCabe 1995: 198-202, İbrahim, Saarinen 2002: 26-27).

Çizimler bu açıdan değerlendirildiğinde eğitim sisteminin etkisi ülkemizde de çok belirgindir. Orta öğretimde ülkeler coğrafyası konulu derslerde okutulan, öğretilen ülkeler ile öğrencilerin bildikleri arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Milli Eğitim Bakanlığı “Müfredat Programına” göre (<http://ttkb.meb.gov.tr>) liselerdeki ülkeler coğrafyası derslerinde okutulan ve nüfusunun önemli bölümü Müslüman olan ülkeler şunlardır: Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, KKTC, Afganistan, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Libya, Makedonya, Yugoslavya (Sırbistan ve Karadağ), Bosna-Hersek, Arnavutluk, Fas, Cezayir, Tunus, Nijerya, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan, Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Malezya ve Endonezya. Dikkat edilecek olursa öğrencilerin en fazla sayıda bildikleri ülkeler de bunlardır (Bkz. Tablo: 4, Şekil 1-3). Bu ülkelerin önemli bir bölümü öğrencilerin yaklaşık dörtte biri tarafından haritalarda gösterilmiştir.

Anket önermeleri içinde yer almasına rağmen, az sayıda öğrenci ülke sınırlarını çizerek isimlendirme yapmıştır. Öğrencilerin büyük kısmı sadece kabaca bölgeyi belirlemiş ve sınır çizmeksizin isimlendirmeyi tercih etmiştir. Bu durum, öğrencilerin coğrafya bilgilerine güvenmedikleri ya da yetersiz bilgiye sahip olduklarını göstermektedir. Üniversite öncesi eğitim sistemi içerisinde öğrencilere taslak harita çizme tekniklerinin öğretilmemesi, uygulamadan daha çok ezbere dayalı bir eğitim sisteminin varlığı, öğrencilerin verilen çizim ödevlerinde kopyalama yoluyla çizimleri yapmalarına dolayısıyla da zihinde tasarlama ve bunu taslak haritaya dönüştürme konusunda başarısız olmalarına yol açmaktadır.

Şekil 2: Üçüncü sınıf öğrencisine göre İslam ülkeleri
Figure 2: Good sketch map sample of third class student

Alan ve nüfus açısından öğrencilerin bildikleri ve taslak haritalarda gösterdikleri ülkeler incelendiğinde, öğrencilerin ülkelerin alan büyüklükleri, toplam Müslüman nüfus ya da Müslüman oranından etkilenmedikleri, bunların yerine *yakınlık*, *kültürel ilişkiler*, *güncellik*, *tarihi* özellikler gibi niteliklerin taslak haritaların şekillenmesinde daha etkili olduğu dikkati çekmektedir.

Taslak haritalarda gösterilen ülkeler ile bu ülkelerin nüfus miktarları ya da Müslüman nüfus oranları arasında da doğrudan bir ilişki bulunamamıştır. Nitekim, Müslüman nüfusu en fazla (171 milyon kadar) olan Endonezya, “*Perth Prensibi*” (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Saarinen 1973: 154) etkisiyle olsa gerek 79 öğrenci tarafından bilinmekte iken nüfusu 18 milyon kadar olan Yemen ve 5 milyon kadar nüfusa sahip Ürdün daha fazla sayıdaki haritada gösterilmişlerdir. Bu eğitim ve genel kültür ile ilgili olmalıdır.

Benzer bir özellik Çin Halk Cumhuriyeti’nde dikkati çeker. ÇHC bazı kaynaklara göre 37 milyon (<http://www.odci.gov/cia/publications/factbook>) diğer bazı yazarlara göre ise ülke nüfusunun % 11’i kadar yani yaklaşık 120 milyon civarındaki Müslüman miktarı ile Müslüman nüfus sayısı bakımından dünyanın ilk ülkeleri arasında yer almaktadır (http://www.adherents.com/largecom/com_islam.html). Ancak hiçbir öğrenci Çin Halk Cumhuriyeti’ni ayrıca belirtmemiştir. Fakat öte yandan Türklerin çoğunlukta olduğu

“Doğu Türkistan” 18 öğrenci (% 7) tarafından ayrıca ifade edilmiştir. Bu konuda kültürel bağlar ile anket çalışmalarının yapıldığı dönemde buradaki iç karışıklıklarla ilgili haberlerin sık sık gündeme gelmesinin de etkisinin olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bunların yanı sıra Endonezya, Pakistan ve Bangladeş’in ardından 103 milyon Müslüman nüfusu (http://www.adherents.com/largecom/com_islam.html) ile en fazla Müslümanı olan 4. ülke durumundaki Hindistan, Müslüman nüfus oranı % 14 olmasına rağmen 69 kişi (% 25) tarafından ifade edilmiş ve haritalarda gösterilmiştir.

Türkiye’den uzakta yer alan ülkeler, alanı dar ve az nüfuslu olanlar, dünya ekonomisi içinde önemli bir yere sahip olmayanlar ile dünya gündeminde olmayan ya da ülke gündemine girmeyen ülkeler Müslüman nüfus oranları % 100 bile olsa diğer ülkelere göre daha az hatırlanmaktadır. Nitekim nüfusunun % 90’dan fazlası Müslüman olan ülkelere Moritanya 9, Batı Sahra 5, Maldivler 2, Komor adaları 3, Cibuti 5, Mali 6, Gambiya 3 öğrenci tarafından hatırlanmış ve gösterilmiştir (Bkz. Tablo: 4). Diğer yandan Müslüman nüfus oranı % 97 olan Mayotte, % 60 olan Fildişi Kıyısı, % 57 olan Keeling Adaları, % 50 olan Burkina Faso, % 30 olan Gana ve % 20 olan Gambiya, Malawi, Mozambik, Moritus, Liberya ise hiçbir öğrenci tarafından hatırlanmamış ve taslak haritalara çizilmemiştir. Sözü edilen ülkelerin hemen tümünün ortak özelliği Afrika’da yer almasıdır.

Yakınlık ve kültürel bağların zihin haritalarına etkisi öğrencilerin çizdikleri haritalarda açıkça görülmektedir. Haritalarda dünyadaki pek çok İslam ülkesi veya Müslüman nüfusun bulunduğu ülke gösterilmiştir. Ancak bunlardan İran, Irak, Suriye ilk sıralarda yer almaktadır (Bkz Tablo: 4). Bu, bize yakınlık ve kültürel bağlarla ilgili (Saarinen 1973: 153-154 ve 159-160) sonuçlar vermektedir. Bu ülkeler sadece komşu olmanın yanı sıra, Irak ve İran gibi ticari ve ekonomik ilişkilerin kısmen sürdüğü ya da Suriye gibi doğrudan ülkemizde yaşayanların akrabalık ve buna bağlı sıkı kültürel bağların bulunduğu yerlerdir.

Benzer şekilde Gürcistan, ülkemizde özellikle Samsun, Sinop, Kocaeli, Sakarya, Bursa, Artvin çevresine yerleşmiş olan Müslüman Gürcü vatandaşlarımızın yahut da Müslümanların çoğunlukta olduğu Acara Özerk Cumhuriyeti’nin etkisi ile olsa gerek, Hindistan gibi Müslüman nüfus oranı çok düşük olmasına rağmen Müslüman ülkeler arasında % 9 oranında ve daha öncede değinildiği gibi Doğu Türkistan ise % 7 oranında gösterilmiştir. Ancak öte yandan komşu ülkeler içerisinde Türk ve Müslüman nüfusa sahip olan Yunanistan ve Bulgaristan hiç ifade edilmemiştir. Bu, öğrencilerin Batı Trakya’daki Müslüman nüfus hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları, bu bilgiyi hatırlamadıkları ya da bu nüfusu yok kabul ettikleri anlamına gelmektedir.

Tablo 4: Bilinme sayılarına göre ülkeler
Table 4: Frequency of cited country and its Muslim proportion

Ülke Adı	Gösterilme		Müslüman Oranı	Ülke Adı	Gösterilme		Müslüman Oranı
	Adet	%			Adet	%	
1-Türkiye	273	99	99	36-Arnavutluk	33	12	70
2-Iran	261	95	99	37-Bangladeş	32	12	88
3-Irak	253	92	97	38-Etiyopya	32	12	48
4-Suriye	240	87	90	39-Gürcistan	24	9	11
5-Mısır	238	87	94	40-Bahreyn	23	8	100
6-Suudi Arabistan	236	86	100	41-Doğu Türkistan	18	7	62
7-Cezayir	212	77	99	42-Nijer	13	5	80
8-Fas	203	74	99	43-Kongo Dem. C.	11	4	10
9-Tunus	181	66	98	44-Senegal	10	4	92
10-Azerbaycan	163	59	96	45-Moritanya	9	3	100
11-Pakistan	159	58	97	46-Kamerun	7	3	20
12-Libya	158	57	97	47-Gün Afrika C.	7	3	2
13-Afganistan	144	52	99	48-Mali	6	2	90
14-Türkmenistan	110	40	89	49-Makedonya	6	2	30
15-Kazakistan	105	38	47	50-Batı Sahra	5	2	100
16-Yemen	101	37	100	51-Cibuti	5	2	94
17-Ürdün	91	33	96	52-Gine	5	2	85
18-Endonezya	79	29	88	53-Brunei	5	2	67
19-Sudan	78	28	70	54-Tanzanya	5	2	35
20-Özbekistan	77	28	88	55-Singapur	5	2	14
21-Kuveyt	76	28	85	56-Moğolistan	5	2	4
22-Bosna Hersek	74	27	40	57-Filipinler	4	1	5
23-Bir. Arap Emir.	72	26	96	58-Komor Ada.	3	1	98
24-Hindistan	69	25	14	59-Gambiya	3	1	90
25-Kırgızistan	66	24	75	60-Kosova	3	1	90
26-Malezya	64	23	60	61-Kenya	3	1	7
27-Lübnan	62	23	70	62-Madagaskar	3	1	7
28-Somali	58	21	100	63-Maldivler	2	07	100
29-Filistin	57	21	87	64-İsrail	2	07	15
30-K K T C	55	20	98	65-Togo	2	07	10
31-Nijerya	54	20	50	66-Nepal	2	07	3
32-Umman	51	19	75	67-Sierra Leone	1	04	60
33-Tacikistan	47	17	85	68-Gine-Bissau	1	04	45
34-Katar	41	15	95	69-Zambiya	1	04	40
35-Çad	34	12	50	70-Surinam	1	04	20

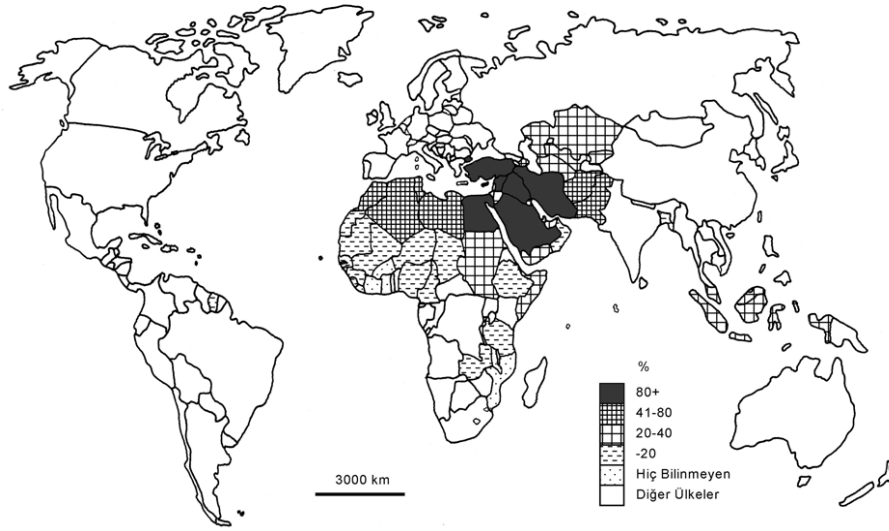
Taslak haritalardan elde edilen verilere göre dikkat çekici bir durum Suudi Arabistan'la ilgili olmaktadır. Suudi Arabistan, İslam ülkeleri arasında imajı açısından, Kâbe'nin varlığı sebebiyle İslamiyet'in en önemli merkezi olmasına rağmen, Mısır'ın ardından beşinci sırada yer almaktadır.

Anadolu'dan uzaklaştıkça ülke bilinme oranlarında önemli ve belirgin azalmalar dikkati çeker. Bir başka ifade ile yakın çevre iyi bilinmektedir (Bkz. Şekil: 3). Bu durum hemen tüm dünyadaki ile uyumlu bir özelliktir (Bkz. Saarinen 1973: 153-154) Bunun tek

ama en önemli istisnası KKTC'dir, yalnızca 55 öğrenci tarafından ifade edilmiştir. Diğer bağımsız Türk ülkeleri Müslüman nüfus oranları Kazakistan'da olduğu gibi az bile olsa KKTC'den daha fazla gösterilmişlerdir.

Türk ülkeleri yalın olarak düşünüldüğünde bunlar; Azerbaycan (% 55), Türkmenistan (% 40), Kazakistan (% 38), Özbekistan (% 28), Kırgızistan (% 24) sırasıyla ifade edilmiştir (Bkz. Tablo: 4 ve Şekil: 3).

KKTC ne yazık ki beklenen değeri alamamıştır, gösterilme oranı % 20'dir. Bu değer Filistin'den daha az Nijerya'dan ise bir puan daha yukarıdır. Eğer burası, çok zayıf bir ihtimal olmakla birlikte, Türkiye'nin bir parçası olarak görüldüğü için yazılmamış ise makul karşılanabilir, ancak daha kötüsü ve önemlisi bu durum bize Kıbrıs'ın kamuoyunda unutulduğunu anlatıyor olabilir bir başka ifade ile Kıbrıs'ın Türkiye için toplumsal ve jeostratejik önemine rağmen çok ihmal edilmiş olduğunu açıkça göstermektedir.

Şekil 3: İslam ülkelerinin bilinme oranları (% 20'den fazlası Müslüman olan ülkeler dikkate alınmıştır)
Figure 3: Proportion of Islamic country knowledge (Includes Muslim proportion more than 20 %)

Güncellik öğrencilerin taslak haritalarını etkileyen bir diğer faktördür. Öğrencilerin İslam ülkeleri hakkındaki bilgileri sadece coğrafya eğitimi ile sınırlı değildir, güncel gelişmeler de bunu değiştirmektedir. Örneğin Afganistan, Kuveyt, Sudan, Somali, Arnavutluk, Bosna Hersek, Çeçenistan, Dağıstan, Nahcivan, Doğu Türkistan, Karadağ ve Makedonya gibi, bir kısmı henüz bağımsız bir devlet olmayan ve halkının bir bölümü Müslüman olan ancak çeşitli sebeplerle sık sık ülke ve dünya gündeminde yer alan

ülkeler hakkında da öğrenciler bilgi sahibidirler. Bunlar son birkaç yılda iç karışıklıklar, açlık ve savaş gibi sebeplerle gündeme gelen ve bazıları Türkiye'nin de çeşitli şekillerde ilgilendiği ülkelerin arasında bulunmaktadır. Öğrenciler bu ülkeleri, diğerleri ile kıyaslandığında azımsanmayacak sayıda ifade etmişler, taslak haritalarda göstermişlerdir (Bkz. Şekil: 2, Tablo 4 ve 5). Fakat öte yandan çatışmalar sebebiyle güncelliği sürmekte olan Filistin pek bilinmemektedir. Bir başka ifade ile artık buradaki olaylar adeta günlük hayatın bir parçası haline gelmiş kanıksanan, sıradan bir hale bürünmüştür.

Güncel olayların yansımada en belirgin özellik Rusya Federasyonu'nda ortaya çıkmaktadır. Hiçbir öğrenci doğrudan Rusya Federasyonu içerisindeki Müslüman nüfus varlığından söz etmemiş, bunu belirtmemiştir. Ancak güncel olaylarla ve ülke gündeminde yer alma sıklığı ile ilişkili olarak azalan oranlarda federasyon içindeki cumhuriyetler ifade edilmişlerdir. Bu konuda coğrafya bölümlerinde Asya Coğrafyası, Türk Ülkeleri Coğrafyası vb. adlarla okutulan derslerin de etkilerinin bulunduğu unutulmamalıdır. Fakat burada Çeçenistan ile diğer ülkelerin gösterilme sayısı arasındaki fark dikkat çekicidir. Yıllardır savaş hali devam eden Çeçenistan, Rusya Federasyonu içinde en çok bilinen ülke olmuştur. Öte yandan Müslüman oranı % 90 olan Dağıstan ile % 3 kadar olan Yakutistan'ın aynı sayıda bilinmeleri doğrudan üniversite eğitiminde okutulan derslerin yansıması olarak dikkati çekmektedir (Bkz. Tablo: 5).

Tablo 5: Rusya Federasyonu'ndaki bazı ülkelerin gösterilme oranları
Table 5: Number of cited countries and its Muslim proportion in Russia Federation

Ülke Adı	Gösterilme		Müslüman Oranı
	Adet	%	
Rusya	-	-	10
Çeçenistan	22	8	75
Kırım	8	3	10
Başkurdistan	4	1	50
Dağıstan	3	1	90
Yakutistan	3	1	3
Tataristan	2	0.7	50
Çuvaşistan	1	0.4	3

O halde öğrencilerin güncel olaylar karşısında ilgili olduklarını söylemek mümkündür. Ayrıca bu, dünyanın diğer başka yerlerinde yapılan çalışmalarda tespit edildiği gibi (Bailly, Saarinen, MacCabe, 1995: 4, Saarinen, MacCabe, Morehouse 1988: 657, Ibrahim, Saarinen 2002) aynı zamanda dünya hakkındaki bilgilerin alınmasında yegane bilgi kaynağının resmi eğitim kurumları olmadığına da belirgin bir göstergesidir. Bir başka ifade ile yazılı ve görüntülü iletişim araçları da kitle eğitimi ve bilgilendirmesi açısından büyük bir öneme sahiptirler.

Tarihi faktörler ve bunun etkisiyle beliren toplumsal hafızanın çizilen taslak haritaları etkilediği bilinmektedir. Bireyler yaşadıkları toplumu bir şekilde etkileyen önemli tarihi olaylara ilişkin bilgileri çok uzun zaman öncesine ait veriler bile olsalar taslak haritalara yansıtmaktadırlar. Nitekim dünyada benzer etkilerin 100-150 yıl gibi uzun süreler boyunca varlığını sürdürdüğü çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (Gould 1973: 191-192 ve 218, Bailly, Saarinen, MacCabe 1995: 10, Saarinen 1988: 123-124, Kong, Savage, Saarinen, MacCabe 1994: 259 ve 262). Bu özellik Türk üniversite öğrencilerinin hazırladıkları taslak haritalarda da ortaya çıkmıştır. Gerek Yemen ve Kuveyt gibi Arap yarımadasındaki gerekse Cezayir, Fas Tunus, Libya gibi Kuzey Afrika'daki Arapça konuşulan ülkeler iyi bilinmektedir. Bu oranlar üzerinde buraların Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde bulunmalarından dolayı, toplumsal hafızada yer etmiş olmalarının etkisi vardır.

Sonuç ve Öneriler

Zihin haritaları konusunda ülkemizde ilk olarak yapılan bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir:

Öğrencilerin, üniversite öncesi yaşadıkları ve eğitim gördükleri ortamlardaki uyaranların farklı oluşu, onların mekan algıları üzerinde de değişik etkiler yapmaktadır. Bu etkiler de bilinen ve zihin haritalarında tasarlanıp taslak haritalarda gösterilen yahut adlandırılan ülkelerin sayısında değişikliklere sebep olmaktadır.

Üniversite öğrencilerinin, birinci ve ikinci sınıfta okuyanlarının taslak harita çizmek için orta öğretimde edindikleri çeşitli bilgileri kullandıkları tespit edilmiştir. Daha sonraki sınıflarda olanların bilgilerinde ise üniversitede okunan derslerin etkisi de söz konusudur. Bu etkiler haritalara hem şekil hem de içerik olarak yansımıştır.

Öğrencilerin ülkeler hakkındaki bilgileri daha çok yakın çevre ile ilgilidir ve güncel olaylardan hayli etkilenmektedir. Öğrenciler kabaca “Güneybatı Asya’yı” rahatlıkla hatırlamakta, buradan uzaklaştıkça bildikleri ülke sayısında belirgin azalmalar olmaktadır.

Batı Trakya'daki Türk ve Müslüman nüfusun hatırlanmaması ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin umulandan az öğrenci tarafından hatırlanması üzücüdür. Bu sonuç Batı Trakya ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin, Türkiye için sosyal, kültürel ve jeostratejik önemi düşünüldüğünde ürkütücüdür ve buraların ihmal edilmiş olduğunu göstermektedir. Bunun telafi edilmesi gereklidir. Bu sebeple, eğitim sistemi içerisinde Batı Trakya ile KKTC hakkında söz konusu önemlerini ön plana çıkartan bir yaklaşımla ve daha ayrıntılı bilgiler verilmeli ayrıca konu, kamuoyunda da sürekli bir şekilde önemi vurgulanarak gündemde tutulmalıdır.

Genel olarak ülkemizdeki coğrafya öğrencilerinin mevcut bilgilerini kullanarak, taslak harita tasarlama ve çizme konusunda başarısız oldukları gözlenmiştir. Öğrencilerin yükseköğretimde, tüm sınıflarda ülke sınırlarını taslak haritalarda göstermede güçlük çekmeleri ülkemizdeki eğitim sisteminin hemen tüm basamaklarında görülen ezberci ve öğretmen merkezli yaklaşımdan kaynaklanmaktadır. Bunun önüne geçebilmek için eğitimin her aşamasında ezberci ve kopyalamacı bireyler yetiştiren günümüzde uygulanan öğretim yöntemi yerine, daha çok araştıran, düşünen, sorgulayan, yargılayan, eleştiren bireyler yetiştirmeye dönük eğitim ve öğretim programına sahip olan, öğrenci merkezli dersler ile programlar hazırlanmalıdır. Gerek ilk ve orta öğretimde gerekse üniversitede; *zihin haritası nedir? özellikleri nelerdir? coğrafya açısından önemleri nelerdir? nasıl tasarlanır? nasıl çizilir?* gibi soruları aydınlatıcı, açıklayıcı konular eğitim-öğretim programları içerisine alınmalıdır. Zihin haritaları konusu ilk ve orta öğretimin “Hayat Bilgisi” ve “Sosyal Bilgiler” ders programlarında yer alan “Çevremizi Tanıyalım” ve “Kroki-Plan”, liselerde ise “Harita Bilgisi” ile ilgili ünitelerinde işlenmeli, bu konu müfredat programına dahil edilmelidir. Üniversite eğitim sistemi içerisinde ise diğer pek çok ülkedeki coğrafya bölümünde olduğu gibi “kartografya” dersleri içerisinde verilmeli, eğer gerekli görülüyor, ihtiyaç duyuluyorsa lisans veya lisansüstü aşamalarda da zihin haritaları konusu ve hatta bunu da kapsayacak şekilde “davranış coğrafyası” konusu ayrı bir ders halinde okutulmalıdır.

Teşekkür

Çalışmada kullanılan bazı temel eserlerin temininde yakın ilgi ve yardımlarını da gördüğüm, çalışmamı yönlendiren ve öneriler sunan Thomas F. Saarinen’e, ulaşamadığım bazı yayınları temin eden Murat Karabulut’a ve konuya ilişkin çalışmalarımı yollayarak destek olan John J. Chiodo, Charles F. Gritzner, Lily Kong, Jim Walmsley, Leonard Rifas, Mark Blades ve Curtis Andressen’e teşekkür ederim. Ayrıca bu araştırmaya kaynak oluşturan anket formlarının doldurulması ve zihin haritalarının çizilmesi işleminin, kendi bölümlerindeki öğrencilere uygulanmasına izin veren tüm hocalarıma ve uygulamanın yapılmasında bizzat yardım eden meslektaşlarımın hepsine teşekkür ederim, onların fedakar yardımları olmasaydı bu çalışma ortaya çıkmazdı.

Kaynaklar

- Al-Maharwi, S., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1992) “*The Saudi Arabian Image of the World and the World Image of Saudi Arabia*” Interdependence in Education (Ed. A. D. Hill) s. 3-4.
- Andressen C., Maude, A., (1994) “*Perception of Asia; A Geographical Perspective*” Asian Studies Review 17/3: 145-152.
- Andressen C., (1997) “*Mental Maps of Asia: The Geographical Knowledge of Australian University Students*” Asian Studies Review 21/1: 115-130.
- Bailly. A. S., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1995) “*Images of Francophone Countries and Francophone Images of the World*” Geographica Helvetica 50/1: 3-11.
- Berkowitz, C., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1992) “*The World Image of Africa*” Interdependence in Education (Ed. A. D. Hill) s.15-16.
- Blades, M., (1990) “*The Reliability of Data Collected from Sketch Maps*” Journal of Environmental Psychology 10: 327-339.
- Chiodo, J. J., (1993) “*Mental Maps: Preservice Teachers Awareness of the World*” Journal of Geography 92/3: 110-117.
- Chiodo, J.J., (1997). “*Improving Cognitive Development of Student's Mental Maps of the World*” Journal of Geography 96/3: 153-163.
- Dean, B., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1992) “*The Chinese Image of the World*” Interdependence in Education (Ed. A. D. Hill) s. 52-53.
- Downs, R.M. Stea, D., (1973) Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior. Chicago, Aldine.
- Downs, R.M. Stea, D., (1977) Maps in Minds: Reflections on Cognitive Mapping. New York.
- Gams, I, Resnick-Planine, T., Saarinen, T.F., (1993) “*The Knowledge of World States Considering Slovene and Foreign Students (in Slovenian)*” In Geography in School, Proceedings of the 7th Seminar of the Geographical Permanent Education Hescic's Days 26-27.2, 188-139. Ljubljana, Slovenia.
- Geography Education Standards Project (1994) Geography for Life: National Geography Standards 1994. Washington, DC, National Geographic Society.
- Goodall, B., (1985) Dictionary of Human Geography. Penguin Reference Books ISBN 0-14-051095-8, London.
- Gould, P., White, R., (2002) Mental Maps. Routledge. ISBN 0-415-08482-2, London.
- Gould, P. R., (1973) “*On Mental Maps*” Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior. (Ed. R. M. Downs, D. Stea) s. 182-220. Chicago.
- Gourley, J., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1993) “*Comparison of Sketch Maps Drawn by Students from Armidale, Australia, and Dunedin, New Zealand*” New Zealand Journal of Geography 96: 8-15.
- Gritzner, C. F., (1986) “*Filling in the Geographic 'Mental Map'*” Social Studies Teacher 8/1: 5, 9.
- Hammond, C. W., (1987) Elements of Human Geography. (2. Baskı) Bell&Hyman London.
- Hill, A. D., (ed.) (1992) Interdependence in Education: Proceedings of the IGU Commission on Geographic Education. August 2-7, 1992, Boulder University of Colorado.
- Ibrahim, M. B, Saarinen, T. F., (2002) “*The Role of Education in Shaping the Muslim Image of the World*” (Baskıda).

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- Jenkins, J. M., Walmsley, D. J., (1993) “*Mental Maps of Tourists: A Study of Coffs Harbour, New South Wales*” *GeoJournal* 29/3: 233-241.
- Keidel, G., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1992) “*A Comparison of the Sketch Maps*” *Interdependence in Education* (Ed. A. D. Hill) s. 107-108.
- Kong, L., (1991)a “*Mental Images of Foreign Places: The View From Singapore*” *Singapore Journal of Tropical Geography* 12/1: 44-51.
- Kong, L., (1991)b “*Spatial Trends in Mental Images: The World View of Singapore Students*” *Asian Geographer* 10/2: 113-128.
- Kong, L., Savage, V., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1994) “*Mental Maps of the World: The Case of Singapore Students*” *Journal of Geography* 93/6: 258-263.
- Lynch, K., (1960) *The Image of the City*. MIT Press, Cambridge. Mass.
- Marran, J.R., (1992) “*The World According to a Grade 12 Teacher - A Reflection on What Students of Geography Should Know*” *Journal of Geography* 91/3: 139-142.
- Metz, H. M., (1990) “*Sketch Maps: Helping Students Get the Big Picture*” *Journal of Geography* 89/3: 114-118.
- Overjodet, A. H., (1984) “*Children's View of the World During an International Media-Covered Conflict*” *Perception of Peoples and Places Through Media 1*, (Ed. H. Haubrich) s. 208-219. *Padagogische Hochschule, Freiberg*.
- Özgüç, N., Tümertekin, E., (2000) *Coğrafya, Geçmiş-Kavramlar-Coğrafyacılar*. Çantay Kitabevi, ISBN 975-7206-34-2 İstanbul.
- Pinhiero, J. Q., (1992) “*The Brazilian View of the World and the World Image of Brazil*” *Interdependence in Education* (Ed. A. D. Hill,) s. 170-171.
- Rifas, L., (1996) “*A Method for Sketching World Maps*” *Journal of Geography* 95/1: 17-21.
- Saarinen, T. F., (1973) “*Student Views of the World*” *Image and Environment: Cognitive Mapping and Spatial Behavior*. (Ed. R. M. Downs, D. Stea) s. 148-161.
- Saarinen, T. F., (1984) *Environmental Planning: Perception and Behavior*. (2. Baskı) Waveland Press, Prospect Heights, Illinois.
- Saarinen, T. F., (1988) “*Centering of Mental Maps of the World*” *National Geographic Research* 4/1: 112-127.
- Saarinen, T. F., (1999) “*The Eurocentric Nature of Mental Maps of the World*”. *Research in Geographic Education* 1/2: 136-178.
- Saarinen, T. F., Ballantyne, R., MacCabe, C. L., (1990) “*The South African Student Image of the World*” *Interdependence in Education* (Ed. A. D. Hill) s. 5-7.
- Saarinen, T. F., Kim, H. H., MacCabe, C. L., (1991) “*The South Korean Image of the World and the World Image of Korea*” *Geography (Korean Geographical Society)* 26: 126-135.
- Saarinen, T. F., MacCabe, C. L., (1989) “*The Finnish Image of the World and the World Image of Finland*” *TERRA* 101/1: 81-93.
- Saarinen, T. F., MacCabe, C. L., (1990) “*The World Image of Germany*” *Erdkunde* 44: 260-267.
- Saarinen, T. F., MacCabe, C. L., (1995) “*World Patterns of Geographic Literacy Based on Sketch Map Quality*” *Professional Geography* 47/2: 196-204.

- Saarinen, T. F., MacCabe, C. L., Morehouse, B., (1988) “*Sketch Maps of the World as Surrogates for World Geographic Knowledge*” Skills in Geographical Education Symposium '88 Proceedings, (Ed. R. Gerber , J. Lidmore) C. 2, s. 628-664. International Geographical Union Geographical Education Commission, Brisbane, Aug. 14-20, 1988.
- Saarinen, T. F., Parton, M., Billberg, R., (1996) “*Relative Size of Continents on World Sketch Maps*” Cartographies 33: 37-47.
- Stoltman, J. P., (1990) “*Teachers Sketch Maps of the World: An Analysis of the Asian Pacific Region*” Asian Geographer 9: 149-158.
- Tolman, E. C., (1948) “*Cognitive Maps in Rats and Men*” Psychological Review 55: 189-208.
- Tolun, B., (1980) “*Davranışlara Yönelik Coğrafya, Anglo-Saksonların “Behavioral Geography”si ve Sosyo-Ekonomik Deneyimleri*” İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi 23: 257-277, İstanbul.
- Tuan, Y. F., (1975) “*Images and Mental Maps*” Annals of the Association of American Geographers 65/2: 205-213.
- Tümertekin E., (1978) Beşeri Coğrafya’ya Giriş. İ Ü Coğ. Ens. Yay. No: 100, (2. baskı Okan Ltd. Şti. 1984, ve 3. baskı 1994, İÜ Yay No: 3819 ISBN 975-404-342-6) İstanbul.
- Tümertekin, E., Özgüç, N., (2002) Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan. (1. baskı 1997, 2. baskı 1998) Çantay Kitabevi, ISBN 975-7206-15-6, İstanbul.
- Walmsley, D. J., Saarinen T. F., MacCabe C. L., (1990) “*Down Under or Centre Stage? The World Images of Australian Students*” Australian Geographer 21: 164-178.
- Walmsley, D. J., Jenkins, J. M., (1991) “*Mental Maps, Locus of Control, and Activity: A Study of Business Tourists in Coffs Harbour*” The Journal of Tourism Studies 2/2: 36-42.
- Walmsley, D. J., Jenkins, J. M., (1992)a. “*Cognitive Distance: A Neglected Issue in Travel Behavior*” Journal of Travel Research 16/1: 24-29.
- Walmsley, D. J., Jenkins, J. M., (1992)b. “*Tourism Cognitive Mapping of Unfamiliar Environments*” Annals of Tourism Research 19: 268-286.
- Whittaker, J. O., Whittaker, S. L., (1972) “*A Cross-Cultural Study of Geocentrism*” Journal of Cross-Cultural Psychology 3: 417-421.
- Wise, N., Heckley-Kon, J., (1990) “*Assessing Geographic Knowledge with Sketch Maps*” Journal of Geography 89/3: 123-129.
- Wong, K. Y., Saarinen, T.F., (1992) “*Hong Kong's Image of the World and the World's Image of Hong Kong*”. Interdependence in Education (Ed. A. D. Hill) s. 246-247.
- http://www.adherents.com/largecom/com_islam.html
- <http://ttkb.meb.gov.tr/programlar/pdf/lise/UlkelerCografyasi23.pdf>
- <http://www.odci.gov/cia/publications/factbook>

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 105-128, ELAZIĞ-2002

YAŞAMA BAKIŞTA GUY DE MAUPASSANT'IN YAKUP KADRI KARAOSMANOĞLU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

*The influences of Guy de Maupassant's views about life on
Yakup Kadri Karaosmanoğlu*

Abdülhalim AYDIN**

ÖZET

Maupassant'ın Türk yazarı üzerindeki etkisi romanlarındaki kimi yansımaları bir yana bırakırsak, daha çok yaşam felsefesi ile öykücülüğü üzerinde odaklanmıştır. Yaşama bakışta Maupassant etkilerinin ele alındığı çalışmada, Schopenhauer ile Nietzsche'nin karamsar ve hiççi felsefelerinin Fransız yazarı aracılığıyla Yakup Kadri'yi nasıl geçtiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Maurice Barrès'nin benci felsefesini büyük ölçüde benimsemiş olan yazarın bu görüşü, Maupassant'dan aldığı diğer olumsuz görüşlerle nasıl uzlaştırıp ilişkilendirdiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, insana güvensizlik, yaşamın değersizliği, her şeye karşı takıman karamsar tutum, ölümün yüceltilmesi, yalnız kalma arzusu gibi konularda her iki yazarın takındığı benzer tutum sergilenmeye çalışılmıştır.

Anahtar sözcük: Guy de Maupassant, Y. Kadri Karaosmanoğlu, Karşılaştırmalı edebiyat.

ABSTRACT

The influences of Maupassant on Yakup Kadri can be shown on two points if we put away certain reflections in his novels: the philosophy with regard to life and the art to tell. In this work where the accent uniquely is put on the influences of the philosophy of Maupassant, the researcher tries to expose how pessimistic and nihilistic philosophy of Schopenhauer and Nietzsche are transmitted to Yakup Kadri by the intermediary of Maupassant. In addition, one sees that it is a matter with the Turkish writer the effort to reconcile and to put in correlation these pessimistic ideas and nihilists with philosophy égotiste of Maurice Barrès that the writer already had adopted. It is looked for also to expose the similar behavior of the two maintained writers with regard to the themes such as the mistrust against the man, the vanity of life, the pessimistic attitude against all the things, the vénération of the death, the desire of the solitude.

Key Words: Guy de Maupassant, Y. Kadri Karaosmanoğlu, comparative literature

*-Bu çalışma, "Les Points Communs Entre Guy de Maupassant et Yakup Kadri Karaosmanoğlu au Niveau des Contes et Nouvelles" adlı yüksek lisans tezimizle ilgili olmakla beraber, tezde çalışılmamış konular ele alınmıştır.

** - Yrd. Doç. Dr. Fırat üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: haydin1@firat.edu.tr

GİRİŞ

II. Meşrutiyetin özgürlükçü havası içinde doğan ve Yakup Kadri'nin de kurucuları arasında yer aldığı Fecr-i Ati grubu, aslında kendinden önceki yazınsal topluluk olan ve parnasyenlerle realistleri benimseyerek onlara benzemeye çalışmış, "sanat için sanat" ilkesini onlar gibi döviz haline getirmiş Servet-i Fünûn okulunun devamından başka bir şey değildir.

Tanzimat'tan Atatürk Türkiye'sine kadar geçen dönemdeki Türk toplumunun yaşantısını yansıtan roman, öykü ve makaleleri kaleme alan yazarın yazınsal yaşamını iki önemli bölüme ayırmak olanaklıdır. Kendini bulma, çeşitli arayışlara girme, büyük kaynaklara yönelme (Fransız, Latin, Yunan), iç dünyası ve içinde yaşadığı sosyal koşullarla büyük bir uyum gösterecek kimi felsefi görüşleri tanıma ve yaşamına geçirme gibi sıralayabileceğimiz yazarın 1922 yılına kadar sürecektir gençlik ve acemilik dönemi. İkincisi de, karamsar, yalnız ve soyut dünyasından çıkıp topluma doğru yürüdüğü, onun sorun ve çözümleriyle yakından ilgilendiği, "sanat için sanat" ilkesinden vaz geçip "toplum için sanat" görüşünü benimsediği, önemli yapıtlarını verdiği, yazın adamı kimliğinin siyasal kimliğiyle ifadesini bulduğu 1922 sonrası dönemdir. Yakup Kadri'nin çalışmamıza bakan yönü, gençlik ve kendini yetiştirme diyebileceğimiz birinci dönemdir.

Bu dönemde yazarımızın en çok okuduğu, hayran kaldığı ve etkisine girdiği yazarlardan biri Guy de Maupassant olmuştur. Daha sonra da göreceğimiz gibi, Maupassant'ı okumak, Yakup Kadri'de iki türlü yansımaları bulmuştur. Schopenhauer, Nietzsche ve Barrès'nin iç dünyasına "biçilmiş kaftan" gibi oturan olumsuz felsefelerinden beslenmiş Maupassant'ın etkileri yazarımız üzerinde görünmekte gecikmez. Hemen belirtmek gerekir ki, bu iki Alman filozofunu Maupassant'dan öğrenen Yakup Kadri'nin, Maurice Barrès'yi kendi yapıtlarından tanıdığını ileri süren araştırmacılar vardır.(Niyazi Akı, ss.29-30; Şerif Aktaş,s.23) Bunu, Yakup Kadri'nin Almanca'yı bilmeyip Fransızca'yı çok iyi bilmesine bağlayabiliriz. Fransız yazarının diğer etkisi de Yakup Kadri'nin öykücülüğü üzerindedir. İnsan psikolojisine inerek bilinç altını keşfe çalışmak, çeşitli ruhsal hastalıkları alıp işlemekten zevk duymak, çoğunlukla deli, bunalımlı, dünyayı ve insanı sevmeyen karamsar, kötümser ve tuhaf takıntıları olan tipleri sergilemek, teknik özellikler, öykülerin başlangıç ve bitişlerindeki genel uygulamalar hep Maupassant'dan gelen etkilerdir.

A-YAKUP KADRI'Yİ MAUPASSANT'LA BULUŞTURAN FAKTÖRLER

a-Vazgeçilmez bir kaynak olarak Fransız edebiyatı

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tanzimat'tan beri kültürel, ekonomik, askeri, siyasal alanlarda yenilenme ve modernleşmenin adresi hep Batı dünyası olduğu gibi, Türk edebiyatının yenilenme macerasında da Fransız edebiyatı hemen her zaman birinci derecede kaynak olmuştur. Şinasi'den beri esen Fransız edebiyatı rüzgarı, Yakup Kadri'nin çocukluk, gençlik ve olgunluk çağlarında da esmeye devam eder. Onun olgunluk çağında iyice artan "ulusal" bir edebiyata kayan yönelişler ve arayışlar olmuş ve bazı şaheserler ortaya çıkmışsa da bu rüzgarın modası hâlâ varlığını sürdürmüştür. Namık Kemal, Recaizade Ekrem, Hamid, Tevfik Fikret, Cenab Şehabettin..., hangi büyük üstada bakmışsa Hugo'ların, Lamartine'lerin, Musset'lerin, Coppée'lerin, Baudelaire'lerin... derin etkilerini görmüştür. Bu durum yazarımızda Fransız edebiyatına karşı bir ilgi ve merak uyandırır. Aslında onun bu edebiyatla olan ilişkisi gelenek olduğu üzere daha çocukluk yıllarından itibaren başlar.

Daha okuma bilmediği yıllarda Monte-Cristo'yu annesinden dinler. Sonradan aynı kitabı kendisi de okuyan yazar, üzerinde bıraktığı etkileri şöyle ifade eder:«Çocukluğumda ilk okuduğum roman Monte-Cristo'dur. Bu kocaman cildin üstünde ne heyecanlı saatler geçirdim; ne kadar ağladım, ne kadar güldüm; ne tahassüslere (duygu), ne teessürlere (etki), ne sevinçlere, ne elemlere giriftar oldum, tasavvur edemezsiniz; diyebilirim ki benim ruhumu bu eser yaptı, muhayyilemi ve teessür kabiliyetlerimi ilk defa bu eser temniye etti (sağladı)... Kim diyebilirdi ki Anadolu'nun bir köşesinde on yaşında bir Türk çocuğu bir balmumu parçası halinde büyük Fransız romancısının dehasındaki ateşe düşecek, eriyecek, dağılacak, sonra yine bu ateşin tesiri altında yeni bir şekil yeni bir renk iktisap edecek (edinecek).»¹ Edebiyata daha çocuk yaşlarında merak salan Yakup Kadri üzerinde silinmez bir etki yapan, yaşamına yön veren kendinden yaşça epeyce büyük olan Akhisar'lı Abdullah Rahmi Bey adında bir arkadaşı olur. Yakup Kadri kendisini gerçek anlamda edebiyatla yüz yüze getiren, Edebiyat-ı Cedide'den yapıtlar okutan ve "bunların gerçek örnekleri Fransız edebiyatındadır. Fransızca öğrenirseniz onları okuyabilirsiniz" biçiminde teşvik eden bu kişi olmuştur.(Niyazi Akı, agy.s.11.) Hatta bunun tavsiyesi üzerine annesi ona özel Fransızca dersi aldırır.

Daha sonra Mısır'a giden Yakup Kadri, burada kaldığı iki yıl içinde bir Fransız

¹-Yakup Kadri, Nisyan, İkdam (gzt.), 16.12.1920.

okulu olan Frères'ler Mektebiyle bir İsviçre lisesine devam eder. Bu arada şair ve profesör olan Henri Lamon'dan Fransız edebiyatı dersleri alır. Yazar, bu okul yıllarındaki Fransız edebiyatını öğrenme isteğini şöyle anlatır anılarında:«...bir Fransız kolejindeki klasik edebiyat dersleriyle yetinmeyip aboneli olduğum bir umumi kütüphanenin, on dokuzuncu asırdan bu yana ün almış, bütün edebiyat, felsefe ve tarih kitaplarını büyük bir okuma iştihasıyla sömürdüğüm oluyordu. Ayrıca Fransa'da çıkan belli başlı dergilerde günün fikir cereyanlarını da takibe imkan buluyordum.»² Belli bir okuma ve kendini yetiştirme döneminden sonra Yakup Kadri, "...Hayatımın bir devresi geldi ki Alexandre Dumas'ı âdi, sönük ve dar bulmaya başladım; Edebiyat-ı Cedide'nin açtığı realizm cereyanı beni de Daudet'lerin, Zola'ların, Goncourt'ların kucağına itti" (Yakup Kadri, Nisyan, İkdam 16.12.1920) diyecektir. Bu dönemde Yakup Kadri artık Edebiyat-ı Cedide'nin Fransızca'daki örneklerini okuyacak kadar Fransızca'sını geliştirmiştir. Yukarıdaki Fransız yazarlarına H.Ali Yücel, Maupassant, P. Bourget ve Balzac'ı da eklemektedir. Daha sonra belirteceğimiz gibi, 18-25 yaş arasında yazarımız kendini bütünüyle okumaya adanırken, özellikle Maupassant en çok okuduğu yazarların başında geliyordu. Hatta Mısır'da, İstanbul'dan rejimin baskısından kaçan dönem aydınlarından Şerafettin Mağmumi adında bir kişi tarafından çıkarılan "Türk" adlı bir dergide, Yakup Kadri Maupassant'dan yaptığı ilk öykü çevirilerini yayınladı. H. Ali Yücel, bu konuyu şöyle anlatır:«Yakup Kadri'nin edebi bilgisine, bilhassa Fransız edebiyatına vukufuna hayran olmamak kabil değildir. (...) Daha on beş yaşında Paul Bourget'yi elinden düşürmeyen, sonraları Maupassant'ı baştan başa okuyan, hatta Mısır'daki "Türk" gazetesinde bunlardan tercümeleyen Yakup, bu yoldaki çıraklığını hakiki üstadların elinden yapmış olmasaydı bu başarıya eremezdi.»(Yücel, 1989, ss.71 ve 131) Mısır dönüşünde Manisa İdadisine devam ettiyse de bitiremez; böylelikle Yakup Kadri tam anlamıyla bir "autodidacte" (özöğrenimli) yazar niteliğini kazanır.

Yakup Kadri ile aralarında büyük bir dostluk bağı bulunan ve hakkındaki kitabını yazarken sıklıkla ondan bilgi isteyen bir dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e göre, yazar etkilendiği kaynaklara edebiyat kitaplarından değil, yazarların bizzat kendi yapıtlarından okuyarak ulaşırdı. Ona göre, "asıl meşk aldığı Fransız edebiyatını da böyle tanıdı. Bu edebiyatın şöhretleri olan sanatkarların kitaplarından, onları doğrudan doğruya takip etmiştir". Ona göre, Yakup Kadri'nin edebiyat zevki Fransız edebiyatıyla yoğrulmuş ve Maupassant'dan başka çok ilgilendiği ve büyük önem verdiği Fransız

²-Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, Bilgi Yay., Ank.,1969, s.41.

yazarlardan biri de Anatole France olmuştur. Hatta A. France'ı okurken, yazarımız Yunan ve Latin mitolojisini de öğrenmek zorunda kalmıştır.(Yücel, 1989,s.251) Yakup Kadri'ye göre Anatole France, yeryüzünde gelmiş geçmiş bilgelerin sonuncusudur.(Yücel, 1989,s.263)

Niyazi Akı'ya göre, Yakup Kadri ve Maupassant'ın öykülerinde aynı görüş ve düşüncelerle karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni, her iki yazarın da aynı kaynaktan beslenmiş olmaları (Schopenhauer ve Nietzsche), çocukluk yıllarında benzer acıları yaşamış olmaları (Maupassant anne ve babasının geçinemediğini görerek mutsuzdur; Yakup Kadri de kendini mutsuz bir ortamda bulur: özgürlük arayışı, Mısır'a kaçış, acı çeken bir şehir olan İstanbul'a dönüş, eğitimini tamamlayamaması, babasının olumsuz yaşam biçimi ve onunla hiç bir zaman anlaşamaması gibi) ve geçirmiş oldukları hastalıklardır. (Maupassant kronik bir sinir hastası olarak çıldırarak ölmüş; Yakup Kadri de verem hastalığına yakalanarak uzun süre İsviçre'de tedavi görmüştür) (Akı,1960, ss.97-99)

b-Bir baskı ve kaos döneminin getirdiği arayışlar

Yakup Kadri'nin içinde yetiştiği gençlik döneminin siyasal ve sosyal koşullarının özellikleri, onu nefes alacağı, aç olan ruhunu tatmin edeceği bir arayışa götürür. İmparatorluğun uzak fakat oldukça özgür bir yerinde, Mısır'da doğmak, ilk gençlik yıllarını İstanbul'dan uzaklarda geçirmek şansına sahip olmakla beraber, baskı döneminin acılarını ruhunda duymaktan kendini alıkoyamaz. O dönemde Sarayın izlediği iç ve dış politika birbirine taban tabana zıt idi: dışarıya karşı ne kadar uysal, boynu bükük ve hoş görünmüşse, içeriye karşı da o derece baskıcı, acımasız davranmıştır. Sansür ve güçlü olan gizli polis teşkilatı duygu ve düşünceleri baskı altında tuttuğu için herkesin ruhunda kuşkuyla karışık bir korku oluşuyordu. Bu çaresizlik içinde, memleketin geleceği için kaygı duyan aydın kesim heyecanlarını bastırmak, düşüncelerinden sıyrılmak, kalemini kırmak, yani susmak zorundaydı. Bu durum onları bir vurdumduymazlığa, acı realiteden kaçarak kendi içlerine kapanmaya zorluyordu. İçini açamayan, kendini kaderine terkedilmiş gören toplulukların bireylerinde görülen bu çeşit durgunluk ve hareketsizliklerin altında, çoğunlukla ruhların düzensizliğine, değerlerin yadsınmasına, idealsizliğe doğru kaçınılmaz bir yuvarlanış sezilir. Böylece bireyler kendilerini tam anlamıyla bir boşluk içinde görüyorlardı. Hatta bu ruh halinin güdüsüyle Servet-i Fünûn'culardan bazıları içinde yaşadıkları ortamdan kaçıp, imgesel ve kurgusal bir yeryüzü cenneti olan "Yeşil Yurt"a kaçmayı bile düşünmüşler.(Uşaklıgil, 1969, ss.55-62.) Yakup Kadri, kendini anlamaya başladığı yıllarda böyle bir hava içinde bulmuş ve "...fakat biliyordum ki bazı memleketlerde hürriyet denilen bir saadet vardır; ve oralarda

herkes istediği kitabı okuyabilir; ve o diyarlardan birine gittim"(Karaosmanoğlu,1946, s.15) diyerek Mısır'a gider.

Yazarın ve çağdaşlarının içine düştükleri bu arayışı aslında onların üstadları olan Tanzimat'çılarla Servet-i Fünûn'cular öteden beri başlatmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş dönemlerine rastlayan ve Batılılaşma adı verilen bu dönemde, giyinişimiz, soframız, düşünüş ve zevklerimiz yeni örneklerle düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu toplumsal arayış havası içinde gelişen bu iki yazınsal akımda da Batı hayranlığı, arayış, taklit ve uyum ortak noktalar olmuş ve aynı karakteristik özellikler Fecr-i Ati topluluğuna da geçmiştir. Böylece bu dönem aydınlarında, bir yandan kendi olmak, bir yandan da hayran olduğu yerden bir şeyler getirmek çabası görülür. Yakup Kadri'nin bir yazısı, kendisi gibi bu dönem aydınlarının düşünüş ve ruh durumunu anlatması bakımından ilginçtir:«Yirmi yaşımıza girdiğimiz zaman, artık hiç bir şeye, hiç bir kimseye inanmıyorduk... Şahsi hayatımızda olduğu kadar millet ve memleket meselelerinde de tamamiyle reybileşmiştik (kuşkuculuk, scepticisme) ve bir çok frenkçe kitapların yardımıyla bu ruh ve iman iflâsını bir nevi ilmi fikir sistemi haline sokmaya çabalıyorduk... On dokuzuncu asır sonu Avrupa'da bir büyük inkâr-dissociation-devridir. Bütün kıymet hükümlerinin bâtil ve bütün ölçülerin bozuk olduğunu ispat yolunda birbiriyle müsabaka eden muharrir ve mütefekkirlerin adedi, o devirde, sayılmayacak kadar çoktu. Bunlar bir takım kötü gençlik arkadaşları gibi bizi baştan çıkarır, bizi maceradan maceraya sürüklerken kafamızda yükseklerde dolaşan kimselerin sarhoşluğunu hissederdik. O frenk üstadlarından ödünç aldığımız inkâr ve istihza kanatlarıyla, sanki muhitimizin üstüne çıkmış, sanki mensup bulunduğumuz cemiyetin perişanlıklarına, adiliklerine, yalanlarına ve şarlatanlıklarına yukarıdan, bir hakaretli yabancı gözüyle bakmış gibi olurduk.»(Karaosmanoğlu,1946,ss.16-17) Yakup Kadri'nin bu anlattıklarından, onun niçin Schopenhauer, Nietzsche, Maurice Barrès ve Maupassant gibi yaşamı karanlık bir tabloda betimleyen yazarlara yöneldiğini anlamak kolaylaşır.

B-YAŞAMA BAKIŞTA MAUPASSANT ETKİSİ

Arayışlara girmiş "buhranlı" bir ruhun susuzluğunu gidermek, doyuma ulaşmak için başvuracağı adres de aynı biçimde, yaşamdan ve insandan bıkmış, alabildiğince karamsar ve umutsuz bir tavırla dünyayı yorumlamış bir felsefe olacaktır. Yakup Kadri'de görülen bu karamsarlık, yazarlığının henüz çiraklığını oluşturan 1920'li yıllara rastlar. Çağdaşlarından pek çok yazar gibi, o da sanatının ilk yıllarında dış etkilere (neredeyse yalnızca Fransız edebiyatı) oldukça açık, malzemesi, zevki ve tarzı bakımından savunmasızdır. Yapıttan yapıta atlayan yazar, kendi kendini Batı kültürü aracılığıyla

yaratmak yolunda çeşitli arayışlara girer. Fransız edebiyatını çok iyi tanıyan Yakup Kadri için, Anatole France ve Guy de Maupassant ayrıcalıklı yazarlardı. Ancak, A. France'ı daha çok olgunluk dönemlerinde tanımış ve okumuş olan Yakup Kadri, Maupassant'ı işte bu gençlik dönemlerinde tanımış ve ondan büyük etkiler almıştır. Yazarımız üzerinde Maupassant etkilerini ikiye ayırmak olanaklıdır:

a-Yaşama bakışta Maupassant etkisi

b-Öykülerde Maupassant etkisi

Burada hemen şu noktayı açıklığa kavuşturmak gerekir ki, belli bir dönemde bir yazardan önemli ölçüde etkilenmiş Yakup Kadri'nin diğer yapıtlarında, yani romanlarında da Maupassant etkilerinin var olması bir bakıma kaçınılmazdır. Ancak, romanlardaki Maupassant etkileri yukarıdaki iki ana başlığa oranla çok silik ve yüzeysel kalmaktadır. Çünkü, çoğu zaman Yakup Kadri'nin de dediği gibi, onun Maupassant'dan asıl aldığı zevk o karamsar ve kötümser dünya görüşüyle hikayelerindeki melankolik, bunalımlı ve garip tiplerdir. Öykülerine malzeme ararken, Maupassant'ın Normandiya'nın kırsalında köy köy dolaşarak abasını doldurduğu gibi, o da aynı yolu seçmiş kentten köye inmiştir:« O zaman Refik Halid ile ben, Maupassant'ın tesiri ile şehir içindeki tiplerden ayrılarak mevzularımızı köylerden, çobanlardan ve halkın arasından seçmeye başladık.»³ Bu biçimde Maupassant gibi öykü yazma arayışı, sonuçta öykücülüğümüze büyük bir atılım ve yeniliği de getirmiştir. Böylece, Yakup Kadri ile beraber öykücülüğümüz İstanbul ve çevresinde hapsolmaktan kurtulmuş, Anadolu'ya açılmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Necdet Bingöl'ün etkilerini aradığı Yakup Kadri'nin romanlarındaki Maupassant etkisi, olsa olsa yine romanın genel havasına yansıyan pesimist dünya görüşü ile kahramanların karakterini belirleyen bunalım ve kriz hallerinde aranmalıdır.

Nitekim, aynı araştırmacı, "Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Naturalistlerinin Tesirleri"⁴ başlıklı çalışmasında, Zola, Flaubert, Goncourt, Maupassant gibi yazarların izlerini ararken, yer yer Maupassant'a da değinmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, N. Bingöl de Yakup Kadri'nin romanlarında Maupassant etkisini genel olarak, karamsar bir dünya görüşü ve kahramanların "mezcup, melankolik" karakterleri biçiminde saptamıştır. Bu demek oluyor ki, en azından belli bir dönem için yaşamında ve öykülerinde iyice belirgin ve etkin olan Maupassant etkileri, daha sonraki yıllarda romanlarında kimi izleksel ve yüzeysel yansımalara kadar azalmış ve sönük bir hal

³-Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Dikmen Mecmuası, No:22, 15 Birinciteşrin 1942 .

⁴ -Bkz. Necdet Bingöl, Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Naturalistlerinin Tesirleri, DTCF Dergisi, S.3,1944.

almıştır. Araştırmacının bize gösterdiği kadarıyla, Kiralık Konak, Nur Baba, Sodom ve Gomore, Yaban, Bir Sürgün romanlarında, Maupassant etkisi örneğin Yaban'da olduğu gibi, genel anlamda kahramanda görülen kötümserlik ve yaşamdan bıkkınlık biçimindedir. Romanın Maupassant ile olan ilgisi burada bitmektedir.

Fransız öykücüsüyle büyük bir benzerlik gösteren Yakup Kadri'nin karamsar ve kötümser felsefesiyle içgüdülerle hareket etme anlayışını, Schopenhauer'ın simgesi olmuş aynı konudaki görüşleriyle de bir yakınlık kurmak olasıdır. Yine Yakup Kadri'de gördüğümüz ve hiççiliğe (nihilisme) uzanan kimi düşünceleri de Nietzsche'nin görüşleriyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Öte yandan, hemen şu noktayı da belirtmek gerekir ki, Nietzsche felsefesinin beslendiği başlıca kaynaklardan biri de Schopenhauer'ın dünya görüşüdür. Böylece, hem doğrudan doğruya filozofun kendisiyle, hem de Nietzsche'nin aracılığıyla karamsar felsefe Maupassant'a geçmiştir diyebiliriz. Hatta denilebilir ki, bir bakıma Nietzsche'nin etki alanına girmek, beraberinde Schopenhauer'ı da getirir. Neydi peki yazarlarımızca bu denli tutulmuş ve ardından gidilecek kadar önemsenmiş Schopenhauer'ın karamsarlığı (pessimisme) ?

Alman filozofuna göre, dünya *anlamli bir dünya değildir*; bundan dolayı felsefeye düşen iş de, anlam yorumları olmayıp, bu anlamsız dünya içinde insanoğluna bir şekilde *yolunu buldurmaktır*. İçinde anlam bulunmayan dünya bütünüyle kötüdür ve varolmamak yeğdir. Ona göre, bu dünyayı iyi ya da dünyaların en iyisi saymak yalnız aptallık değil, aynı zamanda bir küfürdür. Çünkü dünya, düşünülebiyecek dünyaların en kötüsüdür. Hatta biraz daha kötü olsaydı, varolamazdı artık. Bu denli kötü olan bir dünyada yaşamak gerekli midir? Ya da böyle bir dünyadan uzaklaştırıp sürekli kurtuluşa ulaştıracak bir başka yol yok mudur? Filozof, adına ölüm demezse bile bulduğu yolu, *yaşama istencini (irade) reddetmek, yadsımak ve arzularımıza bir son vermek* biçiminde formüle eder. İçimizde ve çevremizde oluşan *yaşama istencini kesin olarak reddetmek* gerekir. Bu davranışın gerekçesi de ona göre şöyledir: "Yaşamın kendisi, istenç ardı arkası kesilmeyen bir *acıdır*. Çünkü istenç bütün görünüşlerinde bir iştah, bir istek olarak kendini gösterir. İsteğin olması da, eksikliğin, dolayısıyla acının olması demektir. Ama bir istek hiç bir zaman tam ve sürekli olarak doyurulamaz; şöyle biraz doyurulunca hemen bir yenisi ortada beliriverir ve bu böyle sonsuzluğa kadar gider.⁵ Schopenhauer'ın bu karamsar felsefesi, Nietzsche'de sonunda her şeyi yadsıyan bir hiççiliğe (nihilisme)

⁵-Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, Remzi Kitapevi, İst., 1999, ss.398-405; Bedia Akarsu, Felsefe Terimleri Sözlüğü, TDK yay., Ank. 1979, ilgili maddeler; Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Sözlüğü, Varlık yay., İst., 1967, ilgili maddeler.

giderken, Maupassant'da da yaşamdan ve insanlardan kaçış, yalnızlık isteği, ölüm arayışı ve kimi zaman da bazı hiççi (nihiliste) tutumlarla kendini gösterir.

Yukarıda Yakup Kadri'nin de anlattığı gibi, kendini arayış döneminde bir çok çağdaşı gibi, o da içinde bulunduğu toplumla anlaşamamış, onu beğenmemiş, yükselere çıkarak topluma ve bütün değer yargılarına küçümseyici ve aşağılayıcı bir gözle bakarak var olan tüm sistemleri yadsıma yoluna giderken önereceği hiç bir değer sunmamış, kısacası, kendi deyimiyle bir tür "dissociation" dönemi yaşamıştır. Böylece, *yaşamla anlaşamamak, ona karamsar bir gözle bakmak, ölümü aramak, var olan bütün değerleri yadsımak* gibi Schopenhauer ve Nietzsche'nin belirgin görüşleri yazarımızda görülür. Bu görüşler, en çok *Bir Huysuzun Defterinden* adlı yazısında görülür. Bu yapıta, yukarıda geçen olumsuz felsefelerin en çok işlendiği ve toplandığı yer olarak bakmak doğru olacaktır. Ayrıca, *Nirvana* adlı tiyatro yapıtıyla, *Erenlerin Bağından* adlı düzyazı biçimindeki şiirinde, *Yıldızların Kimsesizliği*, *Araftaki Ruh* gibi bazı yazılarında ve *Yalnız Kalmak Korkusu* gibi kimi öykülerinde bu karamsar ve hiççi felsefenin etkileri yer yer görülür. Bu olumsuz görüşleri oldukça çarpıcı bir biçimde ortaya koyduğu için burada, *Nirvana*'nın anılmaya değer olduğunu belirtmek gerekir.

Bir Huysuzun Defterinden, Yakup Kadri'nin insan, dünya ve yaşamla ilgili olumsuz görüşlerini ortaya koyduğu yapıtıdır. Bu yapıtta açıklanan görüş ve düşünceler, karamsar niteliğiyle ilk bakışta dikkatimizi çeker. Yazar Huysuz'u, tuhaf mizacını açıklarken şöyle diyor:« Bu Huysuz bana pek yakındır, benimle beraber, benim evimde oturur; aile arasında onun ismi sadece Zıdır'dır. Zıdır nedir? Bilirsiniz a... biraz garip, biraz hoppa, biraz herkes gibi olmayan kimselere bizde zıdır derler.»⁶ Aslında, yazarın sözünü ettiği bu Huysuz, kendinden başkası değildir. "O dönemin Yakup Kadri'si biraz böyleydi" diyen H. Ali Yücel, şöyle devam eder:«Bir Huysuz... Kimseye benzemeyen, her şeyi hoş görmeyen, insanlarla beraber yaşarken uslu bir cemiyet adamı olduğu halde, ruhunda daima onlardan kaçmak isteyen bir tarafı bulunduğunu acı acı duyan Yakup; evinde beraber yaşadığı, o kadar da değil, daha içinde, hatta benliğinde yaşadığı bu huysuzla ikizdir.»⁷ Yeri geldikçe, bu yapıta başvurarak yazarımızın, ilgili konulardaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Nirvana, yazarın nihilist düşüncelerini en çok işlediği yapıtlarından biri olarak karşımıza çıkar. Bu piyeste, biri gece yarısına kadar uyumamış, öbürü o zamana kadar içmiş ve evine sarhoş dönmüş karı koca (Mihriban ile Necdet) arasında insana ve yaşama

⁶-Y.Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Huysuzun Defterinden*, bkz. H.Ali yücel, agy.s.133.

⁷-H.Ali yücel, agy.s.133.

dair bir ikili konuşmadır. Necdet, (yazarı gibi) kötümser, her şeyi anlamsız ve sonsuz gören, toplumun hemen bütün değerlerine karşı çıkan, bunları yadsıyan bir gençtir. Mihriban yirmi üç yaşında genç ve güzel bir kadın. Mihriban, vaktin geç olduğunu artık uyuması gerektiğini söyler. Ama ona göre "uyku, insanı âdileştirir, hayvanlaştırır." "Yalnızlık" en çok ürkütücü şeydir. Müzik mi? "O hain ve zalim bir ilahe"dir. Ya şiir? "O da müziğin kız kardeşidir. Zalimdir. Aldatıcıdır... Kısaca sanat, bütün türleriyle sanat... ooh, ondan nefret ederim." Aşk ve sevgi mi? "Bu da çok âdi bir şey: Aşk...Aşk, duyguların, ızdırapların en âdisi!" Doğmakta olan güneşin doğmaması için Mihriban'a yalvarır:"Söyle güneş çıkmasin, söyle güneş çıkmasin!..."⁸

Öte yandan, Yakup Kadri'nin bu görüşleri aynı zamanda Maupassant'ın görüşleriyle de büyük bir benzerlik göstermektedir. Öyle ki, Alman filozoflarında olmayıp, Maupassant'da görülen yalnızlık duygusu, çaresizlik durumu, öykülerinde sıklıkla betimlediği aşk ve tutku yüzünden çeşitli ruh ya da sinir hastalıklarına yakalanmış sanrılı ve bunalımlı tipler gibi çeşitli psikolojik hastalıkları alıp işleme merakını Yakup Kadri'de de görmek olanaklıdır. Hatta biraz sonra değineceğimiz gibi, yazar Schopenhauer'ın yaşam felsefesi olan karamsarlığı bile Alman filozofundan değil, Maupassant'dan aldığı ve yalnızca bu yüzden Fransız yazarının ona çekici geldiğini, ona duyduğu hayranlığın buradan kaynaklandığını anlatıyor. Nitekim Niyazi Akı da bu yakınlığa değinmiştir.⁹ Aynı araştırmacının da belirttiği gibi, Yakup Kadri'nin, bu filozofların Fransızca'ya çevrilmiş yapıtlarını okumuş olduğu olasılığını gözden uzak tutmamakla beraber, karamsar ve kötümser görüşlerin asıl kaynağının Maupassant olduğunu düşünüyoruz. Çünkü, Maupassant'ın Schopenhauer ve Nietzsche'den etkilendiğini biliyoruz.¹⁰ Bu durumda Yakup Kadri bu görüşleri, ya doğrudan doğruya Maupassant'ın bilerek ondan almış yada, filozofların görüşlerini Fransız yazarının aracılığıyla almıştır. Ancak, Yakup Kadri'nin mizacı, Maupassant'ın mizacıyla büyük bir benzerlik gösterir. Şerif Aktaş'ın deyimiyle, "bütün yaşamı boyunca ruhunun veya insan ruhunun çırpınışlarına çare aramıştır." (Aktaş, 1987,s.46) Mizacıyla ilgili olarak yazar, kendisi ve Refik Halit arasında yaptığı karşılaştırmada şunları söyler:«Refik Halit doğuştan iyimserdi ve her iyimser tabiatlı insan gibi realist bir hayat adamı olmuştu. Ben ise kötümser ve karamsar mizaçlı idim ve bu mizaç arkasından gördüğüm dünyada bana

⁸-Y.Kadri Karaosmanoğlu, Nirvana, Haz: N.Akı, İletişim Yay.,1991,ss.23-24.

⁹-Bunun için bkz. Niyazi Akı, agy., ss.29-30.

¹⁰-Bunun için bkz. Knud Togeby, L'Oeuvre de Maupassant, Presse Universitaire de France, Paris,1954, pp..55-56.

yaşamak şevki verecek hiç bir şey bulamıyordum. Tek zevkim okumak, okumak, okumaktı.»(Karaosmanoğlu,1969,s.68) Yakup Kadri'nin kendini böyle görüp değerlendirmesi, onun yaşama ilgili Alman filozoflarının görüşlerini Maupassant'dan aldığı düşüncesini kuvvetlendirir. Yazarın şu açıklaması da, bu görüşe daha da destek veren bir kanıt olarak değerlendirilebilir:« ...Evet pek iyi hatırlıyorum, o zamanlar en örnek realist hikayeci telakki edilen Guy de Maupassant'ın eserleri elimizden düşmezdi; ama şu var ki, benim Maupassant'ı sevişim onun hayat sahnelerini bir fotoğraf objektifiyle aksettiren sanatı değil, bunun ardında çarpan insan kalbinin sesi ve onu, günün birinde, akıl hastalığına uğratan karamsar dünya görüşüydü.» (Karaosmanoğlu,1969,s.69)

Her ne olursa olsun, «yıllar yârlardan, yârlar yıllardan vefâsız... kara baht bir kasırga gibi (...) Bahçeler bozuldu; yuvalar dağıldı; yollar silindi; cihan viran oldu»¹¹ diyen Yakup Kadri'nin okuduğu yapıtların, beğendiği yazarların ardından baktığı dünya sislidir. Yaşam denen bu "pisliklerle dolu" kaypak alanda duygu ve düşünce yordamıyla ilerlerken ayağını basacak sağlam toprağı arar. Fakat, dış dünyadaki karşıtlıklar ve dönemin kaotik olayları arasında sıkışan yazarın iç dünyasında ulaştığı tek şey yalnızca "tereddütler, inançsızlıklar ve istikrarsızlıklar" olmuştur.

a-Yaşamın değersizliği

Hem Maupassant'ın, hem de Yakup Kadri'nin yaşam karşısında takındıkları tutum olumsuz ve karamsar niteliklerle kendini gösterir. Anlamsız ve saçma bir yaşamı sürdürmenin bir mantığını bulamazlar. Oysa etraflarında bu yaşama sıkı sıkıya bağlı insanlar var ve bu "değmez" yaşamı devam ettirenlerin çoğu eksik, sınırlı, saçma bir dünyada yaşadıklarının bilincinde bile değiller. Maupassant, bu anlamsız yaşamı sürdüren insanların gerçek durumunu çözmüş gibidir: "Ömürlerini yalnızlığın hapsettiği, ölümün tehdit ettiği, sefalet ya da dramın mahvettiği, insanların aç gözlülüğünün ya da anlamsız savaşların ağır yükünün ezdiği, parçaladığı bu insanlar aslında zalim bir kader ya da tanrının oyuncağı durumundadırlar."

Yaşama ilgili bütün bildiklerinin kendisine tiksinti verdiği söyleyen Maupassant, toplumdan ve insanlardan uzaklaşıp yalnızlığın kucağına atlayarak bir avuntu bulacağını düşünür. Bu tür duygu ve arayışlarını özellikle *Sur l'Eau (Su üstünde)* ve *Au Soleil (Güneş Altında)* adlı Akdeniz ve Afrika gezilerine ait anılarında dile getirir. Yazar, yaşamı şöyle tanımlar:«Böylesine kısa ve böylesine uzun yaşam bazan çekilmez oluyor.

¹¹-Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Erenlerin Bağından, MEB. Basımevi, İst. 1970, s.13.

Hep olduğu gibi sonu ölümle bitiyor. Onu ne durdurmak, ne değiştirmek, ne de anlamak olanaklı. (...) İşte o zaman "her şeyin sonsuz anlamsızlığı ve değersizliği, insanoğlunun bir şey yapamazlığı ve olayların tekdüzeliği" duygusu altında insan kendini ezilir hisseder.»¹² Aynı yazısında Maupassant, yaşamı bir cezaevine benzetirken ölümü çağrıştıran bir kaçışın ardından koşan, her şeyden bıkmış hastalıklı bir ruh durumunu ortaya seriyor:«İşte yaşam! Dört duvar, iki kapı, bir pencere, bir yatak, sandalyeler, bir masa. Hepsi bu! Cezaevi, cezaevi! Uzun süre oturlan her yer bir cezaevi oluyor. Of! Kaçmak, kaçıp kurtulmak! Bildik yerlerden, insanlardan, aynı saatlerde yapılan aynı davranışlardan, ve özellikle aynı düşüncelerden kaçmak gerekir!»¹³ Denise ve Pierre Cogy'ye göre yaşamla ilgili bütün bu karamsar düşünceler Maupassant'a, Schopenhauer'dan gelmektedir. Fransız öykücüsü, üstadı Flaubert'in ölümünün ardından yeğeni Caroline de Commanville'e yazdığı mektupta yaşamla ilgili duygularını şöyle anlatır:« Şu anda, derin biçimde yaşamın gereksizliğini, tüm çabaların sonuçsuzluğunu, olayların ve varlıkların iğrenç tekdüzeliğini ve hepimizin içinde yaşadığı tinsel yalnızlığı duyuyorum.»¹⁴

Gençlik dönemlerine rastlayan Yakup Kadri'nin yaşamla ilgili düşünceleri, Fransız yazarının yukarıdaki karamsar ve kötümser tablosundan aşağı kalır hiç bir yanı yoktur. "Bıktım artık yaşamaktan; ölmek istiyorum, ölemiyorum" diyen Yakup Kadri, 1955'in son gününde gelen yeni yılda ne isteği olduğu sorulduğunda şu yanıtı verir:"Gelecek yıla Allah canımı alsın. İstemeyerek, hatta tiksindiğim halde, yaşıyorum." H.Ali Yücel, yazardan doğum tarihini öğrenmek için yazdığı mektuba şu yanıtı alır:«Bana doğduğum yıla ve güne dair hatıramı soruyorsun. O Allah'ın belası yılın 1889 ve o meş'um (uğursuz) günün 27 mart olmasından başka bir şey bilmediğim gibi, annemden de buna dair dikkate değer bir şey işitmiş değilim.» Annesinin ölümüne çok üzülen Yakup Kadri, H.Ali Yücel'e yazdığı bir mektupta ölümle ilgili düşüncesini şöyle açıklar:«Artık hiç ölümden korkmuyorum ve kemal-i sükûnetle onun yanı başına gidip uzanacağım günü bekliyorum.» (Yücel, 1989,ss.3-15-17)

Yaşamdan bu denli bıkan ve ondan kaçan, ve ölümü sabırsızlıkla bekleyen Yakup Kadri, yaşamı *Nirvana* adlı tiyatro yapıtında da şu sözlerle betimler:«Hayatla, hakikat-ı hayatla karşı karşıya gelindiği zaman... hayat bütün boşluklarıyla, hiçlikleriyle sizin

¹²-Maupassant, *Au Soleil* (Gezi Anıları), Maupassant'ın Sur l'Eau, Au Soleil, La Vie Errante adlı gezi anıları ve diğer bütün yapıtları : <http://maupassant.free.fr/concs/concs.html> internet adresinden alınabilir. Bundan böyle bu üç yapıt için aynı internet adresi geçerlidir.

¹³-*Au Soleil* (Gezi Anıları)

¹⁴-Denise Cogy et Pierre Cogy, Maupassant, Bordas, Paris, 1984, p.154.

önünüzde ve siz bu boşluğun karşısında yalnız, yapayalnız kaldığınız zaman etrafınızda tutunacak bir şey ararsınız... bir şey... Ben onu ispirotoda bulurum...Yaşamak, bu bir alçaklıktır; bu bir korkaklıktır; bu bir denaettir (alçaklık). Yaşamak esir olmak, yaşamak daima, daima tenezzül etmek. Yaşamak kirlenmek, daima kirlenmektir... Bir hükümdarın zulmü, itisafı (sapkınlığı), kamçısı, tekmesi altında muti (baş eğen) ve sessiz sürüklenen bir kavme bugün sefil diyorlar. Sefil, pek sefil!... Ya bu hayatın, ya bu tabiatın kan kusan kanunları önünde baş eğen bu kitle-i sefile-i beşer (sefil insanlar topluluğu)... buna ne demek lazım gelir?» (Karaosmanoğlu, 1991,s.26)

Yaşamın dayanılmaz boşluğu duygusundan kurtulmak için avuntuyu ispirotoda bulduğunu söyleyen Yakup Kadri gibi, Maupassant da daha önce, aynı duyguların dürtmesiyle azan baş ağrılarını dindirmek için eter, esrar, morfin, kokain gibi uyuşturucuları kullandığını söyler. Ancak bu maddeleri yalnızca baş ağrılarını dindirmek için kullanmadığı, yazarın *Sur l'Eau* daki açıklamaları bize göstermektedir.

b-Ölüm ve ölümlere karşı duyulan haz

Au Soleil 'in daha ilk satırlarında, "Ne yaparsak yapalım ölüyoruz! Neye inansak, neyi düşünsük, neye girişsek öleceğiz" diyen Maupassant'da değişmez korku ve takınaklardan biri de ölüm korkusudur. Yazarın ölüm karşısındaki tutumu, bu korkunç ve acımasız kuralın değişmezliğidir. İnsanın buna karşı hiç bir biçimde karşı gelememesini ve karşısında yenilmesini insanlık dramı olarak algılayan Maupassant, yaşamdaki her türlü hareketi "mezara doğru giden durdurulmaz bir ilerleyişin imleri"¹⁵ gibi görür. Bu durum, ölüm duygusuna karşı duyduğu korkuyu daha da artırır. Ancak hastalığının ilerlemiş evrelerinde, ölüm korkusuna bir çözüm bulamayan yazar, tıpkı "yalnızlık" duygusunda yaptığı gibi, ölüm duygusuna alışmaya ve onu sevmeye başlar. Öyle ki yazar, henüz aklını bütünüyle yitirmediği günlerde intihara kalkışır. Yazarın ölümlere ve ölüme karşı duyduğu anlaşılmaz merak ve sevgisi, aslında daha önceki yıllarda da kendini göstermiştir. İyileşmek, insanlardan uzak durup ruhunu sakinleştirmek ümidiyle yaptığı Akdeniz gezisinde, Sicilya'nın Palermo şehrindeki bodrum biçiminde olan yer altı mezarlığını dolaşan yazar, buradan edindiği izlenimlerini, dil ve üslubuna bakarak neredeyse"güzel ve hoş" bir biçimde *La Vie Errante (Avare Yaşam)* adlı anılarında uzun uzadıya anlatır. Bu ziyareti E. Maynial şöyle anlatır:« Kapuçin papazları mezarlığına gitmesine engel olmak için etrafındakiler ellerinden geleni yaptılar; fakat o korkunç yeri görmek ona yenemediği bir çeşit marazi (hastalıklı) haz veriyordu; o tüyler ürperten ölü

¹⁵-Maupassant, *Suicides* (İntiharlar) internet adresi.

mahzenlerinin görmedik dehşetini bırakmadı.»¹⁶ Yazarın, çeşitli (erkekler, kadınlar, çocuklar, papazlar, zenginler, yoksullar) cesetlerin daha doğrusu iskeletlerin asılı, serilmiş, yere yatırılmış, oturtulmuş bu "kokan ve binlerce fareye yem olan" **ölü galerisini** büyük bir özen ve rahatlıkla anlatması son derece çarpıcıdır. Henüz bir iki ay önce getirilmiş kimi cesedin üzerindeki kılların rengini belirtecek kadar ayrıntılara inerek özenle sürdürdüğü anlatısını okurken, bizi dehşetli bir ürperti sarar. Aslında, kendisi de buranın ne denli iğrenç ve ürkütücü olduğunu biliyor. Nitekim, Maupassant bu mezarlıkla ilgili duyduğu bir olayı anlatır: "Bir gece buraya sarhoş biri sızıp kalır. Gece ayıldığında, buradan çıkmak için sabaha kadar sürecek bir boğuşmaya girer. Farelerden, kokudan, korkudan eli ayağı tutmaz olmuş; sabah buraya gelen biri tarafından kurtarılır. Fakat aklını kaybetmişti."¹⁷

Yaşamı kapkara gören, onunla uzlaşamayan ve onun için, "şüphesiz ki hayat denilen şey, belleri büken ve çehreyi kızartan, mülevvesat (pislikler) ile memlû (dolu) bir yükten başka bir şey değildir" diyen bir insanın ölümü özleyerek araması doğal bir şeydir. Norveç'li yazar Ibsen'in etkisiyle kaleme aldığı *Nirvana*'da ölümü yüceltir: "Büyük, ulvi, yüksek, derin... âdi olmayan bir şey... Ölüm, ölüm!" diyor Yakup Kadri. Ölümü böyle yücelten Yakup kadri, burada durmaz; ona göre, en sıradan insanlar bile öldükten sonra yücelip üstün bir varlık durumuna geçerler. Çünkü bir pislikten başka bir şey olmayan bu yaşama anlam veren, bütün olumsuzlukları ve kötülükleri ortadan kaldırıp temizleyen tek "kudretli" şeydir. Huysuz'un ölüm hakkındaki düşünceleri oldukça ilginçtir: «Ölüm su ve alev gibi her şeyi temizliyor. (...) Öyle kimseler bilirim ki sana vasıl olmadan evvel küçüktüler, naçiz ve zelil idiler. (...) senin sessiz ve esrar dolu ka'rina (derinliğine) girer girmez büyüdüler, ulvileştiler; mağrur hallerini bana birer ilahe kıyafetinde gönderdiler. Onlardan korkar oldum. Onların önünde kendimi sefil ve bîmana buldum...Ölümler dirilere ne kadar hakim oluyor.»(Yücel, 1989,ss.138-139) Huysuz'a göre, ölümleri dirilerden üstün kılan en önemli özellikleri ise, onların artık ne paranın, ne kuvvetin, ne de arzularının önünde baş eğmemeleri, diz çökmemeleridir.

"Yaşamın hazlarındaki süreksizliğe ve kısırlığa çarparak hayal kırıklığına uğrayan" bu düşünce biçimi, kuşkusuz Schopenhauer ve Maupassant'ın yaşam karşısındaki tutumlarından bağımsız değildir. Yakup Kadri yine *Bir Huysuzun Defteri* 'nde, yaşamının tek avuntu kaynağının ölümlere sahip oluşunu gösteriyor. Huysuz, anlaşılmaz bir biçimde ölümlerden, onların hiç bir şey söylemeyen ruhlarıyla saatlerce beraber olmaktan derin bir

¹⁶-E. Maynial, Maupassant'ın Hayatı ve Eserleri, Maarif Basımevi. (Çev: Afif Obay), Ank., 1958, s.163.

¹⁷-Bunun için internete bkz : <http://maupassant.free.fr/concs/concs.html>

haz aldığı söyler:«Uzlet (yalnızlık) beni rahatsız etmeye başladığı zaman, yanıma onların etsiz ve kemiksiz vücutlarını çağırırım. Uzun müddet samit ve camit (sessiz ve hareketsiz), onlarla muhat (çevrili) kalırım. Bunlar öyle refiklerdir (dost) ki, artık ne sesleri, ne duruşlarıyla insanı rahatsız etmezler, artık ne anlatacak tasavvurları, ne nakledecek hikayeleri, ne gülünecek sürurları, ne ağlanacak kaderleri vardır.»(Yücel, 1989,s.139) Yazarımızın ölümler için beslediği bu tuhaf tutku ve sevgiyi, Maupassant'ın deliler için söylediği şu sözlerle karşılaştıralım:«Deliler beni cezbediyor. İnsanın, ruhların derin bir yerinde, nereden gelip nereye gittiği bilinmeyen meçhul bir selin çağladığı bir uçuruma eğildiği gibi, ben de onların avare ruhları üzerine eğilmekten hoşlanıyorum.»¹⁸ Delilik, bir bakıma Fransız yazarı için ölümle eşdeğerdir. Artık yaşamın ağır ve çekilmez yükünü taşımak zorunda değiller. İstenç ve bilinçleri işlemediği için, onları dünyada üzecek, karamsarlığa düşürecek bir durum da söz konusu değildir. Bu biçimde, belki de, Maupassant'daki delilik tutkusu, Yakup Kadri'de ölüm tutkusuna dönüşmüştür. Öte yandan, Yakup Kadri, Huysuz'da ölümleri anlatırken "yalnız acı bir koku neşreden mevcudiyetleri dinlendirici bir melâlin (acıların) hâlesiyle muhattır" demesi, onların yalnızca ruhlarıyla değil, bir yerde varlıklarıyla da ilgilendiğini göstermektedir. Acı, iğrenç bir koku veren ölümlerin bedenleri, bize Maupassant'ın Palermo mezarlığını gezerken cesetlerden aldığı "tuhaf" zevki de hatırlatıyor.

c-Yıkılmaz bir tapınak: "Yalnızlık" ve benliğin yüceltilmesi (égotisme)

Maupassant'daki yalnızlık duygusu, okuduğu ve etkisi altında kaldığı karamsar (pessimiste), hiççi (nihiliste) ve benci (égotiste) dünya görüşlerinin etkisiyle biçimlenmiş olmanın yanında, yazarın ruhunu çoktan sarmış sinirce (nevroz) hastalığının dürtüleri de bu duygunun yazarda iyice yer etmesini sağlamıştır. Karamsar ve hiççi felsefeler zaten yazarı genel anlamda yaşama ve insana karşı soğutmuş, araya uzaklıklar koymuştu. M. Barrès'den gelen "Ben" in işletilmesi düşüncesi, zaten bir çıkış arayan hastalıklı ruhuna bir ümit ışığı gibi görünür. *Qui Sait? (Kim Bilir?)*' de Maupassant, iç dünyasındaki yalnızlık duygusundan söz ederken, bunun bir tür "tehlike" sınırına yaklaştığını haber verir gibidir: "Bendeki yalnız kalma arzusu bir gereksinimden çok öte bir şeydir; bu, karşı konulmaz bir gerekliliktir."¹⁹ Okuduğu kitaplar bu biçimde içini karartırken, hastalıklı iç dünyası zaten yalnızlığa, insanlardan kaçmaya, benliğin sarsılmaz surları içine kapanmaya götürecek yolları öteden hazırlamıştı. Böylece yazar, yalnızlık duygusunu kendisini erinç ve dinginliğe kavuşturacak tek çare gibi görmeye başlar. Yine aynı öyküsünde, yalnızlık

¹⁸-Maupassant, Contes, *Madame Hermet*, Hachette, Paris, 1985, p.109.

¹⁹-Maupassant, Contes, *Qui Sait?*, Hachette, 1981, Paris, p.131

isteğini, "etrafında olup biten her şeyden sonsuz bir rahatsızlık" duyusuna bağlar. Yalnızca bu yüzden yazar, uzun sürecek Akdeniz ve Afrika yolculuklarına başlar. Fakat, içine gömüldüğü yalnızlığın da acılarını dindirmediğini görecektir, hatta bu defa da yalnızlıktan kaçarak sevmediği bir takım şeylere girişecektir. Bu yüzden, intihara kalkışmış, hiç evlenmediği ve evliliğe karşı olduğu halde yalnız kalmak korkusunun uyandırdığı olumsuz sonuçlarından kaçınmak için evlenmeyi ya da bir kadınla birlikte yaşamayı sadece yalnızlığını paylaşmak için düşünmüştür (*Lui?*). Yakalanmış olduğu sinir hastalığının bütün olumsuz sonuçlarıyla da birleşen bu duygu yazarı (bir takım sanrı ve imgesel varlıklar görür, kişilik ikilenmesi denen autoscopie'ye yakalanır) son nefesini vereceği bir akıl hastanesine kadar götürür. Yazar, *Solitude (Yalnızlık)*, *La Nuit (Gece)*, *L'Auberge (Han)* 'de kaygıyla beraber yalnızlığa ait derin özelemlerini dile getirirken, *Lui? (O mu?)*, *Le Horla*, *Qui Sait? (Kim bilir?)* gibi öykülerde de bu duyguyla bütünleşmiş hastalığının acı belirtilerini verir; insana, topluma yeniden dönme yollarını arar. *Solitude*'de, insanoğlunun en büyük çilesinin yaşamının sonuna kadar sürecek olan "yalnızlık" olduğunu söyler. *L'Auberge* 'de öykücümüz, o korkunç yalnızlığın insanı nasıl yiyip bitirdiğini adım adım anlatırken, yalnızlığı en güzel, en derin ve bu duyguyla ilgili kişisel düşüncelerini en çok işlediği *Solitude (Yalnızlık)* adlı öyküde, yaşamı bir kuyuya, ömrü de bu karanlık, dehşetli ve kimsesiz kuyuda yapılan yolculuğa benzetir. Ona göre, yalnızlık insanoğlunun bir tür alinyazısıdır: "Neye kalkışırsak kalkışalım, ne yaparsak yapalım, kalbimizin atımları, dudaklarımızın çağırması ve kollarımızın dolanması ne türlü olursa olsun, hep yalnızız."²⁰

Her şeye karamsar, endişeli ve anlamsız gözlerle bakan, insana ve topluma güvenmeyen Yakup Kadri, her şeyden kaçır olur. Öyle ki, kimi zaman gerçek kurtarıcılar olarak bildiği ilkelere de sırtını döner. İlerleme, adalet, eşitlik, özgürlük, ulus gibi yüksek ideallere de, Hasan Ali Yücel'e göre yazar güvensizlikle bakar.(Yücel, 1989,ss.135-136) Bu konulardaki düşüncelerini yine Huysuz'a söyleten yazar, her şeyi yadsıyacak kadar ileri giden nihilist bir tavır takır: aşk ve sevgiye inanmadığı gibi, evliliğe de kesin olarak karşıdır. İnsanları yeryüzünde yaşayan hayvanların en sevimsizi gibi görür, yaratılışlarını gereksiz sayar ve bu gün ulaşmış oldukları uygarlığı red eder.

Bu düşüncelerle yaşama bakan yazar, kurtuluşun insan ve toplumdan kaçarak "yalnızlık"ta olduğuna inanır. *Au Soleil*'de "Oh! kaçmak, gitmek! Bildik yerlerden, insanlardan, aynı davranışlardan, ve özellikle aynı düşüncelerden kaçmak!" diyen

²⁰-Maupassant, Scènes de la vie Parisienne, *Solitude*, Par:Denise et Pierre Cogny, Bordas, Paris, 1985, p.148.

Maupassant,*Qui Sait?* öyküsünün daha başında yalnızlığa duyduğu özlemi şöyle itiraf eder: «Ben öteden beri yalnızlığı, hayal kurmayı severim, bir çeşit münzevi filozofum...Başkalarının varlığı bende bir çeşit sıkılmalık meydana getirdiği için hep yalnız yaşadım... Yalnızlığı o kadar severim ki aynı çatı altında uyuyan başka kimselerin yakınlığına bile tahammül edemem...»(Maupassant, 1981,s131) Yakup Kadri de *Bir Huysuzun Defterinden* 'de, "benim yegane tesellim hayatta yapayalnız oluşumdur" diyor. Maupassant'da olduğu gibi, bu aşamada yazarın imdadına Maurice Barrès'nin benciliği (égotisme) yetişir. Fransız yazarı kimsenin olmadığı, yalnızca "Ben"inin olduğu bir ortamdan duyduğu hazzı şöyle anlatır: "Ya ben? Kendimi bütün bütün vermeye, ruhumun bütün kapılarını ardına kadar açmaya çalıştım. Fakat bir türlü kendimi etrafıma açamıyorum. Hep ötede, ta ötede kimsenin giremediği gizli "Ben" yerini kapalı tutuyorum(...) Halbuki ben yalnızım!...ben artık ruhumu kapadım. Kimseye ne inancım, ne düşüncemden, ne de sevgimden bahsettiğim var." (Maupassant, 1985, ss.151-152) Böylece, benliğin yıkılmaz bir tapınak gibi algılandığı Barrès düşüncesi Maupassant'da ifadesini bulmuş oluyor. Aynı düşünce, Yakup Kadri'nin *Yalnız Kalmak Korkusu* adlı öyküsünde şu sözcüklerle ifade edilir:«...çünkü ben ıstıbatımı, ruhumun sızılarını, benliğimin yaralarını her ne olursa olsun muhterem (yalnız bana ait, kapalı anlamında) tutarım; istemem ki onlara dokunulsun, onlarla eğlenilsin! istemem ki onlar bir alay mevzuu olsun.»²¹ Niyazi Akı'ya göre, aynı "Ben" düşüncesi Yakup Kadri'ye de geçmiştir. *Sous l'Oeil des Barbares, Un Homme Libre ve Le Jardin de Bérénice* adlı yapıtlardan oluşan *Le Culte du Moi*²² serisinde Barrès, dış dünyanın barbar olduğunu, benliğin işlenmesi gerektiğini, özgürlüğün ancak benliğini işlemiş ve onu barbar tutsaklığından kurtarmış insanlara layık olduğunu, benlikle evren arasında bir uyum kurulması gerektiğini ileri sürerek iç dünyaya yönlir. "Ben"liğin bir tapınak gibi algılanması gerektiğini savunan Barrès'nin bu düşünceleri, Yakup Kadri'de karşılığını bulmuştur. Huysuz'a, "Benliğimiz bütün maâbit (tapınaklar) içinde yegâne yıkılmayan, yegâne aldanmayan mabettir... zira kendimizden, kendi benliğimizden hariç olan her şey, her mevcut yalandır, yalancıdır."(Akı,1960,ss.34-35) sözlerini söyleten öykücümüz, Barrès'nin etkisine girer, onun gibi gerçeği dış alemde çok iç alemde aradığını ve bu uğurda her şeye başvurduğunu anlatır. Hatta onun izinden gidiş serüveninde, henüz on altı on yedi yaşlarında ilk girdiği yolun sosyalizm olduğunu, daha sonra, "yine onun ardından bunun tam zıddı olan ferdiyetçilik çıkmazına saptığını ve nihayet, günün birinde

²¹-Y.Kadri Karaosmanoğlu, *Yalnız Kalmak Korkusu*, Haz:Atilla Özkırımlı, İletişim Yay., İst.1998,s.116.

²² -Barrès'nin bu üçlemesi (trilogya) için internete bkz: <http://un2sgl.unige.ch/athena/html/fran.fr.html>

onunla birlikte millet ve memleket aşkının sırrına erdiğini; yeryüzünde iyilik, doğruluk ve güzellik adına ne varsa ancak ana vatan topraklarında bulunabileceğini anlamaya başladığını” söylüyor.²³

Bu görüşlerin etkisi altında kalan Yakup Kadri, ya kendinden başlayarak bütün insanlığa yayılacak, ya da tam tersini yapacak, insan topluluğundan başlayarak ulusa, aileye ve en sonunda kendi ruhuna kadar çemberi daraltacaktır. böylece Yakup kadri, yıkılmaz duvarla ördüğü bir kalenin surları arasında kendi kendini soyutlar, mutlak bir yalnızlığın kucacağına düşer. Huysuz kendi elleriyle ördüğü bu yalnızlık kalesi içinde huzura kavuşacağına inanır: "... o halde, beni hiç durmayan uğultusuyla rahatsız eden bu fırtınayı susturmak için yegâne çare... benliğim etrafındaki sûrun duvarlarını daha ziyade yükseltmek, menfezlerini (deliklerini) kamilen (iyice) kapamak ve açabilmek ihtimalini def (ortadan kaldırmak) için kapısını en oyulmaz taşlarla ördürmek..." (Akı,1960,s.35)

Tıpkı Maupassant gibi, Yakup Kadri de, huzur bulmayı umduğu yalnızlık içinde çok geçmeden yok olacağını anlar; bundan bir çıkış bulmanın ardına düşer. Huysuz, bu doğal olmayan hastalıklı mantıktan kurtulmanın yolunun topluma dönüşte olduğunu görür. Yazar, bunu yine Barrès'nin sunduğu, "benlikle evren arasında bir uyum kurmak" önerisiyle yapacaktır. Bu öneriye göre birey, bilinçli olarak kendi benliğinden hareket ederek aileye topluma ve ulusa kadar gidecek, bunlarla buluşacaktır. Bu öylesine zengin ve hareketli bir benliktir ki, bir gün bütün dünyayı içine alacak kadar genişler, onu kendinde eritir ve bu eriyen varlıktan bir yurt, bir halk ve ulus yaratır. Yücel'e göre yazar, bu çabalarında bir yere kadar başarılı olmuştur. İş, kendinden bazı şeyler feda etmeye gelince, yazar H. Ali Yücel'e göre karşı çıkar. Yakup Kadri, Barrès'yi dinleyerek iç dünyasını dış dünyayla birleştirdiğini *Bir Huysuzun Defterinden* adlı yapıtında şöyle anlatır:« Benlik mezhebinin ateşî (ateşli) müşidi, ağır ve melûl sesli Barrès! evet, hakkın var; bütün ızdıraplarımızın, bütün felaketlerimizin yegâne sebebi, senin bulduğun, senin söylediğin hakikatlerdir; evet, bizim için felâh (kurtuluş), derunî (iç) hayatımızı, hayat-ı hariciyemizle telif edebilmektedir (birleştirmek).» (Yücel, 1989, ss.141-142)

Felsefî açıdan yalnızlık duygusunu böyle algılayan Yakup Kadri, diğer yapıtlarında bunu Maupassant'a oldukça yakın ve benzer biçimde ele alıp işlemiştir. *Solitude* adlı öyküsünde yazar, bir akşam yemeğinden sonra başını kaldırıp gökteki yıldızlara²⁴ bakınca, görünenin aksine onların birbirinden ne kadar uzak ve yalnız

²³ -Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları, Bilgi Yayınevi, Ank. 1969,ss.74-75.

²⁴ -Yakup Kadri'ye "Yıldızların Bîkesliği" (kimsesizliği) adında bir yazı esinleyen yıldızların hüznünlü duruşu, Maupassant'a 1884'te çıkan bu kişisel itirafların yer aldığı öyküyü, parnasyen Sully-Prudhomme'a da

olduklarını fark eder. Sonra insanlara, içinde yaşadığı topluma, kendi ruhuna döner ve aynı yalnızlığı, aynı acıyı buralarda da görür. İnsanların "yalnızlığa mahkûm" olduğuna inanan yazar, iç içe, yan yana duruşlarına rağmen aslında aralarında büyük uzaklıkların olduğuna, birbirlerini anlamadıklarına ve her bireyin yapayalnız olduğuna yanar: «Hiç bir şeylerini anlayamayacağımız kimselerin bu durmadan sürünüp geçmesinden daha dehşet verici bir şey düşünebilir misin? Birbirimizi, sanki zincirlenmişiz gibi, yan yana, kollarımız uzanmış, birbirimize ulaşmadan seviyoruz; didikleyici bir birleşme gereksinimi içimizde işliyor; fakat bütün çabalarımız sonuçsuz, teslim oluşlarımız yararsız, iç dökmelerimiz verimsiz, sarılışlarımız boş, okşamalarımız kısır kalmaktadır.» (Maupassant, 1985,s.149)

Maupassant'a göre, insanın gerçek yalnızlığı varlığın gizemli yasalarına ulaşamamak, bunları gerçek anlamda bilememektir. Bu gizemli yasalar, çevresini kuşatan bütün varlıkla insan arasındaki "dostça" ya da "düşmanca" duruştur. Maupassant'a göre, göklerin sonsuz enginliklerine kadar çıkıp orada olan biteni göremedikten, nedenini öğrenemedikten, gizemlerine ortak olamadıktan sonra; ya da karşımızdaki, yanımızdaki insanın kafasının içine, beynine girip düşüncelerini okuyamadıktan, kendisini sevdiğim kadar beni sevip sevmediğini bilemedikten, ruhunda duyduğu sevdalara, mutluluklara, ürperişlere, korkulara... kısaca onun gizemli yönlerine ve yaratılış yasalarına ortak olamadıktan sonra istediğimiz kadar birbirimize sokulalım, hatta zincirlerle birbirimize kenetlenelim, yine de yıldızlar kadar birbirimizden uzak olur, gezegenler kadar yalnız kalırız. Nesne ve insanı yönlendiren bu yasaların derin gizemine çok az insan ermiştir. İşte bu yüzden, ona göre, insanların hemen hemen tümü "yalnızlığa mahkumdur" ve kendisinin de acı çekmesinin asıl nedeni bu yasaları iyice tanıyamamasıdır.

Fransız yazarı gelecekte yalnızlığın verdiği acıdan kurtulacak mı? *Solitude*'deki tavrına bakılırsa pek öyle görünmüyor. "Bireylerin akıl almaz bir uyuşması, isteklerin ve bütün özlemlerin tam bir uyumu ile ruhun en derin yerine inildiği sanılan anlarda bile bazen bir, tek bir sözcük bize büyük bir yanılğı içinde olduğumuzu anımsatır, daha doğrusu tokat gibi yüzümüze vurur." Yazar yine de biraz olsun iyimser olmaya daha

1869'da bir şiir yazdırır. Hüzünlü görünen yıldızlara şair sorar:

«Vous avez des pleurs dans les yeux...»

Elles m'ont dit : «Nous sommes seules...

chacune de nous est très loin

Des sœurs dont tu la crois voisine...» (bunun için bkz. Maupassant, Scènes de la vie Parisienne, Par:Denise et Pierre Cogné, Bordas, Paris, 1985, p.150)

("Gözyaşları var gözlerinizde..."/ Bana şöyle dediler:"Biz yalnızız... / Komşu sandığın her kardeşimizden / Her birimiz aslında çok uzağımız...")

doğrusu görünmeye çalışır. Buna kendisi de inanmaz: "...yine de dünyada en iyi şey, sevilen bir kadının yanında, konuşmadan, yalnızca onun beraberliği duygusuyla hemen bütün bütün mutlu bir gece geçirmektir. Fazlasını aramamalıyız; çünkü iki varlık hiç bir zaman tek bir varlık haline gelemez."(Maupassant, 1985,s.152)

"Çok sıcak bir yaz gecesi idi. (...) yorgun ve bezgin semaya bakıyor, yıldızları seyrediyordum." Çok kısa, ancak üç sayfalık bir günlük yazısı olan *Yıldızların Kimsesizliği* 'ne bu sözcüklerle başlayan Yakup Kadri'nin aklına, Maupassant gibi, yalnızlığı getiren yıldızların "şuh" ve "pırıltili" duyuları olur. Gökyüzündeki yıldızların inanılmaz çokluğu ve birbirine degecek kadar yakınlığı, yazarın dikkatini çekmiş ve bir süre için onların bu "mutlu ve neşeli" duruşları, onu sarhoş edecek kadar sevindirir. Neden sonra bu mutlu sarhoşluktan uyanır ve birden yıldızların aslında birbirinden ne kadar uzak ve yalnız oldukları düşüncesi aklına gelir. Hiç kuşku yok ki, her bir yıldız diğerinden, "baş döndürücü, uzun, sonsuz" bir uzaklıkla uzaktı. En komşu iki yıldız bile, seslerini duyamayacak kadar uzak, birbirlerini anlayamayacak kadar yalnız ve ilgisiz duruyorlardı. "Hepsi buldukları yerde, dolaştıkları yollarda daima yalnız, kimsesiz, arkadaşsız, daima yetim kalmağa mahkumlar ve sema, o zaman, bana melûl (üzgün) bir gurbet diyarı gibi görünürdü."(Karaosmanoğlu, 1970,s.79) Samanyolundaki bütün varlıkların uzaklık ve yalnızlığını yazar, tıpkı Maupassant gibi bir takım "meçhul ve meş'um" (bilinmez ve uğursuz) yasaların varlığına bağlıyor. Yakup Kadri, gözlerini gökyüzünden çekip içinde yaşadığı "küre"ye çevirince de aynı zavallı, acınacak "yalnızlık ve kimsesizliği" görür. Evet, bir gezegen olarak dünya da yalnız ve kimsesizdi. bu kadar yakın ve ayrılmaz bir ilişki ve bağ içinde görüldüğü güneş ve aydan bile habersiz ve uzaktı. Fakat yazarı asıl kaygılandıran ve üzen şey, ulus, topluluk, aile gibi oluşumlar içinde yaşayan insanlarda da aynı yalnızlığın, kimsesizliğini ve dramın var olmasıydı. Daha da kötüsü, kendine, ruhuna dönüp bakınca da aynı gerçekle karşı karşıya kalır: "Birden, korkarak gözlerimi kapadım ve artık semayı görmemek için ayağa kalktım: Hiç şüphesiz, ben de, onlar gibi, bu yıldızlar gibi, bu küre gibi ben de yalnız ve herkese uzaktım." O, "mahkum" olduğu bu yalnızlığın, gizemlerine ulaşamadığı "meçhul ve meş'um" birtakım yasalardan kaynaklandığını biliyordu.

Bir Serencâm yazarı Yakup Kadri, yalnızlık duygusunu ele alış, kavrayış ve işleyişte görüldüğü gibi pek çok açıdan kendisine, en azından yaşama bakış ve öykücülükte bir "üstad" gibi gördüğü Maupassant'a benzer biçimde duymuş ve yorumlamıştır. Maupassant gibi, eşya yada insanlarla gerçek anlamda bir iletişim ve duyusuma girememekten şikayetçidir. İnsanların "avare dolaşan ruhları" üzerine eğilememek yalnızlığının temelini oluşturmaktadır. Çünkü, "ruhlar arasındaki uçurum

bâki"dir. Yukarıda Maupassant'ın, iki varlığın hiç bir zaman tek bir varlık haline gelemeyeceğini düşündüğünü gördük. Aynı kaygıyı Yakup Kadri de dile getirir: "En refik (dost), en hemhal görünen iki insan arasında bile birindeki felaketi ruhiyenin öbürüne, öbüründeki derdi dimağının diğerine vusulünü (varmasını) meneden hain bir mesafe-i maneviyat mevcuttur."(Karaosmanoğlu,1970,s.81) Gelecek için o, Maupassant gibi boş bir avuntuya kapılmak istemez: "Ruhum şimdiye kadar başka bir ruha temas etmemiş ve eşini bulmamıştı. Şüphesiz, bundan böyle artık hiç de bulamayacaktı." (Karaosmanoğlu, 1970,s.80) Yazarın bu yazısında, Maupassant izlerinin varlığına Halide Edip Adıvar, "Yıldızların Kimsesizliği"nde Maupassant'ın acayip ruhunun yalnızlığını, hırçınlığını görürüz" sözleriyle değinir. (Yücel, 1989,s.123)

Yalnızlık duygusunun neredeyse aynı biçimde her iki yazarda da işlendiği yer Maupassant'ın *Lui?* adlı öyküsüyle, Yakup Kadri'nin *Yalnız Kalmak Korkusu* 'dur. Konu ve işleyiş bakımından Yakup Kadri'nin öyküsü *Lui?*'ye pek çok şey borçludur. İkisi de birer öykü olduğu için, bunların geniş bir karşılaştırmasının öykülerinin inceleneceği bir çalışmada ele alınmasının daha anlamlı olacağı düşüncesindeyiz. Burada yalnızca, "yalnızlık" temini ana düşünce yaptıkları için kısaca değinmek istiyoruz.

Aslında Maupassant'dan çok şey taşıyan *Lui?* öyküsü, yalnızlıktan bunalan, bu duygudan son derece korkan ve bunun sonunda da çıldırma noktasına gelen bir memurun yaşamı işlemiştir. Kadınlardan nefret ettiği ve evlenmeyi yaşam biçimine hiç bir biçimde sığdıramadığı halde, yalnız kalmamak için evlenmeyi düşünen bir kişinin öyküsü anlatılır. Bu kişi yalnızlıktan derin bir ürperti duyar, bir süre sonra korku duygusu buna eklenen bir başka takıntı olur; düşünmemek için çeşitli uyuşturucular alır ya da istencini canlı tutmak için soğuk suyla duşlar alır. Kimi zaman da, çıkıp gezmek, kendi kendini unutmak gereksinimini duyar. Bu arada uykusuzluk en çok yandığı şeydir. Yavaş yavaş sanrılara teslim olduğunu görecektir. Bütün bunlardan kaçmak için yanı başında nefes alacak, anlamsız bir soruya anlamsız bir yanıt verecek, elini tutup canlı sıcaklığını duyacağı bir kişi ister. Bu da hiç sevmediği bir kadın bile olabilir. Bütün bunları, Maupassant'ın yaşamış olduğunu belirtmek isteriz.

Yalnız Kalmak Korkusu'nda Macit, İstanbul'dan Paris'e gitmiş bir beydir. Burada anlaşılmaz, acı veren, ruhunu boğuntulara (angoisse) sürükleyen bir takım duygular yaşar. Sonradan bu duygunun "yalnızlık" olduğunu anlayacak ve Paris'ten beri yanında getirip ayırmadığı ve arkadaşlarının sonsuz alay ve kızmalarına rağmen bir türlü vazgeçemediği orta malı bir Fransız kadın sayesinde bu ruhsal çöküntüden kurtulacaktır. Aslında kendisi de evliliğe son derece karşı olduğu ve hele hele bu kadının suratını ve diğer özelliklerini hiç mi hiç beğenmediği halde "yalnız kalmaktan korktuğu için" ona katlanıyor.

"Zannetmeyiniz ki onu seviyorum. Hayır!.. Size yemin ederim ki değil, o kadına karşı kalbimde minimini bir aşk, ufacık bir muhabbet, bir temayül bile yok. Hatta biraz ondan nefret bile ediyorum."²⁵

Öyküler arasındaki benzerlik yalnızca konuyla sınırlı değildir. Ruhsal hastalığına ait pek çok özelliklerini *Lui?* 'ye alan Maupassant'ın kişisel yaşantılarını ve bu yaşantılara ait kimi detayları da Yakup Kadri olduğu gibi öyküsüne almaktan çekinmemiştir. Detaylara kadar inen bu bilgiler, bize Yakup Kadri'nin Fransız öykücüsünü çok iyi tanıdığı ve çok okuduğunu bir kez daha göstermektedir. Maupassant gibi ruhsal hastalıklar üzerinde durur:"size pek karanlık şeylerden, ruhun gecelerinden, ruhun bir takım isim verilemez hastalıklarından bahsedeceğim." Yavaş yavaş ruhunda derin bir boşluk ve yokluk duygusu sezmeye başlar. Bunu, *Lui?*'nin kahramanının -daha doğrusu Maupassant'ın bizzat kendisinin- sanrılar görür; Maupassant'daki kişilik ikileşmesi yerine kendi varlığından kuşkulunur:"varlığımdan emin olmak için başımı tutuyor, göğsüme dokunuyor, kalbimi dinliyordum." Bunları duyduktan sonra Maupassant'ın kahramanı dışarı çıkıp tanıdık bir yüz görmek ister: çıkmam, silkinmem, bir arkadaş bulmam gerektiğini duydum." Aynı şeyi Macit de duymuş ve yapmıştır:"Hemen odadan dışarı fırlamak, başka insan sesi işitmek, başka insan yüzü görmek, biraz kendimden uzaklaşmak istiyordum." Maupassant'da olduğu gibi sırasıyla Macit'i şu yaşantılar kovalar: her şeyden, kendinden bile korkmak, yalnızlık ve korku duygularına delirmek endişesinin gelmesi, bu kötü düşüncelerden sıyrılmak için eter, ispirto kullanmak, soğuk su duşları yapmak. Bunların hiç biri çözüm olmayınca dışarı çıkıp anlamsız dolaşmak, mutlu, gülen, yemek yiyen insanlara hayret ve özlemle bakmak.

Ancak her iki öykünün ayrıldığı noktalar da vardır. Sonunda Yakup Kadri sevmediği fakat bir kol çantası gibi yanından ayırmadığı bu kadın sayesinde topluma tekrar dönüş, görev ve sorumluluklarını yerine getirmeye başlamıştır:"Ben bir mezarın ebedi karanlığından güneşe, hayata çıkmanın ne olduğunu biliyorum ve bunu o kadına, Ernestine'e, ona borçluyum." *Lui?*'de ümit verici hiç bir im olmadığı gibi, giderek ağırlaşan, kötüleşen bur ruhsal çöküntüye tanıklık eder okuyucu. Sanrılar iyiden iyiye artar ve kahramanı tutsak alırlar. Onun tekrar normale dönüp yaşama katılacağı konusunda okuyucuda hiç bir beklenti doğmaz. Nitekim, bunun devamı olan *Le Horla* ve *Qui Sait?* 'de acı sona adım adım gidilir.

²⁵-Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yalnız Kalmak Korkusu*, Haz:Atilla Özkırımlı, İletişim Yay., İst.1998, (bundan sonra bu öyküyle ilgili tirnak içinde verilen bütün ifadeler için bkz. ss.109-122)

SONUÇ

Maupassant'ı, Schopenhauer, Nietzsche ve Barrès'nin mutlak bir karamsarlık ve yalnızlığın egemen olduğu "Ben"ci dünyasına iten etkenler, insanlara güvensizlik, yaşam karşısında takılan olumsuz tutum ve ruhlardaki gizemli, anlaşılmasız yasalar. Maupassant yaşamının sonuna kadar acı dolu, her şeyden "soyutlayıcı" bu dünyadan yakasını kurtaramaz. Aynı yasalarla beraber 1922'ye kadar sürececek bir arayış ve kendini bulma döneminin sıkıntıları, Yakup Kadri'yi de bu dünyaya sürüklemiştir. Hatta bir ara Yakup Kadri yalnızlığın öyle bir derecesine ulaşır ki, artık tek başınadır ve karşısında yalnızca evren vardır: "...burada ziya (ışık) yoktu, renk yoktu, güneş yoktu, ses yoktu. Burada lâyetenâhi (sonsuzluk) ve ben vardım."(Akı,1960,s.34) Ne var ki, düşünceleri ve öykülerinde çizdiği karamsar tabloya inanan ve bunu acı sonla biten yaşamıyla gösteren Maupassant'ın tutarlı çizgisinden Yakup Kadri bu noktadan itibaren ayrılır. Maupassant'ın aksine Yakup Kadri, olumsuz yasalar üzerine kurulmuş dünyada sonuna kadar kalmaz. 1922'den itibaren, tekrar insana, topluma ve yaşama dönmenin yollarını arar. Hasan Ali Yücel'e göre, yazarı en bireyci anlarında bile topluma geri getiren bir yanı olmuştur:"Geçliğinde Ibsen'e hayran olup azılı bir ferdiyetçi görünürken yazılarına ölümler, intiharlar sokan bu kötümser ve hayata hınçlı adam; bünyesinin narinliğine rağmen, İstiklâl mücadelesi sıralarında karlı cephelerde dolaşmaktan çekinmedi. Onun münzevi (soyutlanmış) varlığında daima cemiyet yaşamıştır." (Yücel,1989,s.7.) Bireysellikten toplumsallığa geçişini gösteren yapıtlarından biri olan *Erenlerin Bağından*'da şu görüşleri savunur:«...şeytana mahsus olan benlik o hudutsuz kibir... Beyhude yere uzlette rahat aradık... Ey dost, meğer ne kadar gafil ve safderun (kolay inanan) imişiz. Asıl hizmet, bizim için gönlümüzü milletin aşkına bağladımız günden başladı. Velût ve muhteşem uzletin (inziva) kapıları bize o günden sonra kapandı...» (Karaosmanoğlu, 1970,ss.44 ve 52) Kurtuluş Savaşındaki yüreklendirici yazıları, Devrim ilkelerini övücü ve destekleyici görüşleri, diplomat, milletvekili gibi kimlikleriyle her zaman dönemin sosyal, siyasal ve kültürel olaylarıyla yakından ilgilenmiştir. Yakup Kadri, topluma ve yaşama dönmek, burada aktif roller üstlenmek gibi yönleriyle Maupassant'dan bütünüyle ayrılır.

KAYNAKÇA

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK, yay., Ank. 1979.

Akı, Niyazi, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu: İnsan-Eser-Fikir-Üslup*, İst., 1960.

Aktaş, Şerif, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bkn. Yay., Ank., 1987.

Bancquart, M.Claire, *Maupassant Conteur Fantastique*, Minard, Paris, 1976.

Barrès, Maurice, *Le Culte du Moi: Sous l'Oeil des Barbares, Un Homme Libre ve Le Jardin de*

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

Bérénice bu üçleme (trilogya) için internete bkz:

<http://un2sgl.unige.ch/athena/html/fran-fr.html>

Besnard-Coursodon, Micheline, *Etude thématique et structurale de l'Oeuvre de Maupassant:le Piège*, Mizet, 1973.

Bingöl, Necdet, *Yakup Kadri'nin Beş Romanında Fransız Realist ve Naturalistlerinin Tesirleri*, DTCF Dergisi, S.3,1944.

Cogny Denise et Pierre, *Maupassant*, Bordas, Paris, 1984.

Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, İst., 1999.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe sözlüğü*, Varlık yay., İst., 1967.

İkdam (gzt.), 16.12.1920.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, Remzi Kitapevi, İst. 1946.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Erenlerin Bağından, Okun Ucundan ve Diğer Nesirleri*, MEB. Basımevi, İst.1970.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Bilgi Yayınevi, Ank.1969.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Nirvana*, Haz: N.Akı, İletişim Yay.,1991.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yalnız Kalmak Korkusu*, Haz:Atilla Özkırımlı, İletişim Yay., İst.1998.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yıldızların Kimsesizliği*, MEB. Basımevi, İst.1970.

Maupassant, Guy de, *Au Soleil* (Gezi Anıları), Maupassant'ın *Sur l'Eau, Au Soleil, La Vie Errante* adlı gezi anıları ve diğer bütün yapıtları :
<http://maupassant.free.fr/concs/concs.html>

Maupassant, Guy de, *Contes, Madame Hermet*, Hachette , Paris, 1985.

Maupassant, Guy de, *Contes, Qui Sait?*, Hachette, Paris,1981.

Maupassant, Guy de, *Scènes de la vie Parisienne, Solitude*, Par:Denise et Pierre Cogny, Bordas, Paris, 1985.

Maupassant, Guy de, *Seçme Hikayeler, Cin-İnsan* (çev:Enver Behiç Koryak), MEB Yay., İst.,1966.

Maupassant, Guy de, *Suicides* ve diğer öyküler için: <http://maupassant.free.fr/concs/concs.html>

Maynial, Edouard, *Maupassant Hayatı ve Eserleri* (çev:Afif Obay), Maarif Basımevi, Ank., 1958.

Morand, Paul, *La Vie de Guy de Maupassant*, Flammarion, Paris, 1958.

Savinio, Alberto, *Maupassant et l'Autre*, Gallimard, Paris, 1977.

Schmidt, Albert Marie, *Maupassant Par Lui-même*, Seuil, Paris, 1962.

Togebly, Knud, *L'Oeuvre de Maupassant*, Presse Universitaire de France, Paris,1954.

Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, Cilt 5, İnkılap ve Aka Kitapevi, İst., 1969.

Vax, Louis, *Les Chefs d'Oeuvre de la Littérature Fantastique*, PUF.,1979.

Yücel, Hasan Ali, *Edebiyat Tarihimizden*, İletişim Yay., İst.,1989.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 129-138, ELAZIĞ-2002

“KOMŞU” SÖZCÜĞÜ ÜZERİNE

About The Word "Komşu"

Fatma Sibel BAYRAKTAR¹

Özet:

Türkiye Türkçesi'de "komşu" şeklinde telaffuz edilen sözcük, tarihi ve günümüz şive ve lehçeleri çerçevesinde incelenmiş ve karşımıza üç tip söyleniş çıkmıştır:

1. körşi, 2. konşu/konşı, 3. koşnı

"Körşi" sözcüğünün kör-/gör- kökünden geldiği anlaşılmaktadır. Bizim inceleme konumuz, ortak "ko-" kökünden gelen "konşı" ve "koşnı" sözcüklerini inceleyerek, koşnı-<koş- kökünün tarihi ve günümüz şive ve lehçelerindeki taşıdığı anlam yükünü göz önüne alarak, "komşu" sözcüğüne Doğu ve Batı Türklerinin bakış açılarını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: 1. komşu 2. koşnı 3. konşı 4. koş- 5. işteşlik

Summary:

The word "komşu" in the Turkish language of Turkey has been examined in the framework of historical and contemporary dialects and three different types of expression have been found:

1. körşi 2. konşu/konşı 3. koşnı

Our subject of research is to examine "konşı" and "koşnı" which were derived from the shared root "ko-" and considering the semantic possession of the root koşnı-<koş- root in historical and contemporary accents and dialects, to put forward the points of view of eastern and western countries to the word "komşu"

Key Words: 1. komşu 2. koşnı 3. konşı 4. koş- 5. reflexive

¹ Dr., Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Arş. Gör.

Bahattin Ögel'e göre: Altay Türkleri aynı avulda ve köyde oturanlara aiıdas, daha eski Türkler yerdeş derken, Anadolu köylerinde ülüş (komşu hakkı) Eski Türkçe'de bu söz bölüşme, eşit olarak paylaşma demektir. "tutaşı varmak" Eski Türklerde komşu olmak" demektir. Derleme Sözlüğü'nde hemcivar yani aynı yöreden olan kimselere tutaş deniyordu.²

Komşu sözcüğünün etimolojik tahlili yapılırken ilk akla gelen basit bir dudaksı m<n ses değişimi sonucu konşu> konuşu> komşu sürecidir.

Clauson'un Etimolojik Sözlüğü'ndeki açıklama şöyledir³:

konşu: fiilden türemiş: konuş-maktan türetilmiştir. fonetik tarihi karmaşıktır. Kaşgarlı'nın ifadesine göre Hakaniye dilinde "koşni: açıklaması zor anlamındadır. Basit bir metatez olmadıkça açıklaması zordur. S+i. a. m. l. g (modern dillerin) bir çoğunda vardır. Kuzey Doğu dil ailesine, sagay: koncık, Hakas: koncık - Güney doğu dil ailesi Türki'de koşna/koşni. Oğuzlar "n"yi "ş" ye değiştirmişlerdir. Her iki şekil de düzenli ve doğrudur. Kaşgarlı'da "Böri koşnısın yemes"

Räsänen de sözlüğünde sözcüğü şu şekilde incelemiştir⁴:

<ko-n-

Çağatayca konuş "oturmak, birlikte bir yere koymak, inmek" Osmanlı ve Kırım konuş "komşu olarak yaşamak; karşılıklı konuşmak, bir konuşma yapmak, konuşmak"; Uygurca vs. konuş "komşu" Çağatay, Karakırgız "konşı"; Osmanlı, Azeri konuşu, Osmanlı komşu; Kumuk, Karaçay honşu; Hakas honjih; Yakutça hon-oso

(Bu açıklamadan Rasanen'in sözcüğü "ko-" (bırakmak, koymak) kökünden getirdiği, bunun -n dönüşlü çatı ekiyle "kon-" biçiminin çıktığını; konuş- ve kon- (bir yere konmak) fiillerinin aynı kök olduğunu kabul ettiği anlaşılıyor. Konşı sözcüğü bu duruma göre "ko-n-uş->komşu" şeklinde ayırttığı anlaşılmaktadır.)

Hasan Eren'e göre ise: "yakın yerlere konan veya yakın yerlerde oturan kimselerin birbirlerine göre aldıkları ad". Eski kaynaklarda konşu ve koñşu olarak geçer.

~Tkm goñşı- Nog koñsı. -KKlp koñsı- Kar. konuşu. -Özb. koşni

~Otkonşı, koşni. Kaşgarlı Mahmut'a göre konuş biçimi Oğuzcadır. Eski Kıpçakçada da konuş olarak geçer.

Türkçe konuş- fiilinden -ı (~-i, -u, -ü) ekiyle yapılmıştır. Buna göre en eski biçimi konuş'dır. Sonradan konuş biçimi koñşı>koñşu olarak yaygınlaşmıştır. Türkçe koñşu biçimi son olarak -ñ- 'nin -m- 'ye çevrilmesi sonucunda komşu biçimini almıştır. Türkçe

² Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş III*, Kltür Bakanlığı Yay. No: 638 Ankara 1991, s.95-100

³ Sır Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, At The Clarendon Press 1972, s. 640

⁴ Martti Rasanen, *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969, s. 279

toñuz’un domuz biçimini alması gibi⁵

Gabain bu fiili ko-“koymak” kod-<ko-d “koymak” ETG ko-n “konmak, koyulmak, yerleşmek” şeklinde almıştır. Kökün ko- olduğu anlaşılmaktadır.⁶

Necmettin Hacıeminoğlu⁷ da aynı fikirdedir:

ko- “koymak” kod- < ko-d ETG

kon-< ko-n “konmak, koyulmak, yerleşmek kökün ko- olduğu anlaşılmaktadır. ko-n, ko-y, ko-ş, ko-p, ko-n-u-ş (karşılıklı oturup söyleşmek), konmak: yerleşmek, bir yere oturmak, durmak

Bahattin Ögel de komşu bahsine değinmiş ve; “Selçuk çağı başlarında yani XI. yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya’daki Türkler “komşu” için “koşni” diyorlardı. Oğuzlar ise bu sözü “konşı” şeklinde söylüyorlardı. Hangisi doğru idi? Elbette ki Oğuzlar’ın “konşı” sözü daha doğru olmalıydı. Çünkü bu söz “konmak” kökünden geliyordu⁸. şeklinde bir yargıya varmıştır.

Uygur Sözlüğü’nde⁹ konmak: geceleme, geceyi geçirmek. konşı: komşu

Eski Oğuzca’ya dayanan Bahşayış Lügatinde de bu sözcük: konşı: komşu¹⁰

Hüseyin Kazım Kadri’de¹¹: “konşu: (is) birbirine yakın yerde oturan, hemsâye, câr. “komşu” telaffuzu yanlıştır” şeklinde görülür.

Molino¹² da: komşi, komşuluk

Parigi’de¹³: koñşı, koñşu, koñşılık, koñşilik

Harsáy’da¹⁴: koñşı

Meninski’de¹⁵: koñşü, koñşı koñşilik: (Latince: vicinus)

13-19. yy. lar arası Türkiye Türkçesinin yazılı eserlerinde de n>ñ ünsüz değişmesi ile ı>u ünlü değişimi dışında durum aynıdır¹⁶:

konşu:

“ne oğul vardı ne kız, vahit idik cümlemiz

konşu idik anda biz nurdağın yaylar iken” (13-14. yy Yunus Emre Divanı)

⁵ Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999 2. baskı, s. 250

⁶ Avon Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev: Mehmet Akalın, Ankara 1988, s. 281

⁷ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1348 Ankara 1991 s: 27

⁸ Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş III*, Kltür Bakanlığı Yay. No: 638 Ankara 1991, s: 95-96

⁹ Ahmet Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1934, s. 141

¹⁰ Fikret Turan, *Eski Oğuzca Satırasını Tematik Sözlük Bahşayış Lügati*, Basılmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 2000, s. 164

¹¹ Hüseyin Kazım Kadri, *Büyük Türk Lügati*, C. III, s. 890, “komak, koymak” maddesinden alınmıştır.

¹² Giovanni da Molino, *Dictionario Della Lingua Italiana Tvrchesca*, Roma 1641

¹³ Bernardo da Parigi, *Vocabulario Italino- Tvrchesco (Söz Kitabı) I-III* Roma 1665

¹⁴ Jakab Nagy de Harsanány, *Coloquia Familiaria Turcico Latina*, Köln 1672

¹⁵ François de Mesgnien Meninski, *Linguarum Orientalium, Tarcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica*, Vienna, I-III 1680

¹⁶ Yeni Tarama Sözlüğü IV 2. Baskı TDK yay. 212, Ankara 1996

konşunun tavuğu konşuya kaz görünür (15. yy Atalar Sözü)

konşı:

“Evet, dünle çıkardı *konşı* kapusun dinlerdi” (14. yy. Yüz Hadis Tercümesi)

koñşu:

“benim düğün bilmez, seyran bilmez, sair *koñşu* kızları gibi seyran varmaz (14-15. yy Hamza-name)

koñşı:

“Cennette İbrahim’le Muhammed’e koñşı olur (14-15. yy. Tefsir-i Ebilleyis Tercümesi)

Karahanlı Türkçesi’nde ise durum farklıdır; ko->koş->koşnı şeklinde bir gelişim gözlenmektedir:

Dîvânü Lügâti’t-Türk’te:

“konşı- koşnı- komşu Oğuzlar nînu şinden önceye alıp konşı derler her ikisi kurallı ve iyidir.”¹⁷

Aynı eserde “ *böri koşnısın yemes*¹⁸”

Kutadgu Bilig’de de sözcük “koşnı” şeklinde geçer:

kör arslan bile koşnı bugday başı

basa ülgü boldı çadan ya işi (140)

begig koşnı kılma ya yadgın ögüz

hisarka yakın turma ay köngli tüz (4546)

Buraya kadar yapılan açıklamalar da göstermektedir ki; "komşu" sözcüğü Eski Türkçe’den Batı Türkçesine kadar "kon-" kökünden hareket etmekte, yani Hacıeminoğlu’nun ko->kon->konuş- yargısı geçerli olmaktadır. Doğu Türkçesi’nde ise "koş-" kökünden yola çıkılmaktadır.

Sözcüğe günümüz Türk Lehçelerinde¹⁹ topluca baktığımızda karşımıza üç farklı biçim çıkmaktadır:

1. tip:

Bu tip genel anlamda Güney grubu şivelerini kapsamaktadır, ancak Batı grubundan Karayim ve Kumuk Türkçesi ile merkez grupdan Kuman ve Nogay lehçeleri ve Kazak Türkçesi’nde de (koñsı/körşi) bu tip kullanım bulunmaktadır:

Makedonya ve Kosova Türklerinde komşi, koyşi, koyşo, koyşu bir budala dokuz komşıya zarar yapar²⁰

¹⁷ Çev: Besim Atalay, *Divan ü Lügati’t- Türk*, Türk Dil Kurum Yay. /521 Cilt I, 363. 10

¹⁸ a. g. e. Cilt III. s. 220

¹⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı/1371, Kaynak Eserler/54

²⁰ Hamdi Hasan, *Makedonya ve Kosova Türklerinde Kullanılan Atasözü ve Deyimler*, TDK yay. No: 685, Ankara 1997, s.34

*aynan yog ise koyşına bak*²¹

*etma koyşona, celır başına*²²

Azerbaycan Türkçesi'nde: gonşu

*gonşuya ümitli olan şamsız (mumsuz) yatar*²³

Kerkük Türkçesi'nde: konşı

Dişüv agrırsa çek kurtın, *konşıv* kötüyse köç kurtın!²⁴ (Dişin agrırsa çek kurtul, komşun kötüyse göç kurtul)

Türkmen Türkçesi'nde: goñşı, konşa

yahşı sözü cana yarar (güzel sözü cana yarar)

yahşı bilen yoldaş bolan iyi ile yoldaş olan,

kaçıp kurtulmağa unar, kaçıp kurtulmayı seçer

bir yaman *konşa* duş bolan²⁵ bir kötü komşuya rastlayan)

Karayim Lehçesinde: konşu²⁶

Kumuklarda: honşu

küleme *honşunga* gelir başına²⁷ (gülme komşuna gelir başına)

Kırgız Türkçesi'nde: koñşu²⁸

(Konuşma dilinde koşna da kullanılmaktadır)

koñşun kör bolso közündü kıs (komşun kör olsa gözünü kıs)

koñşu cakşı bolso, sokur kız er tabat²⁹ (komşu iyi olursa, kör kız koca bulur)

Kuman Lehçesinde³⁰: konşı, konşu: *komşu*, konuş: *konut, oturulan ev*

Nogaylarda: koñsı

Avıldastıñ atı ozgannan, *koñsıdıñ* iyti ozsın³¹ (Hemşehrinin iti geçeceğine, komşunun iti geçsin)

2. tip:

Doğu grubu Türk lehçelerinde görülen şekildir:

²¹ age.s.31

²² age s.49

²³ Ahmediye Efendiyev, Trakya Ün. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edeb. Böl. Öğrencisi

²⁴ Kerkük Atalarsözü

²⁵ Himmət Biray, *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1398

²⁶ Tadeusz Kowalski "*Karayim Lehçesi Sözlüğü*" Çev: Kemal Aytaç, Engin Matbaası, Ankara 1996, s. 87

²⁷ İlhan Çeneli "*Kumuk Atasözlerinden Örnekler*" Türk Kültürü, Yıl: 22, Sayı: 252, İstanbul 1984, s. 265

²⁸ K. K. Yudahin "*Kırgız Sözlüğü II*" Çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları No: 121, Ankara 1994, s. 483

²⁹ Levent Doğan, *Kırgız Atasözleri, Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması*, Türk Kültürü, Temmuz-2000, S. 447, s. 407-424

³⁰ K. Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, Çev: Kemal Aytaç Kültür Bakanlığı Yay. /1396 Ankara 1992 s: 114-115

³¹ İlhan Çeneli "*Nogay Atasözleri*" Türklük Araştırmaları Dergisi

Özbek Türkçesi'nde: koşni

Koşni keldi, kömək keldi. (Komşu geldi, yardım geldi.)

Koşni қоşнидән ertä туришни örgәнәди. (Komşu komşudan erken kalkmayı öğrenir.)

Uygur Türkçesi'nde: koşna

acep ohşaptu bu torgaç (bu şeftali çok güzel olmuş,
özteñ boyıda bolgaç, dere kenarında olduğundan,
arzumuzga kanduk biz , arzumuzda erdik biz,
tam *koşna* yakın bolgaç³² duvar komşu olduğumuzdan)

3. tip:

Merkezde yer alan Kazak Türkçesinin dışında Tatar, Başkurt gibi Batı grubu ile Kuzey grubunun temsilcisi Saha Türkçesi ve Çuvaş grubu birlikte yer alabilmektedir.

Kazak Türkçesi'nde: koñsı³³, kolañ, körşi:

jagdaydı bilgen jigit jeñi maşiynamen *körşi* selega jete almaytının ayttı³⁴

(durumu anlayan yiğit, yeni arabasıyla komşu köye gidemeyeceğini söyledi)

Başkurt Türkçesi'nde: kürşi

Tatar Türkçesi'nde: kürşi

Çuvaşçada: kürşi, puskil³⁵

Kürşi- arşı ayakri tıvantan paha (konu-komşu uzaktaki akrabadan daha iyidir.)

Kürşisir kunsuk, vilsen te kirli³⁶ (Komşusuz yaşam olmaz, ölsen de gerekli)

Saha Türklerinde³⁷: körön

Kihi ölörün kitta, ölbütteex ial tıağa annıllan turar mahı ükteen kebispitterin ıallara kelen *körön* baran, xantan ere kiibehi bulan ağalallar"

(Hastanın ölümünün hemen ardından ölüsü olan aile fertlerinin ormandaki değneği basıp kırdıklarını komşuları görünce, bir yerden *Kiibes* bulup getirirler.)

Üçüncü tip olarak karşımıza çıkan "kürşi" şeklinin kör->gör- (görüşmek) fiilinden türediği açıktır: (kör->körüş- >körüşi> kürşi). Diğer iki şekilde ise (koşni/koşna, konşu/koñsı), sözcük en eski ortak "ko-" kökünden gelmiş bulunmaktadır. Kaşgarlı'nın da ifade ettiği gibi, bu iki şekil de doğrudur. Batı grubu "kon-" fiilinden yola çıkmakta,

³² Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı'dan Uygur halk türküsü

³³ Türk Dünyası Araştırmaları, "Kazak Tilinin Sözdüğü'ndan Tercüme Edilmiştir", İstanbul 1984, S. 172

³⁴ Sevgi Elmas "Şınar Kolan Amanov", Trakya Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Ödevi, Edirne 1995, s. 137/36

³⁵ Emine Ceylan "Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe/Türkçe Çuvaşça Sözlük" Simurg, Ankara 1996, s. 188

³⁶ Emine Ceylan, s. 40

³⁷ Yuriv Vasilyev, Fatih Kirişçioğlu, Gülsüm Killi "Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK yay. No: 637, Ankara 1996, s. 40

Doğu grubu ise “koş-“ fiilini esas almaktadır.

Sözcüğü bir de anlam açısından ele almak gerekmektedir. Böylece atalarımızın kutsal komşuluk ilişkisinde hangi anlamın üzerinde önemle durdukları daha iyi anlaşılacaktır.

Oğuzların ve Batı Türklerinin tercihi olan “ko-n-” fiilinde karşılıklı alış veriş söz konusu değilken, Doğu Türklerinin benimsediği “ko-ş-” fiilinde işteşlik, birliktelik görülmektedir. Anlam olarak da, “koşulmak” fiili, birlikte bir şeyler paylaşmak, aynı yöne bakmak, kader birliği yapmak gibi bir çok fikri içinde barındırmaktadır:

“koşmak” fiili Türkçe sözlükte şöyle ele alınmaktadır:

“koşmak (I)”³⁸ :1.Birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, tefrik etmek **2.**Hayvanı çekeceği şeye bağlamak (atları arabaya koşmak) **3.** -i (çekilecek şeyi) hayvan bağlayarak hazırlamak. **4.**sürmek:şart koşmak

koş-mak³⁹: **1.**yakıştırmak, eklemek, katmak, yüklemek *eşanl. isnad etmek, zannetmek, izafe etmek* **2.**Birlikte göndermek, yanına katmak, arkadaş olarak vermek *esanl. terfik etmek* **3.** Hayvanı araba, saban vb. ne takmak, bağlamak **4.** Arabayı hazırlamak, hazır hale getirmek **5.** Düzenlemek, düzenli hale getirmek *eşanl. tertip etmek, tanzim etmek* **6.** İleri sürmek, bir şeyin geerçekleşmesinin başka bir şeye bağlamak: şart koşmak **7.** Birine yapması için bir iş vermek, yüklemek: işe koşmak
anlamlarına gelen,oldukça zengin ifade gücüne sahip bir fiildir.

Bu fiille meydana getirilmiş olan söz ve türevleri tarihi ve günümüz şive ve lehçelerinin hepsinde görebilmekteyiz:

Eski Türkçe’de:

koş: çift, **koş-:** terkip etmek, koşmak, **koşuglug (at):** koşulmuş (at)⁴⁰

Karahanlı Türkçesi’nde:

koş-: yazmak, şiir düzmek, **koşug:** şiir, **koşul-:** yazılmak, düzenlemek, şiir düzülme⁴¹

Koş kılıç kına sığmas (iki kılıç bir kına sığmaz) DLT 1-359

bu Türkçe koşuglar tüzettim sanga

okırda unıtma du’a kul manga (KB 75)

barusun bitimiş yetürmiş nizam

bu Kaşgar ilinde koşulmuş tamam (KB 59)

Çağatay Türkçesi’nde:

koş: çift, **koş-, koşmak:** çiftleşmek, birleşmek⁴²

³⁸ *Türkçe Sözlük*, Gözden geçirilmiş 5.Baskı, TDK yay. sayı:293, Ankara 1969

***Not:** koşmak (II): 1.her adımda atlayarak hızlı yürümek, 2. koşuya çıkmak, 3.kovalamak üstüne düşmek anlamlarına gelen eşadlı sözcük ile konumuzun bir ilgisi yoktur.

³⁹ *Temel Türkçe Sözlük*, Şemsettin Sami, *Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-ı Türki*, C.3, Tercüman Genel Kültür Yayınları, İstanbul 1991

⁴⁰ *Eski Türkçenin Grameri*, s. 282

⁴¹ *Kutadgu Bilig İndeks* s. 272

Eski Anadolu Türkçesi'nde:

koşa: çift, eş, ikiz⁴³

koşa badem sığmayan dar ağızlım (Dede Korkut Kitabı)

koşa komak: yanyana getirmek⁴⁴

“Çalab Tanrı ara Habibim dedi

Adı kendi adıyla koşa kodu” (14. yy Süheyl ü Nevbahar)

koşmak (I): Arkadaş olarak vermek, terfik etmek, eklemek, zammemek⁴⁵

“Yiğirmi bin bahadır uğürtleyip bile koştı” (14. yy. Antername)

koştaş (koşdaş): meslektaş, koldaş, arkadaş, kapı yoldaşı⁴⁶

“Herki ana şeytan koşula ne yaman koştaşdır (15. yy. Cevahir-ül-Esdaf)

koşulmak: katılmak (bir işte) birbirine katılmak, terfik edilmek⁴⁷

“koşuluben varır kahrına şahın

İmamı olduğuyçün her günahın” (15. yy Gülzar-ı Tennuri)

Kazak Türkçesi'nde⁴⁸:

kos-: 1 iki tane, çift, birbirine eş, katmak ilave etmek,

kosa: beraber, birlikte, yanında,

kosaktav: hayvanı veya başka bir şeyi birbirine karıştırarak yan yana bağlamak,

kosalgı: ilave, yanında, ayrıca, fazladan,

kosiluv: iştirak etmek, birleşmek, dahil olmak,

kosılısuv: beraberce iştirak etmek, dahil olmak

Kırgız Türkçesi'nde:

koş-: 1. katmak, birleştirmek ilave etmek, çift yapmak, çiftleştirmek⁴⁹

baş koş: beraber, hep birlikte

koşçu: 1. yolda refakat eden, maiyet, 2. çift sürücü⁵⁰

koşmo: birleşik,

koşok: birbirinin boyunlarına bağlanmış olan koyunlar, keçiler dizisi,

koştoş: güçe, kervana iştirak eden⁵¹

koşul-: katılmak, birleşmek,

koşuna: komşu olan⁵²

Karaçay Lehçesinde⁵³:

k'oş-: birleştirmek, eklemek,

k'oştur-: birleştirmek, yanına katmak,

k'oşul-: katılmak, birleşmek,

⁴² Kaya Türkay, *Ali Şir Nevai-Bedâyi'u'l-Vasat*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bil. Ens. Ankara 1988

⁴³ Yeni Tarama Sözlüğü, s. 145

⁴⁴ age. s. 145

⁴⁵ age. s. 145

⁴⁶ age. s. 145

⁴⁷ age. s. 145

⁴⁸ *Kazak Tilinin Sözdüğü* s. 174

⁴⁹ *Kırgız Sözlüğü II*, s. 491

⁵⁰ *Kırgız Sözlüğü II*, s. 491

⁵¹ *Kırgız Sözlüğü II*, s. 492

⁵² *Kırgız Sözlüğü II*, s. 493

⁵³ Wilhelm Pröhle, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1304 Ankara 1991, s. 56

k'oşulğan: ilave, ek
Azeri Türkçesi'nde⁵⁴:

goşa: 1.çift, iki tane, bir çift, yanyana duran 2.ikisi yanyana, beraber, birlikte 3 iki

goşag: çift halde ikisi beraber olduğu halde, durumda

goşagören: şaşı, bir şeyi iki gören

goşalama:iki yapmak, yanyana koymak

Anadolu ağızlarında da bu fiil canlı olarak varyantları ile birlikte yaşamaktadır⁵⁵:

koşa (III) sınırdaş, yanyana (Koras-Ezm., Erciş-Vn)

koşa (IV) koş (I) av tüfeği, Çifte (İğdir-Krs)

koşatlamak: Birbirine destek olmak yardım etmek (Akifiye-Mr.)

koşkoş: birbirine bitişik olan meyve ya da sebze

koşlamak: iki ipi bir araya getirip bükmek, iki kat etmek (Genesin, Avanos-Nş., Belenkesli, Mesin-İç.)

koşmer: birbirinden ayrılmayan kible yönünde doğan çift yıldız (Bahçe-Adana)

goşa (I) goşam: çift, çifte (Koyundere, Ahıska, İğdir-Krs.)

Ayrıca, Anadolu'nun pek çok yerinde deyimleşmiş olarak yaşayan:

“koşaca karımak”, “koşa karımak” (Sivhisar-Es, Ayaş-Ank), “koşa yaşasınar”

(Ky) şeklindeki dualar yeni evli çiftlere, “ömür boyu birlikte yaşasınlar” anlamında söylenir.

Sonuç:

"komşu" sözcüğümüze bütün Türk Dünyasının ortak mantığı ile baktığımızda, insan hayatının en önemli ilişkilerinden birisi olan komşuluğun sözcüklerde öneminin vurgulanmış olduğu dikkat çeker. Çünkü Türkler için komşuluk tesadüfen evlerin yanyana düşmesinden ibaret olmayıp, bir paylaşımı, bir ortak hareket etmeyi kapsar.

Bu günkü Türk dilinin bütününe baktığımızda karşımıza üç biçim çıkmaktadır:

kör->körşi, 2. kon->konşı, 3. koş->koşni.

Bizim vurgulamak istediğimiz, "koşmak" fiilinin tarihi ve günümüz ortak Türkçesindeki anlam zenginliğinden yola çıkarak, Doğu Türkçesi'nde görülen "koşni" söyleminin komşuluk ilişkisi ile nasıl örtüştüğüdür.

"konmak" eylemi, belki de daima gözünü Batıya diken, yeni yerler keşfetme sevdasında olan Oğuzlar için daha öncelikli iken, Ata yurdunun bekçisi Doğu Türkleri için "birliktelik", "olanı paylaşmak", "kader birliği etmek" anlamında "koşmak" sözcüğü komşuluk ilişkisini daha iyi anlatmaktadır.

⁵⁴ Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB. yay. I.Cilt, İstanbul 1994, s.541

⁵⁵ *Derleme sözlüğü VIII*, Türk Dil Kurumu yay. No: 211/8

KAYNAKÇA:

- Ahmet Caferoğlu, *Uygur Sözlüğü*, İstanbul Burhanettin Matbaası, 1934
- A. von Gabain (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev: Mehmet Akalın, Ankara
- Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş III*, Kltür Bakanlığı Yay. No: 638 Ankara 1991
- Bernardo da Parigi, *Vocabulario Italino- Tvrchesco(Söz Kitabı)* I-III Roma 1665
- Çev: Besim Atalay, *Divan ü Lügati 't- Türk*, Türk Dil Kurum Yay./521 C. I
- Derleme sözlüğü* VIII, Türk Dil Kurumu yay. No:211/8
- Emine Ceylan, "*Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri, Çuvaşça-Türkçe/Türkçe Çuvaşça Sözlük*" Simurg, Ankara 1996
- Fikret Turan, *Eski Oğuzca Satırları Tematik Sözlük Bahşayış Lügati*, Basılmamış Doçentlik Çalışması, İstanbul 2000
- François de Mesgnien Meninski, *Linguarum Orientalium, Tarcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu grammatica Turcica*, Vienna, I-III 1680
- Giovanni da Molino, *Dictionario Della Lingua Italiana Tvrchesca*, Roma 1641
- Hamdi Hasan, *Makedonya ve Kosova Türkleerinde Kullanılan Atasözü ve Deyimler*, TDK yay. No:685, Ankara 1997
- Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999 (2.baskı)
- Himmet Biray, *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1398
- Hüseyin Kazım Kadri, *Büyük Türk Lügati*, C.III, s.890
- İlhan Çeneli "*Nogay Atasözleri*" Türklük Araştırmaları Dergisi
- İlhan Çeneli "*Kumuk Atasözlerinden Örnekler*" Türk Kültürü, Yıl:22, Sayı:252, Ankara 1984
- Jakab Nagy de Harsanány, *Coloquia Familiaria Turcico Latina*, Köln 1672
- K. K. Yudahin "*Kırgız Sözlüğü II*" Çev. Abdullah Taymas, Türk Dil Kurumu Yayınları No:121, Ankara 1994
- K.Grönbech, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, Çev:Kemal Aytaç Kültür Bakanlığı Yay./1396 Ankara 1992
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı/1371, Kaynak Eserler/54
- Kaya Türkay, *Ali Şir Nevai-Bedâyi'u'l-Vasat*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv.Sosyal Bil. Ens. 1988
- Levent Doğan, *Kırgız Atasözleri, Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması*, Türk Kültürü, Temmuz-2000, S.447
- Martti Rasanen, *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki 1969
- Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1348 Ankara 1991
- Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay:47, Seri:IV-Sayı: A12 , İstanbul 1979
- Sevgi Elmas "*Şınar Kolan Amanov*", Trakya Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. Bitirme Ödevi, Edirne 1995
- Seyfettin Altaylı, *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü*, MEB. yay. I.Cilt, İstanbul 1994
- Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, At The Clarendon Press 1972
- Tadeusz Kowalski "*Karayim Lehçesi Sözlüğü*" Çev: Kemal Aytaç, Engin Matbaası, Ankara 1996
- Türk Dünyası Araştırmaları, "*Kazak Tilinin Sözdüğü'ndan Tercüme Edilmiştir*", S.172 İstanbul 1984
- Wilhelm Pröhle, *Karaçay Lehçesi Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları/1304 Ankara 1991
- Yeni Tarama Sözlüğü IV 2.Baskı TDK yay. 212 , Ankara 1996
- Yuriv Vasilyev, Fatih Kirişcioğlu, Gülsüm Killi "*Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK yay.No:637, Ankara 1996

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 139-174, ELAZIĞ-2002

NARRATIVE STRATEGY IN KEMAL TAHİR'S *DEVLET ANA* *Kemal Tahir'in Devlet Ana'daki Anlatı Stratejisi*

Ramazan GÜLENDAM*

Özet

Bu çalışmada, Kemal Tahir'in ideolojik mesajlarını okuruna kabul ettirmek için eserlerinde izlediği anlatı stratejisi, onun en çok bilinen tarihî romanı *Devlet Ana* esas alınarak ve anlatı-bilim bir üst dil olarak kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada, özellikle, *Devlet Ana*'nın anlatımının (üslûbun) nasıl oluşturulduğu irdelendiğinden; ilk olarak romanın *olay kurgusu* incelenmiş, daha sonra da bir tür ileti olan anlatının en önemli iletişim unsuru (katılımcısı) olan *anlatıcı* üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Devlet Ana, anlatı, anlatı-bilim, kurgu, anlatıcı.

Abstract

This work studies the narrative strategy of Kemal Tahir based on his the most popular historical novel *Devlet Ana* by using narratology as a metalanguage and indicates the way in which the author moves his readers to accept his ideological messages. Since the present study discusses particularly the way in which the aspect of narration is organised in *Devlet Ana*, firstly, the plot of the novel is analysed; secondly, the most important narrative participant in the narrative communication, so-called *narrator*, is examined.

Key Words: Kemal Tahir, Devlet Ana, narrative, narratology, plot, narrator.

* Dr. Çanakkale 18 Mart Üni., Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. rgulendam@hotmail.com

Introduction

Kemal Tahir (Demir) (b.1910 - d.1973) is one of the leading novelists in modern Turkish literature. He was a socialist,¹ and used the medium of the novel to communicate many ideas about the world and about what it means to be human. His novels are both entertaining and intellectually stimulating.

I have chosen *Devlet Ana* (Mother State) (1967) to analyse his narrative strategy. For this purpose, I will use the second edition of *Devlet Ana* (Bilgi Yayınevi, 1969). No doubt authors have certain habitual practices, and what is true of one novel is likely to be true of other novels by the same author. However, this is not entirely so. An author's habits may vary at different times of his/her career; s/he may vary his/her procedure according to the demands of his/her subject. Therefore, in this study, discussions will not be restricted to *Devlet Ana*, since it is necessary to utilise information from the other novels of the author in question in order to understand his narrative strategy. *Devlet Ana* is about the foundation of the Ottoman Empire² and the most widely known and criticised novel of the author. After being published in 1967, as Uturgauri (1989: 105) points out, *Devlet Ana* caused much controversy in the press, and there were many discussions and many publications on it during the first four years after its publication. I have found more than thirty articles on *Devlet Ana* alone. Also, some periodicals such as *Dost* (Ocak-1968) published special issues and special sections about the novel and its author, and some panels, such as the one organised by Mehmet Seyda (1969), were assembled. Whereas several critics such as Tahir Alangu (1967), Hulûsi Dosdoğru (1974: 388), and İsmet Bozdağ (1968: 12-13) claim that *Devlet Ana* is the first real Turkish novel and has a special importance in the history of the Turkish novel, some critics such as Tahsin Yücel (1970), Murat Belge (1994: 162-167), Semih Gümüş (1999), Oktay Akbal (1968a,b), and Ferit Edgü (1968a,b) do not even accept the work as a novel. Halit Refiğ (1971: 78) also does not see *Devlet Ana* as a classical novel but as 'a book of wisdom' that can only be seen in the Oriental literature tradition. However, for him, this is not a question of deficiency in the novel but rather of superiority. According to Tarık Buğra (24.4.1973), on the other hand, *Devlet Ana* is a false interpretation, and has some deficiencies and historical gaps. However, these do not prevent it from being technically 'a first-class novel'.

Turkish readers in the 1960s, who, whether influenced by Westernisation that was

¹ According to Kemal Tahir, socialism is the best model for the Turkish society. For more detail see Kemal Tahir (1992: 364); Kemal Tahir (1989b: 231, 238, 241); Selahattin Hilav (1995: 75-102), Hilmi Yavuz (1996a: 65-79); Mustafa Miyasoğlu (1998: 32-33). However, it should be noted that he cannot be classified along the stereotypical intellectual lines of 'the left' or 'the right'.

² It is worth noting that after *Devlet Ana*, Kemal Tahir has been popularly nicknamed 'the writer of the Ottoman state'.

heavily criticised by Kemal Tahir or not, are to be regarded as the first readers of *Devlet Ana*, which praises the Ottoman society above the society of the West. Thus, the important point to be kept in mind with regard to *Devlet Ana* is that it originated from and functioned within such a socio-historic context. In this way, *Devlet Ana* differs from many other novels. Its primary aim was not to be a 'pure' artistic text or 'light' reading. In terms of Jakobson's (1961) communication model³, its primary aim can thus be described as conative and not poetic. It was written primarily in order to provoke a certain response from its readers. Kemal Tahir explains his aim in writing this novel as follows:⁴

You see, there is a huge slackness in society... There is a lack of confidence, anxiety, and a weltering in despair amongst the people! I will try to expunge this despair and give confidence to society, and try to blow a new breath into the spirits with my new novel. That is why I chose the first years of the foundation of the Ottoman State as my subject. (İsmet Bozdağ, 1980: 103)

We are searching for the precious essence in our history, which will praise our people and our nation in the future... Devlet Ana which narrates what happened 600 years ago was written with the hope that it will enlighten the events of today, in one sense, of the future. (Kemal Tahir, 1990: 39-40)

In sum, this novel is structured in such a way as to show the positive features of the Ottoman Turkish society so that the confidence of Turkish people themselves against the West might be strengthened and deepened. This purpose should be kept in mind -even in a narratological analysis- in order to facilitate a reading of the text that might be termed adequate in terms of the structure and the (self-)stated purpose of the text.

1. The plot of *Devlet Ana*⁵

Rimmon-Kenan (1983: 13-20) prefers not to use the term *plot*, as she regards it as too vague for critical usage. Instead, she prefers to speak of "*surface narrative structure*", singling out *time* and *causality* –two of the aspects also mentioned by Culpepper (1983: 79-84)⁶- as two main principles in the combination of events into sequences, and of sequences into story. However, three more principles, which may be employed in the combination of sequences into story, should be added: *space*, *character* and *internal relationship(s) between sequences* (contrast and similarity).

In the following discussion, the term "*plot*" will be used to refer to the dynamic pattern of the interpretative ordering (Brooks, 1984: 25) of the surface structure of *Devlet*

³ His scheme for the functional classification of language is based on a systematic theory of language, and distinguishes six functions (referential, emotive, conative, phatic, poetic, metalinguistic), each corresponding to one essential aspect of the discourse situation.

⁴ See also 'Kemal Tahir'e 5 Soru, Kemal Tahir'den 5 Cevap', *Kitaplar Arasında* 1:1 (1968), 5.

⁵ For a detailed discussion of various approaches to the plot of *Devlet Ana*, see Gülemdam (1999a).

⁶ This is easily demonstrated by comparing Culpepper's theoretical discussion of plot with that of R. L. Caserio (1979: 3-26).

Ana. These relationships between the events can usually be described in terms of one or more of the following principles: time, causality, space, character and internal relationships.

Devlet Ana is divided into four sections⁷: I. Kancık Vuruş (Traacherous Blow), II. Uyandırılan Işık (The Awakened Light), III. Dost Çelmesi (The Friend's Deception), and IV. Derin Geçit (Deep Passage)⁸. The plot of *Devlet Ana* may be summarised as the superiority of the Ottoman society in all aspects to the Western society; in other words, a comparison between the good/positive side and the bad/negative side. The plot of *Devlet Ana* unfolds in the following way:

In **Section I**, Notüs Gladyüs, a knight of the St. John order, comes to and settles in an inn, Issızhan, that belongs to a Greek family, Mavro and his sister Liya, and this is separated from Söğüt, the capital of the newly-founded Ottoman frontier, by a vast swamp. There he meets two of his friends (Uranha, the Turcople captain, and Monk Benito) and the most famous Turkish poet in that era, Yunus Emre, and a slave, Kurt Ali. In this part, there are long conversations among them, especially between Notüs Gladyüs and Mavro. These dialogues, namely in the first part of the novel, form the setting (atmosphere) of the novel. Through these conversations, the social, political, economical, and geographical settings of the novel are given and an economical, social and moral comparison is made between the East and the West.

During the night of his stay, around morning time, Notüs Gladyüs tries to rape the lady of the inn, Liya, but he fails. The next day, with his two friends, the knight goes to the monk's cave. There they prepare themselves for a journey through the swamp while Kamagan Dervish, a Mongolian priest, spies on them. They cross the swamp with the monk's help, reach Dönmezköy (a village, where the Christian community, who took refuge in the Ottomans, live on the outskirts of Söğüt) and there they kill the trainer of Ertuğrul Beg's horses, Demircan, the beloved of Liya; and also rape and kill Liya who happens to be there with her lover. They also steal horses and take Liya's body with them

⁷ However, this number increased in its later editions. For instance, the 9th edition, which was published by Tekin Yaymevi in 1989, is divided into six parts. It is a common convention in many novels of the eighteenth and nineteenth centuries, to divide the novel into virtually self-contained sections. According to A. A. Mendilow (1952: 269), "this practice derived from the structure of the epic and was further supported by publication in instalments in journals and magazines."

In *Devlet Ana*, every section has sub-sections. During this process, it seems that a certain purpose was followed, because the novel, interestingly, is divided into 6 sections and every section has 3 sub-sections. This structure reminds us of the influences of Turkish folk literature on the novel. This also shows how carefully he planned his novel.

⁸ At first, Kemal Tahir intended to give this name ('*Derin Geçit*') as a title to the novel. However, after the opposition of some of his friends, such as Metin Erksan, Halit Refiğ and Ali Dilber, he changed his mind and decided to call it as '*Devlet Ana*'. For this long and exhausting process see Refiğ (2000: 109-112).

and escape to Karacahisar –another settlement near Söğüt.

Section II begins with a traditional initiation ceremony of the ‘*akhī*’ (or ‘*futuwwatiyya*’)⁹ organisation, which played an effective role during the foundation of the Ottoman Empire with the other three groups -Ghaziyān-ı Rūm, Abdālān-ı Rūm, and Bajīyān-ı Rūm- according to some historians.¹⁰ However, when it is over we find out –to our amazement- that this is a children’s game, rather than an actual ceremony. This is an excellent display of Kemal Tahir’s narrative strategy. He employs the same technique in another of his works, *Göl İnsanları* (The People of the Lake) (1958: 103-108), a compilation of four short stories. One critic, Murat Belge (1994: 164), claims that this scene is totally irrelevant to the development of the novel, for there is no functionalism in making children play ‘*akhīsm*’. For him, this ceremony has no place in the novel. This could be debated, because there is one character who later becomes ‘an individual’ in the novel, Kerim, whose development could not be understood if this scene were neglected. Moreover, as Berna Moran (1991: 162) points out, this scene has other important functions and implications: to give information about ‘*akhīsm*’ and to show the state of morality in Söğüt.

When the trainer’s dog that was wounded by Uranha’s arrow arrives at Söğüt, Kerim, the brother of Demircan, and his friend Orhan Beg, the son of Osman Beg, go to Dönmezköy in order to find the carcass of a wolf, which they think the dog has killed. However, they find the corpse of Demircan instead. Thereupon, the Ottomans immediately gather. While the meeting is still in progress, they learn that Ertuğrul Beg has just died. At this meeting, in spite of his uncle Dündar Alp’s opposition, Osman Beg is chosen as the new leader of Söğüt. After burying his father, Osman Beg and Kerim go to İtburnu, where Sheikh Edebālī –their religious leader- lives, to take his advices and to talk matters over with him, and come back to Söğüt for another meeting. In this meeting, they must decide whether to start a war or not. While the meeting is taking place a Byzantine prince, Filatyos, (the brother of the ruler of the Karacahisar frontier) comes to Söğüt. He brings along Mavro and accuses Demircan of forcing Liya to become a Muslim, and of raping her, and then killing her. He wants to use Mavro as a witness, but Mavro refuses to do so and takes refuge in the Ottomans in spite of Filatyos. Osman persuades him by saying that there has been a misunderstanding on their part and further

⁹ There are many publications about this organisation. For example, see Abdülbaki Gölpınarlı (1949-1950); Şinasi İlhan (1928); İlhan Tarus (1947); Franz Taeschner (1964); Neşet Çağatay (1974); Sabahattin Güllülü (1977).

¹⁰ See, for instance, Sencer Divitçioğlu (1981: 55-57); M. Fuad Köprülü (1992: 87-108). Paul Wittek’s book, *The Rise of The Ottoman Empire* (London, 1965), gives an account of the frontier structure of Western Anatolia (especially on *ghazis*) at the time of frontier warfare. For a different point of view on the meaning of ‘ghazi’ see Colin Imber (2000).

adds that these are the evil works of enemies, who desire to sow the seeds of enmity between the two frontiers – one Greek and the other Muslim. Mavro is not given back to the prince and is adopted by Bacıbey (Devlet Hatun or Devlet Ana), mother of Kerim and Demircan.

In the beginning of **Section III**, while Kaplan Çavuş, the father of Aslıhan (Kerim's lover), tries to train Kerim and Mavro as warriors in order to take revenge on the killers of their brother and sister, his poet friend, Yunus Emre, brings good news to Osman Beg in Söğüt about Sheikh Edebâli's daughter, Balkız: Edebâli has accepted Osman's proposal (his first attempt was not accepted by Edebâli) to marry Balkız. Osman decides to send for a second time his friend, Alışar Beg, the ruler of Eskişehir, to Edebâli to ask for the hand of Balkız. However, Alışar asks her hand for himself, but does not get a positive reply from her father upon which he decides to kidnap her. He hires Knight Notüs Gladys and Uranha for this purpose, but they fail to kidnap her. Then the enemies of the Ottomans, Filatyos, Notüs Gladys, Uranha, Alışar Beg, and Çudaroğlu –a Mongolian robber-, lay traps for Osman Beg when he goes to visit a friend of his, Nurettin Beg, in a neighbouring Muslim settlement. Again the Ottomans are triumphant. Alışar is killed by Osman Beg. After the incident, Osman Beg firstly goes to Edebâli to inform him about the situation and with her father's permission he marries Balkız.

In **Section IV**, it becomes clear to Mavro that these traps and attacks have been planned and executed by the knight, his two friends, and some other enemies, who are settled in this region, such as Christian princes ('*tekfurs*'). Meanwhile, Orhan Beg saves the daughter of the prince of Yarhisar, Lotüs, from drowning, and falls in love with her. Another attempt to attack the Ottoman caravan fails, because Osman Beg receives information about it from a slave, Kurt Ali, and has taken precautions. After that, Kerim enters the monk's cave and finds out for certain that Monk Benito is one of the enemies of Ottomans who organised the attacks against them. However, Kerim falls into a trap that had been prepared by Monk Benito and is wounded. Eventually all chances of preserving peace are gone forever. The prince of Yarhisar is persuaded by the enemies of the Ottomans to allow his daughter Lotüs, to marry the prince of Bilecik, and Osman Beg is invited to the wedding in order to trap him. He learns about this trap from his spies and takes precautions again and beats all of them and conquers all the surrounding territories, including Bilecik, and this puts an end to enemy attacks. In the meantime, Kerim and Mavro chase their foes, the knight and the Turcople captain, all the way to the inn, Issızhan – and there they kill them. In the end, Kerim goes back to his books and becomes a mullah (in Turkish '*molla*') not a warrior in spite of the wishes of his mother. In other words, he becomes an 'individual'.

The next aspect to be discussed is the question of which principles of combination

are used in the structuring and development of the plot of *Devlet Ana*. As mentioned above, in the theoretical discussion, the following five basic principles that may be used in the translation of events into sequences and of sequences into plots, were: time, causality, space, character and internal relationships (such as contrast and similarity).

In the development of the plot of *Devlet Ana* all of these principles of combination are used, but it is clear that not all are used to the same extent. A close analysis of the development of the plot throughout the parts reveals that *internal relationships*, *causality*, and *character* are used as the most important principles in the combination of different sequences of events to form a plot. By means of these three principles smaller narrative units are integrated to form part of a coherent whole. This happens in the following way:

Internal relationship(s) between sequences is used as the most important principle in combining different sequences, as a pattern of contrast can be detected in most of the sequences of events that are narrated. This 'underlying' pattern is the conflict between the East (the positive side) and the West (the negative side). The author of *Devlet Ana*, as mentioned before, tries to prove that Anatolian people are different from and superior to Western people. He organises events in order to show people's reactions to the same event. For instance, he puts a slave, Kurt Ali, in his novel just to compare the perspectives of the two sides on slaves and the problem of slavery. This pattern is used over and over again in combining events into sequences. Thus, cohesion is created between all the individual sequences in which the same pattern is used. The main reason for beginning the second section of the novel with the initiation ceremony of the '*akhī*' organization is also related to this pattern. In the first section of the novel, the author shows us the immorality of Western people by using Knight Notūs Gladyūs and Monk Benito. In order to make a comparison between the morality of Western people and the morality of the people of Söğüt, he uses this ceremony. In section IV, for the same purpose, the author also uses the immorality of the people of Bilecik (the Byzantines) (*Devlet Ana*: 557-566).

As a result of the frequent use of the principle of contrast, *Devlet Ana* sometimes displays a static dimension: the features of the Anatolian people (the East) and the reaction of Western people, which are especially represented by Knight Notūs Gladyūs, to them and the opposing values of the two groups are made clear from the outset. As a matter of fact, for Kemal Tahir, every plot, whether in a novel or in a film, should be based on a certain and obvious conflict that highlights two opposite sides –good and bad. Kemal Tahir often emphasises this narrative strategy, which reminds us of folk literature¹¹, in his notes:

Unless one can assure that there is an open conflict and sides of this conflict are clarified,

¹¹ See Gülendem (1999a: 20-21).

unless all events are shared between the two sides in conflict and the story is taken to the climax, to the finale, one cannot talk about the existence of a subject for the cinema, let alone its perfection. (Kemal Tahir, 1990: 214).

Only after the main conflict and the two opposing sides involved in this conflict become obviously apparent, one is able to talk about technique, style, and setting. (Kemal Tahir, 1990: 217).

If the topic, namely the conflict, and the sides that take part in this conflict are chosen correctly, the conflict gains the desired impression and density spontaneously on its own, towards the end. (Kemal Tahir, 1990: 218).

The reason for the main conflict and the characteristics of the opposite sides, which will lead to this conflict, are emphasised by the conversations between Mavro, Notüs Gladys, and Yunus Emre in the first part of *Devlet Ana*. After this detailed introductory part, the main conflict that occurs between the Ottomans and their enemies begins. Meanwhile, the reader encounters an essential element of the adventure novels: a struggle between those who want to complete a mission in a certain time and those who do not want to let them reach their target. As a matter of fact, many of his novels, especially after *Devlet Ana*, contain elements of the newspaper¹², detective story¹³, and popular adventure novel. In his novel, he also widely applied the device typical in adventure literature of joining contrasting elements such as villains and heroes. And, indeed, one might ask why he used the narrative technique of the adventure novel in his narrative strategy. There are several reasons. First of all, with its central interest in plot, the adventure novel was a brilliant solution to a basic problem of Kemal Tahir's creative poetics. He created models of gripping narrative interest, and by doing so satisfied his main requirement in the area of novelistic technique. He knew that his concept of the novel, which was very wide and embraced all spheres of thought –tragedy, philosophy, sociology, economics, and history- had to be interesting externally because of its great internal complexity in order to hold the reader's interest. He understood that the difficult path for the reader through the labyrinth of theories, characters, and human relations in one book had to be made easier by the liveliness and interest of the plot. In order to

¹² This feature is very obvious in *Yol Ayrımı* (Cross-Roads) (1977) in which some of the main characters are journalists. It also should not be forgotten that, like the majority of important writers, he himself worked many years as a journalist.

¹³ He, especially, uses the structure of the detective story, which is divided into three types –*whodunit*, *thriller*, and *suspense*- by Todorov (1977), in his *Kurt Kanunu* (The Wolf's Law) (1969). Berna Moran (1991: 141-157) successfully analyses the structure of this novel in accordance with Todorov's classification. It should not also be forgotten that after his release from the prison in 1950, under a dozen pseudonyms such as Bedri Eser, Nurettin Demir, İsmail Kemalettin (this is his real first name), Kör Duman, Samim Aşkın, Ali Gıcırlı, F. M. İkinci, and Celâl Dağlar, Kemal Tahir busily produced or translated a great number of detective stories and adventure novels, which were serialised in various popular dailies. For more detail, see İz (1978), Çelik (1974), and Dosdoğru (1974: 443-450).

impress and attract the reader Kemal Tahir also uses humour in the characters' dialogues.

According to Kemal Tahir (1989a: 56; Seyda, 1969: 42), his type of Turkish novel should reflect 'the spirit of the Turk' ('*Türk ruhu*' or '*Türk dehası*')¹⁴ and this génic spirit should also inform the narrative structure of the novel. So, it could be said that one of the reasons for creating such scenarios in *Devlet Ana* is that the society it described was semi-nomadic. The same way, as I will mention later, could also be argued that one of the reasons for including such long dialogues in the novel is that the people targeted are dominated by an oral culture.

On the other hand, the principle of *causality* is also used as a principle in combining the sequences of events in *Devlet Ana* into a plot. At the beginning of the novel, this principle is demonstrated in the attempts to spoil the peace in the region, and this is seen as a reaction against the Turcomans who constitute a strong community in the region. In the plot of *Devlet Ana*, the events are narrated in detail. They are linked to one another tightly and are set up successively, as in detective novels.

In addition to the aforementioned aspect of *Devlet Ana*, there is another important element, which is worth mentioning here: chiasmatic coherence of the events. Briefly, chiasmus 'is a rhetorical term to describe a construction involving the repetition of words or elements in reverse order' (ABC: C'B'A') (K. Wales, 1989: 62). When we look at *Devlet Ana* as a whole narration, it will be seen that the story begins with the arrival of the knight and his friend, Uranha, at Issızhan where they plan to steal Ertuğrul's warhorses and spoil the peaceful atmosphere of the region. The knight, who never turns his back to anyone for his fear of being killed from behind, is also vehemently afraid of standing next to the edge of the cliff, and Uranha killed Kerim's brother, Demircan, and Mavro's sister, Liya (A). Interestingly enough, at the end of novel, both the knight and Uranha are killed by Kerim and Mavro in Issızhan. Furthermore, the knight died falling over the edge of that cliff which he had likened to hell at the beginning of the novel (A').

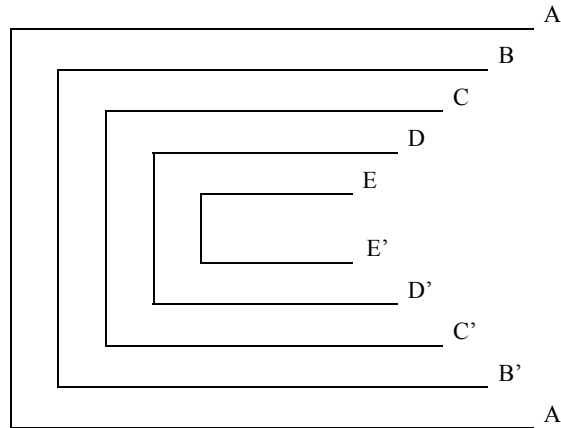
At the second stage, we come across another important chiasmus structure in *Devlet Ana*. Here the sequence of events revolve around their (the knight and Uranha) plans to steal Ertuğrul's horses in order to earn money by selling them and prepare a good future for themselves in the region. They even dreamed of establishing a principedom in the region. For this purpose, they cross the swamp following the instructions of Monk Benito (B). Curiously, the second half of this pair is in stark contrast to their initial plan. Here, their life is in chaos. This time they pass through the swamp again in order to save their souls from death. The money (gold) they made is stolen by their guide Pervane Subaşı. Symbolically speaking, the guide misleads them, and their hope of securing their future in

¹⁴ See, Hilmi Yavuz (1996b: 53-55).

the region, through the establishment of a principdom fades and disappears below the muddy surface of swamp (B').

The author highlights another stark contrast between Söğüt (Ottoman principality) and Bilecik (Byzantium principality) at stage three in our chiasmus structure. Briefly, the narration begins with a traditional initiation ceremony of the 'akhī' organization. This represents the morality of Turcomans, the people of the East. They place enormous importance on the preservation of virtue and morality in society (C). On the other hand, the second half of this part introduces us to the people who live in Bilecik (the West). The major characteristic of Western people portrayed by the novel is the corruption in their moral lives. They are depicted as people who chase after money, satisfy their sexual desires and so forth (C'). So the contrast created between the East and the West symbolises the virtues of the Turcomans and the degenerated life of the Byzantines in Anatolia.

This structural unity can be best shown in the following chiasmus scheme:

The author not only deals with laymen and leaders' moral lives, but also examines the lives of the religious leaders in their communities. In his usual style, the author presents two different personalities for the East and the West. As a representative of the East, Sheikh Edebāli is an honest, powerful, pure and religious person. In addition, his dervish lodge, which is surrounded by the trees and vineyards, is described metaphorically as paradise (D). However, the cave where Monk Benito lives is dark and dirty, like his clothes. In contrast to Edebāli's dervish lodge, this is situated in the middle of a barren hill in front of the swamp. There is no tree, house or planted area around it. It seems that the author is making a metaphorical connection between hell and the cave of Benito (D').

Whereas Section Three shows the Turks and the Byzantines, the last chiasmatic structure portrays the contrast between two Turkish principalities ('beyliks'), Söğüt and

Eskişehir. The main figures of this part are Alışar Beg, Hophop Cadi, Osman Beg, and Akçakoca. The *beg* of Eskişehir, Alışar, and his adviser, Hophop Cadi, are shown making secret plans to harm or deceive their subjects ('*reaya*'). Moreover, both Alışar and Hophop Cadi are corrupt and are portrayed running after women (E). However, the other Turcomans, Osman Beg and Akçakoca, are presented as honest and self-sacrificing people who work on behalf of their subjects. In contrast to Alışar's corrupt life, Osman Beg is introduced as a morally perfect man, especially in his sexual life. By the same token, his adviser Akçakoca, is a very kind person who always helps the people without expecting anything in return (E'). Like the comparison between Söğüt and Bilecik, the comparison between Söğüt and Eskişehir shows the moral and administrative superiority of Söğüt (Ottomans). Clearly, by this comparison, the author wants to show why the Ottomans alone established such a powerful empire rather than other Turcoman beyliks in Anatolia.

This chiasmatic construction describes the several elements in *Devlet Ana* in reverse order, which confirms the internal structural unity of the novel. For this reason, it is not plausible to accept the comment made by Tahsin Yücel regarding the effective relation among the different factors in the novel. According to Yücel (1983: 101), many elements in *Devlet Ana* are brought together randomly and serve to complete part of the narration rather than the whole text. Therefore, there is no internal coherence or well-organised structure in *Devlet Ana*.¹⁵ However, Berna Moran (1991: 174-5) claims that from beginning to end the novel shows internal coherence and, therefore, the novel is carefully structured.

Character is also used as a principle in combining sequences of events in the novel –yet not to same extent as the two principles discussed above. The author of *Devlet Ana* organizes some of the sequences of events in order to present Kerim's development as one of the most important characters of the novel. In order to present this process, as Moran (1991: 161-166) explains in detail, the author utilises myths and the structure of romance stories. The story of Kerim, with its three stages [*departure - initiation* (or *examination*) – *return*] is similar to the structures of romances, epics and myths.¹⁶

¹⁵ Even these two examples are enough to prove that the events of *Devlet Ana* are not organised accidentally and in this respect the novel is very successful. When Kerim appears in the novel, he is reading a book at the ceremony of '*akhi*' institution. At the end of the novel, he is presented again reading the book. Secondly, after the death of Kerim's brother, Kerim was forced by his mother using his father's whip to become a warrior. At the end, we come across a similar scene. This time, however, Kerim uses the whip to threaten his mother to become a mullah.

¹⁶ For detailed information about these stages, see J. Campbell (1971). Furthermore, the author of *Devlet Ana* also uses another theme of romance: 'Barren Country' or 'Shortage' (J. L. Weston, 1957: 56). At the beginning of *Devlet Ana*, the situation in Söğüt is not cheerful; then comes the action part that creates a situation in contrast to the beginning of the story. Briefly, the situation in Söğüt at the beginning of story is one of shortage, but later on the situation becomes one of abundance. Change from shortage to

At the beginning Kerim wants to become a mullah, but his mother Bacıbey does not want this. With Ertuğrul Beg's persuasion, at last, she allows him to become a mullah. After the death of his brother, Demircan, Kerim is forced by his mother to become a warrior. His mother burns his books and breaks his musical instrument. Then she gives him his brother's warrior dress and sword. Thus, Kerim decides to be a warrior unwillingly. After that, he is known as Kerim Can instead of Kerim Çelebi. This is the first stage (departure) in the story.

In the second stage (initiation or examination), Kerim has to be tested and has to die symbolically. For this reason, he enters the monk's cave (which is called 'the inn of the monster') and there he finds valuable books and treasures as well as the monk's secrets. After this event, he proves his bravery and is praised by the people, including his beloved Aslihan; and he is given the valuable books as reward for his heroic action. This shows that he passed the test successfully. In addition to this, having killed his brother's killer, he proves himself totally.

The final stage (return) represents revival (returning to his individuality) of Kerim. After returning to Söğüt, he hangs up his sword, and then starts to read his books. Meanwhile, his mother comes in, and takes the whip, which is a symbol of the power, in order to force him to throw out the books and take to the sword. However, this time, Kerim takes the whip from his mother's hand and forces her to calm down and commands her to go to kitchen in order to prepare food. This indicates that he has become an individual.

Although *time* and *space* are also used in the combination of sequences, they are

abundance is provided by the actions in the mid-part of the story. The reason for using this trope of change is again to introduce specific forms used for epic, legend, and folktale. As is known, these forms derived from the myths, which narrate what happens during rites of abundance, which are held to fend off the danger of shortages before spring. People believed that if they defeated the dark powers represented by the shortages, then abundance would return. These forms of myths are used in Western literature in the narration of some charming stories, though the forms are disguised in modern literature. Nonetheless, Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar and Kemal Tahir used these forms very clearly. And, in these novels, there is a clear effort to try to use the oral type of the narration to revive these styles (Moran, 1991: 36-56, 78-93, 158-180).

Besides, the device of shortage-abundance, we also come across another form used by myths that the rescue of the beloved or wife of the hero. Since woman represents productivity and fecundity, she is the symbol of abundance. In some myths, her kidnapping in the winter represents the weakness or dying of the earth, the rescue of her in the spring represents the richness and vitality of the earth. In *Devlet Ana*, the beloved of Osman Beg, Balkız, is also loved by Alışar Beg. Alışar Beg tries to kidnap her, but the men of Osman Beg arrive in time to save her. By the same token, Hiristanos, the Yarhisar prince, forces his daughter, Lotüs, to marry Rumanos, the prince of Bilecik. However, Lotüs loves Orhan, therefore she is locked in a room of the top of the castle. When the Turks defeat them, she is rescued from the castle and then she marries Orhan. Even Mavro's effort to rescue his (beloved) horse from Karacahisar can be considered in the same context.

less important for the overall structuring of the novel. In the plot of *Devlet Ana*, the sequences of the events are linked by means of *chronological* relationships. The function of the chronological framework is to provide a broad outline within which the dynamic interaction between Ottomans and their enemies is presented. The principle of *space* is mainly employed in describing the characters and making a comparison between Eastern people and Westerners. There is a great difference between the spatial settings, where the Westerners or the enemies of Ottomans live and those in which the Ottomans live. Whereas the enemies of the Ottomans (especially Mongols and Westerners) are shown presented in dirty and dark places, such as caves and swamps, the Ottomans are generally presented in clean and well-lighted places, such as Bacıbey's green, cool, and cheerful garden.

In the novel, the author manipulates his reader in such a way as to nurture particular opinions. For this purpose, he establishes a close relationship with the reader. This relationship should be kept in mind during our narratological analysis and also all future narratological/rhetorical studies about this author's novels. As mentioned before, for the purpose of this study I shall assume that the relationship between author and reader in *Devlet Ana* can be described broadly in terms of a process whereby the author guides the reader to accept a particular perspective on the Ottomans.

2. The narrator in *Devlet Ana*

The narrator of *Devlet Ana* can be classified as follows:

* With regard to the *narrative level* and *extent of participation* in the story, the narrator is to be classified as *extra-heterodiegetic narrator*. He is, like all the other narrators of the author's novels, extradiegetic narrators, as he always functions on superior narrative levels and is heterodiegetic narrator, as he is never presented as being one of the characters within the narrative. It is the higher narratorial authority in relation to the stories they narrate that confers on them the quality, which has often been called 'omniscience'. This narrator tends to be apparent in the narration; and with his explanations, interpretations, and judgements he wants to say we are here. 'Omniscience' is perhaps an exaggerated term for him, but his characteristics are relevant:

familiarity, in principle, with the characters' innermost thoughts and feelings; knowledge of past, present and future; presence in locations where characters are supposed to be unaccompanied; and knowledge of what happens in several places at the same time. (Rimmon-Kenan, 1983: 95).

In other words, his narrative vision is both panchronic and ubiquitous. (O'Neill, 1994: 62).

So, while narrating he knows everything related with events and characters that take place in those events. The narrator of *Devlet Ana*, for example, seems to know

everything about Osman Beg when talking about him:

Osman Beg was never seen to be angry or swearing at anyone since he had become a man.
(*Devlet Ana*: 373)

On the other hand, although the narrator of *Devlet Ana* rarely speaks of people who are in different places at the same time (i.e. the scene on page 450, which reflects the conversation between Orhan and Lotüs, firstly is presented through two characters (Mavro and Kerim), who are placed at the same stage with Orhan and Lotüs, but separated from them; limited focalisations; and this is presented through the narrator's eyes), he mostly narrates just an event instead of narrating all events that occur in different places at the same time, and leaves the other(s) to the character(s) who lived that event(s). This is the most prominent feature of Kemal Tahir's narrative strategy in his novels: most of the events are narrated by characters, called character-narrators (homodiegetic narrators).¹⁷ This method is the best way of reducing the narrator's overtness to a minimum: scenic representation is used as the dominant technique and this brings 'mimesis' to the foreground. By using dialogues between the characters, he is able to give many summaries, flashbacks (analepsis) and descriptions. For instance, in the first chapter of the novel, historical, political, social, and economical settings of the region are given through the dialogues between Mavro and Knight Notüs Gladys instead of being given by the narrator.¹⁸ Whenever the events that occurred in the past are to be narrated or summarised, the author gives this role to the characters rather than to the narrator. These narrator-characters narrate an incident that happened in the past or give information to the other characters that listen. In this way, as Berna Moran (1991: 177) points out, the author sets a 'theatre stage' that gives him both a narrator to present his story and the use of scenic representation [in Plato's (1963: 638) word, 'mimesis'] is more fascinating for the reader as a mode by which to draw his/her own conclusions from what s/he 'sees' and 'hears'. Pir Dervish, Ermeni (Armenian) Toros and Kel Dervish narrate at great length to Kerim and others gathered in Bacıbey's house the raid of Karacahisar (*Devlet Ana*: 485-503) is the best example in *Devlet Ana* for this. Briefly, as in epics, Kemal Tahir presents many events through witnesses in his novels. However, when characters are narrating an event, in order to save it from being monotonous, the author changes these character-narrators by dialogue and interference. It should be stressed that instead of describing an

¹⁷ See, for example, *Devlet Ana*, pp. 256-264; *Yorgun Savaşçı* (The Weary Warrior) (1968), pp. 112-117; *Rahmet Yolları Kesti* (Rain Block the Roads) (1975), pp. 165-180, 183-190; *Yediçınar Yaylası* (The Sevenplains Plateau) (1958), pp. 179-189; *Sağırdere* (The Deafcreek) (1974), pp. 78-81.

¹⁸ As a matter of fact, as is emphasised by critics such as Fethi Naci (1994: 144-147), Hilmi Yavuz (1996a: 74-75), Orhan Pamuk (1997: 173-183), and Atilla İlhan (1997: 64), in Kemal Tahir's novels many commentaries that he wishes to make on social habits and customs and information are presented through the speeches of the characters.

event itself, the narration of it by a character is presented, giving it a different scenic representation. In other words, the narrator does not narrate the story, but rather, he presents the narration of the story by the ones who lived it. As stated above, this method has an excessive reliance on direct speech and conversation, and this can be seen throughout *Devlet Ana* and is one of the most important techniques that Kemal Tahir uses in his narrative strategies. Therefore, as will be seen later, this method reduces the perceptibility of the extra-heterodiegetic narrator in the novel. In this method, the character-narrator does not narrate his/her story to us but to the other characters that listen to him/her. In other words, his/her narratee on the stage is not us as readers (called as 'heterodiegetic narratees') but homodiegetic narratee(s). We, as the real readers, are just the audience for the character-narrators. This method reminds us of Turkish traditional narratives, especially the popular forms of theatrical entertainment such as *meddah* (story-teller)¹⁹ and *ortaoyunu*²⁰ (improvised comedy or theatrical representation with a central stage). For instance, Kel Dervish obviously uses the style of *meddah* when narrating Cimri's (The Stingy) story by using the language of the Dede Korkut stories (Moran, 1991: 159; Gülendarm, 1999a) in the novel. The stereotyped expressions of the *meddah* or minstrel style are often used by him:

Hello, O the servants of God... Hello, O pure-hearted people! Hello, O beautiful sisters!

¹⁹ According to Kemal Tahir, Turkish novelists should use Turkish traditional narratives as main sources in their novels:

The style of the *meddah* stories and folk story tradition, which are the most important sources of our storytelling tradition, must be analysed in detail. (Kemal Tahir, 1990: 102).

First of all, where did the novel come from in the West? From fairy tales and folk tales? Okay! I have fairy tales and folk tales as well. This means that I have the base on which I can place my novel. (Bozdağ, 1980: 141).

He proposed his own version of the realist novel as being based on the values and realities of Turkish society. For him, therefore, every nation's novels have to be written according to its own national artistic taste. Kemal Tahir, while saying that he is searching for a narrative style appropriate for Turkish people instead of imitating Western novel showing Western people, recognised this as a methodological problem. Is it, however, only the necessity of finding a model to suit his human material that forces him towards this search? I think as a result of his Marxist understanding, the categorical imperative for uprising cannot be compromised. Believing that the classical Western novel was developed by bourgeois society and the structure of Turkish society and historical development is different, Kemal Tahir searched for ways of using the methods of the bourgeois novel to form narratives for and about his own people. For this reason, he based his novels on traditional narratives. For detailed analysis of the *meddah* tradition and its influences on the first Turkish novels, see Ahmet Ö. Evin (1983: 29-38); Fuad Köprülü (1966: 361-412); Pertev Naili Boratav (1946: 90-92).

²⁰ Interestingly, apart from the names of some traditional narratives that have had a great influence on the novel, such as the Dede Korkut stories (pp. 207, 452, etc.), Kelile and Dimne (p. 605), Kabusname (p. 605), Felekname (p. 605), Siyasetname (pp. 605, 610), and the story of Kerem and Ashl (p. 465), the narrator of *Devlet Ana* uses this term –although this term was not known at that time- when he describes Mavro's position in a scene:

Mavro was comfortable as if he was at a wedding party and watching *ortaoyunu*. (*Devlet Ana*: 363).

[...] O, the sons of Adam and the servants of God... About what do we speak to you now?
[...] Let us talk about Cimri...²¹ (*Devlet Ana*: 427-428).

Bayhoca also uses the same stereotyped expressions when he narrates a story about the creation of the horse:

About what do we speak to you now? ... Let us talk about our poor father Adam. (*Devlet Ana*: 406).

It is obvious that Kemal Tahir is influenced by and benefits from this tradition very much in his narrative technique. With the help of this method, Kemal Tahir is able to show characters' individual specialties and to produce humour to curb monotony. As a result the reader does not get bored while reading this long novel. In addition to the extra-heterodiegetic narrator (external narrator), who is at primary narrative level, there are some character-narrators (homodiegetic narrators) who take roles to present the story. Therefore, it is obvious that *Devlet Ana* has both a far and a near universe that can be reached not directly but via the witnesses and humorous interpretation of the characters. As readers, we learn about events from the characters as they narrate them. In other words, together with reader, the external narrator witnesses not only the events themselves but also the events narrated by the characters. The character-narrator (homodiegetic narrator) just considers the narration. This means that there is more than one narrator in the same narrative and more than one narration level. The conversations of the characters that contain the events that happened to them as if they are on a stage is not the story itself but the narration of it. As a result, the narration of these conversations (dialogues) is a narration of the narration. This shows that there is a third level. This triple structure involves the story, the narration and the narrative (text):

1st level >> narrative (text) >> Ottoman society and Kerim

2nd level >> narration >> conversation of the three people who took part in the raid

3rd level >> story >> the capture of Karacahisar

The narrator knows the past and present very well. He mentions a future event just once. After falling into Monk Benito's trap in his dark cave, the narrator foretells the future situation of Kerim as follows:

Later, although he forced himself a lot, he was not be able to remember how he put out the torch and put it in its place. (*Devlet Ana*: 462).

The narrator sees into the minds and hearts of their characters. For instance, while Hophop Cadi, who saved Alışar Beg from financial troubles by cheating, was thinking about his illegal jobs between page 276 and page 281, the author shows these events to us

²¹ Similar expressions can be seen in the medieval romances. For instance, one of the medieval romances, Havelok, starts as follows:
Listen, O people, men, women, and girls, today I am going to tell you Havelok's story. (Loomis, 1974: 288).

without any narratorial intervention except just once:

-At this point of his thoughts, Hophop Cadi bent his finger and struck on wood-. (*Devlet Ana*: 280).

The narrator of *Devlet Ana* even knows the minds and hearts of the characters better than they themselves. I will give three examples from the novel:

-He (Kerim) was trying to gain time without being aware of that-(*Devlet Ana*: 622).

He (Kerim) opened KELİLE and DİMNE at random and then, without knowing what he was doing he slowly sat down on the sofa. (*Devlet Ana*: 620).

After entering the swamp, neither were aware that they were trying to postpone the fight as far as possible, in plain Turkish, they were mortally afraid of fighting with sword against these fellows. (*Devlet Ana*: 607).

* In terms of the *degree of perceptibility* within the narrative, the narrator is classified as being perceptible.

In *Devlet Ana* the presence of the narrator is indicated by means of the following techniques:

a. Rhythm

To show that there is a narrator, one can take into consideration an aspect of the handling of "time": *rhythm*. It has been observed by many narratologists that the story is presented in a certain rhythm. Thus, some events are told scenically, others at a slow pace, while others are related at a rapid pace. This rhythm is made clear by the narrator at the level of the text through his choice of verb-forms and time-indicators like 'once', 'regularly', etc. In short, analysis of rhythm is one reliable way to detect a narrator. In this sense, one of the most important elements in rhythm is the *summary* of events.

In *Devlet Ana*, summary is not common. The summaries in *Devlet Ana*, which they are mostly used in order not to repeat above-mentioned events or situations, cover a short time:

The Black Monk cut short the details about the Knight Notüs Gladys' shooting of Demircan with an arrow when he went to steal the horses, and he launched into a narration of the Liya incident. He was going into detail and dragging it out as if he were with them. (*Devlet Ana*: 550).

He made him say: 'There is no God but He, and Muhammad is the messenger of God'!.. Then, he made him repeat the principles and beliefs of Islam. (*Devlet Ana*: 390).

The descriptions of settings and the identification and definition of the characters are also related to the 'matter of time'. They are *pause*. This means that the narrator stops the story while continuing the narration (or, in other words, 'discourse') by giving descriptions of settings or of characters, which I will mention below.

Arrangement of story-events (*order*) is also an important narrative device, one of the most pressing as the narrator sets out to tell his tale. This rearrangement is a much

more visible sign of manipulation by the narrator than other features, such as summary and pause, in this novel. Whereas summary and pause (and even indirect speech which I will examine later) do not seriously disturb the illusion that the story is being played out before our eyes (though they remind us that it is not being played out of its own accord), meddling with the chronology is an abrupt reminder that we do not have firsthand access to the story but depend on the narrator to supply us with reports of the incidents as and when he will.

Devlet Ana is, like in folklore, faithful to the chronology of story-events; its discourse tells the events in exactly the order in which they occur in the story. However, it has been observed that the author is selective in the ordering of the events, which occur simultaneously. The return of Kaplan Çavuş from Konya is the best illustration of this. The chronological order of this event can be shown as follows:

- A: Aslıhan, the daughter of Kaplan Çavuş, and Kerim are talking about the time of Kaplan Çavuş's return from Konya in Bacıbey's house.
- B: The arrival of Kaplan Çavuş at Osman Beg's house.
- C: Kaplan Çavuş sends Şirin Kız to Aslıhan in order to inform her of his arrival.
- D: The message of Kaplan Çavuş is conveyed by Şirin Kız to Aslıhan.

However, in the novel these events are presented in the following order:

A-D-B-C.

What is (are) the rhetorical purpose(s) behind this selection? At first glance it seems that the author had no special purpose for this rearrangement. However, if we examine the text closely, it will be seen that the author's rearrangement is deliberate. There are several reasons for doing this. First of all, the author achieves *continuity* of the narration. This also shows that the narrator of the novel is not intrusive. If he cuts the conversation between Kerim and Aslıhan in order to present the arrival of Kaplan Çavuş, the romantic atmosphere created between these two will be damaged. This also shows that the author pays great attention to the relationship between characters. Apart from this important reason, there are also others such as to excite the readers' curiosity, by creating a dramatic scene, and to present their inner lives in order to help their characterisation.

In *Devlet Ana* the present time is dominant. Flashbacks in *Devlet Ana* are used at just story level (in characters' speeches), either in order to express the identities of the characters or in order to give historical background information and also to give an ideological message by mentioning certain historical events [i.e. the incident of Cimri (The Stingy)] to the reader. In their conversations, however, the characters of *Devlet Ana* often talk about the past in small flashbacks and the reader sometimes finds difficulty to establish a relationship between developing (present) events and those past events that are mentioned by characters. This situation arises both from not understanding the

relationship being established between the past and the present and from the frequency of this coming and going between them.

Some of these flashbacks in the story level of *Devlet Ana* (especially those which describe people) are done by the narrator. On the other hand, some of them - events that are not mentioned by the narrator because of their simultaneous nature - are done by the characters who took part in them and are given from their perspectives. That is, the time is used to get clear identities of the characters and to create atmosphere.

b. Description of setting

This is a relatively minimal sign of the narrator's presence. As known, in a play or a film, this kind of description would be shown directly. In narrative fiction, on the other hand, it has to be described in the language of a narrator. In *Devlet Ana*, as mentioned before, the settings play important roles. Therefore, the narrator either directly (through their own eyes) or indirectly (through the eyes of one of the characters) gives descriptions of the settings in which the characters live:

The terrace ('*sayvan*') was like a balcony. The precipice dropped sharply hundreds of meters down ending in a water-filled crevice, like a large well, which reflected the clouds above. The pit below reminded one of an abyss opened up to the skies of Hell, as if it had been cracked open by an earthquake. (*Devlet Ana*: 11-12).

Monk Benito's cave, which he boasted to have chosen over worldly gains, was right in the middle of a barren hill. When seen from a distance, its wide mouth made the hill look like the baldhead of a toothless giant yawning with its jaws clattering. (*Devlet Ana*: 68).

[...] the swamp was like a clever enemy who liked to terrorize... (*Devlet Ana*: 595).

In the first example of extracts from *Devlet Ana*, the scene is presented through the knight's eyes, but the words belong to the narrator. On the other hand, in the second and third examples that extract from *Devlet Ana*, the monk's cave and the swamp are both seen through the narrator's eyes and described by his words.

What is interesting to note is that Kemal Tahir (1990: 405) claims that the following extract (depiction of the environment, Akşehir²²) that *Küçük Ağa* (The Little Agha), which is Tarık Buğra's (b.1918-d.1994) best known novel, starts with is irrelevant to the story, as it occurs in the novel:

Akşehir: 1919

At first, the top of Tekke Brook darkened; then, lightning began to flash and in a short time, the rain started. Rivers appeared on both sides of the streets of the town leading towards the east. The sky seemed to drop everything it held. Akşehir was welcoming the

²² Interestingly, in the notes, in which Kemal Tahir analyses *Küçük Ağa*, he makes some major mistakes about the novel. For example, he several times writes Kırşehir instead of Akşehir, and also writes Kör Salih (Blind Salih) instead of Çolak Salih (One-armed Salih) who is one of the main characters in the novel.

spring of 1919, the spring after the great collapse: A barely-formed expectation was waiting for the spring against pennilessness, poverty, and hunger. It was difficult to find a man brave enough even to name this expectation. After all, however, they would not feel cold anymore; at least they would get rid of the cold weather. And cold weather was as destructive as hunger for elderly and children. It was unbearable to suffer from cold with hunger. There were only women, the elderly and children left in the town.

Only they had been working in the shops, vineyards, gardens and fields for four years, and the output therefore was decreasing.

Every house has become a big eye and was staring at the roads for months: Every house was expecting someone, a betrothed, a husband, a son, an elder brother ('ağa'), or an uncle...

Some were expected to come from hospital, some from their dispersed platoon, and some from captivity. How they were going to come? In what form and in what spirit they were going to come? Nobody was thinking about this or even daring to think about it; knowing the possibility of their arrival was enough. And besides they had to come, it was inevitable. Otherwise, glamorous Akşehir would become a tomb closing onto it. It was very close to happening.

The rain was bucketing down, and the streets were flooded with water. The stream had already overflowed and reached the thresholds of the houses. There was nothing to be done for anyone. Women were gathering in the houses while the white-bearded men were in the coffee shops. They were keeping silent for hours in these gatherings. It seemed that there was a deeper meaning to this collective silence instead the silence of separate individuals. Maybe, the end of the world would be waited for like this.

However, there was also a part of the town that did not change, in contrast it is even entirely revived: Non-Muslim Ward. [...] (*Küçük Ağa*: 5-6)

I, however, totally disagree with him, because this depiction of Akşehir, where the story will take place, is made in order to reflect on the terrible situation of Anatolia in such an historical circumstance. In other words, this description does not stand apart, stylistically and contextually, from the rest of the novel; on the contrary, it fully evokes the memory of an era and displays the entire socio-economic picture of Anatolia after the First World War (and consequently, before the Turkish War of Independence). It conveys the *esprit du temps*. Furthermore, after this description, that also describes the great expectation of the people of Akşehir, the people, who are expected, come to town such as Çolak Salih, who is –as indicated in the description– returning to his mother and his betrothed from his dismissed army as a wounded soldier. Here, unlike the early Turkish novels such as Namık Kemal's *İntibah* (Evin, 1983: 161, 189), the environment is not just depicted in terms of the physical surroundings, but in terms of the social and historical milieu. In other words, he depicts the actual environment in concrete terms rather than impressionistically. So, contrary to what Kemal Tahir had claimed, it is functional within the context of the plot. Moreover, this short description is more functional than Kemal Tahir's long introductory part (58 pages) of *Yedi Çınar Yaylası* (The Sevenplains Plateau) (1958) that is presented through Gavur Ali's (Infidel Ali) eyes and contains many

elements from traditional narratives such as *meddah* and tales.

With regard to the setting, the story of *Devlet Ana* starts in a small place, Issızhan, but the spatial setting of the novel widens throughout the novel. However, towards the end of the novel it becomes narrower again, and the story finishes at the house of Bacıbey:

Issızhan – the swamp – Söğüt- ... - The Castle of Bilecik – the swamp – Issızhan – the house of Bacıbey.

As known, there is also social aspect to the setting. This is mostly presented by the characters' speeches in *Devlet Ana*. In order to give information about the social atmosphere of the region, where the story of the novel occurs, the author uses the characters -especially, Mavro (pp. 13-59), Yunus Emre (pp. 51-54), Osman Beg (pp. 179-188), Alışar (pp. 264-268), Hophop Cadi (pp. 270-281), and Kaplan Çavuş (pp. 474-481).

c. Definition and identification of character:

Whereas an identification of a character implies only the narrator's prior knowledge about him/her, definition also suggest an abstraction, generalisation or a summing up on the part of the narrator, as well as a desire to present such labelling as authoritative characterisation in this novel.

These are how external narrator defines the characters in the novel:

The Knight was short and fat, but stocky. His bushy hair that reached his shoulders resembled the bristled mane of beasts of prey. (*Devlet Ana*: 10).

Çudar's body was short and chubby. At first glance he looked like a skin full of melted fat with a head, arms and legs looked haphazardly attached to it. (*Devlet Ana*: 251).

With regard to identifying a character, the narrator of *Devlet Ana* provides some additional information on the character at the very beginning of his/her appearance in the text. Regarding characterisation, although the omniscient narrator of *Devlet Ana* has a predilection for scene and consequently allows his people to speak and act for themselves, from time to time he describes and explains them to the reader in his own voice:

Knight Notüs Gladyüs, who since his childhood suffered from the fear of heights and when he dreamt of cliffs, woke up snarling like an animal being slaughtered, and who could not get rid of this for days. (*Devlet Ana*: 11).

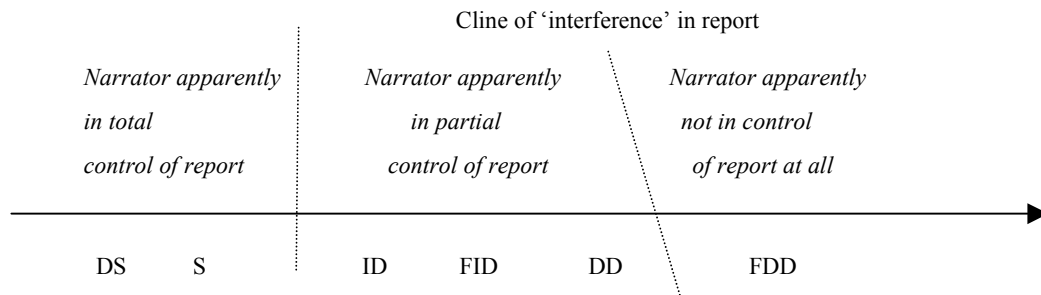
Such statements also imply an assumption that reader does not share this knowledge, an assumption that characterises one of the narrator's roles, i.e. to communicate to others what they do not know.

d. Report of Speech:

Just as the events of the story come to us only through the narrator's fashioning of his discourse out of the material of the story, so an act of speech might pass through the

same filtering process and be conveyed to us in other than its original form. In the novel, when the narrator informs us of spoken words without availing himself of direct speech, he is manipulating the story and leaving his marks on the text. When he reports the occurrence of a speech act, we are apparently seeing the event entirely from his perspective. However, the representation of speech in the novel, as Rimmon-Kenan (1983: 106-116) points out, ranges from purely diegetic to purely mimetic: 1. Diegetic summary (DS), 2. Summary, less ‘purely’ diegetic (S), 3. Indirect content paraphrase (or: Indirect discourse) (ID), 4. Indirect discourse, mimetic to some degree (ID), 5. Free indirect discourse (FID), 6. Direct discourse (DD), 7. Free direct discourse (FDD).

I will illustrate this issue by the following diagram:²³

1. Diegetic summary: The narrator barely reports that a speech act occurred without giving any specification of what was said or how it was said. The narrator chooses to regard the speaking as “*one event among others*” (Genette, 1980: 170) and ignores the locution and mentions only the illocution of the speech act.²⁴

The characters’ words play a very large role in *Devlet Ana*, whose subject matter would suggest a heavy reliance on action, and frequently a speech or a conversation is integral to the scene as the narrator conceives it, and is sometimes the only reason for including a scene in the discourse at all. But when the words are irrelevant and a directly quoted speech would distract from the flow of the scene, the narrator informs us only of the intended meaning of the speech, that the character swore or commanded or praised. As Toolan (1988: 122) points out,

such narratorial speech-summarizing is useful in reporting unimportant conversation, where a verbatim account seems aesthetically undesirable – or for referring a second time to a conversation that has been previously presented to the reader more fully.

In other words, the narrative report of speech act is one of a battery of summaries that the

²³ This diagram is borrowed from Leech and Short (1981: 324) with a small modification.

²⁴ For a summary of speech act theory and an explanation of the terms *illocution*, *locution*, and *perlocution*, see Chatman (1978: 161-166), and Iser (1978: 54-62).

narrator has in store to keep the action flowing continuously without going into detail.

Diegetic summaries can be rarely seen in *Devlet Ana*:

Knight Notüs Gladys [...] swore gnashing his teeth. (*Devlet Ana*: 66).

Knight Notüs Gladys [...] swore through his teeth.²⁵ (*Devlet Ana*: 64).

2. Summary, less 'purely' diegetic: The narrator not only mentions but also summarises a speech event in that he names the topics of conversations.

This kind of summary also can be rarely seen in *Devlet Ana*:

The travelling poet Yunus [...] recited a few folk poems about life, death, love, destiny, the hereafter and mysticism. (*Devlet Ana*: 55).

Mavro, starting with Knight Notüs Gladys's arrival at the inn, summarised what he knew. (*Devlet Ana*: 330-331).

3. Indirect content paraphrase (or: Indirect discourse): The narrator paraphrases the content of a speech event, ignoring the style or form of the supposed 'original' utterance. This type of speech act also can be rarely seen in *Devlet Ana*:

Monk Benito said last night that Mavro and Liya were really brother and sister. (*Devlet Ana*: 65).

4. Indirect discourse, mimetic to some degree: By this type of indirect discourse, the narrator creates the illusion of 'preserving' or 'reproducing' aspects of the style of an utterance, above and beyond the mere reporting of its content:

Benito advised his friends, who would be returning riding their horses on their own, that they should remember the signs, which he put where they passed, and even try to put their own signs. (*Devlet Ana*: 75).

He cheerfully said that he gave the opium, which he travelled a long way for and spent a large amount of money on, to the local dervishes without charging them a penny. (*Devlet Ana*: 73).

5. Free indirect discourse: The form which falls grammatically and mimetically intermediate between direct discourse (DD) and indirect discourse (ID) is called free indirect discourse (FID), as its name implies, and is normally thought of as a freer version of an ostensibly indirect form. In McHale's words (1978: 252), FID

resembles ID in person and tense, while it resembles DD in not being strictly subordinate to a 'higher' verb of saying/thinking, and in deictic elements, the word-order of questions, and the admissibility of various DD features.

This form is used often in the novel. Especially, when the author wants to present his characters' inner thoughts and wishes to make a psychological analysis, this is his favourite form.

He (Notüs Gladys) understood that Ertuğrul, who settled on the frontier of Bithynia

²⁵ Kemal Tahir often uses this feature of the knight as a leitmotif in *Devlet Ana* (i.e., p. 13, 60, etc.). Actually, Kemal Tahir uses certain features as a leitmotif for his characters in the novel. For instance, apart from the leitmotif of the knight, Orhan scratches a mole that is located behind his right ear as a leitmotif for thinking in *Devlet Ana* (i.e., pp. 108, 505).

benefiting from the laziness of the Greeks, had no secure base. As it was not very difficult to remove this ninety-year-old bedridden Turcoman from his place with help of some Christian princes ('*tekfurs*'), likewise it would be very easy to settle himself in the place Ertuğrul emptied. The first step was the dukedom of Gladyüs-Üniküs and the second Bithynia principedom. He had already planned how he would persuade the Christian princes to vassalage. In order to achieve this goal, a few hundred Catalan and Turcople warriors would be enough. (*Devlet Ana*: 12-13).

As can be understood easily from the example given above, one of the attractive features of free indirect discourse (FID) is that readers are not consciously aware of its operation. The readers may think of it as a sort of fore-grounded narrative, neither pure narrative nor pure character-expression.

The author of *Devlet Ana* is also often fond of running interior monologue and FID together. For example, he uses it when he wants to give Uranha's opinions about Knight Notüs Gladyüs:

This poor man was half-mad, but like all mad people he thought of himself as one of the wisest, cunning and most powerful men in the world. Having known the St. John knights closely, Uranha believed that all westerners were like this man. "Look at this Monk Benito from Genoa, he is also totally insane... In this dirty cave a pig would not live, let alone a human being. (*Devlet Ana*: 69).

6. Direct discourse: Narrator quotes a monologue or a dialogue. Direct discourse (DD) consists of the actual words of the character, including verbal and non-verbal markers of emotion, indicators of the interactive features of exchange, indications of accent, dialect and personal style; the proposition involved in what the character said; and usually a reporting clause which tells the reader who spoke the words and (sometimes) how they were spoken. This reporting clause indicates the presence of the narrator. In other words, direct discourse has two features, which show evidence of the narrator's presence, namely *the quotation marks* and *the introductory reporting clause*:

Looking at the animals, Orhan Beg spoke as if he were whispering:

- The saddle of my Karaduman (The Black smoke) ... Be quick ... I said the saddle Mavro; come on Kerim Can, you go get its cap and its bit and bring them here. (*Devlet Ana*: 352).

As can be seen from the example, the conversational interaction between the characters is frequently supplemented by the narrator's comments. In *Devlet Ana* the indications of the narrator's presence fade away. Except for a few introductory words before or after quoting the direct words of the characters, in many parts of the novel there are no textual signs that indicate the narrator's presence that I will mention it when I deal with FDS below.

As known, the great advantage of using direct speech presentation in a novel is that it reduces the reader's awareness of the narrator and so allows apparently 'direct' contact with the characters. *Devlet Ana* is a good example of this. DD does make the whole event seem 'closer' to the reader than a report of it would have done. In every section of *Devlet*

Ana, physical events are mixed with long verbal speech acts to develop a plot with a highly dramatic quality. As in dramatic pieces (theatre), the events and the characters are revived by the dialogue in *Devlet Ana*. Thus, the author is able to present life to the reader without the intervention of the narrator. The reader finds himself where the events take place rather than putting himself in the place of the narrator. Here the reader has a chance to come into contact with events and characters. It is as if he were following the directions on the theatre stage. Then the existence of the narrator, who provides explanations, disappears during the dialogue section. The events and opinions and emotions of the characters reach the reader from the mouths of the characters directly.

The conversation carried on by the characters, the lexicon they select, and the life style they adopt give some clues about their characters and the conditions where they live. This type of conversation not only gives information about the event itself but also further information about what kind of events will occur. The first-hand information provided by the characters gives us a better opportunity to understand the plot. The author kills two birds with one stone: having used these dialogues he establishes reality in the fiction, and at the same time he achieves tension in the work. The tension created by the dialogue in the narrative gives an opportunity to the reader to attach himself to heroes and observe them closely, and enables him (the reader) to enter their world and associate himself with them, so that he understands the problem.

Having made much use of dialogue, Kemal Tahir creates the plot of the narration. What is going on in the novel, how the events develop, the emotional world of the characters, the relationship among them come to the reader directly through these conversations. Sometimes there are descriptions, which are generally short and free from interpretations, and bear some features of the scenarios used in drama.

Conversation (dialogue) is of central importance, both stylistically and thematically in Tahir's novels. As a result of that, the characters have long conversations and sometimes beat about the bush and babble. They also sometimes tell stories like a *meddah* or a *qissakhwan* ('*kıssahan*'). 369 pages of 618 pages of the novel, in other words 52% of it, contain dialogues between two or more characters. Needless to say, this style is also very common in his other novels.²⁶ In his novels, description takes up a very

²⁶ For example, Fethi Naci (1981: 280) gives an account of one of his novels, *Büyük Mal* (The Great Merchandise), in terms of dialogues. According to his account, 420 pages of 560 pages, namely 75% of the novel, are dialogues. Almost every critic points out this feature in his novels; even one of them, Ceyhan Atuf Kansu (1973), describes his novels as '*a long conversation*'.

In his novels, the characters mostly speak with the accent of middle Anatolia, especially Çorum and Çankırı. It should be kept in mind that he spent many years in prison in Çorum and Çankırı. This is a reflection of his inclination to make the Turkish novel native. His emphasis on the regional spoken language in the novel brings vitality to the construction of the novel. The novelist uses this style in order to impress the

small part of the text, but dialogues and actions make up the larger part of the text. Moreover, it could easily be said that the main narrators of his novels are the characters in them. It should be noted that the obvious and dominant feature of his narrative strategy is theatricality. His characters live as long as they speak. In other words, one of the important reasons for the great stress he placed on dialogue (DD and FDD, which I will deal with it later in this section) is to bring the reader closer together with the characters and the events in the novel. Furthermore, his presentation of the events from the different points of view of the characters, instead of using the narrator's focalisation is the most important technique, which Kemal Tahir mostly prefers (*Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar*, 1979: 174, 340). Like Ahmet Mithat and Gogol, Kemal Tahir says that he wants to speak to the reader. Although Kemal Tahir believes that this is the most attractive thing in the novel, he is fully aware of the danger of intervention, which affects the novel negatively (*Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar*, 1979: 242, 245, 272).

7. Free direct discourse: Either or both direct discourse's conventional orthographic cues (namely, the quotation marks and introductory reporting clause) can be removed. This is the typical form of first-person interior monologue and the narrator is totally non-perceptible in this form. The characters apparently speak to us more immediately without the narrator as an intermediary. Kemal Tahir is fond of omitting just the reporting clause. For example, he uses this choice to portray the quick to and fro of the conversation between the slave Kurt Ali and Knight Notüs Gladys:

- Where are you from?
- From Menteşe Principality.
- What do you do?
- I am a warrior captain in Beg's ship...
- Who captured you?
- The Rhodians...
- Were you attacked?
- No! [...]
- Were you taken unaware, then?
- No! [...]
- When did it happen?
- Two years ago...
- Have you been an oarsman all that time?
- No! [...]
- Are you going to take three thousands florins in cash?

reader with the realism of his narration. He adopts the method of 'showing' rather than the descriptive narrative. He is anxious 'to present life in its natural course'. Thus, he is consistent in delivering his characters' speeches in their local language from 1939 onwards when he wrote his first novel, *Sağırdere*, unaware that his American contemporaries, Steinbeck and Hemingway were doing a similar thing. It is also worth noting that Nazım Hikmet (1975: 391) praised this style (using dialogues in order to present the story) of Kemal Tahir.

- No! One silk carpet... one war-horse, and for his wife two rolls of silk cloth ...
- How much of this have you collected? When does your leave finish?
- With the exception of the horse I collected all of them with your prayer, Sir... The money for the horse is ready, but unfortunately I was not be able to find an appropriate horse... (*Devlet Ana*: 43-45)

In fact, this is only a portion of some seventy-three lines of free direct speech between the initial narrative sentence and the next one.

In some FDS in *Devlet Ana*, without the introductory clauses specifying which character says what, it becomes difficult to remember which character is which -and in some cases there is even a third character who joins the conversation-, so that confusion is gradually produced in the reader's mind and even in the mind of some critics who have misunderstood the author's intentions. Kemal Tahir, as mentioned above, devotes many pages to dialogue and that is one of the influences of oral literature on his works, which can be seen in his many novels -with the exception of *Sağirdere*, *Esir Şehrin İnsanları* (People of the Enslaved City) (1956), *Esir Şehrin Mahpusu* (The Prisoner of the Enslaved City) (1961), and *Yorgun Savaşçı*. Therefore, the reader sometimes has difficulty in following the speakers in the novel, even some critics have. For instance, Taner Timur, who has mostly criticised Kemal Tahir's novels in terms of their contents, confused the order of speakers in a dialogue scene once. As a result of it, he attributes Osman Beg's words to Sheik Edebâli (Timur, 1991: 203). In addition to him, the Russian researcher, Svetlana Uturgauri, attributes Yunus Emre's words to another character of the novel, Kaplan Çavuş (Uturgauri, 1989: 111). One of the leading literary critics in Turkey, Gürsel Aytaç, also makes a mistake in this issue. When she mentions the conversation scene that occurs between Bayhoca and Mavro, she wrongly thought that this dialogue occurred between Kerim and Mavro (Aytaç, 1990: 178).²⁷

e. Translation of words used by a character:

The first step was the Dukedom of Gladys-Üniküs*, and the second Bithynia principedom. (*Devlet Ana*: 13).

In this example, a footnote is used for giving information on this word and to translate this word into Turkish:

*In Latin: a Unique Sword²⁸

The same situation can be seen on page 59:

He roared 'Gratias Deo'*

²⁷ On the other hand, the narrator of *Devlet Ana* also makes mistake about the names of the characters. During the conquest of Bilecik, he mentions Ermeni Toros (p. 566). However, this character should be Kerim, instead of Ermeni Toros. Because, as Kerim says (p. 577), Ermeni Toros is not there at that time; he is at Kozpınar. This might be a printing error, but it continues following editions of the novel.

²⁸ Tahsin Yücel (1983: 98-99) criticises his translations from Latin into Turkish and his way of writing them.

In this example, the meaning of the word that is underlined is again given by a footnote:

*Thank God - in Latin.

These automatically draw attention to the presence of the narrator reflecting on his own narration. Using a footnote is a common feature in Kemal Tahir's narratives. Apart from his novels,²⁹ he also uses this narrative strategy in his short stories in *Göl İnsanları*. He uses footnote in his narratives for two reasons:

- a) To translate foreign or local words or expressions: This type is the more common one and can be seen in nearly all of his works.³⁰
- b) To explain his opinions: This type only can be seen in his uncompleted novels, such as *Bir Mülkiyet Kalesi* (A Castle of Proprietorship) (1977), (i.e. pp. 20, 127, 129, 198, 358, 359). However, in his completed works, he injects his ideas into the text by using a narrator or characters' conversations. Therefore, these works do not contain this type of footnote. As can easily be seen in the following example, however, this technique does not reduce his intrusiveness:
- c) Kamil Beg was somewhat confused because he did not know that the word 'slander' was used for 'theft'. (*Esir Şehrin Mahpusu*, 1961: 17).

f. Reports of what characters did not think or say

In the novel, the narrator relates things of which the characters are either unconscious or which they deliberately conceal. So, the narrator is clearly seen as an independent source of information. The following examples, which are extracted from *Devlet Ana*, report what characters did not say:

Before he said 'May you remain blind you miserable Turcoman', his mind was completely mixed up by hearing the sound of the drum. (*Devlet Ana*: 378).

He thought of saying 'The girl is ready... What if we go and take her... (*Devlet Ana*: 516-517).

g. Commentary on the story

A statement that explains or evaluates often does more than highlight the narrator, it reminds us explicitly that narrative is an act of communication between the narrator and the narratee.

One form of commentary in the novels in question is *interpretation*. In an interpretation, the narrator takes stock of a situation and infers the reason for an action from what he knows about the characters, the world of the story, or human nature.

In *Devlet Ana*, the interpretations are generally done by the characters. For instance, Notüs Gladys makes an interpretation about Monk Benito that gives us information about both the monk and the knight himself when they are in the swamp:

²⁹ See, for instance, *Bir Mülkiyet Kalesi* (A Castle of Proprietorship) (1977), pp. 9, 21, 33, 72, 98, 127, 306, 358, 359, 415, 599, 518, etc.; *Sağirdere* (1974), pp. 12, 131; *Rahmet Yolları Kesti* (1975), pp. 92, 449; *Yedi Çımar Yaylası* (1958), pp. 11, 38, 43, 153.

³⁰ He does not use footnotes in his *Esir Şehrin Mahpusu* and *Esir Şehrin İnsanları* (1956).

Unless he were really an enemy of the whole of humanity –in other words, being an enemy of himself-, nobody could mix this much with a part of nature that has totally lost its meaning. (*Devlet Ana*: 73).

However, the omniscient narrator himself also makes interpretation about the characters' behaviour in the novel:

Orhan was deep in thought. Since he heard that Monk Benito and two foreigners were involved in the situation, an unexplainable anxiety had gripped his heart. This was the kind of anxiety, which creatures that eat each other feel when they met. (*Devlet Ana*: 507).

As seen from the above examples, these kinds of interpretations provide information not only about their direct object but also about the interpreters. On the other hand, the comments, which the narrator of *Devlet Ana* makes on cases, persons and situations, are certainly not so ideological.

Judgments are perhaps more revealing of the narrator's moral stand. In *Devlet Ana*, the narrator constantly explains motives, describes interior states, and makes judgments:

Like bravery and kindness, cowardice and wickedness, according to some, are relatives. (*Devlet Ana*: 74).

From time to time, the characters also make judgments and these judgments show the narrator's ideological stand as well. Here, he intends to emphasise Orhan's (in a sense, the Turcomans) ability for leadership:

Mavro very much appreciated Orhan Beg's bravery. Taking the lead, and ruling over people was not easy. (*Devlet Ana*: 544).

The third type of commentary is *generalisation*. It is not restricted to a specific character, event, or situation but extends the significance of the particular case in a way that supposedly applies to a group, a society or humanity at large. The narrator of *Devlet Ana* often uses it –especially for the characters and to describe human nature:

Alışar Beg, like the most of the sons of Adam, loved praise, in addition he thought of himself as the cleverest and the bravest in the world. (*Devlet Ana*: 277-8).

Like all elderly person, he was afraid that wrongdoings and inexperience would be done after him. (*Devlet Ana*: 125).

I add *explanation* as a fourth type here. An explanation requires the knowledge of a certain fact of which the narrator is only now apprising us; on occasion the fact might already be known to some (a name, a piece of traditional lore, etc.), but more often the narrator is supplying us with new information, whether out of the past or from the present scene.

In *Devlet Ana*, apart from explaining the meaning of some Latin words as footnotes, which I dealt with above, the narrator, who in fact in many cases chooses to let the actions and the characters speak for themselves, also makes explanations either in order to give information about some historical cases or to explain the cause of or purpose of some actions. For example, the characters' first appearances in *Devlet Ana* are

accompanied by an introduction that is a kind of explanation. In the first of the following examples, the narrator of *Devlet Ana* makes an explanation that is, in fact, not so much to inform as to promote a richer and clearer understanding of the immediate context. As for second example, the narrator explains the cause of the action:

Evening had fallen upon Söğüt, the winter quarters of Ertuğrul, the *beg* of Bithynian frontier, which was described by Arab authors travelling in the region as the ‘land of willows,’ or, as the Byzantines called it, ‘*Tebizon*’. (*Devlet Ana*: 116).

Lotüs could not understand the question since she was lost in Balkız’s beauty. (*Devlet Ana*: 428).

h. Commentary on the narration:

There is no commentary on the narration in *Devlet Ana*. However, this kind of commentary can be found in Kemal Tahir’s uncompleted novels that were published after his death. Although these do not show his narrative strategy, because of being concentrated on showing the process of writing, I shall give some examples from *Bir Mülkiyet Kalesi*:

After that, there happened a few events, which are not directly related to this story, and these will be recorded briefly. (*Bir Mülkiyet Kalesi*: 116).

(An important character who would help the story greatly was almost forgotten...) (*Bir Mülkiyet Kalesi*: 118).

[...] as mentioned above [...] (*Bir Mülkiyet Kalesi*: 358).

Such commentary has historically been attacked as being intrusive, digressive, or didactic, as telling rather than showing, or as destroying the illusion of reality by reminding us that we are reading a novel.

To sum up, in comparison many novels, such as Tarık Buğra’s *Osmancık* (Little Osman) (1983) that is also about the foundation of the Ottoman Empire, the presence of the narrator of *Devlet Ana* is less perceptible. As mentioned above, the use of scenic representation (‘mimesis’ or ‘showing’) provides this feature. I suggest that rather than considering *mimesis* and *diegesis* as two mutually exclusive categories, it is productive to think of them as representing a continuum with minimal narrator colouring at one end and maximal narrator colouring at the other.

I give two examples from these novels. Whereas the first one, which belongs to *Osmancık*, includes maximal narrator colouring, the second one, which is taken from *Devlet Ana*, is a good example for minimal narrator colouring:

i. “Al-ışık knew very well what Osman wanted and where he wanted to go: It reached Söğüt as quickly as possible without being spurred. The *ezan* was being recited for the *yatsı* (time about two hours after sunset) prayer. The rain was heavy. The temperature had dropped, which indicated that there would be snow very soon. Osman went to his father’s house directly, took his horse in tow, knocked at the door like a courier. He told his mother, who called from inside ‘Who is it?’, what had happened to him without giving her any chance to speak. He finished,

- 'Speak to my father and ask for Malhatun's hand.'

After Osman, Ede Balı was unable to smile. He loved his children, but his love for Malhatun was extreme. [...] He was ready to sacrifice his life for her. He thought of Osman all the night. (*Osmancık*: 64).

ii. "- She is my elder sister, what can I do for you?"

- Is your older sister deaf? -He waited a while- I asked her name but she pretended not to hear. 'Can the borders of Ertuğrul be seen from here?' I asked, but she disappeared without responding.

- Please forgive her, she does not like to talk, her name is Liya.

- What does it mean?

- Lilly.

- Lilly, -he grinned showing his teeth- she has not been named suitably. She should be named properly. Why did your father not say 'clotted cream'? (*Devlet Ana*: 10).

* With regard to the *reliability* of the narrator of *Devlet Ana*, as the extra-heterodiegetic narrator, he is reliable.

It should be stressed that, the narrator of *Devlet Ana* stresses the reliability of that which has been narrated by using his own commentary to express the feeling, which an episode awakens in him:

"...because, in the world of the 1290s, death was more common than being alive." (*Devlet Ana*: 198)³¹

³¹ Interestingly, the same judgment is repeated by Edebâli on another occasion:

Well, it is not the time for looking for a dead person... (*Devlet Ana*: 387).

Furthermore, this sentence reminds one of Ahmet Mithat, who uses his narrators as instructors with the intention of directing his reader. As a matter of fact, Kemal Tahir himself admits Ahmet Mithat's influence on him while answering the question, "*Is it still necessary to be a sort of Ahmet Mithat?*", with "*Well, sometimes it is.*" (Seyda, 1969: 5). However, he does not totally accept Ahmet Mithat's narrative style. He (1990: 151) criticises him in that his narrators are obtrusive and intrusive. In Ahmet Mithat's works, as Ahmet Ö. Evin (1983: 55) asserts, the message is not couched in the form of a novel but rather protrudes from it in the form of asides. His insistence in addressing the reader, which well suited his purpose, was a habit derived from the *meddah* tradition; while the asides served an explanatory role in the latter, in the fiction of Ahmet Mithat, they provided the means for direct commentary.

He is free not only to inform readers of the ideas and emotions within the minds of his characters but also of his own. The characteristic mark of his narrators is the presence of authorial intrusions and generalizations about life, manners, and morals, which may or may not be explicitly related to the story at hand. Thus, for example, in *Yeniçeriler* (Janissaries) (1871) and *Hasan Mellah* (Sailor Hasan) (1975 [1874]) he has interpolated his essays as separate chapters within the body of works, and hence they are easily detachable. The narrator and his narratee are *explicitly* present in his novels. One can find such direct addresses to the narratee (or 'reader') as in:

Let me tell you some words about what every heart and every mind think. (*Yeniçeriler*: 92-93).

Do you keep that in your mind while we were writing about the adventures of Sailor Hasan in Morocco, in the Fourth Book, before this one, where this poor child was and which situation he was in? (*Hasan Mellah*: 217).

On the other hand, Kemal Tahir prefers to put his many comments into the mouth of one of his protagonists. This is, of course, a kind of theatricality, one that stems from an excessive reliance on direct speech and conversation, which is at work throughout his many novels, such as *Büyük Mal* and *Devlet Ana*. All the commentaries, which Kemal Tahir wishes to make on social habits, political situations, and customs, are presented through the speech of one of the characters. This is also the way that the author of *Devlet Ana*

In fact, this feature of narrator is not common in Kemal Tahir's novels, which were published when he was alive. However, in some of his uncompleted novels, which were published after his death, one can easily see this feature of the narrator. The narrators of *Damağası* (The Agha of the Prison) (1977), *Namusçular* (For the Sake of Honour) (1974), *Bir Mülkiyet Kalesi* (1977) and *Karılar Koğuşu* (The Women's Ward) (1974) try to stress the reliability of that which has been narrated. I will just give two examples from *Damağası*:

It is difficult to believe that in Çorum prison, one day, a watch which was intentionally dropped on the floor and was broken was the cause of all these events that you will read below. Yet, we, as a realistic writer, will record the truth as we saw it and leave the sceptics with their suspicions. (*Damağası*: 9).

The first feeling, which a stranger who is taken down to the prison's dungeon feels, is – there is no lie about this feeling, because the writer of this story was imprisoned here for exactly fifteen days- being lost without returning to the earth's surface ever again. (*Damağası*: 27).

Thus, these narrators are fulfilling what Genette (1980: 256) calls the “function of attestation” –also called the “testimonial function”³², as they indicate the source of their information. Genette (1980: 256) describes this function as follows:

This is the one accounting for the part the narrator as such takes in the story he tells, the relationship he maintains with it –an affective relationship, of course, but equally a moral or intellectual one. It may take the form of a simple attestation serves, as when the narrator indicates the source of his information, or the degree of precision of his memories, or the feeling which one or another episode awakens in him.

It is intended to be a powerful way of convincing the reader to believe in the reliability of what has been narrated.³³

suggests and conveys ideas or information to the reader. This method can be called ‘injection of information or ideas into the text’. Hilmi Yavuz (1996a: 74-75) and Orhan Pamuk (1997: 173-183) agree that, unlike Ahmet Mithat, Kemal Tahir successfully injects his ideas and information into conversations in his novels. One can see this narrative strategy in Ahmet Mithat's works, but in very few cases. Evin (1983: 55) gives an example of this rare situation from one of his stories, “*Gençlik*” in which the protagonist is made to say:

In our country girls are not given a chance to marry the men they love and wish to marry. Their fathers take as sons-in-law whomever they choose. If a girl is perceived to show affection to a man, she is said to be brazenly unchaste.

³² Genette (1980: 255-259) distinguishes the following five functions that a narrator may fulfil: narrative function, directing function, communication function, testimonial function (function of attestation), and ideological function.

³³ Here I do not want to discuss the controversial issues such as ‘what is the reality in the novel?’ or ‘does a novelist has to follow the historical facts?’, because they are irrelevant with a narratological analysis. However, I just want to indicate that a novelist can change historical facts in his/her novel. So, trying to convince the implied reader the truthfulness of what is narrated in the novel- does not fit the mentality of the fictional narratives, because it is very obvious that the realities of the novel are absolutely different from historical facts. As a matter of fact, Kemal Tahir was a novelist, not an historian.

However, it also finally should be noted that in *Devlet Ana*, when the author uses some of the characters as narrator and focaliser, the reliability of the novel is sometimes damaged. For example, the opinion of Kerim, who is chosen by the author as one of his spokesmen through him to communicate the author's ideas, about the wedding of Osman and Balkız is beyond the actual capacity of a 16 year-old young man.³⁴ It is very obvious that, in this situation, the author of the novel stresses that what made this principality a state was not just Osman Beg as a leader, but the whole society, even its young members, contributed to this because of their broad-mindedness.

On the other hand, it should be also noted that the humorous styles of some character-narrators' speeches also affected negatively the reliability of *Devlet Ana*. Their language and their attitudes caused this effect on the reader. The speeches of Kel Dervish, Ermeni Toros, and Bayhoca can be given as examples of this issue. However, although they never talk about serious matters in the novel, their conversations and speeches make a contribution to the humorous atmosphere of the novel. The important messages, which also reflect the ideology of the author, are given through the speeches of the more serious and reliable characters, such as Kerim, Osman Beg, and Mavro. Therefore, the reliability of the novel is not damaged irreparably.

Conclusion

From what I have discussed in this paper, it is clear that the main purposes of Kemal Tahir is to convey an ideological perspective to reader. In *Devlet Ana*, the most important observation with regard to the interaction between the author and the reader is that this process is dominated by an emphasis on the ideological perspective, namely that Eastern people be considered as different and better (superior) than Western people from every aspect. This due to the moral superiority of the East as opposed to the depravity of the West³⁵. Kemal Tahir's novels –especially those that belong to his second period (after *Devlet Ana*)- can be categorised in the didacticist-realist movement that can be exemplified by the work of Ahmet Mithat between 1875 and 1893.

The interaction between the author and the reader in the novel is not only aimed at guiding the readers deeper into faith themselves against the West, but also at guiding the reader into understanding how Ottoman people acted in accordance with the values that they had had.

In order to achieve this purpose, the textual strategies are dominated by various attempts to convey this perspective.

³⁴ In Mehmet Seyda's *Türk Romanı* (1969: 18), Sabahattin Selek also mentions the same deficiency of the novel.

³⁵ Kemal Tahir is not totally anti-Western. He, as Köksal (1996: 41) points out, tends "to perceive two Wests: the imperialist West and the rational West (which reached the peak of contemporary civilization)."

Thus he does "not monolithically adopt or reject things western as do the republican and Islamist ideologies respectively."

For detailed information on his perspective of the West and Westernisation, see, for instance, Bozdağ (1980: 139-140); Kemal Tahir (1989a: 100-101, 1989b: 238), Gülemdam (1999b), Gevgilili (1971).

References

- Ahmet Mithat (1871) “Yeniçeriler”, in *Letâif-i Rivâyât*, İstanbul.
- Ahmet Mithat (1975) *Denizci Hasan (Hasan Mellah)*. Kenan Akyüz (ed.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. Org. publ. in 1874.
- Akbal, Oktay (1968a) “Günlerde: Bir Romanı Okurken”, *Varlık*, 713.
- Akbal, Oktay (1968b) “Günlerde: ‘Asılyazıcı’ Olmak ya da Olmamak”, *Varlık*, 723.
- Alangu, Tahir (1967) “Devlet Ana”, *May Dergisi*, 3.
- Aytaç, Gürsel (1990) *Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler*. Ankara: Gündoğan.
- Belge, Murat (1994) “Devlet Ana”, *Yeni Dergi*, 42 (1968), in *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 162-167.
- Boratav, Pertev Naili (1946) *Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği*. İstanbul.
- Bozdağ, İsmet (1968) “İsmet Bozdağ Diyor ki”, *Dost*, 20:39, 11-15.
- Bozdağ, İsmet (1980) *Kemal Tahir’in Sohbetleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Brooks, Peter (1984) *Reading for the Plot. Design and Intention in Narrative*. New York, Oxford: Clarendon Press.
- Buğra, Tarık (1973) ‘Kemal Tahir’, *Tercüman*, 24.4.1973.
- Buğra, Tarık (1974) *Küçük Ağa*. Ankara: Bilgi Yayınevi. Org. publ. in 1963.
- Buğra, Tarık (1983) *Osmancık*. İstanbul: Ötüken.
- Campbell, Joseph (1971) *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton, NJ: Princeton University Press. Org. publ. in 1949.
- Casario, R. L. (1979) *Plot, Story and the Novel. From Dickens and Poe to the Modern Period*. Princeton: Princeton University Press.
- Chatman, Seymour (1978) *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Culpepper, R. A. (1983) *Anatomy of the Fourth Gospel: A Study in Literary Design*. Philadelphia: Fortress, 1983.
- Çağatay, Neşet (1974) *Bir Türk Kurumu Olan AHİLİK*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları.
- Çelik, Naci (1974) “Kemal Tahir İçin Biyografi Çalışması”, *Türkiye Defteri*, 26, 17-50.
- Divitçioğlu, Sencer (1981) *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*. Kırklareli: Ar Yayın ve Dağıtım.
- Dosdoğru, Hulüsi (1974) *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*. İstanbul: Tel Yayınları.
- Edgü, Ferit (1968a) “Devlet Ana’nın Özü, Biçimi I”, *Yeni Ufuklar*, 17:192, 23-32.
- Edgü, Ferit (1968b) “Devlet Ana’nın Özü, Biçimi II”, *Yeni Ufuklar*, 17:194, 38-51.
- Evin, Ahmet Ö. (1983) *Origins and Development of The Turkish Novel*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- Genette, Gérard (1980) *Narrative Discourse*. Trans. Jane E. Lewin. Ithaca, NY: Cornell University Press. Org. publ. in French in 1972.
- Gevgilili, Ali (1971). “Türk Romanı ve Toplum Gerçekleri”, *Milliyet*, 28 Kasım 1971.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1949-1950) “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11:1-4, 116-352.
- Gülendam, Ramazan (1999a) “Geleneksel Anlatıların ‘Devlet Ana’daki Yansımaları”, *Türk Folkloru*, 96, 19-23.
- Gülendam, Ramazan (1999b). “Batılılaşma Karşısında Yerli Bir Romancı: Kemal Tahir”, *Dergâh* 109, 9-11

- Güllülü, Sabahattin (1977) *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Gümüş, Semih (1999) "Tarih Kavramı ve Osmanlı'nın Kemal Tahir Üstündeki Gölgesi", *kitaplık*, 38, 200-208.
- Hilav, Selahattin (1995) *Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Imber, Colin (2000) "What Does Ghazi Actually Mean?", in Çiğdem Balım-Harding and Colin Imber (eds.), *The Balance of Truth – Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*. İstanbul: The Isis Press, 165-178.
- Iser, Wolfgang (1978) *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. London: Routledge & Kegan Paul.
- İlhan, Attila (1997) 'Toplumcu roman tarihi perspektifle yazılabilir', *Hürriyet Gösteri*, 197, 63-65.
- İlhan, Şinasi (1928) "Ahiler ve Teşkilâtı", *Irmak Mecmuası*, 1, 1-8.
- İz, Fahir (1978) 'Kemal Tahir (Demir)', *Encyclopedia of Islam*, Volume: IV. Leiden: E. J. Brill, 882-884.
- Jakobson, Roman (1961) "Closing statement: linguistics and poetics", in T. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 350-377.
- Kansu, Ceyhun Atuf (1973) "Kemal Tahir İçin Ne Dediler", *Yeditepe*, 203.
- Kemal Tahir (1956) *Esir Şehrin İnsanları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1957) *Rahmet Yolları Kesti*. Ankara : Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1958) *Göl İnsanları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1958) *Yediçınar Yaylası*. İstanbul: Düşün Yayınevi.
- Kemal Tahir (1961) *Esir Şehrin Mahpusu*. İstanbul: Düşün Yayınevi.
- Kemal Tahir (1968) *Yorgun Savaşçı*. Ankara: Bilgi Yayınevi. Org. publ. in 1965.
- Kemal Tahir (1969) *Devlet Ana*. Ankara: Bilgi Yayınevi. Org. publ. in 1967.
- Kemal Tahir (1969) *Kurt Kanunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1974) *Karılar Koşusu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1974) *Namusçular*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1974) *Sağırdere*. Ankara: Bilgi Yayınevi. Org. publ. in 1955.
- Kemal Tahir (1977) *Yol Ayrımı*. İstanbul: Sander Yayınları.
- Kemal Tahir (1977) *Bir Mülkiyet Kalesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1977) *Damağası*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kemal Tahir (1989a) *Notlar/Sanat Edebiyat 1*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1989b) *Notlar/Sanat Edebiyat 2*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1990) *Notlar/Sanat Edebiyat 4*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir (1992) *Notlar/Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kemal Tahir'den Fatma İrfan'a Mektuplar* (1979). İstanbul: Sander Yayınları.
- 'Kemal Tahir'e 5 Soru, Kemal Tahir'den 5 Cevap', *Kitaplar Arasında*, 1:1 (1968), 5.
- Köksal, Duygu (1996). *The Politics of Cultural Identity in Turkey: Nationalist Perspectives in the Writings of Kemal Tahir, Cemil Meriç and Attila İlhan*. Unpublished Ph.D Thesis. Austin: The University of Texas.
- Köprülü, M. Fuad (1966) *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, M. Fuad (1992) *The Origins of the Ottoman Empire* (translated and edited by Gary Leiser).

- Albany: State University of New York Press.
- Leech, Geoffrey N. and Short, Michael H. (1981) *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London: Longman.
- Loomis, R. S. & Loomis L. H. (1974) *Medieval Romance*. New York: Columbia University Press.
- McHale, Brian (1978) "Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts", *PTL: Poetics and Theory of Literature*, 3, 249-287.
- Mendilow, A. A. (1952). *Time and Novel*. London, NY: Peter Nevill Ltd.
- Miyasoğlu, Mustafa (1998) *Roman Düşüncesi ve Türk Romanı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Moran, Berna (1991) *Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış-II*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naci, Fethi (1981) *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Naci, Fethi (1994) *40 Yılda 40 Roman*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Nazım Hikmet (1975) Kemal Tahir'e Mapusaneden Mektuplar. Kemal Tahir (ed.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- O'Neill, Patrick (1994) *Fictions of Discourse: Reading Narrative Theory*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Pamuk, Orhan (1997) "Kemal Tahir'in Devleti ve Dili", in *Berna Moran'a Armağan -Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış* (Haz.: Nazan Aksoy - Bülent Aksoy), İstanbul: İletişim Yayınları, 173-183.
- Plato (1963) "The Republic", in Hamilton, E. and Cairns, H. (eds.), *Plato: The Collected Dialogues*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Refiğ, Halit (1971) *Ulusal Sinema Kavgası*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Refiğ, Halit (2000) *Gerçeğin Değişkenliği: Kemal Tahir*. İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Rimmon-Kenan, Shlomith (1983) *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. London, NY: Routledge.
- Seyda, Mehmet (ed.) (1969) *Türk Romanı*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Taeschner, Franz (1964) "Türk Ahiliği", *Çağrı Dergisi*, 83.
- Tarus, İlhan (1947) *Ahiler*. Ankara: Çalışma Bakanlığı Yayını.
- Timur, Taner (1991) *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Todorov, Tzvetan (1977) 'Narrative Men', in his *The Poetics of Prose*. Oxford: Blackwell.
- Toolan, Michael J. (1988) *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. London: Routledge.
- Uturgauri, Svetlana (1989) *Türk Edebiyatı Üzerine*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Wales, Katie (1989) *A Dictionary of Stylistics*. London: Longman.
- Weston, Jessie Laidlay (1957) *From Ritual to Romance*. New York: Doubleday. Org. publ. in 1920.
- Witteck, Paul (1965) *The Rise of The Ottoman Empire*. London. Org. publ. in 1938.
- Yavuz, Hilmi (1996a) *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Yavuz, Hilmi (1996b) "Romanda Türk İnsanı Sorunu", in *Yazın, Dil ve Sanat*. İstanbul: Boyut Kitapları, 53-55
- Yücel, Tahsin (1970) "Devlet Ana Nasıl Okunur?", *Varlık* 749, in *Yazın ve Yaşam*, İstanbul: Yol Yayınları (1983), 97-103.
- Yücel, Tahsin (1983) *Yazın ve Yaşam*, İstanbul: Yol Yayınları.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 175-182, ELAZIĞ-2002

MANZUM SÖZLÜKLER ve “ŞEMSİ’NİN CEVÂHİRÜ’L- KELİMÂT’I ÜZERİNE BİR DİL İNCELEMESİ.”*

*Verse Dictionaries And A Linguistic Study On Şemsî’s
Cevâhirü’l-Kelimât*

Yılmaz İNCE **

ÖZET

Bu çalışmada Şemsî’nin Cevâhirü’l-Kelimât adlı manzum sözlüğünün altı nüshasından yapılan tenkitli metin sonucu ortaya konan metin üzerinde bir dil incelemesi yapılmıştır.

Çalışma bir giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölümde eserin söz varlığı, sözlük bilim, sözcük bilim, biçim bilim ve anlambilim açısından değerlendirilmiş, beşinci bölümde de sözlük alfabetik olarak düzenlenmiştir.

Bu çalışmayla kültür mirasımız olan bir eser, dilbilim açısından incelenerek eserin yazıldığı dönem (17. yüzyıl)’in dil özelliklerine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 17.yüzyıl, Şemsî, Cevâhirü’l-Kelimât, manzum lugat, sözvarlığı.

ABSTRACT

In this study, a linguistic survey was made on the text which has been got out from the critical text realised from the six samples of Şemsî’s verse dictionary, Cevâhirü’l-Kelimât.

The study is composed of an introduction and five chapters. In the first four, the vocabulary of the work was appreciated lexicologically, lexicographically, morphologically and semantically. In the fifth, the dictionary (vocabulary) was ordered alphabetically.

With this study, a work which is one of the cultural heritages of ours was studied linguistically and the linguistic features of the era (17th century) were tried to be illuminated.

Key Words: 17 th century, Şemsî, Cevâhirü’l- Kelimât, verse dictionary, vocabulary.

* Bu makale Yılmaz İnce’nin “Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dil i ve Edebiyatı Anabilim Dalı” bünyesinde Doç. Dr. Ahmet BURAN yönetiminde hazırladığı “Şemsî’nin Cevâhirü’l – Kelimât’ı Üzerine Bir Dil İncelemesi” adlı basılmamış yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** KTÜ Türk Dili Bölümü Okutmanı.

Sözlük “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser.” (Türkçe Sözlük 2: 1338.), veya “Bir dilin bütün kelimelerini, deyimlerini veya bunların bir kısmını veya bir bilgi dalına ait terimleri tarif edip açıklayan, genel olarak alfabetik sıraya göre düzenlenmiş kitap.” (Yeni Türk Ansiklopedisi, C.X. 3706), veya “Bir dilin (ya da birden çok dilin) sözvarlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren,bağımsız biçimbirimleri temel alarak bunların, başka öğelerle kurdukları söz öğeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir sözvarlığı kitabı.” (Aksan, 1982: 77) şekillerinde tanımlanmaktadır.

Yeryüzünde, mensup olduğu milletin konuştuğu veya yazdığı dilin kelime, deyim ve terimlerinin hepsini bilen bir kişinin olması mümkün değildir. İşte bu durum temelde sözlük ihtiyacını doğurmuş ve sözlükçülüğün bir dilbilim dalı olarak (Leksikoloji) gelişmesine sebep olmuştur. Sözlüğün, bir dilin sözvarlığının unutulmasını veya yozlaşmasını önleyen temel kaynak olduğunu düşündüğümüzde dilin korunmasında o dilin bütün sözvarlığını içeren mükemmel bir sözlüğe mutlak ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Bugün Türkçe'nin tarihi seyri de göz önünde bulundurularak, bütün lehçe ve şivelerindeki sözvarlığına mümkün olduğunca ulaşıp hazırlanacak bir sözlüğe ihtiyacımız olduğu ve bu konuda Türk Dil Kurumunun ciddi çalışmalarının bulunduğunu biliyoruz.

Sözlükbilim ise Prof. Dr. Doğan Aksan tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözvarlığını sözlük biçiminde ortaya koymaya yönelik, bu amaçla yöntemler koyarak uygulama yolları gösteren dilbilim dalıdır.” (Aksan, 1982: 71)

Türk sözlükbiliminin gelişimi büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un kıymetli eseri “Dîvânü Lûgât'it-Türk” ile başlamaktadır. Kaşgarlı ile başlayan Türk sözlükçülüğü “Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni yeni gelişme devreleri geçirmeğe mecbur olmuştur.” (Caferoğlu, 1984: 187) Kaşgarlı Mahmud'dan sonra Türk sözlükçülüğünün gelişmesinin üç sahada devam ettiğini görüyoruz. Bunlar: Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı edebî Türkçesi sahalarıdır.

Burada bütün bu sahalardaki örnekleri içine alan ve Türk sözlükçülük geleneğinde önemli yerleri olan sözlüklerden birkaçını hatırlatmakta yarar vardır:

“Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı “Dîvânü Lûgât'it-Türk”, Kıpçak dönemi eserlerinden “Codex Cumanicus”, Ebu Hayyan'ın yazdığı “Kitabü'l İdrak li Lisânü'l-Etrak”, XV. yy eserlerinden “Kavâninü'l-Küllîye li Zabti'l-Lûgât-it Türkiyye”, Ahmet Vefik Paşa'nın yazdığı “Lehçe-i Osmanî”, Şemseddin Sâmî'nin yazdığı “Kaamus-i Türkî”, Muallim Naci'nin yazdığı “Lugat-i Naci”, Hüseyin Kâzım Kadri Bey'in yazdığı

“Büyük Türk Lügatı”, Ferit Devellioğlu'nun yazdığı “Osmanlıca -Türkçe Ansiklopedik Lugat”, TDK'nın çıkardığı “Türkçe Sözlük”, “Tarama Sözlüğü”, “Derleme Sözlüğü” vb. gibi.

Ancak Türk sözlükçülüğü asla yukarıda zikrettiğimiz sözlüklerden ibaret değildir. Bunların dışında da Türk dilinin önemli sözlükleri vardır. Burada sadece örnek olması için yukarıdaki sözlükler verilmiştir.

İşte bu sözlükler arasında, Türk sözlükçülüğünün gelişimi içinde çok dikkate alınmayan, Divan edebiyatı içerisinde de “Divan şairleri manzum lügat tertip etmek merakına da düşmüşlerdir. O kadar ki yalnız Arap ve Fars dillerine ait lügatlerle kalmamışlar, Fransızca, Rumca, Ermenice lügatler bile tertip etmişlerdir.” (Levent, 1980: 636) denilerek önemsiz bir mahsul olarak görülen “manzum sözlükler” de vardır.

Manzum sözlükler, “Herhangi bir dildeki kelimelerin başka bir dildeki karşılıklarıyla manzum olarak verildiği” sözlüklerdir. İlk manzum sözlük yazarının İranlı şair “Reşidüddin Vatvat (Ölm.1182)” olduğu bilinmektedir. Bizde de Arap ve özellikle İran kültürünün etkisiyle kaleme alınan manzum sözlükler, özellikle XVI. yy.dan sonra daha sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Yabancı dil öğrenmenin önemi bugün çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. İşte manzum sözlüklerin kaleme alınış sebeplerinden birisi de yabancı dil öğrenmeyi kolaylaştırmaktır. Çünkü manzum yazıları öğrenmek ve ezberlemek düz yazılardan daha kolaydır. Bu durumu “Tuhfe-i Remzi” adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğün yazarı Ahmet Remzi AKYÜREK (1872-1944) eserinin ön sözünde şöyle açıklıyor: “Birçok törelerimizin değiştiği; bilgi yurtlarımızın öğrenmek ve öğretmek biçimlerinin yenilediği şu sırada vezinli lugat yazmayı geriye dönmek sananlar, boş bir düşünce sayanlar bulunacaktır. Ben ise başka düşünüyorum : “Ecdâd-ı izâm, eslâf-ı kirâm” dediğimiz büyük dedelerimiz, ulularımız, insanları pek güzel anlamışlar, bir çocuğu bilgili, uslu bir adam etmek için ne gerekliyse ona göre davranmışlardır. Gençlik ve kocalık çağlarında vezinli, makamlı herhangi bir ses işiten Ademoğulları kulak veriyorlar, istekle dinliyorlar. Çocuk beşikte ninni istiyor. O uygun sesi dinleye dinleye mışıl mışıl uyuyor. Ninniden uzaklaşacak bir çocuğa öğretilcek şeyleri kolaylıkla okutmak ve unutturmamak için ninniye benzeyen sözlerle öğretmeyi bulmuşlar ve pek faydasını görmüşlerdir.” (Karaismailoğlu, Temmuz 1990: 60-61)

Manzum sözlüklerin devirlerinde dil eğitimi ve öğretimindeki yeri ve önemini belirtmek için “Sünbülzâde Vehbî”nin Farsça-Türkçe manzum sözlüğü “Tuhfe-i Vehbî”nin elli sekiz (58) defa, Şâhidî İbrahim Dede'nin “Lugat-i Şâhidî (Tuhfe-i Şâhidî)” adlı sözlüğünün de dört (4) defa basıldığını hatırlatmamız yeterli olacaktır.

Gerçekten de, zaman zaman Divan şairlerinin sanatkarlıklarını ispat etmek amacıyla da kaleme aldıkları, manzum sözlükler, aslında ne sebeple yazılırsa yazılınsınlar

devirlerinden izler taşımakta ve günümüzde; dil, edebiyat ve kültür açılarından incelenmeyi beklemektedirler. Dr. Ahmet Hilmi İMAMOĞLU “Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin), Erzurum AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü , Erzurum, 1993” adlı basılmamış doktora tezinde altmış üç (63) adet manzum sözlük tespit ettiğini söylemekte ve bunların adlarını, şairlerini ve eserlerin nüshalarıyla buldukları kütüphaneleri vermektedir. Dr. İMAMOĞLU'nun tespit ettiği sözlüklerden yirmi dört (24) tanesi Farsça- Türkçe, on dört (14) tanesi Farsça-Arapça-Türkçe, on iki (12) tanesi Arapça-Türkçe, bir (1) tanesi Farsça-Farsça, beş (5) tanesi Arapça-Farsça, iki (2) tanesi Türkçe-Rumca, bir (1) tanesi Türkçe-Fransızca, bir (1) tanesi Türkçe-Bulgarca, bir (1) tanesi Türkçe-Ermenice, bir (1) tanesi Nevaî'nin Divânı'ndaki Çağatayca ve Moğolca kelimeleri gösteren sözlük, bir (1) tanesi de Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe sözlüktür.

Tamamı Dr. İMAMOĞLU'nun tezinde mevcut olan bu sözlüklerden birkaçını örnek olması bakımından şöyle sıralayabiliriz:

“Tuhfe-i Hüsâmî (Hüsâm b. Hasan. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfe-i Şahidî (Şahidî İbrahim Dede. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfe-i Vehbî (Sümbülzâde Vehbî. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfe-i Remzi (Ahmet Remzi Akyürek. Farsça-Türkçe manzum sözlük), Ukudü'l-Cevâhir (Ahmed Daî. Farsça-Arapça-Türkçe manzum sözlük), Nazmü'l Cevâhir (Hüseyin Ayıntâbî. Farsça-Arapça-Türkçe manzum sözlük), Cevâhirü'l Kelimât (Şemsî. Arapça-Türkçe manzum sözlük), Nuhbe-i Vehbî (Sümbülzâde Vehbî. Arapça-Türkçe manzum sözlük), Tuhfetü'l-Uşşak (Ahmet Fevzi Efendi. Türkçe-Rumca manzum sözlük), Miftah-ı Lisan (Yusuf Halis Efendi. Türkçe-Fransızca manzum sözlük), Manzum Lügat-i Ermeniyeye (Refîc Kalayî. Türkçe-Ermenice manzum sözlük), Nisâb-i Şeş Zebân (Yusuf. Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçe manzum sözlük).”

İşte bu eserlerden birisi de XVII. yy.da “Şemsî” adlı bir şairin kaleme aldığı “Cevâhirü'l-Kelimât” adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüktür. Şemsî hakkında tezkirelerde bilgi olmaması şairin, devrinde çok dikkat çekmediğini gösteriyor. Bu manzum sözlük Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar verilerek tertip edilmiş altıyüz kırk üç (643) beyitlik bir eserdir. Bu eserin, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir (1), Bayezit Kütüphanesi'nde bir (1), Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nde iki (2), Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç (3), Fatih Millet Kütüphanesi'nde bir (1) ve Diyarbakır Kütüphanesi'nde bir (1) olmak üzere dokuz (9) nüshası tespit edilmiştir. (İlhan, 1997:III) (İmamoğlu, 1993: 8)

Sözlük, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk otuz beş beyit “Mukaddime” bölümü, 36. beyitten 94. beyite kadar olan kısmı ise “Sebeb-i Te'lif-i Kitâb” bölümüdür. Bu bölümlerden sonra da eserin asıl kısmı olan “sözlük” kısmı gelmektedir. Sözlük kısmı

altmış bir (61) kıt'adan oluşmakta ve her kıt'ada dokuz (9) beyitten toplam 549 beyit bulunmaktadır. Eserin Mukaddime ve Sebeb-i Te'lif-i Kitâb bölümlerinden anlaşıldığına göre şair, bu eserini özellikle çocuklara Arapça öğretmek gayesiyle yazmıştır. Eserin manzum kaleme alınış sebebi de şair tarafından öğrenme kolaylığına bağlanmıştır:

“Nazımla bir sabî okursa lügât
Hızır veş nuş ider ol Ab-ı Hayât.”

Sözlük kısmında yukarıda da belirtildiği gibi altmış bir (61) kıt'a vardır. Her kıt'a dokuz beyitten oluşmuş, kıt'aların başında kıt'anın hangi bahirle yazıldığı belirtilmiştir. Her kıt'anın 9. beyitinin 1. mısraında kıt'anın vezni, 2. mısraında ise çeşitli öğütler içeren özlü sözler verilmiştir:

“Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
Murâda irer ol âdem ki işi sabr u tahammüldür”

Kıt'aların her beytinde birkaç kelimenin Arapça ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Açıklamalarda belli bir düzen mevcut değildir. Bazı beyitlerde önce Arapça kelime, sonra Türkçe karşılığı veya açıklaması, bazılarında ise önce Türkçe kelimeler veya açıklamalar sonra Arapça karşılığı verilmiştir. Kelimeler alfabetik değil karışık olarak verilmiştir:

“Hareket cünbüşe dirler bereket artmakdur
Uyanıkluk yakazet hem böcege di haşere
Ta'âzum ululamakdur tekâdüm ilerü geçmek
Tokuşmak yüz yüze gelmek telâtümdür tekâbüldür”

Sözlükte Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı tekrarlarla 2000'i bulmaktadır. Bu kelimelerin 1043 tanesi yerli (Türkçe) (% 71.16'sı), 231 tanesi yabancı (alıntı-Türkçeleşmiş) (% 15.74'ü), 193 tanesi de karışık yapılı (Türkçe +Yabancı, Yabancı +Türkçe, Türkçe + Yabancı +Türkçe, Yabancı + Yabancı + Türkçe vs.) birleşik kelimelerdir.

Sözvarlığında karşımıza çıkan yabancı kelimelerin büyük bir kısmı Arapça ve Farsça'dan alınan kelimelerdir. Bunların dışındaki dillerden alınan kelime sayısı çok azdır. (Sözlükte beş tane Yunanca, bir tane Moğolca, bir tane Soğdca ayrıca sekiz tane de karışık yapılı [Arapça+Arapça, Arapça+Farsça, Farsça+Arapça, Farsça+Farsça, Moğolca+Arapça vb] yabancı kelime vardır.) Sözvarlığındaki bu yabancı kelimelerin varlığı dilimizin gelişimi açısından dikkat çekicidir. Arapça kelimelere karşılık Türkçe olduğu zannıyla verilen bu yabancı kelimelerin sayısının 231 olması ve % 15.74'lük bir oranı bulması o devirde halkın kullandığı Türkçedeki yabancı kelimelerin (özellikle Arapça ve Farsça kelimelerin) oranının da az olmadığını gösteriyor. Hele bu eserin özellikle Arapça kelimelere Türkçe karşılıklar vermek için tertip edildiğini düşünürsek gerçekte bu oranın daha yüksek olacağı açıktır.

Bu arada eserdeki yabancı kelimelerin çoğunun Arapça ve Farsça olması (231 toplam kelimedenden 112 tanesi Arapça, 104 tanesi de Farsçadır.) o devir sözvarlığının oluşmasında yankatman etkisinin (Dilimizdeki Farsça kelimelerin varlığında komşuluk ilişkilerinin de rolü büyüktür.) yanında, kültür yoluyla etkileşimin de (Arapça kelimelerin çoğu, dilimize, İslam kültür dairesine girmemizle başlamıştır.) rol oynadığını gösteriyor.

Sözlükteki kelimeleri aşağıdaki tabloda bir bütün olarak görebiliriz:

Madde Başlı Kelime Sayısı	Türkçe Kelimelerin Sayısı ve Yüzdesi	Yabancı (Alıntı) Kelimelerin Sayısı ve Yüzdesi						Karışık Yapılı (Türkçe+Yabancı) (Yabancı+Türkçe Kelimelerin Sayısı ve Yüzdesi)
		Arapça	Farsça	Yunanca	Moğolca	Soğdca	Karışık Yapılı	
1467	1043	112	104	5	1	1	8	193
%	71,16	7,63	7,08	0,34	0,07	0,07	0,55	13,10

Sözlüğümüzdeki yerli (Türkçe) kelimelerin büyük bir kısmının, özellikle insan hayatında önemli olan, insan ve çevresine ilişkin kavramları yansıtan, bazı kelimeler; insan vücuduyla, organlarla ilgili, ev ve ev eşyalarıyla ilgili, hayvanlarla ilgili, bitki, sebze, meyvelerle, somut eylemlerle ilgili birçok kelimenin, Türkçenin “çekirdek sözcükleri” olduğu düşüncesindeyiz. Bu yargıya, “Temel sözvarlığı adı da verilen bu sözlerin dilde en az değişen öğeler olduğu, 1000 yılda bu varlığın ancak aşağı yukarı % 19’unun değiştiği, % 81’inin yaşamını sürdürdüğü ileri sürülmüştür...” (Aksan, 1982, C. 3: 19) tanımından hareketle, örneklediğimiz sözcüklerin hemen hemen hiç değişmeden günümüzde de kullanılmasından yola çıkarak varıyoruz. Sözlüğümüzdeki bu tip kelimelere şu örnekleri verebiliriz: “at, balık, koyun, keçi, yemiş, çadır, döşek, ev, süpürge, yüz, yürek, kursak, gönül, göz, dil, ense, dirsek, geçmek, getürmek, girmek, uymak....vb. gibi”

Yine eserde “Her dilin sözvarlığını oluşturan sözcüklerden büyük bir bölümünün zamanla, dil içi ve dil dışı çeşitli etkenlerle yitirildiği, unutulduğu görülür. Ne var ki, bu; unutilan, ölen sözcükler lehçe ve ağızlarda, daha uzun bir süre yaşamlarını sürdürür.” (Aksan, 1982, C. 3: 24) şeklinde tanımlanan “sözcük ölümüne” uğramış, bugün ya tamamen terkedilmiş veya sadece bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan Türkçe kelimelere de rastlıyoruz:

“**Toymak**(lar); günümüzde bu kelimenin yerine daha çok ganimet(ler) kelimesi kullanılmaktadır. **Yiginlik**; günümüzde sadece halk dilinde kullanılmakta, yazı dilinde hemen hiç kullanılmamaktadır. Yerini “galibiyet” kelimesi almıştır. **Yeygü**(ler); bugün bazı Türkiye Türkçesi ağızlarında “Afyon, Yalvaç; İzmir, Torbalı” görülen bu kelime yazı dilinde hiç kullanılmamaktadır. **Yaldırmak**; “parıldamak, ışık saçmak” vb. gibi anlamları olan bu kelime de yazı dilimizden kalkmış sadece Uşak; Isparta, Eğridir; İzmir, Torbalı ağızlarında görülmektedir. **Kakımak**; bu Türkçe kelime de unutulmuş, yerini

Farsça “azarlamak” kelimesi almıştır. Bu kelime de sözcük ölümüyle ilgili tanımda belirtildiği gibi Isparta; Balıkesir; Tokat, Niksar gibi bazı Türkiye Türkçesi ağzlarında yaşamaktadır.

Açıklamalarıyla verdiğimiz bu kelimelerin dışında da “**od, yalıncağ, kol arşun, assı, kaçıklanmak, (çeri) sınımak, günümek, sağış, üründü, ügürtlemek, öri, önür, önegü, öğür, sünü, sünü, süci**” gibi kelimelerin de sözcük ölümüne uğradığını görüyoruz.

Dilimizin en zengin bölümünü oluşturan deyimlere de “Cevâhirü'l-Kelimât”ta sıklıkla rastlanmaktadır. Bu deyimlerin büyük bir kısmı günümüzde de ya olduğu gibi veya bazı kelime ve ses değişiklikleriyle yaşamaktadır: “**ahdine turmak** (sözünde durmak), **âzar itmek** (özür dilemek), **kin almak** (öç almak), **özini bilmeze urmak** (bilmezlikten gelmek), **us gitmek** (aklı gitmek), **gussa çekmek** (tasa çekmek), **boyun eymek, düş yormak, ekşi suratlı, heves itmek, ihmâl itmek, vaktini gözetmek** vb. gibi” Bu deyimlerdeki bazı kelimelerin değişmesinin sebebi o kelimelerin kullanımdan düşerek yerine o kavramı karşılayan başka kelimelerin yerleşmesidir. Ancak eserimizdeki bazı deyimlerin günümüze göre özellikle “anlam” bakımından farklılaştığını görüyoruz. Mesela bugün “yapılan işi yüzüne vurarak incitmek” anlamında kullandığımız “başa kakmak” deyimini sözlüğümüzde Arapça “teşni” kelimesine karşılık olarak verilmiş ve “Çok ayıp ve çirkin bulma, ayıplama.” anlamında kullanılmıştır. Yine bugün “yalvarmak, boyun eğmek” anlamında kullandığımız “minnet etmek” deyimini sözlüğümüzde Arapça “imtinân” kelimesine karşılık ve “iyiliği başa kakmak” anlamında kullanılmıştır.

Eserin sözvarlığında görülen bu özelliklerin dışında, biçimbilim ve sesbilim açısından da bugünle kıyaslandığında görülen bazı gelişmeler ve farklılıklar mevcuttur. Mesela, eserde, bugün kullanımdan düşmüş veya yerlerini başka eklerin aldığı bazı yapım ve çekim ekleri vardır. Bu eklerle şu örnekleri verebiliriz:

“Ek fiilin şimdiki zaman” eserde hem “+dur, +dür” şeklinde hem de “durur, dürür” şeklinde kullanılmaktadır.

Yine bugün hiç kullanmadığımız “emir II. şahıs” eki “-gıl” da eserde kullanılmıştır: “komagıl, olmagıl, uymagıl, vb.”

Bugün yerini “-Dır” ekine bırakarak hiç kullanılmayan fiilden fiil yapma eki “gUr”a da eserde rastlıyoruz: “irgürmege, turgurmaga vb.”

Aynı şekilde bugün tamamıyla kullanımdan kalkan “belirtme hal eki” +n “de” sözlükte karşımıza çıkmaktadır: “(içlerinden) birin, gibi”

Eserde kullanılan kelimeler ve ekler ses yapısı bakımından incelendiğinde, Türkçenin ilk dönemlerinden beri temel özelliği olan “dil benzeşmesi”nin birkaç istisna dışında eserdeki kelimelerde mevcut olduğunu, ancak daha sonraki tarihî devirlerde tedricî olarak gelişen “dudak benzeşmesi” ve “sedalı / sedasız” benzeşmesinin henüz bu

devirde büyük ölçüde yerleşmediğini görüyoruz. Özellikle “sedalı / sedasız” benzeşmesine aykırılıklarda Arapça ve Farsçanın tesirini açıkça görmekteyiz. Bu tesirle birçok ekin sadece “c”li ve “d”li şekilleri kullanılmış, “ç”li ve “t”li şekilleri hiç kullanılmamıştır: “buncukçı, etmekçiye, karışdurmaga, ulaşıdurmaga”vb.gibi.

Cevâhirü’l-Kelimât’ta anlambilim açısından da, sayıları az olmakla birlikte, bugünden farklı olarak bazı anlam daralmasına ve anlam iyileşmesine uğramış kelime ve kelime gruplarına rastlamaktayız. Mesela; Cevâhirü’l Kelimât’ta Arapça “vildan” “yeni doğmuş erkek ve kız çocuklar” karşılığı verilen “oğlan” kelimesi günümüzde anlam daralmasına uğrayarak sadece “erkek çocuk”lar için kullanılmaktadır. Yine eserde Arapça “şerr” “kötü, fena” kelimesi karşılığında verilen “yavuz” kelimesi günümüzde anlam iyileşmesine uğrayarak “yaman, yiğit” anlamlarında, hatta, halk dilinde “iyi, güzel, iyi huylu” anlamlarında kullanılmaktadır.

Sonuç olarak, küçük hacimli bir örneğini inceleyip tanıttığımız, manzum sözlüklerle ilgili şunu söyleyebiliriz: Hangi amaçla yazılırsa yazılsın her eser kendi devrinin dil, kültür, edebiyat ve sosyal hayatından izler taşır. Hele bu, bir sözlükse bu eser, özellikle dil açısından, çok daha önem kazanır. Çünkü sözlükler devirlerinin sözvarlıklarını ihtiva etmeleri bakımından çok önemli kaynaklardır. Bu eserler ciddi ilmî incelemelere tabi tutulduklarında dönemlerinin sözvarlığının tespiti ve sözcükbilim incelemelerinin yanında Türkçenin özellikle şekilbilim, sesbilim ve anlambilim açısından gelişim ve temayüllerinin tespiti bakımından da önemli sonuçlara varılabilecektir. Ayrıca bütün manzum sözlükleri içine alan geniş kapsamlı bir çalışma Türkçenin tarihî sözlüğünün hazırlanmasına da mutlaka katkıda bulunacaktır. Bu açıdan, bu Türk dilbilimcileri tarafından işlenmeyi bekleyen bâkir bir saha olarak karşımızdadır.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. , **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, TDK Yayınları, Ankara,1980.
- Caferoğlu, A. , **Türk Dili Tarihi I-II**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1984.
- İlhan, S. , **Şemsî Cevâhirü’l-Kelimât, Mukayeseli İnceleme**, FÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 1997.
- İmamoğlu, A. H. , **Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî’nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)**, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1993.
- Karaismailoğlu, A. , “**Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Remzi** ”, *Milli Kültür*, Temmuz 1990, S. 74, s. 60-61
- Levent, A. S. , **Dîvân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1980.
- Türkçe Sözlük I-II*, TDK Yayınları, Ankara, 1998.
- Yeni Türk Ansiklopedisi I-XIII, C. X* , s. 3706, Ötüken Yayınları İstanbul, 1985.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 183-190, ELAZIĞ-2002

ŞEVKET BULUT'UN HAYATI VE HİKÂYE ANLAYIŞI**

The Life Story of Şevket Bulut and His Comprehension of Story

Mustafa KARABULUT*

ÖZET

Türk edebiyatında hikâye önemli bir yer tutmaktadır. Edebiyatımızda birçok ünlü hikâyeciyle karşılaşmaktayız: Ahmet Mithat Efendi, Ömer Seyfettin, Sait Faik Abasıyanık, Memduh Şevket Esenal vb. Şevket Bulut, yazdığı gerçekçi hikâyeleriyle kendini Anadolu insanının savunucusu olarak tanıtmaktadır. Şevket Bulut'un hikâyelerinde yer alan konu ve temaları şöyle sıralayabiliriz: İnançlar, kültürel değişim, ağalık, eşkıyalık, halk hekimliği, misafirperverlik, çocuk problemi, aşk, sevgi, namus, ahlâk, ölüm, yalnızlık, tabiat, dolandırıcılık, çıkarıcılık, mertlik. Şevket Bulut, hikâyelerinde hikâyeyi oluşturan unsurlara çok dikkat etmektedir. Hikâyelerde, olay örgüsü, zaman, mekân, şahıs kadrosu, kurgu, bakış açısı ve anlatım tekniği, dil ve üslup özellikleri gibi unsurlar titizlikle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hikâye, temalar, kurgu, hikâyelerin tematik incelenmesi, yapı, Şevket Bulut'un 7 hikâye kitabı vardır.

SUMMARY

Story has an important place in Turkish Literature. We meet many famous story writers in our Literature: Ahmet Mithat Efendi, Ömer Seyfettin, Sait Faik Abasıyanık, Memduh Şevket Esenal. Şevket Bulut has introduced himself in his realist stories as a defender of Anatolia people. We can put the themes in Şevket Bulut's stories in order like this: Belief, kültürel change, being an agha, brigandage, public proffession, hospitality, The problem of children, Love, honour, death, loneliness, nature, fraud, egoizm manliness. Şevket Bulut gives a special importance to the notoions which consist his stories. In his stoires time, occurance, place, list of staff, fiction, glance, the explanation technique, Language and methodology specialities have been taken in hand carefully.

Key Words: Story, themes, fiction, the thematic study of his stories, structure, Şevket Bulut has 7 story books.

** Bu makale F.Ü. TDE bölümünde Yard. Doç. Dr. Halil Hadi BULUT yönetiminde hazırlanan "Şevket Bulut, Hayatı ve Eserleri, Elazığ-1997" adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak yazılmıştır.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi

Giriş:

Türk edebiyatında modern anlamda hikâye, Tanzimat edebiyatı döneminde görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde önce çeviri yoluyla, daha sonra ise “taklit” ve “tanzir” yoluyla bu türün ilk yerli ürünleri verilmiştir. Servet-i Fünûn ve Milli Edebiyat dönemlerinde yeni bir tür olarak edebiyatımızdaki yerini alan hikâye, Cumhuriyet’in ilk yıllarında gelişimini sürdürmüştür. Edebiyatımızda bu sahada pek çok meşhûr kaleme rastlamak mümkündür. Ömer Seyfettin, Sait Faik, Halit Ziya, Mehmet Rauf, Ahmet Hikmet, Yakup Kadri, Sabahattin Ali gibi sanatçılar aynı zamanda birer yol açıcı olmuşlardır. Bu yazımızda son dönem Türk hikâyeciliğinin önemli isimlerinden Şevket Bulut’un hayatı ve hikâye anlayışı üzerinde duracağız.

Hayatı:

Şevket Bulut, 31 Temmuz 1936 tarihinde Kilis’te dünyaya gelmiştir. Babasının adı Mehmet, annesinin Meryem’dir. II.Dünya Savaşı dolayısıyla babası askere alınan Bulut, ailesiyle beraber 1944 yılında Sapkanlı köyüne taşınmıştır. Köy hayatına dair ilk intibalarını burada edinen Şevket Bulut, köyü ve köylüyü yakından tanıma imkânı bulmuştur. Babası 1946 yılında çok genç yaşta mide kanamasından vefat etmiştir. İlkokulu 1951 yılında bitirdikten sonra Devlet Yatılı Sınavı’nı kazanan Bulut, Adana Yapı Enstitüsü’nde öğrenimine devam etmiştir.

Okul yıllarında kitap okumaya olan ilgisi giderek artan Şevket Bulut, Doğu ve Batı klâsiklerinden pek çok kitabı bu dönemde okumuştur. Okulun edebî faaliyetlerinde ve kültürel çalışmalarında da görev alan Bulut, metnini kendisinin hazırladığı piyesleri arkadaşlarıyla beraber sahneye oynamıştır. Bu yıllardan itibaren edebiyata aşına olan yazarın bazı mahallî gazetelerde şiirleri yayınlanmaya başlamıştır. Çocukluk ve gençlik yıllarında çorapçılık, gazete satıcılığı, duvarcılık ve sıvacı ustalığı, fayans ve karo imalatı ve alçıdan kartonpiyer yapımı gibi mesleklerde çalışmıştır.

Annesi 1952 yılında vefat edince iki kardeşiyle birlikte anneannesinin yanına sığınmıştır. Bu yıllarda minarecilik ve yontuculuk mesleklerini dedesinden öğrenmiştir. 1957-1959 yılları arasında Erzurum Tekniker Okulu’nda okuyup inşaat teknikeri olmuştur. Erzurum’un meşhûr kültürel mekânlarından “Âşıklar Kahvesi” ne devam eden Bulut, Prof. Dr. Mehmet Kaplan’la tanışmıştır. Bu tanışma Bulut’un edebî hayatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Bulut, stajını Devlet Demir Yolları’nın Kars –Sarıkamış yöresinde inşâ ettiği “Büyüktünel” inşaatında yapmıştır. Okuldan 1959 yılında mezun olduktan sonra

Kahramanmaraş Milli Eğitim Müdürlüğü'nde tekniker olarak görev almıştır. Yazar, 1970 yılında Kahramanmaraş Bayındırlık Müdürlüğü'nde çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde görevi nedeniyle birçok ilçe ve köyü gezip görme imkânı bulan Bulut, meşhûr aşıklerle tanışmış; Abdurrahim Karakoç, Hayati Vasfi Taşyürek, Ahmet Çıtak, Hafız Rahmi, Bahaettin Karakoç ve Ali Akbaş gibi tanınmış şairlerle samimiyet kurmuştur.

Şevket Bulut, 1982-1986 yılları arasında Sivas'ta Yapı İşleri 16. Bölge Müdürlüğü ile Bayındırlık ve İskan Müdürlüğü'nde görev yapmıştır. 1986 yılında emekli olduktan sonra Kahramanmaraş'ta "Dergâh İnşaat Bürosu" adındaki işyerinde taahhüt işleri ve teknik işler yaparak ailesinin geçimini sağlamaya çalışmıştır. Türk hikâyeciliğinin önemli simâlarından biri olan Şevket Bulut, 17 Eylül 1996 tarihinde vefat etmiştir.

Hikâye Anlayışı:

Şevket Bulut edebiyata küçük yaşlarda ilgi duymuş ve kendi kendini yetiştirmiştir. İlkokul yıllarından itibaren özellikle polisiye ve macera romanlarını okumuştur. Daha sonra koşma tarzında şiirler yazan Bulut'un ilk şiiri 1955 yılında "Genç Kilis" gazetesinde yayımlanmıştır. Bu yıllarda "Bulut Ozan" mahlasıyla koşmalar yazmıştır. Galip Keleş, Ahmet Çıtak, Abdurrahim Karakoç, Hayati Vasfi gibi halk ozanlarıyla gazetelerde çok sayıda atışma yapmıştır.

Şevket Bulut şiirlerini, hikâyelerini de yayımladığı gazete ve dergilerde yazmıştır. Şiirleri genellikle kafiyeli, hece vezninde ve dörtlük şeklinde olmakla beraber, serbest tarzda yazılmış olanları da mevcuttur. Gençlik dönemlerinde Necip Fazıl Kısakürek, Cahit Sıtkı Tarancı, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Cahit Külebi, Behçet Necatigil, Fazıl Hüsni Dağlarca gibi şairleri severek okuyan Bulut, İkinci Yeni'nin güçlü isimlerinden Seyfettin Başçılar'ı da Varlık ve Yeditepe dergilerinde takip etmiştir. Onun tek şiir kitabı olan "Gönül Defterim" 1960 yılında yayımlanmıştır. Edebiyat dünyasına şiirle giren Bulut, hikâye alanına yönelişini şu cümlelerle dile getirmektedir:

"1970 yılı başlarına kadar şiir yazmayı sürdürdüm. 1969 yılında Hareket dergisinde bazı şiirlerim yayımlandı. Basılmak üzere bir kitap taslağını göndermiştim. Prof. Dr. Mehmet Kaplan Bey'e göstermişler. O da beğenmemiş... Eğer beğenilip de kitabım basılsaydı belki de o yolda devam ederdim. Kitaptan ses-seda çıkmayınca daha önceleri deneyip de dosyalar arasında sakladığım "Odacı Mehmet Efendi" adlı hikâyemi Hareket dergisine gönderdim; ilgi gördü ve yayınlandı. Erzurum'da çıkan Adımlar dergisine de hikâyeler gönderdim." (TÜRK, 1995:3)

Şevket Bulut görevli olarak çalıştığı sırada Maraş'ın 500'den fazla köyünde bulunduğundan, bu yöreye ait birçok kelime, deyim, menkıbe, hikâye ve folklor unsurlarını derleme imkânı bulmuştur. Yazar bu dökümanları, gezdiği yerleri, gördüğü

olayları hikâyelerinde büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Bu bakımdan onun hikâyelerinde Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nin hayat şartlarını, Anadolu insanının hayata ve olaylara bakışını dönemi içerisinde bulmak mümkündür. Bulut'un bu yıllarda derlediği atasozü, deyim, beddua, dua, efsane gibi folklor mahsüllerini içeren bir arşivi mevcuttur. Ayrıca bazı mahalli gazetelerde günlük olaylarla ilgili yazılar da yazmıştır.

Son dönem Türk hikâyeciliğinin önemli isimlerinden olan Şevket Bulut'un hikâye kitapları sırasıyla şunlardır:

1. Al Karısı (Hareket Yayınları,1971)
2. Sarı Arabalar (Hareket Yayınları,1974)
3. Dilek Çınarı (Türk Edebiyatı Vakfı Yay.,1975)
4. Kefensiz Ölüler (Dergâh Yayınları,1984)
5. Sınırdaki Tarla (Dolunay Yayınları,1996)
6. Yıkık Minare (Dolunay Yayınları,1996)
7. Baharı Göremeyen Çocuklar (Dolunay Yayınları,1996)

Yazarın kitap haline getirilmemiş, dergi köşelerinde kalmış birçok hikâyesi de vardır. Bulut hikâyelerini Hareket, Hisar, Doğu-Edebiyat, Adımlar (Erzurum), Ozanca (Gaziantep), Akpınar (Kilis) gibi dergilerde yayınlamıştır. Ayrıca Bugün (Adana), Kent Gazetesi, Hududeli Gazetesi, Küçük Dergi, Töre, Milli Eğitim ve Kültür, Türk Edebiyatı adlı gazete ve dergilerde de yazmıştır. İlk hikâyesi, "Odacı Mehmet Efendi" 1970 yılında Hareket dergisinde yayımlanmıştır. Şevket Bulut'un "Oynaş" ve "Kuyruğu Kesilen At" (Obalar ve Atlar ismiyle) adlı iki hikâyesi kısa metrajlı drama olarak filme alınmıştır. "Oynaş", 12 Mayıs 1977 tarihinde TRT televizyonunda gösterilmiştir. (KAPLANOĞLU,1977:4-5) Ayrıca "Kuyruğu Kesilen At", 1979-1980 yıllarında filme alınmıştır. Bu filmler yayınlandığı dönemde büyük bir ilgi görmüştür. Şevket Bulut'un en önemli ödülü Kayseri Sanatçılar Derneği tarafından 1981 yılında "yılın hikâyecisi" seçilmesidir. Şevket Bulut, Cumhuriyet döneminin 100 önemli hikâyecisi arasında gösterilmiştir.

Şevket Bulut, Türk edebiyatının Anadolu'yu ve Anadolu insanını gerçekçi bir anlayışla nakleden yazarlarından. Anadolu'nun zengin kültürünü hikâyelerinde başarılı bir biçimde yansıtmıştır. Eserlerinde işlediği konular bakımından, Ömer Seyfettin, Refik Halit Karay ve Memduh Şevket Esenal hikâyeciliğinin bir uzantısıdır.

Hikâyelerinde daha çok, halkın gelenek ve göreneklerini, inancını, köylünün yoksulluğunu, geri kalmışlığını ve aydınlı olan çatışmasını anlatan yazar; daha sonraki hikâyelerinde benzer konuları işlemekle beraber hikâye tekniğini geliştirmiştir. İlk hikâyelerinde vak'alar genellikle kırsal kesimde geçerken (Kuyruğu Kesilen At, Nehir Yatağındaki Tarla vb.), son hikâyeleri kent merkezlerinde geçmektedir (Baharı

Göremeyen Çocuklar, Kahramanmaraş'ın Yıkık Evleri vb.) Ülkede değişen hayat şartları Bulut'un hikâyelerinde de değişiklikler yapmıştır.

Şevket Bulut, sanatçının halkla iç içe olmasını ister. Öz benliğinden kopmuş, toplumun yaşantısına eğilmeyen sanatçı başarılı olamaz. Ona göre batıyı taklit eden yazarlar bizim insanımızı anlatamaz. Bir sanatçının kalıcı eser verebilmesi için sağlam bir dünya görüşünün olması gerekmektedir. Bu ise “milli benliğe dönüşle” gerçekleşebilir. Yazar hikâye anlayışını şu cümlelerle dile getiriyor:

“Ben mahallilikten milliliğe, millilikten evrenselliğe gidileceği görüşündeyim... Hikâyelerimde Maraş, Gaziantep, Adana, Hatay, Malatya gibi geniş bir bölgeyi işlemeye çalışıyorum. Bilmediğim, görmediğim bir çevreyi ve insanlarını nasıl anlatırım? İnsan her yerde insandır... Önemli olan bir bölgeyi odak alarak onun kımıl kımıl yaşantısını verebilmek, dramını yakalayabilmektir...” (SORGUNLU, 1980)

Bulut, kendisini “gerçekçi ve milliyetçi bir yazar” olarak tanıtmaktadır. Hikâyelerinde milletin ruh yapısını, isteklerini, hayallerini ve hayata bakışını ideolojik bir amaç gütmeyen işlemiştir. Toplumun inanç yapısının, gelenek ve göreneklerinin işlendiği hikâyelerde, herhangi bir alaycı tavır içinde değildir. Yazar mümkün olduğu kadar gerçekçi olmaya çalışmıştır. “Akşam Yemeği”, “Seccade”, “Doğruluk”, “Zürriyet”, “Haram Para” vb. hikâyelerde Anadolu insanının inancındaki samimiyeti dile getirmiştir.

“Haram Para”adlı hikâyede helal –haram kavramları üzerinde durulmuştur: “Sizler servetlerinizi helal yollardan kazandığınıza inanıyor musunuz? Önemli olan, kendi vicdanınızla baş başa kaldığınız zaman temize çıkabilmenizdir... Helalla haramın çizgisi kılıçtan keskin, kıldan incedir...”(Yıkık Minare/s.32) “Seccade”de verilmek istenen mesaj yine aynıdır: “Seccadeye göz nuru döktün...Aylarca çalışıp çabaladın... İyi güzel de saçaklarının ipliğini komşudan aldın... Sor bakalım, komşun o bir yumak ipliği nereden almış? Saçaklara kullandığı o ipliği komşun dul bir kadından çalmıştı. Çalıntı ve haram malı nasıl kabul ederim?...” (Yıkık Minare/s.166)

Şevket Bulut, bir sanat eserinde bulunması gereken hususlar hakkında da görüşlerini belirtmiştir. Yazar, sanat eserinin yorumunun okuyucu tarafından yapılması gerektiğini söyleyerek; “Yazar olarak, nutuk çekmeye okuyucuyu hor görmeye hakkımız yoktur; sanatçı kürsü adamı değildir, çığtikan olamaz ve olmamalıdır.” demiştir. Ona göre sanatçı eser verirken politikanın içine girmemelidir. İdeolojisi görülebilen eser ucuz sanat eseridir. Kendisini politikanın içine kaptıran kimse sanatçılığından çok şey kaybeder. Bulut, “Politikacı kürsü adamıdır, sokak adamıdır, işi kalabalıklardır. Oysa yazarlık iç zenginliği, yalnızlık cehdi ister. Yazar sokaktan tecrit olmadıkça, değerli ve büyük eser veremez. Tecrit olmalı derken yazar halkımızın sosyal ve iktisadi meselelerine kulağını

kapasın demiyorum.” sözleriyle görüşlerini belirtmiştir. (KARADEMİR,1977:116)

Şevket Bulut’un hikâye anlayışını maddeler halinde aşağıdaki şekilde belirtebiliriz:

- 1) Hikâye, romana geçiş için bir basamak değildir, başlıbaşına bir türdür. İyi bir romancı bir hikâye denediği zaman acemilikleri ortaya çıkar. Hikâye her şeyden önce yoğunluk, incelik ister. Üç-beş sayfa içinde okuyucunun önüne koca bir dünya sermek kolay değildir. Branş seçmek, dünyaya bakışla ilgilidir. Bir hikâyeciyle bir romancının dünyaya bakışları aynı değildir. Bulut; Çehov, Maupassant, Ömer Seyfettin, Sait Faik gibi yazarların gerçek anlamda hikâyeci olduklarını söylemiştir.
- 2) Hikâyeler ideoloji için yazılmamalıdır. “Anadolu insanına gerçekçi bir açıdan bakan hikâyecilerimi bir elin parmakları kadar azdır. Kuru sefalet tabloları, küfür dolu pasajlar Anadolu insanını veremez. Kahramanlar, köy filmlerindeki mini etekli kızlara, foter şapkalı, kravatlı köy delikanlılarına benzerler. Yapmacık bizden çok uzaktır.” (BULUT, 1970:59)
- 3) Hikâyeleri gerçekçi-gözlemci bir bakışla yazılmıştır. Bulut, Adana, Erzurum, Ordu, Kahramanmaraş, Sivas gibi çeşitli bölgelerde görevi gereği bulunmuş ve Anadolu insanını çok yakından tanımıştır. Hikâyelerinde tiplerin zenginliğini ve konlardaki çeşitliliği bu yönde aramak gerekir. Köy, kasaba ve şehir hayatını iyi bilen yazar gözlemlerini eserlerine başarıyla yansıtmıştır.
- 4) Şevket Bulut’a göre hikâye yazmak için birikim olmalıdır. Belli bir birikim olmadan günlük olaylardan hikâye çıkarmak zordur. Bulut için bir davranış, bir cümle bile sonradan hikâye konusu olabilir. Bir çocuğun ağlaması, bir kuşun ötüşü bile onun hikâyelerine motifler katmaya yeter.
- 5) Şevket Bulut hikâye yazarken izlediği yolu şu cümlelerle ifade etmektedir: “... Not defterlerim ve zarflarım vardır... Duyup gördüklerimi defterlerime yazarım... Birden beşe kadar sıralanmış zarflarıma hikâyelerimi koyarım. İlk taslaklar birinci zarfa, biten hikâyeler beşinci zarfa girer... Çoğu zaman taslaklarımı dahi daktiloyla yazarım. Birinci zarfa üç-beş yıldır bekleyen taslaklarım çoktur. Bazı hikâyelerim ise çok çabuk yazılır... Bu, bir meyvanın olgunlaşması gibi bir şey...” (SORGUNLU, 1980)

Roman ve hikâye gibi türlerde şahıs kadrosu, vaka ve mekân arasında sıkı bir bağ vardır. “Mekân, vaka zincirinde ifade edilen hâdiselerin sahnesi durumundadır.” (AKTAŞ,1991:142) Şevket Bulut konu, kişi ve mekân seçimine önem göstermektedir. Bir hikâye için 3000 m yükseklikteki Nurhak dağına çıkabilecek kadar titizdir. Hikâyelerinde zengin bir şahıs kadrosu ile karşılaşırız. Köylü, kentli, cahil, aydın, zengin, fakir, ağa, eşkıya, şeyh, dilenci, alim, arif, memur, şoför vb. tipleri sık sık görmekteyiz. “Haram Para” adlı hikâyede emekli müftü Ömer Efendi dini bilgisi ve mütevazi kişiliği ile halkın sevdiği bir kişidir. “Üstün Başarılı Öğretmen”de iki tip öğretmenle karşılaşırız: Durdu Bey dürüst bir kişi olup, köylüye değer vermekteyken; Durmuş Ali Bey bunun tam aksi bir tiptir. “Temel Atma Töreni”nde Gülay Bacı fakir, yaşlı bir köylü kadını olarak karşımıza çıkar. “Eşkıyanın Kanunu” hikâyesinde Halit, “Bir

Salkım Üzüm”de Cindaroğlu hikâyelerde görülen eşkıya tiplerinden sadece ikisidir.

Türk edebiyatının önemli hikâyecilerinden olan Ömer Seyfettin, “hikâyeciliği meslek haline getirmekle, hem bu türün değerini artırmış, hem de romanla yarışacak bir seviyeye ulaşmasına öncülük etmiştir.” (KAVAZ,1999:19) “Yeni Lisan” hareketini başlatan makalelerinde milli birlik ile milli dil arasındaki münasebete dikkat çeker: “Her milletin bir lisanı vardır, Türklerin lisanı da konuştukları Türkçedir.” (ENGİNÜN, 1998:163) Bulut da bu görüşe paralel olarak dilin bir millet hayatındaki yerini dile getirmiştir. Bu bakımdan yazarın halkın anlayacağı dilden yazması gerektiğini belirterek; hikâyelerini sade bir dille yazmıştır. Bazı hikâyelerinde yerel söyleyişlere çokça yer vermiştir. “Şeyhin Minderleri” adlı hikâyede şu sözleri görmekteyiz: “Kızımı vermeğe veririm. Fakat, bir şartım var: Boş boğazlığı bırakıp, bizim Şih’a mürit olacak... Ahacık gendine yol... Şih kapısına getmeden benim kapıma gelmesin...”(Sarı Arabalar, s.21) “Oynaş”ta da şive taklidine yer verildiğini görüyoruz: “Yaa! Demek senin böyle pis işlerin de mi vardı? Zere, kulağıma çok söylenti gelmişti. Ateş olmayan yerden duman çıkmazmış... Söylentilere aldırmanmışım. Halil benim asker arkadaşım. İki yıl asker ocağında barabar kaldık. Sivaz’ın Kabakyazı’ında güleş tuttuk. Aynı karavanaya kaşşık salladık...” (Sarı Arabalar, s.36)

Türk edebiyatında, eski Türk destanlarına ve halk edebiyatına âit birçok malzeme kullanılmıştır. “Şiir, hikâye, roman gibi bütün edebi türlerde bu malzeme kullanılmaya çalışılır.” (ERCİLASUN,1997:136) Şevket Bulut, hikâyelerinde halk söyleyişlerine, deyim ve atasözlerine geniş ölçüde yer vermiştir. Onun hikâyeleri bir folklor arşivi gibidir. Eserlerinde halk edebiyatı için önemli derecede malzeme mevcuttur:

“Ağ koyun kara koyun geçitte belli olur, ağaç dalıynan gönörir, ateş olmayan yerden duman çıkmaz, gönül ferman dinlemez, öküz öldü (ölür) kan kurudu (kurur), teşt altında buzağı gizlenmez...” (Oynaş) “Aşa dökülen yağ araya gitmez, at ver dost ol; kız ver düşman ol, davul bile dengi dengine, dinsizin hakkından imansız gelir, el elin lokmasından doymaz, kız dediğin kapı şakşağı; gelen çalar, giden çalar, uyuz eşek rahvan ata ayak uyduramaz, yaması kumaşın renginde; anası kızının denginde...” (Damat) “Ağzından yel almak, beti benzi kül olmak, canı tepesinden çekilmek, kanı sebil şerbeti gibi akmak, ocağında tek çıngı kalmamak, üç-beş fırtlık ömrü kalmak... (Ayrık Döl) Bulut bazı hikâyelerinde dua ve bedduaları sık sık kullanmıştır: “Allah gecinden versin, Allah imanla gitmek nasip etsin,...” (Hastalık) “Gözel Mevlam kimseye hayırsız evlat vermesin...” (Eski Toprak) “Ağ kefenlere hasret kalasın, başına çalınsın, cehennem kapısında nöbet tutasın...” (Dolmalar) Bunlardan başka yalvarmalar, yemin sözleri ve ağıtlar da hikâyelerde görülmektedir.

Sonuç:

Şevket Bulut, Türk edebiyatında Anadolu'yu ve Anadolu insanını gerçekçi bir anlayışla kaleme alan yazarlardandır. Güçlü gözlem yeteneğiyle, şahıs ve mekân tasvirlerindeki ustalığı, eserlerinde hemen dikkat çeker. Hikâyelerinde geniş bir coğrafyayı mekân olarak seçmiştir. Hikâye kahramanları toplumun hemen her kesimini yansıtacak kişilerden oluşmaktadır. Yazmış olduğu yüz yirmiden fazla hikâyesinde mahalli motiflere geniş ölçüde yer vermesi onun en önemli özelliğidir. Eserlerinde halkın yaşayışını, geleneklerini, kısaca kültürünü ustaca yansıtmıştır. Onun temel amacı, hikâye vasıtasıyla memleket sorunlarını irdelemektir. Bütün hikâyelerinde toplumsal faydayı gözetken yazar, halkla aydın arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmayı istemiştir. Millî ve manevi değerlere sahip çıkılması hususunda oldukça titizdir. Hikâye tekniği ve dil ve üslûbu bakımından, Ömer Seyfettin ve Refik Halit Karay gibi sanatçıları öncülüğünü yaptığı “Millî Hikâyecilik” anlayışı yolunda eserler vermiştir. Bulut, “Olay Hikâyesi” tarzında yazması bakımından Ömer Seyfettin mektebinde yer alır.

KAYNAKLAR

- AKTAŞ, Şerif, (1993), Edebiyat Üslûp ve Problemleri, Akçağ Yay.,Ankara
-----, (1991), Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Akçağ Yay.,Ankara
BULUT, Şevket, (1970), Mustafa Kutlu'nun “Oradaki Adam” Adlı Hikâye Kitabının Tahlili, Haraket Dergisi, S.59
ENGİNÜN, İnci, (1998), Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yay., İstanbul
ERCİLASUN, Bilge, (1997), Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler-1, Akçağ Yay., Ankara
KAPLANOĞLU, Selman, (1977), “Oynaş ve Yazarı Şevket Bulut İle Bir Konuşma” Yağmur Dergisi,(Temmuz-Ağustos), Erzurum
KARADEMİR, Eshabil, (1977), “Oynaş Yazarı Şevket Bulut'la Bir Konuşma”, Hisar Dergisi, S.116
KAVAZ, İbrahim, (1999), Sait Faik Abasıyanık, Şule Yay., İstanbul
SORGUNLU, Ümit Fehmi, (1980), Hikâyeci Şevket Bulut İle Bir Konuşma, Küçük Dergi, S.12
TURAL, Sadık K.- KERMEN, Zeynep-ÖZGÜL, M.Kayahan, (1987), Hikâyeciliğimizin 100. Yılında Yüz Örnek, Kültür ve Turizm Bak. Yay.,Ankara
TÜRK, Ahmet, (1995), Dergâh, Edebiyat Sanat ve Kültür Dergisi, Şevket Bulut İle Yapılan Son Konuşma., Cilt VII, S.82

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 191-210, ELAZIĞ-2002

ARAP DİLİNDE HARF-İ TA'RİF

The Definite Article in Arabic Language

Sadık KOÇ**

Tahsin DELİÇAY*

Özet

İsimlerin başına gelen ة genel anlamda ma'rifelik (belirlilik) alameti kabul edilmektedir. Ancak her ة ma'rifelik ifade etmek için olmayıp bunun dışında, kelimelerin başına ism-i mevsûl anlamında ve eklendiği kelimeye mâna yönüyle herhangi bir etki yapmayan zâid takı olarak da gelebilmektedir. Bunları tanıyıp, ayırmak ifadeleri doğru anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Ayrıca ma'rifelik için gelen bütün ة'ler de aynı anlamı ifade etmemektedir. Bir kısmı hem mânayı hem de lafzı belirli hale getirirken, bir kısmı da sadece lafzı belirli hale getirip mânayı müphem bırakmaktadır. Bu durum ise anlamı doğrudan etkilemektedir.

Anahtar: Dil, harf-i ta'rif, ma'rifelik (belirlilik).

Abstract

ة which comes in front of the nouns is accepted as a definite article. However every ة is not for definition. It can be used as well as a conjunction and it can be notr with adding to the words. To know and sidtinguish every kind of ة can help us understanding the statements correctly/truely..

Furthermore all of the ة which are used for definition don't have as the some meaning. Some of them define both mean and writtenform (lafız) and some of them define only the written form but not define the meaning. This and position effects the meaning directly.

Key: Language, definite article, definition.

** Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belâgatı Yüksek Lisans öğrencisi.

* Yrd.Doç.Dr, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.
tahsindelicay@hotmail.com

Değişik dillerde birer harf olarak kelimeye yazılan ünlüler, Arap dilinde bir harf olarak kelimeye dahil olmayıp, harflere konan işaretlerle ifade edilmektedir. Bu sebeple hareketlerin harf şeklinde yazıldığı dillerde, ibare anlaşılması için okunur. Arapça'da ise önce metnin anlaşılması gerekir ki, sonra düzgün olarak okunabilsin¹. Düzgün olarak okunabilmesi ise, kelimenin tanınması, onun hareke ve anlamını etkileyen amillerin bilinmesiyle mümkün olmaktadır. Çünkü kelimenin öncesinde gelen âmîl durumundaki kelimeler, o kelimenin cümle içindeki anlamı üzerinde mutlak tesir icrâ etmektedir. Örneğin; harf-i cerler, nasb-cezm edatları vb. irâbı, mânayı bazen de her ikisini etkilemektedir. Bu sebeple kelimenin başına gelen âmillerin bilinmesi ifadenin doğru okunup, mânanın doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

Arap dilinde, bir çok çeşidi olması sebebiyle genellikle karıştırılan ve eklendiği kelimeye farklı anlamlar kattığı gibi, bazen de hiçbir anlam katmayan takılardan birisi de 'Al'dir. Her eklendiği kelimedeki 'Al aynı anlamı taşımamaktadır. Bazen eklendiği nekre kelimeyi ma'rife yapmakta, bazen ism-i mevsûl anlamında olmakta, bazen de kelimelerin başında zâid² olarak gelmektedir. 'Al'in eklendiği kelimedeki hangi maksatla kullanıldığının bilinmemesi mânanın yanlış anlaşılmasına neden olacağından, geldiği yerlerde neyi ifade ettiğinin bilinmesi de mânayı doğru anlama noktasında önemli bir işleve sahiptir.

Nahiv kitapları incelendiğinde, 'Al'ın, 'Al mânasına soru için gelmesi³ dikkate alınmayıp, genel olarak dört kısımda değerlendirildiğini görmekteyiz. Bunlar ma'rifelik, ism-i mevsûl, zâid ve ivaz/karşılık için kullanılan 'Al'dir.

A. 'Al'IN MA'RİFELİK İÇİN KULLANILMASI:

'Al'in ma'rifelik için gelmesi konusuna geçmeden önce, nekre ve ma'rife'nin izahı uygun olacaktır.

Nekre:

Arap dilinde isimler belirli bir varlığa delâlet etmeleriyle ma'rife (belirli), etmemeleriyle de nekre (belirsiz) olarak isimlendirilirler⁴. Nekre isimler; cinse ait mevcut (var olan) ve mukadder (var sayılan) bütün fertleri kapsayan ve tek bir varlığı

¹ el-Câbirî, Muhammed 'Âbid, *Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (Çev: Köroğlu, B.- Hacak, H.- Demirli, E.), İstanbul, 1999, s.41.

² "Zâid" için, ileride anlatılan 'Al'ın Zâid Olarak Kullanılması başlığına bakınız.

³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'arîb*, Beyrut, 1992, I,66.

⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dersaadet, trs., s.93; Hasan, 'Abbâs, *en-Nahvu'l-vâfi*, Mısır, 1966, I,186.

göstermeyen isimlerdir. Bu nedenle nekre isimlerle cins ifade edilir⁵. Nekre isimlerin açık belirtisi kelimenin sonundaki tenvidir⁶. Türkçe'de bunun karşılığı genelde, tekillerde kelimenin başına "bir", çoğullarda ise "bazı" ve "bir takım" kelimeleri getirilmekle sağlanmaktadır. Ancak tekillerdeki "bir"i sayı olan "bir" ile karıştırmamak gerekir. Bu "bir", "her hangi biri" anlamındaki tenvinin karşılığı olan "bir"dir. Sayı olan "bir"i ifade etmesi ise kelimenin müfret olmasından kaynaklanmaktadır.

رَجُلٌ Herhangi bir adam, bir adam.

رَجَالٌ Bazı adamlar, birtakım adamlar, bir grup adam gibi.

Nekre isimler tariflerinden de anlaşılacağı üzere, ifade ettiği şeylerin bizzat kendisi olmayan ve muayyen bir ferde delâlet etmeyip, umum ifade eden isimlerdir. Bu isimler söylendiğinde akılda bir mâna oluşur ancak, bu mânayı görünürde tek bir ferde hasretmek mümkün değildir. **وَأَنَّ فِي الْحَدِيثِ وَآدُ** "Bahçede bir çocuk var" cümlesindeki **وَأَنَّ** kelimesinin mânası (her hangi bir çocuk) anlamıyla açıktır. Ancak bu mâna genel olup, belirli bir çocuğu işaret etmemektedir. Bu ismin mânası altına giren çocuklardan herhangi birini kapsamaktadır.

Nekreler İki Çeşittir:

Nekreler **أَلٌ**'ı kabul edenler ve etmeyenler olarak ikiye ayrılır:

-أَلٌ kabul edenler: Bu nekreler, başına *belirlilik* ifade eden **أَلٌ** getirilmesi suretiyle ma'rife yapılırlar. **رَجُلٌ** "herhangi bir adam" kelimesinin, **الرَّجُلُ** "o adam" şeklinde ma'rife yapılması gibi.

-أَلٌ yerine ثُو kabul edenler: Bu nekrelerin başına, asla **أَلٌ** getirilmeyip onun yerine belirlilik için "صاحب" mânasına nekre bir kelime olan **ثُو** getirilir ki, o da **أَلٌ** kabul etmez⁷.

ثُو yerine **أَلٌ** kabul edenler: Bu nekrelerin başına, asla **أَلٌ** getirilmeyip onun yerine belirlilik için "صاحب" mânasına nekre bir kelime olan **ثُو** getirilir ki, o da **أَلٌ** kabul etmez⁷.
ثُو yerine **أَلٌ** kabul edenler: Bu nekrelerin başına, asla **أَلٌ** getirilmeyip onun yerine belirlilik için "صاحب" mânasına nekre bir kelime olan **ثُو** getirilir ki, o da **أَلٌ** kabul etmez⁷.
Bu örnekte **ثُو**yu kaldırıp, yerine **مَالٌ** kelimesinin başına **أَلٌ** getirdiğimizde anlam bozulacaktır. Ancak **ثُو** yerine **أَلٌ** kabul eden **صاحب** kelimesi getirilebilir.

Haddizâtında **ثُو** ile yapılan *belirlilik*, **أَلٌ** ile yapılan *belirliliğe* göre daha kapalı bir belirliliktir.

Ma'rife:

Nekrenin zıddı olarak belirli bir şeye delâlet eden isimlere ma'rife denir. Ma'rife

⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s.93; el-Hâşimî, Ahmed, *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye li'l-lüğati'l-'Arabiyye* (th. Muhammed Ahmed Kasım), Beyrut, 1998, s.83.

⁶ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osman, *Sırru's-sınâ'ati'l-i-'rab* (th. Hasan Hindâvî), Dimaşk, 1985/1405, I,337.

⁷ İbn 'Akîl, *Şerhu İbni 'Akîl 'alâ Elfıyyeti İbni Mâlik*, Beyrut, 1410/1995, I,85-86; el-Hâşimî, *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye*, s.83.

için vazolunan lafızlar; muayyen, müşahhas mânalar için konulmuş olup, bir şeyin bizzat kendisine delâlet eden isimlerdir⁸.

Ma‘rifeler nahiv kitaplarında genel olarak 6 gruba ayrılmış ve başında nidâ harfi bulunan nekre-i maksûde (kastedilen nekre), ma‘rife olarak zikredilmemiştir⁹. Ancak nidâ harfinden sonraki nekre-i maksûdenin de ma‘rife olması gerekir¹⁰. Zira biri, kastedilerek seslenilirse, o muayyen hale getirilmiş olur. Ma‘rife isimler, *nidâyla kastedilen nekreye* birlikte 7 çeşittir.

Bütün ma‘rifeler, *belirlilik* bakımından birbirleriyle aynı seviyede olmayıp, kendi aralarında *belirliliklerine* göre şöyle sıralanırlar¹¹:

Zamirler, alemler, ism-i işaretler, ism-i mevsûller, آل ile ma‘rife olanlar, nidâyla kastedilen nekre ve bunların birisine muzâf olanlardır.

1. Zamirler: İsm-in yerini tutan, mütekellim, muhâtab ve gâibe delâlet eden isimlerdir. أَنَا، أَنْتَ، هُوَ، نَحْنُ gibi¹².

2. Alemler: Bir şeyin bizzat kendisi için konulan ve onun haricindeki şeyler için kullanılmayan isimlerdir. Alemler زَيْدٌ gibi bir şahsa، أُسَامَةُ (aslan cinsi için kullanılır) gibi bir cinse، زَيْنُ الْعَابِدِينَ gibi bir lakâba، أَبُو عَمْرٍو gibi bir künyeye delâlet edebilir¹³.

3. İsm-i İşaretler: Hissî ve mânevî bir işaretle belirli bir şeye delâlet eden هَذَا، هَذِهِ، هَذَانِ vb. isimlerdir¹⁴. Belli bir kelime mahiyetinde görülmekle beraber ism-i işaret olarak kullanılan bu isimler mânaca kapalıdırlar. Fakat muşârun ileyle beraber kullanılırsa mâna açıklığa kavuşur¹⁵.

طالعُ هَذَا “Bu kitabı incele” cümlesinde، هَذَا dendiğinde، هَذَا her ne kadar ma‘rife de olsa muşârun ileylehi olmadığı için nispeten kapalıdır, ama muşârun ileylehi olan الكتاب de getirildiğinde bu kapalılık ortadan kalkmaktadır.

4. İsm-i Mevsûller: Kendinden sonra gelen ve *sıla* diye isimlendirilen cümle ile

⁸ ed-Dahdâh, Antoine, *Mu‘cemu kavâ‘idi’l-‘Arabiyyeti’l-‘âlemiyye*, Beyrut, 1997, s.54; el-Galâyînî, Mustafâ, *Câmî ‘u’l-durûsi’l-‘Arabiyye*, Beyrut, 1412/1992, I,147; Ali Cârîm – Mustafâ Emin, *en-Nahvu’l-vâdih*, Mısır, 1964, I,108.

⁹ Geniş bilgi için bakınız: İbn Akil, I,86; İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s.94.

¹⁰ Nureddîn Abdurrahmân el-Câmî, *Molla Câmî (Şerhu Kâfiyet-i İbn Hâcib)*, (th. Üsâme Taha er-Rifâî), İstanbul, II,151; el-Galâyînî, I,147; Tâcuddîn ‘Ammu ‘Ali, *en-Nûru’l-mudî’*, Dımaşk, 1971, s.25.

¹¹ el-Câmî, II,149.

¹² Zamirler hakkında geniş bilgi için bakınız: İbn ‘Akil, I,87,88; Hasan, ‘Abbâs, I,196 vd.; el-Galâyînî, I,115 vd.; İbrahim, Abdulalîm, *en-Nahvu’l-vazîfi*, Kahire, 1389/1969, s.196 vd.

¹³ el-Câmî, II,150; İbn Hişâm, *Şerhu İbni ‘Akil*, I,114; İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s.96-97.

¹⁴ El-Hâşimî, *el-Kavâ‘idi’l-esâsiyye*, s.95.

¹⁵ Uralgiray, Yusuf, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, Riyad,1406/1986, I,404; el-Câmî, II,150.

açıklanan ma'rife isimdir. الَّذِي، الَّذِيْنَ، الَّذِيْ gibi¹⁶.

5. İzâfetle Ma'rife: Mânevî bir izâfetle kendisinden sonraki ma'rife bir isme bağlanan nekre isim ma'rife olmaktadır¹⁷. قَلَمٌ مَّحْمُودٌ gibi. Bu örnekte “kalem” her hangi bir kalem iken “Mahmut”a izâfe edilince “Mahmut’un kalemi” olmakla ma'rifelik (belirlilik) kazanmıştır.

6. Nidâyla Kastedilen Nekre: Daha önce zikrettiğimiz gibi ‘nidâyla kastedilen nekre’ bazı nahivciler tarafından ma'rife olarak kabul edilmemesine rağmen İbni Hâcib gibi dilciler¹⁸, nekre-i maksûdeleri ma'rife kabul etmişlerdir. Çünkü kişi karşısındakine seslenir. يَا رَجُلٌ gibi. Bunlar kendileriyle muayyen bir şeyin kastedildiği isimlerdir, onun için bu tür isimlere nekre-i maksûde (kastedilen nekre) denilir.

7. ٱ ile Ma'rifelik: Arap dilinde harf-i ta'rif diye bilinen ve kelime türlerinden yalnızca isimlerin başında yer alıp, imlası bitişik olarak yazılan bu takı, tenvinin tam zıddıdır. Tenvinden bedel olarak getirilen ٱ¹⁹’ın, Türkçe’de tam karşılığı olmayıp cümle içinde eksiz olarak, -i ekiyle ve “o”, “bu”, “şu” gibi işaret sıfatlarıyla karşılanır. “adam geldi”, “adamı bul”, “o adam” gibi.

Türkçe’de “bir” kelimesinin mukabili olan tenvin, cins isimleri belirsiz yapmak için son harflerine geldiği halde, ٱ takısı bu isimleri ma'rife yapmak için başlarında yer alır²⁰. Bir isim hem belirli hem belirsiz olamayacağı için ikisi bir kelimedede birleşemez²¹. Örneğin الْكِتَابُ şeklinde söylenemez.

ٱ takısının aslî görevi eklendiği nekre isimleri ma'rife haline getirmesidir²². Ancak başında ٱ bulunan her isim, karşımızdaki muhâtabın bildiği ve alıştığı bir isim olmadıkça ma'rife olmaz²³. Çünkü ٱ takısının aslî görevi her ne kadar isimlere ma'rifelik kazandırmak ise de, eklendiği bazı kelimelerde zâid, ismi mevsûl ve ivaz olarak da kullanılmaktadır.

¹⁶ Geniş bilgi için bakınız: İbn ‘Akîl, I,134 vd.; Hasan, ‘Abbâs, I,306 vd.; Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya, 1981, s.26,27; Çörtü, M. Meral, *Arapça’da Cümle Kuruluşu Ve Tercüme Teknikleri*, İstanbul, 1997, s.76;

¹⁷ el-Hâşimî, *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye*, s.110-111; Çakır, Mehmet, *Arapça’da İsim Tamlaması*, İzmir, 1992, s.5 vd.; Talu, Mehmet, *Nahiv İlmi*, s.46.

¹⁸ el-Câmî, II,151, Hasan, ‘Abbâs, I,191; el-Galâyînî, III,148; Tâcuddîn, s.32.

¹⁹ Sîbeveyh, Ebû Bîşr Amr b. ‘Osman b. Kanber, *Kitâbu Sîbeveyh*, (th. Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut, 1983/1403, I,200.

²⁰ İbn Cinnî, I,337.

²¹ İbn ‘Akîl, I,167; İbn Hişam, *Muğni'l-lebîb* I,61; Hasan, ‘Abbâs, I,381; Akdağ, s.19.

²² Sîbeveyh, IV,226; el-Hâşimî, *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye*, s.109.

²³ Maksudoğlu, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul, 1992, s.195.

Nahivciler arasında ٱ takısını oluşturan harflerden hangisinin ma‘rifelik ifade ettiği konusunda farklı görüşler vardır. Halil b. Ahmed ٱ takısındaki hemzeyi, hemze-i kat’ kabul ederek ٱ ve ٱ ’ın ikisinin birlikte harf-i ta‘rîf olduğunu savunmakta, Sîbeveyh ise hemzenin, hemze-i vasl olduğunu ve bu sebeple sadece ٱ ’ın harf-i ta‘rîf olduğunu iddia etmektedir²⁴. Müberred ise ٱ ’daki ٱ ’ın, harf-i ta‘rîf olan hemze ile istifham hemzesinin birbirinden ayrılması için ona eklendiğini söyleyerek, sadece meftûh hemzeyi (ٱ) harf-i ta‘rîf olarak kabul etmektedir²⁵. Ancak bu konudaki kanaat ikisinin birden harf-i ta‘rîf olduğu ve hemzenin de hemze-i kat’ olduğudur²⁶. İbn Mâlik ise, bu konuda şu beyti söyleyerek adeta bu iki görüşü telif etmiştir²⁷:

أَلٌ حَرْفٌ تَعْرِيفٌ بِئَمَامِهَا أَوْ اللَّامُ فَفَطٌ فَتَمَطٌ عَرَفْتَ قُلْ فِيهِ: "الْتَمَطُ"

"ٱ" in ikisi veya tek başına Jharf-i ta‘rîftir, ٱ kelimesini ma‘rife yaptığında "ٱ"de.

ٱ İLE MA‘RİFELİĞİN KISIMLARI:

Ma‘rifelik için isimlerin başına gelen ٱ, bazı nahiv kaynaklarında; ahdiyye, istiğrâkiyye ve cinsiyye olmak üzere 3’e ayrılmıştır²⁸. Ancak ayrı bir bölüm olarak ele alınan ٱ ’ı istiğrâkiyye, aslında cins ifade etmesi sebebiyle ٱ ’ı cinsiyyenin bir bölümü olarak değerlendirilmelidir. Biz de bu çalışmamızda nahiv kaynaklarının çoğunda²⁹ olduğu gibi ٱ ’ı istiğrâkiyyeyi, ٱ ’ı cinsiyye içinde değerlendirerek ma‘rifelik için isimlerin başına gelen ٱ ’ı, ahdiyye ve cinsiyye olarak iki kısımda ele alacağız.

a. ٱ ’ı Ahdiyye (Belirlilik İçin Gelen ٱ)³⁰:

Nekre bir kelimenin başına gelerek, daha önce mânası kapalı ve umum durumda olan nekrenin medlûlünü belirli bir ferde hasr edip, kısıtlayarak ona belirlilik sağlar. Bu çeşit ٱ, eklendiği kelimeyi muhatap tarafından bilinen, belirli bir ferd haline getirmektedir. ٱ ile kullanılan kelimenin belirli olmasındaki sebep ise, konuşma anından önceki zamanda kelimeye dahil olan belirli bir *bilgi (ahd)*dir. Bu bilginin ortadan kalkmasıyla kelimenin belirliliği de ortadan kalkar.

Ancak örneğin alemler, zamirler vb. diğer ma‘rifelerde, belirlilik bir bilgiye (ahd) dayanmayıp aslından kaynaklanan bir belirliliktir.

²⁴ Sîbeveyh, III, 324 vd.; İbn Cinnî, I,333 vd. İbn ‘Akîl, I,167; İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s.112.

²⁵ el-Câmî, I,26.

²⁶ El-Galâyînî, I,147.

²⁷ İbn ‘Akîl, I,167.

²⁸ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ*, s.112; el-Kazvînî, Hatîb, *Telhisu’l-Miftâh*, (nşr: Yanık, Nevzat H., Kılıçlı, Mustafa, Çögenli, S.), İstanbul, trs, s.34,35.

²⁹ İbn ‘Akîl, I,168; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebib*, I,61; Hasan, ‘Abbâs, I,385 vd.; el-Galâyînî, I,148.

³⁰ Hasan, ‘Abbâs, I,385; Uralgiray, I,569.

أل'ı ahdiyyede belirlilik, kelimenin aslından olmayıp ya zikrî/söylemekten, ya zihnî/bilgiden, ya da huzûrî/aynı ortamda olmaktan kaynaklanan bir belirliliktir.

Bazı kaynaklarda ahd-i zikrî ile ahd-i huzûrî, ahd-i hâricînin³¹ iki alt başlığı olarak verilmiş³² ise de, metotlu ve zihne daha yaklaşımcı olarak bulduğumuz ve kaynakların bir çoğunda³³ geçtiği şekliyle أل'ı ahdiyyenin zikrî, zihnî ve huzûrî şeklindeki taksimatını tercih ettik.

a1. Ahd-i Zikrî: Bu durum nekre bir kelimenin aynı cümlede nekre olarak tekrarlanmasıyla olur. İkincisinin başına أل'ı ahdiyye getirilir. Burada أل'ı ahdiyyenin görevi iki nekreyi mâna yönüyle birbirine bağlamak ve eklendiği kelimenin anlamını tek bir ferde hasrederek birinci kelimeyle mânasının ve medlûlünün aynı olduğunu göstermektir. Yapılan sınırlama ve hasretme ikinci kelimeyi ma'rife yapmaktadır ki, bu ma'rifelik ise zikrî bir ma'rifelik olup ahd-i zikrî diye isimlendirilir³⁴.

جَاءَنِي ضَيْفٌ فَأَكْرَمْتُ الضَّيْفَ 'Bana bir misafir geldi, ben de o misafire ikram ettim' örneğinde görüldüğü gibi birinci ضَيْفٌ kelimesi nekre gelirken, ikincisi aynı cümlede ma'rife olarak gelmiştir. Ma'rife olarak kullanılan kelimenin başındaki أل'ı ahdiyye bu iki kelimeyi birbirine bağlamaktadır. Burada ma'rife olan kelime zamir, nekre olan ise zamirin mercii konumundadır. Cümle sanki جَاءَنِي ضَيْفٌ فَأَكْرَمْتُهُ 'Bana bir misafir geldi, ben de ona ikram ettim' şeklinde söylenmektedir.

Lafızları benzer olan iki kelime aynı cümle içerisinde nekre olarak kullanılacak olursa o durumda bir anlam karışıklığı ortaya çıkacaktır.

نَزَلَ مَطْرٌ فَأَنْعَشَ مَطْرٌ زُرُوعَنَا 'Bir yağmur yağdı, bir yağmur ekinlerimize canlılık kazandırdı' örneğinde birinci مَطْرٌ kelimesiyle ikincisinin aynı olup olmadığı karıştırılmaktadır. İşte أل'ı ahdiyye bu belirsizliği ortadan kaldırmaktadır.

Ancak bu her zaman böyle olmayabilir. اشْتَرَيْتُ كِتَابًا وَأَنْتَ اشْتَرَيْتَ كِتَابًا (أَخْر) "Ben bir kitap aldım, sen de bir kitap aldın" örneğindeki كِتَابًا lafızları aynı cümle içerisinde nekre olarak kullanılmalarına rağmen farklı kitaplar olduğu anlaşılmalıdır.

Ahd-i zikrîdeki belirlilik, lafzın sarâhaten veya kinâye yoluyla zikredilmesiyle olmaktadır³⁵.

a1.1. أل'ı Ahd-i Sarîhî: Burada aynı lafız iki defa zikredilmektedir. İlk kullanımda

³¹ Ahd-i zikri ve ahd-i huzurideki belirlilik zihinde olmayıp, zihnin dışındaki bir belirlilik olması sebebiyle ahd-i harici olarak isimlendirilmiştir.

³² el-Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru 'l-belâga fi 'l-me'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedi'*, İstanbul, 1984, s.134.

³³ İbn Hişâm, *Muğni 'l-lebîb*, I,61; Hasan, 'Abbâs, I,384 vd.; el-Galâyîni, I,148.

³⁴ Hasan, 'Abbâs, I,383,384.

³⁵ Teftazânî, Saduddin, *Muhtasaru 'l-me'ânî*, İstanbul, 1301, s.35.

nekre olan kelime ikinci kullanımda ma‘rife olarak gelmiştir. Çünkü muhatap ikinci defa zikredilen kelimenin birincisi olduğunu kavramıştır. Bu durum şu ayette açıkça görülmektedir.

(كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا فَعَصَىٰ فِرْعَوْنُ الرَّسُولَ فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيًّا) Nitekim vaktiyle Firavuna bir elçi gönderdik Firavun o Elçi'ye isyan etti de biz de onu şiddetle cezaya çarptırdık³⁶.

Ayette geçen رَسُولًا kelimesi ilk defa kullanıldığında nekre, ikincide ise birincisi ve ikincisiyle kastedilen mânanın aynı şeyler olduğunu göstermek üzere ma‘rife olarak kullanılmıştır. Bu ma‘rifelik zikredişten kaynaklanan bir ma‘rifeliktir.

a1.2. آل'ı Ahd-i Kinâî: آل' bitişen kelimenin lafzı daha önce zikredilmeyip ona telmihte bulunan (işaret eden) isimler zikredilirse bu durumda آل, lâm-i ahdi kinâî olur.

(إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّي إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا ... وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَىٰ) Bir zaman İmrân'ın hanımı şöyle demişti: Ya Rabbi! Karnımda taşıdığım çocuğumu sana adadım, her türlü bağdan azade olarak senin yoluna hizmet edecektir... Erkek evlat kız gibi değildir³⁷.

Bu ayette مُحَرَّرًا ile, kinaye yoluyla الذَّكَرُ (erkek evlat) kastedilmektedir. Bu sebeple الذَّكَرُ kelimesi, kendisine işaret eden مُحَرَّرًا'dan sonra geldiği için ikinci kez zikrediliyor gibi آل'lı gelmiştir.

a2. Ahd-i Zihnî: Buna ahd-i ilmî de denilmektedir. Çünkü burada kelimenin belirli olmasındaki sebep, konuşma anından önceki zamanda sahip olunan bilgiden kaynaklanmaktadır. Ancak konuşma anından önce söz sahibi ve muhâtabın sahip olduğu bu belirli bilgi, söz esnasında zikredilmiş bir lafız olarak karşımıza çıkmayıp آل'ı ahdiye ile remzedilir. Kelimenin başındaki آل' ise, o bilgiye işaret eden onun bir unvanı gibidir³⁸.

Örneğin bir öğrenci arkadaşına مَا أَخْبَارُ الْكَلْبِيَّةَ؟ Fakülteden ne haber? dediğinde, bu cümlede الْكَلْبِيَّةَ, sözü söyleyenin ve muhâtabın daha önceden bildikleri bir 'fakülte' olduğu için nekre getirilmeyip onun yerine işaretle آل'ı zihnî kullanılmıştır.

(لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ) Gerçekten Allah, (Hudeybiye'de) o ağacın altında sana biat ettikleri zaman müminlerden razı oldu³⁹.

Bu ayette الشَّجَرَةَ kelimesinin başındaki آل' de, lâm-ı ahd-i zihnî olup, onun

³⁶ Müzzemmil 73/15-16; Makalede geçen ayetlerin tercümeleleri şu meallerden alınmıştır: Çantay, Hasan Basri, Kur'ân-ı Kerim ve Meâl-i Kerim, İstanbul, 1984; İslâm Ansiklopedisi, Kur'ân-ı Kerim ve Açılmalı Meâli, Ankara, 1993; Yıldırım, Suat, Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, İstanbul, 1998 .

³⁷ Âl-i imrân 3/35-36.

³⁸ Hasan, 'Abbâs, I,384; el-Galâyînî, I,148.

³⁹ Fetih 48/18.

mütekellim ve muhâtabın zihninde bilindiğine işaret etmektedir.

Ahd-i zihnîdeki belirlilik, muhatap ile sözü söyleyen arasındaki bir belirliliktir. Bunların dışındakiler için ise belirsizlik vardır. Çünkü أل, eklendiği kelimeye ait bilgiye sahip olanların zihnini kastedilen mânaya yönelir. Zihninde bu bilgi bulunmayanlara göre ise, أل ile başlayan kelime lafız olarak ma'rife olsa bile mâna olarak nekredir. Çünkü onlar için bir belirlilik ortaya konulmamıştır.

a3. Ahd-i Huzûrî: Bu çeşit ma'rifelikte, ma'rifeliğe sebep olan şey konuşma esnasında ortaya çıkar. Başına geldiği kelimeye “bu, şu” işaret sıfatını kazandırır⁴⁰. (فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِيدِكَ) *Biğün senin bedenini kurtaracağız*⁴¹.

İbn 'Uşfûr bir ismin lâm-ı ahd-i huzûrî ile ma'rife olabilmesi için şu şartları taşıması gerektiğini belirtmiştir⁴²:

-İsm-i işaretten sonra gelmesi gerekir.

جَاءَنِي هَذَا الرَّجُلُ *Bu adam bana geldi,*

-Nidâdan sonra gelmesi gerekir.

يَا أَيُّهَا الرَّجُلُ احْفَظْ لِسَانَكَ *Ey adam! Dilini koru,*

-Müfâcee (sürpriz) bildiren إِذْ 'den sonra gelmesi gerekir.

خَرَجْتُ فَإِذَا الْأَسَدُ *Çıktım, bir ne göreyim; aslan,*

-Şimdiki zamanı bildiren bir zarftan sonra gelmesi gerekir.

جَاءَ الْآنَ *Şimdi geldi.*

Görüldüğü gibi lâm-ı ahd-i huzûrî ile ma'rife olan isimler muhatapın gözü önünde olan isimlerdir.

b. أل'ı Cinsiye (Cins İçin Gelen):

Bu çeşit lâm-ı târif, ahd ifade etmeyip cins ifade eder. Burada başına أل gelmiş olan isim mâna yönüyle nekreligini devam ettirirken lafız yönüyle ma'rife olmaktadır⁴³.

النَّجْمُ مُضِيءٌ بِذَاتِهِ “Yıldız bizzat kendisi ışık saçar” cümlesinde النَّجْمُ kelimesi أل'ı cinsiye ile lafzen ma'rife olmuş ise de mâna yönüyle nekre konumundadır. Çünkü o bir cins isimdir. Varlığını bildiğimiz veya bilmediğimiz bütün yıldızları kapsayan müşterek bir isim olduğundan medlûlünü tek bir yıldızla hasretmek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple cins ismin başına eklediğimiz أل, bütün efradını idrak edemediğimiz cinsin

⁴⁰ Hasan, 'Abbâs, I,384; Bakırcı, S.- Çögenli S., Erzurum, 2000, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, s.14.

⁴¹ Yunus 10/92.

⁴² İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I,61; el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed, *Risâletü'l-besmele*, Matbaa-i 'Âmire, 1261, s.7.

⁴³ el-Galâyînî, I,148,149.

جَمَعَ الْأَمِيرُ الصَّاعَةَ “Emir kuyumcuları topladı” dediğimizde, الصَّاعَةَ'nın başındaki اَلْ istiğrâk-i örfidir. Çünkü Emir sadece beldesindeki ve memleketinin yakınındaki kuyumcuları toplamıştır. Yoksa dünyadaki bütün kuyumcuları toplamamıştır. Bu sebeple اَلْ istiğrâk-i örfi ile bütün fertler değil bölgedekiler kastedilmiştir.

İstiğrâk hakkındaki bir başka tartışma konusu ise istağrak-i müfredin mi, yoksa اَلْ ile ma'rife olmuş olan istiğrâk-i cem'in mi kapsamlı olduğudur. İstiğrâkı müfredin mânasının istiğrâk-ı müsennâ ve cem'den daha kapsamlı olduğu söylene de, bu her zaman geçerli olmayıp menfi nekre için geçerlidir. Örneğin لا رَجُلٌ فِي الدَّارِ “Evde hiç erkek yoktur” dediğimizde رَجُلٌ kelimesi bütün erkek cinsini kapsamakta ve erkek namına evde hiç kimsenin olmadığını belirtmektedir. Ancak çoğu nahiv alimi اَلْ istiğrâk ile ma'rife olan cem'in müfretten daha kapsamlı olduğunu savunmuşlardır⁵⁰. Çünkü اَلْ istiğrâk-i hakîki başına geldiği cinse ait hakîki bütün fertlerini kapsamaktadır.

اَلْ (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) “Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler”⁵¹ ayetinde اَلْ istiğrâk ile ma'rife bir cem olan الرِّجَالُ kelimesinin, لا رَجُلٌ deki رَجُلٌ'den daha kapsamlı olduğu açıkça görülmektedir.

b.2. Cinsin Sıfatlarından Birinin Mecâz ve Mübâlağa Yoluyla Kapsamını İfade Etmek İçin Gelen اَلْ: Bu tür اَلْ, başına geldiği cinsin bütün fertlerini kapsamayıp o fertler arasında mecâz ve mübâlağa kabilinden yaygın olan vasıflardan birini kapsar⁵².

أَنْتَ الرَّجُلُ “Sen tam bir adamsın” örneğinde, الرَّجُلُ kelimesinin hakîki mânası kastedilmemiş mübâlağa yoluyla kişinin adamlığa ait bütün sıfatları üzerinde topladığı kastedilmiştir. Aslında cümle şu şekilde olmaktadır. اِجْتَمَعَتْ فِيكَ كُلُّ صِفَاتِ الرَّجُولَةِ “Senden erkekliğe ait bütün sıfatlar toplanmıştır” Bu çeşit اَلْ'ın yerine كُلُّ kelimesi de kullanılabilirdi ancak bu mecâz yoluyla olup اَلْ istiğrâkiyedeki gibi hakikatle değildir.

b.3. Cinsin Hakikatini Beyan İçin Gelen اَلْ: Bu tür اَلْ, cinsin başına cinsin hakikatini, mahiyetini ve tabiatını belirtmek amacıyla gelir⁵³.

الْإِنْسَانُ حَيَوَانٌ نَاطِقٌ “İnsan konuşan bir canlıdır” cümlesindeki الْإِنْسَانُ'nun başındaki اَلْ, insan cinsinin hakikatini belirtmek üzere gelmiş olup, insanın hakikatinin akıllı ve müdrük bir varlık olduğu kastedilmektedir. Vereceğimiz ayette ise cinsin mahiyetine işaret edilmiştir.

(وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا) “Biz canlı olan her şeyi sudan yarattık”⁵⁴ ayetindeki

⁵⁰ el-Kazvîni, s.37; Teftazânî, s.36,37.

⁵¹ Nisâ 4/34.

⁵² Hasan, ‘Abbâs, I,386.

⁵³ el-Galâyîni, I,148.

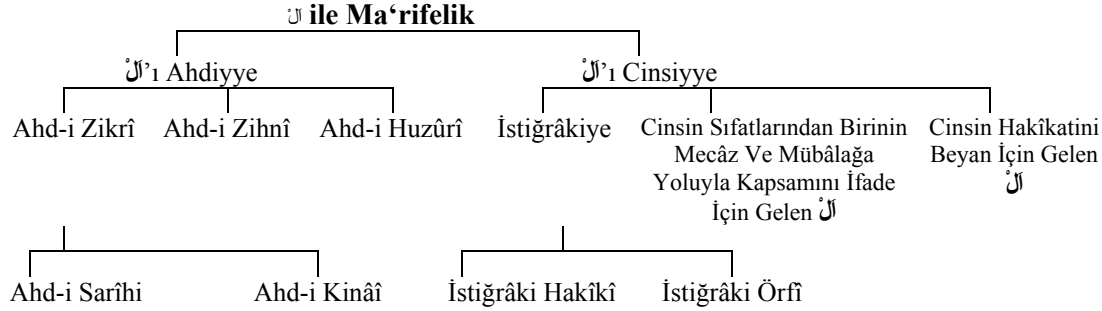
⁵⁴ Enbiyâ 21/30.

الماء kelimesindeki أل, cinsin mahiyetine işaret için getirilmiş olup bütün yaratılmışların mahiyetinin sudan olduğu belirtilmiştir.

أل'ı cinsiye ile ifade edilen hakikat, zihinde bulunan hayalî mücerred bir hakikattir. Bu hakikat; maddesi, azlığı, çokluğu ve özellikleri dikkate alınmaksızın akılda mücerred ve hayalî olarak oluşmaktadır⁵⁵.

الرَّجُلُ أَقْوَى مِنَ الْمَرْأَةِ “Erkek kadından daha güçlüdür” cümlesinde erkeğin kadından güçlü olması, mahiyeti itibariyledir. Erkeğin tabiatının, mahiyetinin kadından güçlü olduğu belirtilmek istenmiştir. Bu hakikat hayalî bir hakikattir. Yoksa tek tek fertlere ait bir hakikat değildir. Çünkü bazen bir kadın bir erkekten daha güçlü olabilmektedir. Bu sebeple, أل'ı cinsiyyenin yerine كل kelimesinin getirilmesi mümkün değildir⁵⁶.

Aşağıda, buraya kadar anlattığımız أل ile ma'rifelik, bir çizelge halinde verilmiştir.

أل'ı Ahdiyye İle أل'ı Cinsiyye Arasındaki Farklar:

Gerek ahd için, gerekse cinsi belirtmek için kelimenin başına gelen أل, her iki durumda da kelimeyi ma'rife yapar. Ancak bu ma'rifelikler farklıdır.

Ahd için gelen أل, ismin hem lafzını hem de mânasını ma'rife yapmakta ve başına geldiği kelimeyi muayyen bir fert haline getirmektedir.

إشْتَرَيْتُ فَرَسًا ثُمَّ بَعْتُ الْفَرَسَ “Bir at satın aldım, daha sonra o atı sattım” cümlesindeki الْفَرَسَ, başına getirilen أل ile ma'rife olmuştur.

Cins için gelen أل, başına geldiği kelimenin mânasını değil, sadece lafzını ma'rife yapmaktadır.

احْتَرَمَ الْمَرْأَةَ “Kadına saygılı ol” cümlesindeki الْمَرْأَةَ, belirli bir kadına delâlet etmeyip bütün cinsi kapsamaktadır. Bu sebeple mâna yönüyle nekre olup başındaki أل'den dolayı lafız olarak da ma'rifedir.

⁵⁵ Hasan, ‘Abbâs, I,387; Uralgiray, I,571.

⁵⁶ İbn ‘Akîl, I,168; İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, s.113.

’ال’ı İstiğrâkiye ile Cinsin Hakikatini Beyan İçin Gelen ’ال’ Arasındaki Farklar⁵⁷:

1. Hem ’ال’ı istiğrâkiye hem de cinsin hakikatini beyan için gelen ’ال’, cinsin başına eklenip cins ifade etmeleriyle birbirlerine benzeseler de kapsamları itibariyle ayrılmaktadırlar. ’ال’ı istiğrâkiye, başına geldiği cinsin bütün hakîki fertlerini kapsamaktadır. Cinsin hakikatini beyan için gelen ’ال’ ise, başına geldiği cinsin hayaldeki hakikatini ifade etmektedir.

2. ’ال’ı istiğrâkiyenin başına gelmiş olduğu bazı cinslerin kapsamında istisna olabılırken, cinsin hakikatini beyan için gelen ’ال’ın bitiştiği cinste istisnâ mümkün olmamaktadır. Çünkü onda fertlere değil cinsin hakikat ve mahiyetine bakılır.

(لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ...)

“Biz insanı en mükemmel surette yarattık, sonra da onu en aşağı derekeye düşürdük, ancak iman edip sâlih amel işleyenler müstesnâ”⁵⁸ ayetlerinde geçen الإنسان ’ın başındaki ’ال’, istiğrâk için olup bütün insanları kapsamaktadır. Ancak daha sonra iman edip sâlih amel işleyenler istisna tutulmuştur. Bu da göstermektedir ki, ’ال’ı istiğrâkiye her ne kadar cinsin hakîki bütün efradını kapsamak için getirilse de bazı durumlarda cinsin kapsamında istisnâlar olabilmektedir.

3. ’ال’ı istiğrâkiyenin yerine كلّ kelimesini getirildiğinde mâna değişmezken, cinsin hakikatini beyan için gelen ’ال’ın başına كلّ kelimesi getirildiğinde mâna değişeceğinden getirilemez.

كلّ الرَّجُلِ أَصْبَرُ مِنَ الرَّجُلِ أَصْبَرُ مِنَ الْمَرْأَةِ “Erkek kadından daha sabırlıdır” yerine, كلّ الرَّجُلِ أَصْبَرُ مِنَ الْمَرْأَةِ “Her erkek kadından daha sabırlıdır” denilmez.

Sayıların Ma’rife Olması⁵⁹:

Arap dilinde bazı durumlarda, sayıların (aded) ve sayılanın (madûd) başına ’ال’ getirilerek ma’rife yapılır.

Sayı mürekkebe ise birinci cüzü ma’rife yapılır,

أَخَذْتُ السَّبْعَةَ عَشَرَ كِتَابًا O 17 kitabı aldım.

Atıflı ise iki cüzü birden ma’rife yapılır,

رَأَيْتُ الْأَلْفَ وَالسَّبْعَةَ عَشَرَ جُنْدِيًّا O 1016 asker gördüm.

Adet ukûd⁶⁰ olduğunda ise ’ال’, sayının başına getirilir,

⁵⁷ el-Galâyînî , I,148 vd.

⁵⁸ Tîn 95/4-6.

⁵⁹ Sibeveyh, I,206 vd.; Hasan, ‘Abbâs, I,397; el-Hâşimî, el-Kavâ'idü'l-esâsiyye, s.110, Uralgiray, I,573; Yanık, Nevzat H., Arapça'da Sayılar, Erzurum, 1999, s.42.

⁶⁰ İstilahta 20-90 arası onluklara denilir.

أَلٌ فِي بَيْتِهَا الْعَشْرُونَ عَامِلًا *Onun evinde O 20 işçi vardır.*

Muzâf kullanımda أَلٌ la ma‘rifelik üç şekilde yapılmaktadır:

ذَهَبَتْ ثَلَاثُ الطَّالِبَاتِ *O 3 kız öğrenci gitti.*

ذَهَبَتِ الثَّلَاثُ طَالِبَاتٍ *O 3 kız öğrenci gitti.*

ذَهَبَتْ الطَّالِبَاتُ الثَّلَاثُ *O 3 kız öğrenci gitti.*

أَلٌ 'ın Okunuşu:

Arapça'daki 28 harfin 14'üne şemsî, diğer 14'üne ise kamerî harfler denir.

Şemsî Harfler: ت, ث, د, ذ, ر, ز, س, ش, ص, ض, ط, ظ, ل ve ن'dur.

Kamerî Harfler: ا, ب, ج, ح, خ, ع, غ, ف, ق, ك, م, و, ه ve ي'dir.

Şemsî harflerden biriyle başlayan kelimelerin başına أَلٌ getirildiğinde ل okunmayıp kelimenin ilk harfi şeddeli okunur. التَّاجِرُ gibi.

Kamerî harflerde ise ال okunur. الْقَمَرُ gibi. Harf-i ta'rîfin ilk harfi olan ا (elif) söz başında mutlaka okunur, arada ise okunmaz. رَأَيْتُ الْوَلَدَ, الْوَلَدُ gibi. Ancak أَلٌ den önce harf-i cer olan ل gelirse ا (elif) ne yazılır ne de okunur. لِّلْوَلَدِ gibi. Soru hemzesi, başında أَلٌ bulunan bir kelimenin başına gelirse vasl hemzesi düşmeyip med olarak soru hemzesine yüklenir. أَلْشَّاهِدُ قَالَ هَذَا؟ = أَلْشَّاهِدُ قَالَ هَذَا؟⁶¹ *Bunu şahit mi söyledi?*

Harf-i Ta'rîfin Hazfedilmesi:

Kelimenin başına gelen أَلٌ, bazı durumlarda kelimeyi ma'rife yapan diğer sebeplerden dolayı düşürülmektedir. Bunlardan birisi nidâ harfleridir. Çünkü başında nidâ harfi bulunan isimler ma'rife kabul edilmekte ve başındaki أَلٌ hazfedilmektedir. يَا رَجُلٌ gibi. Ancak münâda, أَلٌ ile ma'rife olursa, doğrudan çağrılmayarak nidâ harfi ile münâda arasına müzekkerlerde أَيُّهَا müenneslerde de أَيُّهَا harf-i tenbihleri getirilir.⁶²

(يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ) "Ey gönül huzuruna ermiş ruh"⁶³ ayetinde olduğu gibi.

İsimler, isim tamlamasıyla ma'rife olduklarında başlarındaki أَلٌ düşürülür. غُلَامِي gibi. Çünkü buradaki izâfet mânevîdir. Kastedilen belli olup ma'rifelik tamlamayla yapılmıştır. Bu sebeple isimleri ma'rife yapan أَلٌ ile kelimenin muzâflığının aynı anda olması söz konusu değildir⁶⁴. Yani الْغُلَامِي şeklinde bir kullanım mümkün değildir.

Harf-i Ta'rîfin Hazfedilmemesi:

Kelimenin başına gelen أَلٌ, bazı durumlarda kelimeyi ma'rife yapan diğer

⁶¹ Maksudoğlu, s.25 vd.; Erdoğan, Ayhan, *Arapça İmla Kılavuzu*, Konya, trs. s.4-5.

⁶² El-Hâşimî, *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye*, s.229; Akdağ, s.50.

⁶³ Fecr 89/27.

⁶⁴ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s.255.

sebeplerden dolayı düşürüldüğünü yukarıda belirtmiştik. Ancak bazı durumlarda ٱ düşürülmez. Bu da lafzî izâfette, muzâf'ın ism-i fail vb. sıfatlardan gelmesi durumunda olur⁶⁵.

1. Muzâf tesniye ise ٱ'ı düşürülmez.

ٱٱ الضَّارِبَا زَيْدٌ... Zeyd'e vuran iki kişi...

2. Muzâf cem-i müzekker-i salim ise ٱ'ı düşürülmez.

ٱٱ الضَّارِبُوا زَيْدٌ... Zeyd'e vuranlar...

3. Muzâfun ileyhe ٱ bitişmişse, muzâfdaki ٱ düşürülmez.

ٱٱ الضَّارِبُ الرَّجُلُ... Adama vuran...

4. Muzâfun ileyh, ٱ'lı bir kelimeye muzâf olursa muzâfının ٱ'ı düşürülmez.

ٱٱ الضَّارِبُ رَأْسَ الرَّجُلِ... Adamın başına vuran...

5. Muzâfun ileyh, kendisinde ٱ bulunan kelimeye dönen zamire muzâf olursa ٱ'ı düşürülmez.

ٱٱ مَرَرْتُ بِالرَّجُلِ الضَّارِبِ غَلَامِيْهِ

Bunların dışında ٱ lafza-i celâlinde ve cümle halinde gelen özel ismin başındaki ٱ, münada olmalarına rağmen düşürülemez. ٱٱ الرَّجُلُ مُنْطَلِقٌ أَقْبَلُ 'daki ٱٱ الرَّجُلُ مُنْطَلِقٌ أَقْبَلُ cümle halinde özel isim olduğu için, ٱٱ الرَّجُلُ 'daki ٱ münâda olmasına rağmen düşürülmemiştir. Bunun haricindeki yerlerde ٱ ile ٱ birlikte zaruret haricinde kullanılmamaktadır. Çoğu zaman dualarda ٱٱ يَا اَللّٰهُ yerine اَللّٰهُمَّ şeklinde kullanılmaktadır ki, buradaki şeddeli mim (م) nidâ harfinden ivaz/karşılık olarak kabul edilmektedir⁶⁶.

Bu konudaki diğer bir durum ise, övgü ve yergi fiillerinden ٱٱ نَعَمٌ ve ٱٱ بِيْسٌ nin failleridir. Bu iki fiilin faili ism-i cins olduğundan mutlaka başında ٱ bulunur.

ٱٱ بِيْسَتِ اَلْاُمِّ هِيَ الدُّنْيَا وَيَسُّ اَلْبُنُوْنَ لِاَلْمَّ نَحْنُ

"Dünya ne kötü bir anne biz de o annenin ne kötü oğullarıyız" beytindeki ٱٱ بِيْسَتِ ve ٱٱ بِيْسٌ fiillerinin failleri olan اَلْاُمُّ ve اَلْبُنُوْنَ cins isim olup başlarına ٱ'ı cinsiyye gelmiştir⁶⁷.

Ayrıca bu fiillerin failleri muzâf olduklarında kendilerinde ٱ bulunmaz, fakat muzâfun ileyhlerindeki ٱ de düşürülmez⁶⁸.

(وَلَنَعْمَ دَارُ الْمُتَّقِيْنَ) Ne hoş yurttur o takva sahiplerinin yurdu⁶⁹.

⁶⁵ İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-nedâ, s.255.

⁶⁶ Sibeveyh, II,195 vd., III,333; İbn 'Akîl, II,241-242; el-Galâyînî, III,153,154.

⁶⁷ el-Galâyînî, bu fiillerin faillerinin başındaki ٱ, istiğrak-i hakiki ifade eden ٱ'ı cinsiyyedir demekte ise de (Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabîyye, I,78), İbni 'Akîl buradaki ٱ'ın mübalağa ve mecaz yoluyla bütün cinsi kapsayan ٱ olarak değerlendirmiştir. (Şerhu İbni 'Akîl, II,151.)

⁶⁸ İbn 'Akîl, II,151; el-Hâşimî, el-Kavâ'idü'l-esâsiyye, s.299.

⁶⁹ Nahl 16/30.

Ma'rifelik İçin Getirilen 'Al'daki 'L'in 'M'e Dönüşmesi:

Arap dilinin genel kullanımında ma'rifelik için ismin başına 'Al getirilir. Ancak Himyerîlerin⁷⁰ lügatinde, ma'rifelik için getirilen 'Al'da ki 'L, 'M'e dönüşür⁷¹. Yani 'Al yerine 'Am kullanılır.

مَرَرْنَا بِمَقُومٍ yerine مَرَرْنَا بِالْقَوْمِ derler. Bu şekildeki kullanım bugün dahi Yemen bölgesindeki halk arasında kullanılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber de dinin hükümlerinin tam olarak anlatılabilmesi için zaman zaman hitap ettiği sahabe grubunun şivesini kullanmıştır. Sahabe de onun kullandığı şekliyle hadisi rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber Himyerî lügatini de kullanmış isimlerin başına 'Al yerine 'Am getirmiştir⁷². Ka'b b. Âsım el-Eş'ârî Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir.

لَيْسَ مِنْ أَمِيرٍ أَمْصِيَامٌ فِي أَمْسَقَرٍ “Oruç, seferde birr (Allah'ın rızasını kazandırıcı) değildir”⁷³ sözüyle لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ demek istiyordu.

B. 'AL'IN İSM-İ MEVSÛL OLARAK KULLANILMASI:

Bazı durumlarda kelimenin başındaki 'Al, الَّذِي ve benzerleri gibi ism-i mevsûl anlamında kullanılmaktadır⁷⁴. 'Al'ın ismi mevsûl olarak değerlendirilebilmesi için eklendiği kelimenin الضَّارِبُ gibi ism-i fâil, المَضْرُوبُ gibi ism-i mef'ûl veya الْحَسَنُ gibi sıfat-ı müşebbehe olması gerekir⁷⁵.

جَاءَ الَّذِي ضَرَبَ مُحَمَّدًا “Muhammed'i döven geldi” cümlesi جَاءَ الضَّارِبُ مُحَمَّدًا demektir.

المُؤْمِنُونَ “Gerçekten, inananlar kurtuluşa ermiştir”⁷⁶ ayetindeki الْمُؤْمِنُونَ kelimesi, ism-i fâil olduğundan başındaki 'Al, الَّذِينَ mânasına ism-i mevsûldur.

Nahivciler ism-i fâil ve ism-i mef'ûlün fiil gibi amel etmeleri sebebiyle, başlarına gelen 'Al'ın ismi mevsûl olduğunda ittifak etmişlerdir. Şayet bu ikisinin başındaki 'Al'ın, ma'rifelik için geldiği kabul edilecek olursa, isme yaklaşım, fiilden uzaklaşmalarına sebebiyet vererek, amellerine mani olacağından, ism-i mevsûl olarak kabul edilmesi bir zorunluluktur. Ancak bu ikisinin başındaki 'Al'ın böyle değerlendirilebilmesi için de hudûs ve teceddüt bildirip, cins ve ahd ifade etmemesi gerekir. Örneğin أَنْصُرَ الْمَظْلُومَ cümlesindeki الْمَظْلُومَ, ism-i mef'ûl olmasına rağmen hudûs bildirmeyip, sübût bildirdiği için başındaki 'Al,

⁷⁰ Güney Arabistanda yaşamış eski bir kavmin adıdır. Bu kavimde klasik Arapça kullanımından farklı olarak bazı kullanımlar mevcuttur. Örneğin 'Al'ın yerine 'Am, تَوِينٍ yerine de تَوِيمٍ kullanılması gibi. Geniş bilgi için bakınız: Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu Kabâili'l-'Arabi'l-Kadîme ve'l-'Hadîse*, Beyrut 1982, I,305; el-Hamavî, Yâkût b. Abdullah, Şihâbüddîn Ebî Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut trh., II,307; Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, Beyrut, 1992, I,36.

⁷¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s.114.

⁷² Aşık, Nevzat, Sahabe Ve Hadis Rivayeti, İzmir, 1981, s.184; Hasan, 'Abbâs, I,159.

⁷³ Nisâbü'rî, Hâkim, *el-Müstedrek*, Beyrut, 1998, Savm 596, nr: 1621.

⁷⁴ Sibeveyh, IV,147; İbn Cinnî, I,353.

⁷⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, s.102; ed-Dahdâh, s.54.

⁷⁶ Mü'minûn 23/1.

ism-i mevsûl olarak değil 'ال'ı ahdiye olarak kabul edilmektedir⁷⁷.

Sıfat-ı müşebbeheye gelince, başındaki 'ال'ın ism-i mevsûl olarak değerlendirilmesi ihtilaflıdır. İhtilaf sebebi ise; sıfat-ı müşebbehenin mâna yönüyle fiile benzemeyip, amel yönüyle benzemesidir. Bazı nahivciler amel yönüyle fiile benzemesinden dolayı 'ال'ı ism-i mevsûl olarak değerlendirirken, Cumhur mâna yönüyle fiile benzememesini ön plana çıkararak 'ال'ın harf-i ta'rîf kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir⁷⁸. Bunun nedeni ise, sıfat-ı müşebbehenin hudûs ifade etmeyip, sübût ifade etmesi cihetiyle fiile uzak, camid isme daha yakın olmasıdır. Dolayısıyla sıfatı müşebbehenin başındaki 'ال', ismi mevsûl olarak değil harf-i ta'rîf olarak kabul edilmesi daha uygun görünmektedir.

Bunların dışında isim cümlesi, fiil-i muzârî ve zarfların başına da 'ال', ism-i mevsûl mânasında şâz olarak getirilebilmektedir. Ahfeş ve İbn Mâlik bunun istenildiği zaman kullanılabileceğini söylemekte iseler de, Cumhûr bunun şîire mahsus bir durum olduğunu belirtmiştir⁷⁹.

مِنَ الْقَوْمِ الرَّسُولُ اللَّهُ مِثْمُهُمْ لُهُمْ دَانَتْ رِقَابُ بَنِي مَعَدَّ

*Beni Ma'add'in boynu, Allah'ın peygamberi kendilerinden olan kavme eğişik oldu*⁸⁰.

Bu beyitteki الله الرَّسُولُ kelimesinin başındaki 'ال', aslında مِثْمُهُمْ demektir.

مَنْ لَا يَزَالُ شَاكِرًا عَلَى الْمَعَّةِ فَهُوَ حَرٌّ بِعَيْشَتِهِ ذَاتَ سَعَةٍ

*Kim bulunduğu durumda Allah'a şükre devam ederse, bolluk içinde bir yaşama kavuşur*⁸¹.

Burada ise, الْمَعَّة'ın başındaki 'ال'ın demektir.

مَا أَنْتَ بِالْحَكَمِ التُّرْضَى حُكُومَتُهُ وَلَا الْأَصِيلَ وَلَا ذِي الرَّأْيِ وَالْجَدَلَ

*Sen asaleti, ileri görüşü, muhakeme gücü olmayan ve hakemliğine razı olunmayan kişisin*⁸².

Bu örnekte de التُّرْضَى, التُّرْضَى demektir.

Bazıları da ism-i fâil ve ism-i mef'ûlun başındaki 'ال'ı, ism-i mevsûl değil harf-i mevsûl kabul etmişlerdir. Ancak bunun harf-i mevsûl olmayıp, ism-i mevsûl olduğunu gösteren iki delili vardır⁸³:

1. Kendisinden sonra, onun dışında döneceği bir mercii olmayan bir zamirin varlığı.

خَابَ الْجَادِدُ "İnkâr eden ziyana uğradı" cümlesindeki الْجَادِد kelimesinde bulunan gizli هُوَ zamirinin التَّذِي mânasındaki 'ال'den başka döneceği mercii yoktur.

2. Bunlara fiilin atfedilebilmesidir.

⁷⁷ Hasan, 'Abbâs, I,320.

⁷⁸ İbn 'Akîl, I,148-149; Hasan, 'Abbâs, I,320.

⁷⁹ İbn 'Akîl, I,149 vd.; İbn Hişâm, I,60-61.

⁸⁰ Kâili belli olmamakla birlikte el-'Aynî, bu beytin İbn Mâlik tarafından söylendiğini belirtmiştir. (*Şerhu İbni 'Akil*, I,150)

⁸¹ Kâili belli değildir. (*İbn 'Akil*, I,152)

⁸² Kâili: el-Farazdaktır. (*İbn 'Akil*, I,149)

⁸³ Hasan, 'Abbâs, I,320.

(إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَبُوا اللَّهَ قَرُوبًا حَسَنًا ...) “Sadaka veren erkek ve kadınlara ve Allah’a güzel bir ödünç verene...”⁸⁴ ayetindeki أَقْرَبُوا fiili, ism-i fâil olan الْمُصَدِّقِينَ kelimesine atfedilmiştir.

İsm-i tafdilin başına gelen اَل’in, ism-i mevsûl için değil, ma’rifelik için geldiği konusunda nahivciler ittifak etmişlerdir⁸⁵.

C. اَل ’IN ZAİD OLARAK KULLANILMASI⁸⁶:

Eklendiği ma’rife ve nekre kelimenin, ma’rife veya nekreligini değiştirmeyen ya da ismi mevsûl ifade etmek için gelmeyen اَل’dir. Bunların getiriliş sebebi lafzî süslemektir. Zâid olarak kullanılan اَل, lâzım ve gayr-i lâzım olarak ikiye ayrılır:

Lâzım olarak kullanılanlar: Bitiştigi kelimenin ayrılmaz bir parçası olup hiçbir zaman hazfedilemezler.

1. Bazı alemlerin başında bulunan اَل zâid-i lâzımdır. O ismin alem olarak kullanıldığı zamandan itibaren onun bir parçası gibi başına getirilmiştir. Örneğin الْعُرَى, اللَّات gibi alemlerin başındaki اَل takıları, zâid-i lâzımdır.

2. اَل gibi ismi mevsûllerin başındaki اَل’ler zâid-i lâzımdır.

Gayr-i lâzım olarak kullanılanlar:

1. Aslî mânasına işaret etmek için alem-i menkullerin başına getirilen اَل, zâiddir. Bu kelimeler asıllarında alem olmayıp, daha sonra alemlige nakledilmişlerdir. Buna işaret olarak başlarında اَل kullanılmıştır.

اَلْعَادِلِ, اَلْحَارِث gibi kelimeler buna örnektir. Bunlar عَادِلِ, حَارِث gibi başta alem olmayan ancak daha sonra alemlige nakledilen kelimelerdir.

2. Daha önce duyulmadığı halde bir zaruret sebebiyle getirilenlerdir.

Bu zaruret ya alemlerin başına getirilen اَل’de,

رَأَيْتُ الْوَلِيدَ ابْنَ الْيَزِيدِ مُبَارَكًا شَدِيدًا بِأَعْبَاءِ الْخِلَافَةِ كَاهِلَهُ

*Hilafetin yükünü taşımada Velid b. Yezid’in sırtının güçlü ve uğurlu olduğunu gördüm*⁸⁷.

Şair burada اَلْيَزِيدِ kelimesinin başına vezin için اَل getirmiştir.

Ya hal’in başındaki اَل’de,

اَلْأَوَّلُ الْأَوَّلُ “Birer birer giriniz” örneğinde اَلْأَوَّلُ kelimesindeki اَل zâiddir.

⁸⁴ Hadid 57/18.

⁸⁵ Hasan, ‘Abbâs, I,320; İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb*, I,60; , el-Galâyîni, , I,153.

⁸⁶ İbn Cinnî, I,359; İbn ‘Akil, I,169 vd.; el-Câmî, II,151; el-Hâşimî, *el-Kavâ’idü’l-esâsiyye*, s.109-110; Hasan, ‘Abbâs, I,389; el-Galâyîni, I,150-152; Uralgiray, I,571.

⁸⁷ Kâili: Lebid, (Bakırcı S.-Çögenli S., *Şahid Beyitler Tercümesi (Câmi’u’d-durûsi’l-‘Arabîyye)*, Erzurum, 1995).

Kelimeyi nekrelikten çıkarmamıştır. Bu terkinin aslı اَدْخُلُوا مُتْرَبِّينَ mânasına olan اَدْخُلُوا الْاَوَّلَ الْاَوَّلَ dir.

Ya da temyiz başındaki اَلْ dadır. Çünkü temyiz ancak nekre olarak gelmektedir.

رَأَيْتُكَ لَمَّا أَنْ عَرَفْتَ وَجْهَنَا صَدَدْتَ وَطَيْتَ النَّفْسَ يَا قَيْسُ عَنْ عَمْرٍو

Ey Kays! Bizim ileri gelenlerimizi tanıdığına yüz çevirdiğini gördüm. Amr'(ın öldürülmesin)e de razı oldun⁸⁸.

Burada cümle وَطَيْتَ النَّفْسَ şeklinde olması gerekirken وَطَيْتُ النَّفْسَ şeklinde gelmiştir. وَطَيْتَ kelimesi temyiz olduğundan başındaki اَلْ zâiddir. Bu Basra ekolünün görüşüdür. Kûfe ekolü ise buradaki اَلْ 'ın ma'rifelik için geldiği ve zâid olmadığı görüşündedir.

D. اَلْ 'IN İVAZ/KARŞILIK OLARAK KULLANILMASI:

Bazı durumlarda kelimenin başındaki اَلْ, muzâfun ileyhin zamirinden ivaz/karşılık olarak gelmektedir⁸⁹.

اَلْمَأْوَىٰ “Onun varacağı yer de olsa olsa cennettir”⁹⁰ ayetinde الْمَأْوَىٰ kelimesi aslında مَأْوَاهُ şeklindedir. Başına, هـ zamirinden ivaz/karşılık olarak gelen اَلْ sebebiyle bu zamir düşmüştür.

SONUÇ:

İsimlerin başına gelen اَلْ, genel anlamda ma'rifelik alameti kabul edilse de her ismin başına gelen اَلْ'ın ma'rifelik için gelmediği açıktır. اَلْ, kelimelerin başına ma'rifelik dışında *ism-i mevsûl*, *zâid* ve *ivaz/karşılık* olarak gelmektedir. Bütün bunların hangi amaçla kullanıldığını bilip, ayırmak ifadeleri doğru anlamamıza yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan ma'rifelik için gelen bütün اَلْ'lar da, aynı anlamı ifade etmemektedir. اَلْ'ı ahdiyye medlûlünü hem mânasıyla hem de lafzıyla belirli hale getirirken, اَلْ'ı cinsiyeye medlûlünün sadece lafzını ma'rifelik yapmakta, mânasını ise kapalı bırakmaktadır. Bu durum ise anlamı doğrudan etkilemektedir.

Klasik kaynaklarımızda bütün bunlar teferruatıyla ancak, farklı farklı tertiplerde ve biraz da karışık anlatılmıştır. Türkçe'de böyle bir araştırmanın olmaması ve sistematik bir şekilde verilmemesi, bizde, yaptığımız bu çalışmanın yerinde olacağı kanaatini hasıl etmiştir.

⁸⁸ Kâili: Râşid b. Şihâb Yeşkurî, (İbn 'Akîl I,171).

⁸⁹ Bu görüş Kûfe ekolünün tamamı, Basra ekolünün bir kısmı ve müteahhirinin çoğunluğuna aittir. (es-Suyûtî, Celaleddin 'Abdurrahman b. Ebi Bekr, *Hem 'u'l-hevâmi 'şerhu Cem 'i'l-cevâmi'*, Beyrut, trs, s.80; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, I,65.)

⁹⁰ Nâziât 79/41.

KAYNAKLAR

- AKDAĞ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya, 1981.
- AŞIK, Nevzat, *Sahabe Ve Hadis Rivayeti*, İzmir, 1981.
- BAKIRCI, Selami- ÇÖGENLİ, M. Sadi, *Arapça Edatlar Sözlüğü*, Erzurum, 2000.
- CÂBİRÎ, Muhammed 'Âbid, *Arap İslâm Kültürünün Akıl Yapısı* (Çev: Köroğlu, B.- Hacak, H.- Demirli, E.), İstanbul, 1999.
- CÂRİM, Ali – EMİN, Mustafa, *en-Nahvu 'l-vâdih*, Mısır, 1964.
- ÇÖRTÜ, M. Meral, *Arapça'da Cümle Kuruluşu Ve Tercüme Teknikleri*, İstanbul, 1997.
- DAHDAH, Antoine, *Mu'cemu kavâ'idü'l-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye*, Beyrut, 1997.
- ERDOĞAN, Ayhan, *Arapça İmla Kılavuzu*, Konya, trs.
- FERRÛH, Ömer, *Târîhu 'l-edebi'l-'Arabî*, I-IV, Beyrut, 1992.
- GALÂÛİNÎ, Mustafa, *Câmi'u'd-durûsi'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1412/1992.
- HÂDİMÎ, Ebû Said Muhammed, *Risâletü'l-besmele*, Matbaa-i Âmire, 1261.
- HAMAVÎ, Yâkût b. Abdullah, Şihâbuddîn Ebî Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân* I-V,, Beyrut trh.
- HASAN, 'Abbâs, *en-Nahvu 'l-vâfi*, I-IV, Mısır, 1966.
- HÂŞİMÎ, Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedi'*, İstanbul, 1984.
- *el-Kavâ'idü'l-esâsiyye li'l-lügati'l-'Arabiyye* (th. Muhammed Ahmed Kasım), Beyrut, 1998.
- İBN 'AKÎL, *Şerhu İbni 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, Beyrut, 1415/1995.
- İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth 'Osman, *Sırru's-smâ'ati'l-i'rab* (th. Hasan Hindâvî), Dimaşk, 1985/1405.
- İBN HİŞÂM, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, Beyrut, 1992.
- Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ* (nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dersaadet, trs.
- İBRAHİM, Abdul 'alîm, *en-Nahvu 'l-vazîfi*, Kahire, 1389/1969.
- KAZVİNÎ, Hatib, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga*, Beyrut, 1993.
- KEHHÂLE, Ömer Rızâ, *Mu'cemu Kabâili'l-'Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, I-V, Beyrut 1982.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi*, İstanbul, 1992.
- NÎSÂBÛRÎ, Hâkim, *el-Müstedrek*, I-V, Beyrut, 1998.
- SÎBEVEYH, Ebû Bişr Amr b. 'Osman b. Kanber, *Kitâbu Sibeveyh* (th. Abdusselam Muhammed Harun), I-V, Beyrut, 1983/1403.
- TALU, Mehmet, *Nahiv İlmi*, Kayseri, 1987.
- TEFTAZÂNÎ, Saduddin, *Muhtasaru'l-me'ânî*, İstanbul, 1301.
- URALGIRAY, Yusuf, *İlk ve İleri Dilbilgisi*, Riyad, 1406/1986.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 211-218, ELAZIĞ-2002

NEDİM'İN ŞİİRLERİNDE SOMUTLAŞTIRMA

Concretization in Nedim's Poems

Ali YILDIRIM*

Özet

Nedim, hem muhteva hem de şekil açısından Divan şiirine yenilikler getirmiş bir şairimizdir. Şuh bir üslûbu olan şair, çevresini, çevresindeki kişileri şiirlerine malzeme yaparak mahallileşmenin de önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Hint üslubunun da önemli özelliklerinden biri olan soyut-somut ilişkisini şiirinde özellikle kullanmış, bu tavırlarıyla geleneksel söyleyişin dışına (veya üstüne) çıkmıştır. Pek çok soyut kavramı somutlaştırarak ince ve şaşırtıcı hayaller kuran Nedim, şiirindeki bu çekiciliği farklı ve bireysel imgelerle(imaj) ortaya koymasını bilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soyut, somut, somutlaştırma, Nedim, imge, yenilik.

Abstract

Nedim is a poet who brought renovation to the Divan Poetry from the point of both content and form. The poet who had a lively style was one of the representatives of localization by using his environment and important persons in his environment in his poems. He used the relationship between abstract-concrete concepts which were among the important styles of Indian poetry and by that he was out of the traditional way. Nedim, who had fine and fascinating dreams by making many abstract concepts clear, managed to bring up the attractiveness of his poems with different and individual images.

Keywords: Abstract, concrete, concretization, Nedim, image, renovation.

* Yard. Doç Dr. Fırat üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Türkçenin çok sık baş vurduğu, bu nedenle de anlatım gücünü artıran bir etken sayılabilecek deyim aktarması (iğretileme, metafor) türüne somutlaştırma denmektedir. Bu türden soyut kavramların, anlatılması güç düşünce ve duyguların, somut kavramlar aracılığıyla anlatıldığı görülür (Aksan 1982; 187). Türkçemizde çok önemli bir yeri olan deyimlerimizin hemen hepsi bu somutlaştırma yolu ile meydana getirilmiştir. Deyim aktarması, sözcüğün dile getirdiği kavramla, onun gösterileniyle bir başka kavram arasında çoğu kez benzetme yoluyla bir ilişki kurarak sözcüğü o kavrama aktarma olayıdır (Aksan 1982;185). Bu anlam olayının temelinde; soyut, anlatımı zor durumların, olayların, kavramların duyularla algılanabilir, yani somut kavramlar vasıtasıyla örneklendirilerek anlatılması vardır (Sinan 2001; 83).

Diğer dillerde de benzer örnekleri olmakla birlikte deyimlerimizin oluşturulmasındaki mantığı da bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Baltayı taş vurmak, başının etini yemek, ateşle oynamak, kafa patlatmak, meteliğe kurşun atmak, diş bilemek, başına çorap örmek vs. somutlaştırma anlayışı ile meydana getirilen yüzlerce deyimden bir kaçıdır. Deyimler kimi zaman ayrıntı sayılabilecek kavramları, anlatımı zor durumları ve duyguları bu yoldan dile getirir. Türkçenin bütün evrelerinde lehçe ve ağızlarda bu anlatım biçimi geniş yer tutar; dilin gücünü ortaya koyar. Deyim aktarmaları bilinçsiz olarak, farkında olmadan gerçekleşebileceği gibi bilinçli olarak, hatta kimi zaman zihin zorlanarak da yapılabilir. Ozanlar, yazarlar, hatipler, anlatıma güç vermek; okuyucuyu, dinleyiciyi etkileyebilmek için öteden beri bu yola baş vurmuşlardır (Aksan 1982; 188).

Şiirdeki somutlaştırma usulü teşbih (benzetme), teşhis (kişileştirme) ve bilhassa istiare (iğretileme) sanatıyla birlikte kullanım alanına çıkmaktadır. Soyut kavramlarla ilgili zihnî faaliyet, hedefe şaşırtıcı ve ilgi çekici derecede vararak okuyucu üzerinde etki bırakır. Bilindiği gibi istiare, kişinin kendi algıladığı ölçüde duygu ve etkilenmelerine bağlı olarak, küçük bir ilgi ve benzetme neticesinde zihnin bir tasavvur veya varlık yerine diğerini koyması durumudur. İstiarenin soyuttan somuta, somuttan soyuta, soyuttan soyuta, somuttan somuta geçiş yollarından dördüyle de teşhis sanatı yapılmaktadır (Bilgegil 1980; 210).

Başta Kuran-ı Kerim olmak üzere pek çok dinî ve edebî kaynakta somutlaştırmanın açık örneklerini görmekteyiz. Kuran'da mahşer, araf, cennet ve cehennem olmak üzere varlığı kabul edilen ancak bilinmeyen ve görülmeyen varlık ve nesnelere ilgili somut örnekler sunulmaktadır. Netice itibarıyla bunlar insanların bildikleri ve tanıdıkları şeylerden çok daha farklı olmakla birlikte, onların zihinlerde belirmesi ve şekillenmesi için bilinen hayattan kesitler sunulmaktadır (cennetin köşkleri, altından ırmaklar akması,

irmaklarının süt gibi beyaz, kar gibi soğuk, bal gibi tatlı olması; bağları, gölgelikleri vs.). Kuran-ı Kerim'de hayatın diğer alanları ile ilgili yine çeşitli söz sanatları ile birlikte somutlaştırma örneklerini çokça görmekteyiz. Bu sebeple Kuran'da geçen bir takım ifadelerin mecazî değerlerinin ihmal edilmesi halinde ne gibi tuhaf neticelerle karşılaşılabilceğini göstermenin yararlı olacağı şüphesizdir: Müddessir/4. Elbiseni temiz tut =Nefsini arındır, İsra/13. Her kişinin kuşunu boynuna doladık... = Her insanın kısmetini takdir ettik, Maide/20. O ki sizi krallar yaptı..= O ki sizleri özgür kimseler(kendi kendinizin efendisi) yaptı vb. (Cündioğlu 1995; 116)

Alegorik ve sembolik kullanımlar içeren eserlerin başta gelenlerinden biri de Kutadgu Bilig'dir. Yusuf Has Hacib tarafından yazılan bu eser, soyut kavramlardan olan adalet, baht, akıl ve âkıbeti belli şahsiyetlerin timsalinde somutlaştırmıştır. Divan şiirinin önemli bir kısmını oluşturan tasavvuftaki bir takım kavramların yine aynı düşüncelerle somutlaştırıldığı görülmektedir. Başta Mevlana'nın Mesnevisi olmak üzere daha sonraki hemen bütün mesnevilerde benzer anlatım yollarından istifade edildiği görülmektedir. Özellikle Hüsn ü Aşk mesnevisi, Hint üslubunun bir gereği de olarak, geleneksel motif ve kurguların ustaca tersine döndürülmesi örnekleriyle doludur. Bilindiği gibi bu üslubun bir diğer özelliği iyice işlenerek klâsikleşen imgelere karşı ironik bir tavır almaktır. Büyük mutasavvıflarımızdan Yunus Emre, halka hitap ettiğinin bilincinde olarak halkın dilini kullanmış ve anlaşılması zor soyut kavramları, halkın günlük hayatından seçtiği basit somutlamalarla anlatmıştır. Onun asıl sırrı bu somutlamayı çok iyi yapmış olmasındadır (Buran 1991; 118)

Divan şiirinde soyut kavramların somut nesnelere ifade edilmesi, her şairde ve hemen her devirde görülen ve bilinen bir hadisedir. Divan şairleri öncelikle insana ait kavramsal özellikleri somutlaştırarak kullanmışlardır. Şüphesiz burada soyut kavramla somut nesnelere arasında akla ve mantığa dayalı bir takım ilgilerin olduğu da bir gerçektir. Akıl, gönül, hatır, ruh, nefis, kibir, gurur, gam, neşe, ıstırap, naz, cilve, lütuf, ihsan, cömertlik vs. insana has özellikler, sık sık bir takım somut nesnelere benzetilmişlerdir. Örneğin insanda varlığı kabul edilen gönül, Divan şiirinde daha çok aşkın gönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir takım benzetme ve ilgilerle gönül, kuş, ülke, şehir, köşk, ev, hücre, taş, şişe, kadeh, ayna vs. gibi hayatın değişik alanlarından pek çok şeye benzetilerek somutlaştırılmıştır. Yine nefis, kibir, benlik vs. kavramların somutlaştırılmasında olumsuzlaştırıcı bir tavır sergilenerek, bunların alt edilmesi çok zor olan hayvan veya canavarlara benzetildiği görülür. Aynı şekilde güzellik, iyilik, bereket ifade eden cömertlik, ihsan, lütuf gibi kavramlar somutlaştırılarak, çokluğun ve büyüklüğün simgesi olan bulut, yağmur, deniz, dağ gibi nesnelere benzetilmişlerdir.

Bu soyut-somut ilişkisi daha çok “alışılmamış bağdaştırmalar”la daha çarpıcı ve etkileyici kılınmıştır. Bu tür kullanımla şiir dilinin temel amacı olan “etkileme, duygulandırma”ya yönelinmiştir. Bütün dünya şiirinde ve en eski evrelerinden bugüne, Türk şiirinde bu tür bağdaştırmalara rastlanır; burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz: Yunus Emre’de ömür kuşu tamlamasıyla ömrün kuş gibi uçup gidici, oradan oraya dolaşan bir nesne oluşu anlatılırken yeni bir bağdaştırmaya baş vurulmuş, Fuzuli’de dert kuşları tamlamasıyla (cismüm ki derd kuşlarına âşiyânedür) tıpkı yuvaya üşüşen, yuvada barınan kuşlar gibi dertlerin kendi vücudunu yuva yaptıkları, orada yerleştikleri anlatılmış, Baki’de (leşger-i gam geldi dil şehrine kondı çok çok) “leşger-i gam” gam askeri bağdaştırmasıyla bir kenti işgal eden askerler gibi gamın gönlü işgal ettiği anlatılmış, bu yapılırken bir kentin yabancı askerlerce ele geçirilişi imgesinden, bu güçlü imgeden yararlanılmıştır. “Yine zevrak-ı derûnum kırılıp kenâre düştü” diyen Şeyh Galip, “zevrak-ı derûnum” içimin kayığı bağdaştırması ile “kayık” kavramını, dalgada sallanan, fırtınada parçalanan, dayanıksız bir nesne olarak içiyle, gönlüyle bağdaştırmış, anlatıma güç kazandırmıştır (Aksan; 208)

Şiirde soyut-somut ilişkisinin yoğun olarak yaşandığı dönem Hint üslubunun kendisini hissettirdiği 17. ve 18. yüzyıllardır. Hint üslubunun yoğunlaşması ile klâsik imgelerin somut şekillerinin birbirine benzetilmesi, yerini soyutlamalara atfedilen şekillerinin kıyaslanmasına bırakmıştır. Soyutlamalar geçici olarak kişileştirilerek hayalî şekilleri birbirine benzeten Hint üslubu, klâsik imgeyi durgun tablosundan çıkarıp âdeta sinemada oynatmıştır. Hint üslubunun soyutlama eğilimi yaygınlaştıkça İslam edebiyatının klâsik evrensel imge repertuarına hayalî şekiller eklendiği de söylenir. Böylece kıyaslanabilen nesnelere sayısı çoğaltılıp klâsik şiir lügatçesi genişletilmiştir (Holbrook 1999; 405).

Hint üslubunun yukarıdaki bir takım özelliklerini şiirlerinde gözlemlediğimiz şairlerden birisi de Nedim’dir. Nedim, yaratılışı ve hayata bağlılığı ile eskilerin soyut kavramlar dünyasından kendisini kurtararak ruhunun duyularını olduğu gibi ifade etmiştir. Muhitini, sevgililerini gerçek hayatta oldukları gibi aksettirmiş, zarif ve yepyeni hayallerle canlı tablolar çizmiştir (Mazıoğlu 1999; 267). Nedim’in ortaya koyduğu bu renkli tablolar statik, durağan ve gerçek hayatın çok ötelinde değildi. O klişe mazmun ve kurguların dışına rahatlıkla çıkabilmesini bilmiş, bu özellikleri ile de Divan şiirinde farklı bir yer edinmiştir. Geleneksel söyleyişin tekdüzeliği ve dar kalıplarını kırarak, şiire hem muhteva hem de şekil bakımlarından yenilikler getirmiştir. O, tabiatı ve sevgilideki güzellik unsurlarını her zaman için idealize etmemiştir. Yani Nedim’de tabiat bütünüyle soyut, sevgili ise ancak hayallerde canlandırılacak bir güzel değildi. Tabiat ve çevreyi

objektif bir gözle görebilmiş, şiirlerine de bu şekilde aktarmıştır. Nedim'in şiirlerindeki güzel, Divan şiirinin hemen tamamında görülen siyah kaşlı, siyah gözlü, siyah saçlı güzel olmanın yanında sarı saçlı ve yeşil gözlü olarak da karşımıza çıkabilmekte; bu güzel bazen gerçek hayattaki şehla bakan, peltek konuşan biri de olabilmektedir. Nedim, yazımızın konusu için de önemli destekler sağlayan, *Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana / Mey süzülmiş şişeden ruhsâr-ı âl olmuş sana* matlalı gazelinde, somutlaştırma ile de birlikte hayal inceliğinin en güzel örneklerini vermiştir. Ancak gazelin son beytinde böyle bir güzelin gerçek hayatta olamayacağı gerçeğini vurgulayarak, kendisinin üslubu ve şiire bakış açısı hakkında da ipuçları vermektedir. Bu gazelin ilk iki beytini imge ve kurguları açısından incelediğimizde, şairin farklı bir anlayış ve düşünce içinde olduğunu gözlemek mümkündür. Divan şiirinde boy, geleneksel imge bağlamında ince, uzun, düz vs. olmak yönleriyle serv, sanavber, arar, fidan, elif vs. benzetilegelmiştir. Divan şiirinin tarihî seyrinde bu tür benzetmelere bir takım işlevler yüklenerek farklı mazmunlar kurmak amacı güdülmüştür. Serve benzetilen boyun, salınarak yürütmesi, dikbaşlı olması, salınması ile “lam” harfini şekillendirerek “hayır”ı simgelemesi vs. gibi. Ancak Nedim, geleneksel söyleyişin çok çok dışına çıkarak bu benzetmeyi bireysel ve özgün bir imge haline getirmiştir. Aslında sevgilinin temel özelliklerinden biri olan ve incelik, zariflik anlamlarını da içeren “nezâket” kavramı benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Yani Nedim, gelenekte görülmeyen bir kurgu ile ortaya çıkarak, benzetme unsurunu soyut bir kavramdan seçiyor. Ancak bu kurguyu sadece bununla sınırlı tutmamış, hayalleri oldukça zorlayarak soyut-somut ilgisi ile “nezâket”i “hadde”den de geçirmiştir.

Bûy-ı gül taktîr olunmuş nâzın işlenmiş ucu / Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana

Geleneksel söyleyişte “gül”, kokusu, rengi, letafeti vs. yönleriyle sevgili veya güzelin simgesidir. “Naz” ise sevgilinin en önemli özelliklerindedir. Bu paralel yapıda Nedim, yine geleneğin dışına çıkarak “koku” gibi algılanan ancak görülemeyeni, sıvılara mahsus bir işlemde geçirmiştir. Sevgilinin terinin güzel kokması, gül gibi kokması geleneksel olmakla birlikte, şair bunun üzerine hiç görülmeyen bir yapı bina ediyor. Burada mantıkî olarak “gulüv” derecesinde zihni ve hayali zorlama hâli görülmesine karşılık, biçimsel bir uyumun varlığı da söz konusudur. Soyut bir kavram olan “nâz”, ne kadar sevgilinin özelliklerinden birisi ise, “ucu işlenmiş mendil” de o derecede sevgiliyi hatırlatan bir özelliğidir. Zira çağının güzellerinin ayrılmaz parçalarından birisi şemsiye ise ötekisi mendildir. Güzeli veya sevgiliyi bütünleyen mendilin aşğa karşı bir takım mesajlar içerdiği de bilinmektedir. Aslında soyutlaştırılarak “nâz”a benzetilen mendil,

“nâz”ın bir sonucu veya açılımıdır. Bu beyitteki gül kokusu, nâz, ter, mendil paralel ve çapraz bağlantılar içermektedir.

Nedim’in muhayyilesinin ilham kaynağı tabiat, hayat ve orada bulunan güzelliklerdir. Hisleri gibi hayalleri de onun şiir mizacı, hayatı ve tabiat görüşü ile sıkı sıkıya bağlıdır. O, duygularını ve eşyayı ifade ederken çok defa eski şiirimizin kalıplaşmış, soyut mübalağalarını bırakarak ince ve renkli hayaller yaratmak suretiyle şiirlerinde bir değişiklik, bir yenilik göstermiştir (Mazıoğlu 1992; 72). Nedim’in üslubunu etkileyen en önemli etkenlerden birisi de bu olmuştur. Çünkü o, şiirini renkli ve çeşnili bir tablo halinde resmetmesini bilmiş, Divan şiirinin daha çok durağan ve soyut yapısı onda değişken, akıcı bir hal almıştır. Klâsik veya geleneksel imgelerden istifade etmekle birlikte, ondaki farklılık ve orijinallik, özgün ve bireysel imgeleri sık sık kullanması ile kendisini göstermiştir. Soyut kavramlardan oldukça istifade eden Nedim, dilimizin bu önemli tarafını da, şiirlerinde ön plâna çıkarmıştır. Ancak soyut kavramları geleneksel kullanımlarının ötelere taşımıştır. O, klâsik benzetme ve kurgulardan yararlanmakla birlikte soyut-somut ilişkisini hayallerini ve hislerini terennüm etmede verimli bir şekilde kullanmıştır. Çünkü Nedim, o zamana kadar Divan şiirinde pek de görülmeyen tamlama ve yapılarla farklı bir üslup ortaya koymaya başlamıştı. “tebesümün rengi, gönül kilisesi, emel dudağı, tevbe züccaciyesi, işve sokağı, hayret neşesi, naz nefesi, sine mektebi, muhabbet terazisi, uyku kokusu” gibi imge ve kurgular Nedim’e has özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Soyut kavramları somut nesnelere ifade etme kolaylığı bütün dillerde olduğu gibi, Türkçemizin de var olan önemli olgularındandır. Bu mantığın Divan şiirinde de sık sık istifade edilen bir tarz olduğu gözlenmektedir. Ancak bu durumun Nedim’in şiirlerinde, soyut kavramları ifade etmedeki kolaylık veya insanların zihinlerinde şekillenmesini sağlama amacından çok, bir sanat gösterisi şekline dönüştüğü görülmektedir. Özellikle Nedim’in şuh üslubunu destekleyen ve tamamlayan naz ve benzeri kelimeler (işve, girişme, gunc, delâl vs.), şiirlerinde sıklıkla geçmektedir. Soyut kavram özelliği taşıyan bu kelimeler Nedim’in dehası ve şuh üslubu içerisinde somutlaştırılarak ince, renkli ve parlıtlı bir görünüm kazanmıştır. Öyle ki o, bir tüccar çocuğuna benzettiği sevgiliyi, “nâz-âbâd” adlı şehrin işve sokağındaki “istiğnâ”(nazlanma) dükkanına sokabilmektedir. Şairin üzerinde çok durduğu “nâz”ın somutlaştırılmasına verilebilecek bazı örnekler şunlardır: hadîka-i nâz, gül-i nev-hîz-i nâz u işve, kârbân-ı gunc u delâl, girişme der-çengâl, pür-nemek girişme, esb-i nâz, âb-ı nâz (fevvâre), şeb-çerâğ-ı nâz, ceş-i işve, müstezâd-ı işve, bâlîn-i hâb-ı nâz, pâ-y-ı nâz, serv-i nâz, gül-efsûn-ı nâz, nâz şehristanı, nesîc-i işve, eksûn-ı nâz, nâz mendili vs.

Nedim'deki "somutlaştırma" düşüncesinin çok daha ileri safhalarda olduğunu gösteren örnekler, onun hemen her şiirinde görülmektedir. Buradaki tavır, geleneksel benzetme ve kurguların ötesinde, bilinçli olarak dilin bu imkan ve özelliğinin kullanımı şeklinde kendisini hissettirmektedir. O, bu tür benzetme ve öğretilenin şiire kattığı çekicilik ve renkliliği görmüş ve bunu alabildiğince kullanmıştır. Zaten Nedim, şiirde yerleşme ve çevreyi şiir diline bütün yalınlığı ve gerçekliği ile yansıtması yönüyle tanınmaktadır. Onun bu özelliği ile üslubunun somutlaştırmaya meyilli olması arasında bir bağ kurmak mümkündür. Nedim'in şiirini sadece somutlaştırma ile birlikte değerlendirmemek lazımdır. Çünkü onun şiirini diğer şairlerin şiirinden farklı kılan veya şiirine özellik katan husus "alışılmamış bağdaştırmalar"la dolu olmasıdır. Bu tür bağdaştırmalara sık sık baş vuran şiir dilinde duygu değeri taşıyan sözcük ve tamlamaların kullanıldığı görülmekte, okuyan ve dinleyeni etkileme amacı güdülmektedir. Şu beyitlerinde Nedim'in "somutlaştırma" ile birlikte geleneksel söyleyişin dışına çıkma isteğini açıkça gözlemlemekteyiz:

*Dalmasın deryâ-yı aşka etmeyen serden cüdâ
Akli destârından evvel sâhil-i tedbîrde*

*Nâzî âb etmiş de bir fevâre resm etmiş hayâl
İşte ol sudur atılmış kâmetün olmuş senün*

*Metâ-ı dil ki nessâc-ı fenâ kâlâlarındandır
Hüveydâ anda teslim ü rızâ damgalarındandır*

*Nigâhın ebruvânın görmeden evvel inanmazdım
Ki derler nâzdan hançer tegâfülden kemân vardır*

*Ma'ni-i tâze küçe-i dilden zebânın
Yâd-ı lebinle mest-i hurâmân olup gider*

*Hudâ güyâ ki cism-i nâzükün etmiş senin îcâd
Katıp bûy-ı gülü reng-i şarâb-ı ergavân üzre*

*Şöyle gird olmuş Frengistân birikmiş bir yere
Sonra gelmiş gûşe-i ebrûda hâl olmuş sana*

*Gamzen füsûn ile sühan eyler nezâketi
Çeşmin nigâh şekline kor nâz u nahveti*

*Güllü dîbâ giydin ammâ korkaram âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni*

*Al eteklik olalı cûy-ı murâd üzre habâb
Reng-i gülden bûy-ı yâsemenden pîrehan*

Sonuç olarak Nedim, dönemini, çevresini geleneğin statik ve durağan anlayış ve üslubunun ötelere taşıyarak olduğu gibi aktarmıştır. Bu yönüyle Divan şiirinde “mahallileşme”yi en iyi yansıtan şairlerden birisi olmuştur. Nedim, yenileşmeyi ve değişmeyi sadece muhtevada görmeyerek, aynı zamanda şekilde de farklı kullanımlara gitmiştir. Ancak Nedim’i farklı kılan yukarıdaki özelliklerinden çok, onun geleneksel imgeleri değiştirmesi, daha ileri götürmesi ve özgün kılmasıdır. Bu düşünce ve uygulamalarında da soyut ve somut unsurlardan oldukça yararlanmıştı. Bunu yaparken bilinenin, tanınanın dışına çıkarak “alışılmamış bağdaştırmalar” kurmuştur. Zaten ondaki hayal inceliği ve derinliğini sağlayan en önemli yönlerden birisi de bu olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan; **Her Yönüyle Dil (1,2,3)**, Ankara 1982.
-----; **Türkçenin Gücü**, Ankara 1990.
Bilgegil, Kaya; **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, Ankara 1980.
Buran, Ahmet; “Yunus’ta Hayvan Adları ve Fonksiyonları”, **F.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 2, Elazığ 1991, s.117-150
Cündioğlu, Düccane; **Kuran’ı Anlamının Anlamı**, İstanbul 1994.
Holbrook, Victoria; “Alegorinin Ölümü, Hüsn ü Aşk’ın Özgünlüğü”, **Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler**, (Haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul 1999.
Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali; (Haz. Ali Özek vd.) Ankara 1995.
Macit, Muhsin; **Nedim Divanı**, Ankara 2000.
Mazıoğlu, Hasibe; **Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik**, Ankara 1992.
-----; **Nedim (Seçmeler)** Ankara 1988.
Sinan, Ahmet Turan; **Türkçenin Deyim Varlığı**, Malatya 2001.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 219-234, ELAZIĞ-2002

OKUL YÖNETİMİNDE KADIN YÖNETİCİLERİN BAŞARISI

The Success of Women Administrators in School Administration

Mukadder BOYDAK ÖZAN*

Burhan AKPINAR*

ÖZET

İlköğretim Okulu kadın yöneticilerinin yönetimdeki başarılarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu araştırma, ilköğretim okulu öğretmenlerinin görüşlerine dayalı olarak yürütülmüştür. Veriler, araştırmaya katılan 193 öğretmenden anket yoluyla elde edilmiştir. Verilerin analizinde yüzde, frekans, “t” testi ve varyans analizi kullanılmıştır. Araştırmada, kadın ile erkek yöneticilerin yönetimdeki başarıları arasında her hangi bir farklılık bulunamamıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, kıdem ve yöneticilik deneyimine göre okul müdürüne yönelik görüşleri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul yönetimi, Öğretmen, Kadın Yönetici

ABSTRACT

This study, which aims at determining women administrator success in primary school administration, was carried out according to the views of primary school teachers. The data were obtained by means of a questionnaire that was applied to 193 primary school teachers. Percent, frequency, t test and variance analysis were used to analyze the data. No significant differences were found between the success of women and man administrators. Significant differences were found between the subjects' views about school administrators from the point of seniority and work experience.

Key Words: School Administration , Teacher, Women Administrator

* Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniv. Eğitim Fak. Elazığ

GİRİŞ

Ülkemizin önce Avrupa Birliği, sonra da dünya standartlarıyla bütünleşebilmesi ancak, ulusal ve evrensel değerleri rehber ve amaç edinmiş bir eğitim sistemi ile mümkündür. Eğitim sisteminin adı geçen misyonu yerine getirebilmesi, diğer birçok faktör yanında önemli ölçüde iyi yönetilmesine bağlıdır. Eğitimde yönetim, yapılan reform ve değişimleri boşa çıkarma veya başarıya ulaştırmada anahtar konumundadır. Dünyada bilginin en önemli güç kaynağı olarak değer kazanması, karar ve yönetim süreçlerinin demokratik ve katılımcı bir anlayışla düzenlenmesi , eğitim yönetiminde de değişim sonucunu doğurmuştur. Artık geleneksel ve kapalı yönetim yaklaşımları ile günümüzdeki eğitim kurumlarını yönetmek imkanı kalmamıştır. Eğitim sistemindeki sürekli değişim ve gelişme, eğitim yöneticisinin de yeniden tanımlanıp ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Günümüzde eğitim yöneticisi “liyakatli , başarılı, demokratik, yaratıcı, katılımcı, verimli, etkin, hoşgörülü, saygılı, bilgili, ve örgütü ile birlikte öğrenen” kişidir (MEB,2001: 248).

Eğitim alanındaki bu değişim ve gelişmelere paralel olarak ülkemizde de bu alanda önemli adımlar atılmaktadır. Milli eğitim bakanlığı artık bilgili ve kaliteli yöneticiler isterken, okul yöneticileri de üniversitelerde yapılan reformların sonucunda daha üst bir mesleki bilgi ve donanım ile yetiştirilmiş öğretmenlerinin yer aldığı okullarda görev yapacaklardır. Çevrenin değişen taleplerini karşılayabilmek için okul müdürlerinin yeni yeterliklere sahip olması kaçınılmaz olacaktır.Sekiz yıllık zorunlu eğitim , özellikle ilköğretim okulu müdürlerinin rol ve sorumluluklarına yeni boyutlar getirmiştir. Sürekli değişimin yaşandığı bir ortamda görev yapan okul müdürlerinin sahip olması gereken yeterlikler de yeniden tanımlanmalıdır. Bilgi ve yetenekleriyle farklılaşan öğretmenlerin yer aldığı, öğrencilerinin bilgi düzeyinin sürekli arttığı ve çevrenin talep ve önerilerinin sürekli değişip farklılaştığı bir okulda, okul müdürünün yeni yeterliklere ihtiyaç duyması kaçınılmaz olacaktır(Şahin,2000: 244)

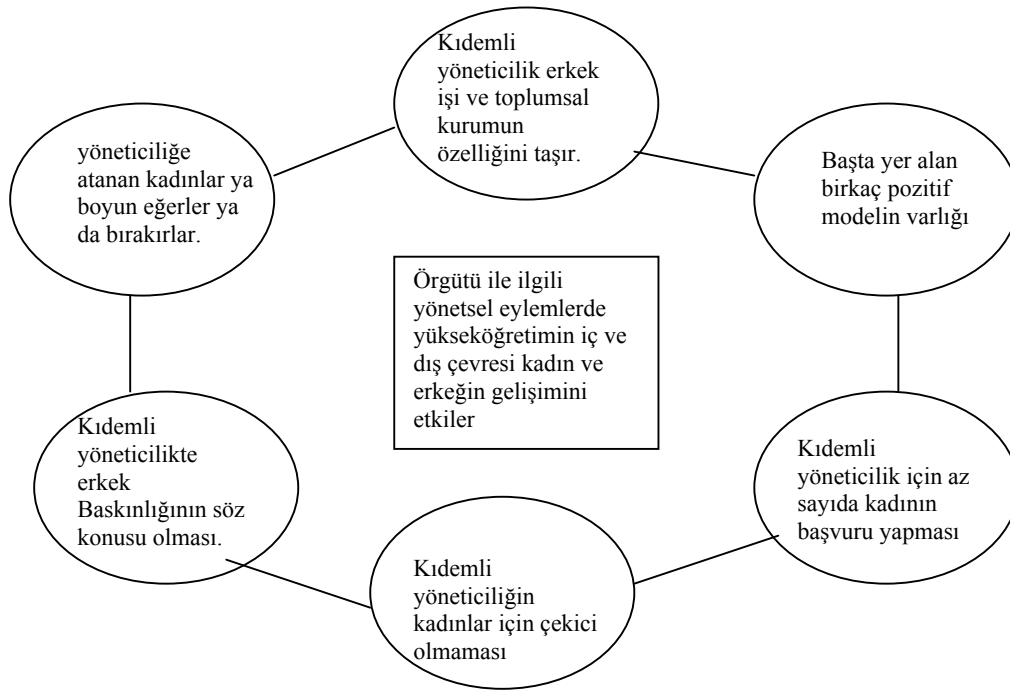
Artık mevzuat bekleliği ve rutin işler dönemi geride kalmıştır.2000’li yılların okul yöneticisine yeni bir soluk ve yeni bir elbise gerekmektedir. Geleceğin yönetimini tam olarak kestiremeyiz. Ancak eğitim yönetimi uzmanlarına göre, yeni okulların oldukça esnek bir yapısı olacaktır. Okul yöneticisinin geleneksel yönetim anlayışıyla bu yeni değişime uyum dağlaması mümkün değildir. Yeni okul, örgütsel öğrenme kültürüne dayalı yeni bir kültür gerektirmektedir. Bu kültürü oluşturacak ve yayacak kişi, yeni okulun yöneticisi olacaktır(Çelik, 2000 :146).

Milli Eğitim Bakanlığı da bu gelişmeler ışığında çağdaş ve demokratik Türkiye

idealini gerçekleştirecek okullara nitelikli yöneticiler yetiştirilmesi amacıyla ilgili yasa ve yönetmeliklerde değişikliklere gitmiştir. Okul yöneticiliği için belirli yıl kıdem, sınav ve hizmetiçi eğitimi getiren bu değişiklikler, nitelikli yönetici yetiştirilmesi için büyük değer taşır. Ancak etkili okul yönetimi için yasa ve yönetmelikler yeterli değildir. Her ne kadar okul yöneticisi, okul yönetimindeki gücünü ilgili yasa, tüzük ve yönetmeliklerden alıyorsa da, yöneticinin okuldaki diğer unsurlar tarafından benimsenip kabul edilmesi gerekir. Yönetici ancak o zaman gerçek bir yönetici ve lider statüsü kazanabilir (Toklucu,2000 :313).Etkili okul yöneticisi, bir yönetici olmak yanında, bir öğretim lideri olarak hizmetle yükümlüdür. Okulu takım haline getiren, vizyon sahibi, misyonu olan yetkili ve yeterli okul yöneticileri ülkemizi 21. yüzyıla taşıyabilirler (Balcı,2000: 495). Ülkemizde okul yöneticiliği konusuna tarihi süreç içerisinde bakıldığında, okul yöneticilerinin öğretmenler arasından atama ile yapıla geldiği görülmektedir. Ancak bu yöntemle atanan okul yöneticileri ile çağı yakalayacak bireyleri yetiştiren eğitim kurumlarını yönetemeyeceğini anlayan MEB.'lığı 23.09.1998 tarih ve 23172 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan atama ve yer değiştirmeye ilişkin yönetmelik ile yöneticilerin seçme sınavına tabi tutularak hizmet içinde yetiştirmelerini amaçlamıştır.Okul yöneticiliği için öğretmenlik deneyimini esas alan önceki atamalara göre Bu değişiklik olumludur. Çünkü eğitim yöneticiliği öğretmenlikten ayrı bir meslek olarak kabul edilmektedir. Tecrübe iyi olabilir ancak çok pahalı bir yeterlidir. Yöneticinin tecrübe hanesine kaydettiği hatalar, sonuçta devlete,ulusa ve vatandaşa çok pahalıya mal olmaktadır. Yöneticinin tecrübe hanesine kaydettiği hatalar sonuçta devlete, ulusa ve vatandaşa çok pahalıya mal olmaktadır. Tecrübe geçmişe,karar geleceğe yöneliktir.Okul yönetiminde, karar sürecinde geçmişteki örnekleri izlemek hem sistemi ataletle sürükler hem de maiyetin yetişmesini engeller (Bursalıoğlu, 2000: 209).Eğitim yöneticisi yetiştirmede yapılan bu olumlu değişimler ile yönetici atanmalarında önem verilen “tecrübe” yerini “yeterlik”ölçütüne bırakmıştır. Bugüne kadar yapılan atamalarda toplumun kadın yöneticilere bakış açısının da etkisiyle daha çok erkek yöneticilerin atandığı bilinen bir gerçektir. Yeterliği esas alan bu değişim ile daha fazla kadın yöneticisinin işbaşına gelme yolu açılmıştır. En azından okul yönetimine yapılacak atamalarında kadın ve erkek öğretmenlerin şansı eşitlenmiş görünmektedir. Nitekim halihazırdaki duruma bakıldığında, ilköğretim I. ve II. kademedeki kadın öğretmenlerin toplam içerisindeki oranının %44 olduğu halde, aynı okullardaki kadın yöneticilerin oranı sadece %5,7 dir. Bulgular kadın öğretmenlerin de erkek öğretmenler kadar yöneticiyi olmayı istediklerini gösterdiği halde bu oranın düşüklüğü nasıl açıklanabilir (Altınışık,1999). Batı ülkelerindeki kadın yöneticilerinin oranlarının yüksekliği, erkek

yöneticilerin talebi karşılayamaması olarak açıklanmaktadır(Bingöl, 2001:118). Avrupa ve ABD’nde yapılan araştırmalarda, eğitim alanında özellikle ilk ve orta düzeyde kadın öğretmenlerin sayısının fazla oluşuna rağmen bu alanlarda yöneticilik yapan bayanların sayısının azlığı dikkat çekicidir. Yapılan araştırmalarda, kadınların yöneticiliğe terfilerinde birçok engeller olduğu vurgulanmıştır. Kadınların yönetime, katılmasını engelleyen örgütsel kültür ve yönetim deneyimlerinden bahsedilmektedir. Bu engeller şekil 1’de görülmektedir.

Şekil 1: Eğitim yönetimi Alanında kadınları Engellleyen Durumlar

Kaynak:Sharon Marvin, Parricia Brayns, (1999).Women in management Review. Volume 14, Numbe 3, P:5

Kadınların eğitim yönetimindeki istenilen başarıya ulaşmasındaki engelleri Brawn,(1996). Şöyle açıklamıştır. Kadınlar örgütün hem iç hem de dış engellerinden dolayı eğitim yönetiminde istenilen başarıya ulaşamamaktadırlar. İç engeller toplumun sosyal yapısı ve cinsiyet ayırımından kaynaklanmakta iken, dış engeller örgütlerin aşırı yapısal oluşunun kadınların işgücündeki performanslarını düşürmesidir. Okul yönetiminde yöntem bulma ve strateji belirlemede kadınlarla paylaşımın çok az olduğu araştırılmıştır. Özellikle kırsal yerleşim birimlerinde kadınların yaratıcılıklarının yönetime katmada engeller olduğu belirlenmiştir. Oysa bazı araştırmacılar kadın yöneticilerin çeşitli yönetim biçimlerinin tanımlanmasında bilginin yeniden üretilmesinde

marjinalliklerinin olduğunu tartışmışlardır. Tanımladıkları kadın yöneticilik stratejileri güce dayalı geleneksel modelden oldukça farklıdır. Bunlar görevlerin yerine getirilmesinde serbestlik ve nedensiz kavgalarda tarafsızlığı içermektedir. Liderlik biçimlerde devamlı olarak iletişim kurmak ve topluluğa daima bilgi vermek önem taşımaktadır. Özellikle işgörenlerin iş ve özel yaşamları arasında bir denge kurmalarına ve bu dengeyi devam ettirmelerine fırsat verilmesini sağlamaktadırlar (Sherman,2000;1).

Okul yönetiminde, yöntem bulma ve strateji belirlemede kadınlarla paylaşımın çok az olduğu ilgili araştırmalarda ifade edilmektedir.. Özellikle kırsal yerleşim birimlerinde kadınların yaratıcılıklarının yönetime katmada engeller olduğu belirlenmiştir. Feminist araştırmacılar çeşitli yönetim biçimlerinin tanımlanmasında bilginin yeniden üretilmesinde marjinallikler olduğunu tartışmışlardır. Tanımladıkları kadın yöneticilik stratejileri güce dayalı geleneksel modelden oldukça farklıdır. Bunlar görevlerin yerine getirilmesinde serbestlik ve nedensiz kavgalarda tarafsızlığı içermektedir. Liderlik biçimlerde devamlı olarak iletişim kurmak ve topluluğa daima bilgi vermek önem taşımaktadır. Özellikle işgörenlerin iş ve özel yaşamları arasında bir denge kurmalarına ve bu dengeyi devam ettirmelerine fırsat verilmesini sağlamaktadırlar (Sherman,2000;1).

Oysa bizim tarihimizde kadın öğretmenler ve okul yöneticiliği ilişkileri üzerine herhangi bir sorun görünmemektedir (Akyüz, 2001). Okul yöneticiliğinde cinsiyetin önemli bir değişken olup olmadığı ve ilgililerin kadın okul yöneticisine bakış açılarının belirlenmesi, sorunun açıklığa kavuşturulması açısından önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ilköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerinin cinsiyete göre yönetim süreçlerindeki başarısını ölçmektir Bu amaca ulaşmak için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

Okul yöneticilerinin yönetim süreçleri ve yönetim işlerini yürütmede cinsiyete göre bir farklılık var mıdır?

Okul müdürünü değerlendiren öğretmenlerin, kıdemine göre, okul yöneticilerinin yönetim süreçleri ve yönetim işlerini yürütmede, cinsiyete göre bir farklılık var mıdır?

Okul müdürünü değerlendiren öğretmenlerin, Okul yöneticiliği deneyimine göre, okul yöneticisinin yönetim işleri ve yönetim süreçlerini yürütmede cinsiyete göre, bir farklılık var mıdır?

Araştırmanın Önemi

İlgili literatürde belirtildiği üzere ülkemizde ilköğretim okullarında görev yapan

kadın öğretmenlerin oranı % 44 olduğu halde, aynı okullardaki kadın yöneticilerin oranının sadece % 5,7 olması fırsat eşitliği açısından büyük bir sorundur. Bu durum, okul yöneticilerinin sınavla atanmalarından önceki durumu yansıtmaktadır. Okul yöneticisi atamada büyük oranda erkek öğretmenlerin tercih edilmesinin dayandığı sayıtların neler olduğunun bilinmesi, fırsat eşitliği açısından önem taşır.Kadın yöneticilerin yönetim süreçleri ve okul yönetimindeki başarısını, öğretmen görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışma, konunun açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlayabilir.

Okul yöneticiliği daima büyük önem arz eden bir konum olmuştur. Türk eğitim sisteminde son yıllarda okul yöneticiliği ile ilgili istenilen yönde değişiklikler gündeme gelmiştir. Ancak bu değişikliklerden önce mevcut durum incelendiğinde eğitimde fırsat eşitsizliğinin bir örneğini de okul yöneticisinde görmekteyiz. Günümüzde üzerinde durulan bir konu olan öğretmenliğin kadın mesleği oluşudur. Okul yöneticiliğinde sınavla atanma gerçekleşmeden önce bu göreve bazı ölçütler dikkate alınarak öğretmenler içerisinden atama yapılmaktaydı. Fakat Mevcut durumu incelediğimiz zaman Okul yöneticiliği makamına genelde erkek yöneticilerin atandığı görülmüştür. Acaba Bayan yöneticiler bu görevi yerine getiremeyecek durumda oldukları için mi bu konumda daha az sayıda yer almışlardır.

Sınırlılıklar

Bu araştırma, Elazığ, Malatya , Bingöl,Adıyaman ve, Şanlıurfa il merkezlerindeki bayan ve erkek yöneticilerin görev yaptığı ilköğretim okullarındaki kadın ve erkek öğretmenlerin ilgili ankette belirttikleri görüşleri ile sınırlıdır.

Yöntem

Bayan ve erkek yöneticilerin ilköğretim okullarındaki, yönetim süreçleri ve yönetim işlerindeki başarılarını öğretmen görüşlerine dayalı olarak ortaya çıkarmayı amaçlayan bu araştırma , betimsel bir nitelik arz etmektedir.

Araştırmanın Evreni

Araştırmanın evrenini, 2000-2001 öğretim yılında Doğu Anadolu (Elazığ, Malatya, Bingöl) ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki (Adıyaman, Şanlıurfa) İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenler oluşturmuştur. Örnekleme ise ilgili evrenden seçilmiş 193 öğretmen oluşturmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada, Ziya Bursalıoğlu (1981)'nin "Okul Yöneticisinin Yeterlikleri" adlı

araştırma kitabında hazırlayıp kullandığı ölçek kullanılmıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm araştırmayı yürütenler tarafından geliştirilen 8 soruluk kişisel bilgilerden oluşmaktadır. Kişisel bilgiler; görev yaptığınız okul yöneticisinin cinsiyeti, görev yaptığınız il, ankette görüş bildiren öğretmenlerin cinsiyeti, kıdemi, branşı, en son bitirdiği eğitim kurumu, okul yöneticisi ile birlikte çalıştığı yıl sayısı ile yöneticilik deneyimi olup olmadığı, varsa hangi düzeyde olduğunu içeren sorulardan oluşmaktadır.

Yönetim süreçleri ve yönetim işleri ile ilgili ikinci bölümü, likert türünde hazırlanmış (Tamamen katılıyorum, Katılıyorum, Karasızım, Katılmıyorum ve Hiç Katılmıyorum) derecelendirmesinden oluşan toplam 88 sorudan oluşmuştur.

Verilerin İşlenmesi ve Çözümlemesi

Ölçme aracıyla toplanan veriler, bilgisayara aktarılarak araştırmanın amacına yönelik sorulara cevap olacak biçimde SPSS 10.0 programında çözümlenmiştir. Çözümlemede frekans, yüzde dağılımları, yönetim süreçleri ile ilgili puan ortalamaları arasında farklılık olup olmadığını anlamak amacıyla, varyans analizi ve “t” testi teknikleri, ayrıca okul yöneticisinin cinsiyeti ve diğer sorular arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla da “ χ^2 ” tekniği kullanılmıştır.

Bulgular ve Yorum

İlköğretim kurumlarında görev yapan yöneticilerin yönetim süreçleri ve yönetim işleri ile ilgili olarak öğretmenlerden alınan görüşler ve yapılan çözümlenmeler sonunda elde edilen sonuçlar aşağıda verilmiştir.

I. Anketi Cevaplayan Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri İle İlgili Bulgular

Anketi cevaplayan öğretmenlerin kişisel özellikleri tablo I’de görülmektedir. Öğretmenlerin branşları incelendiğinde en yüksek oranın sınıf öğretmenleri (%60,1) olduğu görülmektedir. Araştırma ilköğretim kurumunda yürütüldüğü için bu, beklenen bir durumdur. % 16,6 oranında Türkçe-Sosyal Bilgiler öğretmenleri ikinci sırada yer alırken, % 3,1 ile en düşük oranda matematik öğretmenlerinin yer aldığı görülmektedir.

Öğretmenlerin şu anda görev yaptıkları okul yöneticisi ile birlikte çalışma yılı incelendiğinde en yüksek oranda % 63,7 ile 3 yıl ve daha az seçeneğinin işaretlendiği görülmektedir. En düşük oranda ise % 4,7 ile 11 yıl ve daha fazla seçeneğinin işaretlendiği dikkat çekicidir. Bu araştırma il merkezlerinde yürütülmüş olmasına rağmen aynı okulda 11 yıl ve üstü çalışanların oranının bu kadar düşük olması düşündürücüdür.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin okul yöneticiliği deneyimine sahip olup olmadıkları araştırıldığında % 32,1 ile evet seçeneğinin işaretlendiği, % 67,9 ile de hayır

seçeneğinin işaretlendiği görülmüştür. Okul yöneticiliği deneyimine sahip olan öğretmenlerin hangi düzeyde bu deneyimi yürüttükleri sorulduğunda ise, % 16,6' sını müdürlük deneyimine sahip olduğunu belirtirken, %13,5' i müdür yardımcılığı deneyimine sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo I: Ankete cevap veren öğretmenlerin kişisel özellikleri

(N=193)

Özellikler	Frekans	Yüzde
Araştırmanın Yürütüldüğü İller		
Elazığ	40	20,7
Malatya	65	33,7
Bingöl	41	21,2
Şanlıurfa	16	8,3
Adıyaman	31	16,1
Okul Müdürü Cinsiyeti		
Bayan	46	23,8
Erkek	147	76,2
Cevaplayıcı Cinsiyeti		
Bayan	81	42,0
Erkek	112	58,0
Araştırmaya katılan Öğretmenlerin Kıdemi		
5 yıl ve daha az	45	23,3
6-10 yıl	37	19,2
11-15 yıl	22	11,4
16-20 yıl	89	46
Branş		
Türkçe-sosyal Bilgiler	32	16,6
Fen Bilgisi(Fiz., Kim., Biyoloji)	13	6,7
Matematik	6	3,1
Sınıf Öğretmenliği	116	13,5
Diğer	26	13,5
Okul Yöneticisi İle Birliktelik		
3 yıl ve daha az	123	63,7
4-6 yıl arası	51	26,4
7-10 yıl arası	10	5,2
11 yıl ve fazla	9	4,7
Öğretmenlerin yöneticilik Deneyimi		
Evet	62	32,1
Hayır	131	67,9
Okul Yöneticiliği Konumu		
Müdür	32	16,6
Müdür Yardımcısı	26	13,5
Hiçbiri	135	69,9
Toplam	193	100,0

Araştırma beş ilde yürütülmüştür. Araştırmaya en yüksek katılım %33,7 oranı ile Malatya , en düşük oranda katılım ise % 8,3 oranı ile Şanlıurfa ilinde gerçekleşmiştir.

Araştırmayı yürütmek için İl Milli Eğitim Müdürlüklerinden izin alındığı halde, öğretmenler ankete cevap vermeye çekindiklerini belirtmişlerdir. Bayan müdürlerin görev yaptığı dört okuldan 47, erkek müdürlerin görev yaptığı dört okuldan da toplam 147 öğretmenden anket toplanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin, % 42'si bayan , % 58'i erkektir.

Araştırmaya katılanların kıdemleri incelendiğinde ise en yüksek oranda %46,1 ile 16-20 yıl arasında görev yapanların yer aldığı görülürken, % 23,3 ile beş yıl ve daha az yıl görev yapanların yer aldığı ve % 19,2 ile 6-10 yıl arası ve %11,4 ile 11-15 yıl arasında görev yapanların katıldığı görülmektedir.

2. Araştırmanın Amaçlarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

2.1. Cinsiyete Göre Okul Yöneticisinin Değerlendirilmesine İlişkin t Testi Sonuçları

Öğretmen görüşlerinin okul yöneticisinin cinsiyetine göre bir bütün olarak ele alınıp değerlendirildiği "t" testi sonuçları tablo 8'de yer almaktadır. Tablo incelendiği zaman Okul yöneticisinin cinsiyetine göre yöneticilik görevini yerine getirmede bayan ve erkek yöneticiler arasında $P < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bayan yöneticinin görev yaptığı okulda çalışan öğretmenlerin yöneticiye ait görüşleri ile ilgili aritmetik ortalama incelendiğinde $X = 354,60$ ile katıldıklarını belirtirken, erkek yöneticinin görev yaptığı okullardaki öğretmenlerin yöneticilerine ait görüşlerinin aritmetik ortalaması $X = 362,70$ 'tir. Buna göre erkek yöneticilerin görev yaptığı okullardaki öğretmenlerin görüşleri her ne kadar daha yüksek ise de aralarında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bu sonuçtan hareketle, göre bayan ve erkek okul yöneticilerinin yöneticilik görevinde aynı başarıyı gösterdikleri söylenebilir.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Okul Yöneticisinin Değerlendirilmesine İlişkin t Testi Sonuçları

Cinsiyet	N	X	t	Anlamlılık
Bayan	46	354,60	-0,68	0,497
Erkek	147	362,70		

$P > 0,05$ $Sd = 191$

2. 1. Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Yöneticileri Değerlendirmeleri

Öğretmenlerin yöneticileri değerlendirmelerinde kıdeme göre anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla puan ortalamaları arasında tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarına göre $P < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($F: 11,89 ; P < 0,000$). Sonuçlar tablo 2'de görülmektedir.

Tablo2: Yöneticileri Değerlendirmede Kıdeme Göre Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	sd	Kareler ortalaması	F	anlamlılık
Gruplar arası	150697	3	50232,47	11,89	0,000
Grup içi	798391	189	4224,29		
Toplam	949088	192			

Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe t testi uygulanmıştır. Sonuçlar tablo3'te yer görülmektedir. Tablo'dan görüldüğü gibi, varyans analizi ile belirlenen farklılık, scheffe t testine göre değerlendirildiği zaman kıdemi, 5 yıl ve daha az olanlar ile kıdemi ,11-15 yıl arasında olanlar, yine kıdemi 5 yıl ve daha az olanlar ile kıdemi 16-20 yıl arasında olanlardan farklılığın kaynaklandığı görülmüştür. Ayrıca bu farklılığın,kıdemi 6-10 yıl arasında olanlar ile kıdemi 16-20 yıl arasında olanlardan kaynaklandığı görülmüştür.

Kıdeme göre aritmetik ortalamalar incelendiğinde, en yüksek aritmetik ortalama (X:385,98) ile kıdemi 16-20 yıl arasında olanlar ile 11-15 yıl (X:369,50) arasında olanlar tamamen katıldıklarını belirtirken, kıdemi 6-10 yıl olanlar katıldıklarını belirtmişler. Kıdemi 5 yıl ve az (X:346,64) olanlar kararsız kaldıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3: Gruplar arasındaki farklılıklara ilişkin Scheffe t testi sonuçları

X	Kıdem	5 yıl ve daha az	6-10 yıl	11-15 yıl	16-20
317,40	5 yıl ve az			*	*
346,64	6-10 yıl				*
369,50	11-15 yıl				
385,98	16-20 yıl				

2.2. Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Yöneticileri Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi

Ankete cevap veren öğretmenlerin yöneticileri değerlendirmelerinde cinsiyete göre kıdem faktörü dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuçlar tablo 4'te görülmektedir.

Bayan ve erkek okul yöneticilerinin bulunduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin kıdemleri incelendiğinde en yüksek oranda %39,1 ve %49,0 ile 16-20 yıllık kıdeme sahip olan öğretmenlerin yer aldığı görülmüştür. Araştırma il merkezlerinde yer alan ilköğretim kurumlarında yürütülmüş olduğu için bu sonuç şaşırtıcı olmamıştır. Araştırmaya katılan her iki gruptaki öğretmenlerin en düşük oranda toplandıkları seçenek ise, % 6,5 ve % 12,9 ile 11-15 yıllık kıdeme sahip olanlardır. Hem bayan yöneticilerin hem de erkek yöneticilerin bulunduğu okullarda görev yapan öğretmenlerin kıdemlerine göre yöneticileri değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Oysa kıdem faktörü dikkate alınarak yapılan varyans analizi ve scheffe t testi sonuçlarına göre anlamlı

bir farklılık çıkmasına rağmen, kay kare sonuçlarına göre anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak sonuç $P < 0,05$ düzeyine çok yakın bulunmuştur.

Tablo 4: Yönetici Cinsiyetinin Dikkate Alınarak Öğretmenlerin Kıdemlerine Göre Yöneticileri Değerlendirilmesi

Cinsiyet	5 yıl ve az		6-10yıl		11-15 yıl		16-20 yıl		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Bayan	17	37,0	8	17,4	3	6,5	18	39,1	46	100,0
Erkek	28	19,0	28	19,0	19	12,9	72	49,0	147	100,0
Toplam	45	23,3	36	18,7	22	11,4	90	46,6	193	100,0
$p > .05$	$\chi^2 = 0,686$		sd=3		Anlamlılık=0,076					

2.3. Öğretmenlerin Yöneticilik Deneyimlerine Göre Okul Yöneticilerini Değerlendirmeleri

Araştırma kapsamında yer alan ve yöneticilik deneyimine sahip olup olmaması dikkate alınarak bağımsız gruplar "t" testi yapılmıştır. Buna göre grupların görüşleri arasında $P < 0,05$ düzeyinde anlamlı bulunan "t" testi sonuçları, tablo 5'te yer almaktadır.

"Bireyler ve gruplar arası çatışmaları okulun verimini artıracak yönde çözebilme" görüşünün yer aldığı 21. madde de yöneticilik deneyimi olan öğretmenler ile olmayanlar arasında $P < 0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2,73$; $P 0,05$). Buna göre, Evet diyenler $X=4,25$ aritmetik ortalama ile tamamen katıldıklarını belirtirken, hayır diyenler $X=3,78$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre yöneticilik deneyimi olan öğretmenlerin birlikte görev yaptığı okul yöneticisini daha olumlu değerlendirdiği söylenebilir.

"Çözümleri gerçekleştirmede özendirici olanaklar yaratabilme" görüşünün yer aldığı 22. madde de yöneticilik deneyimi olan ve olmayan öğretmenlerin okul yöneticilerini değerlendirme görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2,07$; $P < 0,05$). Buna göre yöneticilik deneyimine sahip olanlar $X=4,22$ ile tamamen katıldıklarını belirtirken, deneyime sahip olmayanlar $X=3,86$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir.

26. maddenin yer aldığı "Açık ve etkili haberleşme yöntem ve araçlarından yararlanabilme" görüşüne yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenler $X=4,22$ ile tamamen katıldıklarını belirtirken, sahip olmayan öğretmenler $X=3,88$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir ($t=2,40$, $P < 0,05$). Her iki grubun görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

"Bireyler ve gruplar arası olumlu ilişkiler kurabilme ve sürdürülebilirlik" görüşünün yer aldığı 44. madde de öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=2,06$; $P < 0,05$). Yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenler $X=4,32$ ile tamamen katıldıklarını belirtirken, deneyime sahip olmayan öğretmenler $X=3,98$ ile katıldıklarını

belirtmişlerdir.

“Okulun amaçları ile personelin ihtiyaçlarını denkleştirebilme” görüşünün yer aldığı 69. madde de iki grubun görüşleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($t=2,19$; $P<0,05$). Bu ilişkiye göre, yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenler $X=4,27$ ile tamamen katıldıklarını belirtirken, yöneticilik deneyimine sahip olmayan öğretmenler $X=3,88$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir.

“Çevrenin güveninin kazanarak böylece maddi ve manevi destek sağlayabilme” görüşünün yer aldığı 73. madde de her iki grubun görüşleri arasında $P<0,05$ düzeyinde anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($t=-2,19$; $P<0,05$). Bu farklılığa göre yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenler $X=4,43$ ile tamamen katıldıklarını belirtirken, yine yöneticilik deneyimine sahip olmayan öğretmenler $X=4,08$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir.

“Eğitim-öğretim programlarının gerçekleşmesi için en uygun ortamı hazırlayabilme” görüşünün yer aldığı 87. maddeye okul yöneticiliği deneyimi olan öğretmenler $X= 4,48$ ile katıldıklarını belirtirken, okul yöneticiliği deneyimine sahip olmayan öğretmenler $X= 4,11$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir. Her iki grubun görüşü de olumlu olmasına rağmen yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenlerin görüşleri daha iyimserdir.

“Kantin ve kooperatifi verimli çalıştırabilme” görüşünün yer aldığı 93. madde de grupların görüşleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($t=2,76$; $P<0,05$). Buna göre yönetici deneyimine sahip olan öğretmenler $X=4,45$ ile tamamen katıldıklarını belirtirken, yöneticilik deneyimine sahip olmayan öğretmenler $X=3,98$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir.

Anlamlı çıkan maddeler tek tek incelendiği zaman yöneticilik deneyimine sahip öğretmenlerin görüşlerinin yöneticilik deneyimine sahip olmayan öğretmenlere nazaran daha yüksek olduğu (Bütün anlamlı çıkan maddelerde okul yöneticiliği deneyimi olan öğretmenler tamamen katıldıklarını belirtmişlerdir) görülmektedir.

Tablo 5: Öğretmenlerin Okul Yöneticiliği Deneyimine Göre Yöneticileri Değerlendirme Görüşlerinin Karşılaştırılması

Maddeler	Yöneticilik Deneyimi			
	Evet (x)	Hayır (x)	t-Testi	Sig.
21- Bireyler ve gruplar arası çatışmaları okulun verimini artıracak yönde çözebilme,	4,25	3,78	2,73	0,007
22- Çözümleri gerçekleştirmede özendirici olanaklar yaratabilme,	4,22	386	2,07*	0,040

Okul Yönetiminde Kadın Yöneticilerin Başarısı

24-	Ast üst arasındaki haberleşmenin sürekliliğini sağlama, yatay haberleşmenin aynı düzeyde bulunan herkese ulaşmasını sağlayabilme,	4,42	4,04	2,16*	0,032
26-	Açık ve etkili haberleşme yöntem ve araçlarından yararlanabilme,	4,30	3,88	2,40*	0,017
31-	Sistem kavramına uygun bir koordinasyon düzenini kurabilme,	4,23	3,88	2,08*	0,039
41	Mevzuatın verdiği takdir hakkını kullanabilme,	4,42	4,05	2,09*	0,042
44	Bireyler ve gruplar arası olumlu ilişkiler kurabilme ve sürdürülebilirlik,	4,32	3,98	2,06*	0,040
46	Okul topluluğunu başarıya götürebilme,	4,43	4,07	2,12*	0,035
51	Ortak kararların uygulanmasına örnek olabilme,	4,38	3,97	2,51*	0,013
56	Öğretmenlerin eğitsel kollarına ilişkin çalışmalarını değerlendirebilme,	4,33	3,95	2,30*	0,023
67	Tarafsız seçim ve değerlendirme yöntemleri kullanabilme,	4,47	4,09	2,24*	0,026
69	Okulun amaçları ile personelin ihtiyaçlarını denkleştirebilme,	4,27	3,88	2,19*	0,030
71	Tarafsız ve teşvik edici değerlendirme yöntemlerini kullanabilme,	4,35	3,91	2,37*	0,019
73	Çevrenin güvenini kazanarak böylece maddi ve manevi destek sağlayabilme,	4,43	4,08	-2,19*	0,029
74	Okulu etkileyen grupları ve liderlerini okul yararına yöneltebilme,	4,40	3,94	-2,85*	0,018
77	Eğitim ve öğretim problemlerine ilişkin araştırmalar yapabilece,	4,40	3,96	2,45*	0,015
83	Ödeneklerin etkin biçimde kullanılabilmesi için,maliyet yarar analizleri yapabilece	4,45	4,04	2,62*	0,009
84	Muhasebe işlerini düzenli yürütebilme,	4,43	4,07	2,27*	0,025
85	Bütçe hazırlama ve uygulama tekniklerini kullanabilme,	4,38	3,95	2,60*	0,010
87	Eğitim-öğretim programlarının gerçekleşmesi için en uygun ortamı hazırlayabilme,	4,48	4,11	2,26*	0,025
88	Gerekli araç gereçleri sağlayabilme,	4,45	4,11	2,07*	0,040
89	Demirbaşın korunma sayım ve kayıt işlemleriyle amaca uygun kullanılmasını sağlama,	4,53	4,17	2,42*	0,016
90	Yeni ve ek bina inşaatında çevre kuruluşları ve liderlerin yardımlarına sağlayabilme,	4,38	4,01	2,17*	0,031
93	Kantin ve kooperatifi verimli çalıştırabilme,	4,45	3,98	2,76*	0,006
96-	Okul arazisi veya bahçesinden gereğince yararlanabilme,	4,37	3,85	2,96*	0,003

Okul yöneticiliği deneyimine göre öğretmenlerin görüşlerinin bir bütün olarak değerlendirildiği “t” testi sonuçları tablo 6’da yer almaktadır. Tablo incelendiği zaman yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenler ile olmayanların görüşleri arasında $P < 0.05$ düzeyinde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Yöneticilik deneyimine sahip olan

öğretmenlerin aritmetik ortalamaları incelendiğinde $X=376,93$ ile katıldıklarını belirtirken, yöneticilik deneyimine sahip olmayanlar $X=353,41$ ile katıldıklarını belirtmişlerdir. Bu ortalama “kararsızım” seçeneğine çok yakındır. Buna göre yöneticilik deneyimine sahip olanların okul yöneticilerine ait görüşlerinin daha olumlu olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Öğretmenlerin Yöneticilik Denetimlerine Göre Okul Yöneticilerini Değerlendirmeye İlişki t-Testi Sonuçları

Yöneticilik Deneyimi	N	X	t	Anlamlılık
Evet	62	376,93	2,16	0,032
Hayır	131	353,41		

$P < 0,05$ $sd = 189$

Okul yöneticisinin cinsiyeti dikkate alınarak yöneticilik deneyimine sahip olanların okul yöneticisine ait görüşleri tablo 7’de yer almaktadır. Buna göre, bayan yöneticinin okulunda görev yapanların %32,6’sı yöneticilik deneyimine sahip olduklarını belirtirken, %67,4’ü okul yöneticiliği deneyimine sahip olmadığını belirtmiştir. Erkek yöneticinin görev yaptığı okulda öğretmenlerin %32,si okul yöneticiliği deneyimine sahip olduğunu belirtirken % 68’i okul yöneticiliği deneyimine sahip olmadığını belirtmiştir. Yapılan kay kare x^2 sonuçlarına göre bu iki grup arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tablo 7: Yöneticinin Cinsiyetinin Dikkate Alınarak Yöneticilik Deneyimlerine Göre Okul Yöneticisini Değerlendirme

Cinsiyet	Evet		Hayır		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Bayan	15	32,6	31	67,4	46	100,0
Erkek	47	32,0	100	68,0	147	100,0
Toplam	62	32,1	131	67,9	193	100,0

$p > .0,936$ $x^2 = 0,06$ $sd = 1$

Sonuçlar

Araştırmaya katılan öğretmenlerin görüşlerine göre, okul yöneticisinin yöneticilik görevini yerine getirmesinde cinsiyete göre farklılık bulunamamıştır. Bu sonuç, okul yönetiminde kadın yöneticilerin de erkek yöneticiler kadar başarılı olduklarını göstermektedir.

Verilerin analizinden, okul yöneticileri hakkında görüş bildiren öğretmenlerin görüşleri arasında kıdeme göre anlamlı farklılıklar olduğu saptanmıştır. Bu farklılık, 5 yıl ve daha az kıdem ile 11-15 kıdeme sahip olanlar arasındadır. Aynı şekilde, 5 yıl ve daha az kıdem ile 16-20 yıl kıdeme sahip olanlar arasında da mevcuttur. Bu sonuç, öğretmenlerin kıdemleri arttıkça okul yöneticisini daha olumlu değerlendirdiklerini göstermektedir. Okul yöneticisinin cinsiyetine göre görüş bildiren öğretmenlerin görüşleri arasında kıdeme göre herhangi bir farklılık bulunamamıştır.

Yöneticilik deneyimlerine göre, araştırmaya katılan öğretmenlerin birlikte görev yapmış olduğu okul yöneticilerini değerlendirmelerinde bağımsız gruplar t testi sonuçlarına göre yöneticilik deneyimi olan öğretmenlerin, yöneticileri hakkında daha olumlu görüşe sahip oldukları görülmüştür. Yine bütün maddelerin birlikte ele alınıp incelendiği t testi sonuçlarına göre yöneticilik deneyimi olan ve olmayan öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu sonuçlara göre yöneticilik deneyimine sahip olan öğretmenlerin yöneticileri ile ilgili görüşleri daha olumludur. Yine deneyime göre hem bayan hem de erkek yöneticilerin okulunda görev yapan öğretmenlerin görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır.

Yapılan araştırmanın sonunda elde edilen bulgulara dayanarak yöneticilik görevini yerine getiren bayan ve erkek yöneticinin yöneticilik görevini yerine getirmede bir farklılığın olmadığı saptanmıştır. Her iki grupta aynı düzeyde başarılı bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. Tanzimattan **Cumhuriyete Kadın Öğretmenler ve Okul Yöneticiliği**, 2000 Yılında Türk Milli Eğitim Örgütü Ve Yönetimi Ulusal Sempozyumu, 250-268, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Yayınları :4, Ankara, 2001.
- Altınışık, S. **On Yıl Öncesine Kıyasla Öğretmenlerin Okul Müdürlüğündeki Sayısal Azlığının Görünümü**, 4. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yayını, No.51 :94-107, 1999.
- Balcı, A. **İkibinli Yıllarda Türk Milli Eğitim Sisteminin Örgütlenmesi ve Yönetimi**, Eğitim Yönetimi Dergisi, Sayı, 24 :495-508. 2000
- Bursalıoğlu, Z. **Eğitimde Yönetimi Anlamak sistemi** Çözümlmek. Ankara : Pegem A Yayıncılık, 2000.
- Bursalıoğlu, Z. **Eğitim Yöneticisinin Yeterlikleri**. İlköğretim Okulu Müdürlerinin Yeterliklerine İlişkin Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No . 93, Ankara, 1981
- Çelik. V. **Okul Kültürü ve Yönetimi**. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2000.
- Schwartz, F.N. **Yönetici Kadınlar ve Yaşamın Yeni Olguları** (Çev: İbrahim Bingöl) İstanbul : Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası Yayınları, No. 351, 2001.
- Şahin, A.E. **İlköğretim Okulu Müdürlerinin Yeterlikleri**. Eğitim Yönetimi Dergisi, Sayı , 22 :243-260, 2000.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. **2001 Yılı Başında Milli Eğitim**. Ankara : Açem Matbaası, 2000.
- Toklucu, E. **Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Seçilmesine Yönelik Olarak Yapılan Seçme Sınavlarının Değerlendirilmesi**. Eğitim Yönetimi Dergisi, Sayı, 22 : 313-323. 2000.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

Marvin,S. Bryans,P. Gender on the agenda in management education. *Women in Management Review*. Volume 14. Number.3. pp 5.

Sherman, A. Women Managing Education. *Educational management and Administration*.pp .133, 2000.

Brown,M. Barries to women manages' Advancement in Education in Uganda. *International Jurnal of Educational Management* . Volume 10. Number. 6. pp.18-23.1996.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 235-244, ELAZIĞ-2002

İSMAYİL HAKKI BALTICIOĞLU' NUN SANAT, SANAT EĞİTİMİ VE MİLLİ SANAT HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

*Ideas Of Ismayil Hakki Baltacioğlu About Art, Art Education And
National Art*

Ayhan DİKİCİ* - Erdoğan TEZCİ**

ÖZET

İsmayil Hakki Baltacioğlu, Cumhuriyet döneminin fikir yapısını etkileyen düşünürlerden biridir. Sanat ve eğitim anlayışımıza getirdiği bir çok yeniliği bulunmaktadır. O, sanat eserini insanın şuur altında yatan değerlerini uyandıran, canlandıran eser olarak tanımlar. O'na göre sanat, milleti meydana getiren öğelerden biridir. O, sanatın milli olduğunu belirtir. Farklı toplumlara ait sanatçılar aynı doğayı farklı farklı tasvir ederler. Sanatçı içinde yaşadığı toplumun değerlerinden etkilenir. O'na göre, sanat olmasaydı, değişme ve gelişme imkanlarından haberdar olmazdık.

Baltacioğlu'na göre, sanat zevki sanatı okuyanlardan çok, sanatçının kendisindedir. Bu nedenle herkes sanatçı olamaz. Ancak, her insanın kazanabileceği bir sanat kişiliği vardır. Eğitimin görevi de bu kişiliğin gelişmesi için gerekli olan ortamı düzenlemektir. Gençlere sanat kişiliği kazandırabilmek için sanattan zevk alınan, takdir edilen ortamlar yaratmak gerekmektedir.

Anahtar kelimeler: Baltacioğlu, sanat, sanat eğitimi, sanat eseri, sanatçı, sanatsal yaratma, sanat ve toplum, milli sanat.

ABSTRACT

İsmayil Hakki Baltacioğlu is one of the thinkers affecting the idea structure during the republic term. He has brought a lot of newness the art and education understanding. He describes that his work of art which is aware of and animates the values subconscious. According to him, art is one of the elements forming the nation. He points out that art is nation. Artist who belong to different communities describe the same nature differently. An artist is affected from the value of the community in which he lives. According to him, if there weren't arts, we wouldn't hear about the changing and developing facilities.

According to Baltacioğlu, the pleasure of art is in himself rather than the people interested in the art. For that reason, everyone doesn't become artists. However everyone has an art personality that he can ensure. The duty of the education is also to organize the necessity situation to develop this personality. To be ensured the art personality to the young we ensure the situations, which are appreciated and enjoyable.

Key Words: Baltacioğlu, art, art education, work of art, artist, artistic creation, art and society, national art.

* Fırat Üniv. Sos. Bil. Enst. Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. ayhdikici@hotmail.com

** Araş Gör. Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi. etezci@hotmail.com

GİRİŞ

İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'nun Hayatı ve Eserleri

Cumhuriyet döneminin fikir yapısını etkileyen düşünürlerden biri olan Baltacıoğlu'nun din, dil, eğitim, felsefe ve sanata ilişkin bir çok görüşü bulunmaktadır. Kendi hayatını "Hayatım" isimli tefrika ile en ince ayrıntılarına kadar ele almıştır. Babası Kırşehirli, annesi Düzceli olan Baltacıoğlu 28. 02. 1886 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir (Dikici, 1986; 20). Henüz dört buçuk yaşında iken okula gönderilmiş ve ilköğrenimini çeşitli okullarda dört yılda tamamlamıştır. Ortaöğrenimi sırasında iyi bir Arapça öğrenmiş ve tiyatro ile de ilgilenmiştir. Tiyatronun etkisinde kalmış, gördüklerini evde, sahne ve dekor hazırlayıp oynamaya çalışmıştır. Zaman zaman resim ve karikatürler yapmıştır. Çizdiği karikatürlerin bir kısmı Yeni Adam Gazetesi'nin ilk sayılarında "Şaban" imzası ile yayınlanmıştır. Tiyatro eserleri de yazmıştır. Liseyi Vefa Lisesi'nde üniversiteyi ise İstanbul Üniversitesi Ulumi Tabiiye (doğa bilimleri) bölümünde okumuştur (Dikici, 1986; 22-43).

Baltacıoğlu, öğretmenlik yaptığı yıllarda resim ve eliş konusunda yepyeni düşünceler ortaya koymuştur. O'nun bu yeteneğini ve araştırma merakını gören öğretmen okulu müdürü Satı Bey'in de yardımıyla 1910 yılında Maarif Nazırlığı İsmayil Hakkı Baltacıoğlu'nu Avrupa'ya göndermiştir (Baltacıoğlu, 1937; 18). O, Türkiye'ye dönünce resim konusunda konferanslar vermiş, yayımlar yapmış, resim derslerini üst üste konmuş takozların resmini yapmaktan çıkarıp, canlı şeylerin, özellikle öğrencilerin birbirlerinin resimlerini de yapmalarını istemiştir (San, 1982; 220-221). İstanbul Öğretmen Okulu'nda resimde yaptığı reformlarla resmi, geometrik sistemlerden ve kopya etmekten kurtarmış, duyu ve sezgiye önem vermiştir.

1883 tarihinde kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Güzel Sanatlar Okulu) Avrupa tekniğine göre portre ve peyzaj üzerine çalışmalar yürütülmüştür (San, 1982; 220). Baltacıoğlu, Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim pedagojisi kürsüsünü kurmuş ve burada dersler vermeye başlamıştır. Ancak, dönemin Güzel Sanatlar Akademisi Müdürü Namık İsmail'den aldığı 26-09-1932 tarihli mektuba istinaden bu görevinden ayrılmak zorunda kaldığını, daha doğrusu ayrılmaya zorlandığını, Baltacıoğlu'nun kendisi belirtmektedir (Baltacıoğlu, 1941b; 14).

Baltacıoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Güzel Sanatlar Akademisi ve İlahiyat Fakültesi'nde profesörlük (Dikici, 1986; 64), 1923' ten itibaren bir süre Darülfünun Eminliği (Rektörlüğü) (Akyüz, 1999; 274), Gazi Eğitim Enstitüsü'nde müdürlük, Milli Eğitim Bakanlığı'nın üst kademelerinde genel müdürlük, Dil ve Tarih

Coğrafya Fakóltesi'nde profesörlük ve 1942-1950 yılları arasında iki dönem milletvekilliği yapmıştır. 01. 01. 1934 tarihinden vefatına kadar Yeni Adam Gazetesi'ni çıkarmıştır. 01. 04. 1978 tarihinde vefat etmiştir (Dikici, 1986; 64). Baltacıoğlu; eğitim, sosyoloji, felsefe, din, edebiyat, sanat, tiyatro, çocuk ve genlik konularında 150' ye yakın eser vermiştir. Baltacıoğlu'nun eğitim konusundaki düşüncelerinin dağımik bir şekilde verildiği “Talim ve Terbiyede İnkılap” isimli eseri hariç tutulursa, eğitim konusundaki ilk temel eseri “İçtimai Mektep”tir. İlk baskısı 1933, ikinci baskısı ise Milli Eğitim Bakanlığı'nca 1942 yılında yapılan bu eser beş bölümden oluşmaktadır. Eğitim konusundaki diğer önemli bir eseri 1964 yılında basılan “Pedagojide İhtilal” adlı eserdir (Dikici, 1986; 6-11). Önemli diğer eserlerinden bazıları ise şunlardır: “Talim ve Terbiyede İnkılap (1912), Terbiye ve İman (1914), Resmin Usulü Tedrisi (1915), Din ve Hayat (1918), Usulü Terbiye ve Tedris (1920), Demokrasi ve Sanat (1931), Resim ve Terbiye (1931), Sanat Estetik ve Yaratma (1934), Sanat (1934), Toplu Tedris (1938), Türke Doğru (1942), Batıya Doğru (1945), Türklerde Yazı Sanatı (1958), Adam Nasıl Yetişir, Nasıl Yetiştirilir (1964), Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları (1967), Türk Plastik Sanatları (1971), Türk Milliyeti (1965)” (Dikici, 1986; 175-180).

Baltacıoğlu, çağdaşlaşmanın Türk toplumunda ancak milli kültürün korunması ile gerçekleşebileceğini ileri sürmüştür. O'nun düşünceleri; geleceğin Türkiye'sinin kültür anlayışının temellerini kapsayan kavramları, din-dil-sanat geleneği olarak ortaya koymuştur (Dikici, 1986; 3). Bu çalışmada, ağırlıklı olarak sanat ve sanat eğitimi hakkındaki düşünceleri üzerinde durulmuştur.

Sanat Hakkındaki Düşünceleri

San'a (1985; 21) göre, özellikle plastik sanat dallarında, gerçeklikten nesnel olarak edinilmiş anlksal, duyuşsal ve görsel izlenim öğeleri yer alır. Her sanat eseri, bir ya da birden çok imge taşır. Her sanat eseri öznel bir gerçekliğin nesnel bir yansımasıdır, algılanmak üzere yaratılmış anlatımcı bir formdur. Baltacıoğlu'na (1977; 5) göre de, resimde eğer dünyayı olduğu gibi göstermek yetiyorsa sanatçıya gerek yoktur. Eğer dünyanın olduğundan farklı gösterilmesi söz konusu ise sanatçıya ihtiyaç vardır. Her yeni sanatçı bize yeni bir dünya anlayışı getirir.

Baltacıoğlu (1971; 35) sanatı şöyle tanımlar: “Sanat eseri, sanatkar denilen teknik adamının tekniğiyle, insanın şuur altında yatan değerlerini uyandıran, canlandıran eser demektir.” Baltacıoğlu bu tanıma ek olarak sanat konusundaki düşüncelerini şu şekilde özetlemektedir:

“Hiç unutmamak gerekir ki sanat eseri bizde olmayanı bize vermiyor, tersine bizde olandan bize bilgi veriyor. Sanat ile karşılaşmadan önce kendi başına yaşayan iç benliğimiz sanatın

dürtüsü ile şuur üstüne geliyor. Böylece sanat bize bizi tanıtıyor... Sanatın birleştirici, kaynaştırıcı rolü bir kere anlaşıldıktan sonra insan yetiştiricilerine toplum kalkındırıcılarına düşen iş sanatı yaymak, sevdirmek, edindirmek olacaktır” (Baltacıoğlu, 1971; 43).

Hegel; sanatı, düşüncenin değil, ilhamın ürünü olması nedeniyle bilimden ayırır. Hegel’e göre sanat, insan çabasının ve ruhunun bir ürünüdür (Yetkin, 1972; 135). Baltacıoğlu da Hegel gibi, sanatı bilimden ayırmış ve sanatın insan ruhunun ürünü olduğunu belirtmiştir. Baltacıoğlu'nun (1976; 9), sanatta yaratıcılık konusundaki şu sözleri de ilginçtir:

"...Sanat bir yaratıcı değil, bir uyandırıcı, bir coşturucudur. Estetik duygu insanda varolan ancak bilinçaltında kalan şehvet duygusu gibi biyo-psikolojik yada sosyo-psikolojik duyguların uyanması, bilinç üstüne çıkmasıyla meydana geliyor. Böyle olunca her sanat eseri değer kuramında sıraladığımız, duygulardan birini aşıl原因an değil, bilinçaltında yaşayan türlü duyguları canlandıran, bilinç üstüne çıkartan bir teknik demektir."

Baltacıoğlu (1975; 4), sanatı bir lüks olarak algılayanların çok olduğundan bahseder. O'na göre, aslında sanatın lüksle hiçbir ilgisi yoktur. "Sanat da din, dil, bilim, felsefe gibi sosyal varlığın ana etkenlerinden biridir." O'na göre sanatsız ne din ne de dil olur. Bunlar olmadıkça da toplum var olamaz.

Baltacıoğlu'na (1934; 86) göre, "Sanat eserini herhangi eserden ayıran vasıflar vardır." O, "bir evin, bir sarayın, bir mabedin sanat eseri olması, bedii dediğimiz ne iktisadi ne ahlaki ne de akli neviden hiçbir kıymetle karışmayan orijinal bir kıymeti taşımasındandır." demektedir. Her resim ve bina meşhur olmadığı gibi, meşhur bir eserin üzerimizdeki tesiri de alelade tesirlerden farklıdır. Sanat orijinal, bakir bir eserdir. İlimin, alimin keşfi nasıl bir meftunluğa ve hayranlığa götürürse sanat eseri de bizi öylece alakalandırır (Baltacıoğlu, 1934; 11).

Baltacıoğlu (1976; 8), sanat eserinin insanı iki biçimde etkilediğini söyler:

- a) Sanat eseri din, ahlak duyguları gibi, bizde, yaratılışımızda benliğimizde olmayan, toplumun etkisiyle sonradan gelen özgür, orijinal duyguları uyandırır.
- b) Bilinç altında kalan duyguları bilinç üstüne getirir, canlandırır, böylelikle güzellik sözü ile anlattığımız ruh oluşumunu meydana getirir.

"Sanat insanın kendisidir, içidir. Bu iç, dış alemin gövdeleri, biçimleri, renkleri, sesleri ile gövdeleşince sanat eseri yaratılmış olur" (Baltacıoğlu, 1971; 38). İnsan kişiliği deyince, insan sosyo-psikolojisinin anlaşılması doğru olur. İnsan kişiliğinin şuuraltında kalan parçası sanatçı için ilham kaynağı, sanat eserinde anlatım konusu olabilir. Baltacıoğlu bu ilham kaynaklarını sosyal önemleri, yaratıcılık güçleri ve önem derecelerine göre aşağıdaki gibi bir değer basamakları sınıflandırması ortaya çıkarmıştır (Baltacıoğlu, 1971; 39).

1. Eros, Şehvet. Yunan heykelciliğinde olduğu gibi.
2. Duyular. Yalnız duyulara sŧyliylen, yalnız hoş (agr able) etkisi yapan tabiat gŧr n Őleri, ses, sŧz, çizgi, renk eserlerinde olduğu gibi.
3. Zeka. Mücerret akla, mantığa sŧyliylen sanatlarda, Yunan mimarlığında olduğu gibi.
4. İrade. Kuvvete, hakimiyete, enerjiye sŧyliylen sanatlar. Roma sanatında olduğu gibi.
5. Ahlak. İyilik, insanlık, acıma duyguları uyandıran sanat eserlerinde olduğu gibi. Rodin' in eserlerinde olduğu gibi.
6. Din, metafizik. Fizik st , olağan dış düŐüncelere değer veren sanat eserlerinde olduğu gibi. Mısır Sfenks' inde, olduğu gibi.
7. Din. Din inançları ile ilintili estetik değerler.
8. Kişilik. Bütün estetik değerleri hep içinde canlandıran Türk sanatları. Türk mimarlığı , Türk hattatlığı gibi.

Baltacıoğlu'na (1971; 41) gŧre sanat değerleri bakımından en yüksek olan sanatlar “...bireycilik,  ns zl k, sonsuzluk, yaratıcılık, birlik, bütünlük, insanlık, kişilik duygularını en iyi en güçlü olarak esinleyen sanat...”dır.

Sanat ve Milliyet Hakkındaki Düşünceleri

Baltacıoğlu'na (1942; 31) gŧre sanatçı hayal ile uđraŐan bir kişidir. Ancak bu hayal dağınık ve manasız çalışan bir kişinin eserine benzemez. Bu hayal, bir nevi psikolojik bir yapılanmanın eseridir. O'na gŧre sanatçının yaratıcı yeteneği vardır. Bu yaratıcı yeteneğini ortaya koyabilmesi maddi ve bir takım fiziki ihtiyaçlarını sağlayabilmesi ile mümkündür. Sanat eserinin mutlak hüviyeti ne olursa olsun, sanatçı topluma muhtaçtır. Baltacıoğlu'na (1939b; 13) gŧre, "sanat olmasaydı, i  hayatımız, duygularımız, ihtiras ve iradelerimiz sonuçsuz kalırdı. Hatta O'na gŧre (1939a:12), sanat, milleti meydana getiren ögelerden biridir; “ilim, ekonomi ve ahlakla aynı değerdedir. Sanat toplumsal hayatın temellerindedir. Eğer sanat olmasaydı kainata bakar, fakat ona bir değer kazandıramazdık. Sanat olmasaydı değişme ve ilerleme imkanlarımızdan haberdar olamazdık... Eğer sanat olmasaydı dilsiz ve vicdansız kalırdık.” demektedir.

Şüphesiz ki sanatçı içinde yaşadığı toplumun dini yaŐayıŐı, politik durumu, ekonomik ve ahlaki durumundan etkilenecektir. İnsan sanatçı da olsa toplum dışı bir varlık değildir (Sena, 1972; 77). Örneğin, İstanbul Belediyesi, İstanbul'a Fatih Sultan Mehmet'in bir heykelini dikmeye karar verir ve bunun için milletler arası bir yarıŐma a mayı düŐünmektedir. Baltacıoğlu, bu duruma tepki gŧsterir ve Fatih'in heykelini bir yabancı heykeltıraŐ yapamaz, bu heykeli yapabilecek Türk heykeltıraŐlar vardır. Fatih'in heykelini ancak onu duyabilen Türk ve Müslüman olan bir heykeltıraŐ yapabilir.  nk  o heykele bizim duruŐumuzu, jest ve mimiklerimizi veremez, yabancı bir heykeltıraŐ Fatih'in heykeli yerine bir Kardinal heykeli yapabilir demektedir (Baltacıoğlu, 1941a; 2-4). O'na gŧre sanatta sadece teknik yoktur, sanatçının içinde yetiştiği toplumun kültürü,

inancı, değerleri, kısacası toplumun her şeyi vardır.

Baltacıoğlu (1971; 13), bir sanatın milli olmasının, motiflerinin veya tekniğinin başka hiçbir milletin sanatında kullanılmamış olması anlamına gelmediğini belirtir. Önemli olan, aynı motif ve teknikle yeni bir eser meydana getirebilmektir. O'na göre, eski Yunanlılar; Asur, Mısır ve Fenikelilerden yararlanmışlardır. Türk sanatı, tarihin tanıdığı en müstesna sanat türlerinden biridir. Çünkü, "...şuradan ve buradan malzeme almış olmasına rağmen umumiyeti itibariyle bakıldığında." O'na göre (1931; 140), Türk sanatı çevredeki toplumların sanat çalışmalarını taklit ederek değil, sürekli yenilik ve orijinal çalışmalar yaparak bağımsızlığını sürdürebilecektir.

Baltacıoğlu'na göre uygulamalı sanatlar da resimle beslenir. "Resim tüm sanatların dili ve yazısıdır" (Etike, 1987; 556). Baltacıoğlu'nun resim sanatına verdiği önemden hareket ederek, resim sanatının nasıl milli olduğunu inceleyecek olursak şöyledir: Resim, tabiatı tasvir eder, tabiat ise her millet için aynıdır. Öyleyse resim sanatı nasıl milli olur? Baltacıoğlu'na (1939a; 106) göre, sanat objede değil, objenin tasvirinde yani tasviri yapan süjededir. O'na göre, bu tasvir çeşitleri milletten millete mutlaka değişir. Çeşitli milletlerin sanatçıları istedikleri kadar aynı tabiatı tasvir etsinler, tasvir tarzları farklı olduğu için, resimleri kendilerine göre milli olacaktır.

Baltacıoğlu, resimde milli oluşun unsurlarını; form, renk, kompozisyon ve teknik olmak üzere dört değişik boyutta inceler. O'nun bu konudaki düşüncelerini incelersek şöyledir:

1) Form: Her milletin ressamı tabiatı olduğu gibi değil, duyduğu gibi görür ve gösterir. Bu objektif görüşten form ismi verilen milli değerler doğar. Gerçekten de sanatkarın düşüncesi kolektif kalmak durumundadır ve realiteyi idealleştirir, kusursuz ve güzeli yaratır. Her milletin olduğu gibi Türk Milleti'nin de "dünya güzeli" dediği bir insan ideali vardır. Türk resmine ilk millilik gücünü verecek olan eleman, bu milli formdur (Baltacıoğlu, 1939a; 106).

2) Renk: Baltacıoğlu'na göre, resim sadece şekil değil, aynı zamanda renktir. Renklerin seçilmesi, açıklıkları, koyulukları, ayrılması ve birleştirilmesi sanatçıya aittir. Her ressam kainata kişiliğinin gözüyle bakar, başka türlü görür. Halbuki kainat birdir. O'na göre bir grubun bütün sanatkarlarında aynı kişilik özelliği bulunduğundan aynı renk anlayışı vardır. Her millet gibi Türk milletinin de beğendiği ve her fırsatta kullandığı renkler vardır (Baltacıoğlu, 1939a; 107).

3) Kompozisyon: Baltacıoğlu'na göre, insan kainatı form ve renk yığını olarak görmez., bir bütün olarak görür. Bunun sebebi, insan ruhunun dağınık duyguları birliğe ve bütünlüğe götürücü özelliğidir. İnsan zihni kainatı bir bütün halinde görmeye çalışır.

O'na göre kompozisyon millidir. Her milletin kainatı kompoze edişi farklıdır. Eski Türk minyatrlerindeki kompozisyon durumu başka milletlerin minyatürlerinde görülmez (Baltacıoğlu, 1939a; 107).

4) Teknik: Baltacıoğlu'na göre, resimde milletlerarası teknikler olduğu gibi, milli teknikler de vardır. Halk resim tekniği incelenirse, milli resim tekniğine rastlama imkanı vardır. Türk resim tekniğini bulmak için, Türk resim geleneğini bulmak gerekir. O, Türk resim geleneğinin nasıl bulunabileceğini şöyle açıklamıştır (Baltacıoğlu, 1939a; 107-108): "...dünkü ve bugünkü halk resimlerini inceleyerek ve bunda zaman ve mekan ayrılıklarına rağmen, sabit kalan form, renk, kompozisyon ve teknik ananesini bulmak."

Baltacıoğlu (1939a; 84), çocuklar ve yetişkinler için tiyatro eserleri de yazmış, ayrıca tiyatroyu inceleyen bir de tiyatro isimli eser meydana getirmiştir. Tiyatroda gelenekler üzerinde durmuş, Türk tiyatrosunun arkasını kendi geleneğine dayamasını istemiştir. Baltacıoğlu (1941c; 54), tiyatronun asli elemanı olarak aktörü görmüştür. O'na göre piyesin metni aktörün ilham kaynağıdır. Müzik sanatını da inceleyen Baltacıoğlu'na göre, Türkiye'de  tür müzik vardır. Bunlar alafanga, alaturka ve halk müziğidir. O'na göre alafanga, ileri müzik tekniği uygulayan Batı müziğidir. Alaturka şarkıların ise Osmanlı müzik sanatı olduğu ve tekniğinin geri olduğunu belirtir. O'na göre, halk müziğinin ise bütün müzik geleneklerimizi taşıyan bir hazine olmasına rağmen tekniği çok geridir. Baltacıoğlu, Türk milli müzik ruhunun halk müziğinde olduğunu biraz da alaturka müzikte olduğunu belirtir (Baltacıoğlu, 1970; 2). Baltacıoğlu'nun Türk mimarlığı, Türk hattatlığı gibi konularda da görüşleri bulunmaktadır.

Picasso'nun, plastik sanatların amacı nonfigratiftir ve "bizim aradığımız nonfigüratif sanat doğunun nonfigüratif sanatıdır" sözünü değerlendiren Baltacıoğlu, doğuda nonfigüratif sanatı olan yalnız Türkler'dir ve Türk sanatı sadece nonfigüratif değil, aynı zamanda figratiftir demiştir (Baltacıoğlu, 1975; 4).

Sanat Eğitimi Hakkındaki Düşünceleri

Baltacıoğlu, eğitim içini bahçivan içine benzetir. Bahivanın yapacağı iş elma ağacına armut verdirmek değildir. Elma ağacına elma vermeyi öğretmek de değildir. Bahivanın görevi, elma ağacının elma vermesi için gerekli dış şartları sağlamaktır. Toprak, hava, güneş, su ve gübre gibi ihtiyaçları sağlanınca ağaç meyvesini kendi kendine verecektir. Eğitim işi de böyledir. İnsan dışarıdan yetiştirilemez. Yetişme şartları varolunca insan kendi kendini yetiştirir. Terbiye etmek yoktur, terbiye olmak vardır (Baltacıoğlu, 1967; 41). Baltacıoğlu, üretime ve yaratıcılığa dayanan bir eğitim sistemini savunmuştur. Eğitimde güzel sanatların önemini ilk defa ileri süren ve savunan eğitimcilerimizden biridir (Akyüz, 1999; 275).

Sanat eğitimi; insanı özgürleştiren, kendini ve dış dünyayı tanıtır, yaratıcılığı geliştiren bir eğitim biçimidir (Karayağmurlar, 1991; 368). Gençlere sanat kişiliği verilirken, onların bir sanat kolunda çalışmaları gerektiği fakat herkesin sanatçı olamayacağı düşünülmelidir. Ama, her normal insanın kazanabileceği bir sanat kişiliği vardır. Eğitimin görevi de bu kişiliğin gelişmesi için gerekli olan ortamı düzenlemek olmalıdır. Sanat kişiliği olan sanattan zevk alır. Sanat zevkinin bulunmadığı yerde, sanat olayları azalır ve sanat eserleri seyirci bulamaz (Baltacıoğlu, 1964; 96).

Baltacıoğlu'na göre; resim, belli meslek kişiliklerinin oluşmasına da etki etmektedir. Örneğin, mimarlık, terzilik, ayakkabıcılık, dokumacılık gibi sanatlar yeterli resim tekniği olmadıkça başarılı olmaz. Çocuk ne görür ne düşünürse onun resmini yapar. Çocuk için resim bir oyundur (Etike, 1987; 556-557). Baltacıoğlu'na göre okulu güzelleştirme, boyama ve badana işlerinde öğrenciler kullanılmalıdır.

Baltacıoğlu, mantıkçı pedagoğların sanatçı eğitiminin amacını “güzel sanat eğitimi için sanat zevki vermek, sanat şuuru uyandırmak” şeklinde belirtmelerini ele almıştır. O'na göre, sanat zevki, sanat tarihi okuyanlarda, sanat dersi alanlarda ve sanat eseri seyredenlerde olmaktan çok, sanatçıdadır. Bu zevk, sanatı okuyana varınca asgariye iner. Baltacıoğlu'na göre, sanatçı eğitiminin amacı; “...sanatçının dışında var olduğu sanılan sanat duygusunu, sanat düşüncesini vermek değil, doğrudan doğruya sanatçı kişiliği yaratmaktır (Baltacıoğlu, 1964; 96).” Baltacıoğlu; büyük sanatçıların doğum tarihlerinin, onların eserlerinin adlarının çok önemli veriler olmadığını belirtir. O'na göre kişi, bir sanatçının eserinin hangi döneme ait olduğunu yaklaşık olarak bilebiliyor ise o kişi sanattan anlıyor demektir. Ancak, sanat tarihini bilen her kişi sanat eserinden anlayan kişi değildir (Baltacıoğlu, 1967; 45).

Sonuç

Baltacıoğlu, geleceğin Türkiye'sini şekillendirmede kültür, din, dil ve sanat gibi bir çok kavram üzerinde durmuş ve fikirlerini ortaya koymuştur. Öncelikle, Baltacıoğlu'nun sanat anlayışı açısından Hegel gibi düşünerek, sanatı bilimden ayırdığı ve onu, insan ruhunun bir ürünü olarak gördüğü sonucuna varılmıştır. İnsan kişiliğinin şuuraltında kalan parçasının sanatçı için ilham kaynağı olduğunu belirterek sanatın insan psikolojisi ile bağımlı kurmuştur. Resim sanatının diğer sanatların dili ve yazısı olduğunu belirterek resim sanatının önemi üzerinde durmuştur. Resim sanatının insanların bazı meslek kişiliklerinin oluşmasında önemli rol oynadığını belirtmiştir. Bir çok sanat dalı ile ilgili düşünceleri bulunan Baltacıoğlu'nun, sanatın milli olduğu ve resim sanatının milli oluşu ile ilgili dört unsur ortaya koyduğu görülmüştür. Herkesin sanatçı olamayacağı ancak

herkesin kazanabileceği bir sanat kişiliği olduğunu belirterek, eğitimin görevinin de bu kişiliğin gelişmesi için gerekli olan ortamları düzenlemek olduğunu belirtmiştir.

Baltacıoğlu, üretime ve yaratıcılığa dayanan bir eğitim sistemini savunurken okullarımızda halen bazı eğitimcilerimiz tek tip ders kitabı ile ezberciliğe yönelik bir eğitim anlayışı sürdürmektedirler. Baltacıoğlu, sanat eğitiminin bir parçası olan resim eğitimine büyük önem verirken, günümüz Türkiye'sinde resim eğitiminin önemi halen tam olarak anlaşılamamıştır. Avrupa'daki okullarda sanat eğitimi dersleri (resim iş dersleri) zorunlu dersler olarak verilirken, Türkiye'de bu dersler liselerde seçmeli dersler kapsamında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Yahya. (1999). **Türk Eğitim Tarihi** (Başlangıçtan 1999'a). ALFA Basım Yayım Dağıtım, (7. Baskı). İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1931). **Demokrasi ve Sanat**. Sanayii Nefise Matbaası. İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1934). **Sanat**. Suhulet Kütüphanesi. Semih Ltfi Matbaası. İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1937). "Hayatım" **Yeni Adam**, 11 Ekim 1937, s.18.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1939a), **Türke Doğru**, (1. cilt) İstanbul: Kültür Basımevi.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1939b), **Sanatın Cemiyet Hayatına Hizmeti**. Yeni Adam Gazetesi, 27 nisan 1939, Sayı 226 ss. 12-13.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1941a). Fatih'in Heykeli, **Yeni Adam Gazetesi**. 27 Sonteşrin 1941 Sayı: 361. s.2.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1941b). "Hayatım" **Yeni Adam** 23 İlk Teşrin 1941, Sayı. 356. s.14.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1941c). **Tiyatro**. Sebat Basımevi, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1942). **İçtimai Mektep**. (ikinci basım). Ankara Maarif Matbaası.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1964). **Pedagojide İhtilal**. Anadolu Matbaası, İstanbul.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1970). Türk Müziği, **Yeni Adam Gazetesi**. 20 Ağustos 1970.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1971). **Türk Plastik Sanatları**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1967). **Kültürce Kalkınmanın Sosyal Şartları**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1975). Anlaşılamayan Sanat Gerçeği. **Yeni Adam Gazetesi**. Mart 1975. Sayı: 883 s.4.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1976). Sanat Eseri Nasıl Bir Yaratıcıdır? **Yeni Adam Gazetesi**. Temmuz (1976) Sayı: 899. ss. 8-9.
- Baltacıoğlu, İsmayil H. (1977). Resim Konusunda. **Yeni Adam Gazetesi**. Sayı: 910 s.5.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- Dikici, Abdullah (1986). **İsmayil Hakkı Baltacıoğlu' nun Kùltür ve Eğitim Kavramı Üzerine Bir inceleme.** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Bölümü. (yayınlanmamış doktora tezi) Bursa.
- Etike, Serap. (1987). İsmayil Hakkı Baltacıoğlu ve Resim Öğretmeni Yetiştiren Programa Öneriler. **Gazi Üniversitesi, Öğretmen Yetiştiren Yükseköğretim Kurumlarının Dünü- Bugünü- Geleceği, Tebliğler,** Ankara: G.Ü. Matbaası. ss. 553-560.
- Karayağmurlar, Bedri. (1991). Yaratıcı Bireylerin Yetiştirilmesi Açısından Genel Eğitim İçinde Sanat Eğitiminin Yeri. **Dokuz Eylül Üniversitesi 1. Eğitim Kongresi Bildiriler Kitabı,** İzmir.ss.368-387.
- San, İnci. (1982), Sanat Eğitimi. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakùltesi Dergisi,** 15 (1). ss.215-226.
- Sena, Cemil, (1972). **Estetik, "Sanat ve Güzelliğin Felsefesi",** Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yetkin, Suut Kemal. (1972). **Estetik Doktrinler.** Bilgi Basımevi, Ankara.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 245-262, ELAZIĞ-2002

YAPICI ÖĞRENME KURAMINA GÖRE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİ

Social Studies As To Constructivist Learning And Teaching Theory

Bilal DUMAN*

Cercis İKİEL**

Özet

Bu çalışmanın amacı, yapıcı öğrenme-öğretme kuramının genel özelliklerini açıklamaktır. Yapıcı öğrenme kuramı, bilgi ve gerçeğin insanın aklının dışında olmadığını ve insanın kendisi tarafından yapılandırıldığını savunur. Yapıcılar zihinsel yapılandırmanın sonucu olarak öğrenmeyi incelerler. Öğrenci bildikleriyle yeni bilgileri bağdaştırarak öğrenir. Kişi, kendi anlayışını aktif olarak yapılandığında en iyi öğrenir. Aynı zamanda; yapıcı kuramcılar, “Bir şeyleri bilmekten neyi amaçlıyoruz? Bildiğimizi nasıl anlarız? Bu bilgiler düşünce süreçlerimizi nasıl etkiler?” sorularını sorarlar.

Bu bağlamda çalışma, yapıcı öğrenme kuramının kategorilerini ve genel özelliklerini, sosyal bilgiler öğretimini, yapıcı öğretmenin özelliklerini ve yapıcı öğrenme kuramına dayalı sosyal bilgiler öğretiminin bir örneğini içermektedir.

Anahtar kavram: Sosyal Bilgiler öğretimi, yapıcı öğrenme-öğretme kuramı.

Abstract

The purpose of this study is to explain the general features of constructivist learning and teaching theory. Constructive learning theory claims that knowledge and reality are not out of the mind. In fact they are constructed by person himself. According to constructivists view, learning is essential part of the result of mental construction, student learns by fitting new information together with what they have already known. People learn best when they actively construct their own understanding. However constructivist theorists ask the following questions: “What does it mean to know something? How do we come to know it? How does this knowledge influence our thinking process?”

In this context, therefore, this article deal with the categories and general features of constructivist learning theory.

Key word : Social studies instruction, constructivist learning and teaching theory.

* Dr. Çukurova Ün. Eğt. Fak. Eğt. Bil. Böl.

** Yrd. Doç. Dr. Sakarya Ün. Fen-Ed. Fak. Coğ. Böl. elmek: cikiel@sakarya.edu.tr

Giriş

Bilişselci görüş insanı, bir problemi çözerken, bilgiyi araştıran, deneyimleri başlatan aktif öğrenciler olarak ve yeni bir kavrayışı başarmada bildiklerini yeniden organize edenler olarak değerlendirir.

Gerçekte bilişsel görüşün perspektifinde öğrenme, boş kağıtlar üzerine yazılmış olan basit kazanımlardan çok kendimizde varolan bilgileri anlamlı ifadelerle dönüştürme olarak görülür (Greeno, Collins ve Resnick, 1996, 18). Bilişselci görüşte öğrenmede problem çözme ve örgütsel işlemlerin önemine değinilerek çocukların bilgiyi bir bütün olarak algıladıklarını dışsal faktörlerle değil algısal örgütlenme yoluyla motive olabileceklerini ve sonuçta öğrenmenin zekanın, güdülenmenin ve transferin bir ürünü olduğunu belirtilmektedir (Ormrod, 1990, 129; Dembo, 1997, 256 ; Ausubel, 1968, 40).

Bilişselci öğrenme kuramına göre bilgi ne kadar düzenlenir, planlanarak anlamlandırılıp depolanırsa daha kolay yapılandırılır ve hatırlanır.Eski bilişselci görüş öğrenmede **bilginin kazanımını vurgularken, yeni yaklaşım ise bilginin yapılandırılmasından** bahseder (Anderson, Reder ve Simon, 1996; Mayer, 1992; akt,Woolfolk, 1998, 247 Greeno, Collins ve Resnick, 1996, 18).

Alkan ve diğerlerine (1995, 56) göre bilişselci yaklaşım, kuramsal tartışma boyutunda önceliği içsel (zihinsel) etkinliklere veriyor görünse de, **uygulamada yine temel kaygı davranışçılıktaki gibi öğrencinin dışındaki çevrenin düzenlenmesine yönelmiştir**. İçeriğin yapılaşdırılması, öğrencinin dışsal uyarıcılarla dikkatinin sağlanması, güdülenmesinin gerçekleştirilmesi, pekiştirilmesi gibi nedenlerle bilişsel yaklaşımın da öğretim uygulamaları üzerinde **beklenen değişimi oluşturamadığını** vurgulamaktadırlar.

Yapıcı Öğrenme Kuramı

Davranışçı ve bilişselci kuramların yanında 20. yüzyılın son 20 yılı içerisinde **radikal değişiklikler** öngören yeni bir kavramsal bakış açısı sunan yapıcılık “constructivism” eğitimin gündemine gelmiştir. Bu kavramın kökenleri Piaget`nin genetik epistemolojisine; Kelly`in yapıcılığına; yaparak öğrenme, durumlu öğrenmenin en önemli savunucularından olan J.Dewey`in (1916,1929,1938) pragmatizmine, yani toplumun değişen ihtiyaçlarını karşılamak için eğitimin yeniden yapılandırmasının gereğini içeren görüşlerine dayandırılmaktadır. Yapıcılığı yine Dewey gibi geleneksel eğitime karşı çıkan ve eğitimi hayat için hazırlık olarak değil, eğitimin yaşamın ta kendisi için olduğunu savunan J.J.Rousseau`nun görüşüne de bağlantılı olduğunu savunulmaktadır. Yapıcılığı, Vygotsky`nin (1962) bilginin sosyal olarak dil kullanılarak

yapılandırıldığı görüşüne; Bruner`in keşfedici öğrenmesine hatta Socrates`ın kendisini bir öğretmen olarak değil de fikirleri ortaya çıkaran başka bir deyişle öğrenmeyi kolaylaştıran bir mediator olduğuna, öğrenmenin bireyin bilişsellikinde olduğunu iddia eden görüşlerine kadar uzanmaktadır (<http://www.learning theories>).

Yapıcılığın, Piaget`nin ilk önce bireyin yeni deneyimleri ile varolan bilişsel yapısı arasındaki etkileşim yoluyla kendi kavramsal süreçlerindeki değişiklikleri oluşturduğunu vurgulamasıyla başladığı ileri sürülmektedir. Yapıcılık kendi içerisinde, türetimi öğrenme (Wittrock,1985); durumlu öğrenme ve otantik/gerçek öğretim (Brown, Collins ve Duguid, 1989) postmodern ders programı (Hlynka,1991); eğitimsel semiotik (Cunningham, 1992) gibi öğrenme yaklaşımlarını kapsamaktadır(Mason, 1988, 207; Applefield, James.M.; Huber, Richard; Moallem, Mahnaz, 2000,35; Heather, Kanuka ve Terry Anderson, 1999: Duff ve Cunningham,1996, 173).

Objektivizm şu ana kadar elde edilen bilgilerin deneyimle doğru orantılı olarak arttığını savunur. Objektivizmde bilginin öğrenciden bağımsız olarak var olduğuna inanmakta ve daha sonra dışsal gerçeklikten öğrencinin içsel gerçekliğine transfer edildiğinde bireysel bilginin oluştuğu ve bunun da dıştaki olaylara karşılık geldiği belirtilmektedir. Bu açıdan geleneksel objektivizm davranışçı ve bilişsel kuramlar içinde tanımlanmaktadır (Driscoll, 1994; Applefield, James.M.; Huber, Richard; Moallem, Mahnaz, 2000,35).

Bu ileri sürülen bakış açılarına göre yapıcı kuram, öğretme ve öğrenmeye farklı yaklaşmaktadır. Yapıcı öğrenme teorisi bilgilerimizi nasıl yapılandırdığımızı anlamaya çalışan felsefenin bir branşdır ve yapıcı kuramcılar şu soruları sorarlar:

- **Bir şeyleri bilmekten neyi amaçlıyoruz?**
- **Bildiğimizi nasıl anlarız?**
- **Bu bilgiler düşünce süreçlerimizi nasıl etkiler?** (Hofer ve Pintrch, 1997;

Jonassen, 1996; Akt. Kanuka ve Anderon, 1999). Birey genetik olarak doğuştan belli özelliklere sahiptir. Nöropsikolojik yapı özelliği olan her bireyin öğrenme yeteneği vardır.

Yapıcı görüşte, öğrencinin önceki bilgi ve deneyimlerine göre bilgiyi yapılandırması, bu bilgi ve deneyimlerle yeni karşılaştığı problemlere, durumlara alternatif çözümler bularak onları yorumlaması, kendi algılamasına göre yapılandırma anlayışı hakimdir. Dışsal gerçekliğe karşılık gelen deneyimler sonucu elde edilen bilgiler, konu analizleri, soru sorma ve incelemeler sonucu oluşan yapılar çok az gerçeğe benzeyebilir. Bununla birlikte öğrenmelerimizin çoğu yaygın olan biliş ya da sosyal iletişim süreçlerinden süzülerek elde edilir (Brown, Ash, Rutherford, Nakagawa, Gordon

ve Compione, 1995; Brown ve Compione, 1993, 1994; Salomon, 1993; Confery, 1990; akt, Applefield, James; Huber, Richard; Moallem, Mahnaz, 2000, 35; Duff ve Cunningham,1996, 175).

Yapıcı görüşe göre bilgi dışsal gerçekliğe karşılık gelen sunumdan ziyade mevcut koşullarla ve toplulukla ilişkili olandır ve birey tarafından gerçekleştirilen bir yapılandırma (Kuhn,1970; Wittgenstein ve Malcomb, 1986; Roty, 1991; akt, Duff ve Cunningham, 1996, 172).

Yapıcı görüşe göre öğrenme, öğrencinin dünyadaki deneyimlerini, yorumlarına dayalı olarak bireysel ve sosyal olarak yapılandırmasıdır. Öğretim, bilginin yapılandırılmasını kolaylaştırmak için deneyimlerden oluşmalıdır. Öğrencinin amacı problemi çözmesi ya da projeyi tamamlaması ve yorumlamasıdır (Jonassen,1999, 218).Yapıcılar bilgi ve gerçeğin insanın aklının dışında olmadığını ve insanın kendisi tarafından yapılandırıldığına inanırlar (Duffy ve Jonassen, 1991, 9).

Oysa ki davranışçılar ve bilişselcilere göre bilgi ve gerçek, bireyin belleğinin dışında vardır. Böylece bilgi neseldir. Öğrenciye dış dünya anlatılır ve sonra da ondan düşüncelerinde içeriği ve yapılanmayı oluşturması beklenir (Jonassen, 1991, 6).

Merill (1991) yapıcılığa ilişkin varsayımlarını şu şekilde belirlemiştir:

- Bilgi deneyimlerle yapılandırılır.
- Öğrenme, dünyanın kişisel bir yorumudur.
- Öğrenme, deneyimlere bağlı olarak geliştirilen aktif bir anlamlandırma sürecidir.
- Kavramsal gelişim; anlamların paylaşılmasından, çoklu bakış açılarının paylaşılmasından ve içsel yansımalarımızın işbirlikçi öğrenmeye dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.
- Öğrenme gerçek durumlara göre belirlenmelidir; değerlendirme ayrı bir etkinlik olarak değil, hedeflerle bir bütün olarak yapılmalıdır.

Fasnot, (1996;akt, McDonough ve Sharon, 2001, 75) yapıcılığın öğretimin açıklanmasından daha çok öğrenmeyle ilgili bir teori olduğunu vurgulamaktadır. Duffy ve Cunningham`a (1996, 171) göre “yapıcılık çok farklı görüşleri bir araya getirmek için bir şemsiye görevi yapmaktadır” ve yapıcı görüşte öğrenmenin, bilgiyi kazanımdan çok aktif bir yapılandırma süreci olduğunu, öğretimin ise bilgiyi iletmekten çok yapılandırmayı destekleyen bir süreç olduğunu belirtmektedirler.

Yapıcı Öğrenme Kuramının Kategorileri

Yapıcı görüş aslında kendi içinde birçok kategorilere ayrılmaktadır. Cobb (1994a,1994b) bu kategorileri birleştirerek “bilişsel yapıcılık” ve “sosyokültürel yapıcılık” olmak üzere iki temel yönde karakterize etmiştir.

Bilişselci yapıcılık

Piaget`nin teorisinden türetilmiş ve günümüz yazarlarından Ernst von Glasersfeld (1984, 1989, 1992) ve Cathy Fosnot (1989) bu yaklaşım üzerine en çok yoğunlaşanlardır. Bu yaklaşım, kişilerin dünyalarını anlamlandırmaya çalışmalarını bireylerin yapıcı etkinliklerine bağlamaktadır. Öğrenmenin, öğrencilerin karşılaştığı duruma ilişkin beklentilerinin karşılanmadığında ve öğrencilerin beklentilerinin ne olduğu ve gerçekte ne ile karşılaştığı arasındaki farkı çözdüklerinde gerçekleştiğini savunurlar. Böylece öğrenme öğrencinin deneyimlerine göre anlaşmazlıklarını, çatışmalarını çözmeye başlaması ve kendi kendilerine dünyalarını yapılandırmasıyla gerçekleşir (Duffy ve Cunnigman, 1996, 175). Başka bir söylemle öğrenme, öğrencinin beklenti ve gerçekte yüzleşmesi ve bu ilişki arasındaki farkı çözdüğünde olmaktadır. Yani öğrenme; bireyin yeni karşılaştığı durumları, bilgileri, karışıklığı ya da problemleri var olan önceki bilgi ve deneyimleriyle bağdaştırarak kendi dünyasını, kendi gerçekliğini oluşturarak kendi kendilerine yapılandırmasıdır.

Bilişsel yapıcılık, bireyin etkileşim aracılığıyla anlamlar oluşturduğunu, çevreyi analiz ettiğini ve bilgiyi yapılandırıldığını ileri sürer (Piaget, 1926: akt, Edward, 2000, 221). Başka bir ifadeyle yapıcılık, bilginin kişinin kafasında yapılandırıldığı fikrine dayalı olarak gelişmiştir. Bireyin varolan bilgi ve deneyimlerini yorumlayarak ve analiz ederek bilişsel bir sürece göre bilgiyi yapılandırdığından söz edilmektedir. Bilişsel yapıcılar bir gerçek dünyanın olduğunu ve onu postulateler aracılığıyla anlamaya çabaladığımızı ve bu postulateyi de tam olarak anlayamayacağımızı vurgularlar (Young, 1997; akt. Kanuka ve Anderon,1999).

Sosyokültürel yapıcılık

Vygotsky`nin teorisindeki görüşlere dayandırılarak tasarlanmıştır. Vygotsky`ye (<http://tip.psychology.org/vygotsky.html>,2001) göre sosyal etkileşim bilişin gelişmesinde temel bir rol oynar. Öğrenme için sosyal olarak zengin bir çevreye gereksinim olduğunu ve öğrencinin daha deneyimli akran ve öğretmenlerle çalışırken bilişsel fonksiyonlarının geliştiğini vurgulamaktadır. Sosyokültürel yapıcılık, bilişin sosyal orijinini, anlamı yapılandırmada bir araç olarak bireyin dilinin önemini ve kültürel olarak belirlenmiş bağlamını incelemektedir (Duffy ve Cunnigman, 1996, 175). Öğretmen ve diğer öğrencilerle sosyal etkileşim içinde olmak öğrenme sürecinin önemli bir parçasıdır. Bilgi sadece bireyin zihninde yapılandırılmaz; aynı zamanda sosyal bir bağlam içindeki etkileşimler öğrencilerin düşüncelerini, inançlarını yeniden yapılandırmalarını, paylaşmalarını ve tekrar yapılandırmaları sağlar.

Sosyal etkileşim öğrenmeyi kolaylaştıran kültürel değerleri anlamada dil becerilerini gerektirir (Cole,1991; Turner,1995; Vygotsky,1978; akt, Edward,2000, 221). Sosyo-kültürel yapıcılık öğrenmede sosyal ve kültürel bağlamın etkisinin önemli olduğunu, çevresel bağlamda bilginin yapılandırıldığını, bireyin dil aracılığıyla aktif bir şekilde anlamı yapılandığı varsayımları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bireyin anlamı bulmada karşılıklı olarak dili kullandığı ve ortak anlamları bulmada sosyal etkileşim üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bilginin yapılandırılmasında dilin diyalektik olarak kullanıldığı bir sürecin üzerinde önemle durulur. Yapıcı teoride bilişsel ve sosyo-kültürel yapıcılıktan daha katı görüşleri savunan radikal bir yapıcılık anlayışı da vardır.

Radikal yapıcılık

Gerçeğin bir kurgu ya da varsayım ya da varsayımsal çıkarım olduğu, gerçekliğin paylaşımının olmadığı, bilginin deneyimlerimize ve çevremize dayalı olarak gerçekleştiği, herhangi birimizin asla tam olarak aynı ortam ve deneyimlere sahip olamayacağımız ve gerçeği aynı düzeyde kavrayamayacağımızı destekleyen yapıcılıktır. Bu yüzden gerçekliğin ne olduğunu/varlığını hiç bilemeyiz. Düşüncelerimizden bağımsız gerçek bir nesne yoktur ve başkalarının gerçeklik varsayımlarıyla da kendi varsayımlarımızı karşılaştıramayız. Bireyler birbirlerinden farklı deneyim ve algılamalara sahiptir; çünkü bilgi sabit ya da değişmez değildir. Bununla birlikte belirli koşullarda gerçekleşen deneyimlerimiz aracılığıyla bireysel olarak bilgiyi yapılandırırız. Bireyin bilgileri, fiziksel ve sosyal deneyimlerinin kendine özgü eşsiz algılamaları içerisinde yerleşir. Böylece gerçek dünyadaki olgular hakkında sonuçlar çıkarmak için ya da tahmin ve açıklamalarda bulunmak için farklı zihinsel kapasitelerimizi/yetilerimizi kullanırız (Maturana, 1991; Suchman, 1987; Clancy, 1986; Winograd ve Flores, 1986; Jonassen, 1991; Honebein, Duffy ve Fishman, 1993; Von Glasersfeld, 1984; akt, Kanuka ve Anderon, 1999).

Bilgi, herhangi bir dışsal gerçekliğe bağlı olmadan bireysel olarak yapılandırılır. Fakat bununla birlikte öğrenci dış dünya ile etkileşim içerisinde olacaktır. Gerçeklik öğrencinin ne kadar algılayıp algılamadığıyla ilgilidir. Bilgi, kişisel olarak yapılandırılır. Gerçek bir nesne yoktur ve gerçekliğimizi biz deneyimlerimizle belirleriz (Jonassen,1990, 32-34). Cooper'a (1993, 16) göre dışsal olgular bizim algıladığımızın dışında anlamsızdırlar ve gerçeği kişisel olarak yapılandırırız.

Öğrenme etkinliğinin planlanmamış gerçek yaşantılarla ilişkili olması gerekir (Bendar, 1992). Yapıcılıkta öğrencinin istenilen öğrenmeyi başarması için gereken öğretim süreçleri ve önceden belirlenmiş öğrenme etkinliklerinin bir bölümü

tanımlanmamıştır ve de öğretimin belirli bir bölümünü oluşturmak için de açık bir rehberlik yoktur. Öğretim herhangi bir sistematik yöntemle de planlanamaz. Yapıcı görüş, **bilginin kazanılmasından çok yapılandırılması** üzerine yoğunlaşan bir öğrenme ortamı tasarımını vurgular (Duffy ve Jonassen, 1993).

Yapıcı öğretim bir problemi öğrencinin kendisinin yorumlayıp yapılandırarak yine kendisine ait bir anlam oluşturmasını sağlar. **Yapıcılığa göre, öğrencinin önceki deneyimlerine ilişkin bir konu seçilerek öğretime başlanır. Yapıcı kuramın öğretimsel stratejileri, problemi araştırmak için araçlar belirler, problemleri anlamak için problemlerle ilgili bilgi toplamayı sağlar ve problemlere yapıcı çözümler getirir.**

Yapıcılığın öğretim stratejilerine göre konular tek başına çalışmaktansa bir **grupla çalışılarak daha iyi başarılıdır. Öğretici, öğrencinin çoklu bakış açılarını görmesine yardım eder.** Konuları ayırmaya gerek yoktur. Yapıcılıkta öğrenmenin başarılı olduğunun kanıtı, konunun başarılı bir şekilde tamamlanmasıdır. Önemle vurgulanması gereken şey, öğrencilere kesin bir şeyleri bilmeleri gerektiğini göstermek değil, **mantıklı bir yorumun nasıl yapılabileceğini göstermektir** (Cunningham, 1991).

Öğretim objektivizmde olduğu gibi belirli gerçekleri öğretme üzerine yoğunlaşmaz. Öğretim öğrencilerin mantıklı ve güvenilir gerçekleri nasıl yapılandıracağını öğrenmesine yardımcı olur. Öğretim ortamı, gerçeklerin yapılandırılmasında birleştirici bir parçasıdır. Yapıcılıkta, bireyin bir kavramı anlamasının ve kullanma yeteneğinin fikirlerin oluşturulduğu deneyimlere bağlı olduğuna inanılır. Böylece, bilişsel deneyimler, öğrencilerin yaşamlarında gerçekten yüz yüze gelecekleri problemlerin çözümünü amaçlayan **“durumlu” ve “gerçek” deneyimler olmalıdır** (Duffy, 1991).

Öğrenciler kendi gerçekliklerini ve varlıklarını algılayabilmede içinde buldukları durumlarını sorgulayarak değerlendirebilmelidir. Yapıcı kuramda öğrenciler anladıklarını diğer öğrencilerle tartışırlar ve böylece anlamalar, kavramalar paylaşıldıkça ortak anlayışlar gelişir. Farklı öğrenciler farklı yanıtlara ulaşabilirler. Bir öğrenme ortamında her zaman için bazı uyarıcılar vardır ya da öğrenme için hedefler vardır.

Yapıcılığa göre öğretim, “farklı kaynaklara ilişkin önceki bilgileri yeni ve belirli kavramlarla birleştirerek öğrencilerin hem anlamları ve hem de fırsatları yapılandırmasını öngören işbirliğine dayalı bir ortam sağlamayı işaret eder” (Ertmer ve Newby, 1993, 63).

Yapıcı öğretimin iki temel özelliği birçok araştırmacı (Brooks ve Brooks, 1993; Honebein, Duffy ve Fishman, 1993; Collins, Brown ve Holuman, 1991) tarafından belirtilmektedir. Yapıcı öğretimde öğrenmenin gerçekleşmesi için **öncelikle iyi bir**

problem ile derslere başlanmalı, J.Dewey’in deyimine göre problematik bir durum söz konusu olmalıdır. İkincisi **işbirliğine dayalı bir öğretim yürütülmelidir**.

“Yapıcı görüşe göre öğretim uygulamalarında öğrencilerin önceden edinmiş oldukları bilgiler ve geçmiş deneyimler öğrenmeyi kolaylaştıran ve güçlendiren zengin bir kaynak olarak görülmektedir” (Deryakulu ve Şimşek, 1996, 62).

Yapıcı Kuramın Genel Özellikleri

Genel çerçevelerini çizdiğimiz yapıcı kuramların temel özelliklerini Driscoll,(1994) bir bütün halinde şöyle özetlenmektedir

- Kompleks ve çabalamayı gerektiren bir öğrenme ortamı ve gerçek konulara dayalı bir öğrenme ve öğretimin benimsenmesi.
- Öğrenmenin bir parçası olarak sorumluluk paylaşımının ve sosyal etkileşimin ve iletişimin olması.
- İçerik için çoklu sunumların olması.
- Bilgi yapılandırmasının anlaşılması.
- Öğretimin öğrenci merkezli olması.

Yapıcı öğrenme kuramının öğrenmeye bakış açısını, öğretim çeşitlerinin, öğretim stratejilerinin, iletişim (araç) stratejilerinin, anahtar kavramlarının ve öğretmenin görevlerinin neler olduğu tablo 1’deki gibi açıklanabilir.

Tablo 1: Yapıcı kuramın Temel özellikleri

Öğrenmeye bakış açısı	Önceki bilgi ve deneyimlere dayalı olarak anlamdaki değişiklik ve gerçeği kişisel algılayışa göre keşfetmedir.
Öğretme Çeşitleri	Problem çözme ve işbirliğine dayalı
Öğretim Stratejileri	Kendini düzenleyici ve yansıtıcı öğrenme için etkinlik sağlama, problematik bir sorun ile öğretme başlama, grupta ortak çalışarak işbirliğine dayalı bir strateji, içeriğin sunumunda çoklu yöntemleri kullanma
İletişim Stratejileri	Karşılıklı ve çoklu ortam, çoklu iletişim, çoklu araç-gereçler
Anahtar kavram	İçsel güdülenmişlik, yapılandırma, deneyim, öğrenme etkinlikleri gerçek yaşantılarla ilişkili,
Öğretmen	Çoklu etkileşim ve çoklu iletişim sağlar Problem atık ve İşbirliğine dayalı Öğrenme-öğretme süreçlerinde rehberlik ve modellik yapar

Yapıcı öğrenme incelendiğinde her şeyden önce öğrencinin aktiflik ilkesi ön plana çıkarmaktadır. Tüm öğretim öğrenciyi merkeze alan yaklaşımla gerçekleştirilmeye çalışılmak istenmektedir. Yapıcı öğrenme yaklaşımına göre öğrenme, öğrencilerin yeni karşılaştığı bağlamları (bilgileri, durumları, problemleri, karışıklıkları vb gibi) önceki bilgi ve deneyimlerinin süzgecinden geçirerek özümsemesi, var olan bilgi ve deneyimlerinin kapsamını geliştirmesi, onları kendi algılamasına ve gerçekliğine göre yapılandırmasıdır. Yeni yapılandırılan bilgiler, öğrencinin var olan bilgi ve deneyimlerini kullanarak yeni karşılaşılabilecek durumlarda uygun davranımlar ve yapılandırmalar için zengin bir bilgi ve deneyim repertuarı oluşturur. Bu ise öğrencinin yeni durumlar için

güdülenmişliğini ve etkin katılımını artırmaktadır. Yapıcı-merkezli öğrenmelere bakıldığında, öğrenciler sınıf arkadaşları ile birlikte etkileşimli projeler yaparak kendi bilgilerini aktif olarak yapılandırıp var olan bilgilerini de bu yeni yapılandırdıkları bilgilerin türevleri doğrultusunda değiştirerek yeniden yapılandırma sürecine giderler.

Yapıcı öğretmenin özellikleri

Öğretime ilişkin birçok yaklaşımda olduğu gibi yapıcı öğrenmede de öğretmen, öğrencilerin önceki ve yeni karşılaştıkları bilgileri nasıl bağlantı kurarak yapılandıracaklarına rehberlik eder. Aslında öğrenme-öğretme sürecini, ortamını , tasarımını ve planlamasını yapan öğretmendir. Öğrenme ve öğretimi kolaylaştıran ve zorlaştıran yine öğretmendir. Öğretmen tüm bu sürecin uygulayıcısı ve yöneticisidir. Bundan dolayı bütün kuramlarda olduğu gibi yapıcı kuramda da öğretmen öğrenme ve öğretimi yönlendirici, bakımından önemli bir konuma sahiptir. Öğretmenler aynı zamanda öğrencilerin düşünme becerilerini geliştirmelerinde onlara öncülük, modellik ederek yardımcı olur. Öğretim ortamını düzenlemede, içeriği çoklu yöntemlerle sunmada da önemli bir rol oynar.

Brooks ve Brooks'a (1993, 16) göre yapıcı öğretme kuramını benimseyen **öğretmenler**, öğrencilerin neyi tekrar edebildiklerine bakmazlar, fakat onların ne ürettiklerine, ne gösterdiklerine ve **ne sergilediklerine (performanslarına) bakarlar**. Sherry'ye (1996, 338) göre yapıcı bir öğretmen öğrencilerin yanlış anlamalarının üstesinden gelmede, uzman davranışlarının nasıl yapıldığını göster bir model olmada, uygun geribildirimler sağlamada, öğrenci için öğrenmenin yapı platformunu oluşturmada **bir koç olarak hareket eder**.

Brooks ve Brooks (1993) yapıcı bir öğretmenin genel özelliklerini ve sınıfta öğretimi gerçekleştirirken neleri yapması gerektiğini şöyle özetlemektedir:

- Yapıcı bir sınıfta öğretmen öğrencilerin düşüncelerini, bakış açılarını, içerik ve kavramlar hakkında ne düşündüklerini değerlendirerek öğrencilerin gereksinimlerine ve ilgilerine dayalı bir öğretim gerçekleştirir.
- Yapıcı bir öğretmen öğrencilerin kişisel varsayımlarını dikkate alarak ne bildiklerini ve ne düşündüklerini sorar, varsayımlarını karşılaştırıp dünya görüşlerini paylaşarak dersleri onlara göre yapılandırır.
- Yapıcı bir öğretmen öğrencilerin günlük etkinliklerinin ders programlarıyla bağlantısını göstererek onların öğrenmedeki ilgilerini genişletebilir.
- Yapıcı bir öğretmen dersleri küçük bilgi parçaları halinde değil büyük fikirler çevresinde yapılandırır. İlk önce bilginin tümüyle öğrencileri yüz yüze bırakır. Öğrenciler bilginin tümünü ayırttıklarında kendilerine uygun parçacıkları belirlemelerine yardım eder. Yani öğretim yaklaşımı olarak tündengelim yöntemi benimsenir.

- Yapıcı öğretmen öğrencilerin öğrenmesini ayrı bir test, kalem, kağıt vb. araçlar kullanarak değil de günlük sınıf etkinliği bağlamında değerlendirir. Öğrenciler değişik yollarla günlük bilgilerini gösterirler. Yani yapıcı bir değerlendirme anlayışında öğrencilerin performansları, düşünme süreçleri, gerçek durumlara dayalı problem çözüme becerileri, öğrencilerin bilgileri nasıl kavradıkları, ne tür yeni düşünceleri oluşturup yapılandırmaya gittikleri; öğrenme-öğretme etkinlikleri sırasında gözlem, görüşme ve tartışmalar yoluyla öğrencilerin yaptıkları tüm ürünlerin değerlendirilmesi şeklinde olmaktadır.

Copley'e (1992; akt. Mauren,Tam, 2000) göre yapıcı bir anlayış; öğrencilerin yeni ve önceki bilgiler arasında anlamlı bağlantılar kurmasını gerçekleştiren, asıl görevi öğrencilerin öğrenmeleri için etkin katılmalarına yardımcı olan ve öğretimi kolaylaştırıcı olarak hareket eden bir öğretmen profilini gerektirmektedir.

Görüldüğü gibi yapıcı öğretim yaklaşımını uygulayan bir öğretmen sınıfta, gerçek yaşamla bağlantılı olan problematik bir öğrenme durumu ortaya koymalıdır. Çoklu yönlü uyarıcıları olan çoklu bir öğrenme ortamını sağlamalıdır. İşbirliğine dayalı grup çalışmalarına önem vermelidir. Vygostky'nin görüşlerine dayandırılan sosyal yapıcı öğrenme teorisinde olduğu gibi öğrencinin diğer öğrencilerle etkileşim ve iletişiminin öğrencinin sosyal gelişimiyle doğrudan ilişkili olduğu sosyal bir ortam hazırlanmalıdır. Zira öğretmen, sosyalleşmenin ve etkileşimin sınıfın temel bir parçası olduğunu daima hatırlamalıdır. Öğrencilerin girişimlerini ve bağımsız hareket ve karar alma becerilerini geliştirmeli, cesaretlendirmelidir. Yapıcı bir öğretmenin derste anahtar fikirlerin sunumunda çoklu yöntemleri seçmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Yapıcı bir öğretmenin yapması gerekli bu etkinlikler aslında yapıcı öğretim uygulamalarına işaret etmektedir.

Günümüzün çağdaş eğitim anlayışında öğrencilerin **süreç farkındalığını** öğrenme yaşantısına dönüştüren **sürece dayalı etkileşimci** proje ve problematik bir sorun çerçevesinde öğrenim etkinliklerini gerçekleştirmelerini benimsemektedir. Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencinin aktif öğrenme yaşantısı geçirerek daha etkili, verimli ve kalıcı öğrendiğini kabul eder. “Kendi kendine yardım etmek”(pestalozzi), “Yaşamın ustası olmaya yardım”(Flitner) veya “yaşam yardımı” (Bernzinka) olarak anlaşılan eğitim, yetişen kuşağın yapılanmasında yer alacak nüvenin özünü oluşturacaktır (Stuckert,1973,39; Akt, Ültanır,1995,3).

İşte bu bağlamda bireyin eğitimini sağlamak için sosyal yaşama ve geleceğe hazırlamada olaylar karşısında ona **yaşamı kendine göre yapılandırma** öğrenme ve öğretme olanağı veren, güncel yaşamın tüm göstergelerini sunan ders sosyal bilgiler dersidir. Aynı zamanda sosyal bilgiler dersi, bireyi sosyal yaşamda etkin, verimli, sorumlu ve kendi kendine yaşam sorunlarına karşı meydan okuyan bir modern insan olarak yetiştirmeyi hedefleyen disiplinler arası bir programdır.

Sosyal bilgiler dersi, bilişsel, duyuşsal ve devinişsel alandaki gelişmelerdeki dengeyi gözeterek, 21. yüzyılın isteklerine uygun olarak sosyal yönden etkin vatandaş eğitimine yönelik (Barth ve Demirtaş, 1996, IX-X) öğretim ilkelerini benimsemektedir.

Sosyal Bilgiler Öğretimi

Sosyal bilgiler dersi, sosyal alandaki tarih, coğrafya, vatandaşlık, turizm, tarım, sanayi, ekonomi, ve çevre eğitimi gibi derslerin bileşkesinden oluşan disiplinler arası bir derstir. Gerçek yaşam problemlerinin üstesinden gelebilmek için bireysel ve toplumsal bağlamda öğrencileri sosyal yaşama hazırlamaya en elverişli ders sosyal bilgiler dersidir.

Sosyal Bilgiler dersiyle demokratik bir sistem içerisinde etkin bir vatandaş olarak öğrencilere mantıklı ve iyi kararlar alabilmeyi, sorumluluk sahibi vatandaş gibi davranmayı, toplumsal gelişmeye katkıda bulunabilmeyi, kendisiyle barışık çevresine karşı duyarlı olmasını hedeflenmektedir. İlköğretim Programında Sosyal Bilgiler dersinin amaçları;

1. Vatandaşlık görevleri ve sorumlulukları,
2. Toplumda insanların birbirleriyle olan ilişkileri yönünden,
3. Çevreyi, yurdu ve dünyayı tanıma yeteneklerini geliştirmek yönünden,
4. Ekonomik yaşama fikri ve yeteneklerini geliştirmek yönünden dört başlık altında toplanmaktadır (M.E.B. 1995, 235-237).

Sosyal yaşamda her türlü çeşitliliği görmek olanaklıdır. Sosyal yaşantının doğrudan göstergeleri sosyal bilgiler dersinde mevcuttur. Sosyal bilgiler dersinin amaçları demokratik vatandaşlık becerilerini uygulamaya imkan verecek şekilde tasarlanmış olması öğretiminin de bu yaklaşıma göre yapılmasını gerektirir.

Çağımız öğrencisinin, bir yandan kendisinin, çevresinin, toplumun ve ülkesinin karşılaştığı problemleri düşünme, bilme ve üstesinden gelebilmesi, diğer yandan ise, hızlı bir bilgi akış ve devriminin yaşandığı bilişim ve iletişim teknolojisinin okur yazarlığını bilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda öğrenci, internet ağı ile tüm dünyadaki bilgi kaynaklarına anında nasıl ulaşabileceğini, onlardan nasıl yararlanabileceğini, olguları, kavramları, ilkeleri, genellemeleri nasıl öğreneceği ve onlardan nasıl yorumlar yapabileceğini, bunları kolay, etkili, kalıcı olarak nasıl öğrenebileceğini ve öğretmenlerinde öğretimi kolaylaştırıcı olarak nasıl öğretebileceklerine ilişkin durumlar için yukarıda bahsedilen yapıcı kuramların ilkelerinden yararlanılmalıdır.

Artık bilgi ve olguların üst üste sıralanıp depolanarak, ezberletilip öğrenilmesi ve öğretilmesi bir işe yaramamaktadır; çünkü olgular, bilgiler sürekli olarak değişebilmektedir. Barth ve Demirtaş'a (1996, 10.4) göre "eğer çocuğun okul yaşantısı bir anlamda sadece ezbere ve tüketiciliğe dayalı olursa boşa gitmiş olacaktır". Çağımızın

eğitim anlayışında ezbere dayalı öğretim yoluyla çocuğu sosyal yaşama hazırlamanın olanaksız olduğu görülmektedir. Çünkü sosyal yaşamda etkin ve verimli olmanın yolu, olay, olgular bilgisini depolayarak ezberlemek değil bilgiyi deneyimlere göre yorumlayıp yapılandırmayı, bilgi üzerinden mantıksal çıkarımlar yoluyla bilgiyi yaratmaktan, bilgiyi etkin, üretken ve yararlı kullanmaktan geçmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de yapıcı öğretim etkinliklerinden faydalanılmasına gereksinim vardır. **Yapıcı öğrenme** etkinlikleri **gerçek yaşantılarla** ilişkili olarak daha anlamlı ve kalıcı olarak öğrenilir. Çocuğu sosyal yaşama etkin, üretken, öğrenme ve güdülenmişlik düzeyi yüksek ve sorumlu bir birey ve iyi bir yurttaş olarak hazırlamanın en önemli yollarından biri konuyu günlük yaşamdaki etkinliklerle (görülen ve yaşanan olay, olgu vb gibilerle) bağlantısını kurarak öğretimi gerçekleştirmektir. Bu anlayış yapıcı öğrenme ve öğretme modelinin yaklaşımlarındandır. Bu yaklaşım, bilgiyi yapılandırma sürecine dair tüm gelişim ve değişimlerin farkında olmak demektir. Sosyal yaşama ait tüm süreci canlı olarak etkinliklere ve öğretime uyarlanması sağlanan derslerden biri sosyal bilgiler dersidir.

Sosyal bilgiler dersi bu bağlamda öğrencinin sosyo-ekonomik, çevresel ve kültürel, yerel ve küresel anlamda hem kendisini ve hem de çevresini, toplumunu, ülkesini ve dünyayı tanıma, algılama ile sorunları çözme açısından önemli bir mihver derstir. Sosyal yaşamla doğrudan bağlantısı olan böyle bir dersin birey ve toplum açısından önemi ortadadır. Bu durumda sosyal bilgiler dersinin öğretiminin aşağıdaki **yapıcı öğrenme kuramının ilkeleri** dikkate alınarak yapılması gerektiğini söyleyebilir.

1. Öğrencilerin önceki deneyimlerine ilişkin bir konu seçilerek öğretim alıştırmalarına başlanır. Öğretimsel stratejiler kullanılarak öğrenme etkinliklerine gerçek yaşamla ilişkili olan iyi düzenlenmiş problematik bir durum, yani problem çözümüne dayalı bir kavram, sorun çerçevesinde ortaya konur. Dersler küçük bilgi parçacıkları olarak değil de büyük bütün fikirlerle öğrenciler yüz yüze bırakılır yani **tümdengelim** yöntemi kullanılır. **Problematic durum oluşturma**.
2. Öğrenciler bakış açılarıncı içerik ve kavram hakkında ne düşündüklerini tartışılarak ortaya konan problematik duruma çözüm yolları aranmaya çalışılır. Bu arada öğretmen öğrencilerin zihinsel yapılarının oluşmasında **koçluk ve modellik** yapmaya devam eder. **Tartışma platformu oluşturarak çözümler arama**.
3. Tek başına bireysel olarak değil etkileşimli, işbirliğine dayalı **küçük grup çalışmaları** esas alınarak, içerik ya da problematik durum, **çoklu bakış** açılarına, **çoklu öğrenme-öğretme yöntemlerine** göre işlenmesi, sunumunun yapılması için problematik durumun önceden belirlenen bir projesi, bir parçası incelenmek, araştırmak üzere küçük çalışma gruplarına verilir.
4. **Etkinliklerin, çalışmaların paylaşılması ve tartışılması** yapılır. Birşeyleri bilmenin değil, **mantıklı bir yapılandırmanın** ve bir **yorumun** nasıl yapılacağını farkındalığını öğrenme yaşantısı olarak geçirmek için küçük çalışma gruplarının elde ettikleri ve tamamladıkları projelerinin sunum sıralarının belirlenerek etkinlikler yapılır.

5. Öğretmenler öğrencilerin **neyi tekrar ettiklerine bakmazlar** onların ne ürettiklerine ve **nasıl performans gösterdiklerine** bakarak değerlendirmeler yaparlar. Öğrencilerin öğrenmesi günlük sınıf ders etkinlikleri bağlamında doğal öğrenme etkinliği süreci içinde değerlendirmeleri yapılır. Ayrıca değerlendirmeler öğretmen ve gruplar tarafından da yapılır. Öğretmen küçük çalışma gruplarının projelerini toplar onları farklı çalışma gruplarına dağıtarak öğrencilerin birbirlerinin bakış açılarını ve bilgiyi yapılandırmalarını, yöntem ve stratejilerini incelerler ve her bir grup diğer grupların ve öğrencilerin problematik duruma karşı paradigmasını öğrenme ve yorumlama olanağına kavuşurlar.

Bu çalışmada öğrencileri öğrenme-öğretme sürecinde daha bağımsız, daha aktif ve katılımcı hale getirmek için yapıcı kuramın ilkeleri doğrultusunda bir ders işleme planı geliştirilmiştir. Bu ders işleme şu aşamalardan oluşmaktadır;

1. Gerçek yaşantılara dayalı **problematic bir durum** oluşturma aşaması,
2. Öğretmenin koçluk ya da rehberliğinde tartışma platformu oluşturarak çözümler aramaya yönelik **küçük tartışma gruplarını** oluşturma aşaması,
3. İşbirliğine dayalı küçük grup çalışmaları esas alınarak, içerik ya da problematik durum, **çoklu bakış açılarına**, çoklu öğrenme-öğretme yöntemlerine göre küçük gruplarını **sunumlarını yapmaları** aşaması,
4. Bir şeyleri bilmenin değil, **mantıklı bir yapılandırmanın** nasıl olacağına yönelik etkinliklerin, çalışmaların tartışılarak **paylaşıp değerlendirilmesi** aşaması

Birinci Aşamada: Problematic Durum Oluşturma

Öğretmen tümdengelim yöntemine göre yurdumuzda nüfus hareketleri nasıldır?

Bir ülke için nüfus, stratejik, ekonomik olarak ne anlam ifade eder? Genç nüfusun önemi nedir? Sorusuyla öğrencilerin zihinlerinde beyin fırtınası ve etkinliklerin gerçekleştirilmesi hazırlıklar yapılır.

1. Bu bağlamda öğrenci etkinlikleri:
2. Nüfus nedir?
3. Nüfus yoğunluğu ne demektir?
4. Nüfus artışının nedenleri ve sonuçları
5. Göç ve göçün nedenleri
6. Neler olabilir? Bölgelere göre nüfus hareketlerinin özellikleri nelerdir?
7. Kentsel yerleşmeler ve sorunları gibi vb .problematic durumların tartışılması

öğretmen öğrenci tartışmalarında kendi yöntemlerini kullanmalarını, sorular sormalarını, öğrencilerin farklılık algılamalarına ve yapılandırmalarının üzerinde durur. Beyin fırtınası tekniğinin ilkelerinin uygulanmasını sağlamaya çalışır ortamda Yönlendirici, motive edici konumda olur.

İkinci Aşama : Küçük Tartışma Gruplarını Oluşturma

Öğretmen öğrencileri karışık yetenekteki öğrencilerden oluşan küçük tartışma gruplarının oluşmasını sağlar. Bu gruplarını her birine Yurdumuzda nüfus ve genel dağılışı,, nüfus artışının nedenleri ve sonuçları, kırsal ve kentsel yerleşimlerin sorunları göç ve göçün nedenlerine ilişkin proje, etkinlik ve çalış, araştırma ve incelemeye yönelik konular verilir.

Bu aşamada öğrenci etkinlikleri:

- Kendilerine verilen araştırma-inceleme projesi genel olarak tanımlanır
- Grubun ve bireylerin amaçları belirlenir
- İşbirliğine dayalı takım ruhunu oluşturma
- Gruptaki her bireye görev dağılımının yapılması
- Grubunu çalışmalar başlaması
- Araç-gereçlerin belirlenmesi ve toplanması
- Okul-sınıf kütüphanesindeki ilgili literatürün taranması
- Bilgisayarlarda konu ile ilgili dokümanlara ulaşılması

Öğretmen grup içi etkileşimi, iletişimin canlı ve sağlıklı olması yönünde öğrencileri teşvik eder, sorunlarda öğrencilere yardımcı olmaya çalışır. Sürecin akıcılığını sağlar, yönlendirir ve öğrencilere koçluk eder. Grupların oluşturulmasında sosyo-kültürel ve psikoloji, ekonomik statüleri dikkate alarak karışık bir grup oluşturur ve sağlıklı, verimli çalışmalarında onlara yardımcı olur.

Üçüncü Aşama : Çoklu Bakış Açıklarına, Yöntemlerine Göre Küçük

Gruplarını Sunumlarını Yapmaları

Öğretmen küçük tartışma ve karışık yetenekli küçük gruplarını sunumlarını yapabilmeleri için öğrenme-öğretme ortamını düzenler. Sunumu yapacak gruplarını sıralamasını belirler.

Bu aşamada öğrenci etkinlikleri:

- İnceleme araştırma projelerinin, elde edilen diğer bulguların sınıfa sunulması
- Karışık yetenekli tartışma gruplarının etkinlikleri eleştirmesi, paylaşılması

Dördüncü Aşama: Mantıklı Bir Yapılandırma ile Değerlendirme

Öğretmen karışık yetenekli grupların ulaştıkları sonuçları özetlemeleri ister, öneriler sunmalarını sağlar. Sağlıklı bir iletişim ve tartışmanın olmasını sağlar. Herkesin tartışmalar katılması yönünde koçluk eder.

Grup projeleri diğer gruplara dağıtılarak inceleme ve değerlendirme yapılır. Öğretmen tüm grupların projelerini ve çalışmalarını toplar düzeltir ve dönütler verir. Bu

aşamada değerlendirme işlemi diğer kuramların öngördüğü şekilde ayrı olarak yazılı ya da test biçimde değil öğrencilerin mantıksal çıkarımlarına süreçteki etkinliklerine, görev sorumluluklarına ve projelerine ve grupların birbirleri projeleri hakkındaki değerlendirmelere bakar.

Sonuç

Yapıcı öğrenme kuramına göre tek bir gerçek yoktur gerçekler vardır. Bilgi hiçbir zaman tam olarak üretilmemiş son şeklini almamıştır. Yapıcı kuram, gerçeğin, bireyler tarafından farklı olarak algılandığını benimser. Yapıcılık, bireylerin dünyayı kendi gerçeğine (realitesine) göre yapılandırıp yorumladıklarını kabul eder. Yapıcı öğrenme kuramında birey yeni bir bilgi, bir durumla karşılaştığında önceki bilgi ve deneyimlerine göre onu yeniden yapılandırarak öğrenir ve önceki bilgi ve deneyimlerinin kapsamını geliştirirler. Bu bağlamda her bireyin farklı öğrenme biçimi ve her gerçeğin de (içeriğinde) çeşitli öğrenilme ve öğretilme biçimleri vardır. Ayrıca Gagne (1963, 133-134) farklı öğretme durumları için farklı öğretme kuramları geliştirilmesi gerektiğini vurgular. Bu bağlamda yapıcı kuramda anlayış çok boyutluluk, çok yönlülük üzerine yoğunlaşır ve öğretim çoklu yöntemlere göre yapılır. Başka bir söylemle, her bireyin öğrenmesi ve dış dünyayı algılayış, kavrayış biçimleri farklı olduğundan dolayı öğretim yapılırken, öğrencinin bilginin yapılandırılmasında bir öğrenme özgürlüğü sağlayabilmesi için öğretim çoklu yöntemlere göre yapılır. Bu nedenlerden dolayı eğitim, öğretim ve öğrenme pasif değil, aktif olmalıdır.

Eğer sosyal bilgiler dersinin öğretimi özgürlükçü bir öğrenme kuramına dayalı olarak yapılacaksa, özgürlükçü bir öğretim verilecekse bu yapıcı öğrenme modeli olabilir. Eleştirel, yaratıcı, etkin, sorumlu, üretken, demokratik bireyler yetiştirmek için okullardaki öğretim sisteminin de bu yaklaşıma göre tasarlanıp yürütülmesi gerekir. Çünkü gerçek her birey tarafından farklı olarak algılanır ve yapılandırılarak anlam kazanır. Sosyal yaşamda da bu gerçeğin farklı yapılandırılması bireyler açısından olduğu gibi uluslar ve ülkeler açısından da farklı olarak yapılandırıldığını görmekteyiz.

Bu bağlamda;

- Sosyal bilgiler öğretimi yapıcı öğrenme ve öğretme ilkelerine göre uygunluk göstermektedir.
- Öğretmenlere, yapıcı öğrenme-öğretme kuramın teori ve uygulama boyutlarında hizmet içi eğitim seminerleri verilmelidir.
- Ders, konu, ünite ve yıllık öğretim planları yapıcı öğrenme-öğretme kuramı ilkelerine göre hazırlanabilir. Eğitim programında anlaşılır-açık örneklere yer verilebilir.
- Öncelikle okul ve sınıf bu tür araç-gereçlere sahip olmalıdır. Okul ve sınıf eğitim etkinlikleri, yapıcı kuramın çoklu boyutlu, çok yönlü, çoklu bağlamları dikkate alınarak zenginleştirilmiş bilişim ve iletişim teknolojisinin araç-gereçlerinden yararlanılarak yapılmalıdır.

Kaynakça

- Alexander, P. A. (1996). "The past, present and future of knowledge research: A reexamination of the role of knowledge in Learning and instruction". *Educational Psychologist*, 31, 89-92.
- Alkan, C. (1997). *Eğitim Teknolojisi*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Applefield, J.M.; Huber, R; Moallem, M. (2000). "Constructivism in Theory and Practise: Toward a Better Understanding". *High School Journal*, Dec. 2000, Vol. 84 Issue2, p35, 19p
- Ausubel, D.P. (1968), *Educational Psychology: A Cognitive view*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Barth, J.L.; Demirtaş, A. (1997). *İlköğretimde Sosyal Bilgiler Öğretimi*, Ankara: YÖK Yayınları
- Brooks, J.G.,& Brooks, M.G. (1993). *In search of understanding: The case for constructivist classroom*. Alexandria: VA: Association for Supervision and Curriculum Development.
- Brown, H.Douglas. (1987). *Principles of Learning and Teaching*. (2nd edition), Prentice Hall Regents, Englewood Cliffs
- Brown, J.S., Collins, A & Duguid, P. (1989), Situated Cognition and the Culture of Learning. *Educational Researcher* 18, 32-42.
- Burner, J. D. (Undated). Behaviorism and B. F. Skinner. [On-line], Available: <http://www2.una.edu/education/Skinner.htm>. (2001).
- Collins, A., Brown, J.S. and Holum, A. (1991), Cognitive Apprenticeship: Making Thinking Visible. *American Educator*, 15(3), 6-11, 38-46
- Constructivist theory (J. Bruner). [On-line]. Available: <http://www.gwu.edu/~tip/bruner.html>. (2001).
- Cooper, P. A. (1993). Paradigm shifts in designed instruction: From behaviorism to cognitivism to constructivism. *Educational Technology* 33: 12-19.
- Cunningham, D. J. (1991). "Assessing constructions and constructing assessments: A dialogue ". *Educational Technology*, May, 13-17.
- Cunningham, D. J. (1992). Beyond Educational Psychology: Step Toward an Educational Semiotic. *Educational Psychology Review* 4, 165-194.
- Dembo, M. (1977) *Teaching for Learning-Applying Educational Psychology In The Classroom*, California: Goodycar Publishing Company.
- Deryakulu, D. & Şimşek, A. (1996, Eylül). "Türetimci öğrenme ve dikkat odaklamann öğrenci başarısı ve tutumları üzerindeki etkisi." *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Üçüncü Eğitim Bilimleri Kongresi'de sunulan bildiri*. Bursa.
- Dewey, John. (1916), *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
- Dewey, John. (1929), *My Pedagogical creed*. Washington, DC: Prograssive Education Association.
- Dewey, John. (1938), *Experience and Education*. New York: Macmillan
- Cobb, P. (1994a), *Where is the mind? Constructivist and sociocultural perspective on mathematical development*. Paper presented at the manual meeting of the American educational Research Association, New Orleans, LA.
- Cobb, P. (1994b), *Where is the mind? Constructivist and sociocultural perspective on mathematical development*. *Educational Researcher* 23, 13-20.

- Driscoll, M. P. (1994). *Psychology of Learning for Instruction*. Boston: Allyn & Bacon
- Duffy, T. M. & Jonassen, D. H. (1991). "Constructivism": *New Implications for Instructional Technology*, 31 (3), 7-12.
- Duffy, T. M. & Jonassen, D. H. (1996). Constructivism: Implications for the Design and Delivery of Instruction. In D.H. Jonassen (Ed.), *Handbook of Research for Educational Communications and Technology* (pp.170-197). New York: Macmillan.
- Ertmer, P. A., Newby, T. J. (1993). "Behaviorism, cognitivism, constructivism: Comparing critical features from an instructional design perspective". *Performance Improvement Quarterly*, 6 (4), 50-70.
- Fasnot, C.T. (1989), *Enquiring teachers, Enquiring Learners: A Constructivist Approach for Teaching*. New York: Teachers College Press.
- Gagne, R. M. *Conditions of learning*. [On-line]. Available: <http://www.gwu.edu/~tip/gagne.html> (2001).
- Greeno, J. G., Collins, A. M., ve Resnick, L. B. (1996). Cognition and Learning. In D. Beliner & R. Calfee (Eds.), *Handbook of educational psychology* (pp.15-46). New York: Macmillan.
- Hlynka, D. (1991), Postmodern Excursions into Educational Technology. *Educational Technology*, 31,(6),27-30.
- Hofer, B. & Pintrich, P. (1997), Development of Epistemological Theories: Beliefs About Knowledge and Knowing Their Relation to Knowig. *Review of Educational Research*, 67(1), 88-140
- Honebein, P., Duffy, T.M., & Fishman, B. (1993), Constructivism and the Design of Learning Environments: Context and Authentic Activities for Learning. In. T.M. Duffy, J. Lowyck, & D. Jonassen (Ed.), *Designing Environments for Constructivist learning* (pp.87-108). Heidelberg, Germany: Springer-Verlag.
- Jadallah, E. (2000). "Constructivist Learning Experiences for Social Studies Education". *Social Studies*, Sep/Oct2000, Vol. 91 Issue 5, p221, 5p.
- Jonassen, D.H. (1990). Thinking Technology: Toward a Constructivist view of Instructional Design. *Educational Technology*, 30 (9), 32-34;
- Jonassen, D.H. (1991). Objectivism versus Constructivism: Do we need a new philosophical paradigm? *Educational Technology, Research & Development*, 39 (3), 5-14;
- Jonassen, D. H. (1999). "Designing Constructivist Learning Environments" *Instructional-Design Theories And Models A New Paradigm of Instructional Theory*, Vo.II Edit by C.M Reigeluth, London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Mason, J.H. (1988). Fragments: "The implications for teachers, learners, and media users/researchers of personal construal and fragmentary recollection of aural and visual messages". *Instructional Science*, 17, 195-218;
- McDonough, S. K. (2001). "Way Beyond Drill and Practice : Foreign Language Lab Activities in Support of Constructivist Learning". *International Journal of Instructional Media*, 2001, Vol. 28 Issue 1, p75, 5p.
- M.E.B. (1995). *İlköğretim Okulu Programı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2846, Ankara.
- Merrill, M. D. (1991). "Constructivism and instructional design". *Educational Technology*, May, 45-53.
- Omrod, E. Jeanne (1990) *Human Learning Theories, Principles and Educational Applications*.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

Ohio: Merrill Publishing Company. U.S.A

Piaget, Jean (1977), *The Development of Thought: Equilibration of Cognitive Structures*. New York: Viking

Tam, M. (2000). "Constructivism, Instructional Design, and Technology: Implications for Transforming Distance Learning". *Educational Technology & Society* 3 (2),2000. <http://ifets.ieee.org/periodical/vol.2>. (2001).

Vygotsky, L. Social Development Theory . <http://tip.psychology.org/vygotsky.html> (2001).

Vygotsky, L.(1962), *Thought and Language*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wittrock, M.C.(1985), Teaching learners Generative Strategies for Enhancing Reading Comprehension. *Theory into Practice*, 24(2), 123-126.

Wittrock, M.C.(1990). "Generative process of comprehension". *Educational Psychologist*, 24(4), 345-376

Woolfolk, A. E. (1998). *Educational Psychology*. seventh Edition. Allyn and Bacon

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 263-273, ELAZIĞ-2002

ZAMAN ve ERGONOMİK AÇIDAN İLKÖĞRETİM OKUL BİNALARININ KULLANIM DURUMU (Elazığ İli Örneği)¹

*In Primary Education Usage Structural of School's Building About
Ergonomics and Time (Sample of Elazığ Country)*

Hüseyin GÖK²

Mehmet GÜROL³

ÖZET

Çağımızda bilim ve teknolojiadaki gelişmeler hızla devam etmektedir. Bu gelişmelere ayak uyduracak bireylerin planlı ve programlı bir şekilde yetiştirilmeleri okullarda yapılan eğitim-öğretimle mümkündür. Örgün eğitimin başladığı ilk basamak ise ilköğretim okulları olması nedeniyle çok önemlidir. Bu nedenle çalışmada ilköğretim okullarının zaman ve ergonomik açıdan kullanım durumu ele alınmış ve araştırılmıştır.

Çalışma, literatür taraması ve anket uygulaması yöntemiyle yapılmıştır. İlgili bilgiler literatürden toplandıktan sonra, uzman görüşü de alınarak geliştirilen anket formu okul yöneticilerine uygulanmıştır. Anket, 1998-1999 öğretim yılında Elazığ il merkezinde bulunan ilköğretim okullarının 110 yöneticisine uygulanmıştır. Uygulanan 110 anket formundan 106'sı geçerli sayılmıştır. İlgili istatistiksel yöntemler kullanılarak veriler çözümlenmiş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonunda okulların tamamının ilköğretime geçtiği fakat ikili öğretim yaptığı saptanmıştır. Okuldaki fiziki birimlerin kapasitelerinin üzerinde kullanıldığı, öğrenciler dışında toplumun başka kesimleri tarafından çok az kullanıldığı ve okul bina ve birimlerinin ergonomik kullanımına önem verilmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eğitim ortamı, okul binası, ergonomi

ABSTRACT

In our age, the development in science and technology is continuing. The education of individuals who will adapt these developments in a planned and programmed manner is possible only with the education and training in schools. Primary school has an important role in the process since they are first step for the formal education.

The study is carried out by we comprehensive literature research and a questionnaire application. After literature research, the questionnaire which was developed referring to the experts' opinions was applied to the school directors of the primary schools in the city centre of Elazığ in 1998-1999 education year. 106 of these forms were accepted. The data were evaluated and commented with standard statistical method. As a result it was determined that all schools have converted to primary schools and double-session teaching has fixed. The schools are overcrowded and are not used by the other groups of the society. The school buildings are not used ergonomically.

Key Words: Educational media, school building, ergonomics

¹ Yüksek lisans tez özettir.

² Öğretmen. Sınıf öğretmeni

³ Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Eğitim Bölümü, mgurol@firat.edu.tr

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Alkan (1995), eğitimde iki tür kaynaktan söz etmektedir. Birincisi insan gücü kaynakları, ikincisi insan gücü dışı kaynaklarıdır. İnsan gücü kaynaklar yönetici, öğretmen, memur, müfettiş, hizmetli, veli, öğrenci ve eğitimle ilgili herkesten oluşmaktadır. Belli bir öğretim düzeyinde belli bir öğrenci kitlesine eğitim verebilmek için gereken bina, sınıf, araç-gereç ve buralarda kullanılan her türlü donanım ise insan gücü dışı kaynakları oluşturmaktadır. Araştırmamızın problemi, insan gücü dışı kaynaklardan olan okul binasının ilköğretimde kullanım durumu ile ilgilidir.

Eğitim faaliyetlerinden beklenen yararın sağlanabilmesi için en önemli koşullardan birisi, yeterli sayıda okul binasının olması, bu binaların verimli ve planlı kullanımının sağlanmasıdır. Okuldaki eğitim-öğretim gören öğrenciler ve diğer personel tarafından kullanılmak üzere tahsis edilmiş, okula ait eğitsel, yönetsel ve servis birimlerinin tamamını içine alan fiziki mekana okul binası denilmektedir (Küçükahmet, 1986:12-14).

Okulların sahip olduğu bina ve donanımların yoğun ve sürekli bir biçimde kullanılması gereksinimi vardır (Alkan;1987:11). Yapacağımız araştırma bu gereksinime, günümüzde okul binalarının ne ölçüde cevap verebildiğini saptamayı hedeflemektedir.

Eğitimde her türlü kaynağın, özellikle gerek eğitim araçlarının en büyüğü ve ortamlar sisteminin klasik öğelerinden birisi olan, gerekse çok önemli harcamalar yapılarak edinilen bir ortam olan okul binalarının, eğitimde kalite düşüşüne neden olmayacak, fakat hizmetin yaygınlaştırılmasına katkı sağlayacak şekilde kullanım sorunu eğitim teknolojisinin temel uğraş alanlarından (Şimşek, 1991:27).

Literatürlerde okul binalarının sayısal yetersizliği sürekli vurgulanırken, buna karşın mevcut binaların var olan kapasitelerinin yeterince kullanılıp kullanılmadığı açıklığa kavuşturulmamıştır. Araştırma bunu ortaya koymaya çalışacaktır. Araştırmanın ana problemini “İlköğretimde okul binalarının zaman ve ergonomik açıdan kullanım durumu” oluşturmaktadır.

Bu araştırma ile eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesi için vazgeçilmez bir unsur olan okul binalarının zaman ve ergonomik açıdan kullanımının ilköğretim kademesinde ne durumda olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı, ilköğretimde okul binalarının zaman ve ergonomik açıdan kullanım durumunu ortaya koymaktır. Bu amaca ulaşabilmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Mevcut birimler (fiziki mekanlar) ne kadar kullanılmaktadır?
2. Okul ve birimleri örgün eğitim dışında yaygın eğitim ve toplumun diğer kesimleri tarafından herhangi bir şekilde kullanılmakta mıdır?
3. Birimlerin günlük ve yıllık kullanım süreleri ne kadardır?
4. Birimler zamana ve mekana göre kullanım farklılıkları göstermekte midir?
5. Okul binalarının kullanım durumunu arttırmak için alınabilecek tedbirler nelerdir?
6. Okul binaları, kullanılan araç-gereç ve donanımlar ergonomik açıdan yeterli midir?

1.3. Araştırmanın Önemi

Ülkemizde okul binalarının sayıca yetersizliği ve bu sayının hızla çoğaltılması gerektiği vurgulanmaktadır. Buna karşın mevcut okul binalarının etkili ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı sorunu bilimsel olarak yeterince ve gerektiği kadar ele alınmamıştır. Araştırma ilköğretimde okul binalarının etkili ve verimli bir şekilde kullanımını sistematik ve bilimsel bir çalışma çerçevesinde ele almaktadır.

Araştırmaya ilişkin teorik bilgiler toplamak amacıyla literatür taraması yapılmıştır. Bu taramada, 1991’de yapılmış olan “Ortaöğretimde Okul Binalarının Kullanım Etkililiği” adlı Nurettin Şimşek’ in yüksek lisans tezinden başka bu alanda yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. İşte bu çalışmamızın önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ilgililere ve ilgilenenlere yardımcı olacağına inanmaktayız.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma 1998-99 öğretim yılında Elazığ il merkezinde eğitim-öğretim faaliyetini yürüten ilköğretim okulları yöneticilerinin vereceği bilgilerle ve ilköğretim okul binaları kapasitelerinin zaman ve ergonomik açıdan kullanımlarının değerlendirilmesiyle sınırlıdır.

1.5. İlgili Araştırmalar

Araştırma konusu belirlendikten sonra kaynak taraması yapılmıştır. Tarama sonrasında “İlköğretimde okul binalarının zaman ve ergonomik açıdan kullanımı” konusu ile ilgili olan çalışmaların bir kaçına, aşağıda değinilmiştir.

Şimşek (1991)’in “Ortaöğretimde Okul Binalarının Kullanım Etkililiği” adlı tezinde ortaöğretimde okul binalarının zaman ve mekan boyutundan kullanımı ele alınmıştır. Araştırma için Ankara il merkezinde bulunan 110 okulun yöneticilerine anket uygulanmış, bu anketten 89’u geri dönmüş ve 84’ü de geçerli kabul edilmiştir. Verilerin çözümünde ise frekans ve yüzdeler kullanılmıştır. Okul binalarının okul dışındaki kurum, kuruluş ya da kişiler tarafından çok azı kullanıldığı, günlük ve yıllık kullanım süresinin kullanılmayan zamana göre az olduğu ve birimlerin kapasitenin üstünde kullanıldığı

belirtmiştir. Araştırmada, bina ve fiziki mekan yetersizliğinin giderilmesi için alternatif çözüm yollarının geliştirilip kullanılmadığı, artan öğrencilerin ihtiyacına cevap vermek için mevcut kapasitelerin daha da artırılma yoluna gidildiği vurgulanmıştır.

Araştırmada okul binalarının, öğrenciler dışında toplumun diğer kesimleri tarafından, onların çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak düzenlemeler yapılarak kullanılması, bazı mekanların, çeşitli okulların ortaklaşa kullanımına açık olması ve zaman olarak da kapalı olduğu sürelerde çeşitli şekillerde kullanılarak zaman, mekan ve maddi yararlar sağlanması önerilerinde bulunulmuştur.

Elitaş (1994) “Ankara İli İlköğretim Okulları İkinci Kademe Ev Ekonomisi Dersinde Atelyede Karşılaşılan Genel Çalışma Sorunlarının Saptanması” adlı çalışmada, kaliteli bir eğitim-öğretim için yeterli ve iyi bir altyapı, araç-gereçleri yeterli, tam donanımlı laboratuvar ve atelyeler, öğrenci sayısı düşük sınıfların olması gerektiğini belirtmiştir.

Ankete cevap veren 110 ilköğretim okulunun yüzde 23.6’sında atelye ve mutfak olmadığı, yüzde 32.7’sinde atelye ve mutfak bulunduğu, yüzde 43.6’sında ise atelye olduğu fakat mutfak olmadığı tesbit edilmiştir. Verilerin çoğuna göre atelye alanı ve atelyenin güvenliğinin yetersiz olduğu, verilerin yarısından fazlasında ise atelyelerde ısı, ışık, elektrik, sıhhi tesisat donanımının yetersizliği ve atelyelerin yarı yakınında öğrenci ihtiyacını giderecek sayı ve nitelikte araç-gerecin bulunmadığı saptanmıştır. Ev Ekonomisi gibi atelye derslerinde beklenen amaçlara ulaşılması, hazırlanan eğitim ortamının niteliğine bağlıdır. Fakat alınan sonuçlara göre ilköğretim okullarının çoğunda bu esaslara uygun eğitim ortamının olmadığı görülmüştür. Öğretmenlerin ancak yüzde 21.3’ünün Ev Ekonomisi programının hepsini işleyebildiklerini belirtmeleri, ilköğretim okullarında atelye, fiziki donanım ve düzeni ile araç-gereçlerin eksik olması nedeniyle, Ev Ekonomisi derslerinin amaçlarına ulaşamadığının bir göstergesi olduğu yorumuna neden olabildiğini ifade etmiştir.

Ev Ekonomisi atelyelerinin fiziki donanım ve düzeni ile araç-gereç eksiklerinin giderilerek, yeterli eğitim ortamının hazırlanması ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın ödenek ayırmasıyla beraber mahalli idarelerden ve çevreden destek sağlanmalıdır gibi önerilerinde bulunmuştur.

Bıldır (1995), “İlköğretim Okullarının Amaçlarına Ulaşma Derecesi – Çanakkale İli Örneği” çalışmada ilköğretimin çeşitli sorunlarına değinmiştir. Araç-gereç ve altyapının eksikliği sorunu genelde tüm okullarda özellikle de ilköğretim okullarında önemli boyutlara ulaşmıştır. Dersliklerin yetersizlikleri, laboratuvar, ışık, atelye, uygulama bahçesi ve spor salonu gibi birimlerin olmayışı ya da eksik olması eğitim ve

öğretimi olumsuz etkilemektedir. Araç-gereç ve gerekli malzemelerin olmayışı ya da yetersiz oluşu hedeflenen amaçlara ulaşmayı engellemekte, yaşayarak öğrenmediği için öğrencilerin edindiği bilgiler ezbere dayanmaktadır. Geleneksel eğitim anlayışının dışına çıkılamadığından, okul çevre ilişkisi iyi kurulamamakta, öğrenciye istedik davranışların kazandırılması zorlaşmakta ve öğrencilerin zamanının büyük bir kısmını okul dışında geçirdiği vurgulanmaktadır.

İlköğretim okullarında derslikler yeterli hale getirilerek, sınıf mevcutları ideal sayıya düşürülmeli, ayrıca laboratuvar, işlik, atelye, uygulama bahçesi ve spor salonu gibi birimler yapılmalıdır. Öğrencilerin yaşayarak öğrenmeleri için de araç-gereç ve gerekli malzemelerin yeterli ölçüde temin edilmesi gerekir. Okul çevre ilişkisini artırmak için radyo, televizyon gibi iletişim araçlarından yararlanılmalı, çeşitli önlemler alınarak öğrencilerin okulda kalma süreleri artırılmalı, boş zamanları değerlendireceği ve becerilerini geliştireceği alanlar sağlanmalı gibi önerilerde bulunmuştur.

Gültekin (1997)'in "Temel Eğitim İkinci Kademe İçin Alternatif Program Modelleri" adlı tezinde, temel eğitimle ilgili kavram ve tanımlara, temel eğitimin amaç, önem, görevine temel eğitimin neden 8 yıl olması gerektiğine, Dünya ve Avrupa ülkelerindeki temel eğitim sürelerine değinilmiştir. Türkiye'de ilkokullarda okullaşma oranı yüzde yüze yaklaşırken temel eğitim ikinci kademe olarak kabul edilen ortaokullarda okullaşma oranının düşük olma nedenlerine yer verilmiştir. Cumhuriyet'ten bu yana ülkemizdeki temel eğitimin 8 yıla çıkarma girişimlerine, programların birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar birbiriyle tutarlı olmasının gerekliliğine, beş yıllık kalkınma planlarındaki temel eğitim hedeflerine ve eğitim sistemindeki bazı fiziki mekanların yakın okullarla paylaşımının sağlayacağı yararlar üzerinde durulmuştur. Araştırmada, özellikle ikinci kademe öğrencileri mesleğe yöneltme ve çevre şartlarına göre geçerli beceriler kazandırma hedefine ulaşamadığı ve kalkınma planları, Milli Eğitim Şuralarında hedeflenen eğitim amaçlarına ulaşamadığı vurgulanmıştır.

Aşıcı (1999) "İlköğretim Uygulamasına Geçen Okullarda Ortaya Çıkan Problemler" adlı tezinde, ilköğretimin amaç, önem, ilkelerine ve uygulamadaki gelişmelere yer vermiştir. Çalışmasında, okul binaları ve fiziki birimlerinin 8 yıllık ilköğretime elverişli olmadığını, bir çok yönde eksiklerin bulunduğu ve bu eksiklikler giderildikten sonra 8 yıllık ilköğretime geçilmesinin doğru olacağını vurgulamıştır. İlköğretim okullarında öğrenci ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirilecek, meslek seçimine yardımcı olacak bir mesleki danışmanın ve bellek uzmanının olmadığını belirtmiştir. Eğitim ortamlarını oluşturan mekan, araç-gereç ve donanımın yetersizliği eğitim gören öğrencilerin, belirlenen eğitim hedefleri doğrultusunda yetiştirilmesini engelleyeceğini,

bu nedenle iyi bir öğrenme-öğretme işleminin gerçekleşmeyeceğini ifade etmiştir. İlköğretimde dersliğin tek eğitim yeri olmadığını, bunun yanında işlikler, laboratuvar, uygulama bahçesi, kütüphane gibi birimlerin de beraber düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Fiziki yapısı yetersiz olan ilk okulun veya orta okulun, dönüştürme yoluyla ilköğretim okulu yapıldığını, bunun da yapılan eğitim-öğretimin verimini düşürdüğünü vurgulamıştır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Araştırma Modeli

Araştırma için önce literatür taraması yapılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen bilgilerden hareket edilerek okul binalarının kullanımıyla ilgili uygulamalar sergilenmeye ve ülkemizde ilköğretimde okul binalarının kullanımı ile ilgili özellikler yansıtılmaya çalışılmıştır. Varılan sonuçların ne kadarının uygulandığını belirlemek amacıyla 1998-1999 öğretim yılında Elazığ il merkezinde bulunan ilköğretim okullarının yöneticilerine yönelik anket geliştirilmiş, uygulanmış ve yorumlanmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 1998-99 öğretim yılında Elazığ il genelinde bulunan ilköğretim okullarının yöneticileri oluşturmaktadır. Örneklemine ise aynı öğretim yılında Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren 57 ilköğretim okulunun yöneticileri oluşturmaktadır.

Veri toplama aracı olan anket, belirtilen okulların müdür ve müdür yardımcılarında birine, araştırmacı tarafından teslim edilmiş ve yine araştırmacı tarafından toplanmıştır.

Araştırmada belirlenen okulların tamamına ve yöneticilerin de 110'una anket uygulanmıştır. Okullardan % 96,5'inin, yöneticilerden % 96,4'ünün anketi geçerli, yine okulların % 3,5'inin ve yöneticilerin % 3,6'sının anketi geçersiz sayılmıştır. Verilerin yorumlanmasında kullanılan 106 anket (% 96,4'), örneklemin çok büyük ve önemli bir kısmını kapsamaktadır.

2.3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada okul binalarının kullanılmasına ait kuramsal bilgiler literatür taramasıyla toplanmıştır. İkinci aşama ise literatür taramasından ve ilgili uzman görüş ve düşüncelerinden faydalanılarak günümüzdeki okulların kullanım durumunu belirlemek amacıyla anket hazırlanmıştır. Bu anket formu örneklemdaki okulların müdür ve müdür yardımcılarında birisine valilikten uygulama izni alındıktan sonra verilmiştir. Uygulama

57 okuldan 110 yöneticiye araştırmacı tarafından dağıtılmış ve yine araştırmacı tarafından toplanılmıştır. Bir örneği ekler kısmında sunulan anket formu kapalı uçlu, çoktan seçmeli ve açık uçlu sorulardan oluşmuştur.

2.4.Verilerin Çözümü Ve Yorumlanması

Uygulanan anketler toplandıktan sonra geçerli ve geçersiz sayılan anketler ayrılmıştır. Geçersiz sayılan anketler, yöneticilerin cevaplamadığı anketlerdir. Geçerli sayılan anketlerde yöneticilerin vermiş olduğu cevaplar kodlama yöntemiyle kodlanarak bilgisayarda SPSS programına geçilmiştir. Bu programla ilgili verilerin istatistik sonuçları alınıp uzmanla beraber incelendiğinde verilerin çözümünde, sadece frekans (F) ve yüzde (%) olarak istatistiksel yöntemlerin kullanılmasını gerektirdiği sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, veriler frekans ve yüzdesi alınarak çözümlenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırma verilerinin analizi ile ilgili işlemler, araştırmacı tarafından yapılmıştır. Analiz sonucu elde edilen veriler, uygun biçimde tabloladıştırılarak araştırmanın amaçları doğrultusunda yorumlanmıştır.

3. BULGU ve ÖNERİLER

Elde edilen bulguların özeti aşağıda sıralanmıştır.

1. Okulların % 1.8'i tekli (normal) öğretim yaparken % 98.2'si ikili öğretim yapmaktadır. Yine okullardan % 1.8'i ilkokul olarak hizmet verirken, % 98.2'si ilköğretime geçmiştir.
2. Okulların % 92.5'i sadece örgün eğitim için kullanılmakta yani öğrencilerden başka toplumun diğer kesimleri tarafından kullanılmamaktadır. Buna karşın % 4.7'si yaygın eğitim ve % 0.9'unun da bahçesi otopark/otopazarı olarak kullanılmaktadır.
3. Sınıflardaki öğrenci kapasitesi ideal kapasitenin çok üstüne çıktığı ve bir öğrenciye 2 m2 alan ve 6 m3 hava düşmesi gerekirken, ancak 0.7 m2 alanın düştüğü saptanmıştır.
4. Okulların genelinin % 32.7'sinde çeşitli birimlerin olmadığı, % 67.3'ünde gerekli birimlerin bulunduğu ancak mevcudun fazlalığı nedeniyle yeterli olmadığı görölmüştür.
5. Okulların hiçbirinde lisan laboratuvarının bulunmadığı, beşinde bilgisayar ve 29'unda ise Fen laboratuvarının bulunduğu görölmüştür. Laboratuvarı olmayan okulların 16'sının bu ihtiyacını hiç bir yerden karşılayamazken, ikisinin yakın okullardan ve yedisinin İl Eğitim Araçları Merkezi'nden karşıladığı saptanmıştır. Laboratuvardaki araç-gereçlerin yetersizliğini okulların % 51.5'i hiçbir yerden karşılayamazken, % 48.5'i İl Eğitim Araçları Merkezi'nden karşıladığı belirtilmiştir. Araç odasındaki yetersizlikleri ise okulların % 60.9'u hiçbir yerden karşılayamazken, % 31.3'ü İl Eğitim Araçları Merkezi'nden ve % 7.8'i de yakın okullardan karşıladığını belirtmiştir.

6. Okulların 20'sinde çok amaçlı salonun bulunduğu ve hepsinin de bu salonu spor yapma amacıyla kullandığı, 16'sının konferans ve folklor/çeşitli oyunları sergilediği, 15'inin toplantıları bu salonda yaptığı ve 11'inin sergi düzenlediği anlaşılmıştır. Yine okulların 27'si toplantı için sınıfları kullanırken, 13'ü de öğretmenler odasını kullanmıştır. Okulların 29'u sergi düzenlemezen, 26'sının düzenlediği ve bunun için 11 okulun çok amaçlı salonu, 10 okulun koridoru ve beş okulun da sınıfı kullandığı görülmüştür.
7. Okulların % 48.3'ünde anasınıfı için ayrı wc-lavabolar bulunurken, %51.7'sinde olmadığı saptanmıştır.
8. Okulların sadece birinde hem rehberlik hem de bilgisayar uzmanının bulunduğu, diğerlerine ise uzmanın bulunmadığı görülmüştür. Her öğretmen ve uzman için bir oda olsun diyen yöneticilerin oranı % 85.7 iken olmasın diyenler % 14.3'tür. bunun için okulun imkanı yeterli diyenler % 3.3 iken, yetersiz diyenlerin ise % 96.7 olduğu belirtilmiştir.
9. Ergonomik açıdan bakıldığında okullarda kullanılan sıraların % 92.5'inin öğrencilerin vücut ölçülerine göre değişik ölçülerde olmadığı, % 7.5'inin ise değişik ölçülerde olduğu saptanmıştır. Yine kantinlerde kullanılan aletlerin % 76.7'sinin öğrencilerin vücut ölçülerine uygun olmadığı, % 23.3'ünün uygun olduğu görülmüştür. Lavabo ölçülerinin uygunluğuna bakıldığında, lavaboların % 77.4'ünün ölçüleri birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar ki öğrencilerin vücut ölçüsüne göre değişik ölçülerde olmadığı ancak % 22.6'sının bu sınıflardaki öğrencilerin kullanımına uygun olduğu belirlenmiştir.
10. Tüm birimlere bakıldığında ergonomik açıdan yetersiz olarak en fazla akustik düzen, renk uyumu ve havalandırmanın olduğu, ayrıca wc/lavabolarda da temizlik ve havalandırmanın olduğu saptanmıştır.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

4.1 Sonuçlar

Elde edilen bulgular ışığında varılan sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

1. Yapılan araştırmaya göre; okulların hemen hepsinin ilköğretime geçtiği ve ikili öğretim yaptığı, okulların öğrenciler dışında toplumun diğer kesimleri tarafından kullanılmadığı görülmüştür. Gelişmiş ülkelerdeki okul binalarının öğrenciler dışında, toplumun diğer kesimleri tarafından çeşitli şekillerde kullanıldığı halde ülkemizde bu kullanımın yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. İlköğretim uygulamasına yeni geçilmesi nedeniyle öğrenci sayıları hızla artmakta, mevcut bina ve uygulamaların bu öğrencilerin taleplerini yeterli bir şekilde karşılayamayacağı ve alternatif çözüm yolları geliştirilemezse sorunun giderek artacağı kaçınılmazdır. Okulun birimleri genellikle ideal kapasitenin üstünde kullanılmakta, öğrenci artışı nedeniyle kapasitelerin daha da zorlanacağı anlaşılmaktadır. Okul binaları ve fiziki birimlerin kullanım süreleri ortalama olarak yılda 190 gündür, buna karşın 175.6 gün ise hiçbir şekilde kullanılmamaktadır. Günde ortalama kullanım süresi 10.8 saat, kullanılmadığı süre de 13.2 saattir. Okullar ikili öğretim yaptığı halde, yani günde iki kez kullanıldığı halde yine kullanılan süre kullanılmayan süreden azdır. Yine ikili öğretim yaptığı halde sınıflarda öğrenci mevcudu kapasitenin üstünde ve sıralarda genelde üçer kişi oturmaktadır. Öğrenci bazında düşünüldüğünde ikili öğretim nedeniyle bir

İlköğretim Okul Binalarının Kullanım Durumu...

- öğrencinin günün sadece 1/5'ini okulda geçirdiği anlaşılmaktadır.
2. Genel olarak okulların 1/3'ünde çeşitli birimler yoktur. Bazı birimler de diğer birimlerin yerine kullanılmaktadır. Okulların hiç birinde lisan laboratuvarı yoktur. Bilgisayar laboratuvarı ise okulların 1/8'inde bulunurken, fen laboratuvarı da yarısında bulunmaktadır. Ancak araç odası ve laboratuvardaki yetersizliği okulların yarısından fazlası hiçbir yerden rehberlik ve bilgisayar uzmanı bulunmakta, diğerlerinde hiçbir uzman bulunmamaktadır. Aynı zamanda bazı branşlarda da branş öğretmeni sıkıntısı çekildiği vurgulanmaktadır.
 3. Okulların 1/3'ünde çok amaçlı salonun bulunduğu ve bu salonda genelde spor yapıldığı, çok azında folklor ve çeşitli oyunların sergilendiği ve 1/5'inde ise el becerisi sergilerinin düzenlendiği saptanmıştır. Okulların yarısından fazlası sergi düzenlemekte, düzenleyenler ise genellikle sergi için koridor veya sınıfları kullanmaktadır. Yine okulların yarısından fazlası toplantı için sınıfları kullanmaktadır.
 4. Eğitimin kalitesini arttırmak için yeterli şekilde binalar yapılarak tekli (normal) öğretim imkanı sağlanmalı ve mevcut okul birimleri çeşitli şekillerde halkın kullanımına açılmalıdır. Binalardan kapalı olduğu 175.6 gün çeşitli şekillerde yararlanılmalıdır. Örneğin yerine göre, bahçelerin çay bahçesi, otopark veya çevredeki halkın boş zamanını değerlendirilmede kullanımı ya da okulların boş zamanlarında özel veya tüzel kişi ve kuruluşların seminer, toplantı, hizmetiçi eğitim vb gibi ihtiyaçlarında kullanılması sağlanmalıdır. Öğrencilerin daha iyi eğitim alabilmeleri için birimler, özellikle de derslikler ideal kapasitesinin üstünde kullanılmamalı ve sıralarda üçer-dörder öğrenci oturtulmamalıdır. Yeni okul binaları inşa edilirken çeşitli uzmanların (mimar, eğitimci, çocuk gelişimci, doktor, davranış bilimci) görüşü alınmalıdır.
 5. Yöneticilerin hemen hepsi her öğretmen ve uzman için ayrı odanın bulunması gerektiğini belirtmiştir. Ancak bunun için okulların tamamına yakınının mekan imkanı yoktur. Ayrıca okulların çoğunda anasınıfı için ayrı wc ve lavabolar bulunmamaktadır.
 6. Ergonomik açıdan sıra ve altlıkların ölçülerinin okulların tamamına yakınında öğrenci vücut ölçülerine uygun olmadığı, çok azında da uygun olduğu belirtilmiştir. Kullanılan araç ve aletler kantinlerin büyük çoğunluğunda her öğrencinin rahat kullanımı için değişik ölçülerde değil, sabit ölçülerde olduğu, yine laboratuvarların çoğunda dördüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar öğrencilerin rahat kullanımı için değişik ölçülerde olmayıp belli bir ölçüde olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak bütün birimlerde ergonomik açıdan en fazla yetersiz olan akustik düzen, renk uyumu ve havalandırma. En fazla yeterli olanlar ise ışık ve ısıdır. Çok amaçlı salon, idari odalar ve öğretmen odasında ise mekan kullanımının yetersizliği, araç odası ve kantinde mekan kullanımıyla birlikte araç - gereçlerin yetersiz olduğu, wc ve lavabolarda da temizlik, ısı ve havalandırmanın diğerlerine oranla daha fazla yetersiz olduğu saptanmıştır. Bazı birimlerde kullanılan malzemelerin birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar öğrencilerin vücut ölçülerine göre değişik ölçülerde olmadığı, belli bir ölçüde sabit olduğu ve ergonomik açıdan uygun olmadığı belirlenmiştir.

4.2. Öneriler

1. Personel eksikliğini giderilmesi, branş öğretmenlerinin atanması ve rehberlik, bilgisayar, eğitim uzmanının en az her okulda birer tane olması sağlanarak, bu uzmanların görüşleri yönünde eğitim faaliyetlerine yön verilmesi gerekmektedir. Çeşitli yollardan okullardaki fiziki birim eksiklikleri giderilmeli, laboratuvar, kütüphane, çok amaçlı salon, araç odası gibi birimleri olmayan okullara bu birimler sağlanmalıdır. Birim eksiklikleri giderilerek bazı birimlerin yerine diğer birimler kullanılmamalıdır. Okulların bazı birimlerindeki araç – gereç eksiklikleri (laboratuvar, araç odası vb.) giderilmeli, eğer eksik araç – gereçlerin alınma imkanı yok ise İl Eğitim Araçları Merkezi'nden gerektiğinde temin edilmelidir. Çeşitli atelyeler yapılarak gerekli alet ve makinalarla donatılıp ilgili derslerde kullanılmalı. Öğrencilerin ihtiyacına yetecek şekilde bulundurulmalı, okullarda öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılayacak kadar spor tesisleri, alet ve araç-gereçleri bulundurulmalıdır.
2. Sosyal faaliyetlere önem verilerek, çocukların özel ilgi ve yeteneklerinin ortaya çıkmasına ve gelişmesine katkıda bulunulmalıdır. Çeşitli sergiler düzenleyerek öğrencilerin kendi ve arkadaşlarının el becerilerini görüp incelemesine imkan sağlanarak bu tür faaliyetlere istek ve motivasyon artırılmalıdır. Yapılan toplantılar için derslikler değil, çok amaçlı salon kullanılmalıdır. İlk veya ortaokul binalarında ilköğretim uygulamasına geçilirken altyapının yeterli olmasına bakılmalı, yetersiz ise çeşitli yollarla yeterli altyapı temin edilerek ilköğretime geçilmelidir.
3. Öğretmenlerin ve uzmanların alanlarıyla ilgili kaynakları inceleyip derslerine daha iyi hazırlanabilmeleri ve eğitim-öğretimin kalitesi için okullarda her öğretmen ya da uzman için birer oda imkanı sağlanmalıdır. Ayrıca anasınıfları için okullara yeteri kadar wc ve lavabolar öğrencilerin vücut ölçülerine uygun olarak yapılmalıdır.
4. Eğitim ortamlarının düzenlenmesinde ergonomik verilerden olabildiği ölçüde yararlanılmalıdır. Özellikle öğrencilerin dersliklerde kullandığı sıra ve altlıklarının ölçüleri, öğrenci vücut ölçülerine uygun olmalı, bu ölçülerin uygunluğuna önem verilmelidir. Kantin, kütüphane ve laboratuvarında bulunan masa, sandalye, tabure, tezgah vb. malzemelerin değişik öğrenci ölçülerine uygun şekilde olması, lavabolarının ölçülerinin de birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar öğrencilerin rahat kullanımını için değişik yüksekliklerde olmalıdır.
5. Eğitimin verimini arttırmak için bütün birimlerde akustik düzenin, renk uyumunun, havalandırma, ısı, ışık ve mekan kullanımının yeterli ölçüde olmalıdır. Özellikle sınıflarda, laboratuvar, araç odası, kütüphane, wc ve lavabolarda havalandırmanın, temizliğin, çok amaçlı salon, öğretmen odası ve kantinlerde mekan kullanımını ve temizliğin, wc-lavabolarda da temizlik, su-sabunun yeterli olmasına dikkat edilmelidir.

KAYNAKLAR

- Akın, G. (1998). İlköğretim Sıra ve Altlıklarının Ergonomik Tasarımında Antropometrik Veriler. Ankara: 6. Ergonomi Kongresi, 27-29 Mayıs. Ergonomi ve Yaşam Kalitesi Bildirileri. (M.P.M. Yayınları, No: 662).
- Alkan, C. (1983). Eğitimde Ergonomi. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi Cilt: 16. Sayı: 1 s.s. 197-207.
- Alkan, C. (1992). Eğitim Ortamlarının Düzenlenmesi. (Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. Yayın No: 168). Ankara: A.Ü. Basımevi.
- Alkan, C. (1995). Eğitim Teknolojisi. Ankara: Atilla Kitabevi.
- Aşıcı, H. (1999). İlköğretim Uygulamasına Geçilen Okullarda Ortaya Çıkan Problemler. (Yüksek Lisans Tezi No: 522). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bıldır, C. (1995). İlköğretim Okullarının Amacına Ulaşma Derecesi – Çanakkale İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TODAİE Yayını.
- Elitaş, M. (1994). Ankara İli İlköğretim Okulları İkinci Kademe Ev Ekonomisi Dersinde Atelyede Karşılaşılan Genel Çalışma Sorunlarının Saptanması. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: G.Ü. Mesleki Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri ve Eğitim Teknolojisi Bölümü.
- Gültekin, M. (1997). İkinci Kademe İçin Alternatif Program Modelleri. Doktora Tezi, No: 171. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayış, B. (1989). İlköğretim Donanımlarının Tasarımında Antropometrik Verilerin Önemi. Ankara: 2. Ulusal Ergonomi Kongresi. M.P.M Yayınları No: 379.
- Kayış, B. (1987). İlköğretim Yapılarına Yönelik Donanımların Ergonomik Tasarımı. Ankara: 1.Ulusal Ergonomi Kongresi: M.P.M Yayınları No: 372.
- Küçükahmet, L. (1989). Okul Binalarının Eğitimsel Kullanımı. Ankara: Çağdaş Eğitim. Yıl: 11, Sayı:113, s.s. 9-14
- Özbilgin, L. (1986). Okula Ergonomik Yaklaşım (Okul Ergonomisi). Ankara: Eğitim ve Bilim Dergisi. Cilt: 10 Sayı: 60, s.s. 28-33
- Şimşek, N. (1991). Ortaöğretimde Okul Binalarının Kullanım Etkinliği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 275-285, ELAZIĞ-2002

MODÜLER ÖĞRETİME İLİŞKİN BİR TUTUM ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK ve GÜVENİRLİĞİ

*Validity and Reliability of An Attitude Scale on Modular Teaching
Approach*

M.Nuri GÖMLEKSİZ*

Özet

Bu çalışmada öğrencilerin İngilizce dersinde uygulanan modüler öğretim yaklaşımına ilişkin görüş ve tutumlarını ölçecek geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. Bunun için beşli Likert tipi “Modüler Öğretimi Değerlendirmeye İlişkin Tutum Ölçeği” geliştirilmiştir. Ölçek geliştirilirken ilgili literatürden, öğrenci görüşlerinden ve uzman yargısından yararlanılmıştır. Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi birinci sınıflarda okuyan ve İngilizce dersinin modüler öğretim yaklaşımına göre işlendiği öğrencilerden elde edilen veriler faktör analizi yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, 29’u olumlu, 7’si olumsuz toplam 36 madde seçilmiş ve ölçeğin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .94 olarak bulunmuştur. Ölçek altı alt boyuta ayrılmış ve her bir alt boyutun güvenirlik katsayısı da .70’in üzerinde belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tutum Ölçeği, Modüler Öğretim, Geçerlik, Güvenirlik

Abstract

In this study it was aimed to develop a valid and reliable a Likert type attitude scale to measure the ideas and attitudes of the students on modular teaching approach used in English classes. While developing the scale, related literature was searched, students’ opinions were asked and experts’ ideas were benefited. The data were obtained from the first-year students studying at the faculty of Technical Education in Fırat University in 1997-1998 academic year. The subjects of the study were chosen among the students who took English course designed and conducted according to the rules of modular teaching approach. The data were analyzed and evaluated by using factor analysis. In statistical analysis 36 items were chosen for the second analysis. There are 29 positive, 7 negative attitude items in the scale. Cronbach Alpha reliability coefficient of the scale was found as .94. There are six sub-scales in the scale and reliability coefficient of each sub-scale was found .70 and above .70.

Key Words: Attitude Scale, Modular Teaching, Validity, Reliability

* Yrd.Doç.Dr. Fırat Üni. Eğitim Fak. Elazığ.

GİRİŞ

21.yüzyıl artan bilgi akışına tanık olmaktadır. Yeni yüzyılda bilgi akışı hızla artacaktır. Bilimsel ve teknolojik bilgi her 5.5 yılda bir ikiye katlanmaktadır ve yakın gelecekte 20 ayda bir katlanacaktır. Bilginin hızlı artışı, içeriğin geleneksel yapısını etkilemektedir. Öğrencilerin kritik düşünme, karar verme, problem çözme ve iletişim becerilerini kazandırması gerekmektedir. Önümüzdeki yıllarda insanların gereksinim duyacakları bilgiyi tahmin edemediğimiz için, yapabileceğimiz en iyi şey öğrencilere iyi çalışma becerilerini kazandırmak, karar vermek için bilgiye nasıl ulaşabileceklerini göstermektir. Gelecekte bilgiyi bilmek kadar, onu araştırma ve bulma yeteneğini insanlara öğretmek de önemli olacaktır. (Tetenbaum, and Mulkeen, 1989: 624).

Globalleşme sürecinde kaçınılmaz bir hale gelen yabancı bir dil bilme ve öğrenme, Ülkemizin de eğitim programlarında önemli bir yer tutmaktadır. Bilgiye ulaşmada sınırların kalktığı ve bilginin hızla iletildiği bu dönemde, bilgiyi edinmek için yabancı bir dil bilme kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Globalleşme sürecinde bilgi alışverişinde bulunmada en önemli araç en az bir yabancı dil bilmektir.

Globalleşme her alanda olduğu gibi ülkeleri eğitim alanında da köklü değişikliklere gitmeye zorlamakta ve eğitim gören bireylerini yeni koşullara uyumlu hale getirmeye yönlendirmektedir. Bu noktada giderek küçülen dünyada ortak bir iletişim diline doğru yönelme söz konusudur. “Bütünleşme çabaları uluslararası ilişkiler düzeyinde ülkeleri ortak bir dile doğru, bir dünya diline doğru sürüklemektedir. Bu yüzden yabancı dil öğretimi ülkelerin eğitim ve öğretim programlarında hatta programların seviyesini belirlemede önemli bir unsur haline gelmiş, özellikle üniversite eğitimi alan öğrenciler için kaçınılmaz olmuştur” (Oğuz, 2001:141).

Üniversite eğitimi alanlar için yabancı dil öğrenmenin kaçınılmaz bir durum olması, eğitim programlarında yabancı dil öğretimine önemli düzeyde yer verilmesine yol açmaktadır. Eğitim programları, okullarda öğrenme-öğretme süreçlerini tüm boyutlarıyla ortaya koyar. “Genel anlamda bir eğitim programı, öğrenme-öğretme etkinliklerini içeren bir plandır. Bu programın deseni, gerçekleştirilecek amaçlar, yönetim ve öğretim kadrosu, öğrenme-öğretme süreçleri, öğrenci, öğrenme-öğretme ortamı gibi öğeleri içermektedir” (Alkan, 1991: 11). Bu öğeler birbiriyle paralel işe koşulduğu zaman bireylerde istenilen davranışların kazandırılması daha kolay olacaktır. Ancak bu noktada ciddi sorunların yaşandığı da bilinmektedir.

Eğitime ilişkin sorunların çözümü konusunda yapılan girişimler ve öneriler incelendiğinde, önce bunların eğitim süreçlerinin temel öğelerinin tümü ile ilgili olduğu

dikkati çekmektedir. İkinci olarak, her bir sorun ve öğeye ilişkin konuda birden fazla çözüm ve önerinin geliştirildiği görülmektedir” (Alkan, 1987: 8).

Öğrenme-öğretme süreçlerinde amaçlara ulaşamamada gerek sınıflarda kullanılan yöntem-teknik düzeyinde gerekse bunları uygulayan öğretmen düzeyinde sorunlar bulunmaktadır. Küçükahmet (1987) tarafından üniversite öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada, öğrencilerin önemli bir kısmı (dörtte üçü) öğretmenlerinin öğrettikleri konuları anlamlı ve ilginç hale getirmediklerini, yarısına yakını (%45’i) öğretmenlerinin öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını tam olarak anlamadıklarını, beşte biri (%22’si) de okulun ilk birkaç gününden sonra derslere olan ilgilerini kaybettiklerini ifade etmişlerdir. Bu araştırma öğretmenlerin öğrencilerin ilgi, istek ve ihtiyaçlarını yeterince gözönünde bulundurmadıklarını göstermektedir. Bu durum da amaçlara ulaşmayı engelleyen ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öğrencilerin ortaya konan amaçlara ulaşmalarını sağlamada duyuşsal boyutun zaman zaman yeterince gözönünde bulundurulmadığı gözlenmektedir. Bir programı uygulamaya başlamadan önce öğrencinin bilişsel olarak hazırbulunuşluğunun belirlenmesi kadar duyuşsal özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bakımdan öğrencinin öğrenmeye karşı tutumunun hangi düzeyde olduğu bilinmelidir. Tutum “en geniş anlamıyla bireyin psikolojik bir değer içeren bir nesne veya konular karşısında vaziyet alma biçimidir” (Tolan, 1985: 383-384). Bu vaziyet alma biçimi olumlu veya olumsuz yönde gelişebilir. Bir başka deyişle tutum bir konu hakkında olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmede bulunmak demektir. Tutumun olumsuz olması halinde ortaya konan amaçlara ulaşmada ciddi zorluklar yaşanabilmektedir.

Öğrencilerin tutumlarını değiştirmede sınıf ortamında kullanılan çeşitli öğretim yöntem ve teknikleri etkili olabilmektedir. Öğrencilerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilecek sınıf içi uygulamaları, yeterli düzeyde güdülenmiş olmaları öğrenme ortamını daha cazip hale getirecek ve öğrenme etkinliklerine öğrenci katılımı daha etkin bir şekilde sağlanacaktır. Yabancı dil öğrenmede ilk basamağın dili öğrenmeye karşı duyulan ilgi ve istek olduğu düşünüldüğünde, yabancı dil derslerinde tutumların önemi daha iyi görülecektir. Bireysel öğrenme yaklaşımı olan modüler öğretimde öğrencilerin öğrenme hızına uygun, ensek ve zenginleştirilmiş bir öğrenme ortamı hazırlanmaktadır. Böylece her bir öğrenci kendi bireysel öğrenme hızına göre ilerleyebilmekte, istediği konuya istediği kadar çalışabilmekte ve kendi kendini değerlendirme imkan ve fırsatını bulabilmektedir.

Modüler öğretim uygulamasının değerlendirilmesine ilişkin bir araştırma Taşpınar (1997) tarafından Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi’nde okuyan öğrenciler

üzerinde yapılmıştır. Araştırmacı tarafından modüler öğretime ilişkin 29 maddelik bir tutum ölçeği geliştirilmiştir. 8 alt boyuttan oluşan ölçeğin bütün olarak Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı .88 olarak bulunurken, alt boyutların güvenirlik katsayıları da .61 ile .79 arasında değişmektedir. Araştırma sonucunda öğrencilerin modüler öğretim yaklaşımını benimsedikleri ve bu tür bir uygulamayı daha zengin ve esnek bir öğrenme ortamı olarak buldukları belirlenmiştir.

Yabancı dil öğretmenleri de yeni yönelimlerin hız kazandığı 21. yüzyılda öğrencilerine daha esnek ve zengin öğrenme ortamları sağlamak zorundadırlar. Yaşam boyu eğitim anlayışının benimsendiği böyle bir dönemde yabancı dil öğretmenlerinin ilköğretimden başlayarak 70'li yaşlara kadar değişen düzeyde her türlü yaş basamağında bulunan öğrencileri bulunmaktadır. Bunların öğrenme biçimleri gözönünde bulundurulup, öğrenme ortamı esnekleştirilmelidir. Modüler öğretim yöntemi ile daha esnek ortamlar sağlanmakta ve her yaşta öğrencinin ilgi, istek ve beklentilerine cevap verilmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, modüler öğretim yaklaşımının uygulandığı üniversite öğrencilerinin modüler öğretime, buna ilişkin öğrenme ortamına ve modüler materyallere yönelik tutum ve düşüncelerini ölçebilecek güvenilir ve geçerli bir araç geliştirmektir.

Sınırlılıklar

Araştırma kapsadığı alan ve yararlandığı veriler açısından aşağıdaki boyutlarla sınırlandırılmıştır:

1. Modüler öğretim yaklaşımının değerlendirilmesi amacıyla geliştirilen 36 maddelik tutum ölçeği ve
2. Araştırma kapsamında bulundurulmuş 220 öğrenci ile sınırlandırılmıştır.

Sayıtlılar

Araştırma ile aşağıdaki sayıtlılardan hareket edilmiştir:

3. Araştırma kapsamında bulunan öğrencilerin ölçekteki tutum cümlelerine verdikleri cevaplar kendi düşünce ve tutumlarını doğru bir şekilde yansıtmaktadır.
4. Öğrencilerin görüşlerini almak üzere hazırlanan ölçek, araştırmanın amacına hizmet edecek niteliktedir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 1997-1998 eğitim-öğretim yılı bahar yarıyılında Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi birinci sınıflarında okuyan tüm birinci ve ikinci

öğretim öğrencileridir. Araştırma evreninde 550 öğrenci bulunmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise evrende bulunan sınıflar arasında modüler öğretimin uygulandığı sınıflarda bulunan 220 öğrenciden oluşmaktadır.

Ölçme Aracının Geliştirilmesi

Ölçek geliştirme çalışmaları birkaç aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak öğrencilerin modüler öğretime ilişkin duygu ve düşünceleri alınmıştır. Bu duygu ve düşünceler doğrultusunda bir madde havuzu oluşturulmuştur. Madde havuzunda toplanan 60 tutum cümlesi uzmanların görüş ve değerlendirmelerine sunulmuştur. Uzmanlar tarafından incelenen ve gözden geçirilen ilk proto-tip ölçek, 60 maddeden oluşan 5'li Likert tipindedir. Ölçekte Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kısmen Katılıyorum, Katılmıyorum ve Hiç Katılmıyorum biçiminde görüş içeren beş seçenek verilmiş ve öğrencilerden bu görüşler arasında kendilerine en uygun olan birini seçmeleri istenmiştir.

Ölçekte bulunan maddelerin 37'si olumlu, 23'ü olumsuz tutum ve düşünceleri yansıtmaktadır. Olumlu ifadeli maddeler "Kesinlikle Katılıyorum" seçeneğinden başlayarak 5, 4, 3, 2, 1 şeklinde puanlanırken, olumsuz ifadeli maddeler ters yönde işleyecek şekilde 1, 2, 3, 4, 5 olarak puanlanmıştır. Likert tipi tutum ölçeklerinde "kişilerin tutumu, maddelere verilen puanların toplamı ile hesaplandığından" (Rıza, 1996: 100), olumlu ve olumsuz tutum maddelerine verilen cevaplar bu tür bir farklı puanlama ile değerlendirilmektedir. Ölçek yukarıda belirtilen çalışma grubuna uygulanarak geçerli ve güvenilir bir araç geliştirilmeye çalışılmıştır.

Verilerin Analizi

Öğrencilerden derlenen veriler bilgisayar paket program SPSS (Statistical Package for Social Sciences) kullanılarak analiz edilmiştir. İlgili literatür, uzman kanısı ve öğrenci görüşlerinden yararlanılarak oluşturulan 60 maddelik ölçeğin faktöryel geçerliği için faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla, faktör analizi yöntemlerinden döndürülmemiş ve asal eksenlere göre döndürülmüş (varimax rotated) temel bileşenler analizinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre faktör yükü 0.35 ve 0.35'den büyük olanlar ikinci analiz için seçilmiş ve toplam 36 madde işler durumda gözükmiştir. Ayrıca, ölçeğin geçerliğini belirlemek için de bu yöntemlerden ve uzman kanısından yararlanılmıştır.

BULGULAR ve YORUM

Elde edilen 36 maddenin birbirinden bağımsız anlamlı faktörlere ayrılıp ayrılmadığının belirlenmesi amacıyla asal eksenlere göre döndürülmüş temel bileşenler

analizi kullanılmıştır. Ölçeğe ilişkin yapılan faktör analizi işlemlerinin sonucunda 6 faktör belirlenmiştir. Buna göre 6 madde 1. faktörde, 7 madde 2. faktörde, 6 madde 3. faktörde, 5 madde 4. faktörde, 7 madde 5. faktörde, 5 madde de 6. faktörde toplanmıştır. Tablo 1’de MÖTÖ’ye ait maddelere ilişkin her bir faktör ve bu faktörlere yüklenen faktör yükleri bulunmaktadır.

Tablo 1: Modüler Öğretimi Değerlendirmeye İlişkin Tutum Ölçeğinin Asal Eksenlere Göre Döndürülmüş Temel Bileşenler Analiz Yöntemindeki Maddelerin Faktör Yükleri

Madde No	Madde Çeşidi*	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4	Faktör 5	Faktör 6
1	+	.59					
4	+	.65					
6	-	.63					
7	+	.45					
9	+	.53					
11	+	.63					
2	+		.60				
14	+		.43				
16	+		.46				
20	+		.50				
25	+		.56				
26	-		.49				
33	+		.58				
3	+			.60			
5	+			.52			
13	-			.35			
29	+			.43			
30	+			.67			
35	+			.66			
8	+				.44		
24	+				.70		
28	+				.68		
31	+				.64		
36	-				.35		
12	+					.41	
15	+					.41	
17	-					.63	
21	-					.44	
23	+					.67	
27	+					.56	
32	+					.67	
10	-						.49
18	+						.61
19	+						.67
22	+						.74
34	+						.66

*+ : Olumlu cümleler

- : Olumsuz cümleler

Tablo 1'deki bulgular dikkatle incelendiğinde bütün olarak tutum ölçeğinin faktör yüklerinin .35 ile .74 arasında değiştiği görülmektedir. Her bir alt bölümün faktör yükleri ayrı ayrı incelendiğinde Faktör 1'in faktör yükleri .45 ile .65, Faktör 2'nin faktör yükleri .43 ile .60, Faktör 3'ün faktör yükleri .35 ile .67 arasında değişirken, Faktör 4'ün faktör yükleri .35 ile .70, Faktör 5'in faktör yükleri .41 ile .67, Faktör 6'nın faktör yükleri ise .49 ile .74 arasında değişmektedir.

Belirlenen bu faktörlere anlamlı isimler verilmeye çalışılmıştır. Buna göre 1. faktör öğrenme paketlerine ilişkin düşünceleri, 2. faktör modüllerin içeriği ile ilgili görüşleri, 3. faktör Öğrenme Kaynakları Merkezi'ne yönelik görüş ve düşünceleri, 4. faktör modüler öğretim yaklaşımı ile geleneksel yöntemle ait tutumları, 5. faktör modüllerin öğrenmeye katkısı ve değerlendirme boyutuna ilişkin tutum ve davranışları, 6. faktör ise modüllerin biçimsel özelliklerine yönelik görüşleri ifade etmektedir. Sonuç olarak ölçek, modüler öğretim yaklaşımı ve geleneksel yöntemle ilişkin 29'u olumlu, 7'si olumsuz olmak üzere toplam 36 tutum maddesinden oluşmaktadır.

Ölçeğin uygulanması ile elde edilen puanların güvenilirliği Cronbach Alpha güvenilirlik formülü kullanılarak hesaplanmıştır. 36 maddeden oluşan bu ölçeğin tüm olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.94 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu sonuca göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir. Ölçeğin bütün olarak güvenilirlik analizinin yanı sıra, ölçekte bulunan altı alt boyutun her birinin de güvenilirliği ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik katsayıları Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: MÖTÖ'nün Alt Boyutlara Göre Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayıları

Alt Boyutlar	Madde No	Güvenirlik Katsayısı
1	1, 4, 6, 7, 9, 11	.77
2	2, 14, 16, 20, 25, 26, 33	.72
3	3, 5, 13, 29, 30, 35	.73
4	8, 24, 28, 31, 36	.70
5	12, 15, 17, 21, 23, 27, 32	.71
6	10, 18, 19, 22, 34	.75

Tablo 2'deki bulgulara bakıldığında ölçeğe ait boyutların Cronbach Alpha güvenilirlik katsayılarının .70 ile .77 arasında değiştiği görülmektedir. Güvenirlik analizinde Alpha değerinin en az .70 olması gerektiği (Van de Ven ve Ferry, 1979) göz önünde bulundurulduğunda, ölçeğin tümünün yanı sıra, her bir alt boyutunun da güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

36 maddeden oluşan bu tutum ölçeğinde alınabilecek en yüksek puan 180, en düşük puan ise 36 olmaktadır. Ölçekte alınan en yüksek puan 180, en düşük puan ise 44 olmuştur. Bu çalışmada modüler öğretim tutum ölçeğinde puan ortalaması 121, 72 olarak bulunmuştur.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışma ile İngilizce dersini modüler öğretim yaklaşımına göre izleyen öğrencilerin modüler öğretimin uygulanışına ilişkin tutumlarını ölçebilecek bir ölçek geliştirilmiştir. İlgili literatür, öğrenci görüşleri ve uzman yargısı sonucunda ilk olarak 37'si olumlu, 23'ü olumsuz toplam 60 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. 60 maddeden oluşan ölçek ilk analiz işlemleri için 220 öğrenciye uygulanmış, faktör yükü .35 ve .35'in üstünde olan maddeler işler durumda kabul edilerek ikinci analiz için seçilmiştir. Ölçek, 7'si olumlu, 29'u olumsuz olmak üzere 36 maddeden oluşmaktadır. Asal eksnelere göre döndürülmüş temel bileşenler analizi sonuçlarına göre ölçek, altı boyutlu bir ölçektir. Ölçeğin bütün olarak alfa güvenilirlik katsayısı .94 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğe ait altı alt boyutun alfa güvenilirlik katsayıları sırasıyla .77, .72, .73, .70, .71 ve .75 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ölçeğin gerek bütün olarak gerekse alt boyutlar açısından güvenilir bir ölçek olduğunu göstermektedir.

İlk analiz sonuçlarına göre ölçeğin KMO (Kaiser-Meyer_Olkin Measure of Sampling Adequacy) değeri 0.85, Bartlett testi 5760,986 olarak bulunurken, ikinci analizde KMO değeri 0.92, Bartlett test ise 3524,724 olarak bulunmuştur. Ölçeğin bütün olarak Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0.94 şeklinde bulunmuştur. Bu sonuçlara göre ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğunu söylemek mümkündür.

Öğrenme-öğretme süreçlerinde öğrencilere olumlu tutumların kazandırılması, öğrencilerde öğrenmeye karşı olumlu yönde bir etki bırakmakta ve öğrenciler öğrenme ortamına daha istekli bir şekilde katılmaktadırlar. Öğrencilerin bilişsel düzeylerinin göz önünde bulundurulması kadar duyuşsal özelliklerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu durum zaman zaman göz ardı edilmekte ve sonuç olarak öğrencilerde öğrenmeye karşı ciddi olumsuz tavırlar gözlenmektedir.

Duyuşsal açıdan motivasyonu sağlanmış öğrencilerde başarı düzeyi daha üst basamaklara çekilebilmekte ve öğrenmenin kalıcılığını sağlamak mümkün olmaktadır. Bu yolla öğrenciler öğrenme ortam ve materyallerine karşı olumsuz tutum ve davranışlarını terk ederek, öğretme-öğrenme süreçlerinde aktif bir rol üstlenmektedir. Modüler öğretim yaklaşımı bu tür bir işlevi yerine getiren önemli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

EK – 1

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü, 23119 Elazığ

MODÜLER ÖĞRETİM YAKLAŞIMINA İLİŞKİN TUTUM ÖLÇEĞİ

Değerli Öğrenci,

Bir dönem boyunca İngilizce dersinde kullanmış olduğunuz modüler öğretim yaklaşımına ilişkin görüş ve düşüncelerinizi değerlendirmek amacıyla bir tutum ölçeği geliştirilmiştir. Modüler öğretim yaklaşımının İngilizce dersinde uygulanması ile ilgili olarak bir görüş ve yargı bildiren aşağıdaki cümleleri okuyunuz. Bu görüşlere ne ölçüde katıldığınızı veya katılmadığınızı sağ tarafta bulunan sütunda yanıt olarak verilen beş görüşten birini işaretleyerek (ilgili yere X işaretini yazarak) belirtiniz. Seçenekler “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “kısmen katılıyorum”, “katılmıyorum”, “kesinlikle katılmıyorum” şeklinde verilmiştir. Lütfen kendinize en uygun seçeneği işaretleyiniz. Araştırmaya gösterdiğiniz katkı için teşekkürlerimi sunarım.

MÖTÖ Tutum Ölçeğine İlişkin Tutum Maddeleri

Madde No Tutum cümleleri	Seçenekler				
	Tamamen Katılıyorum	Katılıyorum	Kısmen Katılıyorum	Katılmıyorum	Hiç Katılmıyorum
1. Öğrenme paketleri İngilizce öğrenme isteğimi artırdı.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Modüllerde bulunan etkinlikler ile içerik birbiriyle uyum halindedir.	☐	☐	☐	☐	☐
3.Öğrenim Kaynakları Merkezi ders çalışmak için uygun bir mekandır.	☐	☐	☐	☐	☐
4.Öğrenme paketlerinde bulunan resim ve şekiller bende İngilizce öğrenmeye karşı ilgi ve istek uyandırdı.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Öğrenim Kaynakları Merkezi’nde bulunan görevlinin İngilizce dil bilgisi düzeyi İngilizceye ilişkin her türlü sorununuzla ilgilenmeye yetecek düzeydedir.	☐	☐	☐	☐	☐
6*.Öğrenme paketlerinde kullanılan resim ve şekiller İngilizce öğrenmeye karşı ilgi ve istek uyandırmamaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
7.Öğrenme paketlerinde bulunan bilgiler modüllerin içeriğini destekler niteliktedir.	☐	☐	☐	☐	☐
8.Modüler öğretim ile İngilizceyi daha iyi öğrendiğime inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
9.Öğrenme paketlerinde bulunan alıştırmalar sınıf içi ve modül çalışmalarını tamamlar niteliktedir.	☐	☐	☐	☐	☐
10*.Modülde kullanılan resim ve şekiller ilgi çekici değildir.	☐	☐	☐	☐	☐

11.Öğrenme paketlerindeki değerlendirme soruları yeterli düzeydedir.	☐	☐	☐	☐	☐
12.Modüller öğrencilerin bağımsız çalışmaları esnasında kendi kendilerini yeterli düzeyde değerlendirme fırsat sunmaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
13*.Öğrenim Kaynakları Merkezi'ndeki öğrenme ortamı bana sıkıcı gelmiştir.	☐	☐	☐	☐	☐
14.Modüllerdeki yönlendirmeler oldukça açık ve anlaşılırdır.	☐	☐	☐	☐	☐
15.Modüllerin genel olarak öğrenmeye aktif ve katılımı sağlayan bir yaklaşım getirdiğini düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
16.Modüllerin amaçları açık, net ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmuştur.	☐	☐	☐	☐	☐
17*.Bağımsız çalışma esnasında modüllerde, öğrencilerin kendi kendilerini değerlendirmeleri için yeterli yönlendirme bulunmamaktadır.	☐	☐	☐	☐	☐
18.Modülde bulunan resim ve şekiller öğrenmeye ilgiyi çekecek özelliktedir.	☐	☐	☐	☐	☐
19.Modülün sayfa düzeni ve kullanılan yazı stili modüle çalışmayı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.	☐	☐	☐	☐	☐
20.Modüller ve bunlara ilişkin öğrenme paketleri bir bütünlük içindedir.	☐	☐	☐	☐	☐
21*.Modüler öğretimin öğrenmeye olumlu bir katkı sağlamadığını düşünmekteyim.	☐	☐	☐	☐	☐
22.Her modülün farklı renklerle çoğaltılmış olması, modüle çalışmak için ilgi çekmektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
23. Daha önceki çalışma tarzım ile karşılaştığımda, modüllerle daha iyi öğrendiğime inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
24.Modüler öğretimdeki öğrenme ortamında daha aktif oldum.	☐	☐	☐	☐	☐
25.Her bölümün ve modülün sonunda bulunan değerlendirme soruları yeterli düzeydedir.	☐	☐	☐	☐	☐
26*.Modüllerin amaçları yeterince açık ve anlaşılır değildir.	☐	☐	☐	☐	☐
27.Modüler öğretim yaklaşımı ile sağlanan öğrenme ortamının zenginliği ve çeşitliliği İngilizce öğrenme isteğimi artırmıştır.	☐	☐	☐	☐	☐
28.Modüler öğretimi daha esnek bir yaklaşım olarak görüyorum ve yaygınlaştırılarak diğer derslerde de kullanılması gerekir.	☐	☐	☐	☐	☐
29.Öğrenim Kaynakları Merkezi'nde bulunan çalışma kılavuzu açık ve anlaşılır niteliktedir.	☐	☐	☐	☐	☐
30.Öğrenme Kaynakları Merkezi'ndeki öğrenme paketleri sayıca ihtiyacımıza cevap verecek niteliktedir.	☐	☐	☐	☐	☐
31. Modüler öğretim ile kendime güvenim arttı ve İngilizceyi daha iyi öğrenebileceğime inanıyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
32.Modüllerin kendi kendine çalışma alışkanlığımı kazandırdığını düşünüyorum.	☐	☐	☐	☐	☐
33.Modül içi ve modül dışı etkinlikler bütünlük göstermektedir.	☐	☐	☐	☐	☐
34.Modülde kullanılan yabancı dil anlaşılır ve bilgi seviyeme uygun düzeydedir.	☐	☐	☐	☐	☐
35.Öğrenme Kaynakları Merkezi'ndeki görevli İngilizceye çalışmamızı teşvik edecek şekilde davranmış ve sürekli bizimle ilgilenmiştir.	☐	☐	☐	☐	☐
36*.Modüler öğretim ile geleneksel yöntem arasında öğrenmeyi etkileyecek düzeyde fark yoktur.	☐	☐	☐	☐	☐

* : Olumsuz tutum cümleleri

KAYNAKÇA

- Alkan, C.** (1987). Açıköğretim “Uzaktan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi” Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 157. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Alkan, C.** (1991). Özel Öğretim İlke ve Yöntemleri “Özel Öğretim Teknolojileri”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 167. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Küçükahmet, L.** (1987). Öğrencilerin Çalışma Alışkanlıkları ve Tutumları “Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma” Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları No: 153. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Oğuz, O.** (2001). Yüksek Öğretim Üzerine Bazı Tespitler ve Yeniden Yapılanma Önerileri. 21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi. Yayına Haz: Prof. Dr. Orhan Oğuz ve ark. İstanbul: Sedar Eğitim Araştırma Yayıncılık Ltd. Şti.
- Rıza, E.** (1996). Sosyal Psikolojiye Giriş. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Taşpınar, M.** (1997). Modüler Öğretim Materyallerinin Değerlendirilmesi (Fırat Üniversitesi Tek. Eğt. Fak. II. Sınıf Meslek Analizi Dersi Modüllerine İlişkin Bir Araştırma). Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve Asya Pasifik Ülkeleri Uluslararası Eğitim Sempozyumu. Milli Eğitim Bakanlığı, Fırat Üniversitesi ve UNESCO Türkiye Milli Komisyonu İşbirliği, 24-26 Eylül 1999, ss. 222-234.
- Tetenbaum, T. J. And Mulkeen, T. A.** (1986). Designing Teacher Education For The Twenty-First Century . The Journal of Higher Education November/December 1989. Vol: 57 No: 6. ss. 621-636.
- Tolan, B.** (1985). Toplum Bilimlerine Giriş: Sosyoloji ve Sosyal Psikoloji. Ankara: Savaş Yayınları.
- Van de Ven, A. Ve Ferry, D.** (1979). Measuring and Assessing Organization, New York: John Wiley,

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 287-297, ELAZIĞ-2002

KIZ MESLEK LİSELERİNİN İŞLEVLERİNİ YERİNE GETİRME DÜZEYİ (Elazığ İli Örneği)¹

*Level of Implication Their Functions of Girls' Vocational High
School (Sample of Elazığ Country)*

Aysun GÜROL²

ÖZET

Günümüzde Kız Teknik Öğretim okullarının ihtiyaca cevap verememesi, öğrenci sayısının azalması, kız-erkek ayırımının gereksizliği gibi etmenler, mesleki ve teknik öğretimin yeniden yapılanması tartışmasını gündeme getirmiştir. Araştırmanın amacı, kız meslek liselerinde okuyan öğrenciler ile velilerinin kız meslek liselerinin işlevlerine ilişkin görüşlerini belirlemektir. Araştırmada, kız meslek liselerinin işlevlerini yerine getirmede yetersiz oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki eğitim, kız meslek lisesi ve işlevleri

ABSTRACT

Today, the negative factors such as the insufficiency in meeting the needs of the students, the decrease in the number of the students, not to accept the boys to Girls' Vocational High School have brought the reconstructing of Vocational and Technical Education. The aim of this study is to determine the opinions of the students who are attending these schools and of their parents on the functions of the schools. In the study it was determined that Girls' Vocational High Schools were insufficient in functioning their duties.

Key Words: Vocational education, Girls' Vocational High School and their functions-duties.

¹ Yüksek lisans tezi

² Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

1. Problem

Türkiye'de kadının mesleki eğitimi Osmanlı döneminde meslek okulları (kız sanayi mektebi) içinde ve son derece sınırlı bir biçimde yer almıştır. Bu okullar, kızları hayata, batılılaşan toplumdaki yaşamdaki gelişmeye ve modern bir ev kadını olarak hazırlamaya uygun olmamıştır. Cumhuriyet döneminde, bu okulların toplumsal yaşam için verimli çalışabilmesine yönelik tedbirler alınmıştır. Bu çerçevede yurt dışından öğretmen getirilmiş, yurt dışına da öğrenci gönderilmiştir. Daha sonra Kız Sanat Mektepleri, Kız Enstitüleri haline dönüştürülerek yeni düzenlemelere gidilmiştir. Kız Enstitülerinin programları, ağırlık merkezi daha ziyade kadın sanatları ve bilgileri olmak üzere baştan aşağı değiştirilmiş, bunun yanında genel bilgi derslerine önem verilmeye başlanmıştır. Öğrencilerin ortaokul mezunu derecesinde genel kültür ile yetiştirilmelerinin mesleklerinde kolaylıkla başarılı olmalarını sağlayacağı düşüncesiyle mesleki derslerin programından fedakarlık yapılmaksızın bu okullarda ortaokul eğitim programlarının beş yıla dağıtılması suretiyle 1933-1934 öğretim yılından itibaren uygulamaya konmuştur (Doğan, 1983; Eke, 1954:8).

1935 yılında ortaokul mezunlarının devam ettiği ve yalnız meslek derslerinin gösterildiği özel sınıflar açılmıştır. Amaç, hep aynı olmuştur. Yani, kızların yaşamını kadın sanatlarından birinde çalışarak kazanmak veya genel bilgileri yerinde, becerikli, maharetli bir ev kadını olarak sadece mutlu bir yaşam kurmak ya da bir taraftan lise ve daha yüksek bir okula hazırlanarak aynı zamanda anneliği, kadınlığı için bütün yaşamı süresince en gerekli bilgileri ve becerileri kazanmak olmuştur (MEB, 1993; MEB, 1996).

Kız enstitüleri, 1963-1964 öğretim yılından itibaren ortaokuldan sonra öğretim süresi 3 yıl olan meslek okulları haline getirilirken, kız enstitülerinde iyi vatandaş, iyi bir ev kadını olmak amacının yanında iyi bir meslek kadını yetiştirmek amacı da eklenmiştir. 1975-1976 öğretim yılından sonra geleneksel programların yanında Kalkınma Planları ve Şura kararları ile ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınmasının gerektirdiği çevre özelliklerine ve üretime dönük yeni meslek bölümü programlarının uygulanmasına başlanılmıştır (Milli Eğitim, 1993; MEB, 1996).

Günümüzde, Kız Teknik Öğretim okullarında 50 dolayında örgün program uygulanmaktadır. Kız meslek liselerinin geleneksel programlarının yanında 24 çeşit örgün program uygulanmaktadır. Böylece kız meslek liseleri endüstri ve hizmet sektörüne eleman yetiştiren kurum haline gelmektedirler. Ancak, uygulanan bu programlara bakıldığında, bunların sadece kadınlara yönelik olmadığı görülmektedir. Çünkü, erkek öğrencilerin de yapabileceği sanayiye ve hizmet sektörüne yönelik

programlar bulunmaktadır. Hatta kimya, elektronik, yapı ressamlığı ve makine ressamlığı programları Endüstri Meslek Liselerinden aynen alınmıştır (MEB, 1996; Yansıma, 1996).

Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü çerçevesinde, toplumun ve istihdam alanlarının ihtiyaçları dikkate alınarak ilgili programlar sürekli geliştirilmektedir. Böylece kızların, iyi bir ev kadını olmak için eğitilmeleri ile yetinilmeyip, istihdama yönelik ve üretici kadın olarak günümüz mesleklerine hazırlanmaları hedeflenmektedir. Diğer taraftan, bu gelişmeyi destekleyici olarak, ülkemizde Çok Programlı Liselerin sayısı giderek artmaktadır. Çünkü, 1995 yılında 152 Çok Programlı Lise bulunmaktayken, 2000 yılında bu sayı 656'ya çıkmıştır. Bunların 60 tanesi de Kız Teknik Öğretim'e bağlı liselerdir (MEB, 1993; MEB, 1996; MEB, 2000).

Artık, kız meslek liselerine erkek, endüstri meslek liselerine de kız öğrenci alınabilmektedir. Burada unutulmaması gereken, büyük kentlerin dışında bulunan kız meslek liselerinde, halen geleneksel programların devam etmesi ve yeni programların çok az lisede uygulanmasıdır. Yani, halen kız meslek liselerinde yaygın şekilde uygulanan programlar geleneksel olanlardır. Bu programlar; giyim, çocuk gelişimi, ev yönetimi ve beslenme, nakış, el sanatları ve resimdir. Ancak geleneksel programların dışındaki programlara da ilginin arttığı görülmektedir (Kulahçı, 1996).

Zaman içinde izlenen gelişmelere karşın, kız teknik öğretimde okuyan öğrenci sayısındaki artış, diğer mesleki ve teknik okullara göre daha az olmuştur. Örneğin, Erkek teknik öğretime bağlı liselerde okuyan öğrenci sayısı 30 yılda, mesleki-teknik liselerde okuyan öğrencilerin yaklaşık yarısına ulaşmıştır. 1960-61 öğretim yılında yüzde 24 (yaklaşık 1/4) iken 1990-91 öğretim yılında bu oran yüzde 45'e yükselmiştir (yaklaşık 1/2). Kız meslek liselerinde 1960-61 öğretim yılında okuyan öğrenci sayısının toplam içindeki oranı yüzde 33 iken, 1990-91 öğretim yılında yüzde 8'e düşmüştür (MEB, 1993; CORD; 1994).

Bu sayısal gerileme yanında kız meslek liselerinden mezun olan öğrencilerin istihdamları da tartışma konusudur. Öğrencilerin mezun olduktan sonra bir işe girme oranının düşük olduğu tahmin edilmektedir. Bununla ilgili kapsamlı araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Yine kız meslek liselerinden mezun olan öğrencilerin ancak yüzde 10'u üniversiteye girmektedir (Ademoğlu ve Diğerleri, 1995).

Kısaca, Kız Teknik Öğretim okullarının ihtiyaca cevap veremediği kuşkusu, öğrenci sayısının azalması, programların çeşitlenmesi, kız-erkek ayırımının gereksizliği gibi değişimler, mesleki ve teknik öğretimin yeniden yapılanması tartışmasını gündeme getirmiştir. Bu konulara katkı getirmesi ve tartışmalara ışık tutması düşüncesiyle bu araştırma yapılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, kız meslek liselerinde okuyan öğrenciler ile velilerinin kız meslek liselerinin işlevlerine ilişkin görüşlerini belirlemektir. Bu amaca bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğrenci ve velilerin kız meslek liselerine gelme/gönderme nedenlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
2. Öğrenci ve velilerin kız meslek liselerinin işlevlerine ilişkin görüşleri nelerdir?
3. Öğrencilerin kız meslek liselerine gelme ve işlevlerine ilişkin görüşleri yaşadığı yer, okuduğu sınıf ve yatılılık durumuna göre farklılık göstermekte midir?

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Evren, Elazığ il sınırları içinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kız Meslek Liselerinde okuyan öğrenciler ile velilerinden oluşmaktadır. Örneklemi ise, Elazığ il merkezinde bulunan Öğretmen Sıdika Avar Anadolu Kız Meslek Lisesi ile bu okulun orta kısmının 3. Sınıfında okuyan öğrenciler ile Lise kısmının 1. ve 3. Sınıflarında okuyan öğrenciler ve bunların velileri oluşturmaktadır.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma problemini tanımlamak ve kız meslek eğitim ile ilgili durumu incelemek için öncelikle ilgili kaynaklar taranmıştır. Bu kaynaklardan yararlanarak anket maddeleri geliştirilmiştir. Geliştirilen anket, Elazığ ilinde bulunan Öğretmen Sıdika Avar Kız Meslek Lisesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü'nün lise son sınıfında okuyan ve örnekleme alınmayan bir grup öğrenciye ve bu öğrencilerin velilerine uygulanmıştır. Gerekli düzeltmelerden sonra dil, anlatım ve içerik yönünden uzman görüşüne başvurulmuş ve böylece son şekli verilerek çoğaltılmıştır.

Öğrenciler ve veliler olmak üzere iki tane hazırlanan anketlerin her ikisi de üç bölümden oluşmaktadır. Her iki gruba da uygulanan anketin iki ve üçüncü bölümlerindeki sorular aynıdır. Anketin birinci bölümü, kişisel bilgilere yönelik olup veli anketinde beş madde, öğrenci anketinde 11 madde bulunmaktadır. İkinci bölüm, kız meslek lisesine gönderme/gitme nedenlerini belirlemeye yönelik dokuz maddeden; üçüncü bölüm, kız meslek liselerinin işlevlerine ilişkin görüşleri belirlemeye yönelik altı maddeden oluşmaktadır.

3.3. Verilerin Toplanması

Anketlerin deneklere uygulanabilmesi için Elazığ Öğretmen Sıdika Avar Kız

Meslek Lisesi Müdürlüğü'nden 1997 yılında izin alınarak yatılı olmayan öğrencilere araştırmacı tarafından uygulanmış, veli anketleri de velilerine verilmek üzere dağıtılmıştır. Yatılı olan öğrencilerin velilerine ise ikamet ettikleri adresler alınarak posta ile gönderilmiştir. Öğrenciye 331, veliye 310 anket uygulanmıştır. Öğrenciye uygulanan anketlerden 312'si geri dönmüş, yedi tanesi işleme alınmamıştır. Veliye uygulanan 310 anketten 262'si geri dönmüş, 14 tanesi işleme alınmamıştır. Toplam olarak 641 anket uygulanmış, bunlardan 574 tanesi geri dönmüş, 21 tanesi de işleme alınmamıştır. İşleme alınan anket oranı yüzde 86.27'dir.

3.4. Verilerin Çözümlemesi

Anketin birinci bölümünde yer alan kişisel bilgilere ilişkin maddelerin frekans dağılımları çıkarılmış ve yüzdeler hesaplanmıştır. Anketin ikinci bölümündeki deneklerin kız meslek liselerine gelme/gönderme nedenlerini belirleyen maddelerin önce frekans dağılımları çıkarılmış ve yüzdeler hesaplanmıştır. Öğrenci - veli, yaşadığı yer, okuduğu sınıf ve yatılı olma durumlarına (değişken) ilişkin görüşler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla χ^2 (ki kare) tekniği kullanılmıştır. Ancak χ^2 tekniğinin kullanılmadığı veya verilerin dağılımı nedeniyle değerleri hesaplanamayan maddelerde yüzdelerle yetinilmiştir. Her maddeye ilişkin bilgiler tablo haline getirilmiş, tabloların yanında χ^2 , **sd** (serbestlik derecesi) değerleri verilmiş ve bu değerlerin .05 düzeyinde anlamlı olup olmadığı belirtilmiştir.

4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmadan elde edilen bulguların özeti aşağıda verilmiştir.

4.1. Kişisel Bilgiler

1. Öğrencilerin yüzde 21.9'u giyim, yüzde 24.6'sı çocuk gelişimi bölümlerinde okumaktadır. Yani öğrencilerin yaklaşık yarısı (%49.5) bu iki bölümde okumaktadır.
2. Öğrencilerin yüzde 47.9'u lise I'de, yüzde 38.7'si Lise III'de ve yüzde 14,3'ü de ortaokul III'de okumaktadır.
3. Öğrenci velilerinin yüzde 27.1'i memur, yüzde 20.2'si işçidir. Görüldüğü gibi, velilerinin yaklaşık yarısı (%47.3) memur ve işçidir. Öğrenci velilerinin sadece yüzde 3.2'si öğretmendir.
4. Öğrenci babalarının yüzde 38.4'ü ilkokul mezunu iken, annelerin yüzde 43.0'ı ilkokul mezunudur. Ancak, okur-yazar olmayan annelerin oranı da oldukça yüksektir (yüzde 33.1). Görüldüğü gibi, öğrenci velilerinin eğitim düzeyi oldukça düşüktür.
5. Öğrenci velilerinin ekonomik düzeyleri de düşüktür. Çünkü velilerin yüzde 70'inin aylık geliri 1-15 milyon arasındadır.
6. Öğrenci velilerinin çoğunluğu (yüzde 65.2) il merkezinde oturmaktadır. Yatılılık sınavını kazanan öğrencilerin çoğunluğu da köy-mezra'da oturmaktadır (% 56.2).

7. Öğrencilerin yüzde 57.6'sının kendinin dışında kız kardeşi bulunmaktadır. Bu kız kardeşlerin yüzde 30.5'i lisede okurken, yüzde 7.5'i de kız meslek lisesinde okumaktadır.
8. Öğrencilerin yüzde 26.2'si okula yatılılık sınavını kazanarak gelmiştir. Yani anketi cevaplandıran öğrencilerin dörtte biri yatılı okumaktadır.
9. Öğrenci velilerinin yaklaşık yarısı (%47.8) okula dönemde bir kere gelmektedir.

4.2. Kız Meslek Liselerine Gelme/Gönderme Nedenleri

1. Öğrencilerin yüzde 43.9'u kız meslek lisesini daha önceden tanıdıklarını belirtmişlerdir. Velilerde bu oran yüzde 68.8'e yükselmektedir. Kız meslek lisesini tanımayan öğrenci ve velilerin oranı ise yüzde 44.9'dur. Öğrenci ve velilerin yüzde 44.8'i okulu çevresinden tanımıştır. Basın yoluyla tanıyanların oranı yüzde 2.2'dir.
2. Öğrencilerin yüzde 35.7'si kız meslek lisesine gelmeyi kendisi isterken, yüzde 25.2'si ailece karar vermiştir. Velilerde bu oran sırasıyla yüzde 26,3 ve yüzde 30,0'dır. Deneklerin kız meslek lisesini kimin istediğine ilişkin görüşleri arasında istatistiksel bakımdan fark bulunmamıştır (Tablo 1).

Tablo 1: Deneklerin Okula Gelmesini/Gitmesini Kimin İstediyine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

KİM İSTEDİ	ÖĞRENCİ		VELİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Kendim	109	35,7	65	26,3	174	31,5
Annem	28	9,2	31	12,6	59	10,7
Babam	55	18,0	53	21,5	108	19,6
Arkadaşlarım	8	2,6	2	0,8	10	1,8
Akrabalarım	14	4,6	12	4,9	26	4,7
Öğretmenim	10	3,3	6	2,4	16	2,9
Ailece	77	25,2	74	30,0	151	27,4
Başka	4	1,3	4	1,6	8	1,5
TOPLAM	305	100,0	247	100,0	552	100,0

sd: 7, $\chi^2=0.44$ p>0.05

3. Deneklerin kız meslek lisesine gelmesinin veya göndermesinin en önemli nedeni bir meslek edinmektir (% 54.3). Kız okulu olduğu için geldim/ gönderdim diyenlerin oranı yüzde 17.2, iyi bir ev kadını olmak için diyenlerin oranı yüzde 3.8'dir. Deneklerin kız meslek lisesini kimin istediğine ilişkin görüşleri arasında istatistiksel bakımdan fark bulunmamıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Öğrencilerin Okula Gelmelerinin/Seçmelerinin En Önemli Nedenine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

NEDEN	ÖĞRENCİ		VELİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Kız okulu olması	51	16,7	44	17,8	95	17,2
İyi bir ev kadını olm.	9	3,0	12	4,9	21	3,8
Yatılılık sınavını kaz.	43	14,1	8	3,2	51	9,2
Bir meslek edinmek	160	52,5	140	56,7	300	54,3
Evde kazanmak	1	0,3	3	1,2	4	0,7
Çok istemediğim	8	2,6	25	5,7	33	6,0
Kolay iş bulmak	16	5,2	14	5,7	30	5,4
Başka	17	5,6	1	0,4	18	3,3
TOPLAM	305	100,0	247	100,0	552	100,0

sd: 7, $\chi^2=1.79$, p>0.05

4. Öğrenci ve velilerin tamamına yakını (% 96.0) "kız meslek lisesi olmaması durumunda başka bir okulda okurdum-okuturdum" yönünde görüş belirtmiştir. Bu sonuç, bize kız meslek liselerinin denekler için tek alternatif olmadığını göstermektedir. Kız meslek lisesi olmaması durumunda yine okurdum-okuturdum diyenlerin yüzde 53.5'i genel liseyi birinci sırada tercih etmiştir. Bunu yüzde 15.5 ile imam hatip lisesi izlemiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Deneklerin KML Olmaması Durumunda Hangi Okula Gideceklerine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

NEREDE OKURDUNUZ	ÖĞRENCİ		VELİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Ortaokul	16	5,4	16	6,7	32	6,0
İHL orta kısmı	5	1,7	17	7,1	22	4,1
Halk eğitim merkezi	4	1,4	4	1,7	8	1,5
Genel lise	168	56,8	118	49,4	286	53,5
Endüstri meslek lisesi	13	4,4	14	5,9	27	5,0
Ticaret lisesi	34	11,5	22	9,2	56	10,5
İmam hatip lisesi	44	14,9	39	16,3	83	15,5
Başka	10	3,5	6	2,8	16	2,9
TOPLAM	294	100,0	236	100,0	530	100,0

5. Kız meslek lisesine erkek öğrenci alınması durumunda, bu okulu yine tercih edenlerin oranı yüzde 72.5'dir (Öğrenci: yüzde 75.7; Veli: yüzde 69.3).

4.3. Kız Meslek Lisesinin İşlevleri

- Deneklerin (öğrenci ve veliler) yüzde 42.8'i kız meslek lisesinin "meslek edindirmekten uzak" olduğunu belirtmiştir. "Kız meslek lisesine gelmekle-göndermekle doğru yapmışım" diyen öğrenci ve velilerin oranı ise yüzde 20.0'de kalmıştır. Yatılı olmayan öğrencilerin yüzde 29.8'i okula devam etmekten memnun değil iken, bu oran yatılı öğrencilerde yüzde 35.0'a yükselmektedir. Ortaokulda okuyan öğrenciler, lisede okuyan öğrencilere göre okuldan daha çok memnundur. Çünkü, ortaokul öğrencilerinin yüzde 63.4'ü kız meslek lisesine gelmekle "doğru karar vermişim" demişlerdir. Lise öğrencilerinde bu oran yüzde 22.0'dır.
- Öğrenci ve velilerin yüzde 35.7'si kız meslek lisesinde yeni bölümlerin açılmasını isterken, yüzde 21.3'ü aynen devam etmesini istemişlerdir. Kapatılmasını isteyenlerin oranı ise yüzde 9.4'tür. Deneklerin Kız Meslek Lisesinin eğitimi hakkındaki düşüncelerine ilişkin görüşleri arasında istatistiksel bakımdan fark bulunmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Deneklerin Kız Meslek Lisesinin Eğitimi Hakkındaki Düşüncelerine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

OKULA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ	ÖĞRENCİ		VELİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Aynen devam etmeli	56	18,4	65	26,3	121	21,9
Yeni bölüm açılmalı	111	36,5	86	34,8	197	35,7
Herkese açılmalı	45	14,8	75	30,4	120	21,8
Kapatılmalı	33	10,9	19	7,7	52	9,4
Başka	59	19,4	2	0,8	61	11,0
TOPLAM	304	100,0	247	100,0	551	100,0

sd: 4, $\chi^2=44,03$, $p<0.05$

3. Öğrenci ve velilerin yüzde 35.7'si kız meslek liselerinde açılacak olan bu yeni bölümlerin mezunlara iş imkanı verecek şekilde düzenlenmesini isterken, sadece ev

kadını yetiştirecek şekilde düzenlenmesini isteyenlerin oranı yüzde 4.1'dir (Tablo 5).

TABLO 5: Deneklerin Kız Meslek Liselerinde Yapılacak Düzenlemeler Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

OKULA İLİŞKİN DÜZENLEME	ÖĞRENCİ		VELİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
İş imkanı olan bölümler açılmalı	141	35,2	179	49,9	320	41,7
Sadece üniversiteye hazırlamalı	82	20,3	31	8,5	113	14,7
Sadece ev kadını yetiştirmeli	18	4,5	14	3,8	32	4,1
Mezunlara iş vermeli	155	38,6	135	36,9	290	37,9
Başka	5	1,4	7	1,9	12	1,5
TOPLAM	401	100,0	366	100,0	767	100,0

(*) Birden fazla seçenek işaretlendiği için yüzdeler; öğrenciler için N=401, veliler için N=366 üzerinden hesaplanmıştır.

- Öğrenci ve velilerin yaklaşık yarısı (% 42.8) kız meslek lisesinin en önemli amacının "hem ev hem de iş kadını yetiştirmek olmalıdır" demiştir. Yine, yüzde 39,1'i de "iyi bir mesleğe hazırlamalıdır" demiştir. "İyi bir ev kadını yetiştirmektir" diyenlerin oranı ise sadece yüzde 1.3'tür (Tablo 6).

TABLO 6: Deneklerin Kız Meslek Liselerinin En Önemli Amacının Ne Olacağına İlişkin Durumu

OKULUN EN ÖNEMLİ AMACI	ÖĞRENCİ		VELİ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
İyi bir ev kadını yetiş.	6	2,0	1	0,4	7	1,3
Evde kazanacak ev kadını yetiş.	7	2,3	4	1,6	11	2,0
İyi bir mesleğe hazır.	110	36,1	106	42,9	216	39,1
Hem ev hem iş kadın	135	44,3	101	40,9	236	42,8
Sadece üniver. hazır.	47	15,3	35	14,2	81	14,7
Başka	-	-	-	-	-	-

- Öğrenci ve velilerin sadece yüzde 2.7'si kız meslek liselerinin toplum içindeki değerinin oldukça yüksek olduğunu belirtmiştir. Yüksek olduğunu belirtenlerin oranı da yüzde 10.7'dir. Buna göre, hem öğrenci, hem de veliler kız meslek liselerinin toplum içindeki değerini düşük görmektedirler diyebiliriz.

4. 4. Kız Meslek Lisesinin Sorunları

- Öğrenci ve velilere kız meslek lisesine ilişkin başka görüş, sorun ve önerilerinin neler olduğunu belirlemek amacıyla açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Elde edilen sonuçlar yoğunluk sırasına göre şu şekilde sıralanmıştır: Hem öğrenciler hem de veliler en çok kız meslek lisesinde kültür derslerinin artırılmasını istemişlerdir. Daha sonra kız meslek lisesinin mezunlara iş bulur duruma getirecek düzenlemeler yapılmasını istemişlerdir. Öğrencilerin bazıları okuldaki disiplini fazla bulurken, bazıları da yetersiz bulmuşlardır. Veliler özellikle kışın öğrencilerin akşam geç geldiğini, bu nedenle derslerin yarım gün olarak planlanmasını istemişlerdir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu bulgular ışığında varılan sonuçlar ve bulgulara dayalı yapılan öneriler aşağıda verilmiştir.

Sonuç 1: Araştırma bulgularında deneklerin yarıya yakınının (yüzde 44.9) kız meslek lisesini daha önceden tanımadan geldikleri veya gönderdikleri anlaşılmaktadır. Okulu tanıyanların yarıya yakını da okulu çevresinden tanımıştır. Basın yoluyla tanıyanların oranı ise çok düşük çıkmıştır. Ayrıca, öğrencinin ortalama üçte biri (yüzde 35,7) kız meslek lisesine gelmeyi kendileri istemiştir.

Öneri : *Okula devam eden öğrenci sayısını artırmak ve öğrencilerin bilinçli olarak okula gelmelerini sağlamak için okulu tanıtıcı programlar hazırlanmalıdır. Bunun için okul-aile işbirliği ve METGE uygulaması yardımcı olabilir.*

Sonuç 2: Anketi cevaplandıran öğrenci ve velilerin kız meslek lisesine gelmesinin veya gönderilmesinin en önemli nedeni bir meslek edinmektir. Okulun kız okulu olması ile iyi bir ev kadını yetiştirmesi gibi nedenlerin gelmede veya göndermede etkili olmadığı görülmüştür. Bu sonuca göre, kız meslek lisesinin kız okulu olması ve iyi bir ev kadını yetiştirmesi deneklerin seçimini etkilememiştir.

Öneri : *Kız meslek liselerinde çevrenin, iş dünyasının ihtiyaçları belirlenerek istihdama yönelik örgün ve yaygın programlar uygulanmalıdır. METGE projesi, bunun için en iyi fırsattır.*

Sonuç 3: Anketi cevaplandıran öğrenci ve velilerin tamamına yakını "kız meslek lisesi olmaması durumunda başka bir okulda okurdum-okuturdum" demiştir. Bu sonuç, bize kız meslek liselerinin denekler için tek alternatif olmadığını göstermektedir. Yine Kız meslek lisesi olmaması durumunda da okurdum-okuturdum diyenlerin yarısı "genel lisede okurdum-okuturdum" demiştir. Öğrenci ve velilerin genel liseyi tercih etmelerinin en önemli nedeni ise üniversiteye hazırlamak olmuştur. Bu bulgu, kız meslek liselerini seçme nedeni ile çelişmekte, ancak tek amacın benimsendiği görülmektedir. Bu nedenle:

Öneri: *Hazırlanacak programlar üniversiteye ya da mesleğe hazırlayıcı olmalı, ancak dikey-yatay geçişlerin olabileceği düzenlemelere gidilmelidir. Özellikle, öğrencileri hem mesleğe hem de işe yerleştirmeye yönelik programlara ağırlık verilmelidir.*

Sonuç 4: Kız meslek lisesine erkek öğrenci alınması durumunda, öğrenci ve veliler, bu okulda yine de okuyacaklarını-okutacaklarını belirtmişlerdir. Bu sonuca göre, kız meslek lisesinin seçiminde kız okulu olmasının etkili olmadığı ortaya çıkmaktadır. Deneklerin, kız meslek lisesini, kız okulu olduğu için tercih edenlerin oranı da düşük çıkmıştır.

Öneri: *Kız meslek liselerine, özellikle geleneksel programların dışındaki programlara erkek öğrencilerin alınmasına devam edilmeli, metropoller dışına da kaydırılmalıdır.*

Sonuç 5: Anketi cevaplandıran öğrenci ve velilerin yarıya yakını kız meslek lisesini "meslek edindirmekten uzak" bulmuştur. "Kız meslek lisesine gelmekle-göndermekle doğru yapmışım" diyenlerin oranı düşük çıkmıştır. Yine, denekler, kız meslek liselerinin kapatılmasını istememiş, fakat yeni bölümlerin açılmasını isteyerek okuldan memnun olmadıklarını da göstermişlerdir. Bu yeni bölümlerin mezunlara iş imkanı verecek şekilde düzenlenmesini istemişlerdir.

Öneri: *METGE Projesinde olduğu gibi programlar ev kadını yetiştirecek programlardan çok, geçerliği olan ve iş imkanı olan yeni programların açılmasına hız verilmelidir. Bu uygulama, projenin deneyimlerinden yararlanılarak proje kapsamında olmayan diğer okullarda da uygulanmalıdır.*

Sonuç 6: Öğrenci ve velilerin yaklaşık yarısı kız meslek lisesinin en önemli amacının "hem ev hem de iş kadını yetiştirmek" ile "iyi bir mesleğe hazırlamak" olmalıdır demişlerdir. "İyi bir ev kadını yetiştirmektir" diyenlerin oranı ise yok denecek kadar düşük çıkmıştır. Aslında denekler, okulun meslek kazandırırken, bir kadın için gerekli bilgi ve becerileri de kazandırmasını istemektedirler.

Öneri: *Bunun için kız meslek liselerinde ev kadınlığına yönelik programlar uygulanmamalı, bunun yerine tüm programlarda ev kadınlığı için gerekli temel bilgi ve becerileri kazandırıcı zorunlu ve seçmeli dersler konmalı, aynı program erkekler için de geçerli olmalıdır. Özellikle, bu tür programlar Çok Amaçlı Okullarda uygulanarak sonucu görülmelidir.*

Sonuç 7: Anketi cevaplandıran öğrenci ve velilerin tamamına yakını kız meslek liselerinin toplum içindeki değerinin düşük olduğunu belirtmiştir.

Öneri: *Toplumsal açıdan kız meslek liselerinin toplumdaki değerinin niçin düşük olduğu araştırılmalı ve bunun için toplum bilimcilerle işbirliği yapılmalıdır. Bunun yanında kız meslek liselerin toplum içindeki değerini artıracak etkinliklerde bulunulmalı ve çevre ihtiyaçlarına yönelik programlar hazırlanmalı, mezunlara iş bulabilmek için gerekli girişimlerde bulunulmalı, programlar yaygınlaştırılarak daha geniş bir kitleye yönelmelidir.*

Sonuç 8: Öğrenciler, okuldaki program, disiplin ve öğretmen-öğrenci ilişkilerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Özellikle, yatılı öğrencilerin şikayetleri daha çok olmaktadır.

Öneri: *Bu şikayetlerin nedenlerini ortaya çıkarıcı araştırmalar yapılmalı, buna göre tedbirler alınmalıdır. Örneğin, sosyal etkinliklere daha fazla yer verilmelidir.*

Sonuç 9: Araştırma sonuçlarına dayalı olarak yapılan bu önerilerin dışında şu konularda araştırma yapılabilir:

2. Bu araştırmanın farklı bölgelerde uygulanması
3. Kız Teknik, Erkek Teknik, Ticaret ve Turizm ile Din Öğretimine ilişkin

programların birlikte uygulandığı Çok Amaçlı Lise programlarının değerlendirilmesi, bir arada bulunmalarının etkisinin belirlenmesi

4. Kız meslek liselerindeki yatılı öğrencilerin sorunlarının ve nedenlerinin ortaya çıkarılması
5. Mezunları izleme çalışmaları yapılarak programların ihtiyaçlara göre geliştirilmesi

KAYNAKÇA

- Ademoğlu, N. ve Diğerleri.(1995). **Şanlıurfa Ortaokul Son Sınıf Öğrencilerinin Mesleki İlgileri**. Şanlıurfa: MEB Şanlıurfa Kız Meslek Lisesi Müdürlüğü.
- Aydın, A. (1996). **Milli Eğitim Politikaları ve Şuruları-Araştırma**. Ankara: Milli Eğitim Şurası Genel Sekreterliği.
- CORD. (1994). **Endüstriyel Okullar Projesi- Mesleki ve Teknik Eğitim Taslak Raporu**. Ankara: MEB.
- Doğan, H. (1983). "Mesleki ve Teknik Eğitim". **Cumhuriyet Döneminde Eğitim**. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. ss. 357-382.
- Eke, K. (1954). "Kız Teknik Öğretim Okulları". **Mesleki ve Teknik Öğretim Dergisi**. 103(9), ss. 136-139.
- Külahçı, Ş. (1996). "Kız Teknik Öğretim Kabuk mu Değiştiriyor?". **Çağdaş Eğitim**. 21(222), ss. 26-29.
- MEB. (1993). **Kız Teknik Öğretimdeki Gelişmeler II**. Ankara: MEB Ders Aletleri Yapım Merkezi Matbaası.
- MEB. (1996). **Mesleki Teknik Eğitimde Kız Teknik Öğretim** (15. Milli Eğitim Şurası Hazırlık Dökümanı). Ankara: MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü.
- MEB. (2000). **2000 Yılı Milli Eğitim Verileri**. Ankara: MEB EARGED.
- Milli Eğitim. (1993). "Kız Teknik Öğretimde 70 Yılda Alınan Yol2. **Milli Eğitim Dergisi**. Sayı: 125, Aralık 1993, ss. 65-66.
- Yansıma (1996). **Yansıma Dergisi**. Sayı:2, Ankara: MEB Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 299-312, ELAZIĞ-2002

BİLGİ TOPLUMU VE TÜRKİYE'DE MESLEKİ EĞİTİM

The Information of Community and Vocational Education in Turkey

Sinan YÖRÜK* **Abdullah DİKİCİ**** **Ahmet UYSAL*****

ÖZET

21.yy bilginin bir sermaye olarak görüldüğü ve insan kaynaklarıyla bilgiyi elinde tutan toplumların gelecek yüzyıllarda hakim olması kaçınılmazdır. Mal sektörü, hizmet sektörü ve enformasyon sektörlerinde çalışacak ve bu sektörleri canlı tutacak olan insan kaynağına bütün ülkeler yatırım yapmak zorundadır. Bu insan kaynağını ayakta tutacak eğitim kurumu mesleki eğitimidir. Dolayısıyla ülkemizde mesleki eğitimi bir kere daha gözden geçirip bilgi toplumuna hazırlamak zorundayız.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Eğitim, Meslek.

ABSTRACT

The information is seen as wealth in 21 century. So, the communities which are keeping the knowledge by the sources of human will definitely dominate next centuries. All states have to invest in the sources of human that works on the sector of property, the sector of service and keeps active there sectors. The association of education which keeps alive of the education of human is the education of professional. Consequently, in our country we must look over the education of professional and get ready the information of community.

Key Words: Information, Education, Vocation.

* Arş.Gör. Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, syoruk@firat.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr. Fırat Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, adikici@firat.edu.tr

*** Arş.Gör. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst.

GİRİŞ

Gerekli bilgi ve becerilerin bir kişiden diğerine aktarılması yoluyla meslek öğrenmenin tarihinin çok eski olduğu bilinmektedir.

Türkiye’de Çıraklık ve Mesleki-Teknik Eğitimin tarihi gelişimi Osmanlı İmparatorluğu Dönemi ve Cumhuriyet Öncesi Dönem olmak üzere iki bölümde incelenebilir.

El sanatlarıyla üretimin yapıldığı Milattan sonra 1000-1500 yılları arasında, LONCA denilen geleneksel çıraklık eğitim sistemi oluşmuştur. Bu sistemle insan gücü yetiştirilmesine sanayi devrimine kadar devam edilmiş, hatta bazı mesleklerde azalmış olmakla beraber, günümüze kadar gelmiştir. Günümüzde teknolojinin ve otomasyonun üretim sistemlerini geliştirmesi neticesinde geleneksel çıraklık sistemiyle insan gücü yetiştirilmesi daha çok küçük sanayi ile el sanatları kesimine kaymıştır.

Türk esnaf ve sanatkarlarının teşkilatlanmasıyla ortaya çıkan ve çıraklık eğitimi olarak adlandırılan eğitim türü, 12. Yüzyılda Selçuklular devrinde Ahilikle başlamıştır. Bu tarihlerde Anadolu’ya gelen Türkler arasındaki esnaf ve sanatkarlar Anadolu’da bulunan meslektaşlarına kendilerini kabul ettirebilmek için bir teşkilat kurulması zorunluluğunu duymuşlardır.

Bu sanatkarlardan biri olan Ahi Evran, Ekonomik durumu yükseltmek, gençleri bir sanat ve meslek sahibi yapmak için öncelikle ayakkabıcı ve saraç esnafını teşkilatlandırmış ve kurduğu bu teşkilatın başkanı olmuştur. Bu sanat kollarının sayısı kısa zamanda artmış ve teşkilat ülke düzeyine yayılmıştır (TİSK,1997:7-14).

Cumhuriyet Öncesi Dönem

Ahi’lik, faydalı sosyal ve ekonomik görevler yapmış ve etkinliğini 17.yüzyıla kadar sürdürmüştür. Osmanlı Devleti’nin egemenliğinde Müslüman olmayan halkın da bulunması sebebiyle çeşitli dinler arasında ortak çalışma zorunluluğu belirlemiştir. Bu nedenle eski niteliğinden fazla bir şey kaybetmeden yeniden bir teşkilat oluşturulmuştur. Bu teşkilat GEDİK adını almıştır.

Gedik teşkilatının bulunduğu dönemde bir kimse, çıraklık ve kalfalıktan yetişip ustalığa geçmeden, başka bir deyimle gedik sahibi (Gedikli) olmadan dükkan açmak suretiyle sanat ve ticaret yapamamaktaydı.

1860 yılına kadar süren bu sistem, Tanzimatın ilanı ve yabancı devletlerle yapılan ticaret anlaşmaları sonunda sanat ve ticaretin gelişmesine engel olabileceği düşüncesiyle kaldırılmıştır. Buna rağmen Ahi’likten gelen; yönetim anlayışı, kurullar ve toplantılar

mesleğe başlama, mesleki eğitim, meslekte yükselme ve işyeri açma törenleri uzun yıllar uygulanmış ve sonradan hazırlanan hukuk kurallarına da ışık tutmuştur.

Türk toplumunda 19. Yüzyıla kadar mesleki ve teknik eğitim çıraklık sistemiyle loncaların sorumluluğunda gedik usulü ile yürütülmüştür. Osmanlı döneminde ilk sanat okulları ordu bünyesinde açılmıştır. Tanzimattan sonra genel eğitimle mesleki eğitim bir arada düşünölmeye başlanmış ve bu konuda okullar açılması önerilmiştir.

İmparatorluk döneminde, 1861 yılında, o tarihlerde Tuna valisi olan, Mithat paşa tarafından Niş’de, daha sonra 1864 yılında Ruscuk ve Sofya ‘da kimsesiz çocukları barındırmak ve sanat öğretmek amacıyla ilk sanat okulları olan “İslahaneler” açılmıştır. Bu okullarda öğrencilere, çuhacılık, araba yapıcılığı, kunduracılık, terzilik, külahçılık vb. sanatlar öğretilmiştir. Masrafları mahalli imkanlarla desteklenen bu okullar, Cumhuriyete kadar sınırlı sayıda artırılabilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetle birlikte mesleki ve teknik eğitim, okula dayalı yeni bir yapıda ele alınmıştır. 1926 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bu okullarla ilgili görev üstlenmiştir. 1935 yılından itibaren 2765 sayılı Kanun ile okulların masrafları tamamiyle devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Bakanlık merkez teşkilatında 1933 yılında Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, 1941 yılında ise Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı kurulmuştur. Böylece mesleki ve teknik öğretim hizmet ve destek birimleri oluşturulmuştur. 1940-1950’li yıllarda mesleki ve teknik eğitimin hızla geliştiğı ve yaygınlaştığı görölmektedir. Bu yıllarda eğitim sistemi kanunlar çıkarılarak desteklenmiştir. Bu dönemde, çıraklık sistemi geleneksel yöntemlerle sürdürölmüştür. Devlet çıraklık okullarının açılması için de çaba sarf etmiştir.

Türk sanayinde nitelikli insan gücü ihtiyacı, uluslararası rekabet gücü kazanma çabası içindeki Türk ekonomisi bakımından çok önemli bir konudur. Dışa açık ekonomi politikası, işgücünün nitelik ve verim düzeyinin yükseltilmesini, bu da nitelikli insan gücünün yetiştirilerek ekonomik kalkınmayı destekleme ve hızlandırma görevinin yerine getirilmesini gerekli kılmaktadır.

Mesleki eğitim sisteminde çok önemli yer tutan Mesleki ve Teknik Liseler, hem iş ve meslek alanlarına eleman yetiştiren, hem de öğrencileri yükseköğretime hazırlayan öğretim kurumlarıdır.

Türkiye’de mesleki eğitimin mevcut durumu hakkında yargıya varabilmek için Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar olan bazı sayısal verilere bakmak gerekmektedir. Tablo 1’de bu veriler sunulmaktadır.

Tablo 1: Cumhuriyet Döneminde Mesleki Eğitimde Sayısal Gelişmeler (1923-2000)

Eğitim Kademesi	Öğretim Yılı	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Mesleki ve Teknik Orta öğretim	1923-1924	20	2558	325
	1943-1944	93	11031	1603
	1963-1964	366	50318	7877
	1983-1984	1356	364176	36684
	1998-1999	3097	918542	68728
	1999-2000	3189	843964	67393

T.C Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Milli Eğitim Sayısal Veriler 2000

Tablo-1 incelendiğinde, Cumhuriyetin kuruluşundan 1999-2000 öğretim yılına kadar meslek liselerinde sayısal olarak gelişme sağlanırken son yıllarda özellikle öğrenci sayısında azalmanın olduğu görülmektedir.

Mesleki ve Teknik Liseler dört grupta faaliyet göstermektedir:

1. Erkek Teknik Öğretim Okulları

Endüstri Meslek Liseleri ve Teknik Liselerden oluşmaktadır. Otomotiv(Motor), Yapı, Yapı Ressamlığı, Elektronik, Bilgisayar, Elektrik, Tesviye, Döküm vb. bölümleri vardır.

2. Kız Teknik Öğretim Okulları

Kız Teknik Öğretim okulları, çağımızın ekonomik, sosyal ve teknolojik gelişmelerine uygun olarak, ülke sanayiine ve aile ekonomisine katkıda bulunacak şekilde çeşitli yörelerin ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak, çağdaş bilim ve teknolojideki metotları bilen, yorumlayan, kullanan ve geliştiren, orta düzeyde meslek elemanı yetiştiren eğitim kurumlarıdır.

3. Ticaret ve Turizm Öğretimi Okulları

Ticaret ve turizm öğretimi okulları, ülkemizin ticaret, maliye, pazarlama, muhasebe, bankacılık, kooperatifçilik, sekreterlik, turizm, bilgi-işlem gibi alanlarda kamu ve özel sektör kuruluşlarında görev alacak ara insan gücü yetiştiren eğitim kurumlarıdır.

4. Din Öğretimi Okulları

430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. Maddesi ile 1739 sayılı Milli Eğitim Kanunu'nun 32. Maddesi hükümlerine uygun olarak kurulan İmam Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi için gerekli elemanları yetiştirmek üzere, ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlayan programların uygulandığı öğretim kurumlarıdır

(TİSK,1997:7-14). Tablo 1’e bakıldığında Cumhuriyetin kuruluşundan 1998 tarihine kadar gerek öğretmen gerekse öğrenci sayısı birbirine paralel giderken 1998’den sonra okul sayısındaki artışa paralel olarak öğrenci ve öğretmen sayısı artmamış bunun tersine öğretmen ve öğrenci sayısında azalma olduğu görülmektedir.

Türkiye’de mesleki eğitimin özellikle son beş yıldaki gelişmesine bakılarak meslek liselerinde okul, öğrenci, öğretmen sayısı konusunda hangi noktaya geldiğini görmek mümkündür (Tablo 2).

Tablo 2: Mesleki Eğitim Okullarına Göre Sayısal Gelişmeler

Okul Türü		94-95	95-96	97-98	98-99	99-2000
Erkek Teknik Öğretim Okulları	Okul Sayısı	810	864	1091	1133	1196
	Öğrenci Sayısı	375.093	386.611	369.947	367.866	351.292
	Öğretmen Sayısı	21.391	22.900	23.291	24.958	25.705
Kız Teknik Öğretim Okulları	Okul Sayısı	534	567	636	648	659
	Öğrenci Sayısı	82.503	95.265	102.397	102.379	100.005
	Öğretmen Sayısı	12.680	13.791	13.019	13.470	13.305
Ticaret ve Turizm Öğretim Okulları	Okul Sayısı	451	525	650	675	694
	Öğrenci Sayısı	197.380	211.770	237.360	251.961	255.346
	Öğretmen Sayısı	9.411	10.234	10.642	11.803	12.184
Din Öğretimi Okulları	Okul Sayısı	448	561	605	604	604
	Öğrenci Sayısı	476.175	492.809	178.046	192.786	134.224
	Öğretmen Sayısı	15.494	17.226	18.702	18.145	15.922

*Yukarıdaki tabloya çok programlı liseler de dahildir. TBMM 1995-96-98 YILI Bütçe raporları, T.C Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Milli Eğitim Sayısal Veriler 1999,2000

Tablo 2’de Mesleki eğitim veren okullara bakıldığında, son yıllarda mesleki eğitime devam eden öğrenci sayılarında ciddi düşüşler olduğu görülmektedir. 1994-1995 öğretim yılında 375.093 öğrencisi bulunan Erkek Teknik Öğretim Okulları 1999-2000 öğretim yılında 351.292’ye düşmüştür. Kız Teknik Öğretim Okullarının 1998-1999 öğretim yılında öğrenci sayısı 102.379 iken 1999’da 100.005’e gerilemiştir. Din öğretimi okullarında 1994-1995 öğretim yılında öğrenci sayısı 476.175 iken 1999-2000 öğretim yılında 134.224’e gerilemiştir. Bu da meslek liselerine öğrenci akışı olmadığını göstermektedir. Okul ve öğretmen sayısında artış olurken öğrenci sayısında azalma olmuştur.

MESLEKİ VE TEKNİK EĞİTİMİN ÖNEMİ

Teknolojik gelişmelerin toplumların; ekonomik, politik ve kültürel yapılarında açtığı hızlı, sürekli ve çok yönlü değişme süreci, gelişmişlik düzeyleri ne olursa olsun hemen her ülkede toplum yaşamını derinden etkilemektedir.

Bilim ve teknolojideki değişme ve gelişmeler, nitelikli insan gücüne olan gereksinimi de artıran oranda beraberinde getirmektedir. Ekonomik ve teknolojik

gelişmenin temel araçlarından biri olan nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi, mesleki ve teknik eğitim sistemine büyük görevler ve sorumluluklar yüklemektedir.

Sanayileşme, kalkınmanın en önemli unsurlarından biridir. Bu sebeple, ülkemizde hizmet ve üretim alanlarında teknolojik gelişmelere uyumlu, mesleki ve teknik bilgi ve becerilerle donatılmış insan kaynağına ihtiyaç artmaktadır. Bu ihtiyacı karşılamak için, çağdaş teknoloji metotlarını bilen, yorumlayan, kullanan, geliştiren ve yeniliklere uyum sağlayan vasıflı insan gücünün yetiştirilmesi amacıyla mesleki ve teknik eğitim okullarına ihtiyaç vardır. İnsan gücü piyasasının ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünün işletmelerle iş birliği yapılarak yetiştirilmesi, mesleki ve teknik eğitim sistemi bütünlüğü içerisinde desteklenerek geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Mesleki ve teknik öğretim; kalkınmanın hızlandırılması, istihdamın artırılması ve ülkenin rekabet gücünün yükseltilmesi yönünden kritik öneme sahiptir. Bu önemin, toplumun her kesimine kavratılması gerekmektedir. Teknolojik çağa uyum sağlayabilmek için, ülkemizde de mesleki ve teknik eğitime gereken özenin gösterilmesine ihtiyaç vardır(Sezgin,1999:195-196).

Türk Sanayiinin Durumu

Türkiye, devasa bir işsiz ordusu ile işgücü yoğunluğu yüksek, sanayi sektörlerinden kolaylıkla vazgeçecek bir ülke değildir. Zaten mevcut sanayiinin konumu da bunu gerekli kılmaktadır. Ancak bu şartlar altında devam eden bir ülkenin sanayiini ikinci derecede kalmaya mahkum olacağını da gözden kaçırmamak gerekir.

Türkiye’de işsizlik ve hantal sanayii olduğu sürece, devletin ekonomideki ağırlığının bir süre daha devam edeceği anlaşılmaktadır. Aslında günümüz dünyası bakımından fazlaca bir stratejik önemi kalmayan hantal sanayi tesislerinin özelleştirilmesine klasik devletçi kesim tarafından şimdiye kadar engel olunması bunu göstermektedir.

Devlet şayet ekonomideki varlığını devam ettirecekse, sanayileşmede yaptığı öncülüğün bir benzerini "yüksek teknoloji gerektiren sanayiler"de de yerine getirmelidir. Bunun için, devletin elindeki mevcut tesislerin özelleştirilmesiyle elde edilecek sermaye ile yüksek teknoloji gerektiren tesislerin kurulması ve kamu sektöründe araştırma-geliştirme (AR-GE) yatırımlarının artırılması sağlandığı takdirde, bu sahada devlet geleneksel öncü rolünü de oynayabilir.

Diğer taraftan, özel sektörün de belli sanayi dallarında yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar yapması teşvik edilmeli, sanayide birinciliğe çıkmayı sağlayacak yatırımların belli bir ölçekte mevcut olması sağlanmalıdır. Örneğin, sanayinin %70’i yoğun işgücü

gerektiren sektörlerden meydana gelirken %30'unun yüksek teknoloji gerektiren sektörlerden oluşması sağlanabilir. İlk etapta ulaşılmaması gereken bu hedeften sonra, bu oranın önce %50'ye çıkarılması ve sonra da tersine dönerek ülkenin yüksek teknoloji kullanan bir sanayie kavuşması sağlanmalıdır.

Bu şekilde Türkiye bir taraftan sanayileşirken, diğer taraftan da tam sanayileşim dediği noktada yeniden sanayiin ikinci derecesinde kalmış olma düş kırıklığını yaşamayacak, sanayileşme ile birlikte "birinci sınıf sanayi kurma" ve "bilgi toplumuna ulaşma" hedefleri birlikte yürütülmüş olacaktır (Saklı,2000).

BİLGİ TOPLUMU VE MESLEKİ EĞİTİM

İletişimin artmasıyla birlikte tüm toplumlarda aile yapısı, sosyal yapı ve ekonomik yapı değişmiş bunlara paralel olarak da eğitim sistemleri değişmiştir. Böylece günümüzde sanayi toplumu yerini bilgi toplumuna bırakmıştır.

Yirmi birinci yüzyıla girildiği şu günlerde, gelişmişlik seviyesi ne olursa olsun, bütün toplumları aynı derecede ilgilendiren çok köklü bir dönüşüm ve değişim sürecine girildiği herkes tarafından kabul edilmektedir. Buna karşılık tartışmalar daha çok, içinde yaşanan bu değişimin adlandırılması, tarihte daha önce yaşanmış diğer köklü toplumsal değişikliklerden ayrılan yönlerinin belirlenmesi ile bu değişim ve dönüşümün gelecekte alabileceği muhtemel durumların şimdiden kestirilmesi gibi konular üzerinde odaklanmaktadır. Bir başka deyişle, topluma her dönemde yön vermiş olan toplum ünitelerinin (siyasetçiler, sanatçılar, üniversiteler, araştırma merkezleri ve diğerleri) bu değişimin önünde yer almaya çalıştıkları ve bu dönüşümde birlikte hareket etmeye çalıştıkları bilinen bir gerçektir (Çoban, 1997: 1)

Günümüzde "sanayi ötesi toplum", "postmodernizm", "sibernetik kapitalizm", "kontrol devrimi" gibi terimler çoğu zaman "bilgi toplumu" terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Öte yandan, "bilgi toplumu" terimini herkes farklı tanımlamaktadır. Bazen bilginin işlenmesinde, depolanmasında ve dağıtımında son yüzyılda meydana gelen teknolojik gelişmeler ön plana çıkarılarak bilgisayar ve iletişim teknolojisi (bilgi teknolojisi) ağırlıklı bir bilgi toplumu tanımı yapılmakta, bazen de bir ülkedeki Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) kaçta kaçının bilgi sektöründen geldiğine ya da bilgi ile ilgili işlerde çalışan insan gücünün toplam iş gücüne oranına bakılarak ekonomik ya da mesleki ağırlıklı tanımlar yapılmaktadır (Tonta,1999).

Giderek yeni istihdam yaratmakta olan bilgi sektörü uzun vadede birçok yeni mesleğin ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu yeni sektörün ürünü olan bilgi, kullanıcılara 'kirliliğe yol açmayan' bilgi otoyollarıyla ulaştırılmaktadır. Küresel rekabetle başa

çıkabilmek için hızla harekete geçilmesi gerekli. Güçlü bir bilgi talebi olduğunda bu bilgiyi sağlayanlar dünyanın herhangi bir yerinde bulunabilir; ürünler anında teslim edildiğinde satıcılar teslim süresini rekabette kendilerine kolaylık sağlayacak bir unsur olarak kullanamazlar (Lüksembourg,1996).

Sanayi sonrası toplumun özellikleri kırk yıla yakın bir zamandır her görüşten düşünür ve araştırmacının ilgi alanında yer almaktadır. Bilgi çağı ve bilgi toplumu ile ilgili çözümlenelerde, genellikle tarihsel süreç içinde belli özellikler taşıyan dönemleri dalgalar halinde isimlendirmeden yararlanılmıştır. Bu bağlamda, Konradiev'in iktisadi genişleme, stagnasyon ve tekrar genişlemeye dayalı Uzun Dalga Kuramı bazı araştırmacılar tarafından kullanılmıştır. Konradiev'in Uzun Dalga Kuramı sanayi devriminden günümüze kadar olan dönem dikkate alınarak incelendiğinde, her biri yaklaşık 50 yıldan oluşan dört dalga bulunduğu görülmektedir. Bunlar, 1770-1830 yılları arasındaki "Erken Mekanizasyon", 1830-1880 yılları arasındaki "Buhar Gücü/ Demiryolları", 1880-1940 yılları arasındaki "Elektrik ve Ağır Sanayi" ve 1940-1980 yılları arasındaki "Kitle Üretimi" dönemleridir. Günümüzde ise, yeni bir paradigma olarak "Beşinci Dalga" hüküm sürmektedir. Yani, daha esnek üretim modelleri ve çeşitli talep türleri, toplum üretimi döneminden çok daha farklı özelliklere sahiptir. Katı örgüt yapıları ve klasik işbölümü yeni döneme uygun düşmemektedir. Buna göre, "Beşinci Dalga" 1980'lerde mikroelektronik alandaki gelişmelerle yükselmeye başlamış, biyoteknoloji, yeni malzemeler ve uzay araştırmaları öne çıkmıştır. Bu dönemin geleceği ise bilişim ve iletişim teknolojilerinde yatmaktadır (Akın,1999:1).

Bilgi toplumunu iyi anlayabilmek için özellikle sanayi toplumuyla bilgi toplumunun özelliklerine bir arada bakmak gerekmektedir. Bu özellikler Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo-3: İkinci ve Üçüncü Dalga Ekonomilerinin Karşılaştırmalı Analizi

DİNAMİKLER	İKİNCİ DALGA (Sanayi Toplumu)	ÜÇÜNCÜ DALGA (Bilgi Toplumu)
Üretim Unsurları	Toprak,emek, sermaye	Özellikle bilgi (veri, imaj, kültür, ideoloji, değer)
Varlıklar	Maddi varlıklara dayalı	Maddi olmayan varlıklara dayalı
Üretim ve Ürün Yapısı	Seri üretim, kitle üretimi	Esnek teknoloji, ürün esnekliği sonucunda bireyselleşme
Emek Yapısı	Fiziksel (kol gücü) emeği ile tekrarlanan, mekanik emek, tam zamanlı çalışma, fabrikada çalışma	Bilgi işçiliği ile yaratıcı emek, yarı zamanlı çalışma, evden çalışma
Yenilik	Seyrek	Sürekli
Ölçek	Büyük ölçek (Ölçek ekonomisi)	Küçük ölçek, uygun ölçek
Organizasyon	Dikey, bürokratik, sert, uzun vadeli	Değişim mühendisliği: faaliyet bazlı, ağ örgütler, esnek, anti bürokratik
Altyapı	Önem nakliyyede. Otobanlar, yollar,	Önem iletişimde. Ağlara dayalı elektronik

	köprüler, liman tesisleri	sistemler
Hız	Vakit nakittir kuralı ile sıralı ve adım adım mühendislik	Eşanlı mühendislik ile gerçek zamana yaklaşım
Sosyopolitik yapıyla ekonomik yapının ilişkileri	Evdışı iş, büyük ve güçlü devlet, dev kentler, aşırı kentleşme, ekonomik çatışmaların önemliliği, çoğunluk egemenliği, yapay demokrasi, dolaylı demokrasi	Ev içi iş, küçük ve etkin devlet, kent dışına çıkma ve yayılma, sosyopolitik düzenlemelerin önemliliği, azınlığın önemsenmesi, koalisyonlar, doğrudan demokrasi

Kaynak: İ.Melih Baş, “Dalgalarla Gelen Gelecek Kurgubilimci Guru: Alvin Tofler”,AD Business Notebook, Mart 1998,s.28

Bilgi Ekonomisinin Özellikleri

Bir toplum içinde (tarım, sanayi ve bilgi toplumları) farklı ölçülerde bulunabilir. Ancak, gelişmişlik düzeyi arttıkça toplumların yüzdeleri de belirgin ölçülerde değişmektedir. Mesela, 1980 yılında ABD’de işgücünün sadece yüzde 3’ü tarım kesiminde çalışırken, yüzde 76’sı hizmet ve bilişim faaliyetleriyle meşguldü. Yine, yeni kurulan işlerin yüzde 80’den fazlası bilişim ve hizmet sektörüyle ilgilidir. Bir çok Batı Avrupa ülkesi, Kanada, Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi bilgi toplumu trendini izlemektedirler(Akın,1999:1).

Bilgi toplumu sosyoekonomik gelişme için bir çok değişikliğe neden olmaktadır.

Bunlar:

- Mal üretiminden hizmet üretimine değişim. Profesyonel, teknik, eğitim, sağlık ve fast-food (ayak üstü yemek) gibi hizmet sektörlerindeki hızlı artış.
- İş niteliklerinin ve karakterlerinin değişimi.
- İşgücünde teknik eleman ve profesyonellerin, yani bilgi sınıfının artması
- Yüksek teknolojilere doğru teknolojik değişim. Mikroelektronik ve yarı iletkenler aracılığıyla bilginin toplanıp yönetilmesine yarayan küçük ve yetenekli makinaların yayılması.
- Yeni bilişim teknolojilerinin yayılması ve bilgisayarların gelişmesine paralel olarak uzak noktalarla koordinasyon amacıyla telekomünikasyonun ileri ölçülerde kullanılması (Akın,1999:1).

Bilgi Çağının başlangıcı olarak genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar gösterilmektedir. Bu konuda kesin bir tarih vermek mümkün olmamakla birlikte, 1957 yılında ABD’de ilk defa profesyonel olarak çalışan kişilerin sayısının işçileri geçmiş olması bazı yazarlarca bu tarihin bilgi çağı başlangıcı olarak kabulüne neden olmuştur (Akın,1999:1).

Günümüzde işgücü üç gruba ayrılmakta ve bunlar tarım, sanayi ve hizmet sektörü olarak adlandırılmaktadır. Sanayileşme ilerledikçe iş gücünde, tarım sektöründen sanayi sektörüne, sanayi sektöründen de hizmetler sektörüne doğru bir kayma olmaktadır. Bilgi toplumunda iş gücünün gruplandırılması ise tarım, sanayi ve hizmet sektörlerine ilaveten

bilgi sektörünü de içermektedir. Maalesef ülkemizde bilgi sektörüne dair bir sınıflandırma henüz yapılmadığı gibi resmi istatistiklerde ve ekonomik faaliyetlerde de bilgi sektörü ile ilgili bir değerlendirme yapılmamaktadır (Çoban, 1997:2)

Sanayi sonrası toplumun dayandığı yeni iş gücünün en çarpıcı yönü, sahip olduğu öğretim seviyesiyle ilgilidir. Başka bir deyişle, bilgi toplumu; gittikçe daha ileri seviyede yetiştirilmiş bir insan gücü istemektedir. Öğretim sisteminde şimdiye kadar görülmemiş bu genişleme, insan yetiştirmeye her zamankinden daha fazla verilen bu önem; şüphesiz, modern teknolojik ilerlemelerin eseridir. Dünya XX. Yüzyıla girerken, Batı ülkelerinde de halkın büyük çoğunluğu sadece ilköğretimden yararlanabiliyordu; ortaöğretim adeta küçük bir azınlığa tanınmış bir tür imtiyaz durumundaydı. Ancak bugün durum tamamen değişmiştir. Artık bilgi toplumu aşamasına girmiş bulunan Batı ülkelerinde, gençlerin büyük bir bölümü ortaöğretime ve yükseköğretime devam etmektedir. Öğrencilerin artık gittikçe daha yüksek bir bölümü ilköğretimden sonra orta; ortaöğretimden sonra yükseköğretim yapmak istemektedir. Bu eğilim bütün ülkeler için geçerlidir. Global olarak Avrupa Topluluğu'nda aynı dönemde; 5-24 yaş grubunda bulunan öğrencilerden orta öğretimde okuyanları % 36'dan % 44'e yükselmiştir. Yükseköğretime olan talep, bilhassa Federal Almanya'da çok hızlı artmıştır. Kısacası vasıflı ve yarı-vasıflı işçilerin teşkilatlanması nasıl sanayi toplumunun bir karakteri olmuşsa, mesleki ve teknik elemanların teşkilatlanması da sanayi sonrası toplumun yani bilgi toplumunun başlıca karakteri ve sorunlarından birisi olacaktır. Eğer sanayi sonrası toplumun başlıca boyutlarından biri mal üreten ekonominin gittikçe hizmet ekonomisine dönüşmesi ise, bir diğeri de hizmet eğilimlerinde oluşan değişimlerdir (Dura,1990:71-78).

Ülkemizde ise, meslek liseleri sanayi sonrası toplumun özelliklerini gösterememektedir. İkinci dalgadan üçüncü dalgaya geçebilmek özellikle ülkenin mesleki ve teknik eğitimin bilgi toplumuna uygun yapılandırılmasıyla gerçekleşebilir.

Meslek Liselerinin Başlıca Sorunları

Meslek Liseleri 1980'li yıllara kadar sınavla öğrenci alırken son yıllarda talep olmaması nedeniyle özellikle, Endüstri Meslek Liselerinin bazı bölümlerinin kapandığı gözlenmektedir. Bazı Endüstri Meslek Liselerinin yapı, metal, döküm gibi bölümleri öğrenci yokluğu nedeniyle kapanmıştır.

Meslek Liselerinin sorunlarından bazıları şunlardır:

a. Meslek lisesi mezunlarının üniversiteye girememe problemi

Meslek liseleri yönetmeliğine göre bu okullar hem mesleğe hem de üniversiteye

öğrenci yetiştiren kurumlar olarak tarif edilmektedir. Ancak YÖK’ün 1998’de aldığı kararla bu okullardan yetişen öğrencilerin üniversitede istedikleri bölümlere girme imkanı yok denecek kadar azalmıştır. YÖK 1998 yılında ani bir kararla üniversite sınav sayısını bire indirmiş ve meslek lisesi öğrencilerine puan kısıtlaması getirmiştir. Meslek lisesi öğrencileri üniversite sınavında –bırakın diğer branşları– kendi branşlarındaki mühendisliklere bile genel lise öğrencilerinin 25-30 puan gerisinde başlamaktadırlar. Bir buçuk milyon öğrencinin yarıştığı ortamda 1 puanın 3-4 bin kişiyi geride bırakmak anlamını taşıdığı bir ortamda meslek liseleri daha sınav başlamadan 75-100 bin kişinin gerisinde kalmışlardır.

Meslek liseleri arasında yer alan Teknik ve Anadolu Teknik Liselerinin ders saatleri ve uygulanan program genel liselerdeki Fen Kolu alan derslerinin aynısıdır. Program aynı olmasına rağmen, Teknik ve Anadolu Teknik lise öğrencileri kendi alanlarındaki bir üst programa girmekte zorlanmaktadırlar. Bu öğrencilerin genel liselerdeki öğrencinin 30 puan gerisinde başlaması demek bu bölümü kazanamayacağı anlamına gelmektedir. Örneğin, İnşaat Mühendisliği, Elektrik Mühendisliği ve Bilgisayar Mühendisliği bölümlerini ele alalım. Genel lisede matematik ağırlıklı programda okuyan bir öğrenci, üniversite tercihleri arasında bu bölümleri (İnşaat Mühendisliği, Elektrik Mühendisliği ve Bilgisayar Mühendisliği gibi) tercih ederse Orta Öğretim Başarı Puanı 0.5 ile çarpılacak, Teknik ve Anadolu Teknik Liselerinin Yapı bölümü öğrencisi kendi branşı olan İnşaat Mühendisliğini, elektrik bölümü öğrencisi Elektrik Mühendisliğini ve Bilgisayar bölümü öğrencisi Bilgisayar Mühendisliğini tercih ederse Orta Öğretim Başarı Puanı 0.2 ile çarpılacaktır. Puan hesaplamasında yapılan bu adaletsiz uygulama Meslek Liselerine öğrenci akışını durdurmuştur. Yüksek öğrenimde önlerine set kurulan öğrenciler bu okulları tercih edememektedirler.

Bu durumda, yüksek öğrenim görmek isteyen Meslek Liselerinin iki tercihi vardır. Birisi alanı ile ilgili 2 yıllık meslek yüksek okulları, diğeri ise Teknik Eğitim Fakültelerinin bölümleridir. Teknik Lise çıkışlılar aldıkları program gereği zaten tekniker seviyesinde eğitim almaktadırlar. Hatta MYO’larda öğrenciler 80 saatlik meslek dersi kredisi alırken bu rakam liselerde 86 kredidir. Yani, MYO’lar liselerden farklı değildir. Bu durumda geriye Teknik Eğitim Fakülteleri kalmaktadır.

Hazırlanan mesleki eğitim şura rapor ve programlarında ortaöğretim kurumlarındaki öğrencilerin % 65’inin mesleki ve teknik eğitim kurumlarına yönlendirilmesi kararlaştırılmışken, bu rakama bugün ulaşamadığı gibi, ulaşılma gayreti içinde de olunmamaktadır. Mesleki ve teknik eğitim kurumlarına gelen öğrenciler daha basit lise diploması almak için gelmektedir. Mesleki ve teknik eğitim kurumlarındaki

öğrencilere bakış açısının değiştirilmesi daha nitelikli öğrencilerin bilinçli bir şekilde yönlendirilmesi ile ancak o zaman % 65 rakamı yakalanabilir. Çağımız; branşlaşma ve teknolojik ilerleme çağıdır. Bu da ancak kapasiteli, yetenekli, mesleki ve teknik eğitim almış insanlarla sağlanabilir (Erdem,1999:241-242).

b. Döner sermaye durumu

Meslek Liselerinde döner sermaye işletme yönetmeliğinden kaynaklanan problemler vardır. Vergi ve fonlar nedeniyle maliyetler yükselmektedir. Döner sermayelerin çalışmaması, okulların gelirini düşürdüğü gibi öğrencilerin uygulama yapmalarını da sınırlamıştır. Ayrıca piyasa ile rekabet edilememektedir.

c. Teknolojiye uyum

Meslek liselerinde diğer bir sorun da; hala geri kalmış teknolojinin okullarda öğretilmesidir. Meslek Liseleri programlarında Bilgisayarlı Nümerik Kontrol(CNC) sistemleri öğretilmesine rağmen bazı proje okulları haricinde, okullarda hala geri kalmış veya piyasada hiç bulunmayan cihazlar üzerinde eğitim yapılmaktadır. Taşradaki Meslek Liselerinin motor bölümlerinde artık öğrenciler tarihe mal olan 1940'lı yılların jeep motorları üzerinde eğitim görmektedir. Öğrenciler Türkiye'ye yön verecek gelişmiş sanayinin terk ettiği makinalar üzerinde çalışmaktadır. Örneğin piyasada CNC sistemi ile çalışan makinalar kullanılırken, okullarımızın çoğunda piyasadaki kalmış olan MKE Torna ve MAS Torna kullanılmaktadır. İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün Şura için yapılan ön komisyon çalışmaları sonrasında hazırlanan raporda, bu okullardaki geri kalmış teknolojiye şöyle işaret edilmektedir:“Okullarımızda kullanılan programlar değişen teknolojiye uyum sağlayamamış, eğitim donanım ve ekipmanlarının çoğu çağ dışı kalmıştır, bu da eğitimin kalitesini sürekli düşürmüştür”.

Dura'nın G. Rocher'den aktardığına göre, daha önce de görüldüğü gibi sanayi toplumları; sanayi ötesi aşamada, hizmet üretim ve istihdamının süratle artışına sahne olmuştur. Aktif nüfusun çoğunluğunu hizmet sektörüne kaydıran sanayi sonrası toplumun tipik iş göreni; işçilerinden ziyade, profesyoneller yani mühendisler, teknisyenler, araştırmacılar, idarecilerdir. Bu değişiklik, teknik ilerlemelerin bir neticesidir. Elektronikte, sibernetik alanında sağlanan gelişmeler sayesinde pek çok işçinin yerini; adım adım, gittikçe otomatikleşen makineler almaktadır. Ancak otomatikleşme de yeni teknisyenler, büroda, ticarete, ulaşımda ve benzeri hizmetlerde daha fazla iş gören çalıştırması gerektirmektedir. XIX. Sanayi toplumunun çekirdeğini oluşturan işçi sınıfı, üretim araçlarını ve ilişkilerini hızla başkalaştıran teknolojik değişimler nedeniyle köklü dönüşümlere uğramış bulunmaktadır (Dura,1990:71).

d. Dikey geçiş yetersizliği

Meslek Lisesi mezunlarının çoğunluğunun gidebildiği okullar meslek yüksek okullarıdır. Ancak meslek yüksek okullarını bitirenlerin ilgili fakültelere geçişi çok sınırlı kalmaktadır.

Sonuç ve öneriler

Meslek liselerini toplumda saygın bir yere getirmek, toplumda başta aile, ilköğretim okulları,basın-yayın gibi bütün kurumlara düşmektedir. Mesleki eğitim son yıllarda kan kaybetmektedir. Öğrenci olmadığı için bazı bölümleri de kapanmaktadır. Meslek liselerinin yeniden aktif hale getirilebilmesi için:

- a. Programları yeniden gözden geçirilmeli, bilgi toplumunda teknolojik gelişmeler ve sanayinin ihtiyacı programlar da dikkate alınmalıdır. Meslek liseleri esnek bir yapıya kavuşturulmalı, çevrenin ihtiyaçları da dikkate alınarak yeni programlar açılabilmesi veya bazıları kapatılabilmelidir.
- b. Okulların döner sermayelerinin işler hale getirilebilmesi için vergi ve fonların azaltılması gerekir. Döner sermayelerin çalıştırılması hem öğrencilerin eline bir miktar para geçmesini sağlar hem de okullara gelir sağlamaktadır. Ayrıca öğrencilerin el becerileri de daha iyi gelişebilecektir.
- c. Meslek Lisesi mezunlarının, Meslek yüksek okullarına geçişi kolaylaştırılmakla birlikte Meslek yüksek okullarının fakültelere geçiş kontenjanları da artırılmalıdır.
- d. Üniversiteye girişte orta öğretim başarı puanı dikkate alınırken bir eşitsizlik vardır. Örneğin Meslek Lisesi elektrik bölümü mezunu öğrenci meslek yüksek okulu ve Teknik Eğitim Fakülteleri elektrik bölümünü tercih ederse ortaöğretim başarı puanı 0.5 ile çarpılmakta, elektrik mühendisliğini tercih ettiği takdirde 0.2 ile çarpılmaktadır. Bu durumda meslek lisesi mezunlarının branşıyla ilgili mühendislik fakültelerine girememe eşitsizliğine neden olmaktadır. Bu durum düzeltilmelidir.

KAYNAKLAR

- Akın,H.B (1999), ”2000 Yılına Doğru Bilgi Toplumu Üzerine Genel Bir Değerlendirme ve Bilgi Ekonomisinin Özellikleri” **MPM Dergisi** sayı:1999/1
- Çoban,H (1997), **Bilgi Toplumuna Planlı Geçiş** İnkılap Kitabevi İstanbul
- Dura, C (1990), **Bilgi Toplumu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Bil Ofset Matbaası, Ankara.
- Erdem,C (1999), 16. **Milli Eğitim Şurası: Konuşmalar, Görüşler, Kararlar ve Raporlar**. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Lüksembourg ,(1996), **Avrupa Toplulukları Resmi Yayınlar Dairesi Bildirisi**,
www.yayınhaber.html.
- Saklı,R. (2000), “*Sanayi Toplumundan Bilgi Çağına*” **Yeni Düşünce Dergisi** sayı:2000/10
- Sezgin,İ (1999), 16. **Milli Eğitim Şurası: Konuşmalar, Görüşler, Kararlar ve Raporlar**. Milli Eğitim Basımevi Ankara.
- TBMM 1995-96-98 YILI Bütçe Raporları**, T.C Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Milli Eğitim Sayısal Veriler 1999,2000.
- TİSK (1997), **Türkiye’de ve Dünyada Mesleki Eğitim**, Ankara
- Tonta.Y(1999), ”*Bilgi Toplumu ve Bilgi Teknolojisi Türk Kütüphaneciliği*” www.kütüphaneci.org.

BÖLGESEL KALKINMADA DOĞU ANADOLU PROJESİ (DAP) YAKLAŞIMI

East Anatolia Project Approach To The Regional Development

A. Feyzi BİNGÖL¹

Asaf VAROL²

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelerle olan sosyo-ekonomik gelişmişlik farkını azaltmak, mevcut verimlilik düzeyini geliştirerek ülke ekonomisine katkısını artırmak amacıyla 27 Ağustos 1998 tarihinde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından Doğu Anadolu Projesi (DAP) Ana Planı başlıklı bir proje çalışması başlatılmıştır.

Bu proje Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin kendi aralarında oluşturdukları "Ortak Girişim" aracılığı ile yürütülmüş ve projeler Aralık 2000 sonunda tamamlanmıştır.

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı kapsamında „Mevcut Durum ve Analizi Raporu“, „Strateji ve Yeniden Yapılanma Senaryoları“, „Doğu Anadolu Projesi Ana Planı“, „Ön Fizibilite ve Fizibilite Etütleri“ ve „Yönetici Özeti“ başlıklarını taşıyan raporlar hazırlanmıştır.

Mevcut Durum ve Analizi raporunda bölgesel gelişme ana planına veri oluşturmak üzere bölgede hakim olan ekonomik ve sosyal göstergeler incelenmiştir. Türkiye ortalamaları ve uluslararası standartlar dikkate alınarak ihtiyaçlar tespit edilmiş ve darboğazlar ile birlikte potansiyel gelişme alanları ortaya konmuştur.

Strateji ve Yeniden Yapılanma Senaryoları çalışmalarında mevcut durum ve analizlerinden elde edilen sonuçlar ülke ve dünyadaki sektörel gelişmeler dikkate alınarak bölgenin kalkınmasını sağlayacak strateji ve politikalar tespit edilmiştir. Oluşturulan alternatif senaryolar bu strateji ve politikalar çerçevesinde hazırlanmış ve beklenen gelişmeler ile değişik senaryolara göre beş ve on yıllık perspektiflere göre üç alternatif senaryo geliştirilmiştir.

Yapılan çalışma ve geliştirilen senaryolardan, Plan'a esas olacak senaryonun tespitinden sonra temel stratejiler belirlenmiş ve tüm sektörleri kapsayan Bölgesel Gelişme Ana Planı ortaya konmuştur.

Raporlardan elde edilen veriler ışığında, illerden gelen tüm talepler ve illerin potansiyelleri de göz önünde bulundurularak her il için değişik alanlarda fizibilite çalışmaları yapılmıştır.

Bu makalede Doğu Anadolu Projesi kapsamında yapılan çalışmalar kapsamında bölgenin kalkınabilmesi için elde edilen bazı bulgular sunulacaktır.

¹ Fırat Üniversitesi Rektörü

² Fırat Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı

ABSTRACT

A project called East Anatolia Project (EAP) was started in August 27, 1998 by Government Planning Organization in order to reduce the social and economic development differences between East Anatolia Region and the other region of Turkey and to increase the present efficiency level of East Anatolia Region to increase the contribution of the region to the Country economy.

This project has been prepared by a group from Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas and Yüzüncü Yıl universities and completed at the end of December 2000.

In the content of the EAP Master Plan the present state analysis report, strategies and restructures, EAP Master Plan, pre-feasibility and feasibility researches and management summaries titled reports have been prepared.

In present state and Analysis report in order to supply data to the regional development master plan the economical and social structure of region has been examined. The needs have been pointed out taking into consideration of the potential development areas.

Regional development strategies have been determined while considering the global sectoral developments and results of the analysis of strategy and restructuring scenario. Alternative scenarios have been prepared from these strategies and with the expected development and according to different scenarios three alternative scenarios have been developed for 5 and 10 years periods.

From the developed scenarios and studies the main strategies have been determined after the determination of the scenario that is the base for the plan and, the regional development main plan including all sectors has been produced.

With the data obtained from the reports the feasibility studies have been made for each city taking into account the demands and potentials of the cities.

In this paper the results of the studies in the scope of EAP for the development of the region are presented.

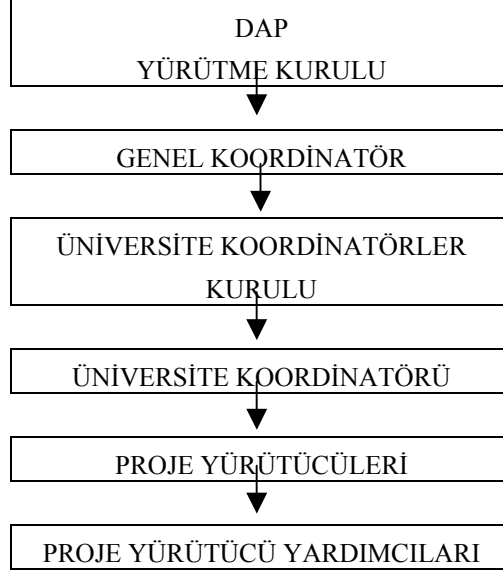
1. ORTAK GİRİŞİM

Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversiteleri 1998’de aralarında bir ortak girişim kurarak, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı’nın “Doğu Anadolu Projesi Ana Planı” çalışmalarına talip olmuşlardır.

Ortak girişimin oy birliği ile aldığı karar neticesi, Doğu Anadolu Projesi (DAP) Genel Koordinatörlüğü görevi, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü’ne verilmiştir. Projenin başlangıcından tamamlanincaya kadarki süreçte, tüm organizasyonlar, koordinasyonlar ve yönetim, Genel Koordinatörlük birimi tarafından gerçekleştirilmiştir.

DAP Ana Planı çalışmalarının yürütülebilmesi için kurulan örgütlenmeye ait şema **Tablo 1**’de verilmiştir.

Tablo 1: DAP Örgütlenme Şeması

DAP Yürütme Kurulu'nda görev alan rektörlerin isimleri ve görevde buldukları süreler **Tablo 2'**de verilmiştir.

Tablo 2: DAP Yürütme Kurulu'nda Görev Alan Rektörler

Adı ve Soyadı	Üniversitesi	Başlama	Bitiş
Prof. Dr. Eyüp G. İsbir	Fırat	27 Ağustos 1998	06 Ağustos 2000
Prof. Dr. A. Feyzi Bingöl		07 Ağustos 2000	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Erol Oral	Atatürk	27 Ağustos 1998	06 Ağustos 2000
Prof. Dr. Yaşar Sütbeyaz		07 Ağustos 2000	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Ömer Şarlak	İnönü	27 Ağustos 1998	06 Ağustos 2000
Prof. Dr. Fatih Hilmioğlu		07 Ağustos 2000	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Nihat Bayşu	Kafkas	27 Ağustos 1998	02 Kasım 1998
Prof. Dr. Necati Kaya		03 Kasım 1998	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Cengiz Andıç	Yüzüncü Yıl	27 Ağustos 1998	25 Nisan 1999
Prof. Dr. Yücel Aşkın		26 Nisan 1999	31 Aralık 2000

DAP Genel Koordinatörü olarak görev yapan Fırat Üniversitesi Rektörlerinin görev süreleri ise **Tablo 3'**de verilmiştir.

Tablo 3: DAP Genel Koordinatörleri

Adı	Üniversitesi	Başlama	Bitiş
Prof. Dr. Eyüp G. İSBİR	Fırat	27 Ağustos 1998	06 Ağustos 2000
Prof. Dr. A. Feyzi Bingöl	Fırat	07 Ağustos 2000	31 Aralık 2000

DAP Ana Planı çalışmalarında her üniversite içerisindeki işlerin koordinasyonunu sağlamak için DAP Üniversite Koordinatörü adı ile görevlendirilmeler yapılmıştır (**Tablo 4**). Fırat Üniversitesi Koordinatörü, aynı zamanda DAP Genel Koordinatörlüğünün tüm işlerini de yürütmüştür.

Tablo 4: DAP Üniversite Koordinatörler Kurulu'nda Görev Alan Öğretim Üyeleri

Adı	Üniversitesi	Başlama	Bitiş
Prof. Dr. Asaf VAROL	Fırat	27 Ağustos 1998	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Yılmaz Özbek	Atatürk	27 Ağustos 1998	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Satılmış KAYA	İnönü	27 Ağustos 1998	31 Aralık 2000
Prof. Dr. Hasan Ceylan	Yüzüncü Yıl	27 Ağustos 1998	31 Aralık 2000
Doç.Dr. Şaban MARAŞLI	Kafkas	27 Ağustos 1998	31 Aralık 2000

2. DPT BÖLGESEL GELİŞME VE YAPISAL UYUM GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Doğu Anadolu Projesi (DAP) Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığına bağlı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından denetlenen ve koordine edilen bir proje idi. Projenin başlangıcından tamamlanmasına kadar Devlet Planlama Teşkilatında görev alan Müsteşarlar, Müsteşar Yardımcıları, Genel Müdürler, Daire Başkanları ve Uzmanlar katkı sağlamışlardır.

Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürü İsmail Sarıca, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Dairesi Başkanı Lütfi Elvan ve ekibi projenin başlatılması ile ilgili görüşmelerin yapıldığı 1997 yılından beri proje tamamlanmaya kadar projede aktif rol oynamışlar ve Projenin başarı ile tamamlanmasına büyük katkı sağlamışlardır.

3. DOĞU ANADOLU PROJESİ KAPSAMINDAKİ İLLER

Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Ardahan, Bayburt ve Iğdır illerini kapsayan Doğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan 14 il haricinde, Doğu Karadeniz Bölgesine ait Gümüşhane ve Bayburt illerini de kapsamaktadır. Gümüşhane ve Bayburt illeri aynı zamanda DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) içerisinde de yer almıştır.

Yaklaşık 158.972 km²'lik alana sahip bölgede yaşayan nüfus, ülke nüfusunun yaklaşık %9,3'ne tekabül etmektedir. Yüksek dağların yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesini, coğrafik yerleşim açısından üç alt bölgeye ayırmak mümkündür. Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin coğrafik yerleşim açısından hangi alt bölge içerisinde mütela edileceği, **Tablo 5**'de verilmiştir.

Tablo 5: DAP Ana Planı Kapsamındaki İllerin Coğrafik Alt Bölgelere Göre Dağılımı

Coğrafik Alt Bölgenin Adı	Malatya-Elazığ	Erzurum	Van
Kapsadığı İller	Bingöl Elazığ Malatya Tunceli	Ardahan Ağrı Bayburt Erzincan Erzurum Gümüşhane Iğdır Kars Muş	Bitlis Hakkari Van
İl sayısı	4	9	3

Coğrafik Alt Bölgeler açısından ekonomik gelişmişlik düzeyleri irdelendiğinde, en gelişmiş alt bölge olarak Malatya-Elazığ karşımıza çıkarken, en düşük gelişmişlik düzeyine ise Van Alt bölgesinde rastlanılmaktadır.

Tablo 6'da Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan illerin 1987-1997 arasında GSYİH Yıllık Ortalama Büyüme Hızı yüzdeleri, Türkiye ortalamasının yüzdesi olarak kişi başına düşen gelir ve yıllık ortalama nüfus artış hızları görülmektedir [1].

Tablo 6 incelendiğinde 1987-1997 yılları arasında Doğu Anadolu Projesi kapsamına giren iller içerisinde yüzde olarak GSYİH, Türkiye ortalamasının üzerinde olan il olarak karşımıza Muş çıkmaktadır. Buna karşın Tunceli ilinde negatif değer dikkati çekmektedir. 1987 yılı fiyatlarıyla Türkiye ortalamasının yüzdesi olarak kişi başına düşen gelir Elazığ'da %80,5 olarak gerçekleşmişken, Ağrı ve Muş'ta %20 nin altındadır.

1990-1997 yılları arasında Bingöl, Erzincan, Gümüşhane, Kars, Tunceli, Ardahan ve Bayburt illerinde yüzde olarak yıllık ortalama nüfus artış hızının negatif olduğu, dolayısıyla bu illerde nüfusun göçler nedeniyle azaldığı anlaşılmaktadır. Göç veren iller arasında birinci sırada Tunceli ili yer almaktadır.

Tablo 6: DAP Bölgesi'ne İlişkin Bazı Temel Göstergeler [2]

İL	GSYİH Yıllık Ortalama Büyüme Hızı, 1987-1997 (%)	Türkiye Ortalamasının Yüzdesi Olarak Kişi Başına Düşen Gelir (%)			Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (1990-1997) (%)
		1987 Yılı Fiyatlarıyla		1997 Cari Fiyatlarıyla	
		1987	1997	1997	
Ağrı	2,4	19,4	18,0	24,7	0,9
Bingöl	2,9	22,6	25,3	35,5	-0,8
Bitlis	2,9	26,0	25,3	33,9	0,0
Elazığ	1,4	80,5	69,3	77,4	0,7
Erzincan	0,3	55,0	48,4	67,7	-0,9
Erzurum	0,4	41,7	33,8	44,0	0,4
Gümüşhane*	---	35,2	39,0	44,3	-1,3
Hakkari	0,4	26,1	16,7	34,5	3,4
Kars*	---	26,2	29,2	34,6	-1,1
Malatya	3,1	69,2	62,1	62,9	2,1
Muş	4,4	19,8	20,4	25,3	1,6
Tunceli	-1,8	35,5	39,5	67,1	-6,2
Van	3,0	33,9	27,4	34,7	2,5
Ardahan*	---	---	26,8	34,7	-3,9
Bayburt*	---	---	30,7	36,2	-1,1
Iğdır*	---	---	29,6	38,2	0,3
DAP Bölgesi	1,9	41,9	36,7	44,7	0,6
Türkiye	4,1	100,0	100,0	100,0	1,5

Not:*Sınır değişiklikleri ya da il olmaları nedeniyle bu illere ilişkin büyüme hızları ve gelirler hesaplanamamıştır.

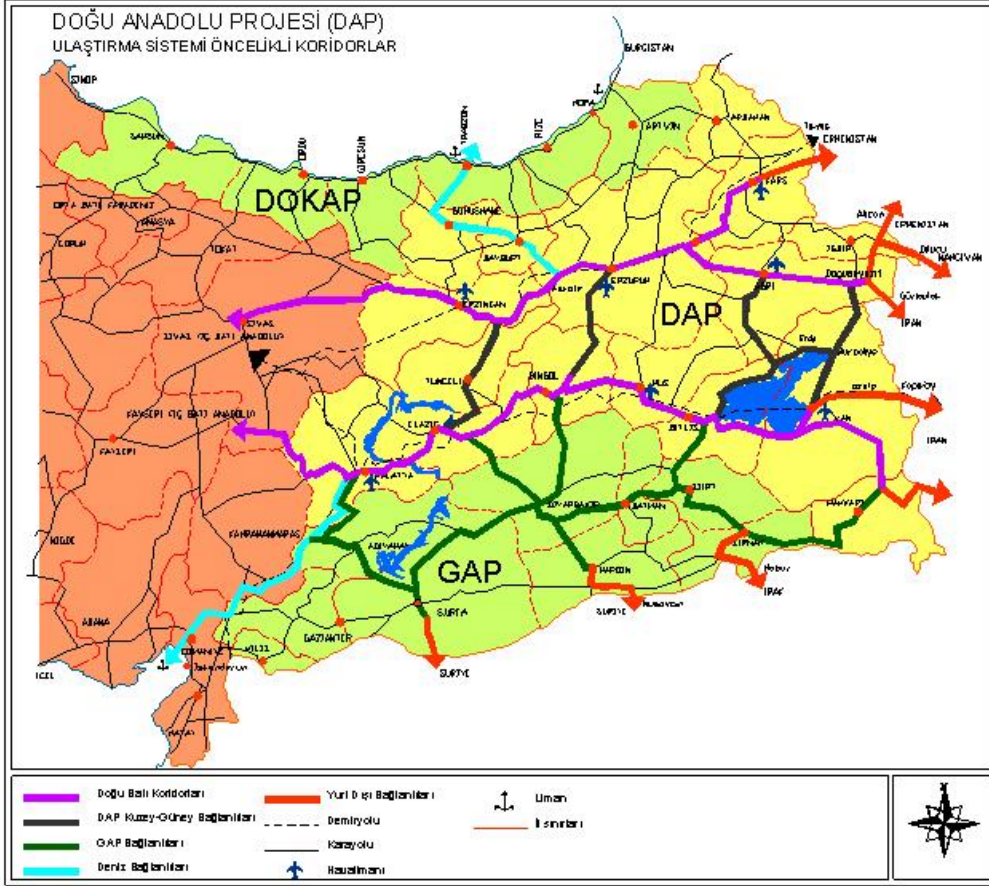
4. DAP ANA PLANINDA BELİRLENEN BAZI HEDEFLER

DAP Ana Planı için ekonomik, sosyal, çevresel ve mekansal olmak üzere dört ana hedef belirlenmiştir. Ekonomik hedef denildiğinde, fert başına düşen geliri artırmak, ön plana çıkmaktadır. Fert başına düşen geliri artırmak için, yeni iş sahalarının açılarak istihdamın artırılması düşünülmektedir. Sosyal hedeflerde ise, bölgeler arasında sosyo ekonomik farklılığın kaldırılması, fertlerin refah içerisinde yaşaması hedefi seçilir. Çevresel hedefler de ise bireylerin yaşadıkları ortamların düzenlenmesi, korunması ve sürdürülebilirliği önem kazanır. Sanayi ve hizmetlerin sunulduğu ortamlar ise, mekansal hedefler olarak yorumlanır. **Tablo 7'**de temel dört hedef ile ilgili özellikler verilmektedir [1].

5. DOĞU ANADOLU PROJESİNDE ULAŞIM VE HABERLEŞME

Doğu Anadolu Projesi kapsamında ulaşım için doğu-batı ve güney-kuzey istikametlerinde öncelikli koridorlar belirlenmiştir (Şekil 1). Doğu-batı istikametinde iki önemli kara ulaşım koridoru bulunmaktadır. Bunlardan biri Sivas-Erzincan-Erzurum koridorudur. Erzurum'dan sonra bu koridorlardan biri Kars üzerinden Ermenistan'a, diğeri ise Doğubeyazıt üzerinden Ermenistan, Nahçıvan ve İran'a yönelmektedir. Doğu-batı istikametinde ikinci kara ulaşım koridoru Malatya-Elazığ-Bingöl-Van'dan geçen güzergah olup, Hakkari ve Van üzerinden İran'a geçişi sağlamaktadır.

Hedefler	Ekonomik	Sosyal	Çevresel	Mekansal
Birincil hedefler	Fert başına geliri artırmak, İstihdamı artırmak	Kalkınmayı hızlandıracak aktiviteleri yaygınlaştırmak.	Çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak,	Alt bölge merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve doğu batı göçünün önünde bir filtre oluşturmak
İkincil hedefler	-Bölgeler arası yapı farkını azaltmak, -Bölge dışına göçü azaltmak ve gelecekte durdurmak, -Ekonomik yapıyı çeşitlendirmek, -Ekonomik fırsatların değerlendirilmesini mümkün kılacak alt yapıyı oluşturmak, -Bölgedeki sermaye birikimini hızlandırmak, yerel girişimciliği desteklemek ve Bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek, -Bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamak.	-Bölge içi gelir farklılıklarını azaltmak, -Bölge dışına göçü azaltmak, göçün neden olduğu sosyal tahribatı asgariye indirmek, -Bölge içinde hizmetlere erişim açısından dengeyi sağlamak, -Eğitim ve sağlık hizmetleri ile kent alt yapısının kalitesi ve düzeyini yükseltmek, -Kentsel ve kırsal alanlarda refah düzeyini ve yaşam kalitesini yükseltmek, -İşgücünün beceri seviyesini yükseltmek, -Kayıt dışılığı azaltmak ve sosyal güvenlik sistemi ile kapsananların sayısını artırmak, -Sosyal yardım ve koruma sistemlerini geliştirmek, -Kadının statüsünü yükseltmek ve kalkınma sürecine entegrasyonunu sağlamak, -Mevcut sosyal yapının zaman içinde gelişimini sağlamak, -Çarpık kentleşmeyi önlemek.	-Toprak ve su kaynaklarının korunması için meraların ıslahını sağlamak, erozyonu önlemek, -Ormanları korumak ve geliştirmek, -Yerleşmelerde yaşam kalitesini artırmak, -Biyolojik çeşitliliği korumak,	-Alt bölgesel merkezlerde fiziki ve sosyal alt yapıyı iyileştirmek, -Alt bölgesel merkezlerde çevre kalitesini yükseltmek, -Alt bölge merkezlerini ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı bir olgu olarak değerlendirmek.

Güney-Kuzey istikametinde ise dört yerde bağlantının iyileştirilmesi önerilmektedir. Bunlar Elazığ-Tunceli-Erzincan, Bingöl-Erzurum, Bitlis-Ağrı ve Van-Doğubeyazıt arasındaki bağlantılardır. Doğu-Batı ve Güney-Kuzey istikametlerdeki karayolu bağlantıları için kaliteli otoyollar önerilmektedir.

DOKAP (Doğu Karadeniz Projesi) ve GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) projelerinde belirlenen bağlantıları ile karayolu ulaşımı bir bütünlük arz etmektedir.

Demiryolu ağ yapısının iyileştirilmesi ve kademeli olarak gidiş-geliş olarak projelendirilmesi, kitlesel taşımacılığın cazip hale getirilmesi önerilmektedir.

Doğu Anadolu Projesi kapsamında Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas, Yüzüncü Yıl ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı arasında video konferans sisteminin kurulması yönündeki teklifler, hem Doğu Anadolu Projesinde hem de Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde yer alan önemli bir projedir. Bu projenin süratle gerçekleşmesi neticesinde, Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan üniversiteler arasında uzaktan eğitim başlatılacak ve bir merkezden verilen bir ders, aynı anda diğer

merkezlerden anında seyredilebilecek, dinlenebilecek ve İnteraktif görüşmeler yapılabilecektir. Bu sistem sayesinde kitlesel eğitim sonrasında, bölgenin sıkıntılar içerisinde yürütülen eğitimine önemli kalite getirilebilecek ve ilgili üniversitelerde kontenjan artırımına gidilebilecektir.

Bölge üniversitelerinin, televizyon birimleri kurarak, Bölge eğitim ve kültürüne hizmet verebilme olanakları sağlanmalı; bunun için 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Kanunda değişiklik yapılmalıdır. Halen Fırat Üniversitesi'nde 1992 yılından beri yerel yayın yapan FIRAT TV bulunurken, Atatürk Üniversitesi'nde de radyo yayınları yapılmaktadır. Ancak bu her iki yayın da 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkındaki Kanunun 29. maddesi ile çelişmektedir. Bu iki üniversitemizde de İletişim Fakültesi bulunmakta ve ileride bölgede yayın yapan özel radyo ve televizyon şirketlerinin kaliteli yayın yapmalarına bu fakülteler katkı sağlayabilecektir.

6. DAP BÖLGESİNDE ENERJİ İLE İLGİLİ BAZI ÖNEMLİ HEDEFLER

Hidroelektrik enerji açısından proje bölgesi önemli bir potansiyel arz etmektedir. Hidroelektrik enerji açısından Fırat nehri üzerinde büyük santraller (Keban, Karakaya, Atatürk vb) bulunmaktadır. Bölgede halen DSİ tarafından yapımı süren hidroelektrik santrallerin bir an önce bitirilmesi için önemli kaynak aktarımına gereksinim bulunmaktadır.

Doğu Anadolu Projesinin hedefleri arasında Elazığ, Erzincan, Erzurum, Malatya ve Van'ın sanayi merkezleri olmaları öngörülmüştür. Ancak bu illerde sanayiye verilen enerjide zaman zaman yapılan kesintiler sonrasında büyük zararlar meydana gelebilmektedir. Bu illere kaliteli ve güvenli enerji verilecek tedbirler alınmalıdır.

Bölgede DSİ tarafından ileride yapılması düşünülen hidroelektrik projelerin maddi kaynak sorununa çözüm bulmak için Yap-İşlet-Devret yöntemleri kullanılmalıdır.

Elazığ ve Erzurum gibi illerimizde kış aylarında ortaya çıkan hava kirliliğinin önlenmesi için, İran'dan gelecek doğal boru hattı, Van-Elazığ-Malatya'ya ve Erzurum'a ulaştırılmalıdır.

7. DAP BÖLGESİNDE TURİZM VE KÜLTÜR

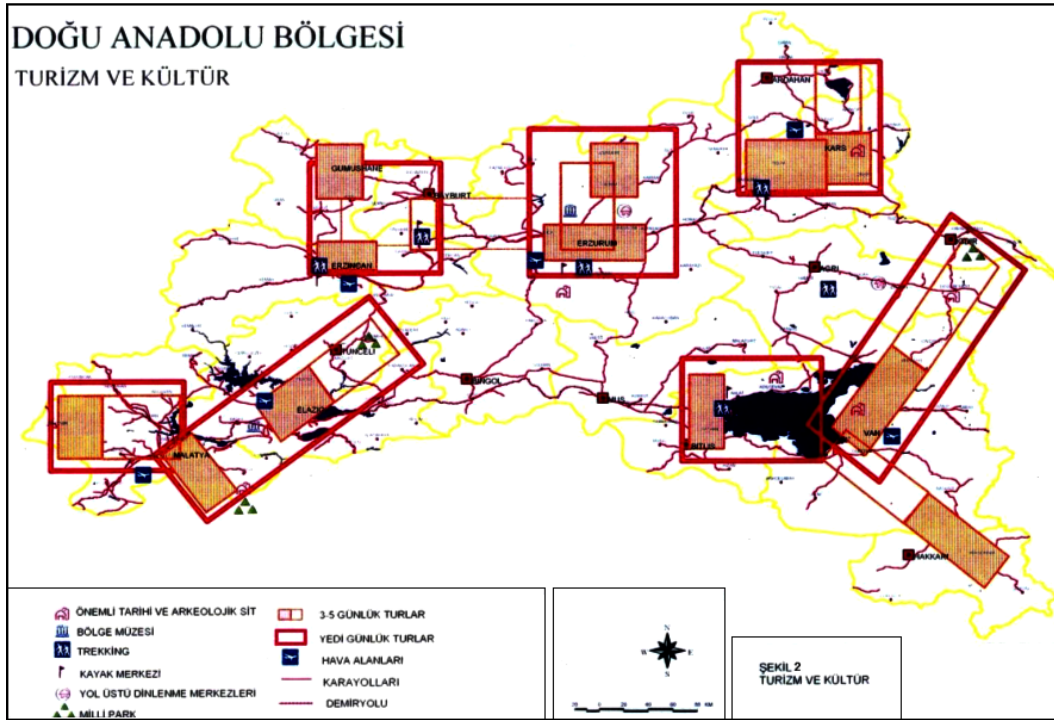
Doğu Anadolu Bölgesi tarihi ve kültürü zenginlikler bakımından önemli bir bölgemizdir. Bölgede bulunan tarihi ve turizm ile ilgili yerlerin tanıtımının yeterince yapıldığını söylemek imkansızdır. 1985'li yıllardan sonra bölgede ortaya çıkan terör hareketleri yüzünden, bölgeye gelen yabancı turist sayısı çok azalmış ve hatta bazı bölgelerde turizm tamamen durmuştur.

Kars, Doğubeyazıt, Adilcevaz, Erzurum, Malatya, Elazığ gibi yerleşim merkezlerinde önemli tarihi ve arkeolojik sit alanları yer almaktadır. Kars-Ardahan, Van-

Iğdır, Bitlis-Van Gölü, Malatya-Elazığ, Erzincan-Gümüşhane, Erzurum ve yöresinde yedi günlük turlar düzenlenebilir.

Hava ulaşımı açısından Malatya, Erzurum, Kars, Muş ve Van havaalanları uygun alt yapıya sahiptirler. Elazığ'da da bir havaalanı mevcut olup, ancak küçük uçakların (RJ70 veya RJ100 gibi) inişi mümkün olabilmektedir. Elazığ'ın Doğu Anadolu Bölgesi'ne açılma koridoru üzerinde bulunduğu göz önüne alınırsa, Elazığ havaalanının pistinin uzatılmasının veya yeni bir pistin yapılmasının zorunlu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kayak merkezleri, trekking benzeri imkanları nedeniyle turizmin kısa sürede canlandırılması mümkündür. Turizm ve Kültür açısından Doğu Anadolu Projesi kapsamına giren bölgedeki potansiyel, Şekil 2'de verilmiştir [2].

Şekil 2: DAP Bölgesinde Turizm ve Kültür Projeksiyonları [1]

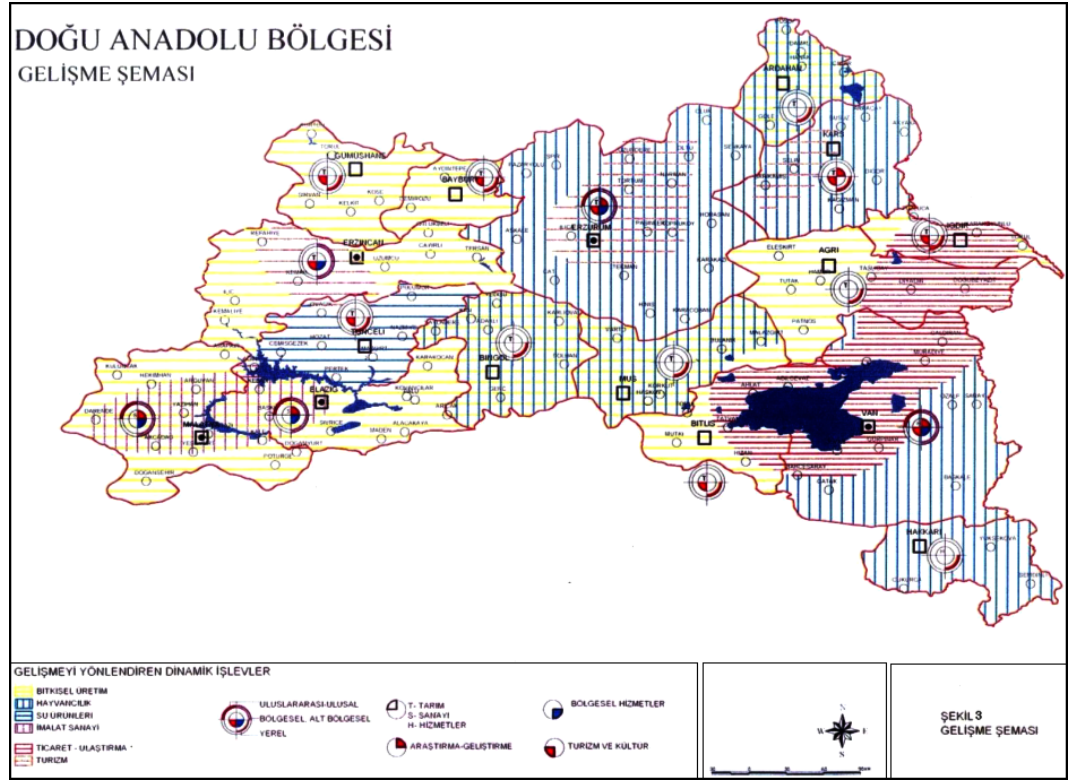
8. DAP GELİŞME ALANLARI

Şekil 3'de Doğu Anadolu Projesi kapsamındaki bölgenin gelişme şeması verilmektedir [1]. Şemadan da görüleceği üzere Malatya ve Elazığ illeri imalat sanayisinin ön plana çıktığı illerimiz olmaktadır. Buna karşın Van ve Iğdır illerimiz ise ticaret merkezleri olarak belirlenmiştir.

Bayburt, Erzincan, Malatya, Elazığ, Bingöl, Muş, Ağrı ve Bitlis illerimiz ve yörelerinde bitkisel üretimin teşvik edilmesi planlanmıştır. Erzurum, Kars, Bingöl, Muş,

Van ilinin Başkale İlçesi ile Hakkari bölgelerinde hayvancılığın; Tunceli ve yöresinde ise su ürünlerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Malatya, Elazığ, Erzincan, Erzurum ve Van illerinde bölgesel hizmet merkezlerinin kurulması, Araştırma-Geliştirme merkezleri olarak da Malatya, Elazığ, Erzurum, Kars ve Van illeri ön plana çıkarılmaktadır. Söz konusu bu illerde üniversitelerin bulunması, araştırma-geliştirme çalışmaları için potansiyel arz etmektedir.

Şekil 3: DAP Bölgesinde Gelişme Şeması [2]

9. DAP YATIRIM BÜYÜKLÜKLERİ

Doğu Anadolu Projesinde yer alan illerin topografik ve ekonomik özellikleri göz önüne alınarak üç alt bölge oluşturulmuştur. Bu üç alt bölgenin 2001-2020 yıllarını kapsayan projeksiyonlarında gelişme stratejileri için üç ayrı senaryonun uygulanabileceği önerilmektedir.

Tablo 8 incelendiğinde önerilen senaryolar içerisinde yıllık ortalama büyüme hızları açısından Türkiye gerçekleri de göz önüne alındığında A1 senaryosunun uygulamasının daha isabetli olacağı izlenimi ortaya çıkmaktadır. Söz konusu 20 yıllık projeksiyonlarda Türkiye için ortalama büyüme hızı beşli rakamlarla değişirken, Doğu Anadolu Projesi kapsamındaki yörede daha büyük bir büyüme hızının düşünülmesi, bölgenin sosyo ekonomik gelişmişlik düzeyinin diğer bölgelerle olan farklılığını ortadan

kaldırmak için zorunlu bir uygulama gibi karşımıza çıkmaktadır. Ancak son 21 Şubat 2001 kararları ile ülkemizde büyük bir ekonomik krizin ortaya çıkması sonucunda, 2001 yılı için büyüme hızı sıfır seviyelerine çekilirken, Doğu Anadolu Projesi bölgesinde hangi strateji olursa olsun belirlenen büyüme hızına ulaşamayacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 8: Değişik Üç Senaryoya Göre Ortalama Yıllık Büyüme Hızları (%)

Senaryo Tipi	Dönemler	DAP Bölgesi	Türkiye
A1	2001-2005	5,3	5,2
	2006-2010	6,6	5,3
	2011-2020	6,9	5,4
A2	2001-2005	6,3	5,2
	2006-2010	7,9	5,3
	2011-2020	8,0	5,4
A3	2001-2005	5,1	5,2
	2006-2010	8,7	5,3
	2011-2020	8,9	5,4

Değişik üç stratejiye göre büyüme hızları Doğu Anadolu Projesi Ana Planında “Tarım”, “Sanayi (İmalat Sanayi)”, “Hizmetler” ve “Kamu hizmetleri” başlıkları altında incelenmektedir. Doğu Anadolu Projesi kapsamındaki gelişmelerde belirlenen hedeflere ulaşabilmek için günün şartları da göz önünde bulundurularak, alt bölgeler bazında “Kamu Hizmetleri” için düşünülen büyüme hızlarının gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilmelidir.

10. SONUÇ

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Atatürk, Fırat, İnönü, Kafkas ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin oluşturdukları “Ortak Girişim” aracılığı ile yürütülen ve ülkemizdeki diğer üniversitelerde, kamu kurum ve kuruluşlarında ve özel sektörde görevli büyük sayıda elemanın ortak çalışması ve DPT Müsteşarlığı uzmanlarının işbirliği ile tamamlanmış büyük bir projedir. Bu proje başarı ile tamamlanarak kamu ve özel sektörün hizmetine açılmıştır.

Doğu Anadolu Projesinde yer alan illerin ve yörelerinin kalkınmasını sağlamak ve en geri kalmış bölge imajını silmek ve ana planda belirtilen hedefleri yakalayabilmek için Doğu ve Güneydoğu Anadolu Eylem Planı çerçevesinde DAP Ana Planına işlerlik kazandırmak zorunludur.

Doğu Anadolu Projesi Ana Planı çerçevesinde 16 ilin her biri için ayrı ayrı yapılan dörder fizibilite etütleri tip projeler olup, iller arasında çapraz olarak uygulanabilir. Özel sektör dinamizminin bölgeye çekilmesi için bu fizibilite çalışmaları öncülük edebilir.

KAYNAKLAR

[1] Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Yönetici Özeti, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2000

[2] Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 2000

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 325-340, ELAZIĞ-2002

XVI. YÜZYILDA SURİYE'DE YAŞAYAN SALUR VE ÇOĞUN TÜRKMENLERİ

*The Turkomans of Salur and Çoğun Living In Syria In The Sixteenth
Century*

Enver ÇAKAR*

ÖZET

Oğuzlar'ın Üç-Ok koluna mensup olan Salur ve Çoğun Türkmenleri XVI. yüzyılda Şam, Haleb, Hama, Hums ve Trablusşam sancaklarında yaşıyorlardı. Bu Türkmen grupları önemli bir nüfusa sahip oldukları gibi, çok sayıda hayvan da besliyorlardı ve onlara yiyecek temin etmek amacıyla mevsimden mevsime yerlerini değiştiriyorlardı.

Türkmen toplulukları cemâat adı verilen farklı gruplara bölünmüşlerdi ve her cemâat bir kethüda tarafından idare olunuyordu. Salur ve Çoğun Türkmenleri has reayası oldukları için serbest statüde idiler. Bu nedenle sancakbeyi ve subaşıları onlara doğrudan müdahale edemiyorlardı. Türkmenlere ait bütün vergi gelirleri Türkmen eminleri tarafından padişah hesabına toplanıyordu.

Anahtar Kelimeler: Türkmen, Salur, Çoğun, Suriye.

ABSTRACT

The Turkomans of Salur and Çoğun in the branch of Üç-ok of Oğuzs lived in the sanjaks of Damascus, Aleppo, Hamah, Homs and Tripoli as nomadic in the period of Ottomans. They had a significant population and a lot of animals, such as sheep and goats, in the sixteenth century. Because of having animals they needed new fields to survive and so changed their places from season to season.

The communities of Turkomans were divided in different units (cemâ'ats). Every subdivision of a great tribe was managed by scoutmaster known as the kethüdâ. The Turkomans of Salur and Çoğun had free statute for being the population of hâs (their revenues were belong to sultan or state directly). So the sanjakebegi (administrator of sancak) and subaşı (police superintendent) didn't have the authority to interfere them. In sixteenth century, the whole revenue that belongs to Turkomans was collected by the Turkoman's emin (tax officer) for state.

Key Words: Turkoman, Salur, Çoğun, Syria.

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

Yaşadıkları hayat tarzının icabına uygun olarak mevsimden mevsime yaylak ve kışlakları arasında daimî olarak hareket eden konar-göçerler, Osmanlı cemiyetinin önemli unsurlarından birini teşkil ediyorlardı. Bunlar iktisadî hüviyetleri itibariyle hayvancılıkla meşgul oldukları için biraz da sürülerine otlak bulmak endişesiyle zamanlarının önemli bir bölümünü değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı. Konar hale geçecekleri zaman çadırlarını yazın köyler, harabeler veya eski iskân bölgeleri yakınına kurarlar, kışın ise kasabaların civarında bulunurlardı.¹

Göçebe hayatı yaşayan konar-göçer unsurlar, *yurd* veya *ev* denilen çadırlarda yaşarlardı. Bu çadırlar, çabuk kurulup çabuk kaldırılacak türden olup, genellikle üç çeşitti. Bunların ilki keçi kılından el tezgâhında dokunarak birbirine dikilmiş direkli kıl çadır, ikincisi pamuktan dokunmuş veya keçeden yapılmış yuvarlak (derimevî) çadır, üçüncüsü de koyun kılından döverek yapılan keçe çadırlardı. Çadırın hususî bir dahilî taksimatı vardı ve bunlar sonradan yerleşik hayata geçtikleri zaman, bazılarının inşa ettikleri evler için bir model olmuştur.²

Konar-göçer aşiretleri belli bir vergi dairesine bağliyerek, merkeziyetçi idare tarzı ile daimî bir kontrol altında bulunduran Osmanlı yönetimi, muhtelif zamanlarda bunlardan faydalanmak yoluna gitmiştir. Bilhassa konar-göçerlerin iktisadî hüviyetleri bakımından hayvancılıkla uğraşmaları ve geniş hayvan sürülerine sahip olmaları, imparatorluğun bu konuda duyulan ihtiyaçlarını gidermesine imkân sağladığı gibi, derbent ve geçitlerin muhafaza edilmesi, herhangi bir sefer esnasında devletin tespit ettiği kadar asker göndermeleri gibi hususlarda bunlardan da istifade edilmiştir.³

Devlet, aşiretlere genellikle kendisine zengin gelir kaynağı temin eden reâyâdan bir sınıf nazariyle baktığı için, onların toplu gruplar halinde yaşayanlarından kadıllıklar ve sancıklar teşkil etmiş ve bu suretle onlar idarî ve malî bir teşkilata da tâbi tutulmuşlardır.⁴

Türkmenler, *İl* veya *Ulus* adları altında muhtelif gruplara ayrılmışlardı. Bu illerin bazıları Osmanlı devleti tarafından istiklâllerine son verilen eski siyasi câmialarının kalıntıları olup, onların adlarıyla anılıyordu. Türkmen illerinin başında da Haleb

¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul, 1987, s. 12.

² Ali Rıza Yalman (Yalkın), *Cenupta Türkmen Oymakları*, I, (nşr. Sabahat Emir), Ankara, 1977, s. 245-246; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorlu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, 1991, s. 15-16.

³ İlhan Şahin, "1638 Bağdad Seferinde Zahire Nakline Memûr Edilen Yeni-İl ve Halep Türkmenleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Fatih Sultan Mehmed'e Hatıra Sayısı, XXXIII (1982), s. 228-229.

⁴ Faruk Sümer, "XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI (1952), s. 511.

Türkmenleri geliyordu.⁵ Diğer önemli iller (ya da uluslar) ise Yeni-İl⁶, Dulkadirli, Boz-ulus⁷, Ramazanlı ve At-Çeken⁸ ulusları olup, Salur ve Çoğun tâifeleri, bunlara nazaran, küçük gruplardı.

XVI. yüzyılda Suriye’de yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri⁹ hakkındaki ana kaynaklarımızı, Başbakanlık Arşivi ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi’nde bulunan Tahrir defterleri teşkil etmektedir. Başbakanlık Arşivi’ndeki defterler, 68¹⁰ ve 372¹¹ numaralı Trablusşam sancağı defterleri ile 344¹², 418¹³ ve 1052¹⁴ numaralı Hama sancağı defterleri ve 502¹⁵ numaralı Hums sancağı defteridir. Kuyûd-ı Kadîme’deki defterler ise 179¹⁶ numaralı Hums sancağı defteri ile 203¹⁷ numaralı

⁵ Halep Türkmenleri hakkında bkz. İlhan Şahin, “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, XII (1982), s. 687-712; Orhan Kılıç, “1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Halep Türkmenleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 105 (Aralık 1996), s. 59-76.

⁶ Yeni-İl hakkında bkz. İlhan Şahin, *Yeni İl Kazası ve Yeni İl Türkmenleri (1548-1653)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1980.

⁷ Boz-ulus hakkında bkz. Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri-Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Ankara, 1997.

⁸ At-Çekenler hakkında bkz. Hasan Basri Karadeniz, *Atçeken Oymakları (1500-1642)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1995.

⁹ Tahrir defterlerinde Salur ve Çoğun Türkmen tâifeleri Arapça söylenişe uygun olarak *Selluriyye* ve *Çoğuniyye* olarak ifade edilmişlerdir. Fakat bazen aslına uygun olarak “Salur” ve “Çoğun” şeklinde de belirtilmişlerdir.

¹⁰ Bu defter, Trablus sancağının ilk mufassal Tahrir Defteri olup, 925 (1519) yılında tamamlanmıştır.

¹¹ Bu defterin hiçbir yerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Fakat, Trablusşam’ın diğer tahrir defterleri ile karşılaştırıldığında bu defterin üçüncü tahririn neticelerini ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Trablus sancağı tahrirleri ile Halep sancağı tahrirlerinin tarihlerinde bir paralellik vardır. Buna göre Trablus’un bu üçüncü tahririnin 1536/1537 tarihli olması kuvvetle muhtemeldir (bkz. M. Mehdi İlhan, “The Ottoman Archives and Their Importance For Historical Studies: With Special Reference to Arab Provinces”, *Bellefen*, LV/213 (1991), s. 433, 435).

¹² Bu defter, 970 (1562/63) tarihlidir.

¹³ Bu defterin ne zaman tamamlandığına dair defterde herhangi bir bilgi yoktur. Fakat, defterin bazı sayfalarına düşülen notlarda 932 (s. 545) ve 933 (s. 415, 545) tarihleri vardır. Suriye’de 1525-1527 yıllarında genel bir tahrir yapıldığından, bu defterin 933 (1526/27) tarihli olması kuvvetle muhtemeldir.

¹⁴ Bu defterin de hiçbir yerinde herhangi bir tarih yoktur. Fakat defterin tarihi konusunda bazı ipuçları vardır. Meselâ, defterde Hama sancağı nahiyeleri arasında gösterilen Şeyzer (s. 155-239) ve Masyâf (s. 240-262), 1536/37 tarihinde Halep’e bağlıdır (bkz. Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998, s. 28, 31). Öte taraftan 955-959 (1547-1552) yıllarında Suriye bölgesindeki sancakların genel bir tahririnin yapılmış olması (bkz. M. Mehdi İlhan, *Aynı makale*, s. 436), söz konusu defterin bu tarihler arasında hazırlandığını göstermektedir. Zira, bu defterde yer alan Salur Türkmenleri, bundan sonraki dönemde, tarihi kesin olarak belli olan 1570/71 tarihli Hums sancağı defterinde (BA, TD 502) yer almaktadır.

¹⁵ Bu defterin tarihi kesindir ve 978 (1570/71)’dir.

¹⁶ Kuyud-ı Kadîme’deki bu defterin ne zaman yazıldığına dair hiçbir bilgi yoktur. Defterin 129. varlığında 1119 (1707) yılında yazılmış bir not bulunmakla birlikte, bu tarih, defterin yazıldığı tarih değildir. Fakat, bunun Hums sancağının XVI. yüzyıldaki son tahrir defteri olduğu anlaşılıyor. Söz konusu defterde Salur ve Çoğun Türkmenleri ile ilgili kısımda (varak 59-77) verilen bilgiler ile Başbakanlık Arşivi’ndeki 502 numaralı ve 978 (1570/71) tarihli defterde verilen bilgiler arasında önemli bir fark bulunmamaktadır.

Trablusşam sancağı defteridir. Bunlardan başka, Haleb Türkmenleri arasındaki Salur ve Çoğun cemâatleri için de Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 1040 (1526), 397 (1536/37)¹⁸, 454 (1550) ve 391 (1551) numaralı Haleb tahrir defterlerinden istifade edilmiştir.¹⁹

1. TÜRKMENLER'İN SURİYE'YE GELİŞLERİ

Selçuklular'ın 1040 yılında kazandıkları Dandanakan savaşından sonra, devletin asıl gücünü meydana getiren Türkmenler veya diğer adıyla Oğuzlar, dalgalar halinde yurt tutmak üzere Ön-Asya'ya intikal ederken, birçok Türkmen boy ve oymakları 1063 yılından itibaren Suriye'ye girerek kendi hayat şartlarına uyabilecek bölgeleri vatan edinmeye başladılar.²⁰ 1070-71 yılında Nâvekiyye Türkmenleri Suriye'ye geldiler ve Nâvekiyyeler'den olan Atsız, bir süre sonra Kudüs, Dimaşk (Şam) ve diğer yerleri fethedip buraların hakimi oldu. 1077'de Selçuklu hükümdarı Melik-Şah, kardeşi Tutuş'u Suriye melikliğine tayin ettiğinde beraberinde çok sayıda Türkmen beyi ve mahiyetlerindeki kalabalık zümreler Suriye'ye geldiler. Daha sonra, Haleb emiri İmadeddin Zengi Şehrizar ve Erbil bölgesindeki Yıvalar'ın mühim bir kısmını Haleb bölgesine getirdi.²¹

Suriye'ye yapılan Türkmen göçleri, Anadolu Selçuklu ordusunun *Kösedag*'da 1243 yılında Moğollar'a mağlup olmasından sonra da devam etmiş; Anadolu'da nizamları bozulmuş olan 40 bin çadırılık büyük bir Türkmen topluluğu Haleb bölgesine gelerek yerleşmişlerdi.²²

Dolayısıyla, daha XIII. yüzyılda Suriye'de kalabalık bir Türkmen zümresinin yaşadığı anlaşılıyor. Bunların bir kısmı yazın Sivas'ın güney yörelerine ve Uzun-Yayla'ya çıkıyordu ki, bunlara Şamlu veya Şam Türkmenleri deniyordu. Bu Türkmenler, Boz-Ok ve Üç-Ok şeklindeki eski Oğuz ikili teşkilatını da muhafaza ediyorlardı. Boz-Oklar, Haleb çevresinde ve Amik ovasında, Üç-Oklar ise daha ziyade Çukur-Ova bölgesinde yaşıyorlardı. XVI. yüzyılda Trablusşam, Hama, Hums ve Haleb sancaklarına ait tahrir defterlerinde yer alan Salur ve Çoğun Türkmenleri de bu Üç-Ok koluna mensuplardı ve muhtemelen Çukur-Ova bölgesine göç etmiş olan asıl zümrenin kalıntılarıydı²³.

¹⁷ Bu defterin 954 (1547) tarihli olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur.

¹⁸ Bu defterin bir sureti de Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'ndedir ve 3 numarada kayıtlıdır.

¹⁹ Bu defterlerin tarihi hakkında bkz. Margaret L. Venzke, *The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity*, *Osmanlı Araştırmaları*, XVII (1997), s. 11; Enver Çakar, *Aynı eser*, s. XXVII-XXXVIII.

²⁰ Mustafa Kafalı, "Suriye Türkleri I", *Töre Dergisi*, XXI (1973), s. 32.

²¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1992, s. 117.

²² M. Kafalı, *Aynı makale*, s. 33.

²³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 138.

2. İDARÎ ve HUKUKÎ TEŞKİLATLARI

Türkmen illeri genellikle *boy* veya *tâife* adını taşıyan teşekküllerden meydana geliyordu. XVI. yüzyılın başlarında bunlar, *boy beyleri* tarafından idare olunmakla²⁴ birlikte, incelediğimiz defterlerde Salur ve Çoğun Türkmen tâifelerinin boy beyleri olup olmadığı hususunda herhangi bir bilgi bulunmuyor. Halbuki aynı dönemde Halep Türkmenleri’nin Beğdili, Bayad, Köpeklü ve Gündüzlü gibi mühim tâifelerinin başında “Bey” ünvanlı boy beylerinin olduğu görülmektedir.²⁵ Salur cemâatlerinden sadece *Gazâvlı* adlı cemâat- ki defterde nüfusu belirtilmemiştir- 1526/27 tarihinde *Tur Ali Bey*’in uhdesinde bulunuyordu.²⁶ Sonraki defterlerde, Tur Ali Bey ya da ailesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığı için, onun boy beyliği hususunda bir şey söylemek de pek mümkün görünmüyor. Fakat, bunun diğer kethüdâlara nazaran önemli bir şahsiyet olduğu hususunda şüphe yoktur²⁷.

Türkmen tâifeleri, muhtelif cemâatlere (oymaklara) ayrılmışlardı. Her cemâatin başında *kethüdâ* denilen oymak başları vardı²⁸ ve bunlar oymaklara, Türkmen Kadısı’nın veya Türkmen Emîni’nin (=Türkmen Nazırı) arzı ile atanırlardı.²⁹ Kethüdâların boy beyleri tarafından da nasbedildikleri Dulkadirli Kanunnâmesinde zikrolunuyorsa da, bu husus kesin bir şekilde anlaşılmış değildir. Yalnız kethüdâlığın, boy beyliği gibi, ırsî bir müessese olduğu bilinmektedir.³⁰ Fakat, kethüdâlar hakkında oymak ahâlisinin kefaletleri lâzım olduğu gibi, kanunen tayin edilmiş olan vergilerini Türkmen emînlerine (ya da has voyvodalarına) vermeyi taahhüt etmeleri de şarttı. Bundan sonra daha ziyade bu hususun hükümet tarafından kabul edildiğine dair bir berât gönderilirdi. Eğer oymağı idarede başarılı olamazlarsa ve vergi toplamada ihmalleri görülürse oymak halkının şikâyetleri ve has voyvodalarının bu durumu onaylamaları ile görevlerinden azledilip yerlerine daha

²⁴ Faruk Sümer, “XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, s. 511; İlhan Şahin, “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, s. 694.

²⁵ Bkz. İlhan Şahin, “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, s. 694 vd.

²⁶ BA, TD 418, s. 313.

²⁷ 1518 yılında Diyarbekir vilâyetine tâbi olan Berriyecik sancağının yöneticisi Akkoyunlu ailesinden olan *Tur Ali Bey* idi. Bu zat Mardin’de hükümdarlık eden Kasım b. Cihangir zamanında Ebubekir adlı Siverek’e mutasarrıf olan bir beyin oğlu olup, kendisinin Berriyecik sancağında 300 bin akçelik hasları olduğu gibi, oğulları olan Zeynel ve Hüseyin’in de aynı sancakta timarları vardı (Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul, 1969, s. 41-42). Yine, Tur Ali Bey adında biri 1518’de Harput sancağında toplam olarak 59 bin akçe tutarındaki bir zeâmeti tasarruf ediyordu (Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1516-1566), Ankara, 1989, s. 179). M. Ali Ünal bunun Berriyecik sancakbeyi olduğunu söylüyor ise de bir sancak beyinin bir sancakta has, başka bir sancakta da zeâmet tasarruf etmesi normal karşılanabilecek bir durum olmadığı gibi, Salur taifesinde görülen Tur Ali Bey’in bunlarla ilgisinin olup olmadığı hususunda da şimdilik bir fikir beyan etmek pek mümkün görünmüyor.

²⁸ İlhan Şahin, “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, s. 694.

²⁹ Başbakanlık Arşivi (=BA), Kâmil Kepeci Tasnifi (=KK), Ruus Defteri, nr. 211, s. 6, 28, 33.

³⁰ Faruk Sümer, Aynı makale, aynı yer.

uygun birisi seçilirdi.³¹

1519'da Trablus sancağında *Hısnü'l-Ekrâd* kazasına tâbi olarak 20 hane vergi nüfuslu küçük bir Salur şubesi bulunuyordu.³² Bundan sonraki dönemlerde, Salur tâifesine bağlı muhtelif cemâatlerin olduğu ve bunların idarî bakımdan önce Hama'ya, 1570/71'de ise Hums'a tâbi oldukları anlaşılmaktadır³³. Çoğun Türkmenlerine gelince; bunlar idarî bakımdan 1570/71 yılına kadar Trablusşam sancağına, bu zamandan itibaren de Hums sancağına tâbi idiler.

Salur ve Çoğun Türkmenleri hâs (padişah hası) reâyâsı oldukları için "serbest" statüsünde idiler. Bu sebeple sancakbeyi ve subaşlarının bunlara müdahale etmeye salâhiyetleri yoktu.³⁴ Türkmenlere ait her türlü rüsûm XVI. yüzyılda Türkmen eminleri tarafından toplanıyordu. Türkmenlerden hayvancılığın yanı sıra zirâatle de meşgul olanlar vardı. Bunlar, ağnam vergilerini Türkmen eminine, resm-i çiftlerini ve oşürlerini ise buldukları yerlerdeki sahib-i arz'a verirdiler.

Türkmen illerinin hukukî davalarına Türkmen Kadıları bakardı. Bunların muayyen bir yeri olmayıp, tayin edildikleri oymaklarla beraber şehirden şehire gezerlerdi.³⁵ Aynı zamanda askerî hizmetlerde de kendilerinden istifade edilen Türkmenlerin alaybeyileri de vardı. Haleb ve Şam Türkmenlerinin alaybeyileri olduğu gibi³⁶, 30 Kasım 1554'te Salur ve Çoğun Türkmenleri için de müstakil alaybeyilik teşkil edilmiştir.³⁷ Alaybeyileri buldukları yerlerdeki yolların güvenliğini sağlamakla da görevlendiriliyorlardı. Mesela, Şam Türkmenleri alaybeyi olan Mehmed'e, Kudüs ve Mısır'a giden yolların emniyetini temin etmesinden dolayı, 1 Nisan 1561'de terakki verilmiştir.³⁸

Türkmenler konar göçerlikten vazgeçerek davarlarını dağıtıp ziraatla meşgul olurlarsa yörüklerden çıkarlar, raiyyet yani çiftçi olurlardı. Tahrir zamanı on yıldan ziyâde hangi köyde sâkin oldukları yazılmış ise raiyyet resmini o köyün sipahisine verirdiler.³⁹ Meselâ, Haleb Türkmenleri arasında yer alan *Çoğun* adlı cemâat, Antakya nahiyesinin *Karaca Tut* ve *Saraycık* köylerine 40-50 yıl önce gelip yerleştikleri ve

³¹ Cengiz Orhonlu, *Aynı eser*, s. 15.

³² *BA, Tapu Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 68, s. 395.

³³ Salur Türkmenleri XVII. yüzyılda Trablusşam vilâyetinin bir kazasını teşkil ediyorlardı (*BA, KK, Mevkufat Defteri*, nr. 2604, s. 45).

³⁴ "Ve hâssa yörükler tâifesinden dahi zirâat eden sâhib-i arza resm-i çift verüb mâ'adâsı rüsûm-ı örfiyyeleri ve âdet-i ağnâmları Türkman emînlerine müte'allik olub hâssa-i hümâyûn için zabt ederler. Sancak subaşları ve gayrılar bi vechin mine'l-vücûh dahl etmeyeler", 943 tarihli Birecik Sancağı Kanunnâmesi, Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 632.

³⁵ C. Orhonlu, *Aynı eser*, s. 20

³⁶ *BA, Mühimme Defteri (=MD)*, nr. 1, s. 154, hüküm: 861.

³⁷ Salur ve Çoğun Türkmenleri alaybeyiliğine ilk olarak Haleb çavuşlarından *Arab* isimli biri tayin edilmiştir (*BA, MD, nr. 1*, s. 222, hüküm: 1281).

³⁸ *BA, MD, nr. 4*, s. 200, hüküm: 2095.

³⁹ Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul, 1989, Mukaddime, s. VII.

koyunları da olmadığı için, 1550 yılı tahriri sırasında, *Türkmen Defteri*’nden⁴⁰ ihraç edilerek raiyyet kaydedilmişlerdir.⁴¹

3. CEMÂATLER VE NÜFUSLARI

Salur ve Çoğun Türkmen tâifelerinin muhtelif cemâatlerden meydana geldiklerinden yukarıda bahsetmiştik. Bu tâifelere tâbi olan cemâatlerin isim ve vergi nüfusları ile tahminî nüfusları aşağıda ayrı başlıklar altında incelenecektir.

a. Salur Türkmeni Cemâatleri

Salurlar, Oğuzlar’ın tarihinde mühim roller oynamış boylardan biri olup, Dede Korkut hikâyelerinin baş kahramanı olan *Kazan Han* da Salur boyuna mensuptu⁴². Moğol devrine kadar adı *Salğur* şeklinde yazılan bu boy, Hazar-Ötesi Türkmenleri arasında pek kalabalık bir halde bulunuyorlardı. Ayrıca, bu boydan gelen kollar İran’da yurt tuttıkları gibi, Anadolu’nun fethinde ve iskânında da mühim roller oynamışlardı. Nitekim, Sivas-Kayseri ve diğer birçok yerin hükümdarı olan *Kadı Burhaneddin* Salur boyuna mensuptu.⁴³

Salur Türkmeninden olan ve XVI. yüzyılda Suriye bölgesinde yaşayan cemâatlerin isim ve vergi nüfusları aşağıdaki Tablo-1’de verilmiştir⁴⁴. Söz konusu bu tâifenin 1526/27’de 20, 1547-52’de 41 ve 1570/71’de de 39 cemâati vardı.

Salur Türkmen tâifesini oluşturan grupların birçoğu, XVI. yüzyılda, farklı bölgelerde bulunmaları sebebiyle birkaç kola ayrılmışlardı. Meselâ, Bayramlı adlı cemâatin 1526/27 ve 1570/71 yıllarında iki, 1547-52’de beş şubesi; Emir Gazilü adlı cemâatin 1547-52’de üç, 1570/71’de dört şubesi; Boğayırlü’nün de 1547-52 ve 1570/71’de üç şubesi vardı. Bunlar, aynı zamanda, Salur tâifesinin nüfus bakımından en kalabalık cemâatleri olup, tâifenin diğer önemli cemâatleri ise Beğiş Hacılu, İl-Basanlu, Kara Ahmedlü ve Süleymanlı idi.

⁴⁰ Türkmen Defteri, Tahrir defterinde Türkmenler için ayrılmış olan kısım olup, müstakil olarak hazırlanan Türkmen defterleri de vardır.

⁴¹ “Mezkûrların aslı Haleb Türkmenleri’ne tâbi’ Çoğun tâifesinden olup asla koyunları olmayub ve kırk elli yıldan beru Türkmen’den ayrılıub kazâ-i mezbûrede mütemekkin olub lâkin aslı Türkmen olub Türkmen Defteri’nde mukayyed olmağla Türkmen Eminleri Subaşıları dahl idub ve hayli zamândan mütemekkin olmağla Toprak Subaşıları dâhî dahl idub iki cânibden dahl olunmağla rencide oldukları bâ’isden Türkmen Defteri’nden ihrâc olunub kazâ-i mezbûrede ra’iyyet kayd olundılar. Min ba’d vâki’ olan rüsûmlarını Antakya eminleri hâssa-i hümayûn için zabt eyleyeler. Türkmen Subaşıları dahl ve ta’âruz etmeyeler”, *BA, TD, nr. 454, s. 577*.

⁴² Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, I, Giriş, s. 23.

⁴³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 249-251.

⁴⁴ Bu tabloda, birden fazla şubesi olan cemâatlerin nüfusları toplanarak tek isim altında verilmiştir.

Tablo-1 Salur Türkmenleri

Cemâatler	1526/27 ⁴⁵	1547-52 ⁴⁶		1570/71 ⁴⁷		
	Hane	Nfr ⁴⁸	Hane	Müc.	Hane	Müc.
‘Âmirlü	-	-	20	21	47	53
Arslan Basanlı	6	-	9	2	12	9
Bânkûsalu	-	-	48	24	71	37
Baseliye	46	98	-	-	-	-
Bayramlı	224	15	238	71	196	81
Beğiş Hacılu	138	112	66	32	284	47
Boğayırlü	165	44	133	93	239	176
Bostanlı	-	-	45	25	90	77
Çalışlu	-	-	25	3	14	9
Emir Gazilü	161	-	189	87	259	166
Gazavlu	-	-	10	1	-	-
Hacı İbrahımlü	-	-	-	-	13	1
Hama Bayadı	-	-	-	-	135	11
Hattâbiye	-	-	19	13	15	13
İl-Basanlı	89	58	26	15	114	43
İsa Hacılu	5	-	24	4	23	8
Kara Ahmedlü	87	116	65	20	113	75
Kara Ferec	20	-	-	-	-	-
Kara Kocalu	5	-	9	4	7	4
Kara Pürçeklü	40	-	77	34	21	8
Karacalar	-	-	15	7	-	-
Karacalu	-	-	38	13	-	-
Sâdât	-	-	-	-	12	-
Süleymanlı	58	24	151	49	174	88
Şelşeliye	-	-	-	-	22	1
Şu‘ayblu	-	-	5	1	-	-
Yaycılı	48	-	57	34	107	36
Toplam	1092	467	1269	553	1968	943

Öte taraftan 1570/71’de, Türkmen olmadıkları halde, Boğayırlü adlı Salur cemâatine tâbi olarak yaşamlarını sürdüren 12 nefer vergi nüfuslu küçük bir “sâdât” yani seyyid grubunun olduğu görülmektedir. Tahrir defterinde, o güne kadar böyle bir tâifenin mukayyed olmadığı ve bunların Boğayırlü cemâatine tâbi olmayı kendilerinin istedikleri zikredilmektedir.⁴⁹

Suriye bölgesinde yaşayan bir başka önemli grup da *Hama Bayadı* idi. XVI.

⁴⁵ BA, TD, nr. 418, s. 298-313.

⁴⁶ BA, TD 1052, s. 270-300.

⁴⁷ BA, TD 502, s. 140-175.

⁴⁸ Bazı cemâatlerin nüfusu yazılırken hane ve mücerred ayırımı yapılmaksızın her ikisinin toplamı “nefer” olarak verilmiştir.

⁴⁹ “Bu zikr olunan on iki nefer kimesneler sâdât-ı evlâd-ı sâdât olub, ilâ yevminâ hindâ bir tâife mukayyed olmayub Türkmân tâifesinden Boğayırlü cemâatinin yanında bulunub suâl olundukda ellerinde olan temessükâtların ibraz edüb mefhumunda mezkûrlar vâcibü’r-re‘âyâdır vechen mine’l-vücûh bi-gayr-i târik-i şer‘î dahl olunmaya deyü emr-i şerifleri dâhî olub merkûmlar üzerimize mukayyed mâl yokdur amma bu zikr olunan tâife tevâbi‘inden olalım esâmilerimiz vilâyet defterine mukayyed olsun kim zamanile lâzım olucak bulunmasın asân olsun dedikleri ecilden mezkûrların talepleri ile defter-i cedîd-i hâkânîye kayd olundu”, BA, TD, nr. 502, s. 156.

yüzyılın son çeyreğine kadar müstakil bir cemâat olarak varlığını sürdüren bu grup, 1570/71’de Salur tâifesi çatısı altında yer alıyordu ve idarî bakımdan, onlarla birlikte, Hums sancağına bağlı bulunuyordu. Yine, 1526/27 tahririnde vergileri Hama Bayadı ile birlikte yazılmış olan *Çalışlu* adlı cemâatin de müstakil olduğu; fakat, sonraki yıllarda Salur tâifesine dahil edildikleri anlaşılıyor.

Yukarıdaki Tablo-1’de belirtilen cemâatlerden başka, Haleb Türkmenleri arasında da bir Salur grubunun mevcut olduğu görülmektedir. *Sağırhuca Salur* adlı bu Türkmen cemâatinin iki şubesi olup, 1536/37’de şubelerinden birinin 25 hane, 3 mücerred, Şeyzer’de oldukları anlaşılan diğer şubesinin 7 nefer vergi nüfusu⁵⁰; 1551’de ise Şeyzer’de bulunan şubesinin 8 nefer, diğer şubesinin de 60 hane, 23 mücerred vergi nüfusu vardı.⁵¹

b. Çoğun (Çoğunlu) Türkmeni Cemâatleri

Salur tâifesine nazaran daha az sayıda cemâati olan Çoğun tâifesi 1519’da 10, sonraki senelerde ise 12 cemâatten müteşekkil idi (bkz. Tablo-2).

Çoğun Türkmenleri hakkında tahrir defterleri haricindeki kaynaklarda pek bilgi bulunmuyor. Faruk Sümer bunların sadece isimlerinden ve yaşadıkları bölgelerden bahsediyor ki, bu bilgiler de yine tahrir defterlerine dayanmaktadır.⁵²

Çoğun tâifesinin yer aldığı ilk defterde, cemâatler kethüdâlarının ismi ile zikredildikleri için, sonraki tahrirlerde, bazılarının takibi mümkün olmuyor. Meselâ, ilk defterde yer alan Hacı Halid Kethüdâ’nın cemâati ile Şeref oğlu Musa Kethüdâ’nın cemâatinin sonraki defterlerde hangileri olduğunu tespit edemiyoruz.

Çoğun tâifesinin nüfus bakımından önemli olanları Hızırlu (Hızır Hacılu), Said oğlu İsa, Eşkâflu, Yakubcalu, Köselü, Güneşli, Yahyalu ve Köse İsmail cemâatleri olup, bunların, Salur tâifesindeki gibi başka bölgelerde yaşayan kolları yoktu. 1570/71’de Köselü isimli iki cemâatin olduğu görülüyor ise de bunların biri (nüfusça kalabalık olanı) aslında Köse İsmail cemâatidir.

Öte taraftan, Haleb Türkmenleri arasında da Çoğun adlı bir cemâatin varlığı görülmektedir. 1526’da İnallu tâifesine tâbi olan bu cemâatin 54 hane, 1 mücerred⁵³; 1536/37’de ise 43 hane, 25 mücerred vergi nüfusu vardı. Bunlar, sonraki yıllarda yerleşik hayata geçtikleri için Türkmen Defteri’nden ihraç edilerek raiyyet yani çiftçi

⁵⁰ BA, TD, nr. 397, s. 788, 799.

⁵¹ BA, TD, nr. 391, s. 305, 308.

⁵² Faruk Sümer, “Osmanlı devrinde Anadolu’da yaşayan bazı Üçoklu Oğuz boylarına mensup teşekküller”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI/1-4 (1952), s. 457; Aynı yazar, *Oğuzlar*, s. 252.

⁵³ BA, TD, nr. 1040, s. 86.

kaydedilmişlerdir.⁵⁴

Tablo-2 Çoğun Türkmenleri

Cemâatler	1519 ⁵⁵	1536-37 ⁵⁶			1547 ⁵⁷		1570/71 ⁵⁸	
	H	H	M	İ	H	M	H	M
Ali b. Şahin	40	-	-	-	-	-	-	-
Beşraklı ⁵⁹	-	12	8	1	20	7	-	-
Eşkâflu ⁶⁰	40	85	-	3	48	11	53	14
Eşreflü	-	-	-	-	-	-	14	13
Güneşli	-	107	36	3	123	48	122	36
Hacı Halid	7	-	-	-	-	-	-	-
Hızır b. Hamza	45	-	-	-	-	-	-	-
Hızırlı ⁶¹	50	65	10	2	68	16	70	18
İsa b. Said	30	78	23	2	85	23	-	-
Köse İsmail	-	40	10	1	67	34	138	5
Köselü	-	20	12	1	40	26	120	2
Kürdânlu ⁶²	15	-	-	-	23	14	31	7
Mahmud Keth.	-	60	-	3	-	-	-	-
Musa b. Şeref	10	-	-	-	-	-	-	-
Pîri Kethüdâ	-	33	3	1	-	-	-	-
Seçenlü	-	-	-	-	-	-	45	7
Taraklı ⁶³	-	27	-	-	30	16	32	7
Yahyalı	-	52	36	1	81	23	-	-
Yakubcalı	20	-	-	-	49	14	65	4
Yazırkânlu ⁶⁴	40	44	9	1	51	2	51	2
Toplam	297	623	147	19	680	250	827	148

H: Hane, M: Mücerred, İ: İmam

c. Tahminî Nüfus

Tahrir defterlerinde cemâatlerin yetişkin erkek nüfusu hane (evli) ve mücerred (bekâr) olarak verilmiş, bazen hane ve mücerred ayrımı yapılmaksızın vergi nüfusunun toplamı (nefer) belirtilmiştir. Bazı defterlerde imam olarak vazife yapanlar ayrıca gösterilmiştir.

Salur tâifesinin toplam vergi nüfusu 1519'da 20 hane; 1526/27'de 1092 hane⁶⁵

⁵⁴ BA, TD, nr. 454, s. 577-78.

⁵⁵ BA, TD, nr. 68, s. 398-399.

⁵⁶ BA, TD, nr. 372, s. 626-633.

⁵⁷ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TKA), TD, nr. 203, varak 371-377.

⁵⁸ BA, TD, nr. 502, s. 175-186.

⁵⁹ Emir Ali oğlu Musa Kethüdâ'nın cemâatidir (BA, TD, nr. 372).

⁶⁰ BA, TD, nr. 68 ve BA, TD, nr. 372'de bu cemâat Eşkaf oğlu Mahmud Kethüdâ cemâati; TKA, TD, nr. 203'te ise Yusuf oğlu Ahmed Kethüdâ cemâati olarak yazılmış, fakat Eşkaf'ın olduğu da işaret edilmiştir.

⁶¹ Hızır oğlu Süleyman Kethüdâ cemâati (BA, TD, nr. 68).

⁶² Kürdan oğlu Musa Kethüdâ cemâati (BA, Aynı defter).

⁶³ Tarak oğlu Ali cemâati (BA, TD, nr. 372).

⁶⁴ Yazırkânlı oğlu Emir Ali Kethüdâ cemâati (BA, TD, nr. 68).

⁶⁵ Tahrir defterinde Salur cemâatlerinin toplam vergi nüfusunun 1940 hane olduğu belirtilmiştir (bkz. BA, TD,

(ayrıca, müstakil yazılmış olan Hama Bayadı 72 hane, Çalışlu ise 35 hane); 1547-52'de 467 nefer, 1269 hane, 553 mücerred; 1570/71'de 1968 hane, 943 mücerred idi. Çoğun taifesinin toplam vergi nüfusu ise 1519'da 297 hane; 1536/37'de 623 hane, 147 mücerred, 19 imam; 1547'de 680 hane, 250 mücerred; 1570/71'de de 827 hane, 148 mücerred olup, bunlara Haleb Türkmenleri arasındaki Salur ve Çoğun cemâatleri dahil değildir.

Türkmenlerin yukarıda belirtilen vergi nüfuslarına dayanarak, muhtelif tarihlerdeki gerçek nüfuslarını tahminî olarak hesaplamak mümkündür. Bunun için, hane olarak gösterilen vergi mükelleflerinin her birini 7 nüfuslu bir aile itibar ederek, toplam hane sayısını 7 rakamı⁶⁶ ile çarptığımızda tahminî nüfusu elde edebiliriz.

Buna göre, XVI. yüzyılda Suriye'de yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenlerinin tahminî nüfusu 1519'da 2.219; 1526/27-1536/37 yıllarında -müstakil yazılmış olan Hama Bayadı ve Çalışlu ile birlikte- 12.887⁶⁷; 1547-52'de 15.820, 1570/71'de de 19.565 kişiden ibaret bulunuyordu.⁶⁸ Bu rakama, Salur ve Çoğun Türkmenlerinden çok daha kalabalık olan Haleb Türkmenleri de dahil edildiğinde,⁶⁹ XVI. yüzyılda Suriye bölgesinde çok mühim bir sayıda Türkmen mevcudiyetinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. TÜRKMENLERİN YAYILDIĞI COĞRAFİ SAHALAR

Tahrir defterlerinde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Salur Türkmenleri XVI. yüzyılda Şam, Trablusşam, Haleb ve Hums bölgeleri ile neresi olduğu tam olarak açıklanmayan Suriye'nin doğusundaki vilâyetlerde yaşıyorlardı. Salur cemâatlerinin buldukları yerler ile muhtelif tarihlerdeki nüfusları aşağıda ifade edildiği gibidir.

1526/27'de Beğiş Hacılu'dan 14 hane ve İl-Basanlu'dan da 6 hane; 1545-52'de Emir Gazılı'den 18 hane, 3 mücerred, Süleymanlu'dan 24 nefer, Boğayırlı'den 44 nefer, Beğiş Hacılu'dan 112 nefer, Kara Ahmedlü'den 116 nefer, Bayramlı'dan 15 nefer ve İl-Basanlu'dan da 58 nefer olmak üzere toplam 390 nefer (yetişkin erkek); 1570/71'de İl-Basanlu'dan 4 hane, 1 mücerred, Süleymanlu'dan 28 hane, 5 mücerred-ki bunların bir kısmı Haleb'de idi-, Hacı İbrahımlü'den de 49 hane, 1 mücerred olmak üzere toplam 81 hane, 7 mücerred (yani 88 nefer) Suriye'nin doğusunda yaşıyordu.

nr. 418, s. 314). Fakat, cemâatlerin nüfuslarını topladığımız zaman 1092 hane çıkıyor. Cemâatlerin hemen hepsi defterde gösterildiğine göre, muhtemelen toplamda hata yapılmıştır.

⁶⁶ Tahminî nüfusu tespit etmek için genellikle toplam hane sayısı 5 rakamı ile çarpılmakta ve elde edilen rakam da mücerred sayısı ile toplanmaktadır. Fakat, ilk defterlerde mücerredler gösterilmediği için, nüfusu hesaplarken 7 katsayısını kullanmayı daha uygun gördük.

⁶⁷ Şayet tahrir defterinde Salur tâifesi için verilen 1940 hane vergi nüfusunu itibara alırsak tahminî nüfus 18.823 kişiden ibaret olur.

⁶⁸ Bu hesaplamada, nefer olarak verilen vergi nüfusunun 2/3'ü hane, 1/3'ü mücerred kabul edilmiş; mücerredler ise, hanelerin çatısı altında sayıldıkları için, herhangi bir katsayı ile çarpılmamıştır.

⁶⁹ Haleb Türkmenlerinin nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Şahin, "Halep Türkmenleri", s. 706-712.

1547-52'de 'Âmirli' den 37 hane, 3 mücerred, Süleymanlu'da 27 hane, 6 mücerred, Boğayırlı'den 11 hane, 4 mücerred, Beğiş Hacılı'dan 7 hane, Kara Ahmedli'den 33 hane, 4 mücerred, Bayramlu'dan 115 hane, 20 mücerred, Yaycılı'dan 6 hane, 5 mücerred ve Bostanlı'dan da 4 hane, 1 mücerred olmak üzere toplam 250 hane, 43 mücerred (293 nefer); 1570/71'de ise Bostanlı'dan 27 hane, 8 mücerred, Boğayırlı'den 10 hane, 4 mücerred, Beğiş Hacılı'dan 34 hane, 2 mücerred, Kara Ahmedli'den 27 hane, 9 mücerred, Emir Gazili'den de 17 hane, 5 mücerred olmak üzere toplam 115 hane, 28 mücerred (143 nefer) vergi nüfusu Şam'da bulunuyordu.

1570/71'de İl-Basanlu'dan 8 hane, 2 mücerred, Süleymanlu'dan 28 hane, 5 mücerred-ki bunun bir kısmı doğuda idi-, Beğiş Hacılı'dan 4 hane, 4 mücerred ve Emir Gazili'den de 18 hane, 4 mücerred olmak üzere toplam 58 hane, 15 mücerred Haleb taraflarında; İl-Basanlu'dan 30 hane, 14 mücerred, Süleymanlu'dan 40 hane, 2 mücerred, Boğayırlı'den 11 hane, 6 mücerred ve Kara Ahmedli'den de 14 hane, 4 mücerred Hums vilâyetinde bulunuyordu.

Salur tâifesinden daha küçük bir grup olan Çoğun Türkmenlerine gelince; bunların kışlağı Tedmür tarafındaki vahalar, yazlıkları ise Trablusşam ve Hums taraflarındaki yaylaklar idi. Hatta bir kısım cemâatleri Antakya taraflarına giderek oralarda yerleşmişlerdi.

Dolayısıyla, Salur ve Çoğun Türkmenleri, kuzeyde Haleb'den başlayarak batıda Trablusşam'a, güneyde Hama, Hums ve Şam vilâyetlerine, doğuda ise Tedmür'e kadar uzanan geniş bir sahada konar-göçer olarak hayatlarını sürdürüyorlardı.

5. İKTİSADÎ FAALİYETLERİ VE VERGİ NİZAMLARI

Türkmenler'in esas geçim kaynağı hayvancılık olup, çok sayıda koyun ve keçi beslerlerdi. Ayrıca, Türkmenler arasında at yetiştiriciliği yapanlar da vardı. Bunlar, sahip oldukları hayvanları için her yıl devlete ağnâm resmi ('âdet-i ağnâm), at bahâsı, otlak resmi (şân'ül-mer'â) ve "âdet-i boncuk" olmak üzere dört çeşit vergi öderlerdi.

Öte taraftan, yetişkin erkek nüfusun her biri durumuna göre vergi mükellefydi. Buna göre, koyun sahibi olanlar "hane", koyunu olmayanlar "bennâk", kazanç temin edecek yaşta olan bekârlar ise "mücerred" adıyla vergiye bağlanmıştı.

Türkmenlerden alınan vergilerin çeşit ve miktarları aşağıdaki tablolarda her tâife için ayrı ayrı gösterilmiştir. Bu tablolardan da anlaşılacağı üzere, Salur tâifesinin toplam vergisi 1519'da 2 bin akçe, 1526/27'de 231.930 akçe, 1547-52'de 153.656 akçe ve 1570/71'de de 240.792 akçe idi (bkz. Tablo-3). 1570/71 yılından önce müstakil olan Hama Bayadı'nın vergi toplamı 1526/27'de 7.600 akçe, 1547-52'de 7.596 akçe ve 1562/63'de 13.373 akçe (bkz. Tablo-4); Çoğun tâifesinin vergileri toplamı ise 1519 ve 1536/37 yıllarında 80 bin akçe, 1547'de 80.195 akçe, 1570/71'de ise 90.572 akçe idi (bkz. Tablo-5).

XVI. Yüzyılda Suriye’de Yaşayan Salur ve Çoğun Türkmenleri

Bu tespitlerden sonra, Türkmenlerden alınan vergilerin çeşit ve mahiyetlerini aşağıda ayrı başlıklar altında inceleyebiliriz.

Tablo-3 Salur Tâifesinin Vergileri⁷⁰

Vergiler	1519	1526/27	1547-52	1570/71
Ağnam Resmi	-	208320 ⁷¹	123013	190200
Şânü'l-Mer'â	2000	11900	10500	14000
Boncuk Resmi	-	2100	1800	2000
At (esb) bahası	-	4000	4000	4000
Bennâk Resmi	-	-	1852	3132
Mücerred Resmi	-	-	3066	5730
B. Hevâ ve Resm-i Ârûs	-	5610	9425	21730
Toplam	2000	231930	153656	240792

Tablo-4 Hama Bayadı'nın Vergileri

Vergiler	1526/27	1547-52	1562/63
Ağnam Resmi	5000	5000	9897
Şânü'l-mer'â	1904	1960	1960
Boncuk Resmi	336	336	360
Bennâk Resmi	-	-	564
Bâd-i hevâ	360	300	592
Toplam	7600	7596	13373

Tablo-5 Çoğun Tâifesinin Vergileri

Vergiler	1519	1536/37	1547	1570/71
Ağnam Resmi	80000	80000	60291	82000
Bennâk Resmi	-	-	-	384
Mücerred Resmi	-	-	15290 ⁷²	888
B. Hevâ ve R. Ârûs	-	-	4614	7300
Toplam	80000	80000	80195	90572

-Ağnâm Resmi (Âdet-i Ağnâm)

Salur ve Çoğun Türkmenleri XVI. yüzyılın başlarında ağnam vergilerini “maktû” olarak veriyorlardı. Bu maktû‘ yani eksik ya da fazla olmasına bakılmaksızın önceden belirlenen vergiye Suriye bölgesinde “dîmos” adı veriliyordu.⁷³ Sonraki yıllarda, tabii şartlar ve hastalıklar gibi muhtelif sebeplerden dolayı koyunları telef olan Türkmenlerin bir kısmının artık dîmos miktarını ödemeye güçleri yetmediği için, Osmanlı hükûmetinden kendi talepleri üzerine, bu usûl terkedilmiştir.⁷⁴ Yeni uygulamaya göre, imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi, Mart ayından önce Türkmenlerin koyunları sayılır ve her iki koyuna bir akçe vergi alınır.

⁷⁰ Tablolarda verilen rakamlar akçe cinsindedir.

⁷¹ Bunun 600 akçesi müstakil yazılmış olan Çalışlu'ya aittir.

⁷² Bu vergi, tahrir defterinde “resm-i hane ve mücerred” olarak belirtilmiştir. Bu ifadeden, mücerredlerin yanı sıra hanelerden de bir verginin (hane resmi) alındığı anlaşılabilir. Birlikte, fert başına ne miktarda alındığı tespit edilememektedir.

⁷³ “Ve vilâyet-i mezbûrede akçeye ya gallâta maktû‘ olana kendü ıstılâhlarınca dîmos derler ve fasl ve mefsûl dahî derler”, 1548 tarihli Şam sancağı kanunnâmesi, Ahmet Akgündüz, *Aynı eser*, VII, s. 23.

⁷⁴ *TKA, TD, nr. 203, vrk. 376-377.*

Türkmenlerden alınan vergilerin en mühim kısmını ağnâm vergisi teşkil ediyordu. Meselâ, Salur tâifesinin 1526/27'de 208.320 akçe olan ağnâm vergisi, onlardan tahsil edilen yıllık vergi toplamının % 90'ını oluşturuyordu. Öte taraftan, Türkmenlerin sahip oldukları koyun ve keçilerin sayısında, özellikle 1547'de, mühim oranda bir azalmanın olduğu gözlenmektedir.⁷⁵ Yukarıda sebebini izah ettiğimiz bu felaketten sonra bir kısım Çoğun cemâatleri yaşadıkları bölgeyi terk ederek başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır.⁷⁶

-Şânü'l-mer'â ve Boncuk Resmi

Salur tâifesinden besledikleri davarları için, "ağnâm resmi"nden başka, "şânü'l-mer'â" ve "âdet-i boncuk" adıyla iki farklı vergi daha tahsil edilirdi. Çoğun tâifesinde görülmeyen bu vergi, koyun olarak hesaplanıyordu.

Hama, Hums, Haleb ve Trablusşam kanunnâmelerinde "şânü'l-merâ" isminden bahsedilmemektedir. 1526 tarihli Haleb tahrir defterinde, Beriyye'den çıkıp yazın Hama sancağına gelen Haleb ve Zulkadrlü yörüklerinden sahip oldukları her sürü için bir koyun alındığından⁷⁷ ve bir sürünün de üç yüz koyundan ibaret olduğundan⁷⁸ bahsedilmektedir. Bu durumda "şânü'l-mer'â" olarak belirtilen verginin aslında "otlak resmi" olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ Zirâ, daha sonraki dönemlere ait olan Haleb Kanunnâmesi'nde "otlak ve yatak resmi" adı altında yine her sürüden bir koyun alındığı zikrediliyor.⁸⁰

Salur tâifesinden "şânü'l-mer'â" vergisi olarak hesap edilen koyun miktarının her biri için 1526/27'de 34 akçe, sonraki yıllarda 35 akçe; hangi maksatla alındığı tam olarak anlaşılamayan, fakat yine otlak ve yatak resmi olarak tahmin ettiğimiz "boncuk akçesi" ise⁸¹, yine "şânü'l-mer'â" olarak hesaplanmış olan koyunların her biri için önceleri 6

⁷⁵ Salur ve Çoğun Türkmenlerinin 1526/27'de takriben 586.640 adet koyun ve keçileri vardı. Bu sayı, 1545-47'de % 36 oranında bir düşüşle 376.608 olmuştur.

⁷⁶ "...ba'dehu sâir Çoğuniyye tâifesi dâhî Âsitâne-i Sa'adet'e varub anlar dâhî mâl-ı dîmoslarından şikâyet idüb koyunlarımızın ekseri helâk olmağla fukâramız dîmos edâsına kâdir olmadığı ecilden nicesi perâkende olub diyâr-ı şarka ve âher yerlere gitmişlerdir deyü...", *TKA, TD, nr. 203, vrk. 377*.

⁷⁷ "...an Yörükân-ı Haleb ve Zulkadriye ki, beriyyeden çıkub Hama sancağına duhül ettiği sayfda alınur", *BA, TD, nr. 1040, s. 301*.

⁷⁸ "Her sürüden bir koyun alınur. Mikdâr-ı sürü üç yüzdür. Ekal ve ekser olursa hesâbınca alına", *BA, Aynı defter, gösterilen yer*.

⁷⁹ Bazı sancaklarda otlak resmi (şânü'l-mer'â), hayvanı hangi timâr sınırı içinde otlarsa, timâr sahibine 17 şer akçe, bazı yerlerde de vasat koyundan 15 akçe, ednâdan 10 akçe, âlâsında 20 akçe olmak üzere alınırdı. Sancak içindeki sürüden ise otlak resmi alınmazdı (C. Orhonlu, *Aynı eser*, s. 25, not: 72).

⁸⁰ Ahmet Akgündüz, *Aynı eser*, V, s. 648.

⁸¹ Zira, Şam sancağında yaşayan Türkmen cemaatlerinden ağnâm resminden başka, her sürü için "boncuk koyunu" adıyla bir akçe vergi alınıyordu (*BA, TD, nr. 491, s. 4*). Bu sancakta "Şânü'l-mer'â" vergisinden bahsedilmediğine göre, buradaki "boncuk koyunu" Haleb Türkmenlerinde görülen ve yine her sürüden bir akçe olarak alınan "Şânü'l-mer'â" vergisi ile aynı özelliği taşımaktadır.

akçe, son zamanda ise 5 akçe takdir edilerek alınmıştır. Meselâ, 1526/27'de Hama Bayadı'nın “şânü'l-mer'â”sı 56 re's (baş) koyun olup, bu miktar 34 ile çarpıldığında 1904 akçe merâ vergisi; aynı miktar 6 rakamı ile çarpıldığında ise 336 akçe boncuk resmi olmaktadır.⁸²

Haleb'in ilk tahrir defterlerinde, Haleb Türkmenlerinde de görülen bu çeşit vergiler, biraz farklı biçimde tahsil edilmiştir. Memlûklar'dan intikal eden ve Kadı Taceddin tarafından yapıldığı anlaşılan⁸³ kanuna göre, “âdet-i ağnâm” ve “şânü'l-mer'â” olarak hesap edilen koyun sayısı toplanır ve her bir koyun ya da keçi için 1519/20'de 12 akçe,⁸⁴ 1526'da da 6 Osmanî akçe⁸⁵ boncuk resmi alınır. Meselâ, 1520'de Beğdili cemâatlerinin vergilendirilmesinde şu metod uygulanmıştır:

-Ağnâm: 3000 re's (baş) -Şânü'l-mer'a: 220 re's,

-Âdet-i boncuk, beher fî 12: 38.640 akçe⁸⁶

Buna göre, 3000+220 = 3220 re's koyun, 3220x12 = 38.640 akçe boncuk resmi olmaktadır⁸⁷ ki, bu miktar onların koyun ve keçilerinden alınan verginin de toplamıdır.

-Bâd-i Hevâ ve Arûs Resmi

Osmanlı İmparatorluğu'nda cürm-i cinâyet, yava, kaçgun ve arûs (gerdek resmi) gibi vergilerin hepsi “bâd-i hevâ” olarak nitelendirilmiş ve Salur ile Çoğun tâifelerinde hane, bennâk ve mücerred olarak vasıflandırılan her bir vergi mükellefi için yılda beş akçe takdir edilmiştir. Meselâ, 1526/27'de 124 hane nüfusu olan Beğiş Hacılı cemâatinin bâd-i hevâ vergisi 620 akçedir.⁸⁸

-Bennâk ve Mücerred Resimleri

Bennâk, evli olup hiç ya da yeterli miktarda koyunu olmayan vergi mükellefidir. Salur ve Çoğun tâifelerinde koyunu olmayanlar ya da ağnâm vergisi tutarı bennâk akçesinden az olanlar - ki 24 koyun olmaktadır- bennâk kabul edilmiş ve her biri için 12 akçe vergi alınmıştır.⁸⁹ Bekâr olup, kazanç temin edebilecek yaşta olan her erkek ise “mücerred” adıyla vergi sistemi içinde yerini almış ve her biri için 6 akçe vergi takdir edilmiştir.⁹⁰

⁸² BA, TD, nr. 502, s. 314-315.

⁸³ “Ber müceb-i Kânûn-ı Kâdı Tâceddin”, BA, TD, nr. 93, s. 689.

⁸⁴ BA, Aynı defter, s. 689-694.

⁸⁵ BA, TD, nr. 1040, s. 32, 41, 44.

⁸⁶ BA, TD, nr. 93, s. 691.

⁸⁷ Bazı cemâatlerde ağnâm ve şânü'l-mer'â toplamı boncuk akçesinden farklı çıkmaktadır ki, bu durum hesap hatasından kaynaklanmış olmalıdır.

⁸⁸ BA, TD, nr. 418, s. 298-299.

⁸⁹ “...ve koyunu olmayandan ve koyunu hakkı resm-i bennâkdan eksük olundan kânûn üzere on iki akçe resm-i bennâk alınub...”, TKA, TD, nr. 203, varak 377.

⁹⁰ “...mücerred olub kâr-ı kisbe kâdir olandan altı akçe resm-i mücerred alınub...”, TKA, Aynı defter,

-Bahâ-i Esb (At Vergisi)

Sadece Salur tâifesinde görülen bu çeşit vergi, Memlûklar'dan intikal eden şekliyle aynen uygulanmış⁹¹ ve XVI. yüzyıl süresince hiçbir değişikliğe uğramadan 4 re's (baş) at (esb) ya da bunun karşılığı olarak -her re's için bin akçe olmak üzere- 4 bin akçe alınmıştır. Bu miktar, Salur Türkmenlerinin hatırı sayılır miktarda at beslediklerini de göstermektedir.

Sonuç

Hama, Hums, Trablus ve Haleb taraflarında yaşayan ve konar-göçer hayat şartlarının bir icabı olarak Şam ve Suriye'nin doğusundaki bölgelere kadar yayılan Salur ve Çoğun Türkmenleri, Oğuzlar'ın Üç-Ok koluna mensuplardı. XVI. yüzyılda bir hayli nüfusa ve çok sayıda büyük ve küçük baş hayvana sahip olan bu gruplar, çoğu zaman hayvanlarına otlak bulmak maksadıyla mevsimden mevsime yerlerini değiştirmek zorunda kalırlardı. Bu mecburi gidiş gelişler sırasında ya da sair zamanlarda bazen hayvanlarının bir kısmı muhtelif nedenlerle telef olurdu. Türkmenleri belirli bir vergi dairesine bağlayarak merkeziyetçi bir idare tarzıyla onları daima kontrol altında bulduran Osmanlı hükûmeti, yaşanan bu olumsuzluklar karşısında kayıtsız kalmıyor, onların mağduriyetlerini önlemek maksadıyla vergilerinin tespitinde ve tahsilinde bazı kolaylıklar gösteriyordu. Çünkü Türkmenler, devlet için önemli bir vergi kalemini meydana getirmekle birlikte; uygulanan idarî ve hukukî sistemleri sayesinde, yaşadıkları bölgelerde birer istikrar unsuru idiler.

Öte taraftan, zamanla yerleşik hayata geçen ve yaşadıkları yerlere kendi kültürlerini taşıyan Türkmenler, Suriye coğrafyasının kültürel ve etnik dokusunun oluşmasında da mühim rol oynamışlardır.

gösterilen yer.
⁹¹ "ber müceb-i âdet-i kadîm", *BA, TD, nr. 1052*, s. 301.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 341-358, ELAZIĞ-2002

ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU *The Established of Ali Rıza Paşa's Government*

Selçuk DUMAN*

ÖZET

Bu araştırma 2 Ekim 1919'da kurulup 3 Mart 1920'de istifa eden Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni içermektedir.

Araştırmada öncelikle; hükümetin kurulmasından önceki genel durumu anlattım. Hükümetin kuruluşunu ve hükümet üyelerini tanıttım. Hükümetin genel politikasını anlattım.

Anahtar Kelimeler : Ali Rıza Paşa, Hükümet Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa

SUMMARY

This summary contains the government which was established on the October 2nd, 1919 and finished on the March 3rd, 1920 by Ali Rıza Paşa.

At my research I described the general conditions before government was established. I describe the numbers of government and it's establish and also I describe the general politic of government.

Key Words : Ali Rıza Paşa, Government Damat Ferit Paşa, Mustafa Kemal Paşa

* Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ/TÜRKİYE

1. Hükümetin Kurulduğu Zaman Osmanlı Devleti'nin Durumu

Ülkenin istikrarsızlığını ispatlamak için mütarekeden bu yana değişilen Nazır adedini vermek istiyorum. Çünkü Ali Rıza Paşa kabinesi kurulana kadar normalin çok üstünde Nazır değişmiş, bu da istikrarsızlığa sebep olmuştur.

30 Ekim 1918 ile 2 Ekim 1919 tarihleri arasında onbir ayda Osmanlı Devleti 8 kabine değiştirmiş, bakanlıklarda 101 tayin yapılmış, çeşitli bakanlıklara gidip gelen şahıslar 27 olmuştur. Bu da ülkenin nasıl bir keşmekeş içinde olduğunu ispatdır ¹.

Hükümetin kurulma aşamasında Vali (Konya) Cemal ve İstanbul'da İngiliz Papaz Fru ile ilişkide bulunan Bozkırlı Zeynel Abidin ve arkadaşlarının körüklemesiyle "Birinci Bozkır Ayaklanması" çıkmıştır. 27 Eylül 1919 tarihinde başlayan bu ayaklanma, Kürtoğlu Musa Bademli'ye; Hacı Halil, Güzel Çavuş gibi elebaşlar Apa, Dinek, Hisarlık ve civar köylerden topladıkları çoğu silahsız, 1000 - 1500 civarındaki çapulcu ile Bozkır'ı bastılar. Bozkır'daki jandarmaların silahlarını aldılar ve Askerlik şubesi depolarıyla kasaba zenginlerinin ev ve mağazalarını soydular. Bu duruma karşı koymak isteyen bazı yurtsever kişileri de öldürdüler. 28 Eylül'de Beyşehir'deki 7. Suvari Alayı'ndan bir bölük asker, bunların üzerine gönderildi. Akşama kadar devam eden çarpışma sonunda Süvari Bölüğü çekilmek zorunda kaldığından, ayaklanma bastırılmadı. Bu olaydan sonra Konya'dan gelen nasihat heyeti konuşmaları olumlu sonuç verdi. Asilere Bozkır'a Milli Kuvvetler gönderilmeyeceği garantisi verilerek 4 Ekim 1919'da isyan son buldu ².

Diğer yandan hükümetin kurulması ile 3 Ekim'de Eskişehir'de halkın desteği ile vilayet muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey mutasarrıf olmuş, sıkı yönetimi kaldırmış, hainlerin mühim bir kısmı kaçmış, bazıları yakalanmış ve Eskişehir'de Milli kuvvet yanlıları duruma hakim olmuşlardır. Şimdi en önemli mesele, İngilizler'in Eskişehir'den uzaklaştırılmaları ve İzmit'e kadar olan bölgenin tamamen Heyet-i Temsiliye tarafına kazanılması idi. Bu maksatla İzmit, Bilecik, Bursa, Eskişehir ve çevresindeki kasabalardaki komutan ve ilgili sivillerin katılmasıyla 13 Ekim 1919'da bir toplantı yapıldı. Alınan kararlar şöyle idi:

- Bolu ve İzmit sancaklarının komutanlığı İzmit'de bulunan I. Tümen Komutanı Yarbay Asım Bey'e,
- Söğüt kazası hariç olmak üzere Bilecik Sancağı ve Bursa vilayeti komutanlığı Albay Bekir Sami Bey'e
- Söğüt kazası da dahil olmak üzere Eskişehir Sancağı'nın komutanlığı 20. Kolordu'nun geri kalan kısımları 23. ve 24. Tümen komutanlarına verilmiştir ³.

¹. Tasvir-i Efkar Gazetesi, 4 Teşrin-i Evvel 1335.

². Türk İstiklâl Harbi, Genel kurmay Yay., Cilt 2, Kısım 2, s. 86.

³. Türk İstiklâl Harbi, a.g.e., s. 97.

Azınlıkların durumuna gelince;

Türkler'in Selçuklu Dönemi'ndeki Ermeniler'e davranış şekilleri hakkında şu övücü sözler Ermeni Tarihçi "Matthieu" tarafından şöyle nakledilir. "Melikşah'ın 1086 yılında Doğu Anadolu'dan Suriye'ye doğru yaptığı bir seyahat münasebetiyle Türk hükümdarların geçtiği ülkelerin halkına bir baba gibi davrandığını, Hıristiyanlar için kalbinin sevgi ile dolu olduğunu, bu sebeple birçok şehir ve bölge halkının kendiliğinden onun idaresine geçtiğini, 1090 yılında Ermeni Patriği Basil'in isteği üzerine verdiği bir fermanla kiliseleri, manastırları ve papazları vergiden muaf tuttuğunu kaydeder." ⁴.

Tabi bu toleranslı durumları Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiş, fakat aşağıda sıralayacağımız olaylar ve belgeler bize şunu gösteriyor ki, Ermeniler'in kendilerine gösterilen iyi niyeti suistimal etmişlerdir.

Türkiye'den göç eden Ermenilerle Rusya'daki bir kısım Ermeniler Patrik Zaven ile birlikte mütarekeden sonra İstanbul'a döndüler. Bunlardan Taşnak Partisi'nden olanlar Tepebaşı'nda, Hınçak Partisi'nden olanlar Beyoğlu'nda birer kulüp açtılar. İlk işleri Osmanlı taraftarı olan Ermenileri ortadan kaldırmak oldu. Ayrıca "Azademird" ve "Yerger" adlarında gazeteleriyle Ermenilik ve bağımsız bir Ermenistan kurulması lehinde yayına başladılar. Bagos Nobar Paşa İstanbul'da "Ermeni Birliği" adında bir teşkilat kurdu ve şubelerini açtı. Rum ve Ermeniler hükümete vergi vermemek, Paris Konferansı'na temsilci göndermek, İngiliz ve Fransız işgal kuvvetlerinde vazife almak gibi karşı hareketlere girişdiler. Bunlar yabancı ordular üniforması giyerek Türkler'in mal, can, şeref ve haysiyetlerine tecavüz gibi her türlü düşmanca faaliyetlerden geri kalmıyorlardı ⁵.

Ermeniler bütün bunları yaparken İngilizler aracılığı ile kendilerine saldırı yapıldığını ispata çalışıyorlardı. Oysa bu iddiaların yalan olduğu aşağıdaki belgelerde açıkça görülmektedir. Bunlardan bir belgeyi özetle sunuyoruz. "Dahiliye Nezaret-i Celilesine yazılan İngiliz Yüksek Komiserliği'nin bildirdiğine göre; Kafkasya hududunda Nahçıvan ve Oltu cenubunda müsadere olduğunu, ayrıca Beyazid civarında Osmanlı Zabitanı'nın etkisiyle Kürtler'in Ermeniler'e hücum etmek üzere tahrik edildiğini söyleyerek Hariciye Nazırı Dahiliye Nazırlığı'ndan tedbir almasını istemiştir. 9 Ekim 1919 ⁶.

Fakat Kazım Karabekir Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na çektiği telgrafda "Ermeniler Oltu Kasabası'nı işgal etmek üzere Merdanik'te 1500 piyade, 10 makinalı tüfek, 10 top bulundurdukları Dr. Esat diye birinin gönderildiği Ermeniler'in katliamlarına maruz

⁴. Refet Yinanç, *Türk Tarihinde Ermeniler*, İzmir, 1983, s. 70.

⁵. Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Genel Kurmay Yay., Cilt 2, Kısım 2, s. 80.

⁶. B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2a-13 , Dosya No : 53-2, Vesika No : 70.

kalabilecek 40 bin kişinin sınırımıza firari olduğu Oltu'dan bildirilmiştir. Bu konuda fikrimiz sorulmuştur" demiştir⁷.

Yine Kazım Karabekir Paşa Bayezid ve diğer yerler hakkında da aynı durumları dile getirmiştir. Bugün de gündemde olan Ermeni gerçeğini belgelerle aktaralım.

Bitlis'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen bir şifrenin konumuzla alakalı kısmında şöyle denilmekte. "Silvan civarında İslam'a saldıran Ermeniler'in bulunduğu, hatta 20 bine yakın bir arazinin cebren alınıp dağıtıldığı, tecavüzün araştırılması ve sonuca bağlanması" istenmiştir⁸.

Yine Dahiliye Nezareti tarafından Bitlis Valiliği'ne gönderilen şifrede "Ermeniler'in keyfi tecavüzleri bilinmekte olduğunu, bunu İngilizler'in engellemeye çalıştığını bildirmişti".

Dahiliye Nezaretine gönderilen karşı telgrafta, İngilizler'in Ermeniler'e yardım ettiğini bildirmesi üzerine Dahiliye Nazırlığı Bitlis Valiliği'ne şu yazıyı göndermiştir.

"Zaho'da toplanan bir takım Ermeni'nin İngilizlerle birlikte hududa tecavüz ederek karyeleri tahrip ve masum halka tecavüz ettiklerini, Şırnak Aşireti Reisi imzasıyla bugün Şırnak'tan çekilen bir telgrafnamede beyan olunur. Filhakika Ermeniler tarafından bu yolda bir tecavüz vaki olmuşsa araştırılıp, Ermeniler'in yanlarında hakikaten ecnebi askeri var mıdır? Var ise miktarı ne kadardır? Ecnebilerin işgallerine meydan vermeyerek olayın araştırılması"⁹.

Rumlar'ın faaliyetlerine gelince; Yunan Ordusu'nda, jandarmada ve Selanik'in işgalinde tertip ettiği kuvvetlerle asayişin sağlanmasında başarı gösteren "Albay Aleksandros Zımbrakaki" 12 Ekim 1919'da İstanbul'a gelerek gizli güvenlik teşkilatını kurdu. Ayrıca yerli Rumlar'ı teşkilatlandırmak üzere İstanbul'a gelen J. Skalyeri Bakırköy'deki "Meazpi" (Yeni Hayat) kulübü ile Kurtuluş'taki "Karavzi" (Korkunç Ses) kulübünü emrine alarak Venizalos'a bağlı fedailerin kaydına başladı. Patrikhane ile de işbirliği yaparak Yunanistan lehine propogandaya girişti. Rum kulüpler ve Rum Ajanları vasıtasıyla yerli Rumlar'a silah dağıtıldı. Darıca dolaylarında teşkil edilen çeteler Türkler'e saldırmaya başladılar. Yıkıcı faaliyetlerine her yönden girişmiş olan Yunanlılar, gönderdikleri subaylar vasıtasıyla İstanbul'daki Rum Gençliği İzci Teşkilatı adı altında toplayarak bunları milis kuvveti gibi yetiştirmeye koyuldular. Gizli yollarla silah dağıtılarak Çatalca ve Kocaeli'deki Rum köylerini silahlandırdılar¹⁰.

Rumlar'ın Pontus hayaline gelince; Birinci Dünya Savaşı'nda seferberlik emrine uymayan veyahut sonradan birliklerden kaçan Rum erleri dağlarda buluşup çeteler

⁷. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969, s. 343.

⁸. B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2-8, Dosya No : 53-3, Vesika No : 7.

⁹. B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2-5, Dosya No : 53-3, Vesika No : 4.

¹⁰. Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Genel Kurmay Yay., Cilt 2, Kısım 2, s. 79-80.

kurmuşlardır. Pontuslu Rumlar'ın fiili hareketi bu şekilde başlamıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Pontus Rumlar'ı faaliyetlerini daha da ileri götürdüler. Karadeniz kıyı ve iç kısımlarındaki kasaba ve köylerde bulunan Rum halkı, mütareke gereğince serbest gelip giden Rum Harp Gemileri aracılığıyla Yunanistan'dan gönderilen silah ve malzemeye kolayca sahip oldular. Silahlanan Rumlar, bu durumdan faydalanarak Pontus İmparatorluğu kurmak hülyasına kapıldılar. Müttefiklere müracaatta bulundular, diğer yandan Anadolu'da cinayetler işlemeye ve soygunculuk, ırz ve namusa tecavüz etmeye başladılar. Rum çetelerinin bölgedeki Türk halkına hunharca saldırımları karşısında Türk köyleri de silaha sarıldı. 1919'da birşey yapılamamasına rağmen 1920'de 3. Kolordu'nun aldığı tedbirlerle olaylar önlenmiştir ¹¹.

Trakya'da ise, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Yunanlılar'ın Trakya'yı işgali tehlikesine karşılık I. Kolordu komutanı Albay Cafer Tayyar, Edirne ileri gelenlerini toplayıp, "Ordu dağıtıldı, ancak kurulacak bir kuruluşa yardım eder silah dağıtırım" dedi. Bunun üzerine Trakya'da "Tarkya Paşaeli Cemiyeti" Şeref Bey, Faik Kaltakıran, Ekrem Bey ve Kasım Beyler'in öncülüğünde kuruldu ¹².

Ancak Batı Trakya 27 Kasım 1919'da Nöyyi Antlaşması ile Yunanlılar'a verilmişti. Doğu Trakya'da ise muhtemel bir Yunan saldırısı olabilirdi. Bu yüzden savunma amaçlı "Garb-ı Trakya Cemiyeti" kuruldu. Daha sonra bunun adı "Garb-ı Trakya Komitesi" olmuştur. Bu cemiyetin amacı, siyasi yönden bölgenin Yunan işgaline düşmesini engellemektir ¹³.

Yine Hariciye Nezareti Celilesine yazılan bir telgrafta, Edirne ve civarında Yunan çalışmalarından bahsedilerek özellikle Yunan sefaretî tarafından belirli bir meblanın patrikhaneye gönderilerek bu bölgenin Yunanistan'a iltihakına çalışılmıştır. Bu amaçla çalışan Metropolid Vekili Nadiyos namındaki bir zatın, Trakya'nın Yunanistan'a iltihakına çalıştığı söylenerek, gerekli tertibatın alınması istenmiştir.

Ardından bir yazı ile yine Edirne Vilayeti uyarılmış, bu yazıda yukarıda belirttiğimiz Nadiyos'dan bahisle şöyle denilmiştir. Yunanlılar tarafından öteden beri icra edegeldikleri Yunan sefaretine gelen birinin patrikhaneye gönderildiği patrikhanede Yernadiyos isminde birinin bu amaçla çalıştığı öğrenilmiştir ¹⁴.

2. Hükümetin Kurulması

Padişah, Sadrazâm ve onların taraftarlığını yapan küçük bir grup Kuvayı Milliye aleyhinde çalışmalarda bulunuyordu. Onlara göre Kuvayı Milliye devlete isyan etmiş

¹¹. Türk İstiklâl Harbi, *a.g.e.*, s. 112.

¹². İhsan İlgar, Trakya Cephesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 10, Ankara, 1967, s., 26.

¹³. Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Genel Kurmay Yay., Cilt 2, Kısım 2, s. 80.

¹⁴. B.O.A. D.H.-K.M.S., Dosya No : 53-2, Vesika No : 15.

meşru olmayan bir hareketti. Damat Ferit Paşa'ya göre "Anadolu hareketleri I. Dünya Savaşı'nda terfi almış bir kaç subayın işidir. Bu hareketler, alevleri sönmüş bir saman ateşinden başka bir şey değildir" diyordu. Saltanat ve hükümet yanlısı Peyam-ı Sabah da Kuvayı Milliye'nin bir çıkmazda bulunduğunu anlatıyordu. Yazılan bir yazıda da kılıçla savaş kazanılmayacağını kalemle kazanılması gerektiğini söylüyordu¹⁵.

Oysa ülkede fiili bir işgal olduğunu göremiyorlardı. 12 Eylül'de artık kongre dağıldığı için işleri "Heyet-i Temsiliye" yönetmeye başladı. 13 Eylül 1919'da Heyet-i Temsiliye adına yayınlanan genelgede İstanbul Hükümeti'nin yukarıda izah ettiğimiz durumu eleştirmiştir.

Buna göre milletin güvenine layık yeni bir hükümet kuruluncaya kadar haberleşme yeri Sivas'daki Heyet-i Temsiliye olacaktır. Hükümet memurlarından isteyenler görevlerine devam edecek, istemeyenlerin yerine vekiller tayin olacak, görevini Milli istekler aleyhine kullananlar cezalandırılacaktı. Vatan ve milletin selameti için Valiler, Mutasarrıflar, Kolordu Komutanları gerekli tedbirleri alacaktı. Devlet işlerinde cins, mezhep farkı gözetilmeyecek ve bu kararlar bütün teşkilata duyurulacaktı¹⁶.

Fakat bu kararlar bazı yerlerde tereddütler yaratıyor, bazı yerlerde benimsenmiyordu. Örneğin Ankara Valisi, Konya Valisi, Kastamonu Valisi bunlardan birkaçı idi.

Diğer yandan Mustafa Kemal, Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya Olağanüstü Komiserleri ile, İspanya, İsveç, Danimarka ve Felemenk sefaretlerine gönderdiği yazılarda amaçlarını anlatarak onların aydınlanmasını ve kendilerini tasvip etmelerini sağlamaya çalıştı. Bu beyannamede Mustafa Kemal milletin bugünkü birlik ve teşkilatının gayri müslim unsurlar için beslemekte olduğu vatandaş hissini Doğu Anadolu'da Erzurum'da ve Osmanlı Devleti adına Sivas'ta yaptığı kongreler ile 7 Ağustos 1919 - 11 Eylül 1919'da bütün dünyaya ilan etti.

Mustafa Kemal vatana ihanet etmemek şartıyla memleketteki bütün yabancıların Osmanlı misafir perverliğinden yararlanacağını duyurmuştu. Mustafa Kemal Paşa yine o tarihlerde yayınladığı beyannamelerle dış dünyayı aydınlatmaya çalışmıştır.

Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin yaptıkları kötülükleri ortaya koymak ve kabineyi iktidardan düşürmek için, İrade-i Milliye Gazetesi'nin 28 Eylül'de yayınladığı bildiride Damat Ferit Paşa tarafından Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey'e çekilen telgraflar Bolşeviklerin Osmanlı sahillerine geçerek Samsun ve Trabzon yolu ile Anadolu'ya girdikleri, memlekette Bolşevizmi yaymaya çalıştıklarını, belirtmesinin yalan olduğunu bildirmişti. Bununla da Damat Ferit Paşa'nın yalanların da ne kadar ileri gittiği

¹⁵ Enver Ziya Karal, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul,1981 s. 47.

¹⁶ Y. Özkaya, *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara,19981, s. 52.

aşıkardır¹⁷.

Anadolu, İstanbul ile ilişkisini kestikten sonra Damat Ferit Paşa yerinde kalabilmek için iki olayı gerçekleştirdi.

Bunlardan birincisi; 20 Eylül 1919 tarihinde Padişah'a bir bildiri yayınlamak oldu. Bu bildiri özetle:

"Anadolu'daki hareketler İzmir'in işgali ile başlamıştır. Devletin ve milletin haklarını korumak hepimizin görevidir. Fakat girişilecek teşebbüsler, mâkul ve siyasi olmalıdır. İzmir faciası üzerine Avrupa Devletleri'nin dikkati çekilmiş; özel bir heyet yerinde tetkik yapmış olup, haklılığımız ortaya çıkmaktadır. Doğu Vilayetleri hakkında şaiye ve rivayetler karşısında hükümet görevini yapmaktadır. Esasen bu vilayetler hakkında bir teklif alınmış değildir. Millet arasında bölünme yaratacak her türlü teşebbüsler devletimizin esas menfeati ve hayatyetiyle uyuşmaz. Bazı kimseler tarafından memleketin vaziyeti başka türlü gösterilerek, güya ahali ve hükümet arasında muhalefet varmış gibi, Avrupa'ya yanlış kanaat verilmektedir.

Bu hal biran önce yapılmasını arzu ettiğimiz seçimleri geciktirir ve pek yakın olan barışın imzalanmasını da tehlikeye düşürmektedir. Millet durumunun nezaketini taktir etmeli, itidalini, sukunetini muhafaza etmeli, kanunlar ve hükümet emrine uymalıdır. Yakında barış konferansına çağrılacak olan Osmanlı delegeleri millet ile hem ahenk olarak yer almalıdır." ¹⁸

Bu bildiri üzerine milliyetçiler gerekli tedbirleri almışlar, bildirin fazla etkisi olmamıştır. Ardından Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adına cevaben Sivas'da 22 Eylül 1919'da şu telgrafi yayınlamıştır.

"Hâk-pâyı Meâli ihtivâ-yı Cenab-ı hilafet Penahiye
Şevketpenah Efendimiz

Kullarınızın size tekrar arzıhal ve hakikatının sebebi şudur: Hazır bulunan hükümetin arz ettiği gibi, bu hareketimiz meşru olmayan bir hareket değildir. Millet sesidir. Kabinenin bu ihanetinin görülmesi gerekir. Memleketin ve hümayunun zararına bir harekettir. Bir kere Damat Ferit Paşa'nın birkaç defa yayınladığı beyannamelerinden anlaşılıyor ki milletin emel ve isteklerinin Zat-ı Şahanenizden saklı tutulmuştur. Damat Ferit Paşa'nın bu hareketi ihanettir. Tarihin hiç bir sayfasında olmayacak bu ihaneti milletin bir kısmını yek diğerine düşman eden ve milletin isteklerini Ecnebi isteklerine feda eden bu kabinenin görevde kalması pek büyük felakettir. Ecnebi müdahalesini davet eden bu kabine; diğer taraftan Vilayet-i Şarkiye'de "Ermenistan" teşkiline ve "Toros Silsilesi"nin güneyinde bulunan yerleri terketmek isteyen bu kabinenin iktidarda kalması

¹⁷. Y. Özkaya, *a.g.e.*, s. 53-55.

¹⁸. S. Selek, *Anadolu İhtilali*, I. Kitap, Ankara, s. 297.

zat ve mülkü hümayunlarımızın düşmanlarından başka hiç kimse arzu etmez.

Paris Sulh Konferansı'nın mebuslarımızın seçiminden ve meclisin açılışından önce Türkiye hakkında karara varması muhtemeldir. Milletin itimadını kaybetmiş olan ve İtilâf Devletleri'nce de malum olan Damat Ferit Paşa kabinesinin idarede kalması murahhaslarımızın konferansa kabul edilmemesine, edilsede evvelce olduğu gibi bu defa da aleyhimize sonuçlanacaktır ki, bu defa büyük bir felaket olacağını Zat-ı Şahaneleri pekiyi bilirler. Binaenaleyh Damat Ferit Paşa'nın yerine güvenilir bir kabinenin teşekkülünü bütün millet namına niyaz ederim." ¹⁹

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafıyla hem padişahı uyarıyor hem de kabine görevde kalırsa olacaklara dikkat çekiyordu.

Damat Ferit Paşa Hükümeti iyice sıkışmıştı. Artık yaşama şansı kalmamış, sadece Bab-ı Ali çevresinde kabul görüyordu. Kabine arasında da artık anlaşmazlıklar yoğunlaşmıştı. Ali Rıza Paşa ve arkadaşları kabinenin istifasını teklif etmişler, fakat Damat Ferit Paşa buna pek yanaşmamıştı. Son bir çare olarak Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşı olan Abdulkerim Paşa'yı, Mustafa Kemal'le görüşmeye yolladılar. Abdulkerim Paşa, Mustafa Kemal Paşa görüşmesi telgraf başında 27/28 Eylül'de tam 8.5 saat sürmüştü. Bu görüşmede Abdulkerim Paşa Padişah'ın 20 Eylül bildirisini hatırlatarak vatanın kurtuluşu için hükümetle milletin elele vererek çalışmasını teklif ediyordu. Bunu sağlayabilmek için de bir yerde buluşup görüşelim diyordu ²⁰.

Mustafa Kemal Paşa ise Milli faaliyetler aleyhindeki çalışmaları 27/28 Eylül 1919 gecesi şu sözlerle telgraf başında dile getiriyordu. "Yabancıların lehimize dönmeye başlamaları, Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin başarısı değil milletimizin bizzat giriştiği azimli çalışmanın sonucudur. Kurtuluş çaresi Milli Kuvvetler'in amil ve Milli İrade'nin hakim olmasındadır. Üzülerek söylüyorum ki, Milli hareketimizi kötü gören bozuk niyetler çoktur. Ne yazık ki bunların başında Sadrazam Damat Ferit Paşa ve kabinesinde Adil Bey, Süleyman Şefik Paşa gibi devlet adamları gelmektedir. Bolşevikler'in memleketimize girmekte olduğunu ve Milli Hareket'in Bolşevik Hareketi'nin benzeri olduğunu yayanlar, Milli Hareketimizin ittihatçıların son ümit ve kuvvetle yaptıkları bir hareket olduğunu söyleyenler, Anadolu'da karışıklık vardır diye yabancıları buraya gönderenler, Malatya halkı ile Sivas halkını birbirleri ile boğuşmaya sevkedilenler hep bu olup bitenlerin farkına varamayanlardır. Biz yurdumuzda görüyoruz yabancılar Merzifon'u boşalttı. Samsun'u boşaltıyorlar ve bizim iç işlerimize karışmayacaklarını söylediler. Bunlar bizim elde ettiğimiz ilk neticelerdir.

Ben daha Erzurum'da iken Sadrâzam Damat Ferit Paşa'ya Milli arzularımıza

¹⁹. Kemal Atatürk, *Nutuk, Vesikalar*, Cilt 3, Vesika No 99, İstanbul, 1996.

²⁰. S. Selek, *a.g.e.*, s. 298.

muhalif ve engel olmaktan vazgeçmesini söylemişim. Artık işin başından çekilmesi lazımdır.

Eğer hayatlarından endişe ediyorlarsa, millet namına kendilerine istedikleri garantiyi veririz. Milli Hareketimiz İstanbul'a doğru ilerliyor, Damat Ferit Paşa ve arkadaşları bunu biliyorlar, bu hareketleri durdurmak için biricik çare Milli emellere bütün manasıyla bağlı kalacak bir zatın kabine başına getirilmesidir.

Padişahın herşeyi bildiğini sanmıyoruz, bilseydi ihanetleri bilinen birkaç şahsı bütün Millet'e tercih buyurmazlardı." ²¹

Görüldüğü üzere karşılıklı uzun cümleli ve geniş izahatlı bu görüşmede Abdulkerim Paşa birlikte hareket etmeyi öneriyor. Mustafa Kemal Paşa ise hükümetin vatan hainliği derecesine varan olumsuz yönlerini hatırlatıyordu.

Sivas Kongresi'ne karşı Ali Galip ve suikastını hazırlayan bir hükümetin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'yle bir uzlaşma yapabilmesine imkan yoktu. Bu imkansızlık değerlendirmesi Damat Ferit'den kaynaklanıyordu. "O", 21 Eylül 1919'da Eskişehir ya da Afyon'a, Konya'ya kalabalık bir heyetle gidip Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini İtilâf Devletleri Yüksek Komiserleri bildirmişti. İki gün sonra da padişahın bildirgesine güvenmiş olsa gerek, bu fikrinden vazgeçmiştir. Bu sırada Kütahya ve Afyon arasında bir demiryolu köprüsünün tahrip edildiği haberi de gelmiştir.

Daha sonra 25 Eylül 1919 tarihinde, Damat Ferit yukarıda belirttiğimiz üzere Abdulkerim Paşa'yı görevlendirmişti. Mustafa Kemal'in uzlaşmaya niyeti yoktu. Vahdettin'in, Damat Ferit'in bu zorunlu istifası karşısında temelli olarak siyasal çizgi değiştirmeye kalkışması beklenemezdi. Çünkü Vahdettin seziyordu ki Ali Galip komposundan sonra Anadolu kendisine ne denli saygı gösterir gibi yaparsa yapsın bu geçici bir taktikten başka bir şey olamazdı. Fırsat bulunursa kendisini tahttan indireceklerdi. Öte yandan İngilizlerle yaptığı gizli antlaşmaya dayanarak barış konferansı kararlarının uygulanması sırasında İtilâfcılar sayesinde, Mustafa Kemal hareketini dağıtabileceğini umabilirdi. Onun için de Damat Ferit'in yerine Mustafa Kemal'le uzlaşabilen bir kabinenin başa geçirilmesi geçici düşünülmüştür. Zaten İtilâf Devletleri Damat Ferit'in zora başvurma önerisini redetmişti ²². Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin geçici olduğunu, bizzat padişahın ağzından Ali Fuat Türk geldi bildiriyor.

Damat Ferit Paşa'nın istifa etmesinden sonra Vahdettin, Tevfik Paşa'yı çağırarak ona sadareti teklif etmiş, Tevfik Paşa "Ben ikinci defeya kalayım" diyerek sadareti kabul etmemişti. Bunun üzerine padişah, Ali Rıza Paşa'yı çağırarak sadareti ona teklif etmiş, Ali Rıza Paşa da "Sadareti bu sırada benim yapabileceğim iş değildir" diyerek

²¹. x. Türk İstiklâl Harbi Batı Cephesi, Genel Kurmay Yay., Cilt 2, Kısım 2, Ankara, 1991, s. 71,72.

²². Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt 2, İstanbul, 1992, s. 9-10.

reddetmek istemiş, fakat Tefvîk Paşa'nın iknası sonucu görevi kabul etmiştir. Padişah, kurulan kabine hakkında şöyle demiştir. "Bu hüllecî bir kabine olacak, Tefvîk Paşa son fişegimizdir, onu atıye saklamalıyız"²³

Demek ki Ali Rıza Paşa Hükümeti bir, ara hükümetiydi. En önemli görevi belki de Mustafa Kemal hareketini yumuşatıp, etkisini kırmaktı. Ali Rıza Paşa Harbiyeli ve yaşı da ileri olduğu için tüm bunları yapabiliirdi. Bu yumuşatmaya delil Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na getirilmesidir. Zaten Hatt-ı Hümayunda birlik ve beraberliğin sağlanması ile Mebusan Meclisi'nin toplantıya çağrılacağı bildiriliyordu²⁴.

Şimdi Damat Ferit Paşa kabinesinin hatalarına dönelim. 3 Ekim 1919 tarihinde Tasvir-i Efkar Gazetesi bir makalede Damat Ferit Paşa'nın hatalarını özetle şöyle sıralıyordu.

Damat Ferit Paşa üç defa iktidar olmuştur. "Hak üçdür" diyerek miyadını tamamladığını, ilk kabinesinin başarısızlığının temelinde, çeşitli şahıslar ve gazetecileri tutuklamasıyla Nazırların istifasına neden olmuştur. İki ve üçüncü kabinesi ise dahili ve harici hatalarından dolayı sukuta ermiştir deniyordu. Bunda,

- Partizanlık yapmak suretiyle ahaliyi aleyhine çevirmesi
- Anadolu'daki karışıklıklara neden olması
- Paris Barış Konferansı'nda hazimete uğraması
- İzmir'in işgaline sebep olması²⁵.

Damat Ferit Paşa kabinesi daha açık olarak

- Paris'de bütün Doğu illerinde geniş özerklikli Ermenistan'ın kabulü, Toros sınırının güneyde kabulü.
- Başkent ve taşradaki işgallere seyirci kalınması
- Sivas halkı ile Elaziz halkını karşı karşıya getirmek olarak sıralamıştır.

3. Hükümetin Üyeleri

Hükümet, padişahın Hatt-ı Hümayunu ile görevine başlamıştır. Bu Hatt-ı Hümayun'da "Damat Ferit Paşa kabinesinin istifasına binaen ehliyetli görülen Ali Rıza Paşa'nın göreve getirildiği Meşihat-ı İslâmiye'ye Haydarî Zade İbrahim Efendi'nin getirildiği Kanunî Esası'nın 27. maddesi gereği tarafımızdan tasdik kılınmıştır" denmekte devamla "ahali arasında tefrikanın giderilmesi ve seçimlerin yapılması da isteniyordu"²⁶

İşte tasdik olunan bu hümayunla Ali Rıza Paşa'nın kabinesinde vatansever nazırların önemli görevlere getirildiğini görüyoruz. 13 kişilik kabine listesi şöyledir:

²³ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, Ankara, 1949, s. 271.

²⁴ S. Akşin, *a.g.e.*, s. 10.

²⁵ Tasvir-i Efkar Gazetesi, *Ferid Paşa Kabinesi'nin Sukutu* ", 3 Teşrin-i Evvel 1335.

²⁶ Tasvir-i Efkar "*Hattı Hümayun* ", 3 Teşrin-i Evvel 1335.

1. Sadrazam : Müşir Ali Rıza Paşa
2. Şeyhül İslâm : Haydarî Zade İbrahim Efendi
3. Hariciye Nazırı : Mustafa Reşid Paşa
4. Dahiliye Nazırı : Damat Mehmet Şerif Paşa
5. Harbiye Nazırı : Ferik Cemal Paşa
6. Bahriye Nazırı : Ayan'dan Salih Paşa
7. Maliye Nazırı : Ayan'dan Tevfik Bey
8. Adliye Nazırı : Ayan'dan Mustafa Efendi
9. Maarif Nazırı ve Evkaf Nazırı : Sait Bey²⁷
10. Ziraat ve Ticaret Nazırı : Hadi Paşa
11. Şura-ı Devlet Reisi: Ayan'dan Abdurrahman Şeref Bey
12. Nafia Nazırı : Abuk Ahmed Paşa²⁸.

4. Hükümetin Kurulması İle Oluşan İç ve Dış Gelişmeler

Basın, yeni hükümetin işbaşına geçmesiyle sansürün baskısından büyük ölçüde kurtarılarak Anadolu Hareketi'nin bir süredir yapmış olduğu yazışmaları yayımladı, verilmeyen haberleri verdi. Bu arada Veliahd Abdulmecid Efendi'nin lahiyası yayınlandı. 17 Temmuz 1335 tarihli lahiya "Hakıpay Şahaneye takdim kılınan lahiyadır" diye başlıyor.

Anadolu'nun İstanbul'la ilişkisini kesmesinden bahsederek Mütareke'den bu yana düzgün bir idare kurulmadığından, var olan hükümetin halk arasında tefrika çıkardığını, İzmir, Edirne ve Vilayet-i Şarkıye'nin haklarının korunması gerektiğini, İzmir'in işgaline göz yumulduğunu ve Vilayet-i Şarkıye'de Ermenistan kurulmasına dair, Damat Ferit Paşa'nın ilanının halkın tepkisini çektiğini, Sulh konferansında Damat Ferit Paşa'nın başarısız olduğunu, millet ve devletin yek vücud olması ile bu sorunların aşılacağını, söyleyerek arkasından şu maddeleri sıralıyor:

1. Millet ve devletin nokta-ı istinadı olan Makam-ı Malayı Hilafet hiçbir fırkaya temayül göstermemeli.
2. Bu vehim dönemde milletten istigane edilemeyeceğinden bilhassa derhal intihabatın icrasını ibtidar edilmesi.
3. Bütün fırkaların ittifakıyla milletin itimadına mazhar tecrübeli ve emire vakıf rical-ı devletten mürekkep bir temerküz kabinesi teşkil edilmesi.
4. Vaziyet-i hariciyeden dolayı bir heyet teşkil edilerek gerekli arzların yapılması.
5. İcraatı lazimenin serien ifası ve bu hususda mazi ile kıta alaka etmek ve bu suretle bir takım ahval gayri layika hitam vermek üzere umuma ilanı.
6. Anadolu'da teşkil eden cemiyetle mütalalarda bulunarak, umuma elverişli ve makul

²⁷. Evkaf Nezaretine vekaleten getirilmiştir.

²⁸. Tasvir-i Efkâr "Kabine'nin Listesi", 3 Teşrin-i Evvel 1335.

olanların kabul-ı icrası.

7. Millet arasında derinleşen ayrılıktan sıyrılarak yek vücud görülmesi"²⁹.

Görüldüğü üzere Veliahd Abdulmecid Efendi'nin eleştirileri var olan hükümet üzerinedir.

Hükümetin kurulması üzerine telaşlanan Damat Ferit Paşa Amiral Webble görüşerek sadarettteki yorgunluklarından ötürü sağlığına kavuşmak için İngiltere ya da Fransa'ya gitmek istediğini bildirdi. Fakat Dışişleri'nin yani İngiliz Dışişleri'nin mütalaasında Paşa'nın İngiltere'ye gelmesi durumunda, İngilizler'den para aldığı suçlamasının akla yakın hale gelebileceğini A. Herbert aracılığı ile daha önce yapılan girişimin reddedildiği belirtiliyordu. Bunun üzerine Curzon Barış Konferansı Türkiye hakkında karar verinceye değin, Londra yada Paris'e gelmemesini, fakat tarafsız bir ülke ya da Riviera'ya gidilebileceğine karar verdi³⁰. İrade-i Millieye Gazetesi, 7 Teşrin-i Evvel 1335 tarihinde Damat Ferit Paşa'nın dahili ve harici yaptığı kötülükleri anlattı³¹.

Mustafa Kemal Paşa 17 Eylül 1919 tarihli telgrafında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Hıristiyan halkın haklarını koruyacağını belirtmesine rağmen, 19 Eylül 1919 tarihinde iki tatsız olay oldu. Rum ve Ermeni Patrikhaneleri ulusal hareketin olumlu havasını bozmak için, Hıristiyanlar'ın tehlikede olduklarına dair Avrupa'ya ve Barış Konferansı'na telgraflar çekmişlerdi. İkinci haber ise, Türkiye Milli Ajansı hakkımızda Avrupa'ya fena haberler yaymıştı.

Diğer yandan İngilizler ittihadcı etkisinde olduğunu bildirmişler. 5 Ekim'de de Reuter Ajansı kabine üyelerinin bazılarının ittihadcı olduklarını belirtiyordu. The Times'in İstanbul muhabiri 3 Ekim tarihli haberinde yeni hükümetin genellikle milliyetçi hareket yönünde hafif bir adım sayıldığını, fakat milliyetçilerin hükümette başka bazı değişiklikler isteyip istemediklerinin henüz belli olmadığını yazıyordu. Zira bazı çevrelere göre bu hükümet geçiş hükümeti idi.

Yine devamla muhabir Damat Ferit'in geçici olarak görevden çekildiğini bildiriyordu. Basının Mustafa Kemal'e olan ilgisini ve Mustafa Kemal hükümet ilişkisini ittihatçıların yeniden iktidarı olarak yorumlamıştır. Buna örnek olarak da kabineden Cemal Paşa, Abdurrahman Şeref ve Abuk Ahmet Paşa'nın ittihatçı olduklarını yazıyordu.

O. News Gazetesi ise, ittihatçıların iktidara gelmesine olumlu bakarak şöyle diyordu. İttihad Terakkinin yeniden işbaşına gelmesi halka rağmen başa geçtiğini yalanlamaktadır. Felaketlerin sorumlusu bir partinin, imparatorluğu bitiren bir anlaşmayı imzalaması memnuniyet vericidir diyordu.

²⁹ B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2-19, Dosya No : 53-2, Vesika No : 24.

³⁰ S. Akşin, *a.g.e.*, s. 31-32.

³¹ İrade-i Millieye Gazetesi, 7 Teşrin-i Evvel, 1335.

Fransızlar'a gelince, onların görüşleri de İngilizler'e yakındı. Fransız Yüksek komiseri Defrance, ilk telgrafı olan 2 Ekim'de Nazırlardan 5'inin bu arada Sadrazam'ın da general oluşu ve Cemal paşa'nın Harbiye Nazırı oluşuna dikkat çekiyordu. Padişah milliyetçilerle anlaşmak niyetindeydi. Çünkü milliyetçi belli başlı kimselere görev verilmişti.

Yine Fransızlar 11 Ekim'deki telgrafda İstanbul'la Sivas'ın anlaşıklarını, böylece hükümetin Kuvay-ı Milliye'nin sorumluluğunu yüklediğini, oysa Kuvay-ı Milliye'nin varlığının mutarekeye aykırı olduğunu bildiriyordu ³².

5. Hükümetin Genel Politikası

Ali Rıza Paşa kabinesi kurulduğu andan itibaren Anadolu'daki Kuvay-ı Milliyecilerle ilişkiler içinde olmuştur. Fakat Ankara'da Mustafa Kemal'in bir hükümet gibi yabancı devletlerin resmi temsilcilerine tebligat yapmasından, hükümeti dinlememesinden, çetelerin soygunculuk yapmasından, şikayetçi olmuştur ³³.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, ilk iş olarak yukarıda açıkladığımız dahili durumu tahkik ettirmek için Damat Şerif Paşa'nın isteğiyle Anadolu'ya bir takım nasihat heyetlerini gönderilmesine karar vermiştir. 3 Ekim 1919 kararıyla birinci heyetin başına Ahmet Fevzi Paşa getirilmiş, ikinci heyetin başına Hurşit Paşa getirilmiştir.

Birinci heyete Ahmet Fevzi Paşa'nın yanına Yargıtay azası Cafer İlhami Bey, Fetva Emimi Muavini Hasan Efendi ve Dar'ül Hikmet'ül İslâmiye'den Tevfik Efendi getirilmiştir ³⁴.

İkinci heyete Hurşit Paşa'nın yanına Sadarat Müsteşarı Emin Bey, Yargıtay üyelerinden Ömer Lütfü Bey yer alıyordu.

Birinci heyetin görev yeri Ankara, Sivas ve Erzurum'a ikinci heyetin görev yeri İzmir, Eskişehir, Konya, Karahisar-ı Sahip, Aydın, Karasi ve Bursa taraflarıdır.

10 Kasım 1919'da İstanbul'dan ayrılan heyetlerin açık ve gizli olmak üzere iki görevleri vardı. Açık görevleri ³⁵;

- Gittikleri yerlerde genel durumu incelemek,
- Mevcut kanun ve nizamları halinde muamalatın yapılıp seçimlerin serbest ve tarafsız olarak yapılıp yapılmadığını kontrol etmek,
- Müslüman uyruklularla Müslüman olmayan uyrukluların birbirleriyle geçinip geçinmediklerini tesbit etmek,
- Memuriyetlerinin caiz olmayan memurlar hakkında düşüncelerini bildirmek ³⁶.

³². S. Akşin, *a.g.e.*, s. 33-36.

³³. Y. Toker (Dr. Rıza Nur), *Milli Kıyam Milli Mücadele'nin İç Yüzü*, Türk Tarihi Ek Cilt, İstanbul, 1982, s. 53.

³⁴. Zekariya Türkmen, *Mütareke Dönemi Ordu ve Yeniden Yapılanma*, İstanbul, 1995, s. 183-184.

³⁵. Z. Türkmen, *a.g.e.*, s. 184.

³⁶. Selahettin Tansel, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar*, Cilt II, İstanbul, 1991, s.163-164.

Gizli görevleri ise;

- Milli teşkilat ve Müdafaa-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri hakkında bilgi toplamak,
- Halkın bunlara karşı eğilimini öğrenmek,
- İstanbul hükümetine muhalif olanları kazanmak.

Bu heyetlerden Ahmet Fevzi Paşa'nın Kuvay-ı Milliye aleyhinde bir faaliyeti görülmemektedir. Fevzi Paşa Ordu'da bu tür davranışlara girenlerin cezalandırılmalarını 30 Teşrin-i Sani 1919 tarihli telgrafla Dahiliye Nazırı'na aktardı. Fevzi Paşa Kuvay-ı Milliye'nin saltanat ve hilafete bağlı olduğunu muhalif yapısının ise idarecilerden kaynaklandığını belirtmişti.

Milli Kuvvetler hakkında Fevzi Paşa eğer kontrol edilirse faydalı olur demişti.

Ahmet Fevzi Paşa heyeti Kanuni Evvel 1919'da Erzurum ve Trabzon'a gelmiştir. Burada yabancılara hiç baskı olmadığı, bütün yabancılara seçimlere katıldığını bildirmiştir. Halkın ise sefalet içinde olduğunu yazmıştır. 22 Kanuni Evvel 1919 tarihinde İstanbul'a dönen Fevzi Paşa Kuvay-ı Milliye'den ümitli olduğunu, halkın hastalık ve yoksulluktan perişan olduğunu bildirmiştir.

Hurşit Paşa heyetine gelince; görevi boyunca Kuvay-ı Milliye aleyhinde bir rapor yazmamıştır ve Kuvay-ı Milliyeciler'in vatan içinde çalıştıkları sürece desteklenmeleri gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca raporunda Kuvayı-ı Milliye'nin seçimlere müdahale etmediğini ve zorla para toplamadığını bildirmiştir. Hurşit Paşa daha sonra batıya gönderilmiş burada Anzavur Ayaklanması'na şiddetle karşı çıkmış ve "Çerkezlik, Türklük gibi söylemlerle hareketi gördük. Bunlar İslâmlığa aykırıdır" demiştir³⁷.

Fakat bu heyetlerle ilgili Kazım Karabekir Paşa'nın bir tesbitini aktarmak istiyorum.

Kazım Karabekir Paşa, Kürtlük ve Ermenilik hakkında mütalaalarını Hariciye Nazırı Cemal Paşa'ya aktarıırken aynen şöyle demiştir. "Fevzi Paşa heyetiyle Erzurum'da Kürtlük meselesini görüştük. Heyetten İlhami Bey; İstanbul'daki Kürt Cemiyeti üyelerinin muhterem insanlar olduğunu Şark'ın Ermeniler'e verilmemesi için kurulduğunu söyledi. Şimdi soruyoruz, eğer böyle bir mesele var ise, neden bizim bundan haberimiz yoktur? Zaten bu da mümkün değildir, demiştir. Yine diğer bir yönü eğer Kürtler bu yola sevk edilirse cahil Kürtler aralarındaki birçok Türk'ü öldürebilirler. Buna örnek olarak hududumuzun dışında Kürtler'in kendilerini idare edemediğinden, bunları Çerkez ve Türk Beyler idare ediyor. Ermeniler'e böyle karşı koyuyorlar. Bugün Ermeniler takviye edilse dahi, yapacak bir şeyi yoktur. Oysa Türk - Kürt ayrımı büyük bir sorun yaratacaktır. Türk ve Kürt, birçok namuzsuzun propogandasına rağmen birlik içinde yaşıyorlar. Bu izahatımı İlhami Bey'e verdim. O da bana Wilson Prensipleri dahilinde bu bölgenin

³⁷. Z. Türkmen, *a.g.e.*, s. 184-185.

Kürtlkle kurtulabileceğini söyledi. Ben de O'na bunun mümkün olmadığını izah ettim. O'da Kürt Teali Cemiyeti'ni ikaz edeceğini söyledi." ³⁸

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin diğer önemli bir faaliyeti de Milne hattına karşı 19 Kasım 1919'da Balıkesir'de toplanan bir kongrede rest çekmeisidir. 21 Kasım 1919'da Kaymakçı'ya taarruz edildiğini gören General Milne birşey yapamamanın sinirliliği içinde 1 Aralık 1919'da Harbiye Nezareti'ne çok sert ifadeli bir yazı gönderdi. Yazıda, "Bu harekete doğrudan doğruya itaatsizlik gözüyle bakarım" deyip olayı Paris Konferansı'na bildireceğini söylemişti.

Buna karşılık Harbiye Nazırı daha sert bir cevap vererek "çokça akıtıldığından bahsedilen Yunan kanının Türk düzenli birlikleri tarafından değil, kendilerini savunan Türk halkı tarafından akıtıldığını" söylemiştir. Buna da Yunanlılar'ın yapmış olduğu zulüm ve vahşetin sebep olduğunu, yurtlarını korumaya çalışan Türk halkını kimsenin bu işten men etmeğe muktedir olamayacağını bildirdi. Ardından barış konferansına bunun bildirilmesini istedi.

Yine hükümet, İzmir ve çevresinin iltihakını gündeme getiren Yunanlar'a karşı 21 Aralık 1919'da Harbiye Nazırı Cemal paşa Onikinci Kolordu'ya bir yazı göndermiş; bu yazıda; Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Türk topraklarını kurtarmak maksadıyla bir askeri hareket yapılacağını ima ederek hazır bulunulmasını, hatta gerekli keşiflerin yapılması gerektiğini bildirmiştir. Aynı makam bir gün sonra da kolorduların seferi kadroya göre mevcutlarını hangi Askerlik Şubeleri'nden tamamlayacaklarını bildirdi.

İzmir'in işgaline karşı Ali Rıza Paşa ve Hariciye Nazırı Reşid Paşa, Amiral Robeck'i ziyaret ettiler ve böyle bir teşebbüs vukuunda Anadolu'da çok vahim hallerin meydana gelebileceğini ona anlattılar. Fakat Amiral Robeck; Venizelos'un kendi başına böyle bir işe kalkışabileceğini kabul etmedi. Hariciye Nazırı ve Sadrazam'ın ısrarı üzerine haberi Londra'ya bildireceğini söyledi.

Hükümet bununla da yetinmeyerek Mustafa Kemal'le görüşmüş, Mustafa Kemal Paşa 29 Aralık'ta İzmir'in işgaline fiilen ve siyaseten karşı konulacaktır", demiştir. İzmir bu aşamada iltihak edilemedi. Sebebine gelince birincisi İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'dan yükselen protestolar, ikincisi ise Fas ve Tunus'da Fransız Hükümeti'ne çekilen protesto telgraflarıdır ³⁹.

³⁸. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 386-387.

³⁹. Selahattin Tansel, *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar*, s. 197.

SONUÇ

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan sonra mütareke imzalamıştır. Bu mutareke ile bütün acıların dineceği zannedilmiştir.

İttihat ve Terakki Partisi görevden ayrılmış. Liderleri ülkeyi terketmiştir. Bu sırada padişah ve Damat Ferit iktidarı ise bütün suçu ittihatçılara yükleyerek, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önleyeceklerini zannetmişlerdir.

Fakat taviz verdikçe vermişler, hatta Doğu'da bir Ermeni Devleti'nin kuruluşunu dahi kabul etmişlerdir. itilâf Devletleri ise, mütarekenin 7. maddesine dayanarak gizli antlaşmaların ışığında paylarına düşen toprağı işgale koyulmuşlardır.

İtilâf Devletleri en büyük hatalarını ise kendileri ile birlikte Rum ve Ermeniler'e toprak isteyerek yapmışlardır. Bu talepleri ise Milli mukavemeti doğurmuştur. Bütün yurt sanki ayağa kalkmış bu haksız işgale işkence ve zulüme baş kaldırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa tam bu şahlanış döneminde Anadolu'ya geçerek Milli Hareket'in başına geçmiş, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile hareketin rotasını ve Milli Devlet'in sınırlarını tesbit etmiştir.

Diğer yandan ise, İstanbul'da bu politikayı gerçekleştirecek bir hükümet yoktu. Mevcut hükümet (Damat Ferit Hükümeti) çok büyük hataları olduğu gibi, bir yandan da Milli Hareketi söndürmenin yollarını arıyordu. Hatalarına gelince;

- İzmir'in işgaline sessiz kalmak,
- Doğu Anadolu'da Ermeni Devleti'nin kurulmasını kabul etmek,
- Sulh Konferansı'nda Türk'ün grurunu ayaklar altına almak,
- Diğer işgallere seyirci kalmak,
- İngiltere'nin entrikalarına rağmen İngiliz Mandası'nı savunmak.

İşte tüm bunlardan dolayı Temsil-i Heyet İstanbul Hükümeti'yle ilişkilerini kesmiş, bu durumda padişah yeni bir kabine kurmak zorunda kalmıştır.

Damat Ferit Paşa'nın istifasını müteakip Tevfik Paşa gündeme gelmiş, O, sadareti kabul etmeyince Ali Rıza Paşa'ya sadaret teklif etmiştir. Ali Rıza Paşa kabul etmek istememesine rağmen Tevfik Paşa'nın teşviki ile kabul etmiştir.

Bu hükümeti padişah geçici olarak onaylamıştır. Çünkü "Bu hüllecî bir kabinedir" demiştir.

Bizce padişah Ali Rıza Paşa Hükümeti'ni Anadolu ile ilişkilerin yeniden tesis edilmesi için bir arayol olarak görmüştür. Çünkü daha sonra Muşir Zeki Paşa'yı başa geçirmek istemişse de, Mustafa Kemal'in zekası sayesinde bunu başaramamıştır.

Ali Rıza Paşa Hükümeti diğer Osmanlı Hükümetleri'nden farklı idi. Farklarına gelince;

- Birincisi; bu hükümet birkaç tane direk Kuvay-ı Milliye ile ilişkili Nazır atamıştır.
- İkincisi; seçimleri yaparak 15 aydır kapalı bulunan Mebusan meclisi'ni açmıştır.

Üçüncüsü; bu Mebusan Meclisi'nin % 60'ı Kuvay-ı Milleye yanlısıdır.

Dördüncüsü; bu hükümet Anadolu'daki Milli Hareket'e maddi ve manevi olarak yardımlarda bulunmuştur.

Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin Kuvay-ı Milliye ile ilişkileri daha hükümet kurulur kurulmaz telgraf atağı ile başlamıştır. Bunu Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa hükümet adına devam ettirmiştir.

Mustafa Kemal Paşa herne kadar seçilen mebusların ve Salih Paşa'nın sözünde durmaması gibi sebeplerden bu kabineye ara ara kızmışsa da şu da bir gerçek ki, devamlı kollamış ve desteklemiştir de, çünkü o dönemin en millici hükümetidir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti Millicidir. Çünkü,

- Anadolu'daki Milli Hareket'e maddi ve manevi yardımda bulunmuştur.
- Misak-ı Milli'yi kabul etmiştir.
- Mustafa Kemal Paşa'nın nişan ve madalyalarının iadesine yardımcı olmuştur.

Misak-ı Milli'nin kabul edilmesine gelince bu tamamen Felah-ı Vatan grubunda alınan kararın hükümete onaylatılmasıdır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2-19, Dosya No: 53-2, Vesika No : 24.
B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2-5, Dosya No : 53-3, Vesika No : 4.
B.O.A. D.H.-K.M.S., 1337-2-8, Dosya No : 53-3, Vesika No : 7.
B.O.A. D.H.-K.M.S.,1337-2a-13, Dosya No: 53-2, Vesika No : 70.
B.O.A. D.H.-K.M.S., Dosya No : 53-2, Vesika No : 15.

Gazeteler

- İrade-i Milliye Gazetesi, 7 Teşrin-i Evvel, 1335.
Tasvir-i Efkar Gazetesi, 4 Teşrin-i Evvel 1335.
Tasvir-i Efkar "*Hattı Hümyun* ", 3 Teşrin-i Evvel 1335.
Tasvir-i Efkar "*Kabine'nin Listesi*", 3 Teşrin-i Evvel 1335.
Tasvir-i Efkar Gazetesi, *Ferid Paşa Kabinesi'nin Sukutu* ",3 Teşrin-i Evvel 1335.

Tetkik Eserler

- Akşin, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cilt 2, İstanbul, 1992.
Atatürk, Kemal, *Nutuk, Vesikalar*, Cilt 3, Vesika No 99, İstanbul, 1996.
İlgar, İhsan, Trakya Cephesi, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı 10, Ankara,1967,s.26
Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul, 1969.
Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İstanbul.1981
Küçük, Cevdet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt II, İstanbul, 1989 s.440.
Özkaya, Y. *Türk İstiklal Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara.
Selek, S. *Anadolu İhtilali*, I. Kitap, Ankara, 1965.
Tansel, Selahettin, *Mondrostan Mudanya'ya Kadar*, Cilt II, İstanbul, 1991.
Toker, Y. (Dr. Rıza Nur), *Milli Kıyam Milli Mücadele'nin İç Yüzü*, Türk Tarihi Ek Cilt, İstanbul.
Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Genel Kurmay Yay., Cilt 2, Kısım, 2, Ankara, 1991.
Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Ankara, 1949.
Türkmen, Zekariya, *Mütareke Dönemi Ordu ve Yeniden Yapılanma*, İstanbul, 1995.
Yinanç, Refet, *Türk Tarihinde Ermeniler*, İzmir, 1983.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 359-366, ELAZIĞ-2002

MISIR MEMLÛKLARININ HUDUD KALESİ RUMKALE VE ANADOLU'DA MEMLÛK İZLERİ

*Rumkale Which is the Border Castle of Egyptian Mamluks and
Mamluks Traces in Anatolia*

Muammer GÛL*

ÖZET

Tarihî Rumkale şehrinin MÖ: 855'te Asur kralı Salmanasar III tarafından kurulduğu zikredilmektedir. Şehir İslâmiyet öncesi dönemde olduğu gibi İslâmî dönemde de önemli rol oynamıştır.

Güneydoğu Anadolu erken dönemde Müslümanların eline geçmesine rağmen Rumkale stratejik konumundan dolayı 1292 yılına kadar Müslüman toprakları içerisinde fethedilemeyen bir yer olarak kaldı. Bu stratejik konumu kale hakimiyetine dayalı bir idare anlayışı benimseyen Mısır Memlûkları tarafından kullanılarak bu devletin kuzey sınırlarının bir üssü haline getirildi. Ancak bu stratejik konum Suriye merkezli iç muhalefetin de bir dayanağı oldu.

Bu çerçevede kendisini sultan ilân eden Memluk komutanlarından Çekem bu şehre de hâkim olmuş ve bugünkü Halfeti ilçesinin Çekem mahallesi (eski köy) ismi onun hatırası olarak kalmıştır. Ancak Rumkale (Halfeti)'deki Memlûk izleri Çekem ismi ile sınırlı olmayıp Birecik Baraj gölü altında kalan birçok eser vardır.

Anahtar Kelimeler: Asur Anadolu Çekem Mısır Suriye

ABSTRACT

It has been told that the historical Rumkala city had been set up by the Assyrian king Salmanasar III in 855 B.C. The city played an important role during the Islamic period as well as the pre-Islamic era. Even though all the south-eastern Anatolia was conquered by Muslims during the early period, Rumkala lasted until 1292 as an island within the muslim territory because of its strategic position.

This strategic position of Rumkala was used by Egyptian Mamluks that adopted an understanding of administration depending on castle domination and thus it became the northern front base of that state. But later, this location turned into a support to the interior opposition of Syrian origin.

Within this framework, Çekem, a Mamluk commander, took control of the city and declared himself to be the sultan. Now there is a Çekem Quarte (old village) in Halfeti as a remembrance of him. There are many other tracers of Mamluks in Rumkala (in Halfeti) which are lying down under the Birecik Dam.

Key Words: Assyria Anatolia Çekem Egypt Syria

* Yard.Doç.Dr.Harran Üniversitesi Fen-Edb. Fak.Tarih Böl. Şanlıurfa/MguL23@yahoo.com

MISIR MEMLÛKLARININ HUDUD KALESİ RUMKALE VE ANADOLU'DA MEMLÛK İZLERİ

I – Rumkale'nin Siyasî Tarihçesi

Güneydoğu Anadolu bölgesi, Yakınoğu coğrafyası içerisindeki yeri açısından tarih boyunca önemli bir jeopolitik konuma sahip olmuştur. Bölgenin bu jeopolitik konumu bu bölgenin tarih boyunca Asya, Kafkasya, İnan, Anadolu, Mısır ve Mezopotamya merkezli kültürlerle açık olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum Güneydoğu Anadolu'yu bu kültürlerin hakimiyet alanlarının tabii bir hududu haline getirmiştir. Bu açıdan ilk çağlardan beri İnan merkezli Pers ve Sasani devletlerinin ve daha sonraki dönemlerde bu bölgedeki İlhanlılar gibi devletlerin tabii hudutları da bu bölgeye dayandığı gibi (Gül, 2001, s. 2-3) Anadolu ve Mısır arasındaki hâkimiyet mücadelesinde de ilk çağlardan günümüze kadar gelecek şekilde bölge bir hudut rolü oynamıştır. (Spuler, 1957, s. 69-71)

Bu çerçevede baktığımız zaman Zengi, Eyyubî ve Memlûk devletlerinin Anadolu politikaları da bu jeopolitik konumun belirlediği bir hududa dayanıyordu. Daha önce İslâmiyet ile birlikte başlayan İslâm yayılması da başlangıçta Üsküdar'a kadar dayanmasına rağmen burada, Avasım (Sugur/ Uç bölgeler) olarak adlandırılan askerî bir tampon bölgede kilitlenmişti. Bu jeopolitik belirleyicilikle beraber bölgenin etnik-kabilevî yapısı ile dinî ve kültürel yapısının, bu jeopolitik belirleyiciliğin de tesiri ile, standart bir kültürü oluşturamaması (Türkdoğan, 1995, s. 5) da bölgeyi bir ayırım alanı haline getirmiştir. Daha çok Doğu Anadolu'yu bütünleyen ve Anadolu'nun tabii bir parçasını teşkil eden (Gül, 2000, s. 195-199) bu coğrafyada bölgenin tarihi ile yaşıt olan şehirlerden biri tarihi **Rumkale** şehridir.

Türkiye'nin iktisadî, kültürel ve sosyal yapısını güçlendirmekte olan Güneydoğu Anadolu Projesinin sonuçlandırılması için yapılan baraj göllerinin altında kalan yerleşim merkezlerinden biri de Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesidir. Halfeti ilçesi, bugün yerleşim alanının tahrip olmuş haliyle tarihî Rumkale şehrine dayanmaktadır. Bu da Halfeti'nin tarihini üç bin yılın üzerine çıkarmaktadır. Tarihi boyunca Simitrat, Urumia, Kal'a Rhomeyta, Hısna dhe Romeye, Kal'at ül-Rum, Klay Horomakon (Karadeniz, 1999, s. 424; Honigmann, 1988, s. 772), Ranculat, Romain Koyla, Kal'a Zerrin (Gündüz, 1999, s.329), Kal'atü'l-Müslimin (Honigmann, 1988, s. 779), Afamiya¹ Urum Gala - Rum Gala gibi isimler alan şehrin kuruluşu, MÖ 1230' da Proto-Hititlere kadar götürülmektedir. Ancak şehrin MÖ 855' de Assur Kralı Salmanasar III döneminde kurulmuş olması daha

muhtemel görülmektedir (Honigmann, 1988, s. 777; Karadeniz, 1999, s. 427; Gündüz, 1999, s. 329). Şehir, tarihî gelişimi içerisinde Hitit, Asur, Med, Pers, Makedon, Selevkos ve Partların idaresinde kalmıştır.

Rumkale'nin içerisinde bulunduğu Urfa ve çevresi, MÖ I. yüzyılda bölgenin halkı olan Aramiler vasıtası ile Partların yüksek hâkimiyeti altında Abgar krallığını teşkil etmiştir. Hıristiyanlık tarihi açısından Urfa çok önemli bir yer tutmaktadır. Zira bazı efsaneler ilk hıristiyan kralını bu hanedana dayandırmaktadır (Segal, 1970, s. 62-69; Işıltan, 1988, s. 60-62; Işıltan, 1985, s.15). Güneydoğu Anadolu, Roma İmparatorluğu döneminde Orshoene eyaleti içinde yer almaktadır ve Rumkale bu eyaletteki önemli şehirlerden birisidir (Işıltan, 1988, s. 61).

Urfa ve çevresi Hz.Ömer döneminde fethedilmesine (Belazuri, 1987, s. 246-249) ve daha sonra Emevî, Abbasî, Selçuklu, Zengi ve Eyyübîler'in hâkimiyetlerinde uzun süre İslâm toprakları içerisinde kalmasına rağmen Rumkale stratejik konumdan dolayı Müslüman topraklarının dışında kalmıştır. I. Haçlı seferi sonucu 1098 yılında Urfa Haçlı kontluğunu kuran Boudovin de Boulogne kısa süre içerisinde hâkimiyetini genişleterek Rumkale'yi de 1116 yılında Ermeni Prensi Gog-Vasil'in elinden zaptetti (Mateos, 1987, s. 294; Runcıman, 1999, I, s.162). Urfa'nın 1144' de Zengilerin eline geçmesi üzerine Frank umumî efkârı, Joselin'in eşi Urfa kontesi Beatrice'nin 1150 yılında geri kalan Urfa topraklarını imparatora satmasını uygun buldu (Segal, 1970, s. 243; Runcıman, 1999, II, s. 258). Bunun sebebi bu toprakların Müslümanlara karşı korunamayacağı gerçeği idi. Bizans imparatoru Manuel de Kontes Beatrice'nin durumunu bildiği için geri kalan kontluk topraklarını satın almak istiyordu. Kontes de, Tell Başır, Ravendan, Samsat, Ayntab, Dülük ve Birecik kalelerini imparatora sattı. Ancak Fırat kenarında bulunan Rumkale (Ranculat)'yi bu satıştan hariç tutmuş ve burasını Ermeni katolikosuna teslim etmiştir. Bu kale bir buçuk asır müddetle Türk hâkimiyetinde, Ermeni katolikosluğunun merkezi olarak kalmıştır (Mateos, 1987, s. 253; Runcıman, 1999, II, s. 275). Rumkale'nin satılmamasının sebebi savunmaya elverişli konumdan dolayı şehrin kendisini Müslümanlara karşı savunabileceği düşüncesi olmalıdır.

Kendi dönemlerine kadar fethedilemeyen müstahkem kaleleri ele geçirmeyi başaran Moğollar, 1260 yılında Rumkale'yi de ele geçirmişlerdir. İlhanlı hükümdarı Hülagu, Suriye seferinde ordularını Malatya, Rumkale ve Birecik'te inşa ettirdiği köprülerle Fırat üzerinden geçirmiştir. Bu hâkimiyetle birlikte kalede bir miktar Moğol unsurunun varlığı bilinmektedir. Zira Memlûkların 1292 yılında burayı fethederken şehirdeki Moğol unsurunun varlığı bunu göstermektedir (Abu'l Farac, 1987, II, s. 509; Turan, 1984, s. 492). Rumkale, 13.-15. yüzyıllarda fethedilmez yapısıyla Mısır-Anadolu-İran üçgeninde önemli bir üs haline geldi. Jeopolitik gerçekler İlhanlıları Suriye ve daha da ötelelerdeki Mısır üzerinde hâkimiyet kurmak ya da denize güvenli bir bağlantı

sağlamak amacı ile böyle müstahkem kaleleri ele geçirmeye sevk ediyordu (Spuler, 1957, s. 70-71). Bu İlhanlılar için aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'yu elde tutmanın da garantisi mahiyetinde idi. Diğer taraftan Mısır Memlûkları'nın kuzey Suriye ve Anadolu politikalarında başarılı olmaları ise Rumkale gibi stratejik üsleri elde etmelerine bağlıydı. Bundan dolayı Sultan Kalavun döneminde 1280'de Mısır kuvvetleri Kal'at ül-Rum'u kuşatarak yağmalamışlardır (Abu'l Farac, 1987, II, s.603; Honigmann,

1988, s. 779; Turan, 1984, s. 574). Rumkale üzerine ikinci sefer Sultan el-Eşref el-Halil döneminde 1292'de gerçekleşti ve Moğollardan yardım bekleyen Rumkale Memlûklar tarafından fethedildi (Holt, 1999, s. 107; Karadeniz, 1999, s. 429-430; Honigmann, 1988, s. 779; Turan, 1984, s. 606). Bunu takip eden dönemde Rumkale'nin bölgedeki stratejik konumu daha da arttı. Çünkü idarî sistemini kale hâkimiyetine dayandıran Memlûklar, Suriye'yi güvence altına almak, Anadolu ve İran'ın (İlhanlıların) bölgedeki faaliyetlerini yakından takip etmek için ancak Rumkale gibi stratejik hudut kalelerini elde etmek ve bunları bir üs haline getirmekle mümkün görüyorlardı. Memlûk sultanın kitabelerde ve mektuplarında bilhassa Rumkale'nin fethini büyük bir zafer olarak zikretmesi Memlûkların Orta Doğu politikası açısından buranın ehemmiyetini göstermektedir. Rumkale Suriye naibi Sancar-Şucay tarafından sultanın emri ile tamir edildikten sonra *Kal'at ü'l-Müslimin* adını almıştır (Honigman, 1988, s. 779).

XI. yüzyıldan itibaren yoğun bir Türkmen nüfusunun göçüne sahne olan bu bölge içerisindeki Rumkale'nin ancak Memlûklar tarafından fethinden sonra önemli bir Türk iskânına sahne olduğu görülecektir. İlhanlıların Diyarbakır valisi Sutay Noyan'ın 1308 yılında Rumkale bölgesindeki Türkmenler ile mücadelesi ve onlar üzerindeki yağmaları (Sümer, 1970, s. 77-78; Karadeniz, 1999, s. 431), 1400 yılında Timur'un Suriye seferi sırasında Rumkale'deki Köpeklü Türkmenleri ile çatışması (Karadeniz, 1999, s. 432) ve bu dönemde Urfa, Siverek, Suruç, Harran, Caber ve Rakka çevresinde belli bir süre hâkim olan ve sayıları kırk elli bin hane ile gösterilen Döğer Türkmenlerinin gerek nüfus gerekse nüfuz olarak mevcudiyetleri Memlûklar dönemindeki iskanın mahiyetini göstermesi açısından önemlidir (Tıhrani, 1993, I, s. 53-54, 59; Sümer, 1954, 142-150). Bu iskan hadisesini XVI. yüzyılda Osmanlı Kanunnamelerinde gözlemlemek de mümkündür (Akgündüz, 1993, s. 637-638). Rumkale, bu yoğun Türkmen nüfusunun yaşadığı Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye siyasî gelişmeleri açısından da önemli rol oynamıştır. Özellikle bu Türkmenler üzerinde XV. yüzyılda Ak Koyunlu - Memlûk mücadelesinde Rumkale kilit noktalarından biri durumuna gelecektir. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Güneydoğu Anadolu bölgesi XI. Yüzyıldan itibaren yoğun Türkmen göçüne sahne olması ve hatta Anadolu'dan önce Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye Türkleşmesine rağmen (Sevim, 1989, 32-35; Turan, 1984, s. 1-76) Rumkale müstahkem konumundan dolayı çevresi ile aynı yoğunlaşmayı yaşayamamış ve uzun bir

süre fethedilemeyen bir kale olarak İslâm beldeleri içerisinde kalabilmiştir. Diğer taraftan Rumkale'nin stratejik yapısı onu Memlûk Devleti içindeki mücadelede de asi komutanlarının ya da sultan adaylarının sığındıkları bir melce haline getirmiştir. Ünlü Memlûk komutanları Çekem, Nevruz, Devadar Özbek ve Demürtaş iç mücadelelerde veya Kahire'ye karşı sultanlık mücadelesinde Kal'atü'l-Rum'u bir sığınık ya da bir dayanak olarak kullanmışlardır. Döğer Türkmenlerinin lideri Salim de 1383 yılında Kara Koyunlu Kara Mehmed'in saldırısı karşısında Kal'atü'l-Müslimin'e sığınmıştı. (Sümer, 1980, s. 246; Sümer, 1984, s. 48; Sümer, 1954, s. 143). Bu durum Memlûk sultanlarının sınır kalelerinin denetimine önem vermesine (Holt, 1999, s. 96) ve bizzat Rumkale'ye gelerek teftiş yapmalarına sebep olmuştur (Sümer, 1984, s. 780). Bu da Memlûklar açısından Rumkale'nin önemini göstermektedir. Rumkale 1516 yılında Mercidabık savaşından sonra Osmanlı Devletine katıldı ve Halep eyaletine bağlandı (Danişmend, 1947, II, s. 40; Uzunçarşılı, 1983, II, 476). Ancak şehir bir hudut konumundan iç-el konumuna geçtiğinden stratejik önemini kaybetmiştir. Giderek küçülen şehrin nüfusu XIX. yüzyılda 5-10 haneye kadar düşmüştür. Rumkale harap olup tarih olurken yerleşim alanı Fırat'ın karşı sahiline nakledilmiş ve bu günkü Halfeti ilçesi doğmuştur. 1926 yılına kadar Birecik'e bağlı bir nahiye konumunda olan Halfeti 1954 yılında ilçe statüsüne çıkarılmıştır.(Akin, 2000, s. 98) Yine de Rumkale ismi uzun süre kullanılmıştır.

II. Memlûk Komutanı Çekem ve Halfeti'de Memlûk İzleri

Çekem ismi başlangıçta Halfeti ilçesine bağlı bir köy olarak karşımıza çıkmaktadır. (1285/1869 tarihli Halep Salnâmesi, s.182-183'te Çekemli; 1926 tarihli Urfa Salnâmesinde Çekem olarak geçmektedir.). Daha sonra ilçenin bir mahallesi durumuna gelen bu Çekem köyü, ilçenin tarihi ve tabii yönleriyle en dikkate değer yeridir. Çekem mahallesi, tek yapılı evleri, sokakları, camisi , türbeleri ve mezarlığı kadar ismi ile de tarihidir. Çekem ismi önceki bölümde de zikrettiğimiz gibi ünlü bir Memlûk komutanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1405 yılında bütün Suriye'ye hâkim olduktan sonra sultanlık hevesine kapılmış ve Kahire'ye karşı muhalefetin en güçlü temsilcisi olmuş, gittiği şehirlerde bir sultan gibi karşılanmıştır. Kahire'ye karşı giriştiği sultanlık mücadelesinde başarılı olmamasına rağmen 1405 yılında Halep Naibi olmuştur. (Kopruman,1986, s. 30 vd.) 1407'de Halep'te “ *Al-Malik al-Adil*” lakabı ile sultan ilan edilen Çekem' e hemen hemen bütün Suriye biat etmiştir (Sümer, 1980, s. 223-224; Kopruman, 1989, s. 182). Çekem'in bu unvanı alması Halep'in eski hakimi Nureddin b. Zengi'yi hatırlatmaya yönelik olduğu söylenmiştir (Holt, 1999, s. 182-183). Halep'te bir saray yaptırmaya başlayan Çekem'in Suriye'deki gücünden ve kendisini sultan ilân etmesinden dolayı Ak Koyunlu müverrihi Ebu Bakr Tıhranî ondan sultan olarak bahseder

(Tıhrani, 1993, I, s. 59). Ancak 1407 yılında önce Güneydoğu Anadolu'da hâkimiyetini sağlamlaştırmak isteyen **Çekem**^{2*} Diyarbakır merkez olmak üzere bu bölgede hakimiyet tesis etmek isteyen Ak-Koyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman ile Diyarbakır surları önünde girdiği savaşta güçlü olmasına rağmen beklenmedik bir şekilde 8 Nisan 1407 yılında hayatını kaybetmiştir (Tıhrani, 1993, I, s. 60-65; Turan, 1954, s. 15; Koprman, 1989, s. 56; Turan, 1980, s. 198-199). Çekem, gerek fiili olarak gerekse daha sonra naib ve sultan olarak Suriye'ye hâkim olduğu zaman, Rumkale'ye de hâkimdi ve kaleyi onun adına bir Memlûku idare ediyordu. 1408 yılında Çekem öldükten sonra bile ünlü komutanlardan **Nevruz** isyan ederek Rumkale'ye sığınırken Çekem'in bir memlûku hala buraya elinde tutuyordu ve Nevruz ile adamlarına sığınma imkânı vermişti (Koprman, 1989, s. 67).

Önceleri bir köy iken daha sonra ilçenin sınırları içerisinde kalan ve bu ünlü Memlûk komutanından ismini alan Çekem Mahallesi'nin Memlûklular ile olan münasebeti sadece bu isminden kaynaklanmıyor. Mahallenin merkezindeki camii ve onun bitişiğindeki türbe de o döneme ışık tutmaktadır. Türbenin kapısı üzerindeki kitabeğe göre türbe H.797/M.1395 yıllarında Hüseyin oğlu Şeyh Salih el- Hac Ali için Memlûk Sultanı Ebu Said Berkuk döneminde naib Alptuğ Tekin tarafından yaptırılmıştır. Çekem Mahallesi mezarlığında minyatür türbe olarak nitelendirilebileceğimiz örnekleri pek görülmeyen iki türbe bulunmaktadır. Kitabesi tarihsiz olanı Molla Yusuf'a, diğeri ise kitabesine göre 1899- 1900 tarihli olup Hakkı Hoca Ömer'e aittir. Ancak benzer mimarı özellikler birincisinin de aynı döneme ait olduğunu göstermektedir.

Halfeti ilçesinde ise tarihi olarak, Çekem Mahallesi'nin yanında Merkez Camisi ve harabe halindeki hamamı dikkat çekmektedir. Ancak en az bunlar kadar önemli olan geleneksel evleri, sokakları ve onların teşkil ettiği tüm yerleşim alanı da dikkat çekmektedir. 19. yüzyıla ait olan Merkez Camii kısmen ve harabe halinde bulunan hamamın (Gündüz, 1999, s. 234-239-242; Akpolat, 1998, 338) ise tamamı Birecik Barajının suları altında kalmıştır.

Fırat'a dönük olarak kurulan ilçenin evleri, eyvanları, düz damları, nehrin

***Çekem** ismi, Yınanç tarafından **Çikem** (yahut **Çekim**) şeklinde okunurken (Yınanç, 1979, s. 259); Faruk Sümer her ikisini de kullanmıştır. (Sumer, 1954, s.147'de Çikem; Sumer, 1984, s.48'de Çekim); Osman Turan, Çeküm şeklinde okurken Koprman Çekem şeklinde okumaktadır (Koprman, 1989, s. 30 vd). Tarihi Takvimler'de ise Çekim (چکیم) şeklinde yazılmıştır. (Turan, 1954, s. 15.) Ancak buradaki **Çekim** şeklindeki ifadeyi, "Müellifin bir cümlede bile aynı kelimenin yazılışında gösterdiği imla farklarında görmek mümkündür. Bunu Türk edebi dilinin Anadolu'daki inkişafında Farsça'dan yapılan tercümelerin nahiv üzerinde icra ettiği menfi tesirler" cümlesinden saymak gerekmektedir. (Turan, 1954, s. 7-8). Zira bu ismin **Çekem** (چکیم) okunması gerektiği bu mahallenin bugüne kadar gelen bu okunuş ve yazılışından çıkarılabildiği gibi yöre halkının bugünkü telaffuzundan da çıkarılabilir. Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz gibi Salnameler de bu telaffuzu teyid etmektedir.

muhteşem manzarasına nazır baş odalarıyla Güneydoğu Anadolu'nun geleneksel konut mimarlığı anlayışına uygun olarak selamlık ve harem bölümlerinden meydana gelmektedir. Bölge Emeviler'den itibaren Selçuklu , Kara koyunlu, Memlûklu ve Osmanlı hakimiyetlerinde yaklaşık bin yıllık bir geleneğe sahiptir. Osmanlı dönemine kadar genel olarak Güneydoğu ve Kuzey Suriye' de gelişen ve "Suriye evi" olarak bilinen evler; iç dekorasyonu açısından Memlûklar-Selçuklu hakimiyetinde Türk mimari unsurları ile yeni bir görünüm almıştır (Akpolat, 1998, s. 338-339; Gündüz, 1999, s. 250; GAP, 1999, s. 2). Hamit Bey konağı, Muhittin Ganneci konağı, Feyzullah Efendi konağı gibi eserler bütün bu özellikleri taşımaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, tarihî Rumkale şehri Mısır Memlûklarının bir hudud şehri idi ve stratejik konumundan dolayı, Urfa ve çevresi daha erken bir dönemde fethedilmesine rağmen, Rumkale ancak 13. yüzyılın sonlarında fethedilebilmiştir. Memlûklar bu müstahkem kaleyi Anadolu politikalarında bir üs olarak kullanmışlardır ve buradaki hâkimiyetlerinin hatırası olarak birçok eser bırakmışlardır. Bugün ne yazık ki Halfeti ilçesinin büyük bir kısmı Çekem mahallesinin ise tamamı sular altında kalmıştır. Yer altındaki kültürel mirasımızı kurtarmaya çalışırken, ecdat yadigarı olan yer üstündekileri hiç dokunmadan barajların sularına teslim ediyoruz. Bu kefeneye sarılı bir ölüyü kabire indirirken gösterdiğimiz saygı ve incelikten mi yoksa onlara bir türlü göstermediğimiz saygı ve koruma görevinden kurtulmanın verdiği bir ruh halinden mi kaynaklanıyor? Hangi sebepten olursa olsun şurası açıktır ki kültürel mirasımıza sahip çıkma, koruma ve yaşatma adına yapmamız gereken daha çok şey vardır.

Bibliyografya

- Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri** ,C.V., Fey Vakfı Yayınları , İstanbul 1993.
- Akın, Nur, "Suya Verilen Kent Halfeti", **Atlas Dergisi**, S. Mayıs 86, İstanbul 2000, s. 98.
- Akpolat, M.S., "Birecik, Halfeti, Suruç ve Bozova İlçelerinin Kültürel Varlıklarının Belgelemesi Projesinin Düşündürdükleri" Gap Bölgesinde Kültürel Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu, Şanlıurfa 1998, s. 338-339.
- Bertold, Spuler, **İran Moğolları Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1957.
- Danışmend, İ.Hamdi, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C.III, İstanbul 1947.
- El-Belazuri, **Fütuhu'l Buldan** ,(Çev. M. Fayda), KB yayınları Ankara 1987 .
- Ebu Bakr Tıhrani , **Kitab-ı Diyarbekiriyye Ak koyunlular Tarihi** (Yay.Haz.Necati Lugal-Faruk Sumer), Ankara 1993.
- Ebu'l Farac , **Ebul Farac Tarihi**, C.II. (Çev. Ö.Rıza Doğrul) ,TTK Ankara 1987.
- Gül, Muammer, " Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi-Tarihi Temelleri ", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XVI, Mart 2000, S. 46, s. 195-199.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- _____, “Baba İshak İsyanı'nın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Güvenliği ve Jeopolitiği Açısından Önemi”, **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu** (Tarihten Günümüze İç ve Dış Tehditler), Elazığ 17-19 Ekim 2001, s. 2-3.
- Gündüz, Sema, “ *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ve Rum Kale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları* ”, **GAP Bölge İdaresi Başkanlığı**, Ankara 1999, s. 234-250, 329.
- Halep Salnamesi** 1893, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü .
- Halfeti Hamit Bey Konağı Restorasyon Projesi Ön Çalışması Raporu**, GAP İdaresi Başkanlığı, Ankara 1999 .
- Holt, P.M., **Haçlılar Çağı 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev.Özden Arıkan), İstanbul 1999.
- Honigemann, E., “ *Rum Kale* ”, **İA**, C. 9, MEB, İstanbul 1988, s. 772-779.
- Işıltan, Fikret, “ *Şanlıurfa Tarihine Genel Bir Bakış* ” Şanlıurfa ve GAP Sempozyumu, İstanbul 1998, s. 60-62.
- _____, **Urfa Bölgesi Tarihi**, İUEF Yayınları, İstanbul 1985.
- Karadeniz, Hasan B., “*XVI. Yüzyılda Rum Kale*”, **Belleten**, C. XLII, S.234, TTK Ankara 1999, s. 424-430.
- Koprıman, Kazım Yaşar, **Mısır Memlukları Tarihi**, KB Yayınları, Ankara 1989.
- Runcıman, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi**, C.II, (Çev.Fikret Işıltan), TTK , Ankara 1999.
- Segal, J.B., **Edessa The Blessed City**, Oxford 1970.
- Sevim, Ali, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, TTK, Ankara 1989.
- Sumer, Faruk, “*Döğerlere Dair*”. **Türkiye Mecmuası**, C.X, İstanbul 1954, s. 147.
- _____, **Oğuzlar**, Ana Yayınları, Ankara 1980.
- _____, **Kara Koyunlular** , C I., TTK, Ankara 1984.
- _____, “*Anadolu'da Moğollar*”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, TTK, Ankara 1970, s. 77-78.
- Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi** , Nakışlar Yay., İstanbul 1984.
- _____, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1980.
- _____, **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler**, Ankara 1954.
- Türkdoğan, Orhan, “*Doğu ve Güneydoğu Kimliği Hakkında Öneriler ve Çözüm Yolları* “, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Nisan 1995, s. 5.
- Urfa Salnamesi** 1926, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü .
- Urfalı Mateus, **Urfalı Mateus Vakayı-Namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli** (Çev. Hrant D. Andreasyan), TTK Ankara 1987.
- Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., TTK Ankara, 1983.
- Yımanç, Mükrimin H., “ *Ak koyunlular* ”, **İ.A.**, C. I, MEB, İstanbul 1979, s. 259.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 367-394, ELAZIĞ-2002

DİNLER ARASI DİYALOG BAĞLAMINDA Hz. MUHAMMED'in HİRİSTİYANLARLA İLİŞKİLERİ

*The Relations of Hz. Muhammed With Christians In Relations With
Relagions*

Ramazan HURÇ*

Özet

Günümüzde çeşitli nedenlerle dinler arası diyaloglar yapılmaktadır. Bu çalışmalarını olumlu bulanlar olduğu gibi aksini savunanlar da azımsanamayacak bir orandadır. Gerek diyalog çalışmalarını katılımcılarımız ve gerekse hamasî karşı çıkmalardan anlaşılacağı üzere insanımızın Tanrısal kaynaklı dinler hakkında yeteri kadar bilgiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Uzakdoğu halklarını bir kenara bırakacak olursak, geriye kalan dünya insanların büyük çoğunluğunu Hıristiyanlar ve Müslümanlar oluşturmaktadır. Bu iki din, Yahudilikle birlikte Ortadoğu orijinlidir.

Günümüzdeki toplumlararası ilişkilerin belli bir temele oturtulması bakımından Hz. Muhammed'in bireysel, toplumsal ve siyasal bazda Hıristiyanlarla nasıl bir ilişki içinde bulunduğunun bilinmesi, müslüman toplum için büyük önem kazanmaktadır. Bu çalışmamızda günümüze ışık tutması bakımından İslam Peygamberinin kendi dönemindeki Hıristiyanlara yaklaşımları ve bu yaklaşımlardan çıkarılan sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Muhammed, Hristiyanlar.

Abstract

There have been negotiations among various religions nowadays. Some of the people find these activities in positive ways, whereas the others find them negative. It has been understood that our people don't have enough knowledge about the divine religions. If we ignore the far east people, most of the other people in the world are moslems or christians. Together with the jewishness both these religions are the middle east origions.

It is important for moslems to know how the Islamic prophet had relations with christians individually, socially and politically for the relations of communities nowadays.

To keep a light in our days, the İslamic prophet's approach to christians in his period and the results gained with this approach has been dealt on in this study.

Key Words: Hz. Muhammed, the Christians.

*Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi, e.mail:rhurc@firat.edu.tr

1.Hz. Muhammed Dönemine Kadar Hıristiyanlar

İslâm Peygamberinin davetine muhatap olan insanların buldukları coğrafyada, Putperestlik, Ateşperestlik, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dinler yaşanmaktaydı. Bunların ilk ikisi insan ürünü, son ikisi ise ilahi kaynaklı yani *ehl-i kitap* dinlerdi.¹

İslam dünyasında Hıristiyanlara; *Nasrânî (nasârâ)*, *Mesîhî (mesîhiyyûn)*, *Îsevî* dendiği gibi mukaddes kitapları sebebiyle *ehlü'l-İncil* ve kutsal gördükleri *haç* işaretinden dolayı da *Ehlü's-Salîb* denilmektedir.² Ayrıca günümüzde *gayr-i müslim* tabirine ehl-i kitap da dahil edilmektedir.³

Hıristiyanlara ad olan *nasârâ* kelimesi Kur'an-ı Kerim'de on dört yerde geçmektedir. *Nasârâ* kelimesinin “yardım etmek” anlamındaki *nasr* kökünden geldiği veya Hz. İsa'nın memleketi oylan Nasıra (nazareth) şehrine nisbet edildiğinden bu adın verildiği belirtilmektedir. Bu dinin mensupları batı dillerinde *Christian*, Türkçe'de ise *Hıristiyan* şeklinde adlandırılmaktadır.⁴

Hıristiyanlık inancının peygamberi Hz. İsa'dır. O, Yahudi olarak doğmuş ve Yahudi olarak büyümüş, her ne kadar kendisi çocuk yaşta Peygamber olduğunu söyleyeyse⁵ de, otuz yaşında vahye muhatap olmuş ve üç yıl sonra Yahudi inançlarına hakaret ettiği gerekçesiyle Putperest Romalıların Yahudi işbirlikçileri tarafından çarşıya gerilerek öldürülmüştür. *Pavlus*'un fikirleri ile ona ölümünden yaklaşık elli yıl sonra farklı bir rol biçilerek kutsallaştırılmış ve *Mesîh* ilan edilmiştir.⁶

Bundan sonra Hıristiyanlık Yahudi asıllı ve Yahudi asıllı olmayan kabileler arasında yayılmaya başladı. Bu cemaatler, Kudüs'ün M.70 yılında Romalıların eline geçmesine kadar, bu şehirde yaşama şansı buldu. Romalıların Kudüs'ü işgalinden sonra Hıristiyanlık, Kudüs dışına taşmaya başladı. Bunun üzerine Hıristiyanlar, Romalıların putperestleştirme çalışmalarında aşırı baskılarına maruz kaldılar. Ancak M.306 yılında imparator ilan edilen *Kostantin*, M.313 yılında yayımladığı *Milano fermanı* ile topraklarında yaşayan Hıristiyanlara hürriyet hakkı verdi. Roma imparatoru *I. Theodosios* ise M./380'de vaftiz olarak Hıristiyanlığı kabul etti ve Hıristiyanlığı devletin resmi dini olarak ilan etti.⁷

¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Üçüncü Baskı, Çağrı yayınları, İstanbul 1989, 232; Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Üçüncü Baskı, Doğu Matbaası, Ankara 1978, 249.

² Sinanoğlu, Mustafa, “İslam Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, XVII, 364).

³ Yılmaz, Mustafa, Temuçin Faik Ertan ve diğerleri, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara 1998, 140

⁴ Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 328; Şemseddin Sami, 578.

⁵ Bkz.: 19/30.

⁶ Demirci, XVII, 330.

⁷ Demirci, XVII, 332.

Hz. İsa'ya yaşama hakkı vermeyenler onun misyonunu engelleyemediler. Yaklaşık dört asır sonra Kuzey Arabistan, Anadolu, Avrupa (Fransa, Almanya ve İngiltere dahil), Habeşistan (Etiyopya) ve Kuzey Afrika'da Berberiler büyük çoğunlukla Hıristiyan oldu. Hıristiyanlık, Arap yarımadasında ise *Yemen, Sina Yarımadası* ve *Suriye*'de de *Kudaa, Gassan* ve *Tağlib* kabileleri arasında yayıldı. Hicaz bölgesinin en önemli şehirleri olan Mekke ve Medine'de Hıristiyan dinine mensup az sayıda insan vardı. Bu kadar hızlı gelişen Hıristiyanlık dini sağlam kaynaklara pek dayalı olmadığından kısa zamanda bir daha birleşmeleri pek mümkün olmayacak şekilde Katolik, Ortodoks ve Protestanlık gibi çeşitli mezheplere bölündü.

Hz. İsa'nın getirdiği tevhid ilkesi Hıristiyanlar tarafından tamamen değiştirilerek "*Baba, Oğul ve Rûhu'l-kudüs*" olmak üzere üç unsurdan meydana gelen bir inanç sistemine dönüştürüldü.⁸ Çünkü onlara göre Hz. İsa, yalnız tanrı değil, aynı zamanda *Mesih*'ti. Yahudilere göre ise "*beklenen kurtarıcı*" olarak adlandırılan Mesih, dünya hayatının sonuna doğru Davut soyundan dünyaya gelecek ve ilahi krallığı başlatacak olan bir kraldı. Bu nedenle ilk Hıristiyanlar Hz. İsa'yı Mesih olarak kabul etmişler ve onun ikinci kez geleceğini öne sürmüşlerdir.⁹

Hıristiyanlarla Hicaz yönetiminin buluşması Habeşistan kralı Necaşi'nin komutanı *Ebrehe* döneminde başlamıştı. Sebeliler'in bir kolu olan Himyerliler, güney Arabistan'da uzun süre yaşayan Himyer devletini kurdu. Hükümdarlarından *Yusuf Zû-Nüvas* (515-?) Yahudiliği benimseyerek Yahudileri yanına almış ve kendi döneminde Hıristiyanlığı tamamen ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişti. Hıristiyanları ateş çukurunda yanmak ya da Yahudi olmaktan birini seçmeye mecbur bırakmıştı.¹⁰ Habeşistan Hıristiyanları, Yemen'de zulme uğrayan dindaşlarına yardım etmek amacıyla *Eryat (Aryat)* komutasında büyük bir ordu ile gelerek Himyerlileri yenilgiye uğratmıştı.

Eryat (Aryat) komutasındaki orduda *Ebrehe (Abraha)* adında başka bir komutan daha vardı. Eryat ile Ebrehe arasında iktidar mücadelesi başladı ve Ebrehe galip geldi. Ebrehe, Habeş kralına kendisini affettirebilmek için ekonomiye ve ticarete büyük önem verdi. San'a'da "*Kulleys (el-Kalıs) Kilisesi*"¹¹ diye büyük bir kilise yaptırdı. *Ebrehe el-Aşlam* Habeş kralına: "*Sana benzerini kimsenin yaptıramadığı bir kilise yaptırdım. Arapları Hac ettikleri evden (bu kiliseye) çevirinceye kadar rahat bırakmayacağım*" diye mektup yazmıştı.

⁸ Kuzgun, Şaban, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları ve Çelişkileri**, Ankara 1996, 127. Aydın, Mehmet, "Hıristiyan İnançları", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 347.

⁹ Aydın, 347; Küçük, Abdurrahman, **Dönmeler Tarihi**, Ankara 1992, 124.

¹⁰ Hasan İbrahim Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi**, II, Mütercimler: Yiğit, İsmail-Sadreddin Gümüş, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, II, 48.

¹¹ Hasan İbrahim, II, 69.

Daha sonra Araplar Ebrehe'nin kötü niyetini duydular. Malik b. Kinane oğullarından biri Yemen'e gelip Kiliseye girerek hürmetini ihlal etti. *Ebrehe* bu olayı duyunca "*Buna kim cesaret etti*" diye fena halde kızdı. "*Kâbe'ye saygılı olanlardan bazıları*" diye cevap alması üzerine M.17 Muharrem 570'de Kâbe'ye fillerle saldırdı. Kur'an bu olayı şöyle anlatmaktadır: "*Rabbin fil sahiplerine neler etti görmedin mi? Onların kötü planlarını boşa çıkarmadı mı? Onların üstüne ebâbil kuşlarını gönderdi O kuşlar, onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyordu. Böylece Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi*"¹². Bu orduda fillerin büyük rolünden dolayı tarihte bu yıla *Fil Yılı* denildi.¹³

Hz. Peygamber dönemine gelindiğinde ise, her ne kadar Hristiyanların bir takım batıl inançları olsa bile *ahirete inanma* gibi İslamla müşterek itikatlarından dolayı peygamber, onları Kur'an'ın verdiği mesajlar doğrultusunda putperestlere göre kendisine daha yakın bulmuştu.

2. Mekke Döneminde Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Diyalogu

İslam Peygamberi'nin, hayatının bir çok döneminde Hristiyan inancına bağlı olan insanlarla diyalog içinde olduğunu görmekteyiz. Mesela, Hz. Peygamberin babası Abdullah, Kâbe'de kurban olunmaktan kurtulup babası ile evine dönerken, Varaka b. Nevfel'in¹⁴ kız kardeşi *Rukiyye binti Nevfel*, ona evlilik teklifinde bulundu. O da bu teklifi reddetti. Daha sonra Abdulmuttalib, oğlu Abdullah'ı nesep ve rütbe bakımından Kureyş'e denk olan *Vehb b. Abdimenaf*'ın kızı *Amine*'yle evlendirdi.¹⁵ Abdullah b. Abdulmuttalib, Amine ile evlendikten sonra daha önce kendisine evlenme teklifinde bulunan kadına rastlayarak: "*Sana ne oldu, kendini dün bana arz ettiğin gibi bugün arz etmiyorsun?*" dedi. Kadın: "*Dün seninle birlikte bulunan nur senden ayrılmıştır. Artık sana ihtiyacım yoktur*" diye cevap verdi. Kadının Abdullah b. Abdulmuttalib'e evlilik teklifinin ana

¹² 105 Fil, 1-5.

¹³ İbn el-Kelbî, *Putlar Kitabı*, Beyza Düşün, Ankara, 1969, 46; Çağatay, Neşet, *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara 1989, 23.

¹⁴ İslam'ın Mekke'de yayılışı sırasında az da olsa tek Tanrı inancına sahip olan insanlar vardı. Bazı yazarlarımız Varaka b. Nevfel'i bu grup içinde mütalâa edilmektedirler. Ancak İslam tarihinin en eski yazarlarından olan İbn İshak ile İbn Hişam'daki haberlerden "Varaka'nın İncili Arapça'ya çevirdiğini ve Hristiyan olarak bi'setin dördüncü yılında öldüğünü", diğer yandan onun vefatından sonra Hz. Muhammed'din "O papazı cennette gördüm" dediğinden hareketle onu Hristiyan kategorisinde mütalâa etmeyi uygun gördük. Bkz. İbn İshak, *Siyer*,177-190; *Siyer-i İbn Hişam*, I, 254. Saf suresinin altıncı ayetinde ise: "Meryem oğlu İsa: " Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı *Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen*, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti.¹⁴ İncil'i bilen birinin gelecek peygamberle bazı bilgiler sunması yadırganacak bir durum olmasa gerektir.

¹⁵ İbn İshak, *Siyer*,Yayına Haz. Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe yayınları: 92, İstanbul 1988, 92; İbn Hişam, *İslam Tarihi Siret-i İbn Hişam Tercemesi*, I, Mütercim: Hasan Ege, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994, I, 211-212.

nedeni kardeşi Varaka b. Nevfel'den, "*Bu ümmet içinde bir nebi olacaktır*" dediğini duymuş olmasıydı. Çünkü gelmesi beklenen peygamberle ilgili bazı işaretler Hıristiyan din adamları tarafından bilinmekteydi.¹⁶ Bu özellik de Abdullah b. Abdulmuttalib'te bulunmaktaydı.¹⁷

Hz. Muhammed, amcası Ebu Talib'in himayesinde henüz daha 11-12 yaşlarında bir çocukken onunla Suriye'ye ticaret için çıktı. Ticaret kervanı Şam yakınlarında bir kasaba olan Busra'da konakladı. Orada *Bahira* adında bir rahip bulunmaktaydı. Rahip Bahire, Kureyş kervanında fevkalade bir durum hissetti. Onlarla ilgilenmeye başladı ve onları yemeğe çağırdı. Rahip hep Muhammed b. Abdullah ile ilgilendi. Ona soracağı sorulara doğru cevap vermesi için Lat ve Uzza adına yemin teklif etti. O da: "*Lat ve Uzza'ya yemin ederek bana bir şey sorma*", diyerek Kureyş'in putlar üzere yaptığı yemini kabul etmedi. Bu ve benzeri sorulara verilen cevaplar rahibi iyice kuşkulandırdı¹⁸. Bunun üzerine Ebu Talib, ticaretini orada yaparak Mekke'ye döndü.¹⁹

Yine Hz. Muhammed, yirmi beş yaşlarında iken Hz. Hatice ile evlenmeden önce yapmış olduğu ticarî ortak gereği Hatice'nin kölesi Meysere ile Suriye tarafına ticaret için çıktı. Bu yolculukta Şam yolu üzerindeki bir manastırda bulunan rahiple görüşmesi ve aralarındaki diyalog Meysere'nin dikkatini çekti. O da bunu yolculuk dönüşünde patronu Hz. Hatice'ye anlattı.²⁰ Hatice de bu haberlerin sıhhatini öğrenmek ve tatmin olmak için amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e gitti. Kölesi Meysere'nin anlattıklarını ona aktardı. Bunun üzerine Varaka: "*Andolsun ki eğer bu hak ise ey Hatice, şüphesiz Muhammed elbette bu ümmetin peygamberidir. Ben bu ümmet için beklenen bir peygamber olduğunu biliyordum. İşte onun zamanı budur*" dedi.²¹

Nihayet Hz. Muhammed'e ilk vahiy geldiği zaman kendisinde bazı haller meydana geliyordu. Bir defasında hayat arkadaşı Hatice'ye: "*Ben yalnız kaldığım zaman bir ses işitiyorum. Vallahi, bunun bir şeyden dolayı olmasından korkuyorum*" dedi. Hatice de: "*Allah esirgesin, Allah sana bunu yapmaz. Vallahi sen, emaneti yerine getirir, sıla-i rahim yapar, doğru söz söylersin*" karşılığını verdi.²²

Bir gün *Hatice*, Allah Resülü evde yokken *Ebu Bekir*'in yanına gitti. Eşinin

¹⁶ Bkz. İbn İshak, 92-93; İbn Hişam, I, 213.

¹⁷ Hz. Muhammed'in risalet öncesi hayatı pek sağlam bilgilere dayanmamaktadır. Ancak bir yerde sağlam kaynaklara dayalı bilgiler bulunmuyorsa efsane, mitoloji ve benzeri haberler tarihi kaynak olarak kullanılmaktadır. Biz de bu vesileyle konumuzu ilgilendirmesi açısından Hz. Muhammed ve ailesine ait İslam öncesi haberlerden az da olsa faydalanmayı uygun bulduk.

¹⁸ İbn İshak, 125-127.

¹⁹ İbn İshak, 127.

²⁰ İbn Hişam, I, 250.

²¹ İbn Hişam, I, 254.

²² İbn İshak, 188.

kendisine anlattıklarını ona aktardı. Ebu Bekir'den eşiyile birlikte *Varaka*'ya gitmelerini istedi. Allah Resulü eve gelince, Ebu Bekir elinden tutarak "*Varaka*'ya gidelim" dedi. O da; "*sana bunu kim söyledi?*" diye sordu. Ebu Bekir de "*Hatice*" cevabını verdi. Birlikte *Varaka*'ya gittiler. Allah Resulü, olanları *Varaka*'ya şöyle anlattı: "*Yalnız kaldığım zaman, arkamdan ya Muhammed, ya Muhammed! diye bir ses işitiyorum. Sonra ses, uzaklaşıp gidiyor.*" Resulullah'ı dinleyen *Varaka*, "*Korkma, o sana geldiği zaman, sebat et. Ta ki, ne dediğini duy. Sonra da bana gel, haber ver*" dedi.

Resulullah'ın yalnız kaldığı bir zamanda Cebrail, "Ya Muhammed! diyerek *Fatiha* suresini okudu. Bundan sonra Resulullah *Varaka*'ya geldi. başından geçen olayı anlattı. *Varaka* ona: "*Müjdelerim, müjdelerim ve şahadet ederim ki, sen Meryem oğlunun müjdelediği zatsın. Sen, Musa'nın karşılaştığı Nâmûs-ı Ekber'in aynısıyla karşı karşıyasın. Sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygambersin. Bu günden sonra, sana cihat emri verilecek. Şayet o günlere yetişirsem, seninle beraber mutlaka cihat ederim*" dedi.²³

Varaka bir gün çölde dolaşırken, *Bilal-i Habeşi*'yi efendisi tarafından kızgın kumların üzerinde işkence için güneşin altına yatırılmış olarak gördü. O sırada *Bilal*, "*Ahad, Ahad, (bir, bir)*" diyordu. Onun bu sözünü işiten *Varaka* "*Yemin ederim ey Bilal! Bir, bir*" diye ona cevap verdi.²⁴

Varaka Hz. Peygamberin davetine yetişmiş, fakat Müslüman olmamıştır. Yukarıda ifade ettiğimizi gibi o, İncil'i Arapça'ya çevirmiş, ona bağlı olarak yaşamış ve Hristiyan olarak bi'setin dördüncü yılında vefat etmiştir.²⁵

Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki en önemli ilişkilerden birisi ise Habeşistan kralı *Necaşi*'nin muhacirleri ülkesinde konuk etmesi olmuştur. İslam Peygamberi insanları açıktan İslam'a davet etmesinden itibaren sürekli tepki aldı. Onun davetine ilk karşı çıkan amcası Ebu Leheb oldu. Daha sonraları Kureyş propagandacıları devamlı olarak İslam Peygamberinin davetini yalanlıyorlardı. Panayırlara gelerek Allah Resulü'nden etkilenmemeleri için dinleyenlere değişik masallar anlatıyorlardı.

²³ İbn İshak, 177-190; İbn Hişam, I, 315; Taberî, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, Çeviren: Zâkir Kâdiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2209, İstanbul 1992, IV, 98.

²⁴ İbn İshak, 250.

²⁵ İbn Hişam Abdümelik, **Siyer-i İbn Hişam**, Thk. Mustafa es-Saka ve diğerleri, Mısır 1936, I, 254; Kuzgun, Şaban, **İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik**, Seda yayınları, Kayseri 1985, 190; Günaltay, Şemsettin, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinler**, Ankara Okulu Yayınları, Sadeleştirenler: M. Mahmud Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara 1997, 99. *Varaka* vefat edince Allah Resulü: "*O papazı cennette gördüm, üzerinde ipekten elbiseler vardı. Çünkü Varaka, bana iman etti ve beni tasdik etti*" buyurdu. Allah Resulü, *Varaka*'ya küfredilmesini de yasaklamıştı. Daha geniş bilgi için bkz.: İbn İshak, 177-190.

2.1. Habeşistan'a Hicret

İslam öncesi Arap yarımadasında kölenin hiçbir hayat hakkı yoktu. Efendiler, Müslüman olan kölelere istedikleri işkenceleri reva görüyorlardı. Kimse putperest Kureyş'in yaptığı işkencelere engel olamıyordu. Bilâl-i Habeşî, Ammar b. Yasir, Süheyb-i Rûmî, Habbab b. Eret gibi ilk Müslümanlar, işkencelere maruz kalıyorlardı. Bunlardan *Yasir* işkence ile şehid edildi. Hanımı *Sümeyye* sızlanınca Ebu Cehil kargısını karnına batırıp onu da şehid etti. Görüldüğü gibi İslam'a giren bu insanların Allah'tan başka hiçbir koruyucuları yoktu. Üstelik bunların çoğu fakir ve köle insanlardı.

Kureyş, kölelere yaptıkları işkencelerle Hz. Muhammed'in davetine icabet eden insanlara engel olamayacağını anlayınca hem Müslüman olan kölelerine ve hem de diğer Müslümanlara işkence ve baskıyı artırdılar. İslam Peygamberinin hamisi Ebu Talib'ti. Bundan dolayı ona dokunamıyorlardı. Allah Resulü ashabının başına gelen musibet ve belalara engel olamadığını görünce, Habeşistan'a hicret etmelerini emretti. Onlara: "*Orada, ülkesinde insanlara zulmetmeyen bir kral vardır. Onun âdil idaresi altında yaşayın, orayı kendinize yurt edinin. Allah size ferahlık verecek, bana ve size bir çıkış yolu ihsan edecektir*" dedi.²⁶ Bunun üzerine ashaptan bazıları Habeşistan'a hicret etti.

Habeşistan'a hicret iki merhalede gerçekleşti. Bunlardan ilki bi'set'in beşinci yılında yapıldı. Kafilenin başkanı *Osman b. Maz'un*'du. M.615 yılı Recep ayında Mekke'den gizlice Kızıldeniz sahiline vardılar. Habeşistan'a giden bir gemiye kişi başına beşer dirhem (yarım altın) ücret vererek gittiler.²⁷ Habeşistan'a ilk hicrette on biri erkek, dördü kadın olmak üzere on beş kişi vardı. Bunlar: *Hz. Osman* ve eşi *Rukiyye*, *Ebu Huzeyfe b. Utbe* ve eşi *Sehle*, *Zübeyr b. Avvam*, *Mus'ab b. Umeyr*, *Abdurrahman b. Avf*, *Ebu Seleme Mahzumî* ve eşi *Ümmü Seleme*, *Osman b. Maz'un*, *Amire b. Rebia* ve eşi *Leyla*, *Hatib b. Amr*, *Sehl ibn Beyzâ* ve *Abdullah b. Mes'ud*'du.²⁸ Hz. Osman eşi olan Peygamberin kızı *Rukiyye* ile beraberdi. Hz. Muhammed: "*Lut peygamberden sonra ailesi ile Allah için hicret eden Osman'dır*" buyurarak bu duruma işaret etmiştir.²⁹

İkinci hicret, Habeşistan'a ilk hicretten birkaç ay sonra gerçekleşti. Bu kabile, öncekinden çok daha kalabalıktı. Kafilede 82 erkek, 10 kadın toplam 92 kişi vardı. Kafilenin başkanı ise *Cafer b. Ebî Talib*'ti. Peygamber, Habeş kralı *Necaşi*'ye verilme üzere kabile başkanına bir de mektup vermişti.

İkinci kabile de Habeşistan'a vardığında kral tarafından çok iyi karşılandı. Son

²⁶ İbn İshak, 232, 273; İbn Hişam, İstanbul 19994, I, 434.

²⁷ Berki, Ali Himmet -Osman Keskiöğlü, **Hatemü'l-Embiya Hz. Muhammed ve Hayatı**, DİBY.: 67, Altıncı Baskı, Ankara 1974, Ankara 1974, 77.

²⁸ İbn İshak, İstanbul 1988, 234; İbn Hişam, İstanbul 19994, I, 435; Berki, 77.

²⁹ Köksal, M. Asım, **Mekke Dönemi**, Şamil Yayınevi, İstanbul 1989, IV, 169; Uğur, Ahmet, **İslam Tarihi**, Cam Ofset Matbaacılık, Kayseri 1995, 36.

derece rahat ibadet etmeye başladılar. Bunlar, durumlarını Mekke’de bulunan arkadaş ve akrabalarına bildirdiler. Muhacirlerin Habeşistan’da güven içinde olmaları Kureyş’in rahatını kaçırdı. Mekke’nin ileri gelenleri *Daru’n-Nedve*’de toplanarak Mekke’de yayılmasını önleyemedikleri İslam’ın Habeşistan’da gelişmesini önlemek için çareler aramaya başladılar. Habeş kralına yakınlıkları ile bilinen *Abdullah b. Ebi Rebia* ile *Amr b. As*’ı bol hediyelerle Habeşistan’a gönderdiler. Bunlara: “*Onlar hakkında konuşmadan önce, her memura hediyesini verin. Daha sonra da Habeş kralına hediyesini verin. Necaş³⁰i kaçaklarla konuşmadan, onların size teslimini sağlamanız gerekiyor*” dediler. Kureyş elçileri Habeşistan’a geldiklerinde kralın adamlarından her birinin hediyelerini verip onlarla konuştular. Onlara: “*Biz bu kralla, bizim şu ahmaklar hakkında konuşmaya geldik. Onlar kendi dinlerinden ayrıldılar, sizin dininize de girmediler. Onların kavmi bizi, kraldan onları teslim almamız için gönderdi. Biz kralla konuştuğumuz zaman bu hususta siz de bize yardımcı olun. Krala, onları teslim etmesi gerektiğini anlatın*” dediler. Onlar da Kureyş elçilerinin bu taleplerini kabul ettiler.

Kureyş elçileri daha sonra Necaşî’ye hediyelerini götürdüler. Mekke’den getirilen en iyi hediye ise “edmey (sahtiyan)”di. Ona hediyelerini verdikten sonra: “*Ey kral. Bizden bazı serseriler, kavimlerinin dininden ayrıldılar. Senin dinine de girmediler. Bizim bilmediğimiz bir din ortaya attılar. Şimdi de senin ülkeneye sığındılar. Onları aileleri, babaları, amcaları ve kavimleri, bizi sana, onları kendilerine vermeni istemek için gönderdiler. Onları kendilerinden olanlar, elbette başkalarından daha iyi bilirler. Kusurlarını da başkalarından daha iyi görürler*” dediler. Kralın etrafındakiler de onların dediklerini tasdik ederek: “*Ey kral, gelenleri verirsen iyi olur. Çünkü onlar, kendi adamlarını daha iyi bilirler. Hem onlar senin dinine girmediler ki, onları kollayasın*” diye eklediler. Necaşî buna çok kızdı ve: “*Hayır, vallahi, onları çağırıp konuşmadıkça ve durumlarını görmedikçe teslim etmem. Onlar ülkeme sığınmış ve benim komşuluğumu tercih etmiş insanlar. Eğer onlar, dediğiniz gibiyse teslim ederim. Yok dediğiniz gibi değilse onları savunur, aralarına girmem. En güzel şekilde onları gözetirim.*” dedi.

Necaşî, muhacirlerle görüşmek için bir adamını gönderdi. Kureyş elçileri ise kralın muhacirlerle görüşmesini hiç arzu etmiyorlardı. Necaşî’nin adamı muhacirlerin yanına gelip kralın kendileriyle görüşmek istediğini söyleyince ne konuşacakları hususunda önce bir tereddüt geçirdiler. Sonunda ise; “*peygamberimizin bize getirdiği şeyleri söyleyeceğiz*” diye karar verdiler. Daha sonra Kralın meclisine vardılar. Kral bu müzakereye alimlerini de hakem olarak davet etmişti. **Necaşî**, muhacirlerin başkanı *Cafer b. Ebi Talib*’e:

³⁰ Bizanslıların kendi hükümdarlarına Herakl, İranlıların Kisra dedikleri gibi Habeşliler de Necaşî demektedirler. Hz. Muhammed döneminde muhacir Müslümanlara iyi muamelede bulunan Habeş Necaşîsinin adı Ashama b. Bahir’dir. Bazı rivayetlerde Ashama yerine Mashama da denmiştir. Bkz.: ibn İshak, 281; ibn Kesir, III, 115.

"Kendisinden dolayı kavminizden ayrılmış olduğunuz ve başka bir dine de girmediğiniz bu nasıl bir dindir?" diye sordu. Cafer:

"Ey kral biz müşrik bir kavimdik, putlara tapardık. Ölmüş et yer, komşuya kötülük eder, haramları helal sayar, birbirimizin ve başkalarının kanını dökerdik. Helal, haram bilmezdik. Allah bize içimizden bir peygamber gönderdi. Onun vefasını, doğruluğunu ve güvenilirliğini biliyoruz. O, bizi bir olan, ortağı bulunmayan Allah'a ibadet etmeye, akraba ile ilgi kurmaya, komşuya iyilik etmeye, namaz kılp oruç tutmaya, Allah'tan başkasına ibadet etmemeye çağırdı" dedi. Necaşi:

"Yanında onun getirdiğinden bir şey var mı?" diye sordu. Cafer:

"Evet var", diye cevap verdi. Necaşi:

"Getir, o getirdiğin şeyi bana oku" dedi. Bunun üzerine Cafer Meryem suresinin baş tarafından (Kâf Hâ Yâ Ayn Sâd" diyerek surenin baş tarafından) okumaya başladı. Surenin 29-34. ayetlerinde ise şu ifadeler yazılıydı: "Meryem çocuğu gösterdi: "Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?" dediler. Çocuk: "Ben şüphesiz Allah'ın kuluyum. Bana Kitap verdi ve beni peygamber yaptı; nerede olursam olayım, beni mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı, zekat vermeme ve anneme iyi davranmamı emretti. Beni bedbaht bir zorba kılmadı. Doğduğum günde, öleceğim günde, dirileceğim günde bana selam olsun" dedi. İşte hakkında şüpheye düştükleri, Meryem oğlu İsa gerçek söze göre, budur".³¹ Bunları dinleyen Necaşi ağlamaya başladı. Gözlerinden akan yaşlar sakalını ıslatmıştı. Piskoposlar da ağladılar. Bunun üzerine Necaşi:

"Muhakkak bu ve İsa'ya gelen şey bir tek kaynaktan çıkan bir nurdur. (Müslümanlara yönelerek) Hak yolunuza devam edin. (Kureyş temsilcilerine de) Hayır vallahi, ne onları size teslim ederim, ne de onlara bir kötülük düşünürüm" dedi.

Artık toplantı bitmişti. Kureyş elçileri yaptıkları kulislere rağmen umduklarını bulamamışlardı. Böylece toplantıdan ayrıldılar. Yolda giderken Amr b. As arkadaşı Abdullah b. Ebi Rebia'ya: "Vallahi yarın, onların kökünü kazdıracak bir şey söyleyeceğim. Krala, onların, taptıkları tanrı İsa b. Meryem'e bir insan dediklerini söyleyeceğim" dedi. Abdullah b. Ebi Rebia, Amr b. As'a göre daha merhametliydi. Arkadaşına: "Böyle yapma, çünkü onlar, bize dini bakımdan muhalefet etseler de onlarla akrabalık bağımız var" diyerek yumuşatmaya çalıştı ise de Amr, kararlıydı.

Ertesi gün Amr b. As, kralın yanına girerek: "Ey kral, onlar İsa hakkında ağır söz söylüyorlar, istersen onlara adam gönderip sor" dedi. Necaşi muhacirlere kendisiyle bu durumu görüşmeleri için elçisini gönderdi. Muhacirler kendi aralarında: "Eğer kral İsa hakkında bize sorarsa ne diye cevap vereceğiz" diyerek kendi aralarında tartıştılar ve sonunda: "Vallahi onun hakkında Allah ne dedi, Peygamberimiz ne söylememizi

³¹ 19 Meryem, 29-34.

emrettiyse onu deriz” dediler. Böylece Necaşi'nin yanına gittiler. Necaşi:

“İsa b. Meryem hakkında ne dersiniz?” diye sordu. Cafer:

“O, Allah'ın kulu, resulü, kelimesi ve ruhudur. Onu dünyadan ve erkekten vazgeçerek Allah'a bağlanmış bir kız olan Meryem'e ilka eylemiştir” cevabını verdi. Bunun üzerine Necaşi, elini yere uzatıp yerden bir çöp aldı ve: “İsa b. Meryem, dediğinden bu ince çöp kadar farklı değildir” dedi. Necaşi'nin bu sözünden sonra etrafındaki din adamları homurdanmayla başladılar. Bunun üzerine Necaşi: “Siz homurdansanız da, (müslümanlara dönerek) vallahi gidin, siz ülkemde emniyettesiniz, size dokunulmayacaktır. Size ilişen zarar görür. Sizden birine kötülük yapmak istemem. Vallahi Allah bana krallığı verdiği zaman rüşvet almadı ki, ben sizi korumak için rüşvet alayım. İnsanlar bana iteat etmedi ki, ben insanlara iteat edeyim. Elçilere hediyelerini geri verin, bizim onlara ihtiyacımız yok. Onları ülkemden çıkarın” dedi.³²

Kureyş elçilerine hediyeleri geri verildiği gibi Habeş ülkesinden kötü bir şekilde çıkarıldılar. Habeş kralı sağduyulu davranışından dolayı Kureyş'in hediyelerine tutsak olmadı. Üstelik Kureyş elçileri zor durumda kaldılar ve planları kısa zamanda ortaya çıkarıldı.

Bu hadiselerden sonra Necaşi'nin karşısına başka bir Habeşli, krallık iddiasıyla karşı çıkarak “dinimizden ayrıldın ve İsa'nın bir kul olduğunu iddia ettin” diyerek isyan etti.³³ Fakat bu başkaldırı pek bir varlık gösteremedi. Muhacirlerin Habeşistan'da konuklukları kendi istekleriyle ayrılmalarına kadar devam etti.

2.2. Habeş Kralı ile Allah Resulü'nün İlişkileri

İslam peygamberi ile Habeş kralı arasında çok samimi bir yakınlık kuruldu. Hz. Muhammed Necaşi'ye³⁴ şöyle bir mektup yazmıştı:

“Bismillâhirrahmânirrahim

Şu Peygamber Muhammed'den, Habeş'in büyüğü en-Necaşiyü'l-Aşam'a yazılan bir mektuptur.

Hidayete tabi olana ve Allah'a, resulüne iman edip bir ve ortağı olmayan, hanımı ve çocuğu bulunmayan Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Muhammed'in onun kulu ve Resulü olduğuna şahadet eden kimseye selam olsun. Seni Allah'ın dinine davet ediyorum. Müslüman ol, kurtul. Ey ehli kitab! Sizinle aramızda ortak olan bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım.

³² İbn İshak, 273-277; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi*, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, III, 98-117.

³³ İbn Hişam, İstanbul 1994, I, 455; Ya'kubî, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, *Târihu'l-Ya'kûbî*, Dersâdır, Beyrut ?, II, 29.

³⁴ Necaşi'nin asıl adı *Mashama* “Atyye” idi. Necaşi, Kisra ve Herakl gibi kral unvanıydı. Bkz. İbn İshak, 281.

Bazımız, bazımızı –Allah'tan başka- tanrı edinmesin. Eğer bu davetime yüz çevirirsen kavmin Hıristiyanların günahı senin üzerindedir”.³⁵

Necaşi Peygambere sorular sorup cevaplarını almak için on iki din adamı gönderdi. Bunlar Hz. Muhammed'den Kur'an ayetlerini duyduktan sonra gözyaşlarını tutamadılar. Şu ayet onlar hakkında nazil olmuştur.³⁶ “Peygambere indirilen Kur'an'ı işittiklerinde, gerçeği öğrenmelerinden gözlerinin dolarak, "Rabbimiz! İnanmış, bizi de şahitlerinden yaz. Rabbimizin bizi iyi milletle birlikte bulundurmasını umarken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım? "dediklerini görürsün”.³⁷

Hz. Muhammed Habeşistan'a hicret edip çeşitli nedenlerle Medine'ye gelemeyen muhacirleri getirtmek için *Amr b. Ümeyye ed-Damri*'yi elçi olarak Necaşi'ye gönderdi³⁸. Necaşi de muhacirleri iki gemiye bindirerek bir heyetle Medine'ye gönderdi. Habeşistan muhacirleri Hudeybiye'den sonra Hayber'in fethi sırasında geldiler. Cafer b. Ebi Tâlib'in geldiğini gören Hz. Muhammed çok sevindi ve onu yanından hiç ayırmadı. O bu sevincini şu sözlerle ortaya koymuştu: “*Vallahi Hayber'in fethine mi, yoksa Cafer b. Ebi Talib'in gelişine mi, bunlardan hangisine sevineceğim*”.³⁹

Necaşi'nin gönderdiği heyet, Resulullah'ın yanına geldi. Allah Resülü kalkıp bunlara hizmet etti. Ashabı: “Senin yerine onlara biz hizmet edelim ya Resulullah” dedilerse de o: “Onlar benim ashabıma ikram ettiler. Ben de onlara misli ile karşılık vermek istiyorum” diyerek dostluğu perçinlemişti.⁴⁰

Necaşi hicretin dokuzuncu yılı Recep ayında öldü. Hz. Muhammed Medine'de onun gıyabi cenaze namazını kıldı. Sahabîler: “Ey Allah'ın Resülü kime cenaze namazı kıldın?” diye sordular. O da: “Bu gün ölen kardeşiniz en-Necaşi'ye” diye cevap verdi.⁴¹

İslam Peygamberinin Hıristiyanlara yakınlık duyması, hiçbir zaman onların düşüncelerini kabul etmek anlamına gelmez. Aksine onların yanlışlıklarını ortaya koyarak doğruları söylemiştir. Medine'de namaz farz kılındıktan sonra namaz vakitlerini ilan etmek için Yahudilerin vakit ilan aracı olan sebbur (boruyu), Hıristiyanların Çan'ını ve ateşperestlerin ateş yakmalarını teklif edenler oldu. Hiç biri de tasvip görmedi. Sonunda *Abdullah b. Zeyd*'in sözlerini rüyasında gördüğü ezan namaz vakitlerini ilan için sünnet

³⁵ İbn İshak, 290; Hamidullah, Muhammed, **Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, Beyan Yayınları, İstanbul 1990, 103.

³⁶ İbn İshak, 280.

³⁷ 5 Maide, 83-84.

³⁸ Amr b. Ümeyye ed-Damri, Habeşistan'a Resulullah tarafından gönderilen Müslüman olmamış bir elçiydi. Bkz.: Hamidullah, Muhammed, **İslama Giriş**, Çev.: Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996, 215.

³⁹ İbn Hişam, IV, 5; İbn Kesir, IV, 347.

⁴⁰ İbn Kesir, III, 116.

⁴¹ İbn İshak, 281; İbn Hişam, I, 456.

oldu.⁴²

2.3. Rumların Mecusilere Galip Geleceği Müjdesi

Bi'set'in 7-10. yılları arasında Haşim oğulları Şîb-i Ebî Tâlib mahallesinde Kureyş tarafından amansız bir boykota tabi tutuldular. Hz. Ebu Bekir haram ayları ve sair zamanlarda yer yer Kâbe'ye geliyor ve orada Kureyş ileri gelenleri ile çeşitli konularda tartışmalarda bulunuyordu. Müslümanlar, Hristiyanların tek tanrı inancına sahip olmaları nedeniyle onlara karşı bir yakınlık duyuyorlardı. Buna mukabil Putperest Kureyş ise İranlı ateşperestlerle samimi bir diyalog içerisindeydiler. İslam'ın zuhuru döneminde Bizans kralı Heraklius (610-641), İranlılara yenilerek 611'de Antakya'yı, 614'de Kudüs'ü ve 619'da da Mısır'ı kaybetti. Avarlar da 617'de İstanbul önlerine kadar geldiler. İmparator Avarlara haraç vererek geri çekilmelerini sağladı.⁴³ Çok tanrılı İranlıların, tek tanrılı Bizanslıları yenmesi Mekke'li müşrikleri sevindirmişti. Rumların yenilmesi Müslümanları üzmüştü. Hatta daha da ileri giderek Ateşperest İranlıların tek tanrılı Bizans'ı yendiği gibi kendilerinin de tek tanrılı Müslümanları yeneceklerini açıkça söylüyorlardı. Hz. Ebu Bekir bu durumu Hz. Muhammed'e haber verdi. Yüce Allah Resûlünü bu konuda şöyle müjdeliyordu:

*“Elif, Lam, Mim. Rumlar en yakın bir yerde yenildiler; onlar bu yenilgilerinden üç ila dokuz yıl sonra galip geleceklerdir. İş eninde sonunda Allah'a aittir. İşte o gün, inananlar, istediğine yardım eden Allah'ın yardımına sevineceklerdir. O güçlüdür, merhametlidir. Bu, Allah'ın va'di; Allah verdiği sözden caymaz, fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahiretten habersizdirler”.*⁴⁴

Rumların birkaç yıl içinde İranlıları yeneceği müjdesi Müslümanları sevindirmişti. Hz. Ebu Bekir Mekke sokaklarında yüksek sesle bu ayetleri okudu. Bunu duyan Kureyşlilerden Übeyy b. Halef Hz. Ebu Bekir'e:

Muhammed birkaç yıl içinde Rumların galip geleceğini sanıyor. Öyleyse gelin bahse girelim, dedi. Bu konuda iki ayrı rivayet vardır.

1. Bunun üzerine altı yıl içerisinde hangi tarafın dediği doğru çıkarsa, ona on deve vermek üzere anlaştılar. Bu süre içinde Rumlar galip gelemeyince müşrikler Ebu Bekir'den on deveyi almışlardır. Müslümanlar ise *bid'ı sinîn* dediği halde neden süreyi altı yıl koydu diye Ebu Bekir'i kınamışlardır. Bir yıl sonra Rumlar İranlıları yendiler. Bir

⁴² İbn Hişam, I, 180.

⁴³ Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tesiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul Tarihsiz, VII, 7; Sarıçam, İbrahim, **H. Ebu Bekir**, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları: 213, Ankara 1996. 74.

⁴⁴ 30 Rum, 1-7.

kısım müşrikler bunun üzerine Müslüman olmuşlardır.⁴⁵

2. Diğer rivayette ise Hz. Ebu Bekir müşriklere karşı çıkarak: *Kardeşlerinizin, kardeşlerimize galip gelmesine boş yere sevinmeyiniz. Allah'a and olsun ki Allah Rumları İranlılara üstün getirecektir. Çünkü Peygamberimiz bize böyle haber veriyor* dedi. Übeyy b. Halef:

Yalan söyledin, diyerek aralarında tartışma çıktı. Daha sonra yine Übeyy b. Halef:

Benden on genç deve, senden de on genç deve haydi bahse girelim. Üç seneye kadar eğer Rumlar İranlıları yenersen ben kaybedeceğim, İranlılar üstün gelirse sen kaybedeceksin, dedi. Hz. Ebu Bekir bu durumu Hz. Peygambere haber verdi. Allah Resulü *bu senin dediğin gibi değildir. (Bizim dilimizde) bid'i sinin (birkaç yıl), üç ile dokuz yıl arasındadır. Bahse konu olan şeyleri artır, süreyi de uzat,* buyurdu.

Ebu Bekir sokakta Übeyy b. Halef'e rastladı. Übeyy: *Herhalde pişman olmuşsundur,* dedi. Ebu Bekir ise; *hayır, gel bahsi arturalım ve süreyi uzatalım. Dokuz seneye kadar olmak üzere yüz genç deve benden, yüz genç deve senden bahse girelim,* dedi. Übeyy de: *Pekiye, kabul,* dedi. Bu süreden önce Rumlar İranlıları yendiler ve bahiste müşrikler üstün geldiler. Bu bahisleşme henüz kumarın yasak edilmediği dönemde olmuştu.⁴⁶

Kur'an'ın geleceğe yönelik müjdesi çok geçmeden gerçekleşti. Umulmadık kısa bir zamanda Bizans kralı **Heraklius** ordusunu topladı ve ülkesindeki dağınkılığı giderdi. M. 623'te Azerbaycan'ı, 624-625'de Ermenistan'ı ve 627'de de Gürcistan'ı işgal etti. Daha sonra Mezopotamya ve Tebriz'i alarak İran'ı büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu haber Müslümanlara Hudeybiye müsalehasından sonra ulaşmıştır. İran'ın Bizans'a yenildiği sırada Übeyy b. Halef Uhud savaşında öldürülmüştü. Hz. Ebu Bekir, Übeyy b. Halef'in varislerinden bahse konu olan yüz deveyi alarak Hz. Peygambere getirdi. Allah Resulü de fakirlere dağıtılmasını emretti.⁴⁷

3. Medine Döneminde Hıristiyanlar

Hz. Muhammed Medine'de sosyal ve etnik yapıyı tesbit için sayım yaptırdı. Yapılan bu sayımda Müslümanlar 1.500, Putperest Araplar 6.000, Yahudiler 4.000, Hıristiyanlar 50 idi. Toplam: 11.550 kadardı.⁴⁸ İslam Peygamberi, Medine site devletini

⁴⁵ Tirmizi, 3194; İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Çevirenler: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 1991, XII, 6328; er-Rudanî, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, **Büyük Hadis Külliyyatı Cem'ul-fevâid min Câmi'ul-usûl ve Mecma'iz-zevâid**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, IV, 111; Ateş, VII, 7.

⁴⁶ İbn Kesir, Kur'an Tefsiri, XII, 6330; Zebidî, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Üçüncü Baskı, Ankara 1972, Üçüncü Baskı, XI, 148; Ateş, VII, 8.

⁴⁷ Köksal, Mustafa Asım, **İslam Tarihi**, Şamil yayınevi, İstanbul ?, V, 20; Ateş, VII, 8; Sarıçam, 74-75.

⁴⁸ Hamidullah, Muhammed, **İslam Peygamberi**, I, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan yayıncılık ve Ticaret, İstanbul

622 yılında kurarken müslümanlar ve gayri müslimler arasında bir sözleşme yaptı. Bu sözleşmede kabile ve din hürriyeti sağlandı.⁴⁹

3.1. Medine’de Hz. Muhamed ve Hıristiyanlar

Bütün bu güvencelere rağmen Yahudi kabilelerinde olduğu gibi elli Hıristiyan’ın lideri konumunda olan *Ebu Amir* de İslam peygamberinin yönetiminde kalmayı istemedi ve Medine’den ayrılarak Mekke’ye gitti. Kureys’in Uhud savaşına o da katılarak onlara şöyle vaat de bulundu: “*Ben kavmimle (Evs) karşılaşsam hiçbir kimse bana karşı gelmez*” diyerek Kureys’e destek oldu. Ebu Amir Uhud savaş meydanında: “Ey Evs topluluğu, ben Ebu Amir’im” diyerek kabilesini kendi tarafına çekmek istedi. Fakat hiç kimse ona iltifat etmedi.⁵⁰ Umduğunu bulamayan *Ebu Amir* daha sonra Bizans topraklarına giderek oraya yerleşti.

Allah Resulü *Tebük*’e doğru Bizans ordularına karşı büyük bir askeri sefere kalktığıında Ebu Amir, nihayet talihin kendisine güldüğünü sandı. Medine’de oturan diğer münafık arkadaşlarına “*Biz Bizans ordusuna Medine’yi istila ettireceğiz*” teminatında bulundu ve onlardan Kubâ mescidi civarında rakip bir mescit inşa edip burada münafık ve diğer taraftarlarının bir arada bulunmalarını istedi⁵¹.

Allah Resulü, *Tebük* seferinden dönerken Medine’ye bir saatlik mesafede bulunan *Zû Evân*’a gelerek ordusuyla konakladı. Münafıklar, fesat küfür ve inatlarının revaç bulması amacıyla Hz. Muhammed’in o binada namaz kılmalarını istediler⁵². Yüce Allah Resulünü o binada namaz kılmaktan koruyarak şöyle vahiyde bulundu: “*Zarar vermek, inkar etmek, müminlerin arasını ayırmak, Allah ve Peygamber’ine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak üzere bir mescid kurup: "Biz sadece iyilik yapmak istedik" diye yemin edenlerin yalancı olduklarına şüphesiz ki Allah şahittir*”⁵³.

Allah Resulü, Medine dışında inşa edilen bu mescidin maksadını anlamış, *Malik b. Dühşemî* ve *Maan b. Adıyyi* veya onun kardeşi *Asım b. Adıyyi* çağırarak: “*İşte o zalimlerin mescidine gidiniz, yıkınız ve yakınız*”dedi. Onlar da hemen giderek nifak mescidini yakıp yıkmaya başladılar. Münafıklar da dağılıp gittiler⁵⁴. Ebu Amir h.11 yılında Bizans İmparatoru *Heraklius*’un yanındayken ölmüştür. Medine’de bundan başka Hıristiyan olayına rastlanmamıştır⁵⁵.

1993, I, 183; Ecer, A. Vehbi, **İslam Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi Yayınları No: 22, Kayseri, 1991, 141.

⁴⁹ Bkz.: Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 202-210.

⁵⁰ İbn Hişam, III, 92.

⁵¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 185.

⁵² Taberi, V, 756; İbn Kesir, V, 92.

⁵³ 9 Tevbe, 107.

⁵⁴ İbn Hişam, IV, 233; Taberi, V, 756; İbn Kesir, V, 93.

⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 185.

3.2.Diğer Hıristiyanlar

Bunların büyük çoğunluğu zamanla müslüman olmuştur. En önemlileri ise Necran, Beni Tağlib, Dûmetü'l- Cendel, Belharis ve kollarıdır.

3.2.1.Necran

Mekke fethedildikten sonra Arap yarımadasında bulunan bağımsız kabileler Medine'ye gelerek ya Müslüman oluyorlar ya da zimmî statüsünde anlaşma yapıyorlardı. İslam tarihinde bu yıl, Senetü'l-Vüfûd (Elçiler Yılı) olarak adlandırılmıştır. Mekke ile Yemen arasında bulunan Hıristiyan Necran⁵⁶ kabilesi de anlaşma için Medine'ye davet edilen kabilelerdendi. Hz. Muhammed Necran piskoposu ile Necran halkına H.10/M.631 yılında şöyle bir mektup yazdı:

İbrahim, İshak ve Ya'kub'un Rabbi olan Allah'ın adıyla. Allah'ın Resülü olan Muhammed'den, Necran piskoposu ile Necran ahalisine İbrahim, İshak ve Ya'kub'un Allah'ına hamdettikten sonra sizi kullara kulluk etmekten Allah'a kulluk etmeye, kulların dostluk ve himayesinden Allah'ın dostluk ve himayesine davet ediyorum. Eğer bunu da kabul etmezseniz cizye vermeyi kabul edin. Eğer bunu da kabul etmezseniz o zaman benimle savaşıma hazırlanın. Vesselam⁵⁷.

Mektubu alıp okuyan piskopos müthiş bir şekilde korktu. Hemen *Necranlıların Hemdan* kabilesinden olan Şurahbil adında bir adama haber göndererek yanına çağırdı. *Şurahbil*, halkının arasında son derece saygın ve sözü dinlenen zeki biriydi. O, kabileler arasındaki tüm ihtilafi engin kişiliği ile çözüyordu. Şurahbil, piskoposun (Ebu Harise b. Alkame) yanına geldi. Piskopos peygamberin mektubunu ona uzattı. Şurahbil mektubu okuduktan sonra:

Ey Ebu Meryem! Sence bunun çıkar yolu nedir? diye sordu. Şurahbil:

Sen bilirsin ki, Yüce Allah, Hz. İsmail ve İbrahim (as)'ın soyundan bir peygamber göndereceğini vaad buyurmuştur. Kim bilir belki bu adam da odur. Benim peygamberlik hakkında herhangi bir bilgin yok. Eğer dünya ile ilgili bir iş olsaydı senin için çıkar bir yol bulmaya çalışırdım, dedi.

⁵⁶ Necran Mekke ile Yemen arasında geniş ve mümbit bir bölgenin adıdır. Burada bulunan Necran halkının büyük çoğunluğu Hıristiyan olarak kalırken, aralarından bazıları Müslüman olmuşlardı. Mekke döneminde Hz. Muhammed'e yirmi civarında Necranlı Hıristiyan geldi. Hz. Muhammed'e bir kısım sorular sordular. Allah Resülü onların sorularını cevapladıktan sonra bir miktar Kur'an okudu ve onlar da Müslüman oldular. Sonra bu toplantıdan ayrılıp gidecekleri zaman Kureyş'li birkaç gençle Ebu Cehil karşılarına çıktı. Müslüman olan Hıristiyanlara: *"Allah sizin gibi topluluğun belasını versin. Sizi dininizin mensupları, o adam hakkında bilgi toplamanız için gönderdiler. Siz ise onun yanında oturup sohbet etmekle kalmadınız, gittiniz dininizden ayrıldınız. Size söylediklerini tasdik ettiniz. Sizden daha ahmak bir heyet bilmiyoruz"* dedi. Onlar da: *"İşinize gidin. Biz sizi bilmez değiliz. Bizim işimiz bize, sizinki size. Hayrı terk edecek değiliz"* dediler (İbn İshak, 279).

⁵⁷ İbn Kesir, V, 148.

Piskopos, mektuba çözüm bulması için ileri gelenlerinden görüşler sordu. İsteddiği olumlu cevabı alamadı. Nihayet halkını bir meydana toplayarak mektubu onlara okudu ve fikirlerini sordu. İçlerinden en akıllılarından oluşan 60 kişilik bir heyeti H.10. yılda Medine'ye gönderdiler. Bunlar arasında piskopos **Ebu Harise b. Alkame** de vardı⁵⁸.

Bunlar Medine'ye geldikleri zaman yolculuk elbiselerini çıkarıp ucu yerde sürünen birer Yemen kürkünü giydikten ve parmaklarına birer altın yüzük taktıktan sonra Hz. *Muhammed mescitte iken bir ikindi vakti mescide girdiler. Necran heyetinin görkemli giyimini gören bazı sahabiler bunlara gıpta ile baktılar. İslam peygamberi bunlara iltifat etmedi ve selamlarını da almadı. Kendilerine mahsus namaz vakti gelince Peygamberimizin mescidinde ayağa kalkıp doğuya yönelerek namaz kılmaya başladılar. Müslümanlardan bazıları onlara engel olmak istediler. Resulullah: Bırakınız, onlara ilişmeyin,* dedi⁵⁹.

Bundan sonra Necran heyeti daha önce tanıdıkları Hz. Osman ile Abdurrahman b. Avf'a giderek; *Peygamberiniz, bize yazı yazdı, biz de onun davetine uyarak geldik, selam verdik, fakat selamımıza karşılık vermedi*". Bunun nedeni nedir? dediler. Hz. Osman ve Abdurrahman b. Avf, Hz. Ali'ye durumu sordular. O da: "Üzerlerine giydikleri şu etekleri sırmalı elbiselerini bırakıp yolculuk elbiselerini giydikten sonra Allah Resulüne dönmelerini uygun bulurum" dedi. Onlar da buna göre yolculuk elbiselerini giyerek ertesi gün geldiler ve Allah Resulü onları kabul etti. Hz. Muhammed onları İslam'a davet ederek şunları söyledi: "Ey Kitab ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, ona bir şeyi eş koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rab olarak benimsemek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin. "Eğer yüz çevirirlerse: "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun" deyin⁶⁰. Onlar: Biz eskiden Müslüman olmuşuz dediler. Çünkü onların kralı ve krala tabi olan heyetten çokları Hz. İsa Hakkında "O, Allah'tır" diyorlardı. Hz. Peygamber de İsa ve Haç'a taptıkları sürece Müslüman olamayacaklarını anlattı. Böylece aralarında tartışma başladı.

Bunun üzerine Yüce Allah bu konuda şu ayetlerini inzal buyurdu: "Allah'ın katında İsa'nın durumu -kendisini topraktan yaratıp sonra "ol" demesiyle olmuş olan- Adem'in durumu gibidir". "Gerçek Rabb'indedir, o halde şüphelenenlerden olma". "Ey Muhammed! Sana ilim geldikten sonra, bu hususta seninle kim tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı, oğullarınızı, kadınlarımızı, kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım, sonra lanetleşelim de, Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim"⁶¹. Fakat onlar bu ayetlerde ifade edilen çağrılarını kabul etmediler. Necran Hıristiyan heyeti

⁵⁸ İbn Kesir, V 149; Afzalur Rahman, **Siret Ansiklopedisi**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, I, 86.

⁵⁹ İbn Kesir, V, 154; Köksal, İslam Tarihi, X, 198.

⁶⁰ 3 Al-i İmran, 64.

⁶¹ 3 Al-i İmran, 59-61.

insaf ve adalet yolunu tutmadıkları ve iddialarında direndiklerinden ötürü lanetleşecekleri heybetli toplantıya (Mübâhale'ye) çağrıldılar. Resulullah da ertesi günü ehli beytini alarak (Hz. Hasan ve Hüseyin'in ellerinden tutmuş, Hz. Fatıma arkada, Hz. Ali onun arkasında, diğer eşleri de yanında olduğu halde) geldi. Peygamberimiz: "*Ey Allah'ım! Benim ev halkım, bunlar*" dedi ve diz çöktü⁶². Onlar korkularından bunu kabul etmediler ve zimmî olarak kalmak istediler.

Necran halkı lânetleşmekten vazgeçtikten sonra Hz. Muhammed ile aralarında şöyle bir anlaşma akdettiler: *Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.*

Bu, Allah'ın Resulü olan ümmî peygamber Muhammed'in Necran ahalisi hakkında -eğer onlar üzerinde bir hükmü var ise- yazmış olduğu hükümnâmedir.

Onlara karşı her çeşit meyvede, altında, gümüşte ve kölede Allah'ın hükmü carî olacaktır.

Kendilerine karşı âli cenap davranılacaktır.

*Recep ve safer aylarında 1.000'er olmak üzere yılda 2.000 elbise vereceklerdir*⁶³.

Onlardan alınmış olan zırhlar, atlar, binek hayvanları ve diğer ticarî eşyaların kıymeti takdir edilecektir.

Elçilerin 20 günlük veya daha az müddet zarfındaki masrafları Necranlılara aittir. Fakat bir aydan daha fazla beslemeye mecbur değillerdir.

Onlar, Yemen'de bir savaş meydana gelirse ödünç olarak 30 zırh, 30 at ve 30 deve vereceklerdir.

Necranlıların ve maiyetindekilerin malları, canları, dinleri, hazır bulunan ve bulunmayanları, aşîretleri, kiliseleri, az veya çok ellerinde bulunan her şeyleri, Allah ve resulünün zimmetindedir (koruyuculuğundadır).

Piskoposlarından, rahiplerinden ve kâhinlerinden hiç biri değiştirilmez.

Onların üzerinde ne bir faiz alacağı ve ne de cahiliyet devrinden hiç biri değiştirilmez.

Onlar harbe çağrılmayacaklardır.

Ticaret mallarından onda bir (1/10) gümrük vergisi alınmayacaktır.

Yabancı bir askeri birlik, onların ülkesini istila edemez.

Onlardan her kim bir hak talebinde bulunursa, ne zalim ve ne de mazlum olmamak şartıyla, ödeyeceği cizyenin (hakkaniyete) uygun olarak yarısı düşürülür.

Onlardan her kim akdedilen sulh tarihinden sonra faiz alır yerse ahd ve zimmeti zayi' eder.

Başkalarının zulmü karşısında onlardan herhangi biri yakalanmaz.

⁶² Köksal, İslam Tarihi, X, 210.

⁶³ İbn Kesir, V, 151; Köksal, İslam Tarihi, X, 198.

*Haksız yere akidlerini bozmadıkları, kendilerini ıslah edip dürüst hareket ettikleri müddetçe Allah'ın takdiri gelinceye kadar bu nâmede yazılan vecibeler, Allah'ın ve Resulünün zimmet ve siyânetindedir*⁶⁴.

Necran heyeti Medine'den ayrılırken kendileriyle birlikte emin bir kimsenin gönderilmesini istediler. Hz. Muhammed: Size her bakımdan itimada şayan emin bir kimse göndereceğim, dedi ve **Ebu Ubeyde b.Cerrah**'ı gönderdi⁶⁵.

Resulullah Necran halkına şöyle bir mektup göndermiştir:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

*Peygamber Muhammed tarafından piskopos Ebu'l-Haris ile Necran'ın diğer piskopos, rahip ve kahinlerinin ve bunların idaresi altında bulunan büyük küçük halk kitlelerine.... Allah ile Allah resulünün himayesi , ne bir piskoposun piskoposluğunu, ne bir rahibin rahipliğini ve ne de bir kahinin kahinliğini elinden almaz. Onların hiçbir hakkını değiştirmez. Onların yetki ve salahiyetlerine dokunmaz. Bunlar, halkın hizmetinde olup onlara nasihat ve irşatta buldukları sürece ne kimsenin onlara, ne de onların kimseye zulüm ve haksızlık etmesine imkan vermeyecektir*⁶⁶. Resulullah'ın Necran heyeti ile yaptığı anlaşmalarda yukarıda ki hükümlerin yanında Resulullah'ın elçilerini misafir edip ağırlamak da vardı⁶⁷.

Hz. Peygamberin vefatına yakın gerek Yahudiler ve gerekse Hristiyanlar yaptıkları anlaşmalara uymayarak aykırı davranışlara girmiş ve tehlike oluşturmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Muhammed: “*Yahudileri Hicaz'dan, Necran halkını da Arap Yarımadasından çıkarınız*”⁶⁸ diyerek bunlar üzerine sahabenin dikkatini çekmiştir. Hz. Ömer döneminde Hicaz bölgesinden Kûfe bölgesine sürmüştü, az sayıda da olsa bir kısmı yerlerinde kalmıştır (H.20/M.622).

3.2.2 Diğer Hristiyan Kabilelerine Toplu Bir Bakış

Hz. Muhammed döneminde Yemen bölgesindeki Hristiyan kabilelerin büyük çoğunluğu müslüman olmuştu. Resulullah Muaz b. Cebel ile Ebu Musa Eş'arî'yi bunlar üzerine vali olarak göndermişti.

1.Beni Tağlib: Hz. Muhammed'le H.9/630 yılında bir sulh anlaşması yapmışlardır.

⁶⁴ İbn ü'l-Esir; II, 270; İbn Sa'd, **et-Tabakatu'l-Kübrâ**, Beyrut, ?, I. 358, Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac**, Çev: Ali Özek, İstanbul 1973, 126-127; Turnagil, Ahmet Reşit, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku**, Sebil Yayinevi, İstanbul 1972, 245.

⁶⁵ Buhârî, Meğâzî, V, 4380; İbn Kesir, V, 154; Zebidî, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Üçüncü Baskı, Ankara 1972, IX, 393.

⁶⁶ İbn Kesir, V, 153.

⁶⁷ İbnü'l-Esir; II, 270

⁶⁸ Fayda, Mustafa, **Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, Marmara Üniversitesi Yayın No: 548, İstanbul, 1989, 183-196; Sönmez, Abidin, **Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1984, 185.

Bu anlaşmaya göre; 1. *Beni Tağlib dinleri üzerine yaşamaya devam edecekler.* 2. *(Bu anlaşmadan itibaren) yeni doğan çocuklarını vaftiz ettiremeyeceklerdir.*

2. Dûmetü'l-Cendel: Liderleri olan Ukeydir b. Abdi'l-Melik el-Kindî, Hz. Peygamber döneminde Halid b. Velid'e yenilerek Müslüman olmuştu H.9/M.630. Ukeydir, Peygamberin vefatından sonra isyan etti. Hz. Ebu Bekir Halid b. Velid'i bir ordu ile bunların üzerine göndererek Ukeydir ve isyancıları öldürüldü (H.12/M.633).

3. Belhâris: H.10/M.632 yılında Halid b. Velid bunlar üzerine gönderilmiş, heyet Medine'ye gelerek Hz. Peygamberle anlaşma yaptılar. Hz. Muhammed bu anlaşma ile bunlardan zekatı nasıl verecekleri, namazı nasıl kılacakları ve ahlakı talimatı uzun bir metinle bildirdi. Üzerlerine de Zu'l-Ğussat ibn Huseyn'i tayin etti.

4. Ruhâ'lar ve Belhârisliler de Müzhicilerin bir koluydu. H.9/M.631 yılında Medine'ye gelerek müslüman olmuşlar ve Resulullah ile bir anlaşma yapmışlardı⁶⁹.

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere Hicaz bölgesinde yaşayan Hıristiyanların bir kısmı müslüman olmuştur. Ancak bir kısmı ise Hz. Peygamberin vefatından sonra dinden dönmüş bağımsızlık mücadelesine girişmiş ve sonunda isyanlarının karşılığını hayatları ya da vatanlarını terk etmekle ödemişlerdir. Necranlılar yaptıkları anlaşmaya bağlı kalmadıklarından ve buldukları bölgede huzursuzluk kaynağı oluşturduklarından dolayı sürgün edilmiştir. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde Hicaz bölgesinde büyük oranda Hıristiyan kalmadığı görülmüştür.

3.3. Hıristiyan Devletlerin İslama Davet Edilişi

Hz. Muhammed komşu Hıristiyan ülkeleri de ihmal etmemiş onları da İslam'a davet için mektuplar göndermiştir.

Allah Resulü, Hudeybiye barış anlaşmasından sonra M.628 yılında Dihyetü'l-Kelbî ile Bizans kralı Hereklus'a bir mektup gönderdi⁷⁰. Dihye mektubu Busra'nın büyüğüne verdi. O da kralları Kayser'e sundu. Mektupta şunlara yazılıydı:

Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla.

Allah'ın kulu ve Resulü Muhammed'den, Rum hükümdarı Herakl'e. Selam hidayete erenlerin üzerine olsun. Şunu bil ki, ben seni İslamiyet'e davet ediyorum. Selamete ermek istiyorsan Müslüman ol ki, Cenab-ı Allah sana iki kat sevap versin. Eğer beni dinlemeyip yüz çevirirsen bilmelisin ki, kendilerine gönderilen peygamberleri öldüren *Erisiler* kadar günah işleyen olursun. *Ey kitap ehli! Bizim de sizin de kabul ettiğiniz bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına tapmayın. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi Rab tanımayalım.* Bununla beraber eğer yine yüz çevirirlerse onlara şahit olun

⁶⁹ Daha geniş bilgi için bkz.: Hamidullah, İslam Peygamberi, I, 616-630; Sönmez, 169-186.

⁷⁰ İbn Sa'd, I, 259.

ki, biz Müslümanız deyin”⁷¹.

Bundan sonra Hereklius Bizans büyüklerine haber göndererek onları kışlada topladı ve şöyle hitabede bulundu:

“Ey Bizans topluluğu! Bana Ahmed’in mektubu geldi. Allah’a yemin ederim ki o, beklemekte olduğumuz peygamberdir. Onunla ilgili açıklamalar özet olarak kitaplarımızda mevcuttur. Onun alametlerini ve zamanını biliyoruz. Müslüman olun. Ona tabi olun ki, dünya ve ahirette selamete eresiniz.”

Bizans büyükleri hükümdarın bu hitabı karşısında hep birlikte salonu boşaltarak kışlanın kapılarına doğru koşuştular. Onların bu halini gören Heraklius, davranışlarından korktu ve: *Bunları yanıma getirin*, diye geri çağırdı. Heraklius bu defa konuşmasını tam değiştirerek şöyle hitap etti: *“Ey Bizans topluluğu! Ben dininize ne derece bağlı olduğunuzu sınamak için size böyle söyledim. Bununla beraber sizde hoşuma giden bir davranış gördüm”*. Hükümdarın bu davranışından sonra Bizans ileri gelenleri krallarına bağlılıklarını gösterdiler. Kapılar açıldıktan sonra dışarı çıktılar⁷².

Kral Hz. Muhammed hakkında bilgi öğrenmek istedi. Onu tanıyan birisinin kendisine getirilmesini istedi. Bu arada Kureys’in lideri Ebu Süfyan’ı buldular. Bundan sonrasını Ebu Süfyan şöyle anlatıyor: Kureys’ten bir heyetle ticaret maksadıyla Şam’a gitmiştik. Bu Allah Resulü ile mütareke yaptığımız bir dönemde cereyan eden bir hadiseydi. Biz orada iken Heraklius da Kudüs’teydi. O, bizi meclisine istedi. Yanına vardığımızda Bizans ileri gelenleri de oradaydı. Bir tercüman aracılığıyla aramızda şöyle bir konuşma geçti:

Şu peygamberlik iddiasında bulunan adama soy bakımından hanginiz daha yakınsınız?, dedi. Ona en yakın kişini ben olduğumu söyledim. Heraklius:

Bu adamın içinizde soyu nasıldır?

Üstün soylu bir kimsedir, dedim.

Ondan önce bu davada bulunan bir kimse olmuş mudur?

Olmamıştır.

Atalarından hükümdarlık yapan var mıdır?

Yoktur.

Ona tabi olanlar, eşraf ve ileri gelen kimseler midir, yoksa ayak takımı ve avam tabakası mı?

Avam tabakasıdır.

Ona tabi olanların sayısı gittikçe artıyor mu, yoksa azalıyor mu?

Gittikçe artıyor.

⁷¹ İbn Kesir, IV, 443.

⁷² İbn Kesir, IV, 441.

Onun dinine girdikten sonra onun gidişatını beğenmeyip tekrar dininden dönen oldu mu?

Hayır, olmadı.

Bu davada bulunmadan önce onun ara sıra yalan söylediğini gördünüz mü?

Hayır, hiç görmedik.

Sözünün eri midir? Yoksa ahitlerini bozuyor mu?

Bu güne kadar herhangi bir ahdini bozduğunu görmedik. Fakat şimdi onunla barış halindeyiz ve süremiz de bitmedi. Bakalım ahdine sadık kalacak mı? Bunu bilmiyoruz, dedim. Ve bunu söylerken onu kötülemek için bu kelimedden başka herhangi bir şey söylemeye imkan bulamadım.

Onunla hiç savaştınız mı?

Evet savaştık.

Savaşların sonuçları nasıl, siz mi galip geliyor, yoksa o mu?

Bazen biz, bazen de o.

Size neyi tavsiye ediyor?

Yalnız ve bir olan Allah'a ibadet edin, ona ortak koşmayın, atalarınızın dediklerinden vazgeçin diyor ve bize namaz kılmayı, doğruluktan ayrılmamayı, iffetli ve nezih olmayı ve silaya riayet etmeyi tavsiye ediyor, dedim.

Bunun üzerine Heraklius tercümana dedi ki:

Ona de ki: "Ben senden onun soyunu sordum. İyi soylu olduğunu söyledin. Peygamberler ise, daima iyi soylu kimselerden çıkar. Atalarından herhangi birinin böyle bir dava da bulunup bulunmadığını sordum. Hayır, dedin. Çünkü atalarından biri eğer bu davada bulunmuş olsaydı, o da o çıkışı izlemiş olabilirdi. Atalarından herhangi birinin hükümdarlık yapıp yapmadığını sordum. Hayır, dedin. Oysa ki eğer atalarından biri hükümdarlık yapmış olsaydı, bu da onun varisi olmak peşindedir, diyecektim. Hiç yalan söylediğini gördünüz mü? diye sordum. Hayır, dedin. Ben şuna kanaat getirdim ki; eğer bir kimse insanlara iftira edemezse, Allah'a hiç iftira edemez. Sana, eşref ve ileri gelenler mi yoksa avam tabakası mı ona tabi oluyor diye sordum. Avam tabakası, dedin. Peygamberlerin tabileri de daima avam tabakası oluyor. Kendisine tabi olanların sayısı artıyor mu, yoksa azalıyor mu? diye sordum. Artıyor, dedin. İman işi ise tamamlanıncaya kadar hep böyledir. Dinine girdikten sonra dinini beğenmemelikten ötürü tekrar dininden dönen oluyor mu? diye sordum. Hayır, dedin. İman da öyledir. Onun güvenliği bir kalbe girdi mi artık çıkmaz. Sana, sözünü hiç bozar mı? diye sordum. Hayır, dedin. Peygamberler daima sözüne sadık kimselerdir. Ahde vefasızlık etmezler. Size neleri tavsiye ediyor diye sordum. Allah'a ibadet etmeyi, ona ortak koşmamayı ve putlara tapmamayı, namaz kılmayı, doğruluk, iffet gibi güzel hasletleri tavsiye ettiğini söyledin.

Eğer bu dediklerinin hepsi doğru ise hiç şüphen olmasın ki yakında şu iki ayağımın

bastığı yerler onun olacaktır. *Esasen onun çıkacağını biliyordum. Fakat sizden olacağını zannetmiyordum. Eğer ona herhangi bir engelle karşılaşmadan ulaşacağını bilseydim, onunla görüşmek için bütün zorluklara katlanıp yanına giderdim. Eğer yanında olsaydım, onun ayaklarına su dökerdim*” dedi⁷³.

4.Kur'an'ın Hıristiyanlara Bakışı

Kur'an, Hıristiyanların sakat inançlarından bahsederek tevhid inancına gelmelerini öğütlemektedir. Bu vesileyle ehli kitap olan Hıristiyanlarla ilgili olarak çok sayıda Kur'an ayeti bulunmaktadır.

“Ey Kitab ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin, Allah hakkında ancak gerçeği söyleyin. *Meryem oğlu İsa Mesih, Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur.* Allah'a ve peygamberlerine inanın, *"Üçtür" demeyin, vazgeçin, bu hayrınızadır. Allah ancak bir tek Tanrı'dır, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde olanlar da yerde olanlar da onundur. Vekil olarak Allah yeter*”⁷⁴ *Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhul-Kuds'le destekledik.* Allah dileseydi, belgeler kendilerine geldikten sonra, peygamberlerin ardından birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ayrılığa düştüler, kimi inandı, kimi inkar etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah istediğini yapar.⁷⁵ *"Meryem oğlu Mesih sadece peygamberdir, -ondan önce de peygamberler geçmiştir-, onun annesi dosdoğrudur, her ikisi de yemek yerlerdi. Onlara ayetleri nasıl açıkladığımızı bir bak, sonra da bak ki nasıl yüz çeviriyorlar!"*⁷⁶

“Bazı kimseler: *"Rahman çocuk edindi"* dediler. And olsun ki, ortaya pek kötü bir şey attınız. Rahman'a çocuk isnat etmelerinden ötürü, neredeyse gökler paralanacak, yer yarılacak, dağlar göçecekti. Oysa Rahman'a çocuk edinmek yaraşmaz; çünkü göklerde ve yerde olan her şey Rahman'a baş eğmiş kul olarak gelecektir”⁷⁷ “Yahudiler, *"Üzeyr Allah'ın oğludur"* dediler; *Hıristiyanlar, "Mesih Allah'ın oğludur"* dediler. Bu, daha önce inkar edenlerin sözlerine benzeterek ağızlarında geveledikleri sözdür. Allah onları yok etsin! Nasıl da uyduruyorlar”⁷⁸ “Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve *Meryem oğlu Mesih'i Rableri olarak kabul ettiler.* Oysa tek Tanrı'dan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka tanrı yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir”⁷⁹ *"Allah oğul edindi"* dediler; haşa, oysa göklerde ve yerde olanlar

⁷³ İbn Kesir; IV, 442-443.

⁷⁴ 4.Nisa, 171.

⁷⁵ 2 Bakara, 253.

⁷⁶ 5.Maide, 75.

⁷⁷ 19 Meryem 88-93.

⁷⁸ 9 Tevbe 30.

⁷⁹ 9 Tevbe 31.

Onundur. Hepsi Ona boyun eğmişlerdir".⁸⁰ "De ki: "Ey Kitab ehli! Ancak Allah'a kulluk etmek, Ona bir şeyi eş koşturmak, Allah'ı bırakıp birbirimizi Rab olarak benimsemek üzere, bizimle sizin aranızda müşterek bir söze gelin. "Eğer yüz çevirirlerse: "Bizim müslüman olduğumuza şahit olun" deyin".⁸¹

"Yahudiler ve Hıristiyanlar, "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. Öyleyse günahlarınızdan ötürü size niçin azab ediyor? Bilakis siz Onun yarattığı insanlarsınız" de. Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Göklerin, yerin ve ikisinin arasındakilerin hükümleri Allah'ındır. Dönüş Onadır"⁸² "And olsun ki, "Allah ancak Meryem oğlu Mesih'tir" diyenler kafir oldular. Oysa Mesih, "Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin; kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram eder, varacağı yer ateştir, zulmedenlerin yardımcısı yoktur" dedi".⁸³ "And olsun ki, "Allah üçten biridir" diyenler kafir olmuştur; oysa tanrı ancak bir tek Tanrı'dır. Dediklerinden vazgeçmezlerse, and olsun onlardan inkar edenler elem verici bir azaba uğrayacaktır".⁸⁴

Allah'ın kitap verdiği peygamberler hep birbirinin kitaplarını tamamlamışlardır. "Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? Peki, siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? de. Allah tarafından kendisine bildirilen bir gerçeği gizleyenden daha zalim kim vardır? Allah yaptıklarınızdan gafil değildir".⁸⁵ "Onlar geçmiş birer ümmettir. Kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizdedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz".⁸⁶ "Ey Kitab ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz?".⁸⁷ "İbrahim, Yahudi de, Hıristiyan da değildi, ama doğruya yönelen bir müslimdi; puta tapanlardan değildi".⁸⁸ "And olsun ki, Musa'ya Kitab verdik, ondan sonra art arda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya belgeler verdik, onu Ruhü'l Kudüs'le destekledik. Size bir peygamber nefsinizin hoşlanmadığı bir şey getirdikçe, büyüklük taslayarak, bir kısmını yalancı sayıp, bir kısmını öldürür müsünüz?".⁸⁹ "Onların izi üzerine arkalarından Meryem oğlu İsa'yı, ondan önce gelmiş bulunan Tevrat'ı doğrulayarak gönderdik. Ona, yol gösterici,

⁸⁰ 2 Bakara 116.

⁸¹ 3 Al-i İmran, 64.

⁸² 5 Maide, 18.

⁸³ 5 Maide 72.

⁸⁴ 5 Maide 73.

⁸⁵ 2 Bakara 140.

⁸⁶ 2 Bakara 141.

⁸⁷ 3 Al-i İmran, 65.

⁸⁸ 3 Al-i İmran, 67

⁸⁹ 2 Bakara 87.

aydınlatici olan ve önünde bulunan Tevrat'ı doğrulayan İncil'i sakınanlara öğüt ve yol gösterici olarak verdik".⁹⁰ "Onların izleri üzerinden *peygamberlerimizi ardarda gönderdik; Meryem oğlu İsa'yı da ardlarından gönderdik ve ona İncil'i verdik*; ona uyanların gönüllerine şefkat ve merhamet duyguları koyduk; üzerlerine Bizim gerekli kılmadığımız fakat kendilerinin güya Allah'ın rızasını kazanmak için ortaya attıkları rabbaniyete bile gereği gibi riayet etmediler; içlerinde inanmış olan kimselere ecirlerini verdik; ama çoğu yoldan çıkmışlardır".⁹¹ "İncil sahipleri Allah'ın onda indirdikleri ile hükmetsinler. Allah'ın indirdikleri ile hükmetmeyenler, işte onlar fasık olanlardır".⁹² "Meryem oğlu İsa: " Ey İsrailoğulları! Doğrusu ben, benden önce gelmiş olan Tevrat'ı doğrulayan, benden sonra gelecek ve adı *Ahmet olacak bir peygamberi müjdeleyen*, Allah'ın size gönderilmiş bir peygamberiyim" demişti. Ama o elçi, kendilerine belgelerle geldiği zaman: " Bu, apaçık bir sihirdir" demişlerdi".⁹³ "Ey Muhammed! Kur'an'ı, önce gelen Kitab'ı tasdik ederek ve ona şahit olarak gerçekle sana indirdik. Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet; gerçek olan sana gelmiş bulunduğuna göre, onların heveslerine uyma! Her biriniz için bir yol ve bir yöntem kıldık; *eğer Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı*, fakat bu, verdikleriyle sizi denemesi içindir; o halde iyiliklere koşun, hepimizin dönüşü Allah'adır. O, ayrılığa düştüğünüz şeyleri size bildirir".⁹⁴ "O halde, Allah'ın indirdiği Kitab ile aralarında hükmet, Allah'ın sana indirdiği Kur'an'ın bir kısmından seni vazgeçirmelerinden sakın, heveslerine uyma; eğer yüz çevirirlerse bil ki, Allah bir kısım günahları yüzünden onları cezalandırmak istiyor. İnsanların çoğu gerçekten fasıktırlar"⁹⁵. "Allah çocuk edindi" diyenleri uyarmak için kulu Muhammed'e eğri bir taraf bırakmadığı dosdoğru Kitab'ı indirmiştir".⁹⁶

Bütün uyarılara rağmen yola gelmeyenler ile diyalog için Kur'an, müslümanları şöylece uyarmıştır. "Onlar Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i Rableri olarak kabul ettiler. Oysa tek Tanrı'dan başkasına kulluk etmemekle emrolunmuşlardı. Ondan başka tanrı yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehdir".⁹⁷. "De ki: "Bizim ve sizin Rabb'iniz olan Allah hakkında bize karşı hüccet mi gösteriyorsunuz? Bizim yaptıklarımız kendimize, sizin yaptıklarımız da kendinize aittir. Biz Ona karşı samimiyiz".⁹⁸ "Ey Muhammed! Bundan ötürü sen birliğe çağır ve

⁹⁰ 5 Maide 46.

⁹¹ 57 Hadid 27.

⁹² 5 Maide 47.

⁹³ 38 Saf: 6.

⁹⁴ 5 Maide 48.

⁹⁵ 5 Maide 49.

⁹⁶ 18 Kehf 1-4.

⁹⁷ 9 Tevbe 31.

⁹⁸ 2 Bakara 139.

emrolunduğun gibi doğru ol; onların heveslerine uyma ve şöyle söyle: " Allah'ın indirdiği Kitaba inandım; aranızda adaletle hükmetmek ile emrolundum; Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir; bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz kendinizdir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar; dönüş Onadır".⁹⁹ "Kitab ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel şekilde mücadele edin, şöyle deyin: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir, biz Ona teslim olmuşuzdur".¹⁰⁰

"Kendi dinlerine uymadıkça, Yahudi ve Hıristiyanlar senden asla hoşnut olmayacaklardır; de ki: "Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. " Sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, and olsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ve ne de bir yardımcı olur".¹⁰¹ "Ey İnananlar! Yahudi ve Hıristiyanları dost olarak benimsemeyin, onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onlara dost olursa o da onlardandır. Allah zulmeden kimseleri doğru yola erdirmez"¹⁰² "Sizin dostunuz ancak Allah, Onun peygamberi ve namaz kılan, zekat veren ve rüku eden müminlerdir".¹⁰³ "Kim Allah'ı, Peygamberini ve inananları dost edinirse bilsin ki, şüphesiz Allah'tan yana olanlar üstün gelirler".¹⁰⁴ "Ey İnananlar! Kendilerine sizden önce kitap verilenlerden, dininizi alaya ve eğlenceye alanlar ve inkarcıları dost olarak benimsemeyin. İnanıyorsanız Allah'tan sakının".¹⁰⁵ "Ey Muhammed! De ki, "Ey kitap ehli! Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inanmamızdan ve çoğunuzun fasık olmasından ötürü mü bizden hoşlanmıyorsunuz?".¹⁰⁶

Yukarıda anlamlarını verdiğim ayetler incelendiğinde; tarih boyunca Hıristiyanların Tanrı hakkındaki fikirlerini, sakat itikatlarından dolayı İslam Peygamberinin onları bir olan Allah'a inanmaya çağrısını ve onlarla nasıl bir diyalog kurulması ile ilgili fikirleri bulmak mümkündür.

SONUÇ

Hz. İsa'yı öldüren insanlar, onun getirdiği dinin geniş kitlelere yayılmasını önleyemediler. Kısa zamanda Suriye, Yemen, Habeşistan, Kuzey Afrika, Anadolu ve Avrupa Hıristiyanlığın etkisi altında kaldı. Böylece Mekke halkı da Fil vakası nedeniyle Hıristiyanlarla tanıştı.

Hz. Muhammed Hıristiyanlarla hayatı boyunca sürekli diyalogda bulunmuştur.

⁹⁹ 42 Şura, 15.

¹⁰⁰ 29 Ankebut,46.

¹⁰¹ 2 Bakara 120.

¹⁰² 5 Maide 51.

¹⁰³ 5 Maide 55.

¹⁰⁴ 5 Maide 56.

¹⁰⁵ 5 Maide 57.

¹⁰⁶ 5 Maide 51.

Putperest Kureyşlilerin İran'ın Rumları yendiğine sevindikleri kadar, Müslümanlar da o oranda üzölmüşlerdir. İslam tarihinde Necran Hıristiyanlarına zimmî statüsü verilerek her türlü emniyetleri sağlanmıştır. Bütün bunlara rağmen Müslümanlar yine de onlardan umduğunu bulamamışlar. Diğer taraftan Hıristiyan Bizans büyük bir tehlike oluşturmuş, dolayısıyla Tebük ve Mute savaşlarının da nedenlerini hazırlamıştır. Hz. Peygamberin vefatına yakın Necranlıların büyük çoğunluğu anlaşmalara muhalefet etmişler, nihayet Hz. Ömer döneminde Hicaz bölgesinden çıkarılmışlardır.

Bu çalışmamıza bir bütün olarak bakıldığında, Hz. Muhammed döneminde Hıristiyanların *iki tür inanç ilkesine* sahip olduklarını görmekteyiz. Bunlardan biri, Mekke, Filistin ve Yemen gibi Arap yarımadasında yaşayan Hıristiyanlar ki; Allah, peygamber, melek ve ahiret inancına sahiptiler. Bu nedenle itikatları pek bozulmamış olduğundan İslamı kabullenmekte fazla zorlanmadılar. Diğer i ise Necaşi benzeri birtakım istisnaları bir kenara koyacak olursak; Habeşistan, Mısır ve Suriye gibi topraklarda yaşayan, *baba, oğul ve kutsal ruh* gibi batıl inançlara sahip Hıristiyanlardı.

Son yıllarda *Dinler Arası Diyalog* adıyla bilinen bir işbirliği başlatılmıştır. Tevrat, İncil ve Kur'an devreden çıkarılarak adı geçen mukaddes kitaplar dışında hakkında fazla yazılı bir kaynak bulunmayan Hz. İbrahim, ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Halbuki Kur'an'da: *“Ey Kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Tevrat da, İncil de şüphesiz ondan sonra indirilmiştir. Akletmiyor musunuz?”*. *“And olsun ki, Musa'ya Kitab verdik, ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik”*. *“Meryem oğlu İsa'yı, ondan önce gelmiş bulunan Tevrat'ı doğrularak gönderdik”*. *“Ey Muhammed! Kur'an'ı, önce gelen Kitab'ı tasdik ederek ve ona şahit olarak gerçeğe sana indirdik”* gibi ayetlerden de anlaşılacağı üzere kurulması düşünülen bu diyalog, son kitap devreden çıkarılmadan kurulmalıdır. Aksi takdirde yanlı bir davranış sergilenir ve istenilen amaca ulaşamaz.

Tarihin her döneminde ekonomik ve kültürel yönden güçlü olan ölkeler, emperyalizmlerini sürdürmüşlerdir. Çağımızda güçlü olan Hıristiyan toplumlarının, daha önceden kaybettikleri toprakları almak istemeleri doğaldır. Bu nedenle yıllardan beri Anadolu üzerinde çeşitli oyunlar sergilenmektedir. Örneğin inanç turizmi adı altında her yıl ölkemizin değişik köşesinde yeni bir Hıristiyan mabedi, müntesibi olmadığı halde hizmete açılmaktadır. Osmanlı devletinin yıkılış nedenlerinden birinin de Ermeni mabetlerinin istismarı olduğu unutulmamalıdır.

Hz. Muhammed kendi döneminde her din ve her kültürden olan insanlarla sosyal ilişkilerini sürdürmüş, kimseyi de zorla İslamlaştırma yoluna gitmemiştir. Günümüzde de insanlık ailesinin bir üyesi olmamız nedeniyle dinler arası diyalogun kurulmasında herhangi bir sakınca yoktur. Bu tür diyaloglar, toplumlar arasında kültürel, siyasal, ekonomik, sportif ve buna benzer değişik alanlarda *hiç kimsenin inancına müdahale edilmeden* sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- AFZALUR RAHMAN, **Siret Ansiklopedisi**, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, I, 86.
- ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tesiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ?.
- AYDIN, Mehmet, "Hıristiyan İnançları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998.
- BERKİ, Ali Himmet -Osman Keskiöğlü, **Hatemü'l-Embiya Hz. Muhammed ve Hayatı**, DİBY. 67, Altıncı Baskı, Ankara 1974.
- BUHARÎ, Meğâzî.
- ÇAĞATAY, Neşet, **İslam dönemine Dek Arap Tarihi**, TTK. Ankara 1989.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük**, Üçüncü Baskı, Doğuş Matbaası, Ankara 1978.
- EBU YUSUF, **Kitabu'l-Harac**, Çev: Ali Özek, İstanbul 1973.
- ECER, A. Vehbi, **İslam Tarihi Dersleri**, Erciyes Üniversitesi yayınları No: 22, Kayseri, 1991.
- FAYDA, Mustafa, **Hız. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler**, Marmara Üniversitesi Yayın No: 548, İstanbul, 1989,
- GÜNALTAY, Şemsettin, **İslam'dan Önce Araplar ve Dinler**, Ankara Okulu Yayınları, Sadeleştirenler: M. Mahmuz Söylemez- Mustafa Hizmetli, Ankara 1997.
- HAMİDULLAH, Muhammed, **Hız. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu**, Beyan yayınları, İstanbul 1990.
- _____, Hamidullah, **İslam Peygamberi**, I, Çeviren: Salih Tuğ, İrfan yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 1993.
- _____, Hamidullah, **İslama Giriş**, Çev.: Cemal Aydın, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996.
- HASAN İBRAHİM Hasan, **Siyasî-Dinî-Kültürel- Sosyal İslam Tarihi**, II, Mütercimler: Yiğit, İsmail- Sadreddin Gümüş, Kayhan Yayınları, İstanbul 1991.
- İBN KESİR, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Çevirenler: Bekir Karlığa-Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, İstanbul 199.
- _____, **el-bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi**, III, Çev.: Mehmet Keskin, Çağrı yayınları, İstanbul 1994.
- İBN SA'D, **et-Tabakatu'l-Kübrâ**, Beyrut, ?.
- İBN EL-KELBÎ, **Putlar Kitabı**, Beyza düşün, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, LXXXIV, Ankara, 1969.
- İBN HİŞAM, **İslam Tarihi Sîret-i İbn Hişam Tercemesi**, I, Mütercim: Hasan Ege, Kahraman yayınları, İstanbul 1994.
- İBN İSHAK, **Siyer**, Yayına Haz. Muhammed Hamidullah, Çev. Sezai Özel, Akabe yayınları: 92, İstanbul 1988.
- KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi**, V, Şamil yayınevi, İstanbul ?.
- _____, M. Asım, **Mekke Dönemi**, IV, Şamil Yayınevi, İstanbul 1989.
- KUZGUN, Şaban, **Dört İncil Yazılması Derlenmesi Muhtevası Farklılıkları öve Çelişkileri**, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ertem Matbaası LMT. ŞTİ., Ankara 1996.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

- _____, Şaban, **İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik**, Seda yayınları, Kayseri 1985.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dönmeler Tarihi**, İkinci Baskı, Rehber Yayıncılık, Ankara 1992, 124.
- RUDANÎ, İmam Muhammed b. Muhammed b. Süleyman, **Büyük Hadis Külliyyatı Cem'ul-fevâid min Câmi'ul-usûl ve Mecma'iz-zevâid**, İz Yayıncılık, İstanbul 1996,
- SARIÇAM, İbrahim, **Hz. Ebu Bekir**, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları:213, Ankara 1996.
- SİNANOĞLU, Mustafa, "İslam Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XVII, İstanbul 1998, (364-368).
- SÖNMEZ, Abidin, **Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri**, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1984, 185.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, **Kâmûs-ı Türkî**, Üçüncü Baskı, Çağrı yayınları, İstanbul 1989.
- TABERÎ, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi**, IV, Çeviren: Zâkir Kâdiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 2209, İstanbul 1992.
- TİRMİZİ, 3194;
- TURNAGİL, Ahmet Reşit, **İslâmiyet ve Milletler Hukuku**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1972.
- UĞUR, Ahmet, **İslam Tarihi**, Cam Ofset Matbaacılık, Kayseri 1995.
- YA'KUBÎ, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, **Târihu'l-Ya'kûbî**, II, Dersâdır, Beyrut ?.
- YILMAZ, Mustafa, Temuçin Faik Ertan ve Diğerleri, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1998.
- ZEBİDÎ, Zeynü'd-din Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarih Tercümesi**, Müt.: Kâmil Miras, DİBY, Üçüncü Baskı, Ankara 1972.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 395-420, ELAZIĞ-2002

XVI. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇAVUŞLUK TEŞKİLATI

*The Organization of Çavuşluk In The Ottoman Empire
In The Sixteenth Century.*

Ümit KOÇ*

ÖZET

Göktürklerden Osmanlı Devletine varıncaya kadar hemen bütün Türk devletlerinde mevcut olan çavuşlar, Osmanlı Devleti'nde kurumlaşarak en mükemmel şeklini almıştır.

Osmanlı Devleti'nde çavuşları Divan-ı Hümayûn çavuşları, Kapıkulu Ocağı'nda görevli çavuşlar ve eyalet ve sancak çavuşları olmak üzere üç başlık altında incelemek mümkündür.

Divan-ı Hümayûn'da görevli çavuşlar daha ziyade divan günleri teşrifatçılık yapar ve devlet protokolünün uygulanmasına yardımcı olurlardı. Divan-ı Hümayûn çavuşlarının tecrübeleri olan gedikli çavuşlar ise devlet için önemli işlerin takibi ve uygulanması için taşraya gönderilirdi.

Kapıkulu Ocakları'nda işlerin belli bir düzen içerisinde yürütülmesi çavuşbaşı ve onun mahiyetindeki diğer çavuşlar vasıtasıyla olurdu. Bu çavuşlar savaş zamanı orduda emir komuta zincirinin sağlanmasında önemli görevler üstlenirdi.

Eyalet ve sancaklarda istihdam edilen çavuşların görevleri Divan-ı Hümayûn'da görevli çavuşlarınkine benzer. Bunlar sancak divanlarında teşrifatçılık yapar ve divan dışındaki işlerin tatbikinde beylerbeyi ve sancak beyine yardımcı olurlardı.

Anahtar Kelimeler: Çavuş, Osmanlı Devleti, Divan-ı Hümayûn, Kapıkulu, Eyalet, Sancak.

SUMMARY

“Çavuş”s that almost existed whole of the Turkish countries from Göktürkler to Ottoman Empire were perfectly institutionalized in The Ottoman Empire.

As a group “çavuş”s in Ottoman Empire have been classified under the three main titles in this study: Namely, “Divan-ı Hümayûn çavuş”s (the “çavuş”s who work in the council of the State), “Kapıkulu çavuş”s (“military çavuş”s) and, the “çavuş”s of provinces.

The “çavuş”s in the Divan-ı Hümayûn were in charge of application of the protocol. . The experienced “Divan-ı Hümayûn çavuş”s were named as “gedikli çavuş”s and these were sent to the provinces for keeping track of important duties and issues.

. Çavuşbaşı (sergeant major)with the other “çavuş”s(sergeants) were in charge of carrying out of the hierarchy in the “Kapıkulu Ocak”s. During the war times, there “çavuş”s were responsible to transfer orders from higher commanders to the soldiers.

The “çavuş”s in the provinces had duties same as “Divan-ı Hümayûn çavuş”s’. These were in charge of carrying out of protocol in the councils of the provinces and also helping Beylerbeyi with the works out of the council of the province.

Key Word: Çavuş, Ottoman Empire, Divan-ı Hümayun, Kapıkulu, Province.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

GİRİŞ

Çavuş kelimesi, İslamiyet'ten önceki dönemlerden başlayarak, muhtelif Türk devletlerinde sarayda çeşitli hizmetlerde bulunan bir sınıf memurlara verilen ve orduda küçük bir askeri rütbeyi ifade eden ve bu manada hala kullanılan eski bir ıstılahtır. Çavuş tabiri ise, bağırma, çağırma, ses, şan, şöhret gibi manalar ifade etmektedir. Çavuş kelimesinin eski ve yeni bir çok Türk lehçesinde varlığı bilinen *çav* kökünden geldiğine dair Vambery'nin ortaya koyduğu görüş büyük oranda kabul görmüştür; F.W.K. Müller, eski Uygur metinlerinde *çabiş* şeklinde tesadüf edilen kelimenin Osmanlı devrindeki çavuş kelimesinin eski şekli olması ihtimalini ileri sürmektedir. Aynı ihtimali kabul eden P. Pelliot'ta, 735 ve 737 yıllarında Çin sarayına, T'u-kiü'ler tarafından, sefir sıfatıyla gönderilen bir adamın taşıdığı *çöpişe* unvanının da bundan başka bir şey olmadığını belirtmektedir. J. Nemeth ise bu kelimeye Peçenek ve Kuman lehçelerinde *çavuş* şeklinde tesadüf edildiğini vurgulayarak, Macarca'ya girerken *çös* şeklini aldığını ifade etmektedir¹. XI. Asırda yaşamış olan Kaşgarlı Mahmut ise, çavuş kelimesini, *savaştta safları düzelten, savaş olmadığı zamanda askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse* olarak tanımlamaktadır².

Bizans'tan Çin'e kadar saray teşkilatının büyük gelişme gösterdiği bütün eski şark imparatorluklarında çavuşluk müessesesinin teşekkül ettiği söylenebilir; Irak, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen gibi, muhtelif zamanlarda muhtelif Türk sülalelerinin hakimiyetinde bulunmuş olan Arap memleketlerinde bu kelimenin çavuş veya şaviş<çavuş şeklinde kullanıldığını bilinmektedir³. Gaznelilerde, Selçuklular devrinin bir çok idari geleneklerini devam ettiren İlhanlılarda, Memluklerde, Eyyubilerde ve XIV. Yüzyılda Yemen'de hüküm süren Resulüler sülalesi zamanında bu kelimenin benzer şekillerde kullanıldığı görülmektedir⁴.

Bizans'tan Osmanlılara geçtiği iddia edilen müesseseler arasında *çavuşlar* da daima zikredilmektedir. Rambaund, Codinus'den naklen, Bizans sarayında çavuşlar, hatta bir de çavuşbaşı bulunduğunu söylediği gibi, Scala ve diğerleri de bunu tekrarlar. Ancak Ernst Stein, oldukça kuvvetli bir görüşle, bu iddiayı kabul etmemiş ve Orta Bizans'a ait *mandatoreslerin* halefleri olan bu çavuş isim ve teşkilatının Türklerden alınmış olduğunu ve önce Manuel Comnen zamanında bunlara rastlandığını söylemiştir⁵.

Çavuş kelimesi ve teşkilatı, Selçuklulardan sonra Atabeyler ve Eyyubiler vasıtasıyla, Mısır-Suriye Memluk İmparatorluğuna geçmiştir. İmameddin İsfahani'de gördüğümüz bu kelime, Memluk devri kaynaklarında *çaviş*, *saviş* şekillerinde daima

¹ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", *İ. A.*, c.III. İstanbul, s. 362.

² *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, (çeviren: Besim Atalay), c. I, Ankara 1985, s. 368.

³ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", *İ. A.*, c.III. İstanbul, s. 363.

⁴ İsmali. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara, 1984, s. 183.

⁵ M. Fuat Köprülü; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 81-82.

zikredilmekte ve muhtelif devirlere ait kayıtlardan onların vazifeleri hakkında yeterli bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Ebu'l-Mahâsin'in bir kaydına göre maiyetinde çavuşlar bulundurmak hükümdarlık alametlerinden biri idi. Kahire'de sultanların, Suriye'de de sultan naiblerinin maiyetinde çavuşlar bulunurdu⁶.

Selçuklulara ait selçuknâmelerde *serhenk* veya *çavuş* tabirlerinden her ikisi de kullanılmaktadır. Bunlar hükümdar ve saray görevlilerinden olup, posta ulaklığı ile muharebe hizmetlerinde bulunur ve daha ziyade hükümdar alaylarında *mevkip*'in önünde yürüyerek hizmet ederlerdi ki Osmanlıların Divan-ı Hümayûn çavuşlarını andırırlar. Selçuklular devrinde çavuşların siyah kostüm giymeleri, eski Sasani-Abbasi geleneğinin bir devamı olmasından ileri gelmektedir. Bunların ellerinde taşıdıkları başlarında boynuz şeklinde iki kıvrık bulunan kıymetli taşlarla bezenmiş asalara da *durbaş* adı verilirdi. Eski kaynaklarda *gulaman-i dergah*, yani saray köleleri namıda verilen saray müstahdemlerinin seçkin bir zümresi olan bu çavuşlar, saltanat alametlerinden biri olarak kabul ediliyordu. Avfi'nin Sultan Sancar zamanına ait bir hikayesi bunu pek iyi gösterdiği gibi, hükümdarların, nişan vermek istedikleri büyük emirlerine çetir ve dürbaş verdikleri yani başlarında hususi bir şemsiye ve mahiyetinde elleri asalı çavuşlar taşımak imtiyazını bahsettiklerine dair yüzlerce kayıt da bunu teyit etmektedir.⁷

Çavuş kelimesi ve teşkilatı Anadolu Selçukluları'nda da mevcuttur. Çavuşların görevleri Büyük Selçuklulardakinin aynıdır. Bizans sarayına, sefir sıfatı ile bazı çavuşların gönderilmesi bu zümrenin ehemmiyetini göstermesi açısından önemlidir. Çavuşların elbiseleri itibarıyla da Büyük Selçuklulardakinden farksız oldukları şüphesizdir⁸

Anadolu Beylikleri'nin de kendilerine göre saray teşkilatları vardı. Germiyan hükümdarının maiyetinde diğer saray görevlilerinin yanı sıra çavuşlar da vardı ve vazifeleri diğer devletlerdeki ile aynı idi⁹. Yine Anadolu Selçuklularında mevcut olan çavuşların mahiyetinin aynen Aydınoğullarında da devam ettiğini görüyoruz.¹⁰

Osmanlı Devleti'ne gelindiğinde ise kuruluşundan itibaren Çavuş kelimesi ve müessesesinin, bir Selçuklu mirası olarak mevcut olduğunu görmekteyiz. Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Samsa ve Samsama Çavuş'un bu ünvanı daha evvelki devirlere ait olmakla beraber, Orhan ve I. Murat devirlerinde saray ve ordu teşkilatı vücuda getirilirken, bütün Anadolu beyliklerinde mevcut olan çavuşluk müessesesi de

⁶ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s. 365; İ.Hakkı. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s. 307.

⁷ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s. 365.

⁸ *Aynı eser*, s. 366.

⁹ İ.H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, s.136.

¹⁰ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s.367.

yeni devlet düzeninde yerini almıştır¹¹.

Selçuklulardan kalan ve Osmanlı Devleti bünyesinde varlığını devam ettiren her müessese gibi çavuşluk müessesesinin de Osmanlı Devleti'nde gelişerek ve önemini arttırarak devam ettiğini görmekteyiz. Osmanlı öncesi Selçuklu ve diğer İslam devletlerinde sadece saray teşkilatında görme imkanı bulabildiğimiz çavuşluk müessesesini Osmanlı Devleti'nde üç ana başlık altında incelememiz mümkün olmaktadır.

1. DİVAN-I HÜMAYÛN ÇAVUŞLARI

Divan-ı Hümayûn mübaşiri ve icra kuvvetine hizmet etmekle mükellef atlı bir sınıf olan ve Serhengân-ı Divan-ı Hümayûn diye de anılan Divan-ı Hümayûn çavuşları ulufeli ve tımar ve zeametli olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Koçi Bey'in kaydına göre Divan-ı Hümayûn'a çıkarılan çavuşlar Enderun'dan olmayıp Bostancı Ocağı ile diğer saray ocaklarından emeklilikle ayrılırlardı¹².

Divan-ı Hümayûn'da görev yapan çavuşlar ulufeli olarak maaşlarını alırken, taşraya çeşitli görevler için gönderilen çavuşlar *gedikli çavuşlar* olarak isimlendirilirler ve bunlar tımar ve zeamet tasarruf ederlerdi¹³.

Gedikli çavuşlar Divan-ı Hümayûn çavuşlarının kıdemlileriydi ve tecrübeli olmalarından dolayı divanda yaptıkları vazifelerin yanı sıra, önemli görevlerin icrası için taşraya da gönderilirlerdi¹⁴.

1.1. Divan-ı Hümayûn Çavuşlarının İdari Yapılanmaları ve Görevleri

İncelediğimiz dönemde Divan-ı Hümayûn'da istihdam edilmiş olan çavuşların görevlerinin ne olduğuna ilişkin maalesef detaylı bilgiye sahip değiliz. Mevcut kaynaklarda yer alan bilgiler daha ziyade çavuşların en üst düzey rütbelisi olan Çavuşbaşına aittir. Diğer çavuşların, Çavuşbaşının maiyetinde hizmet ettiklerini ve yapacağı işlerde kendisine yardımcı olduklarını söyleyebiliriz. Çavuşluk teşkilatının gelişmesi ve buna mukabil görev taksiminin belirginleşmesi ise ancak 18. yüzyılın sonlarında mümkün olmuştu¹⁵. Bu nedenle incelediğimiz dönemde Çavuşbaşının görevlerinin ne olduğuna ilişkin bilgiler diğer Divan-ı Hümayûn çavuşlarının yükümlülüklerini tahmin etmemiz noktasında bize yardımcı olacaktır.

Çavuşbaşı elinde gümüş asasıyla Divan-ı Hümayûn'da ayakta durarak hizmet eden

¹¹ M. Fuat Köprülü; "Çavuş", s.367.

¹² *Koçi Bey Risalesi*; (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s.122.

İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988, s.408.

¹³ Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s.408.

¹⁴ M. Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, İstanbul, 1983, s.660.

¹⁵ Geniş bilgi için bakınız, *Vak'a-Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, (Yayına hazırlayan Münir Aktepe), c. X, Ankara 1988, s. 52; İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 418-419.

ve kapıcılar kethüdası ile beraber merasim esnasında teşrifatçılık yapan devlet erkanındandı¹⁶. Fatih'in kanunnamesinde, derecesi alt bölük ağalarından sonra ve kapıcılar kethüdasından evvel gelmekteydi¹⁷. Çavuşbaşılardan doğrudan doğruya vezirlik makamına yükselenlerde vardı¹⁸.

Çavuşbaşının görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Divan-ı Hümayûn günü hazine ve defterhanenin sadrazamdaki mühr-i hümayûn ile mühürlenmesi ve mührün açılması ile sorumluydu.

Halkın isteklerini ve arzuhâllerini divana takdim eder, dava için divana girip çıkanlara emrindeki çavuşlar vasıtasıyla mübaşirlik yapar, divanın tertip ve intizamını muhafazaya dikkat ederdi¹⁹.

Divan-ı Hümayûn günleri oraya gelen vezir-i âzam, vezir, kazaskerler ve defterdarların karşılanıp uğurlanmalarında ve bunların padişahın huzuruna kabullerinde kapıcılar kethüdası ile birlikte rehberlik ederdi. Aynı şekilde bayram ve cüluslarda ve sefirlerin huzura kabullerinde kapıcılar kethüdasıyla beraber adet ve usullerin uygulanmalarını sağlardı²⁰.

Divandan sonra sadrazamı alayla paşa kapısına götürürdü ve yine Cuma günleri sadrazamı maiyetindeki çavuşlarla beraber camiye götürmek görevleri arasındaydı²¹.

Üst düzey devlet görevlilerinin hapsedilmesi veya gözetim altında tutulması görevleri arasındaydı²².

Çavuşbaşılar dışardan İstanbul'a gelen kişilerin hüviyetlerini tahkik ile bunları yine geldikleri vilayet ve kazalara iade ederler ve bu suretle İstanbul'un kalabalık olmamasına dikkat ederlerdi²³.

Yukarıda verilen bilgiler esas alındığında divanda görevli diğer çavuşların bizzat sorumluluk alanlarının belirlenmediği, Çavuşbaşının yapacağı işlerde kendisine kolluk kuvveti olarak yardımcı oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

Çavuşbaşının merkezde üstlendiği görevlerin yanı sıra taşrada da bir takım sorumluluklarının olduğunu görmekteyiz. Çavuşbaşı malikâneler üzerinde teftiş hakkına

¹⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Al-i Osmân*, (Hazırlayan: Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 260; İ.H.Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s.413.

¹⁷ Ahmet Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri*, c.I, İstanbul, 1990, s. 321.

¹⁸ Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; *Silahdar Tarihi*, c. I, İstanbul 1928, s. 429; Çavuşbaşı Mahmud Ağa Kubbe vezareti makamına yükseltilmiştir.

¹⁹ H. Hüseyin Efendi; *Telhis'ül-Beyân*, s.76; Kâmil Kepecioğlu; *Tarih Lûgati (Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri temel sözlüğü)*, Ankara (?), s.77.

²⁰ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c.I, s. 326-327.

²¹ İ.H. Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 414.

²² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; *Silahdar Tarihi*, c. I, s. 669; Çavuşbaşı vasıtasıyla hapsedilen Serdar İbrahim Paşa'ya kötü davranılmayıp gerekli izzet ve ikramın gösterilmesi istenmiştir.

²³ İ.H. Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 416.

sahipti. Herhangi bir çiftlik sahibi mülkünü başkasına ferağ edeceği zaman mal sahibinin beratına bakarak sadrazama arzuhâl takdim ederdi²⁴. Çavuşbaşların emrindeki çavuşlarla taşraya giderek fitne fesadın baş gösterdiği yerlerde durum tespiti yaptıkları da görülmektedir. Asayişi sağlamaya güçleri yeterse bunu bizzat kendileri yapar, bu mümkün değilse merkezi durumdan haberdar ederlerdi²⁵. Divan-ı Hümayunda görevli tecrübeli çavuşlar da, Çavuşbaşının himayesi olmaksızın değişik işlerin tatbiki için taşraya gönderilirdi. Bunlar ileride geniş olarak ele alınacaktır.

1.2. Divan-ı Hümayûn Çavuşlarının Taşradaki Görevleri

Gedikli çavuş olarak nitelendirilen Divan-ı Hümayûnun kıdemli çavuşlarının tımar ve zeamet tasarruf ettiklerini ve tecrübelerinden dolayı bazı önemli vazifeler için taşraya gönderildiklerini daha önce belirtmiştik. Mühimme defterlerinde sıklıkla karşımıza çıkan divan çavuşlarına “*Dergah-ı Ali çavuşları, Dergah-ı Mualla çavuşları*” veya “*Südde-i Saadet çavuşları*” şeklinde da hitap edilmektedir.

Merkeziyetçi bir devlet anlayışına sahip olan Osmanlı Devleti, merkezi otoriteyi tesis etme ve taşradaki işleri belli bir düzen içinde yürütebilmek için çavuşları hemen her sahada kullanma yoluna gitmiştir. Divan-ı Hümayûn çavuşlarının yer yer İstanbul’da da taşradakine benzer işlerle görevlendirildiklerine tesadüf etmekteyiz.

Divan-ı Hümayûn’un Gedikli çavuşlarının taşradaki görevlerini şu şekilde sıralayabiliriz.

1.2.1.Elçilik Görevi

F. Reşit Unat *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri* isimli eserinde elçilik vazifelerinin ehemmiyetine göre *büyük ve orta elçi* olmak üzere iki çeşit olduğu ve mektup getirmekle görevli olan *namecinin* götüremeyeceği derecede önemsiz yazışmalarda hariciye memuru olan çavuşların kullanıldığını söyler²⁶. Ancak 1612 yılında padişah namesiyle İran’a elçi olarak gönderilen İncili Mustafa Çavuş’u²⁷ üstlendiği görevin önemine binaen, bu tanım çerçevesinde ele almak mümkün değildir.

Gedikli çavuşların taşraya ilişkin görevlerini tespit ederken sıklıkla baş vurduğumuz Mühimme defterlerinde çavuşların elçi olarak gönderildiklerine dair herhangi bir kayda rastlayamadık. Ancak 1 Eylül 1564 (25 Safer 972) tarihinde Buğdan Voyvodasına gönderilen hükümde; Südde-i Saadet’ten Mustafa Çavuş ile birlikte ülkesine dönmekte olan Leh Kralının elçisinin Buğdan’dan Leh sınırına ulaştırılması

²⁴ Aynı eser, s. 416

²⁵ Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*,(Hazırlayan: Mehmet İpşirli), c. I, İstanbul 1989, s. 73; Yemen fethinin gerçekleşeceği 975 yılında Mustafa Paşa, Mısır bölgesinde fitne ve fesat çıkanların tespit edilmesi için Burunsuz Çavuşbaşını on nefer yarar çavuşuyla buraya göndermiştir.

²⁶ Faik Reşit Unat; *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1987, s. 19.

²⁷ Bekir Kütükoğlu; *Osmanlı-İran Siyasi Münsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 278.

istenmiştir.²⁸ Buradan anlaşılana ise Mustafa Çavuş'un görevinin elçilik değil elçiye refakat etmek olduğudur.

1.2.2. İnfaz İşlerinin Tatbiki

Bunların memur oldukları hizmeti başarabilmeleri tedbirli ve uyanık olmalarına bağlı idi; bilhassa bir vali veya bir vezirin tevkif veya katli için çok dikkatli olmaları lazımdı. Aksi halde hem canını kaybedebilir hem de bir isyana sebep olabilişlerdi. Böyle hizmetler için kıyafet değişikliği yaparak tüccar ve esnaf suretinde gittikleri de olurdu. Elllerinde yapacakları işi belirten ferman ile sadrazam buyruldu bulunurdu. Öldürecekleri şahıs mühim ve katli müşkül ise vaziyetten oradaki yeniçeri serdarını ve sâireyi haberdar ederek tertibat alınması suretiyle emri yerine getirir ve kesilen başı İstanbul'a götürürdü.²⁹

1.2.3. Asayişin Temini

Gerek eşkıyalık olaylarının bertaraf edilmesinde ve gerekse diğer asayiş bozucu suçların takibinde çavuşların görevlendirildiklerine şahit oluyoruz.

Horpeşte ve Behište kadıları ile Dergah-ı Mualla Çavuşlarından Koçi Çavuş'a gönderilen 15 Ağustos 1560 (23 Zilkade 967) tarihli hükümde; Horpeşte ve Behište kazalarındaki eşkıyalar hakkında tahkikat yapıp, hak sahiplerinin haklarının verilmesi istenmiştir.³⁰

Malkara ve Hayrabolu kadısına gönderilen 14 Temmuz 1565 (15 Zilhicce 972) tarihli hükümde; Malkara'da hırsız ve haramilerin teftiş edilerek yakalanıp, cezalandırılmaları için Dergah-ı Mu'alla çavuşlarından Mehmet Çavuş ile Hayrabolulu Evren'in görevlendirildiği bildirilmiştir.³¹

Örnek olarak seçtiğimiz her iki hükümde de görüleceği üzere Dergah-ı Mualla çavuşu olarak isimlendirilen Divan-ı Hümayûn'dan gönderilen gedikli çavuşlar eşkıyalık olaylarının teşhisinde ve engellenmesinde önemli görevler üstlenmekteydiler.

Edirne kadısına ve Dergah-ı Ali çavuşlarından Edirne subaşı olan Dervişe gönderilen 25 Ağustos 1573 (26 Reviyülâhır 981) tarihli hükümde; hırsızlık suçu sabit olan Sofyalı Külüncü ve Kuyumcu Balı isminde iki hırsızın hapsedilip sicillerinin

²⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), Özet-transkripsiyon-indeks, (Yayına hazırlayan: Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu, Muhammet Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler), c.I, Ankara, 1995, h. 191, s. 107.

²⁹ İ. H. Uzunçarşılı: *Saray Teşkilatı*, s.409.

³⁰ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966/1558-1560), Özet-transkripsiyon, (Yayına hazırlayan: Nezih Aykut, İdris Bostan, Murat Cebecioğlu, Feridun Emecen, Mücteba İlgürel, Mehmet İpsisli, Cevdet Küçük, Özcan Mert, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, Hüdaî Şentürk, Mustafa Çetin Varlık), Ankara, 1993, h. 1427, s. 619.

³¹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 1355, s. 297.

merkeze gönderilmesi istenmiştir³².

Derviş Çavuş'un Edirne subaşı olarak görev yapması çavuşların asayişini sağlamaya yönelik vazifelerinin kurumlaştığını göstermesi açısından önemlidir.

1.2.4. Asker Yazma ve Sevk Etme

Tesadüf edilen pek çok kayda göre Gedikli çavuşlar, asker yazma işleminin yanı sıra sefere gidecek askerlere refakat edip düzeni sağlamakla da görevliydi:

Bostan Çavuş'a gönderilen 20 Ocak 1572 (4 Ramazan 979) tarihli hükümde; İlkbaharda gaza için çıkarılacak donanmaya Kaydağı ve Karaburun ve Balcılardan harbe kadir ve silah kullanmakta mahir sekiz yüz ve mümkünse daha fazla yarar yiğit yazıp ve on nefere bir bölükbaşı ve cümlesine bir serdar tayin edip nevrudan sonra Dergah-ı Muallaya göndermesi istenmiştir³³.

Ferhat Çavuş'a gönderilen 21 Nisan 1566 (Gurre-i Şevval 973) tarihli hükümde; daha önce kendisine Tatar askeri ile sefer-i hümayuna gelmesi hakkında emir gönderildiği, ancak yeni bir emir gelene kadar hareket etmeyip hazır bir şekilde beklemesi istenmiştir³⁴.

Hacı Hasan Çavuş'a ve Mustafa Çavuş'a gönderilen 16 Haziran 1566 (28 Zilkade 973) tarihli hükümde; Eflak ve Buğdan askerlerinin yolda ve konaklarda gereği gibi zapt edilerek halktan parasız bir şey aldırılmaması ve halka zulmedilmesine meydan verilmemesi istenmiştir³⁵.

1.2.5. Askerlere Ait Paranın Sevkıyatı

İstanbul'dan Budun'a varınca yol üzerinde vaki olan kadılara gönderilen 24 Ağustos 1565 (27 Muharrem 973) tarihli hükümde; kadılardan Budun'daki neferlerin mevacicleri için gönderilen hazineyi getiren Mustafa Çavuş'a hazinenin muhafazası için yardım etmeleri istenmiştir³⁶.

1.2.6. Gemi İnşası

Osmanlı savaş sanayisinde önemli bir yere sahip olan gemilerin inşası ve teçhizinde çavuşların önemli görevler üstlendiklerini görmekteyiz.

Dergah-ı Ali çavuşlarından Akhisar ve İznik'te gemi kerestesi hizmetinde olan Hacı Hasan Çavuş'a gönderilen 21 Ekim 1565 (27 Rebiyülevvel 973) tarihli hükümde;

³² Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri 22, hüküm 577, s. 292.

(Bundan böyle Başbakanlık Arşivi BA kısaltmasıyla, Mühimme Defteri MD kısaltmasıyla, Hüküm h. kısaltmasıyla verilecektir).

³³ BA. MD. 10, h. 311, s. 204.

³⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri,(973/1565-1566), Özet-transkripsiyon, (Yayına hazırlayan:Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atık, Murat Cebecioğlu, Uğurhan Demirbaş, Mustafa Karazeybek, Muhammed Safi, Mustafa Serin, Osman Uslu, Numan Yekeler, Zabit Yıldırım), Ankara, 1994, h. 1463, s. 236.

³⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, h. 1904, s. 306.

³⁶ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 1459, s. 357.

Matbah-ı Amire'de oduna ihtiyaç olduğu belirtilmiş ve bu nedenle arabaların yalnız kereste taşıma işinde değil, aynı zamanda odun taşımak için de istihdam edilmesi istenmiştir³⁷.

Sinop kadısına gönderilen 9 Mart 1571 (12 Şevval 978) tarihli hükümde; Sinop'ta inşa olunan gemilerin her türlü ihtiyaçlarının giderilerek Derviş Çavuş nezaretinde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁸. Yine Varna kadısına gönderilen 12 Nisan 1571 (17 Zilkade 978) tarihli hükümde; Varna'da inşası emrolunup henüz tamamlanmamış olan kadırgaların en kısa zamanda bitirilerek Mehmet Çavuş ile İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁹.

Dergah-ı Ali çavuşlarından olup Kemer'de hassa kadırgaları küreği kesilmesi hizmetine tayin olunan Yunus Çavuş'a gönderilen 4 Haziran 1571 (10 Muharrem 979) tarihli hükümde; Cezayir'e tabi Midye Sancağı Beyi Hacı Murat denetiminde bulunan kadırgalar için ihtiyaç duyulan küreğin Kemer'de hazır kesilmiş kürekten temin edilmesi ve ne kadar kürek verildiğinin merkeze bildirilmesi istenmiştir⁴⁰.

1.2.7. Demir Madenlerinin İşletilmesi ve Top Yuvarlağı Dökümü

Dönemin ağır silahı olarak nitelendirebileceğimiz toplar ve top mermisi olarak kullanılan güllerin üretimi bir çok cephede mücadele veren Osmanlı Devleti için hususi önem arz etmekteydi. Bu sebeple çavuşlar sıklıkla demir madenlerinde işlerin tatbiki ve takibiyle görevlendirilmekteydiler.

Bilecik madeni hizmetinde olan Carullah Çavuş'a gönderilen 14 Ağustos 1570 (12 Rebiyülevvel 978) tarihli hükümde; Bilecik madeninde çalışan piyadelerin altı ay hizmet edenlerine icazet verilip, geç gelenlerin Kasım'a kadar çalıştırılması ve bunlara on birer vakıyyelik gülle dökütülmesi istenmiştir⁴¹.

Dergah-ı Mualla çavuşlarından Bilecik madeni emini Mehmet Çavuş'a gönderilen 15 Temmuz 1577 (28 Rebiyülâhır 985) tarihli hükümde; Bilecik madeninde on bin adet meyane yuvarlak işlenmesi emredilip, işin ehemmiyetine binaen titizlikle üzerinde durulması istenmiştir⁴².

1.2.8. Güherçile Madenlerinin İşletilmesi ve Barut İmalatı

Barutun hammaddesi olarak kullanılan güherçile madenlerinin işletilmesinde ve elde edilen barutun sevkıyatında çavuşlar görevlendirilmekteydi.

Kayseri kadısına gönderilen 2 Nisan 1572 (18 Zilkade 979) tarihli hükümde;

³⁷ BA. MD. 5/1, h. 418, s. 171.

³⁸ 12 Numaralı Mühimme Defteri, c.I, h. 171, s. 127.

³⁹ 12 Numaralı Mühimme Defteri, c.I, h. 271, s. 186.

⁴⁰ BA. MD. 14, h. 41, s. 27.

⁴¹ BA. MD. 14, h. 471, s. 332.

⁴² BA. MD. 31, h. 61, s. 24.

güherçile nazırı Ali Çavuş'un göndermiş olduğu kazaya defterinde; güherçile ocaklarında kullanılan suyun birkaç çırnağ dükkanı tarafından kullanılması neticesinde kârhanenin zarar etmesine ilişkin husustan bahisle, şayet durum böyle ise zararın refine bakılması istenmiştir⁴³.

Malatya beyine ve kadısına gönderilen 27 Mayıs 1572 (14 Muharrem 980) tarihli hükümde; Malatya güherçile nazırı olan Ali Çavuş'un işlediği üç yüz dört batman güherçileyi Maraş mültezimi olan Hacı Veled'in zaptylediği bildirilmiş ya güherçilenin yada parasının Hacı Veled'den alınıp Ali Çavuş'a verilmesi istenmiştir⁴⁴.

Yine Varna kadısına gönderilen 9 Mart 1574 (16 Zilkade 981) tarihli hükümde; Belgrat dan gönderilecek barut ile Mustafa Çavuş'un Buğdan'dan getireceği barutu gemilere yükleyip İstanbul'a göndermesi istenmiştir⁴⁵.

1.2.9. İstanbul ve Ordu İçin Gerekli İaşenin Temini

İstanbul ve ordunun iaşesinin temininde çavuşların kullanıldığına dair pek çok hükme rastlamak mümkündür.

Zülkadriye ve Halep beylerbeyine gönderilen 17 Nisan 1570 (11 Zilkade 977) tarihli hükümde; Kıbrıs adasının fethi için çıkılacak seferde askerin gıda ihtiyacının karşılanması için gönderilen Mirza Çavuş'a Zülkadriye ve Halep beylerbeyleri tarafından gereken yardımın yapılması istenmiştir⁴⁶.

Ayrıca *Telhisü'l- Beyan'da, Mühimmât-ı Sefer-i Hümayûn* başlığı altında bilgi verilirken, nüzül emini Kecdêhân Ali Çavuş'un zahire satın alınması göreviyle Belgrat'a tayin olduğu belirtilmektedir⁴⁷.

Dergah-ı Mualla çavuşlarından Bostan Çavuş'a gönderilen 19 Ekim 1574 (3 Recep 982) tarihli hükümde; İstanbul'da buğday, arpa ve sair zahireye fazla ihtiyaç olduğundan Karasi Sancağının yalıya yakın kazalarından ihtiyaç fazlası zahirenin sahipleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmesi ve kaçakçılık olmaması için gemiye yüklenen miktarın bildirilmesi istenmiştir⁴⁸.

Dergah-ı Mualla çavuşlarından Bostan Çavuş'a gönderilen 16 Kasım 1574 (1 Şaban 982) tarihli hükümde; İstanbul'da tuza çok ihtiyaç olduğundan yalılarda bulunan ve yalılara indirilmesi kolay olan tuzları sahipleriyle birlikte gemilerle İstanbul'a göndermesi istenmiştir⁴⁹.

Mevcut hükümlerden anlaşıldığına göre, gerek ordunun ve gerekse önemli bir

⁴³ BA. MD. 16, h. 243, s. 124.

⁴⁴ BA. MD. 19, h. 88, s. 37.

⁴⁵ BA. MD. 24, h. 4, s. 2.

⁴⁶ *12 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, h. 18, s. 16.

⁴⁷ H. Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyan*, s. 179.

⁴⁸ BA. MD. 26, h. 793, s. 276.

⁴⁹ BA. MD. 26, h. 910, s. 316.

nüfusu barındıran İstanbul'un iâşesinin temininde çavuşlar kullanılmakta idi. Hatta Bursa'da Harc-ı hassa Emîni olan Dergah-ı Ali çavuşlarından Ali'ye gönderilen 25 Haziran 1571 (Safer 979) tarihli hükümde; Hassa-i hümayun için İstanbul'a alabalık göndermesi istenmiştir⁵⁰.

1.2.10. Celeb Yazma ve Bunların Kontrol Edilmesi

Osmanlı Devleti'nde büyük şehirlerin ve bilhassa İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak hemen her dönemde büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Zihne Kadısına gönderilen 14 Nisan 1565 (13 Ramazan 972) tarihli hükümde; Zihne kadısı ile Dergah-ı Mualla Çavuşu İvaz'ın Rumeli'nde sağ kolda bulunan kadınlıklardaki celeb taifesini yoklama ve yeni celeb yazma işi ile görevlendirildiği bildirilmiştir⁵¹.

Yine, Kırkkilise ve Zağraeskisi ve Yenice-i Kızılağaç kadılarına gönderilen 2 Mayıs 1565 (Gurre-i şevval 972) tarihli hükümde; bu kadılıklardan dışarıya koyun verilmeyip, İstanbul zahiresi için gönderilmesi ve bu iş için gönderilen Bali Çavuş yardım talep ettiğinde müsellemler verilmesi istenmiştir⁵².

1.2.11. İskelelerin Denetimi

Mehmet Çavuş'a gönderilen 18 Mayıs 1574 (26 Muharrem 982) tarihli hükümde; Tuna iskelesinde hizmete tayin olunan İvaz Çavuş'un görevinden alındığı bildirilmiş, o taraftan ümera ve askerler, Buğdan reayasından esir geçirecek olursa ellerinden alınıp yerlerine gönderilmesi ve esir geçirenlerin idam edilmesi istenmiştir⁵³.

Kefe beyine ve Dergah-ı Mualla çavuşlarından Kefe iskelesi nazırı Süleyman Çavuş'a gönderilen 3 Mayıs 1579 (6 Rebiülevvel 987) tarihli hükümde; Kefe'de evvelden iki kalite mevcut olup etrafı muhafaza ettiği, zamanla kalitelerin eskimesiyle tersanenin dahi harap olduğu belirtilmiş ve tersanenin tamir edilip kalitelerin tekrar inşa edilmesi ve masrafların iskele nazırından alınması istenmiştir⁵⁴.

İvaz Çavuş'un Tuna iskelesindeki statüsünün ve görevinin ne olduğu açık değildir. Ancak Kefe iskelesinde iskele nazırı statüsüyle karşımıza çıkan Süleyman Çavuş'un iskelenin denetiminden tamirine kadar hemen her alanda görevli olduğu anlaşılmaktadır.

1.2.12. Su Yollarının Denetimi ve Bakımı

Dergah-ı Ali çavuşlarından İsmail Çavuş'a gönderilen 12 Kasım 1582 (14 Şevval 990) tarihli hükümde kendisine *su yolu nazırı* sıfatıyla hitap edilmektedir. Hükümde; su yolları tamiri için lazım olan malzemenin gereği gibi korunamaması sebebiyle yalnız yağmumu, balmumu ve yılmumu için 6000 akçe masraf etmek gerektiğinden bahisle,

⁵⁰ 12 Numaralı Mühimme Defteri, c. I, h. 648, s. 398

⁵¹ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 1018, s. 110.

⁵² 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 998, s. 99.

⁵³ BA. MD. 24, h. 647, s. 243.

⁵⁴ BA. MD. 36, h. 594, s. 225.

münasip bir yerde ambar bina ettirilmesi istenmiştir⁵⁵.

1.2.13. Vakıf ve Camilerde Üstlenilen Görevler

Dergah-ı Muallam Çavuşlarından Ahmet Çavuş'a gönderilen 25 Haziran 1577 (8 Rebiyülâhır 985) tarihli hükümde; Edirne Sultan Selim Camii mütevellisi Süleyman Bey'in vefat ettiği ve vasiyetinde belirtildiği gibi vakfın alacaklarının tahsil edilmesi istenmiştir⁵⁶.

Trablus Şam valisi ile kadısına ve defterdarına gönderilen 29 Mart 1585 (27 Rebiyülevvel 993) tarihli hükümde Dergah-ı Mualla Çavuşlarından olup, Kudüs'te Merhum Haseki Sultan Evkafı mütevellisi olan Ömer Çavuş'un Trablus Şam'a gönderildiği, adı geçen vakfın muhasebesinin yapılmasında ve bakayanın tahsilinde kendisine yardımcı olunması, şer-i şerife ve vakıf şartlarına aykırı hareket edilmesine engel olunup, vakıftan kimsenin zimmetine bir akçe dahi geçirmesine izin verilmemesi istenmiştir⁵⁷.

Dergah-ı Ali çavuşlarında Mustafa Çavuş'a gönderilen 19 Kasım 1582 (21 Şevval 990) tarihli hükümde; Manisa'da bulunan camii şerifin genişletilmesi ve bu iş için hükümde isimleri geçen kişilerin istihdam edilmesi istenmiştir⁵⁸.

Vakıfların mütevellilerinde çavuşların görev aldığı ve genellikle gelir ve giderlerin denetiminde etkin rol oynadıkları mevcut hükümlerden kolayca anlaşılmaktadır. Manisa'da bulunan camii şerifin genişletilmesi çalışmalarının Mustafa Çavuş'un sorumluluğunda yapılması bir anlamda para ile ilgili meselelerde merkezin çavuşlara azami derecede güvendiğini göstermektedir.

1.2.14. Gümrüklerde Üstlenilen Görevler

MAD 309 numaralı defterden edindiğimiz bilgilere göre, 31 Ocak 1587 (2 Rebiyülevvel 996) Tarihinde Osman Çavuş Bursa'nın ihracat ve harc-ı hassa eminliği görevini yürütmekteydi⁵⁹.

MAD 451 numaralı defterde ise 28 Şubat 1594 (18 Cemaziyelâhır 1003) tarihinde İstanbul, Galata ve civarındaki gümrük mukataalarının, Mültezim emini olan Dergah-ı Ali'den Hasan Çavuş ve arkadaşları tarafından idare olunduğu kayıtlıdır⁶⁰.

Gümrüklerde emin sıfatıyla karşımıza çıkan çavuşlar zaman zaman ülkeye giren gemileri denetlemekle de görevlendirilmişlerdir. Dergah-ı Ali çavuşlarından İskender Çavuş'a gönderilen 21 Ağustos 1559 (7 Zilkade 966) tarihli hükümde kendisinden

⁵⁵ BA. MD. 48.h. 542, s. 193.

⁵⁶ BA. MD. 30, h. 712, 309.

⁵⁷ BA. MD. 55, h. 410, 227.

⁵⁸ BA. MD. 48, h. 406, 147.

⁵⁹ BA. *Maliyeden Müdevver Defter*, 309, s. 2,5.

⁶⁰ BA. *Maliyeden Müdevver Defter*, 451, s. 2.

Gelibolu Boğazında oturup gelip geçen gemileri yoklaması istenmiştir⁶¹.

1.2.15. Muhtesiplik

Dergah-ı Muallam çavuşlarından Mehmet Çavuş'a gönderilen 13 Şubat 1586 (5 Rebiyülevvel 995) tarihli hükümde kendisine İstanbul muhtesibi sıfatıyla hitap edilmektedir. Hükümde evvelden Üsküdar'dan işleyen kayıklarda yarımşar akçe alınırken şimdi ikişer üçer akçe alındığı belirtilmiş ve yine eskisi gibi yarımşar akçe alınması istenmiştir⁶².

1.2.16. Tuna Kaptanlığı

Dergah-ı Ali çavuşlarından Abdulgani Çavuş'a gönderilen 2 Kasım 1592 (25 Muharrem 1001) tarihli hükümde kendisine Tuna Kaptanı sıfatıyla hitap edilmektedir.

Abdulgani Çavuş mahiyetine verilen Tatar taifesinin firar ettiğini merkeze bildirmiş ve buna mukabil kendisinden firar edenlerin bedellerini nakit olarak alıp mahiyetinde hizmet eden garip yiğitlere vermesi istenmiştir⁶³.

1.2.17. Divandan Çıkan Hükümlerin İlgili Kişilere Ulaştırılması

Ferhad Paşa Erzurum şehrinde ordusuyla konakladığı zaman, Südde-i Saadet çavuşlarından Süleyman Çavuş kendisine ahkâm-ı şerife ile mektuplar getirerek hesapta olmayan yeni gelişmeleri bildirmiştir⁶⁴.

Mühimme Defterlerinde yer alan hükümlerin çok önemli bir bölümünün çavuşlar aracılığıyla muhataplarına ulaştırılmaktaydı.

6 Numaralı mühimme Defterinde kayıtlı 860 numaralı hüküm Anadolu beğlerbeyine ulaştırılmak üzere çavuşbaşına verilmiştir⁶⁵.

7 Numaralı Mühimme Defterinde kayıtlı 394 numaralı hüküm Sağ-garip Yiğitleri Ağası Hasan'a ulaştırılmak üzere Kapı çavuşlarından Ahmet'e verilmiştir⁶⁶.

6 Numaralı Mühimme Defterinde kayıtlı 961 numaralı hüküm Topçubaşına ulaştırılmak üzere Topçular çavuşuna verilmiştir⁶⁷.

7 Numaralı Mühimme Defterinde kayıtlı 754 numaralı hüküm Anadolu beğlerbeyine ulaştırılmak üzere arz getirdiği belirtilen Mehmet Çavuşa verilmiştir⁶⁸. Mehmet Çavuş, muhtemelen sancak divanlarında görev yapan çavuşlardan birisi olsa gerekir.

⁶¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 223, s. 104.

⁶² BA. MD. 62, h. 34, s. 11.

⁶³ BA. MD. 70, h. 209, s. 110.

⁶⁴ Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 209-210.

⁶⁵ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 860. s. 30.

⁶⁶ 7 Numaralı Mühimme Defteri, , (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Yayına Hazırlayanlar:Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu, Fuat Yavuz, Numan Yekeler), c. I, Ankara, 1998 h. 394, s. 197.

⁶⁷ 6 Numaralı Mühimme Defteri, c. II, h. 961, s. 79.

⁶⁸ 7 Numaralı Mühimme Defteri, c. I, h. 754, s. 366.

Bu örneklerin yanı sıra hiçbir sıfat belirtilmeden “*Mehmet Çavuş’a verildi*”, “*Abbas Çavuş’a verildi*”, “*Cafer Çavuş’a verildi*”⁶⁹ ifadeleriyle muhataplarına gönderilen sayısız hükümler bulunmaktadır.

Hükümleri taşıyan çavuşların götördükleri hükümlerin önemi ve niteliğiyle çavuşların dereceleri arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Çok açık olmamakla beraber önem arz eden hükümlerin Başçavuş aracılığıyla, diğer hükümlerin ise çavuşların sorumluluk alanlarına göre tasnif edilerek muhataplarına ulaştırıldıkları söylenebilir.

1.3. Divan-ı Hümayûn Çavuşlarının Sayıları ve Ücretleri

1.3.1. Sayıları

Divan çavuşları on beş bölüğe ayrılmışlardı. Mevcutları zaman zaman değişmiş ve artmıştır. Fatih’in İstanbul’u fethettiği dönemde sayıları 200 iken, 16. Asrın ortalarında 300 ve aynı asrın sonlarında 324 e ulaşmıştır⁷⁰. II. Bayezid dönemi (1481-1512) için ise bunların sayıları 100 olarak verilmektedir⁷¹. 1580 yılında III. Murat’a sunulan *Hürzü’l-Mülük* isimli eserde yer alan bilgilere göre, çavuşların sayısı 300’dür. Her hangi bir çavuş ölmeden yerine başkasının yazılmaması ısrarla istenerek 300 sayısı korunmaya çalışılmıştır. Yine aynı eserde çavuş adayı olan çavuş oğullarının sayısı 40-50 nefer olarak verilmiştir⁷².

Koçibey’in verdiği bilgilere göre 16. asrın ortalarına doğru bu sayı 500-600’ü bulmuştur⁷³. Ancak bu rakamın yüksekliği 16. Yüzyılın ortalarına ilişkin verilen diğer rakamlarla çelişki arz etmektedir.

1600-1676 yılları arasında yaşamış olan *Hezarfen Hüseyin Efendinin, Telhisü’l-Beyan* isimli eserine yer alan bilgiye göre ise, Dergah-ı Ali çavuşlarının sayısı 693 neferdir⁷⁴.

Fatih’in İstanbul’u fethinden itibaren çavuşların sayılarında sürekli artış görülmesine karşın II. Bayezid dönemine ilişkin verilen rakamın düşük olması dikkat çekicidir.

1.3.2. Ücretleri

Daha önce üzerinde geniş olarak durduğumuz gibi, merkezde, Divan-ı Hümayûn’da görev yapan çavuşlar ulufeliydiler. Bunların tecrübelilerinden olan ve *gedikli çavuşlar* olarak isimlendirilenleri ise taşraya önemli görevlerle gönderilirler ve

⁶⁹ 7 Numaralı Mühimme Defteri, c. I, h. 74, s. 34-35.

⁷⁰ İ.H. Uzunçarşılı; *Saray Teşkilatı*, s. 411.

⁷¹ M.F. Köprülü; “Çavuş Mad”, s. 367.

⁷² Yaşar Yücel; *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitab-ı Mustetab, Kitab-ı Mesâlih’l Müslimin, Hürzü’l-Mülük*, Ankara, 1989, s. 187.

⁷³ *Koçi Bey Risalesi*, (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara, 1985, s. 122.

⁷⁴ H.Hüseyin Efendi; *Telhisü’l-Beyan*, s. 93.

hizmetlerine mukabil tımar veya zeamet tasarruf ederlerdi.

Ulufeli çavuşların aldıkları paraya ilişkin elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Çavuşların amiri mahiyetinde bulunan çavuşbaşı 60 akçe ulufe almaktadır⁷⁵. Buna göre diğer çavuşların gelirlerinin daha az olduğu düşünülebilir.

Koçi Bey Risalesi'nde yer alan bilgilere göre; bostancı kullarından emektarlık ile çavuş olanlar durumlarına göre 20, 40 ve 60 akçe ulufe almaktadırlar⁷⁶. Fatih döneminde 60 akçe ulufesi olan çavuşbaşının geliri muhtemelen Koçi Bey'in yaşamış olduğu dönem olan XVI. asrın ortalarına doğru artış göstermiştir.

Taşrada görev yapan gedikli çavuşlar hizmetlerine mukabil serbest tımar tasarruf ederlerdi⁷⁷. Bunların ihtiyarlarının zeametleri 35-40 bin akçe iken diğerlerinin zeametleri ise 20, 25 ve 30 bin akçe idi⁷⁸.

1550 yılında Halep'te görev yapan Dergah-ı Ali çavuşu Nasuh 25.600 akçe zeamet tasarruf etmektedir⁷⁹. Halep'te rastladığımız bu uygulama yukarıda verilen bilgileri doğrular mahiyettedir.

Tımar ve zeamet tasarruf eden çavuşlardan biri vefat ederse büyük oğluna en çok 6.000 daha küçüğüne 5.000 ve ondan sonra gelene 4.000 akçe yıllık gelirli tımarlar verilirdi⁸⁰.

2. KAPIKULU OCAKLARINDA GÖREVLİ ÇAVUŞLAR

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayûn çavuşlarından başka, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere öteki Kapıkulu Ocakları'nda da çeşitli rütbelerde çavuşlar bulunmaktaydı. Aynı şekilde *altı bölük* de denilen Kapıkulu süvarileri bölüklerinin her birinde *çavuşbaşı* adı altında zabitler bulunurdu⁸¹.

Mevcut bilgilerimiz daha çok yeniçeri ocağında görevli çavuşlarla ilgilidir. Diğer Kapıkulu ocaklarında görevli çavuşlar hakkında sahip olduğumuz bilgiler ise yok denilecek kadar azdır. Ancak Yeniçeri Ocağı'nda vazifeli çavuşların idari yapılanmaları ve görevlerini incelediğimizde, diğer Kapıkulu ocaklarında görevli çavuşlar hakkında da en azından bir fikir edinmemiz mümkün olacaktır.

⁷⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. I, s. 330.

⁷⁶ *Koçi Bey Risalesi*, s. 122.

⁷⁷ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. I, s. 323.

⁷⁸ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. VIII, İstanbul, 1994, s. 47.

⁷⁹ Enver Çakar; *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ, 1998, s. 85.

⁸⁰ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi* (Hazırlayan: Mithat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 98.

⁸¹ O. Fuat Köprülü; "Çavuş", *D.İ.A.*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 232; Midhat Sertoğlu; *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul, 1986, s.71

2.1. Yeniçeri Ocağında Görevli Çavuşlar

2.1.2. İdari Yapılanmaları ve Görevleri

Yeniçeri Ocağı'nın en kıdemli çavuşu diğer çavuşların da amiri mahiyetinde olan başçavuştur ki, *çavuş-ı büzürk* veya *serçavuş* olarak da isimlendirilirdi⁸².Yeniçeri Ocağı'ndaki sıralamada çavuşbaşı, çeşitli bölük ağalarından sonra ve kapıcılar kethüdasından önce gelirdi⁸³.

Yine yeniçeri ocağında görevli olan *orta çavuş (çavuş-ı miyane)* ve *küçük çavuş*, başçavuşun hizmetinde namzetleriyle birlikte bulunurdu⁸⁴.

Ayrıca yeniçeriler arasında başçavuşun mahiyeti olarak en kıdemli yeniçeriler arasından seçilmiş 130 kadar küçük emir zabiti vardı ki bunlara *kul çavuşu* denirdi⁸⁵.

Çavuşlar Ağa kapısında bulunup yeniçeri ağasına hizmet eden *seraser* veya *ağa gediklileri* olarak isimlendirilen bir sınıf Fatih Mehmet zamanında teşkil edilmiştir⁸⁶.

Seraser kuşaklıların tecrübelileri, *bölükbaşı* ve *âriyet çavuşu* yani çavuş yardımcısı olabilirdi⁸⁷. Âriyeti çavuşları, küçük çavuş; küçük çavuşlar, orta çavuş ve orta çavuşlar, baş çavuş olabilirdi⁸⁸. Başçavuş azlolunursa *deveci ortası* kumandanı ve terfi ederse *haseki* olurdu⁸⁹.

Yukarıda zikrettiğimiz çavuşları görevleri itibariyle birbirinden ayrı düşünmemiz mümkün değildir. Daha ziyade başçavuşun maiyetinde görev yapan ve ona yardımcı olan orta çavuş ve küçük çavuşun görevlerini büyük oranda başçavuşun görevleri kapsamında ele alma zorunluluğu vardır.

Başçavuş, ağa bölüklerinden beşinci bölüğün kumandanı ve bütün ocağın Başçavuşu idi. Ağa bölüklerinin ihdasından sonra çavuşluk sekbanlar çavuşundan alınarak, Ağa bölümünde ihdas edilen başçavuşa verildi ve beşinci ağa bölümü ona *oda* tayin edildi.

Yeniçeri Ocağı'nın kethüda beyden sonra en nüfuslu ağası başçavuştu. Davacı olan kişileri başçavuş ve kethüda bey dinler orada gereği yapılabilecekse yapılır, yapılamayacaksa şer'e havale edilirdi. Kethüda bey olmadığı zaman yerine başçavuş vekalet ederdi⁹⁰.

⁸² M.F. Köprülü; "Çavuş", s. 367.

M. Zeki Pakalın; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*, s. 338,339.

⁸³ H.Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân*, s. 259.

⁸⁴ M.F. Köprülü; "Çavuş", s. 367.

⁸⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, Ankara, 1988, s. 207.

⁸⁶ *Aynı eser*; s. 407.

⁸⁷ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnâmeleri*, c. I, Ankara 1988, s. 207.

⁸⁸ *Aynı eser*; s. 265.

⁸⁹ H. Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân*, s. 146.

⁹⁰ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s. 177.

Ağa kapısında ağa divanı başlamadan evvel muayyen duayı bu yapardı.

Başçavuş yanında oda neferlerinden orta çavuş ile küçük çavuş bulunduğu halde her Çarşamba günü yeniçeri odalarının mumlarının tevzii buna aitti.

Yeniçeri ağası tarafından ocağa verilecek emirler orta camide bunun vasıtasıyla ocak halkına tebliğ edilirdi⁹¹.

Başçavuş, yeniçeriler talimhanede atış yapacakları vakit başına selimi denilen serpuşu giyerek bunlarla beraber bulunurdu⁹². Ulufe tevziinde başçavuş eteğini sallayarak yeniçerileri maaş keselerini kapmaya davet ederdi.

Padişahın veya vezir-i azam ile yeniçeri ağasının sefere gittikleri zaman ocağın alay tertibi ve resmi geçitlerde alayın idare ve sevki başçavuş ve orta çavuş, küçük çavuş ve baş yazıcının vazifeleri arasındaydı. Başçavuş mahiyetinde görevli kul çavuşları muharebe zamanlarında kumandanın emirlerini askeri reayaya tebliğe memur idiler, barış zamanında da hükümetin emirlerini yeniçerilere tebliğ ederlerdi⁹³. Sefer zamanı alayları ağırlıklardan belli uzaklıkta tutarak zarar görmelerini engellemek yine çavuşların görevleri arasındaydı⁹⁴.

Başçavuşun bir nevi karakol hizmeti olarak tanımlayabileceğimiz kolluk görevi alma ve adamları yardımıyla bu görevi ifa etme hakkı vardı. Kolluk görevi merkezde olabileceği gibi taşrada da olabilirdi⁹⁵.

Çavuşlar kol gezerlerdi. Bu esnada padişah saraylarında ve at gemisinde hizmette olmayanları tutar ve ulufeli olup hizmette olanlardan kavga edenleri döverdi⁹⁶.

2.1.3. Sayıları ve Ücretleri

Ağa bölükleri ilk kurulduğunda, başçavuşun yevmiyesi 10 akçe idi. Sonradan artarak 13 akçe ve daha sonra yayabaşılar gibi 20-21 akçe olmuştu⁹⁷. Başçavuşun dışında kalan orta çavuş, küçük çavuş ve ariyeti çavuşlarının ulufeleri III. Murat zamanında aynı idi. Yani 5 akçeden ibaretti.

Ayrıca gelenek olduğu üzere, bir bölükbaşı subaşı olduğunda ise başçavuş 60 akçe, orta çavuş 50 akçe ve küçük çavuş 40 akçe alırdı⁹⁸.

⁹¹ İ.H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, s. 206.

⁹² A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s. 266.

⁹³ İ.H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, s.206,207.

⁹⁴ Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), c. I, Ankara 1992, s. 71; Mohaç Seferi esnasında alayları ağırlıklardan uzak tutmak suretiyle ağırlıkların korunması görevi bizzat padişah tarafından çavuşlara verilmiştir.

⁹⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s.186,187.

⁹⁶ *Aynı eser*, s.149.

⁹⁷ *Aynı eser*, s. 206.

⁹⁸ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. VIII, s. 142.

2.1.4. Kıyafetleri

Küçük çavuş ve orta çavuş kırmızı dolama seraser kuşak ve günlüksüz üsküf giyerler ve piyade olarak divana giderlerdi.

Başçavuş başına yalnızca turna telleri giyer ve divana at ile giderdi. Önemli divan toplantılarına kemha üst giyer, diğer divanlarda ise çuka örf, yenlü ve kürk kablü ferace giyerdi⁹⁹.

2.2. Diğer Kapıkulu Ocaklarında Görevli Çavuşlar

Acemi Ocağı'nda kethüdadan sonra acemilerin büyük zabitleri çavuştur. Sırasıyla daha sonra aşçıbaşı ve ariyeti çavuşu yani çavuş vekili gelirdi. Aşçıbaşı terfi ederse çavuş ve çavuş terfi ederse acemi oğlan kethüdası olurdu; kethüda ile çavuş ve aşçıbaşı kol gezerler ve hizmetteki efradı sürekli olarak kontrol ederlerdi. Gerek kethüda gerek çavuş ile aşçıbaşı başlarına yünlüksüz yani önünde boru gibi tüylük olmayan üflüksüz yeniçeri keçesi giyerlerdi¹⁰⁰.

Kapıkulu süvari bölüklerinin her birinde çavuşbaşı adı altında zabitler bulunurdu. Savaş sırasında askerin gerilemesine veya kaçmalarına engel olmak için ordu etrafında elleri topuzlu bir çok süvari çavuş görev yapardı¹⁰¹. Ayrıca Kapıkulu süvarileri bir harp durumunda ordunun hareketinden epey müddet evvel vilayet ve kazalarda süvarilerin getirilmesi için bölük ağalarına emir verilir ve onlarda kasaba ve kazalardaki bölük halkını davet etmek üzere her tarafa çavuşlar gönderirlerdi¹⁰².

Her ne kadar kapıkulu ocakları içinde yer almasa da kalyon çavuşları olarak isimlendirilen çavuşlar adından da anlaşılacağı üzere kalyonlarda görev yapmaktaydı. Kalyon başçavuşu kalyonların zapt ve raptı ile meşgul olup, mahiyetinde altı kalyon çavuşu vardı. Ve bu çavuşların üçü geminin kış tarafında ve diğer üçü de geminin başında nöbet beklerler ve ellerindeki bastonlarla manevralara nezaret ederlerdi¹⁰³.

3. EYALET VE SANCAK ÇAVUŞLARI

Son yıllarda yapılan çalışmalar göstermiştir ki Osmanlı devlet teşkilatının bir benzeri daha küçük şekliyle eyalet ve sancaklarda da bulunmaktaydı. İnceleme konumuz olan çavuşluk müessesesini de bu genel durum çerçevesinde ele aldığımızda eyalet ve sancaklarda görevli olan çavuşları daha iyi tahlil etmemiz mümkün olacaktır.

Evliya Çelebi'nin zikrettiği *Kanunname-i Âyin-i Kâvaid-i Tertib-i Sultan Süleymani*'den hangi eyaletlerde çavuşluk müessesesinin var olduğunu öğrenmekteyiz.

⁹⁹ H. Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyan*, s. 146.

¹⁰⁰ İ.H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. I, s. 45.

¹⁰¹ O.F. Köprülü; "Çavuş", *DİA*, c. VIII, s. 237.

¹⁰² İ. H. Uzunçarşılı; *Kapıkulu Ocakları*, c. II, s. 180.

¹⁰³ İ. H. Uzunçarşılı; *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 478.

Bun göre: Karaman, Eğri, Uyvar, Basra ve Erzurum eyaletlerinde yalnızca çavuşlar kethüdası bulunmaktaydı; Rumeli, Anadolu, Sivas, Bosna, Budin, Kanije, Tımeşvar, Varat, Girit, Kıbrıs, Trablus, Halep, Kapudan Paşa eyaletlerinde, hem çavuşlar kethüdası hem de çavuşlar emini birlikte bulunmaktaydı; Van eyaletinde ise çavuşlar kethüdası ve çavuşlar emininin yanı sıra çavuşlar katibi de görev yapmaktaydı¹⁰⁴.

Yukarıda zikredilen çavuşlar divan çavuşlarıdır; tıpkı merkezde olduğu gibi bunların mahiyetindeki çavuşların tecrübelileri paşa sarayında görev yapıyor olsa gerektir. Ayrıca askeri zümreler içinde görev yapan çavuşlarda vardı ki bunlar genellikle kalelerde istihdam edilirdiler.

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde hazırlandığı tahmin edilen *Tımar Resimleri Kanunnamesi*'nde belirtildiğine göre, eyaletlerde görev yapan çavuşların sayısı 60 ile sınırlandırılmıştır¹⁰⁵. Bu altmış çavuşun ne kadarının divan ve sarayda ve ne kadarının askeri zümreler içinde istihdam edilmesi gerektiğine dair elimizde herhangi bir kayıt yoktur. Ancak XV ve XVI. Yüzyıllarda Van isimli eserinde Orhan Kılıç; Van sancağında görev yapan çavuşların hepsinin divanda istihdam edilmediği, ancak küçük bir kısmının burada görev yaptığını belirtmiştir¹⁰⁶.

Van'ın Osmanlı İran mücadelelerinde stratejik bir konuma sahip olmasından dolayı burada ciddi bir askeri gücün bulundurulması ve buna bağlı olarak bu askeri zümre içerisinde yer alan çavuşların sayısının çok olması beklenen bir durum olsa gerektir. Ancak diğer eyalet ve sancakların bu durumun izahatına ilişkin elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

3.1. Atamaları ve Azilleri

931/1524-1525 Mısır Kanunnamesi'nde Kahire Divanı'nda görev yapan çavuşlardan bahsedilmektedir. Çavuşluğa atanacak kişi beylerbeyinin gönüllü taifesinden veya atlı tüfenkçi taifesinden güvenilir ve doğru olanlardan seçilip deftere kaydedildikten sonra merkeze bildirilirdi. Bir suç işlendiğinde suçun çeşidine göre bunlar beylerbeyi tarafından ya azledilir ya da idam edilirdi. Bu durum daha sonra merkeze bildirilirdi. Bir hizmetle görevlendirilen çavuşların 10 eşrefi den fazla ücret almamaları istenmiş, aksi taktirde azlolunacakları belirtilmiştir¹⁰⁷. Bu görevden kasıt merkezde rastladığımız kulluk görevine benzer bir görev olsa gerekir.

Van sancağında da buna benzer bir durum vardır: Çavuşların ataması Van beylerbeyinin arzı üzerine padişahın beratıyla olurdu. Görevden ayrılması ise; ölüm,

¹⁰⁴ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IX, s. 534-541.

¹⁰⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, İstanbul, 1992, s. 588.

¹⁰⁶ Orhan Kılıç; *XV ve XVI. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997, s. 167.

¹⁰⁷ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. VI, s. 109.

feragat veya uygunsuz davranışlar neticesinde azledilmeleri ile gerçekleşirdi. Ayrıca, özellikle Van eyaletinin kuruluş yıllarında diğer eyaletlerden de Van'a istihdam için çavuşlar gönderildiği olurdu¹⁰⁸.

Mısır ve Van gibi birbirine uzak iki coğrafyada çavuşların benzer şekilde göreve atanmaları ve azledilmeleri bu durumun hemen bütün Osmanlı coğrafyasında aynen uygulandığı şeklinde bir görüşü kuvvetlendirmektedir.

3.2. Görevleri

Eyalet ve sancak divanlarında görevli çavuşlar görev ve sorumlulukları bakımından Divan-ı Hümayûnda bulunan çavuşlarla önemli benzerlikler göstermektedir. Daha önce bahsettiğimiz Evliya Çelebi'nin zikrettiği kanunnamede eyalet ve sancaklarda görev yapan çavuşlar kethüdası, çavuşlar emini ve çavuşlar katibinin yanı sıra Mühimme Defterlerinde yer alan hükümlerden baş çavuşunda görev yaptığını anlıyoruz¹⁰⁹.

Çavuşların idari amirlerinin görevlerine ilişkin elimizde pek fazla bilgi yoktur. Ancak merkezde de rastladığımız başçavuş ve çavuşlar katibinin vazifelerinin benzer şekillerde yerine getirildiğini düşünebiliriz. Çavuşlar kethüdası ve çavuşlar eminine merkezde rastlanmamaktadır. Çavuşlar kethüdası çavuşların özlük işlerine bakan ve onların sorunlarıyla meşgul olan görevliydi¹¹⁰. Ayrıca çavuşlar kethüdası sancak divanlarında teşrifatçılık görevini de yürütmekteydi. Diyarbakır Beylerbeyine gönderilen 29 Eylül 1568 (7 Rebiyülâhır 976) hükümde; Diyarbakır'da divan kurulduğu gün çavuşlar kethüdasının bütün çavuşlarla önceden gelerek adet olduğu üzere ümera, defter kethüdası ve alaybeyini karşılaması istenmiştir¹¹¹.

Osmanlı'da eminlerin vazifelerinin maliyeti genel olarak tetkik edildiğinde çavuşlar emininin çavuşlar kethüdasına daha ziyade divan dışı işlerde yardım eden bir görevli olduğu tahmin edilebilir.

Eyalet ve Sancak divanlarında görev yapan çavuşların taşrada görev yapan Gedikli çavuşlarınkine benzer görevler üstlendiklerine de şahit olmaktayız: Halep beğlerbeğisine gönderilen 14 Ağustos 1564 (6 Muharremül-haram 972) tarihli hükümde; Halep hazinesinden, Şehrizol Kalesinin bazı ihtiyaçları için Şehrizol çavuşlarından Ramazan ile gönderilen paranın salimen Diyarbekir'e ulaştırılması istenmiştir¹¹².

¹⁰⁸ O Kılıç; *Van*, s. 165,166.

¹⁰⁹ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, s. 286.

¹¹⁰ Enver Çakar; *XVI. Yüzyıl da Halep Sancağı* (1516-1566), (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998, s. 85.

¹¹¹ *7 Numaralı Mühimme Defteri*, (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Yayına Hazırlayanlar:Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Hasan Çağlar, Mustafa Serin, Osman Uslu, Fuat Yavuz, Numan Yekeler), c.III, Ankara, 1999, h. 2171, s. 99.

¹¹² *6 Numaralı Mühimme Defteri*, c. I, h. 12, s. 8.

Ağrıboz, Atina ve İstefe kadılarına gönderilen 10 Ocak 1560 (10 Cemaziyelâhır 967) tarihli hükümde; Yelken bezi temini için Cezayir çavuşlarından Ferruh Çavuş ile gönderilen akçelere mukabil gerekli yelken bezlerinin Ferruh Çavuş'un vefatı nedeniyle hazırlanamadığı, bu husus için Cezayir çavuşlarından Atinalı Hüseyin Çavuş'un görevlendirildiği bildirilmiştir¹¹³. Van çavuşlarının görevlerine ilişkin verilen bilgiler örnek olarak seçtiğimiz mühimme kayıtlarında yer alan bilgilerle paralellik arz etmektedir.

Van çavuşlarının görevleri; tezkere getirmek, İstanbul, Diyarbakır ve Harput'tan Van kullarının mevacibini teslim almak, Van divanına halkın mevzuatını bildirmek veya dilekçelerini takdim etmek ve dava için girip çıkanlara mübaşirlik yapmak şeklinde özetlenebilir¹¹⁴.

3.3. Sayıları ve ücretleri

Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk dönemlerinde hazırlandığı tahmin edilen *Tımar Resimleri Kanunnamesi'nde* eyaletlerde görev yapan çavuşların sayısının 100'ü aştığı belirtilmiş ve bu sayının 60 ile sınırlandırılması istenmiştir¹¹⁵. Ancak bu rakam eyalet divanında görev yapan çavuşlarla ilgili olsa gerekir çünkü Van kalesinde 19 Şubat 1554 tarihinden önce 50 nefer çavuş bulunmaktaydı. Ancak bu çavuşların tezkere getirmeye ve sair mühimmata yeterli olmaması sebebiyle, Van beylerbeyi tarafından 30 nefer daha lazım olduğu bildirilmiş, bu isteğe binaen Van'a 20 nefer çavuş daha yazılmış ve Van çavuşlarının sayısı 70 nefere ulaşmıştır. 1548-1648 tarihleri arasında çavuş sayısı istikrarlı bir artışla 50- 87 arasında değişmiştir¹¹⁶.

Erzurum vilayetinde 1553-1554 (961-962) yıllarında *defterli çavuş* olarak nitelendirilen 60 nefer çavuş görev yapmaktaydı. Ancak bu miktar, Erzurum vilayetinin işlerini görmek için yeterli olmadığından, bu sayının 100'e çıkarılması istenmiş ve gönderilen 15 Nisan 1560 tarihli hükümle Erzurum vilayetinde görev yapan çavuşların sayısı 70 nefere yükseltilmiştir¹¹⁷.

Halep sancağında görev yapan çavuşların sayısı Van ve Erzurum'dakine oranla bir hayli azdır. Verilen rakamların farklı yıllara ait olması bunun sebebi olsa gerekir. Çünkü çavuşların sayısında yıllara göre sürekli bir artış gözlenmektedir; Halep sancağının 1524-1530 yılları arasındaki tımarlarını gösteren icmal defterinde tımar tasarruf eden çavuş sayısı 8'dir. 1536 yılına gelindiğinde bu sayı yine aynıdır. 1530 yılı tımar-icmal

¹¹³ 3 Numaralı Mühimme Defteri, h. 842, s. 382.

¹¹⁴ Orhan Kılıç; *Van*, s. 166.

¹¹⁵ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, s. 588.

¹¹⁶ Orhan Kılıç; *Van*, s. 325-26.

¹¹⁷ Dündar Aydın; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Gelişme Devri (1535-1536)*, Ankara, 1998, s. 198-199.

defterinde ise Halep sancağındaki çavuş sayısı 24 olmuştur ki¹¹⁸bu da görüşümüzü destekler mahiyettedir.

924/1518 tarihli Karaman Eyaleti Kanunnamesi'nde beylerbeyinin muayyen olan çavuşlarının tımarlarının serbest olduğu ancak beylerbeyi serbest tımara mutasarrıf olmayan bir sipahiye çavuşluk verse bu çavuşun tımarının serbest olamayacağı ifadesi yer almaktadır¹¹⁹. Bu kanunnamede belirtildiği gibi eyalet ve sancaklarda görev yapan çavuşların tamamının tımar tasarruf ettiklerini söylemek mümkün olmamaktadır. Mesela; 26 Mart 1553 tarihinde Van çavuşlarından Hacı Çavuş'un 15 akçe ulufesinin olduğu görülmektedir¹²⁰.

Çavuşlar gerek zeamet ve gerekse ulufe gelirlerinin yanı sıra bazı vergilerden de pay alıyorlardı. Daha önce de bahsetmiş olduğumuz Tımar Resimleri Kanunnamesi'nde beylerbeyi tarafından tevcih edilen tımarlardan çavuşların resmi tezkere adı altında % 0.60 oranında pay aldıkları görülmektedir¹²¹.

Halep ve Musul'da görevli çavuşların sayıları ve ücretlerine ilişkin de elimizde bazı bilgiler mevcuttur.

Halep sancağının 1524-1530 yılları arasında tımarlarını gösteren icmal defterinde, 3350-5999 akçe arasında tımar tasarruf eden toplam 8 çavuş vardır. 1536 yılı icmal defterinde ise tımarları 3000 akçe ile 9262 akçe arasında değişen 8 çavuşun ismi geçmektedir. 1550 yılı tımar-icmal defterlerinde Halep sancağındaki çavuş sayısında önemli derecede bir artış meydana geldiği gözlenmektedir. Bu dönemdeki çavuşların sayısı 24 olup, tımarları 2700-7400 akçe arasında değişmektedir¹²².

Erzurum çavuşlarının tamamı tımar tasarruf etmektedir. Erzurum çavuşları kethüdalarının tımarları 8000 ile 19500 akçe arasında değişmekte idi. Çavuşların tımarı ise 1500 ile 18000 akçe arasında idi¹²³.

Musul'da görevli çavuşların sayısında ilişkin bir netlik yoktur. 25 Aralık 1595'te çavuşlar kethüdası olan Bayram'ın tımarı 100.019 akçedir. 19 Temmuz 1607'de görev yapmış çavuşlar kethüdası Hamza b. Allahverdi'nin tasarruf ettiği tımar yekunu 5999 akçedir. 24 Ağustos 1631 yılına gelindiğinde ise Mısır çavuşları kethüdası Zülfükâr b. Ahmet'in 5999 akçe tımar tasarruf ettiğini görüyoruz. Çavuşlar kethüdalarının gelirlerinde zaman içinde bir düşüş olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Musul divanında görevli çavuşlara gelince; 1620 yılında Ahmet çavuşun 19660

¹¹⁸ E. Çakar; *Halep*, s. 85.

¹¹⁹ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. III, İstanbul, 1991, s. 325.

¹²⁰ O. Kılıç; *Van*, s. 165.

¹²¹ A. Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri*, c. IV, s. 587.

¹²² E. Çakar; *Halep*, s. 85.

¹²³ Dündar Aydın; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, s. 199.

akçe tımar geliri vardır. 1621'de görevli Allahverdi'nin tımar tutarı 7999 akçedir. 1622 yılına gelindiğinde Musul civarında görevli Hüseyin 6000, Veli b. Ahmet Çavuş ise 9000 akçe tımar tasarruf etmektedir¹²⁴. Ahmet Çavuş'un tımarının yüksekliği hemen dikkat çekmektedir. Muhtemelen Ahmet Çavuş Musul Divanı'nda geçici olarak görev yapan merkezden gönderilmiş Dergah-ı Mualla çavuşlarındanr.

Van Divanında görev yapan çavuşların gelirlerine ilişkin elimizde bilgi mevcut değildir. Ancak özellikle 1609-1611 yılları arasında Van kalesinde görev yapan çavuşların sayıları ve ücretlerine ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

1609-1611 yılları arasında Van kalesinde görev yapan çavuşların sayıları yıllara göre 65 ile 86 arasında değişiklik göstermiştir. 1609-1610 yılları arasında Van çavuşlarının üç aylık toplam yevmiyelerinin yıllara göre 116.987 akçe ile 128.325 akçe arasında değiştiğini görmekteyiz¹²⁵.

SONUÇ

Hemen bütün Türk devletlerinde varlığına tesadüf edilen çavuş teşkilatı tarihi süreç içerisinde tekamülünü tamamlayarak Osmanlı Devletinde mükemmel şeklini almıştır. Türk devlet geleneğinde sarayda teşrifatçılık görevini üstlenen ve orduda küçük bir askeri rütbeye sahip olan çavuşlar, Osmanlı öncesinde muhtemelen tamamen Türklerden müteşekkildi. Osmanlı Devletine gelindiğinde devletin hemen her kademesinde merkezi otoriteyi sağlama ve devlet işlerinin belli bir düzen içerisinde yürütülmesinde önemli görevler üstlenmiş olan çavuşların Divan-ı Hümayûn'da ve Kapıkulu Ocaklarında bulunanlarının devşirme, sancak ve eyalet divanlarında görev yapanlarının ise Türk asıllı oldukları söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayûn'da bulunan çavuşların görevleri önceki Türk devletlerinde olduğu gibi teşrifatçılık ve divana ait diğer işlerin görülmesiyle sınırlı kalmamış, taşradaki işlerin yürütülmesinde de bunlardan sıklıkla faydalanılma yoluna gidilmiştir. Divan-ı Hümayun çavuşlarının özellikle tecrübelileri taşraya önemli işlerin tatbiki için gönderilmekteydi. Gedikli çavuş olarak nitelendirilen ve merkezde görevli çavuşların aksine ulufe yerine tımar ve zeamet tasarruf eden bu çavuşlara Mühimme defterlerinde tesadüf edilen kayıtlarda *Dergah-ı Ali Çavuşları*, *Dergah-ı Mualla Çavuşları* veya *Südde-i Saadetim Çavuşları* olarak hitap edilmektedir. Yabancı ülkelerden gelen elçilere refakat edilmesi veya doğrudan doğruya elçi olarak görevlendirilmeleri, sefer zamanlarında ordu için gerekli mühimmat ve iaşenin temini, barut ve top imali, İstanbul iaşesinin sağlanması, ülke dahilinde asayişin sağlanması,

¹²⁴ Ahmet Gündüz; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998, s. 63.

¹²⁵ O. Kılıç, *Van*, s. 325-326.

gümrüklerin denetimi, vakıf, cami ve su yollarının bakımı ve denetimi, tersanelerin bakımı ve gemi inşasının belli bir düzen içinde yürütülebilmesi hep merkezden gönderilen Gedikli çavuşların hizmetleri sayesinde mümkün olmaktadır.

Osmanlı Devletinde Divan-ı Hümayûn çavuşlarından başka, başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere öteki kapıkulu ocaklarında da çeşitli rütbelerde çavuşlar bulunmaktaydı. Ancak bizim bilgilerimiz daha ziyade Yeniçeri Ocağı'nda görev yapan çavuşlarla sınırlıdır. Başçavuş, onun hizmetinde bulunan Orta ve Küçük Çavuş Yeniçeri Ocağı'nda işlerin belli bir düzen ve disiplin içerisinde yürütülebilmesinde önemli etkiye sahiptiler. Yeniçeri Ağası sefere gittiğinde resmi geçitlerde alayların idare ve sevkini yapmak yine bu çavuşların görevleri arasındaydı. Ayrıca Başçavuşun mahiyetinde görevli kul çavuşları muharebe zamanlarında kumandanın emirlerini daha alt kademelerdeki kumandanlara tebliğe memur idiler, barış zamanlarında da hükümetin emirlerini yeniçerilere tebliğ ederlerdi.

Osmanlı merkez teşkilatının bir benzerini daha küçük şekliyle eyalet ve sancaklarda tetkik etmek mümkündür. Bu bağlamda Divan-ı Hümayûnda olduğu gibi eyalet ve sancak divanlarında da çavuşların benzer görevlerle istihdam edildiğini görmekteyiz. Gerek ulufe ve gerekse tımar ve zeamet tasarruf eden bu çavuşlar, eyalet ve sancak divanlarına halkın mevzuatını bildirmek, dilekçelerini takdim etmek ve dava için girip çıkanlara mübaşirlik yapmanın yanı sıra tezkere getirmek ve askerın mevacibini teslim almak gibi görevlerle de mükelleftiler.

Merkeziyetçi bir devlet yapısına sahip olan Osmanlılar, gerek siyasi otoritenin tesisinde ve gerekse diğer önemli işlerin takibinde sıklıkla çavuşların hizmetine başvurmuş ve Klasik Dönem içerisinde bu teşkilat mükemmel bir şekilde işlevini yerine getirmiştir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defterleri: 5/1,10, 14, 16, 19, 24, 26, 30, 31, 36, 48, 55, 62, 70.

Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler: 309, 451.

2. Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), (Yayına Hazırlayanlar: AYKUT, Nezihi; BOSTAN, İdris; CEBECİOĞLU, Murat; EMECAN, Feridun; İLGÜREL, Mücteba; İSPİRLİ, Mehmet; KÜÇÜK, Cevdet; MERT, Özcan; ÖZCAN, Abdulkadir; ŞAHİN, İlhan; ŞENTÜRK, Hüdei; VARLIK, Mustafa Çetin), Ankara, 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri,(973/1565-1566), Özet-transkripsiyon, (Yayına hazırlayan: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; Murat CEBECİOĞLU; DEMİRBAŞ, Uğurhan; KARAZEYBEK, Mustafa; SAFİ, Muhammed; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Numan; YILDIRIM, Zabit), Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565), (Yayına Hazırlayanlar: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; CEBECİOĞLU, Murat; SAF, Muhammed; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Numan), c. I,II, Ankara, 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri, (975-976/1567-1569), Özet-Transkripsiyon-İndeks, (Yayına Hazırlayanlar: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; CEBECİOĞLU, Dr. Murat; ÇAĞLAR, Hasan; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Fuat Numan), c.I, III, Ankara 1998-99.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572), (Yayına Hazırlayanlar: YILDIRIM, Hacı Osman; ATİK, Vahdettin; CEBECİOĞLU, Murat; SAF, Muhammed; SERİN, Mustafa; USLU, Osman; YEKELER, Numan), c. I,II, Ankara, 1996.

3. Yayınlanmış Klasik Kaynaklar

Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, (Çeviren: ATALAY, Besim), c. I, Ankara 1985, s. 368.

Hezarfen Hüseyin Efendi; *Telhisü'l-Beyân Fi Kavânin-i Âl-i Osman*, (Hazırlayan: İLGÜREL, Sevim), Ankara, 1998.

Koçi Bey Risalesi, (Sadeleştiren: DANIŞMAN, Zuhuri), Ankara, 1985.

Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi*, (Hazırlayan: BAYKAL, Bekir Sıtkı), c. I, Ankara 1992.

Selânikî Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Hazırlayan: İSPİRLİ, Mehmet), c. I, İstanbul 1989

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa; *Silahdar Tarihi*, c. I, İstanbul 1928.

Sofyalı ali Çavuş Kanunnamesi, (Hazırlayan: SERTOĞLU, Midhat), İstanbul, 1992.

Vak'a-Nüvis Ahmet Lûtfi Efendi Tarihi, (Yayına hazırlayan AKTEPE, Münir), c. X, Ankara 1988.

YÜCEL, Yaşar; *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-i Müstetâb, Kitabı Mesâlih 'l Müslimin ve Menâfi 'i 'l-Mü'minin, Hırzû 'l-Mülûk*, Ankara, 1998.

4. Tetkik Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmnalı Kanunameleri ve Hukuk Tahlilleri*, c. I, İstanbul, 1990; c.III, İstanbul, 1991; c.IV, İstanbul, 1992; c. VI, İstanbul, 1993; c.VIII, İstanbul,1994;

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

c.IX, İstanbul, 1996.

AYDIN, Dündar; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara, 1998.

ÇAKAR, Enver; *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998.

GÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, (Fırat Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1998.

KEPECİOĞLU, Kâmil; *Tarih Lûgati (Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri temel sözlüğü)*, Ankara.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; “Çavuş Mad”, *İ.A.*, c. III, İstanbul, s. 362-369.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul, 1981.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat; “Çavuş Mad”, *D.İ.A.*, c. VIII, İstanbul, 1993, s. 236-238.

KÜTÜKOĞLU; Bekir; *Osmanlı-İran Siyasi Münsebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

KILIÇ, Orhan; *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997.

PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I, İstanbul, 1983.

UNAT, Faik Reşit; *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1987.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, c. I,II, Ankara, 1988.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; *Osmanlı Devlet Teşkilatında Medhal*, Ankara, 1984.

ÜNAL, Mehmet Ali; *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 421-438, ELAZIĞ-2002

OSMANLI DÖNEMİNDE YAHUDİLER'İN FİLİSTİN'E YERLEŞME FAALİYETLERİ

*The Jews' Activities For Setteling In Filistin During The Period Of
Ottaman Empire*

Ömer Osman UMAR*

ÖZET

Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ve yayılan milliyetçilik akımı sonucunda Yahudiler de bir gün Filistin'e dönerek burada bir Yahudi devleti kurma emeli olan Siyonizm uyanmaya başlamıştır.

Bir Yahudi Devleti kurmak amacıyla Theodor Herzl, II. Abdülhamid ile görüşmüşse de II. Abdülhamid Herzl'in teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine Yahudiler gizli olarak ve çeşitli yollardan gelip Filistin'e yerleşmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti Yahudilerin Filistin'e göçlerini ve mülk alımlarını engelleyici kanunlar çıkarmıştır.

I.Dünya Savaşında ise Yahudiler İngilizlerin yanında yer alıp, kurdukları Yahudi Lejyoner kuvvetiyle onlar için savaşmışlardır. İngilizler de bu hizmete karşı Balfour deklarasyonunu yayınlamışlardır. Osmanlı savaştan yenilip, bölgeden çekilince İngiliz destek ve himayesinde kurulacak olan İsrail Devletinin temeli atılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Osmanlı İmparatorluğu, Filistin, İngiltere, II. Abdülhamid.

SUMMARY

Owing to provokes of European countries and Widen the currents of nationalism, Jews decided to realize the Zionism which aims to establish a Jew's country on territories of Palestine.

Theodor Herzl applied to Abdülhamid II for having the purpose of Zionism but Abdulhamid II refused his offer. So Jews secretly began to go the territories of Palestine and settled it. Ottaman state made the laws for prevent them to buy the lands but didn't achieve.

During World War I Jews allied with England against Ottaman Empire and because of their helps, England declared The declaration of Balfour which was the foundation of new established Jew's country in Palestine after Ottaman Empire withdraw these places.

Key Words: Jew, Ottaman Empire, Palestine, England, Abdulhamid II

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Filistin'e Yahudilerin gelmesinden önce burada Kenanlılar Gibonlular ve Filistinliler yaşamaktaydı. M.Ö. 12. Yüzyılda ise Mısır'dan sürülen İsrailoğulları bölgeye gelmiştir. Ancak Filistinliler tüm den İsrailoğullarının hakimiyeti altına girmeyerek, Akdeniz kıyısında kendi kontrollerini sürdürmüşlerdir. Bölgenin diğ er kesiminde kurulan İsrail Krallığı ise birkaç yüzyıl varlığını sürdürdükten sonra M.Ö. 8. Yüzyılda Asurluların bölgeye hakim olması ile birlikte İsrail Krallığı ortadan kalkmıştır. Yahudi Krallığını yıkan Asurlulardan sonra sırasıyla bölgeye Babiller, Persler, Grekler ve Romalılar hakim olmuştur. Yahudilerin Romalılara karşı bir ayaklanmaya teşebbüs etmeleri onların nüfuslarının azalmasına neden olmuştur.

Bölge Osmanlı yönetimine girinceye kadar M.S. 4. Yüzyıldan itibaren Hıristiyan nüfuzuna, 637 den itibaren İslam-Arap fethine, Haçlı seferleri sırasında yeniden bir Hıristiyan uyanışına sahne olmuşsa da Selahaddin Eyyubi döneminde yeniden İslam'ın tesirine girmiştir. Yahudilerin rahata erişleri İslam-Arap fetihleri ve Türk hakimiyeti döneminde olmuştur¹. Bölgenin 1516'da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi ile Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte Yahudilere, tüm etnik ve dini gruplara iyi davranılmasından dolayı Avrupa'da baskı içerisinde yaşayan bir çok Yahudi gelip Filistin'e yerleşerek refah içerisinde yaşamışlardır. Avrupa'da yayılan milliyetçilik hareketleri, Osmanlının durumunun da zayıflaması ve Batılı devletlerin kışkırtmaları sonucunda Yahudilerde bir gün Filistin'e dönerek burada bir Yahudi Devleti kurma emeli olan Siyonizm uyanmaya başlamıştır².

Bir Yahudi yurdu kurma fikrini ilk defa Theodore Herzl dile getirmiştir. 1896 yılında yayınladığı "Der Judentaats" adlı eserinde bu tasarının ayrıntılarından bahsetmiştir. Herzl, fikrini gerçekleştirmek amacıyla Avrupa ve Amerika'da yaşayan Yahudi ileri gelenleri ile görüşmeye başlamıştır³.

Theodore Herzl nabız yoklamak amacıyla Haziran 1896 da İstanbul'a gelmiştir. Herzl'in II. Abdülhamid'e yapacağı teklifler arasında Filistin'in Yahudi göçlerine açılması ve buranın muhtar bir Yahudi yönetimine sahip olması karşılığı olarak, Osmanlının Avrupa devletlerine olan borçlarının ödenmesi ve Avrupa basınında padişah lehine propaganda yapmak gibi teklifler vardı. Ancak kendisi padişah ile görüşemeyip, tekliflerini yakın adamı Polonyalı Philip Newlinsky vasıtasıyla yapmıştır. Abdülhamid ise bu tekliflere kızarak şöyle demiştir:

"Eğer Mr. Herzl senin bana arkadaşım olduğun gibi bir arkadaşın ise ona nasihat et, bu konuda bir diğ er adım atmasın. Ben bir karış toprak bile olsa satmam. Zira bu

¹ . Asaf Hüseyin, *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*, (Çeviren: Taha Cevdet), İstanbul, 1990, s.159,160.: M. Lutfullah Karaman, *Uluslararası İlişkiler Çıkılmazında Filistin Sorunu*, İstanbul, 1996, s.12,13.

² . M. Lutfullah Karaman, *a.g.e.*, s.14.:

³ . Asaf Hüseyin, *a.g.e.*, s.162.

vatan bana ait değil, milletime aittir. Benim milletim bu toprakları savaşta kanlarını dökerek kazanmışlar, onu kanları ile verimli kılmışlardır. Bu toprak bizden sökülüp alınmadan evvel, biz onu tekrar kanlarımız ile sularız. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Onlardan bir tanesi dahi dönmek üzere muharebe meydanlarında canlarını vermişlerdir⁴.” Bu sözlerle II. Abdülhamid, Türk örf ve geleneği ile devlet yöneticiliğinde toprak satmanın olmadığını vurguladıktan sonra toprağın milletin malı olduğunu, onun bir parçasını dahi veremeyeceğini ve devletin parçalanmasına kadar Yahudilerin bu emellerine izin vermeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Bu cevap üzerine Herzl hayal kırıklığına uğrayarak ikamet ettiği Viyana'ya geri dönmüştür⁵.

29 ve 30 Ağustos 1897'de İsviçre'nin Basel şehrinde bir Dünya Siyonist Kongresi toplanarak, Basel Programı dediğimiz ve Filistin'i bir “Yahudi Milli Yurdu” haline getirmeyi ihtiva eden bir kararı almıştır⁶. Bu kararı Siyonistler çok iyi karşılarken bunun aksini düşünen Yahudiler de vardı. 11 Eylül 1897'de Newyork'da düzenlenen bir mitingde rahip Favest bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında özet olarak Filistin'de bir Yahudi yurdu kurmayı abes olarak niteleyip, Newyork Hükümeti dahilinde sosyalist bir Yahudi beldesi tesisi teşebbüsünde bulunulduğunu söylemiştir. Hon gazetesi de bu miting ile ilgili haberler vermiştir⁷.

Dünya Siyonist Kongresinin toplanmasını sağlayan Theodor Herzl, Filistin'i Yahudi milli yurdu haline getirecek olan komitenin de başkanlığına getirilmiştir⁸. Bu kongreye Amerika'daki Yahudilerini temsilen kongreye Baltimore ve Huston şehirlerindeki Museviler, kırk yıldan beri Filistin'e Yahudilerin iskanı için faaliyet gösteren Haham Doktor Şebesfel Şefer katılmıştır. Kongreden döndükten sonra da Newyork'taki gazetelere Filistin'e Yahudilerin yerleşmesi ile ilgili haberler vermiştir. Kongre ile ilgili olarak da NewYork'da yayınlanan Evening Post gazetesinde Kudüs-i Şerife dair görülen “Oryantal Mistizim” başlıklı bir makale yayınlanmıştır.

NewYork'taki Osmanlı şebenderliğinden Osmanlı Hariciyesinin 2 Aralık 1897'de aldığı bir yazıda; Kudüs-i Şerif'te oturup da sonradan Amerika'ya dönen William H. Rudy, Kudüs'ün bir köyünde, bundan on altı yıl evvel kurulmuş olan bir Yahudi yerleşim yerinin şimdi 194 nüfusa ulaşmış olduğunu, buraya yerleşmenin nedeninin de Siyonizmi

⁴ .Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, İstanbul, 1991, s.56.

⁵ . Abdülhamid, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (Haz: İsmet Bozdağ), İstanbul, 1975, s.70: Süleyman Kocabaş, “İsrail Devletine Giden Yolda Siyonizm-Osmanlı Devleti İlişkileri, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.56, İstanbul, Ağustos, 1991, s. 38.

⁶ . Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (YA-HUS), Dosya No: 380, Vesika No: 18

⁷ . BOA, YA-HUS, Dosya No: 377, Vesika No: 51.

⁸ . Süleyman Kocabaş, *a.g.m.*, s.37

gerçekleştirmek olduğunu, bu emelin hızla gerçekleştirildiğini ve hatta Kudüs'ün şimdiden bir Yahudi beldesi halini aldığını söylemiştir. Yahudi yerleşim yerleri kurulması için bir çok Musevi zengini tarafından para yardımlarının yapıldığı, kendisinin Amerika'ya dönmesi Birleşik Devletlere tabi Massachusetts Hükümeti dahilinde oturan Sirpengfid şehrine mensup bir Musevi kadın tarafından bu işe harcanmak üzere toplanan elli bin doların kullanılmasına ve alınmasına Kudüs-i Şerif Amerika Konsolosunun muhalefet ettiği, gelişinin nedeninin de bu anlaşmazlığı çözmek ve bazı Amerika Yahudileri ile birlikte tekrar Kudüs'e dönmek olduğundan bahsetmiştir⁹.

Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma amacının gerçekleşmesi için bölgedeki Yahudi nüfusunu arttırmaları lazımdı. Bunu bilen Yahudiler buraya göçü sağlamaya çalışmışlardır. II. Abdülhamid, Yahudilerin bu tehlikeli niyetlerini sezdiğinden dolayı Filistin'e göçü 1883'te yasaklamıştır. Artık Yahudiler Filistin'e sadece hacı olmak için gelebilecekler ve bu süre üç ay olacaktı. Kendilerine verilen kırmızı tezkeredeki ikamet süresi dolunca Filistin'i terk edeceklerdi¹⁰.

1883'te çıkarılan bir irade-i seniyye ile de Yahudiler'e mülk satışı da durdurulmuştur. Ayrıca hazine-i hassadaki şahsi mal varlığı ile Filistin'de mümkün olduğu kadar fazla toprak alınarak, Yahudilerin toprak satın alma yolu engellenmeye çalışılmıştır. 1891'de çıkarılan bir irade-i seniyye ile hiçbir Yahudi'nin Osmanlı vatandaşlığına alınmayacağı ve Yahudilerin Osmanlı topraklarına yerleşmelerine müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Daha sonra çıkarılan bir emir ile de başta Filistin olmak üzere tüm Osmanlı topraklarında Yahudilere toprak ve mülk satışı yasaklanmıştır¹¹.

Filistin'de arazi ve mülk satın alanların hepsi Siyonist değillerdi. Son günlerini ibadetle geçirmek isteyen bazı Museviler de burada toprak satın alıyorlardı. Sırf bunlara haksızlık olmasın diye Said Paşa 1893 ilkbaharına kadar Filistin'de yasal yollarla toprak satın almış olanların Siyonizm ile ilişkilerinin olmadığına dair konsolosluklarından aldıkları belgeye göre tapuları verilmiştir. Osmanlı bu kararla 1893'e kadar Siyonistlerin yasal olmayan yollardan almış oldukları toprakları onaylamış olma durumuna düşmüştür.

Museviler Filistin'e doğrudan yerleşmenin mümkün olmadığını anlayınca artık hileli yollara başvurmaya başlamışlardır. Rus ve Doğu Avrupa Musevileri önce Almanya, Avusturya veya İngiltere'ye uğrayıp bu devletlerin vatandaşlığına geçip sonra Filistin'e sızmışlardır. Bunu gören dahiliye nezareti yeni tedbir alarak, 1898 Ağustosunda Kudüs Mutasarrıfı, yabancı devletlerin Filistin temsilcilerine bir bildiri dağıtarak, bundan böyle

⁹ . BOA, YA-HUS, Dosya No:380, Vesika No: 18.

¹⁰ . Süleyman Kocabaş, *a.g.m.*, s.38.

¹¹ . Ahmet Akgündüz, "II. Abdülhamid'in Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi", *TDİD*, S.3, İstanbul, Mart, 1987, s. 27-29.

Filistin'in milliyet ayrımı gözetmeksizin tüm Musevilere kapalı olduğunu tebliğ etmiştir. 21 Kasım 1900 tarihinde de Musevilerin Filistin'e yerleşmelerini önleyici bir tedbir olarak da Mukaddes Topraklara Duhuliye Şartları adı altında yeni önlemler getirilmiştir. Bu şartlara göre, Filistin'i ziyaret edecek her Musevi üzerinde mesleği, milliyeti ve ziyaret nedeni yazılı bir tezkere veya pasaporta sahip olacaktır. Musevilerin elindeki bu tezkere Filistin'e ulaşınca yetkili makamlarca alınıp kaydedilecek, otuz gün sürenin dolmasından sonra ise sınır dışı edileceklerdi¹².

Osmanlı Devletinin Washington elçisi Ali Ferruh Bey, 24 Nisan 1899 da mahalli bir gazeteye verdiği demeçte Osmanlının bu konudaki düşüncesini şu sözlerle açıklamıştır: "Hükümetimiz, Arap memleketlerinin hiçbir bölümünü satmak niyetinde değildir. Ceplerimizi milyonlarca altınla doldursalar bu azmimizden ricat etmeyiz". Ayrıca Ali Ferruh Bey Filistin'in satın alınması meselesinin mali değil siyasi bir mesele olduğunu da belirtmiştir¹³.

Normal yollarla II. Abdülhamid'e isteklerini kabul ettiremeyeceklerini anlayan Yahudiler, kendi emellerinin gerçekleşmesi önünde II. Abdülhamid'i büyük bir engel olarak görmüşlerdir. Onun için de II. Abdülhamid'i tahttan uzaklaştırmanın yolunu aramaya başlamışlar ve bu amaçla Yahudiler Jön Türk grubu içerisine sızmışlardır¹⁴. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde büyük rolü bulunan Emmanuel Carasso'yu kendi taraflarına çekerek kullanmışlardır.

Emmanuel Carasso, Siyonist bir heyetle 17 Eylül 1901'de II. Abdülhamid'in huzuruna çıkarak, Rusya'da zulüm gören Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi ve muhtar idareye sahip olmaları karşılığı olarak 20 milyon teklif etmiştir. Bu tekliflere sinirlenen II. Abdülhamid heyeti kovmuştur¹⁵.

Herzl, İstanbul'a ikinci gelişinde Mabeyn ikinci katibi İzzet (Holo) Paşa ile görüşmüştür. İzzet Paşa, II. Abdülhamid'in Yahudilerin Filistin dışında bir yere Osmanlı uyruğunu kabul etmek şartıyla yerleştirilmelerine izin verdiğini, karşılık olarak da Osmanlı borçlarının ödenmesini istediğini belirtmiştir. Ancak Herzl, Filistin'e yerleşmeye müsaade edilmediği için bunu kabul etmeyip, İstanbul'dan ayrılmıştır¹⁶.

Bu sırada Yahudilere İngilizler yerleşmek için Doğu Afrika'daki sömürgelerinden Uganda'yı teklif etmiştir. 1903 yılında yapılan Altıncı Siyonist Kongrede bazı görüş ayrılıklarına rağmen bu teklif kabul edilmişse de Chaim Weizmann'ın liderliğini yaptığı red cephesi 27 Temmuz 1905'de yapılan Yedinci Kongrede İngiliz önerisini reddetmiştir.

¹² . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s .93-97.

¹³ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.62.

¹⁴ . Mehmet Kafkas, *Geçmişini Bilmek 1*, İzmir, 1993, s.39.

¹⁵ . Süleyman Kocabaş, *a.g.m.*, s.41.:M. Lutfullah Karaman, *a.g.e.*, s.19.

¹⁶ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.58,59.

Böylece Siyonistlerin Filistin'e bağlılıkları bir daha teyid edilmiştir¹⁷.

II. Abdülhamid, Siyonizm'i siyasi bir mesele olarak görmüş ve Yahudilerin toplu olarak Filistin'e yerleştirilmelerinin imparatorlukta yeni bir Yahudi sorununu çıkaracağından çekinmiştir. II. Abdülhamid, Yahudilerin asıl amaçlarının Filistin'e sadece yerleşmek olmayıp, burada bir devlet kurmak olduğunu sezmiştir¹⁸.

Herzl'le görüşen ve tüm kongreleri izleyen Osmanlı elçisi, Tevfik Paşa, Berlin'de yolladığı raporunda; Herzl'in asıl amacının bağımsız bir Yahudi Devleti kurmak olduğunu, bunun için Filistin'le yetinmeyeceğini, komşu ülkelere de yayılacağını yazmıştır¹⁹.

1904 yılında Emmanuel Carasso bir daha II. Abdülhamid'den red cevabı alınca Yahudiler, II. Abdülhamid'e karşı fiili tavır almışlardır. Önceleri "seni devirecekler, dikkatli ol" diye Sultanı ikaz eden Emmanuel Carasso şimdi II. Abdülhamid'i devirme faaliyetleri içerisine girmişti²⁰.

Yahudiler Osmanlı'nın aldığı tedbirlerden dolayı Filistin'e normal olarak yerleşemeyeceklerini anlayınca bu sefer bazı sanayii ve ziraat şirketleri kurarak, şirket için toprak satın aldıklarını basamak olarak gösterip, büyük topraklar satın alma yoluna gitmişlerdir. Devlet yönetimi bunu fark edince Suriye, Beyrut vilayetleri ile Kudüs sancağında bu tür şirketlerin kurulmasını yasaklamıştır. Böyle bir şirket Suriye ve Beyrut vilayetleri sabık ziraat müfettişi İshak Leyfi, Müheylis ve Aron İzabzağ tarafından kurulmak istenmişse de buna izin verilmemiştir²¹.

Filistin'de yabancıların toprak alım ve satımına çok dikkat edilmiştir. Nablus Sancağına tabi Kefersaya köyünde arazi satın almış olan Fransa tebaasından Nersis Natanel'e geçici sened verilmiştir. Çünkü yapılan incelemede aldığı araziye Musevi iskan edeceği anlaşıldığından asıl sened verilmemiştir. Daha sonra da Nersis Natanel'in vekili araziye ağaç ekme izni istemiştir. Müracaatı değerlendiren Meclis-i Vükela 21 Nisan 1908'de aldığı kararda araziyi işlemek açısından asıl sened ile geçici sened arasında bir fark olmadığı ve araziye ağaç ekebileceğini belirtmesinin yanı sıra araziye Yahudi göçmenlerin yerleştirilmesine kesinlikle müsaade edilmemesini istemiştir²².

II. Abdülhamid'in tüm titizliğine ve devletin çabasına rağmen Siyonistler binlerce taraftarlarını Filistin'e yerleştirmeyi başarmışlardı. II. Meşrutiyetin ilan edildiği 1908 yılında Filistin'de yaşayan Musevi nüfusu göçmen akınları sayesinde II. Abdülhamid'in

¹⁷ . David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çeviren:Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993, s.269,270. Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁸ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁹ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.71.

²⁰ . Süleyman Kocabaş, *a.g.m.*, s. 42.

²¹ . BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye İdaresi (DH-MUI), Dosya No: 15-3, Vesika No: 23.

²² . BOA, Meclisi Vükela Mazbataları (MV), Dosya No: 118, Vesika No: 91.

tahta çıktığı 1876 yılına göre üç kat artmış ve 80.000'e ulaşmıştır. Bu döneme kadar Siyonistler 40.000 dönüm toprak satın almayı ve 33 yerleşim merkezi kurmayı başarmışlardır. Ayrıca Kudüs'e atanan mutasarrıflar 1904'e kadar Padişahın onayıyla Dahiliye Nezaretince atanırken bu tarihten sonra artık mutasarrıflar Saray'ın sıkı denetiminde olması için Mabeyn görevlilerinden seçilmeye başlanmıştır. Mutasarrıfların güvenilir ve ehliyetli olmalarına büyük önem verilmiştir²³.

II. Meşrutiyetin ilanındaki serbest ortamdan faydalanan Yahudiler faaliyetlerini iyice arttırmaya başlamışlardır. Artık durumu kavrayan Arap mebuslar da parlamentoda Filistin'e yapılan Yahudi göçlerinin durdurulmasını dile getirmişlerdir. Osmanlı parlamentosundaki Yahudi mebuslar ise Siyonistler ile Osmanlı Yahudilerinin bir bağları olmadığını dile getirerek, Osmanlıdan ayrı bir idareyi asla düşünmediklerini söylemişlerdir²⁴.

Jöntürkler, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Filistin'e Yahudi göçlerini yasaklayan II. Abdülhamid'in bütün kararlarını kaldırmışlardır. Çünkü Yahudilerin etkisinde kalmışlardı. Ancak bir süre sonra onlar da II. Abdülhamid'in yasak kararlarına dönmek zorunda kalmışlardır. Çünkü artık Jön Türkler de Siyonistlerin Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurarak Filistin'i Osmanlı topraklarında ayırmak niyetlerini anlamaya başlamışlardı. Ayrıca Yahudilerin Filistin'e göç ile yerleşmesine karşı Arap mebusların da Jön Türkleri sıkıştırmaları ve meclis toplantılarında bu hususu dile getirmeleri de etkili olmuştur²⁵.

Filistin'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti de Musevi göçünün durdurulması gerektiğini İstanbul'a bildirmiştir. Ayrıca eski Kudüs Mutasarrıfı Ali Ekrem Beyin yazdığı ve Sadrazam'ın elinde bulunan raporda da Filistin'e yönelik Musevi göçünün tehlikelerine değinilmiştir. Durumu görüşmek için 20 Haziran 1909'da toplanan kabine önce önündeki raporları değerlendirmiş ve kabine Filistin'e yerleşen elli bin Musevi'nin yabancı uyruklu olduğuna dikkati çekerek, başta Kudüs Mutasarrıflığı olmak üzere tüm Filistin'de yabancılara arazi satımını yasaklamıştır²⁶.

Yahudiler, İttihatçıların da Filistin'de arazi satımı ve göçe izin vermediğini görünce, bu defa da II. Abdülhamid döneminde olduğu gibi işin hilesine giderek şirketler kurup, bu şirketler vasıtasıyla arazi satın alma yoluna gitmişlerdir. Osmanlı Hükümeti de bunu fark ettiğinden dolayı böyle şirketlerin Filistin'de toprak satın almasına müsaade etmemiştir. Böyle bir girişim Suriye ve Beyrut Vilayetleri sabık ziraat müfettişi İshak Bağı ve Remle nahiyesine bağlı Varan köyü muhtarı Arvan İzabzag kendi ellerindeki

²³ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 98-102.

²⁴ . Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks*, California, 1997, s.104.; M. Lutfullah Karaman, *a.g.e.*, s.21.

²⁵ . Süleyman Kocabaş, *a.g.m.*, s. 43.

²⁶ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 136.

topraklar ile Suriye kıtasında ve Osmanlının diğer kesimlerinde toprak satın almak ve bu topraklar üzerinde yapılacak ziraatla sanayii ürünleri yetiştirmek amacıyla bir milyon frank sermaye ile Osmanlı Ziraat, Sanaat ve Ticaret Şirketi adlı bir şirket kurulmuştur. Osmanlı Hükümeti 26 Haziran 1909 da Filistin'in önemli durumundan ve Siyonist Cemiyetinin emelinden dolayı böyle şirketler vasıtasıyla Filistin'de büyük toprak parçaları satın alınmasına müsaade etmemiş ve bu husus Kudüs Mutasarrıflığına da bildirilmiştir. Hükümetin bu işe önem vermesinden dolayı sadece Filistin'de değil, Beyrut ve Suriye vilayetlerinin Filistin dışındaki kısımlarından da bu çeşit şirketlerin kurulmasının mahzurlarının bulunup bulunmadığı vilayetlerde sorulmuştur. Suriye valisi 31 Temmuz 1909'da verdiği cevapta; şirket namına vilayetin Havran ve Kerek livalarıyla Kuneytra kazası dahilinde arazi satın alınmasına izin verilmesinin caiz olmayacağı ve sadece Hama ve Şam sancakları dahilinde şirketçe arazi satın alınmasının bugün için bir mahzurunun olmadığı bildirilmiştir²⁷.

Hükümette, Musevi göçü sorunu 5 Eylül 1909'da yeniden gündeme gelince göçü önleyecek kanunların çıkarılması için bir komisyon kurulmuştur. Ancak bu kanunlar yapıncaya kadar yabancılara (Musevi olmasalar dahi) arazi satışı durdurulmuştur.

28 Eylül 1909'da da Talat Bey, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini önlemek için II. Abdülhamid'in çıkardığı yasak ve kısıtlamaları aynen uygulamaya koymuştur. Kırmızı Tezkere usulü yeniden yürürlüğe girmiş ve yabancı uyruklu Yahudilere sadece üç aylık bir süre için Filistin'e girme hakkı tanınmıştır. Filistin'de arazi ve mülk alım ve satımı Osmanlı Musevileri de dahil olmak üzere tüm Yahudilere yasaklanmıştır²⁸.

Osmanlının Filistin'de mülk satışını kontrol altına alması dolayısı ile Siyonizm yanlısı Yahudi zenginler kendi adlarına önceden almış oldukları topraklara Yahudileri getirip yerleştirmeye çalışmışlardır. Lord Rotschild'de Filistin'de toprak satın almasına rağmen kendisi ülke dışında olduğundan toprağı Yahudilere terk edip onların tasarrufuna bırakmıştır. Siyonist yanlısı zengin Yahudiler toprak satın alma yoluyla Filistin'i bir Yahudi yurdu haline getirmeye çalışmışlardır²⁹.

Theodor Herzl'in 1904'de ölümünden sonra Onun yerine Dünya Siyonist Teşkilatı Başkanlığı'na getirilen David Wolffson, bu yasak kararlarını kaldırmak için İstanbul'a birkaç kez gelip, bazı teşebbüslerde bulunmuş ise de başarılı olamamıştır. 1910 yılında da Siyonistlere Filistin'e yerleşmenin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade edilmiştir.

Bu döneme kadar bir tek II. Abdülhamid'e karşı cephe alan Yahudiler artık Jön Türklere de cephe almaya başlamışlardır. Artık Siyonistler Theodor Herzl'in "Filistin için

²⁷ . BOA, DH-MUI, Dosya No:15-3, Vesika No:23.

²⁸ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.136,137.

²⁹ . BOA, MV, Dosya No: 205, Vesika No: 143.

Türkiye'nin dağılmasını beklemeliyiz" direktifine uygun şekilde Osmanlı İmparatorluğunu dağıtmak ve bunun sonucunda Filistin'i ele geçirmek amacıyla harekete geçmişlerdir³⁰.

Yahudiler bu çalışmalarını Siyonist Cemiyeti vasıtasıyla düzenli ve kordineli bir şekilde yürütmüşlerdir. Siyonist cemiyetinin baş katibi, Rus vatandaşı olup, Almanya'nın Köhln şehrinde oturan Nahum Sokolow ve iki özel görevli İstanbul'a gelerek, burada cemiyete bir merkez açma ile Osmanlı beldelerini dolaşarak Osmanlı vatandaşı Musevileri kötü yönde ifsada çalışmışlardır. Osmanlı emniyetinin 19 Ekim 1909 tarihli istihbarat raporuna göre devlet bunların farkında olup, bu tür çalışmaları takip etmiştir. İstanbul'dan sonra bazı arkadaşları ile İzmir'e giden Nahum Sokolow, burada da yirmi gün kaldıktan sonra tekrar Almanya'nın Köhln şehrine hareket etmiştir. Bu sırada Siyonist cemiyet içerisinde iki görüş vardı. Birinci görüşte olan grup önce mümkün olduğu kadar fazla göçmen getirterek, Filistin'e yerleşmek ve burada büyük bir çoğunluk oluşturduktan sonra siyasi olarak bağımsızlığı elde etmeyi savunmuştur. Diğer grup ise bu birinci grubun görüşlerinin sadece bir hayal olduğunu belirterek, Rusya ve Romanya gibi yerlerde eziyet ve işkence çeken Yahudileri Amerika'ya veya başka bir toprak parçasına yerleştirerek, onların refah ve huzurunu temin etmeyi savunmuştur.

Siyonist Cemiyet, fikirlerini bir nevi cemiyetin gazetesi olan Raveld Gazetesi ile yaymıştır. Bu gazete Almanya'da çıkmakta olup, başyazarlığını da Nahum Sokolow yapmıştır. Bazı gazetelere ise para ve kağıt vererek onları da emellerine alet etmeye çalışmışlardır. Maksatlarına alet ettikleri gazetelerden biri Karyaduryan gazetesi olmuştur. İstanbul'da çıkan Fransızca Urur gazetesi de onların para yardımıyla çıktığından Siyonist Cemiyetine taraftar olmuştur. Bunlardan başka İzmir'de çıkan Novalit ile İstanbul'da çıkan Coryo gazeteleri de Siyonist Cemiyeti emellerine hizmet etmişlerdir³¹.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Siyonistler, merkezi Yafa olmak üzere bir Filistin Ofisi açmışlar ve bu kuruluşun girişimiyle Filistin Toprak Geliştirme Şirketini kurmuşlardır. Bu şirketin başına getirilen Alman asıllı Dr. Ruppın başarılı bir iktisatçı olarak Filistin'e gelen göçmenleri koloniler kurarak istihdam etmiştir. 1908-1914 yılları arasında satın aldıkları elli bin dönüm arazi üzerinde dokuz yeni çiftlik ve yerleşim merkezi kurmuşlardır. Kırsal alanın yanında Ruppın, Yafa yakınlarında 139 haneden ve 1500 kişiden oluşan bir Yahudi şehri olan Tel-Aviv (İlkbahar Tepesi)'in temellerini atmıştır. Bölgeye yoğun Yahudi göçüne artık yerli Filistinliler de tepki göstermeye ve tedirginlik duymaya başlamışlardır. Arap mebuslar dışında Filistin basını da Siyonizm'e

³⁰ . Süleyman Kocabaş, *a.g.m.*, s.42,43.

³¹ . BOA, DH-MUI, Dosya No:27-1 Vesika No: 66.

karşı tavır almıştır. Arap milliyetçileri de İttihatçıları yıpratmak amacıyla Siyonizm'i bir propaganda kozu olarak kullanmışlardır³².

Birinci dünya savaşına Osmanlının girmesi ve Sina -Filistin Cephesinin açılması ile birlikte bölgedeki Yahudilerin Osmanlı aleyhine olan faaliyetleri takibe alınmıştır. Bunun yanı sıra Yahudilerin herhangi bir kötü muameleye maruz kalmamasına büyük özen gösterilmiştir. Dahiliye Nezareti 7 Şubat 1915'de Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafta ; Osmanlı tabiiyetine geçmeyip, gitmek isteyenlerin vapurlarla gitmelerine müsaade edilirken, ancak kendisine belirlenen müddet içerisinde tabiiyetini değiştirmeyenlerin evlerine girilerek zorla vapura bindirilmekten kaçınılması, bu hususla ilgili olarak dahiliye nezaretinden görüş istenilmesi belirtilmiştir. Ayrıca Yahudilerin feryad ve şikayetlerine meydan verilmemesi, cemiyetlerince ihdas edilen pul kağıtları hakkında dahi cemiyetler kanununa göre davranılarak izin almaya mecbur tutulmaları, Anglo Patiş Bankasının dahi hükümetin kontrolü altında para celb etmesine ve ahali elinde bulunan kağıtların bedelinin tesviyesine imkan verilmesi istenmiştir³³.

Birinci Dünya savaşında bilhassa Avrupalı devletler Siyonistlerden faydalanmayı düşünmüşler ve bunun sonucunda devletlerarası rekabet başlamıştır. Almanya kendi ülkesindeki Siyonistlere destek vererek, bunlar kanalıyla Rusya'daki Musevileri kullanmak istemiştir. İngiltere ise savaş sırasında Siyonizm'i destekleyip, Siyonizm politikası, Bunsen raporu ile Sir Mark Sykes'ın direktiflerine göre şekillenmiştir. İngiltere, Hindistan'a giden yolun güvenliği için Siyonizm'i bir tampon bölge olarak kullanmayı amaçlamıştır³⁴. Fransa da Siyonistlere yanaşmış ve Dışişleri Bakanlığı Siyonistleri destekleyeceğini bildiren bir mektubu Nahum Sokolow'a vermiştir³⁵.

4 Haziran 1917 tarihli bu mektupta Fransız Dışişleri Bakanı Jules Cambon şunları yazmıştır: “Yahudiler tarafından Filistin'in kolonize edilmesi amacı taşıyan gayretlerinizi ihtiva eden planınızı bana bildirdiğinizden dolayı size teşekkür ederim. Siz, pek çok asır önce İsrail halkının sürülüp çıkarıldığı bu topraktan Yahudi milletinin yeniden doğumunu istiyor ve bunun müttefik kuvvetler tarafından korunmasının, mukaddes yerlerin bağımsızlığının sağlandığı ve durum uygun olduğu takdirde bir adalet gösterisi olacağını düşünüyoruz.

Haksız yere tecavüze uğramış bir halkı müdafaa etmek için bu savaşa girmiş bulunan ve kuvvet üzerinde hakkın zafer kazanması için mücadelesine devam eden Fransız hükümeti sizin davanız için ancak sempati besler. Zaferiniz, müttefiklerin zaferine bağlıdır. Size bu teminatı vermem sebebiyle mutluyum”. Adına Cambon

³² . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 164-169.

³³ . BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR), Dosya No: 49, Vesika No: 228.

³⁴ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 235-240

³⁵ . Yılmaz Altuğ, *Çin-Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*, İstanbul, 1970, s. 274.

deklarasyonu denilen bu deklarasyonla Fransa, İngiltere'den daha atak davranarak, Filistin'i Yahudilere vaad eden ilk büyük devlet olmuştur³⁶.

Yabancı devletler Yahudileri bahane ederek, Osmanlının iç işlerine karışmaya da teşebbüs etmişlerdir. Fransa Yafa'da Fransa mahmillerinden bir Yahudi'nin bir Müslüman tarafından öldürülmesi üzerine Fransa sefaretı devreye girerek, işı takip etmiştir. Siyon adındaki bu şahıs önceden aralarında çıkan bir tartışma nedeniyle bir Müslüman şahsı öldürdüğünden dolayı kaçıp babasının evine sığınmış ve bunu öğrenen kişinin yakınları da polisle beraber katil olan Siyon'u yakalamaya gelince, Siyon ateş edip, yine onlardan birini öldürünce onların saldırısına uğramış ve polisin de bunu önlemeye gücü yetmediğinden dolayı Siyon öldürülmüştür. Osmanlı Devleti soruşturma açmış ve olayda ihmali görülen polisleri görevden almıştır. Bunun üzerine olayı yakından takip eden Fransa sefaretı de Osmanlının bu adaletli tutumundan dolayı teşekkür etmiştir. Yabancı devletlerin onların hamiliğini üstlendikleri görüntüsü vermeleri onların daha da serbest hareket etmelerine neden olmuştur³⁷.

Kudüs'ün Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudilerce kutsal sayılan bir dini merkez olması Yabancı devletlerin dikkatlerini buraya çevirmesine neden olmuştur. Yahudiler ve diğer dini gruplar burada manastır, kilise, misafırhane ve hastaneler açarak buradaki nüfuzlarını arttırdıkları gibi yabancı devletlerin vatandaşı olan Yahudilerin buraya toplanmasını sağlamaya çalışmışlardır. Öyle ki Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika gibi devletlerin girişimi ile Kudüs dinlerin ve devletlerin mücadele sahası haline getirilmiştir³⁸.

Birinci dünya savaşı sırasında yapılan gizli antlaşmalardan olan Sykes-Picot antlaşmasında Filistin milletlerarası bölge olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devletinin bölge üzerindeki İtilaf devletlerinin pazarlıklarından haberi olmuştur³⁹.

Talat Paşa Hükümeti, Yahudi yurdu projesinin ülkede yeni bir ayrılıkçılık hareketi doğuracağından çekinmiştir. Hükümetin görüşlerini yansıttığını iddia eden İttihatçı Miralay Raif Mehmed Fuad Bey, Londra'da bir İngiliz gazetecisine, bu hususla ilgili olarak şöyle demiştir: “ Siz bir hükümetin, kendi içinde başka bir hükümetin kurulmasına nasıl izin verir, sanırsınız?... Bir devlet, vatanının bir parçasını koparıp, oluşmakta olan bir millete hediye eder mi?” Ayrıca bu tür bir suni oluşumun bölgede düşmanlığın oluşmasına sebep olacağını, ancak Filistin dışında başka bir yere Osmanlı vatandaşı

³⁶ . Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul, 1990, s.360.: David Fromkın, *a.g.e.*, s.289.

³⁷ . BOA, DH-MUİ, Dosya No: 67, Vesika No: 62.

³⁸ . BOA, Dahiliye Nezaretı Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı (DH-SYS) Dosya No: 27, Vesika No: 6.

³⁹ . David Fromkın, *a.g.e.*, s.18. : Süleyman Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s.359.: Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, İstanbul, 1985, s.196.

olarak yerleşecek fakir Yahudilere ise kapılarını açmaya hazır olduklarını belirtmiştir.

Cemal Paşa, savaştan yararlanarak Filistin’de Siyonistlerin milli bir yurt kurmalarına göz yummamıştır. Cemal Paşa, 8 Ocak 1915’de Siyonist liderlerinden bazılarını makamına çağırarak ayrılıkçılığa izin vermeyeceğini ve bu tür faaliyetlerde bulunanların bölgeden uzaklaştırılacağını bildirmiştir. Siyonistler ise öyle bir emellerinin olmadığını bölgeyi mamur hale getirip zenginleştirmek istediklerini söylemişlerdir. Cemal Paşa olayın gerçek yüzünü bildiğinden dolayı Siyonist liderlerin Filistin dışına çıkmasından ısrarcı olmuştur. Bazılarını birkaç haftalığına Bursa’ya göndermiştir. Bunun üzerine Siyonistlerce, Cemal Paşa Yahudilere zulüm ediyor tabiri kullanılmıştır.

Yahudi tehciri diye istismara yol açan olay ise 1917 Gazze zaferinden sonra ateş hattına giren Yafa’nın tahliye edilmesidir. Çünkü İngilizler başarısız olunca Yafa’yı uzaktan topçu ateşiyle bombalayacaklardı. Bu tehlike üzerine hükümet, “ahalinin eşyasını muhafaza altına almak, muzayakalarını tehvin etmek, nakden ianede bulunmak” gibi tedbirlerle IV. Orduya Yafa’yı boşaltma emrini vermiştir. Alınan tedbir sadece Musevileri değil tüm Yafa ahalisini kapsamıştır⁴⁰.

Siyonistler savaş sırasında Almanya’nın kendilerine bazı taahhütlerde bulunmasını beklemişlerdir. Onlar Filistin’e yerleşme konusunda Almanya’nın müttefiki Osmanlı devletini ikna etmesini beklemişlerdir. Almanya’nın büyükelçisi Siyonizm’e taraftar olduğunu, ancak Osmanlının hassasiyetlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ileri sürerek açıktan değil de gizli olarak destek vermiştir. Büyükelçi Wangenheim, Filistin’deki Siyonist yerleşim merkezlerinin savaştan fazla etkilenmemesi için çaba göstermiştir. Siyonistler Filistin’e yerleşme hususunda Almanya ve Amerika baskısı kurmaya çalışmışlardır. Amerika da Osmanlının istemiş olduğu kredilerde ön şart olarak Siyonistlerin isteklerini ileri sürmüştür. Cemal Paşanın 1917 yılı Almanya ziyaretinde Siyonistler Onunla görüşerek, Yahudilere iyi davranmalarını istemişlerdir. Cemal Paşa Yahudilere iyi davranıldığını ancak Yahudilerin İngiltere taraftarı olup, aleyhimize çalıştıklarını dile getirince onlar ise Yahudilerin Almanya taraftarı olduklarını iddia etmişlerdir⁴¹.

Birinci Dünya savaşı sırasında Kanal seferlerinin başarısız olmasından sonra İngiliz kuvvetleri Gazze yönüne ilerlemişlerdir. Çünkü Gazze, Kuzey ve iç Filistin’in anahtarı konumunda olup, büyük stratejik öneme sahipti. İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Murray Gazze’nin alınmasıyla Filistin ve Suriye’nin işgalinin kolaylaşacağını düşünüyordu. Gazze’ye yapılan iki saldırıda da İngiliz kuvvetleri Türk kuvvetleri

⁴⁰ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 345.

⁴¹ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.246-249.

karşısında başarısız olmuşlardır⁴². Daha sonra General Murray'ın yerine General Allenby'nin atanması ve iyi techiz edilmiş kuvvetler karşısında Türk kuvvetler Üçüncü Gazze muharebesinde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Gazze'nin kaybedilmesi ile de artık Kudüs'ün savunması tehlikeye girmiştir⁴³.

Bu sırada Yahudilerin İngilizler nezdindeki faaliyetleri daha da hızlanmıştır. Siyonist liderlerden Herbert Samuel, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey ile Kasım 1914'te görüşerek, Onu Filistin'de bir Yahudi devleti kurmaya ikna etmeye çalışmıştır. 1916 yılında İngiltere Başbakanlığına Lloyd George gelince Filistin'de İngiltere yönetiminde bir idarenin kurulmasına önem verilmeye başlanmıştır. Bunun sonucunda da 2 Kasım 1917'de Dışişleri Bakanı Balfour'un ünlü deklarasyonu ortaya çıkmıştır. Balfour tarihi mektubunun son biçimini Lord Rothschild'e göndermiştir. Deklarasyon şöyleydi: “ Majesteleri Hükümeti, Filistin'de Yahudi ırkı için Filistin'in milli bir vatan olarak düzenlenmesinin lehinde düşünmekte olup, bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştırmak üzere her çabayı sarf edecektir” Yahudiler Balfour deklarasyonundan büyük memnuniyet duymuşlardır. Çünkü Balfour deklarasyonu 1948'de kurulacak İsrail Devleti'nin alt yapısını oluşturmuştur⁴⁴.

Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki İngiltere, Balfour bildirisi ile hükümlerini Osmanlıya ait bir toprağı, bir millettten (Filistinli Araplardan) alıp Yahudilere vermeyi kabullenmiştir. İngiltere bu deklarasyonla Siyonistlerin kendilerine olan hizmetlerini ödemişlerdir⁴⁵.

Balfour deklarasyonunda, ayrıca bölgede yaşayan ve Yahudi olmayan insanların her türlü hakkına bir zarar verilmeyeceğı yolundaki beklentisini de dile getirmiştir. Bu vaad Yahudilerin Filistin'e dönüp burada Yahudi Devleti kurma ideali olan Siyonizm idi. Yahudilerin isteklerine uygun olup, Onların arayıp da kolay kolay bulamayacağı bir destek idi. Aynı zamanda bu deklarasyonla Araplar da aldatılmışlardı. Çünkü Osmanlıya isyan eden Şerif Hüseyin ve oğlu Şerif Faysal'a bir Arap imparatorluğu kurulması için vaad edilen topraklar üzerinde bir Yahudi devletinin kurulması kabul edilmiş oluyordu. Araplar'ın buna tepki göstereceğini bilen Balfour Yahudilerle Arapları uzlaştırmanın yolunu da aramaya başlamıştır⁴⁶. Dr. Weizman Kahire'ye gelerek Arap liderlerini iknaya çalışıp, onları kandırmıştır. İngilizlerin usta siyaseti ile Yahudilerle Araplar anlaşırılıp,

⁴² . C. Tevfik Karasapan, *Filistin ve Şark'ül-Ürdün*, C.I, İstanbul, 1942, s.178-181.

⁴³ . Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara, 1993, s. 26.

⁴⁴ . H.V.F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni*, (Terc: Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999, s. 408,409.: Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s.205.: M. Lutfullah Karaman, *a.g.e.*, s.25,26., David Fromkin, *a.g.e.*, s. 294.

⁴⁵ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁶ . Asaf Hüseyin, *a.g.e.*, s. 166.

Filistin'e Yahudi göçlerini Araplara kabul ettirmişlerdir⁴⁷.

Kudüs askeri ve dini yönden büyük bir öneme sahipti. Çeşitli dinlere mensup toplulukların dini ve siyasi merkeziydi. Ortaçağda Avrupalılar burayı ele geçirmek için Haçlı seferleri düzenlemişlerdi. Tüm bu nedenlerden dolayı İngilizler Kudüs'ün alınmasına büyük önem vermişlerdir⁴⁸.

Kudüs'ün savunması ile görevli kolordunun kumandanı Mirliva (Tümgeneral) Ali Fuad (Cebesoy) Paşa, Cemal Paşa'ya verdiği malumatta general Falkenhayn'ın Kudüs'ü savunma taraftarı olmadığını bildirmiştir. Falkenhayn bir konuşması sırasında Ali Fuad Paşa'ya, kutsal beldenin savunulması, mübarek makamların top mermileriyle yıkılmasına neden olacağını söylemiştir. Almanlar'da Kudüs'ün düşmesinden yanaydılar. Çünkü Kudüs şehri Haçlı seferleri sırasında önce İslamlar tarafından Haçlılara karşı ve sonra da Haçlılar tarafından Selahaddin Eyyubi'ye karşı savunulmuştu. Eğer şehrin tahribinden korkuluyorsa o zaman İngilizlerin şehre hücum ve şehri tahripten kaçınmaları lazımdı.

Cemal Paşa, Falkenhayn'ın bu tutumu üzerine Kudüs'ün savunulması için kendi kuvvetlerinden bir süvari alayını oraya göndermiştir⁴⁹. Ali Fuat Cebesoy, kuvvetlerinin yetersizliği üzerine 8/9 Aralık 1917'de birliklerine geri çekilme emrini vermiştir. Türk kuvvetlerinin çekilmesi ile İngiliz birlikleri 9 Aralık 1917 günü öğleden önce şehre girmişlerdir⁵⁰.

Ali Fuat Cebesoy Kudüs başarısızlığı suçunun Falkenhayn'a ait olduğunu Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta şöyle vurgulamıştır: “Kudüs'ün savunulmasıyla görevlendirildiğim günden beri bunca ısrar ve eleştirilerime, sizin tarafınızdan, istenmeden gönderilmiş olan süvari alayından başka, Yıldırım Grubu Kumandanlığından hatta bir tabur bile imdat kuvveti alamadığımdan, katiyen değiştirilemeyerek haftalarca birinci hat siperlerde kalmaya mecbur olan zavallı askerlerimizin aşırı yorgunluğundan yararlanan İngilizler bu sabah bir baskınla o güzel Kudüs'ü işgal ettiler. Herhalde, bu düşüşün sorumluluğu, tamamıyla Falkenhayn Paşaya aittir!”⁵¹.

Kudüs'ün düşmesi Müslüman dünyası üzerinde büyük üzüntü doğururken, Hıristiyan dünyasında ise büyük sevinç yaratmıştır. Kudüs'e giren İngiliz kumandanı Allenby: “Bugün Haçlı seferleri zaferlerle sona ermiştir.” açıklamasını yapmıştır. Kudüs'ün düşmesi Osmanlı müttefiki Almanya'da bile resmen kutlanmıştır. Bu da bize Avrupa'nın 1917 yılında ne kadar dini taassup içerisinde olduğunu göstermektedir⁵².

⁴⁷. Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s.206.

⁴⁸. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C.4, Kısım 2, Ankara, 1986, s. 386.: David Fromkin, *a.g.e.*, s. 309.

⁴⁹. Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2001, s.241,242.: Ayfer Özçelik, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁰. C. Tefvik Karasapan, *a.g.e.*, C.1, s. 201.: H. Hüsnü Emir, *Yıldırım*, İstanbul, 1337, s. 283,284.

⁵¹. Cemal Paşa, *a.g.e.*, s. 242.

⁵². Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.7, İstanbul, 1983, s. 296.: Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.337.

Kudüs'ün düşmesinden sonra da Filistin düşman işgaline karşı korunmuş ve idari açıdan da başıboşluk önlenmeye çalışılmıştır. Ali Fuat Paşa Filistin'in elde tutulmasına ve idaresine çok büyük önem verip, bunu Cemal Paşa'ya gönderdiği 6 Mart 1918 tarihli bir telgrafında da vurgulamıştır. Telgrafta; Filistin'de hükümet-i mülkiyenin zayıf bir durumda olduğu askeri idare ile tam bir ahenkli birliği kuramadığı, Akka ve Nablus Mutasarrıflarının merkezi vilayetle haberleşmelerinin çok güç ve geç olduğu vurgulanarak, bu bölgenin de tam olarak kontrol altında tutulması için Beyrut Valisi Azmi Bey'in Nasıra'yı merkez edinmesi ve Beyrut'un da bir vekil vali ile yönetilmesini istemiştir. Devletin iç siyaseti açısından da bölgedeki yönetimin hissettirilmesini gerekli görmüştür⁵³.

Yahudiler savaşta İngiltere lehine casusluk faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Ayrıca Siyonistler, Mısır'daki İngiliz komutanı General Maxwell'e müracaat ederek, Türklere karşı İngiliz birlikleri safında gönüllü olarak savaşacaklarını bildirmişlerdir. General ise şimdilik Filistin'de bir cephe açılmasının söz konusu olmadığını, eğer istiyorlarsa bir Katır Alayı kurarak Çanakkale'de cephe gerisinde askeri malzeme taşımalarını söylemiştir. Bu teklifi kabul eden Siyonistler, İskenderiye'de askeri eğitimi verildikten sonra İngiliz Albayı John Henry Patterson'un komutasında 500 asker, 750 katır ve 20 subay Gelibolu'ya gönderilmiştir⁵⁴. Filistin cephesinin açılmasından sonra da Çanakkale'deki Siyon Katır Alayı'nın savaşçıları çekirdeğini oluşturmak kaydıyla Yahudi Lejyonu kurulmuştur. 1918 Şubatında Londra'da bir geçit resminden sonra beşbin kişilik lejyon Japon destoyerleri ile İskenderiye'ye çıkarılmıştır. Yahudi Lejyonu, Allenby'nin bütün silahlı kuvvetlerinin altında birini oluşturmuştur. Allenby'nin Filistin'i işgalinde aktif görev alan Lejyon, Ürdün'de çekilmekte olan Türk ordusunun doğu yanlarına saldırılarda bulunmuştur. Lejyon aynı zamanda Yahudiler için bir semboldü. Çünkü Musevilerce böyle bir ordunun kurulması dünyanın gözünde ileride bir milli devlet kurabilmelerinin ispatıydı⁵⁵.

Savaş sonucunda Osmanlı'nın yenilip bölgeden çekilmesi ile birlikte Faysal Mekke, Bağdat ve Şam'ı içine alan büyük bağımsız bir Arap devleti kurulması karşılığında Filistin'i Yahudilere vaad etmiştir. 3 Ocak 1919'da Faysal ile Weizman arasında imzalanan antlaşma ile Araplar, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine izin vermiştir. Böylece İngiliz himayesinde kurulmaya çalışılan İsrail devletinin kuruluşuna Araplar da alet olmuşlardır⁵⁶.

⁵³ . BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No:46-1, Vesika No:29.

⁵⁴ . Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s.202

⁵⁵ . Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.303,304.: David Fromkin, *a.g.e.*, s.203,204.

⁵⁶ . Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s.208,209.

SONUÇ

Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlaması, Avrupalı devletlerin kışkırtmaları ve yayılan milliyetçilik akımları sonucunda Yahudilerde bir gün Filistin'e dönerek burada bir Yahudi Devleti kurma emeli olan Siyonizm uyanmaya başlamıştır.

Yahudi yurdu kurma fikrini dile getiren Theodore Herzl, bu amaçla dünyadaki Yahudileri dolaşarak onların desteğini almaya çalışmıştır. Filistin'in Yahudi göçlerine açılması ve buranın muhtar bir yönetime sahip olması karşılığı olarak yaptığı teklifleri II. Abdülhamid reddetmiştir.

II. Abdülhamid, Filistin'e Yahudilerin yerleşmesini önlemek amacıyla 1883 ve 1891 yıllarında çıkardığı kanunlarla Filistin'de Yahudilere mülk satışını yasaklamıştır. Filistin'e normal yollarla yerleşemeyeceklerini anlayan Yahudiler bu sefer şirketler vasıtasıyla toprak satın alma yoluna gitmişlerse de bunu da Osmanlı engellemiştir.

II. Meşrutiyetle birlikte Ermenilerin faaliyetleri iyice artmıştır. İttihat ve Terakkinin II. Abdülhamid'in koyduğu engelleri kaldırması ile Filistin'e Yahudi göçleri hızlanmıştır. Ancak kısa sürede işin ciddiyetini fark eden İttihatçılar da II. Abdülhamid'in önceden koyduğu kuralları tekrar geri getirmişlerdir. İttihatçılar döneminde de bir şey yapamayacaklarını anlayan Yahudiler artık emellerinin gerçekleşmesi yolu olarak Osmanlının yıkılmasını görmeye başlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşının çıkması onlara bu fırsatı vermiş ve İngilizler ile Fransızların yanlarında yer alarak ve kurdukları Yahudi Lejyon kuvvetiyle Osmanlıya karşı savaşarak emellerinin gerçekleşmesine çalışmışlardır. Bu hizmetlerine karşılık 1917 yılında Balfour deklarasyonu yayınlanmış ve Yahudiler desteklenmiştir. Araplar, savaşın başından beri Yahudilerin İngilizler safında Filistin'i elde etmek için savaştıklarının farkında olmalarına rağmen bu konuyu İngilizlerle olan ilişkilerinde anlaşmazlık konusu yapmamışlardır. İngilizler de Arap müttefiklerinden bu konuda şiddetli bir tepkinin gelmemesinden faydalanarak, Yahudilere olan desteklerini daha da arttırmışlardır. Savaş sonucunda Osmanlı Devleti savaşta yenik çıkarak bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal'ın bir Arap devleti kurmak emeliyle İngiliz isteklerine göre Yahudilerle anlaşmaları, Yahudilerin faaliyetlerine göz yummaları İsrail Devletinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Yıldız Arşivi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (YA-HUS), Dosya No: 380, Vesika No: 18
- BOA, YA-HUS, Dosya No: 377, Vesika No: 51.
- BOA, YA-HUS, Dosya No:380, Vesika No: 18.
- BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye İdaresi (DH-MUI), Dosya No: 15-3, Vesika No: 23.
- BOA, DH-MUI, Dosya No:15-3, Vesika No:23.
- BOA, DH-MUI, Dosya No:27-1 Vesika No: 66.
- BOA, DH-MUI, Dosya No: 67, Vesika No: 62.
- BOA, Meclisi Vükela Mazbataları (MV), Dosya No: 118, Vesika No: 91.
- BOA, MV, Dosya No: 205, Vesika No: 143.
- BOA, Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH-ŞFR), Dosya No: 49, Vesika No: 228.
- BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Siyasi Evrakı (DH-SYS) Dosya No: 27, Vesika No: 6.
- BOA, Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH-KMS), Dosya No:46-1, Vesika No:29.

II. Hatıralar

- Abdülhamid, *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, (Haz: İsmet Bozdağ), İstanbul, 1975.
- Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul, 2001.
- H. Hüsnü Emir, *Yıldırım*, İstanbul, 1337.

III. Tetkik Eserler

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, "II. Abdülhamid'in Yahudilerin Filistin'e Yerleşmesini Yasaklayan Bir İradesi", *TDTD*, S.3, İstanbul, (Mart), 1987,
- ALTUĞ, Yılmaz, *Çin-Vietnam ve Ortadoğu Sorunları*, İstanbul, 1970.
- FROMKIN, David, *Barişa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev:Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C.4, Kısım 2, Ankara, 1986.
- HÜSEYİN, Asaf , *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*, (Çev: Taha Cevdet), İstanbul, 1990.
- KAFKAS, Mehmet, *Geçmiş Bilmek 1*, İzmir, 1993.
- KARAMAN,. M. Lutfullah, *Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu*, İstanbul,1996.
- KARASAPAN, C. Tevfik, *Filistin ve Şark'ül-Ürdün*, C.I, İstanbul, 1942.
- KAYALI, Hasan, *Arabs and Young Turks*, California, 1997.
- KOCABAŞ, Süleyman, "İsrail Devletine Giden Yolda Siyonim-Osmanlı Devleti İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.56, İstanbul, Ağustos, 1991.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul, 1990.
- KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye ve İngiltere*, İstanbul, 1985.
- ÖKE, Mim Kemal, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar*, İstanbul, 1991.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2002 12 (2)

ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara, 1993.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.7, İstanbul, 1983

WINSTONE, H.V.F., *Ortadoğu Serüveni*, (Terc: Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 12, Sayı: 2, Sayfa: 439-458, ELAZIĞ-2002

ES-SEVÂDÜ'L-A'ZAM İLE EL-AKİDETU'T-TAHÂVİYYE'NİN İÇERİK AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR TAHLİLİ

A Content of the Analysis of Sevad al-A'zam with Al-Akida al-Tahaviyya as Comparision

Selim ÖZARSLAN*

ÖZET

Sevâdü'l-A'zam Mâtüridî kelâm ekolünün ilk dönem eserlerinden birisidir. Hakim es-Semerkindî ile Ebu Cafer Tahavî'nin eserleri İslâm akâidini Ebû Hanife'nin görüşleri doğrultusunda selef metoduna bağlı kalarak özetlemektedir.

Tahâvî akâid meselelerini kısa ve özlü ifadelerle delilsiz olarak işlerken, Semerkandî daha özlü, veciz, en önemlisi de aklî ve naklî delillere dayanarak izah etmektedir.

Anahtar kelimeler: İslâm, Akâid, Matüridî Kelâmı, Selef Metodu

SUMMARY

The book called *Sevad al-A'zam* is one of the works of the theology school of Maturidi in the first period. The works of Hakim as-Semerkindi and Abu Djafer Tahawi are summarized creeds of Islam according to the way of Abu Hanifa with the method of Salaf.

While studying the matters of Akida of Tahavi without proof in short and essential, Semarkandi explains them with more kernel, rational and revelational proofs.

Key Words: Islam, Creed, Theology of Maturidi, Method of Salaf,

* Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: sozarlan @firat.edu.tr.

Giriş:

Bu araştırmamızda, ilk dönemde selef metoduna bağlı kalınarak yazılan iki akaid risalesini içerikleri açısından karşılaştırarak tahlil etmeye çalışacağız.

Bilindiği gibi ilk devirdeki selef âlimleri akaid sahasında teslimiyeti kendilerine şiar edinmişler, Kur'an'ı-Kerim ile sahih sünnette mevcut olan müteşabih naslara, Allah ve Resûlünün muradı üzerine iman edip onların keyfiyet ve nasıllığını araştırmamayı amaçlamışlardır. Bunların meydana getirdikleri eserler küçük akide risaleleri halinde olmuştur. Genellikle bu risalelerde Ehl-i Sünnet akidesi gayet veciz ifadelerle özetlenir, aykırı görüşlere, itiraz ve tartışmalara yer verilmezdi. Ebû Hanife (ö.150/767)'nin *el-Fıkhu'l-Ekber*'i bu sahanın elde mevcut ilk eseri olarak kabul edilmektedir.¹ Ebu'l-Cafer et-Tahâvî (ö.321/933)'nin *Akîdetu't-Tahâviyye*'si ve Hakîm es-Semerkindî (ö.342/953)'nin *es-Sevâdü'l-A'zam*'ı akaid sahasının bilenen daha sonraki eserlerindedir.

1- HAKÎM ES-SEMERKANDÎ'NİN ES-SEVÂDÜ'L-A'ZAM'I

Sevâdü'l-A'zam Mâtüridî kelâm ekolünün başlangıç devri eserlerinin en önemlilerinden biridir. "*Ezici Çoğunluğun Kitabı*" anlamına gelen bu eser hacmi ve ele aldığı konular itibariyle diğer risalelerden daha geniş ve kapsamlıdır. Bu nedenle, eser kitapla risale arasında bir konumda mütalaa edilebilir. Eser tahkik edilmeksizin birkaç kez basılmıştır. Kahire-Bulak (1253) baskısı, 56 sayfa iken İstanbul (1304) baskıları iki sayfalık "İman Risalesi"yle birlikte 39 sayfadan oluşmaktadır. Yazarın tam adı Latîf Ebû'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmail el-Kâdî el-Hanefî'dir; fakat Hâkim es-Semerkindî (ö.342/953) olarak şöhret bulmuştur. Ebû Mansûr el-Mâtüridî (ö.333/944)'den kelâm ve fıkıh okuduğu, Ebû Bekir el-Varrâk (ö.280/893) ile irtibat kurup tasavvufa sülûk ettiği, bu nedenle de "*el-Hakîm*" lakabıyla anıldığı rivayet edilmektedir. O, bu eserde Hanefî-Matüridî anlayışa bağlı kalarak "*büyük çoğunluk*" dediği Ehl-i sünnet'in akaidini izaha çalışmıştır.²

Semerkindî'nin bu çalışmasını diğer akâid risalelerinden - Ebû Hanife'nin *el-Fıkhu'l-Ekber*'i ile Ömer en-Nesefî'nin *Akâid*'ini - ayıran temel özellik, akaid konularını işlerken ayet ve hadislerle dayalı delillerini de zikretmiş olmasıdır. Halbuki diğerlerinde akaid konuları kısa, özlü ve gayet sade bir şekilde delillere müracaat edilmeksizin ele alınmıştır. *el-Fıkhu'l-Ekber*'de bütün risale boyunca üç ayet delil olarak zikredilirken bu

¹ Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1981, 116-117; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981, 66; Özler, Mevlüt, *İki Akaid Metni; el-Fıkhu'l-Ekber ile en-Nesefînin Akaidi'nin Muhteva Açısından Mukayeseli Bir Tahlili*, *Atatürk Ü.İ.F.D.*, sayı, 14, Erzurum, 1999, 47.

² Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1943, II, 1008; Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, 129, Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990, 33

sayı *Akaid*'de yalnızca bire düşmüştür. Bu bir ayet de peygamberlerin sayısından söz edilirken zikredilmekte, bunun dışında başka naklî delile yer verilmemektedir.³

Hakim es-Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-A'zam*'ında işlenen konuları, eserde ele alınış sırasına göre, aşağıda belirtildiği şekilde sıralamak mümkündür. Ona göre kurtuluşa eren *Ashabü's-Sünne ve'l-Cemaa*'dan olan bireyler bu inançlara sahip olmalıdırlar.

es-Semerkandî, inanılması gereken bu ilkeleri altmış iki (62) ana başlık altında toplamıştır. Bunlar şunlardan ibarettir:

1. Bireyin imanından şüphe edemeyeceği, "Allah dilerse/ inşallah mü'minim" diyemeyeceği (İmanda istisna)
2. Müslüman toplumuna muhalefet edilemeyeceği
3. Her iyi ya da kötünün arkasında namaz kılınabileceği
4. Helal kılmadıkça bir günahtan dolayı kible ehlinin küfürle itham olunamayacağı (*mürtekeb-i kebire* konusu)
5. Kible ehlinden büyük ve küçük her bireyin cenaze namazının kılınacağı
6. Hayır ve şerrin takdirinin Allah'tan olduğu
7. Haksız yere bir Müslüman'ın öldürülemeyeceği ve ona isyan edilemeyeceği.
8. Savaş ve barış esnasında mestler üzerine meshetmenin caiz olduğu.
9. Her emir/ devlet başkanının arkasında bayram ve cuma namazının kılınabileceği
10. İmanın Allah'ın fazlı ve rahmetinden olmak üzere Allah vergisi olduğu
11. Kulların fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olduğu
12. Kabir azabının hak olduğu
13. Kur'an'ın mahluk olup olmaması meselesi, Kelâmullah'ın yaratılmış olmadığı
14. Münker ve Nekir'in sorgusunun gerçek olduğu
15. Hayattakilerin ölümler için yapmış oldukları dua ve sadakaların onlara fayda vereceği
16. Hz. Peygamber'in şefaatinin gerçek olduğu
17. Hz. Peygamber'in Mi'râc'ının gerçek olduğu
18. Kıyamet günü kitapların (amel defterlerinin) okunmasının gerçek olduğu
19. Hesaba çekilmenin hak olduğu
20. Mizanın hak olduğu
21. Sıratın hak olduğu
22. Cennet ve Cehennem'in yaratılmış oldukları ve ebediyete kadar son bulmayacakları
23. Kıyamet gününde Allah'ın kendisiyle kulları arasında herhangi bir vasıta olmaksızın onları hesaba çekeceği
24. Hz. Peygamber'in ashabından Aşere-i Mübeşşere'nin cennetlik olduklarına tanıklık etmenin doğruluğu
25. Hz. Peygamber'den sonra onun ashabından ya da ümmetinden Hz. Ebû Bekir'den daha faziletli hiç kimsenin bulunmadığı ve Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin geçerliliği
26. Ebû Bekir'den sonra insanların en faziletlisinin Ömer b. Hattab, ondan sonra Osman b. Affan, ondan sonra Ali b. Ebi Talib olduğu ve bunların halifeliklerinin muteber ve geçerli olduğu
27. Hz. Peygamber'in ashabına buğz edilemeyip, hayırdan başkası ile anılamayacağı
28. Allah'ın halktan birisine gazap edebildiği gibi hoşnut da olabileceği
29. Rû'yetullah; nasıllığı bilinmeksizin Allah'ın görülmesinin mümkün olabileceği

³ Özler, Mevlüt, *İki Akaid Metni*, 54.

30. Peygamberlerin derece ve düzeylerinin evliyalardan derece ve düzeylerinden yüce ve üstün olduğu
31. Evliyanın kerameti; evliyanın kerametinin doğru olup inkâr edilemeyeceği
32. Allah'ın mutluyu (*saîd*) mutsuz (*şakî*), mutsuzu da mutluya çevirebileceği
33. İnanmayan /kâfirlerin akıllarının peygamber ve mü'minlerin akıllarıyla eşit olmadığı; akıllar eşit olup, mü'minlerin aklı ile inanmayanların aklı eşittir diyenlerin bidatçi olduğu
34. Allah'ın ezeli ve ebedî olarak yaratıcı olduğu; Allah'ın yaratılanları yaratmadan önce de yaratıcı olduğu. O'nun bu halinde bir değişikliğin olmadığı
35. Allah'ın sıfatları: Allah'ın âlim, kâdir olduğu ve onun ilim ve kudret sıfatlarına sahip olduğu
36. Allah'ın mü'minlerin günahkarlarına günahları ölçüsünde cehennemde azap edeceği
37. Halk onun iyi veya kötü olduğunu anlasın veya anlamasın Allah'ın dilediğini yapacağı
38. Mushaflarda yazılı olanın Kur'an olup, Allah'ın kelamı olduğu ve hakikatte onun yaratılmadığı
39. İmanın hakiki olup, mecazi olmadığı
40. Bir birey dünyada birisine düşmanlık beslese ve bundan dolayı da tevbe etmeden mü'min olarak ölse, kıyamet gününde Allah bu insanın husumeti ölçüsünde iyiliklerinden alarak hasmına vereceği. (Amellerde kısas)
41. Tevfikle birlikte taatın eşit olduğu gibi, hızlanla birlikte günahın da eşit olduğu
42. İmanın, dil ile ikrar kalb ile tasdik olduğu
43. Kalbiyle Allah'ı bilip, diliyle bunu ikrar etmeyen kimsenin kâfir olduğu; Diliyle ikrar edip, kalbiyle Allah'ı tanımayan kimsenin münafık olduğu.
44. Allah'a mekan, zaman, gelme ve gitme nispet edilemeyeceği
45. Allah'ın hiçbir şeye benzemediği; herhangi bir şeyin de O'nun benzeri olmadığı
46. Bazı vakitlerde kazanmanın farz kılınmış olduğu; geçim için gündüzlerin var edildiği
47. İmanın amelden ayrı olduğu.
48. İyilik yapanla (*muhsin*) kötülük yapanın (*musî*) imanının eşit olduğu
49. Öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğu.
50. Kıyametin kopmasının gerçek olduğu; ona hazırlıklı olmanın gerekliliği; Kıyametin kopacağına Kur'an ayetlerinin delalet ettiği; dolayısıyla onu inkâr edenin Allah'ı inkâr etmiş olacağı
51. Vitr namazının üç rekat ve bir selamdan oluştuğu.
52. İmanın abdestsizliğinin cemaati de bağlayıcılığı
53. Durgun az suda abdest almanın caiz olmayışı
54. Mestleri çıkardıktan sonra ayakların yıkanmasının gerekliliği
55. Yaradan kan ve irinin akmasıyla abdestin bozulduğu ve abdestin yenilenmesinin gerektiği
56. İmanın artmayacağı ve eksilmeyeceği.
57. Allah'ın lanetine uğramış olan İblis'in, Allah'a kulluk ettiği esnada Allah ve melekler katında mü'min olduğu.
58. Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in putlara tapmaları esnada Allah ve melekler katında kâfir oldukları.
59. Sevenden Allah sevgisi sebebiyle Allah'ın emirlerinin sakıt olmayacağı (İnsandan mükellefiyetlerin hiçbir zaman kalkmayacağı)
60. Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğu
61. (Nasıl bir sonla öleceğini bilmediğinden dolayı) kişinin ömrünün sonu için Allah'tan korkmasının gerekliliği

Yazar kitabın başında altmış iki (62) asıldan söz etmişse de altmış bir (61) tanesinden bahsetmiştir.

Bu ana başlıklara bakarak Hakîm es-Semerkindî'nin bu risalesinde hemen hemen akâid problemlerinin çoğuna temas ettiğini söyleyebiliriz. Ancak o daha sonraki dönemde yazılan –mesela Akaid - risalelerde mevcut olan kelâm konularına bir başlangıç ve hazırlık mahiyetindeki eşyanın hakikati, bilgi edinme yolları ve âlemin mahiyeti gibi konulara değinmemiştir. Yine müellif bu risalesinde ele aldığı konuları belirgin bir düzen içerisinde de sıralamamıştır. Bir konu ile ilgili bütün meseleler aynı yerde ele alınmamış, farklı yerlerde değişik boyutlarıyla işlenmeye çalışılmıştır.

es-Sevâdü'l-A'zam Mâtüridiyye kelâm ekolünün mütekaddim dönemdeki kaynaklarından birisi olup her akaid risalesinde bulunmayan bazı fikhî meselelere değinmesiyle de ayrıca bir öneme sahiptir.

Hakim es-Semerkindî, incelediği konuları konunun kendisi açısından önemine göre, bazen özlü bir şekilde, bazen de daha teferruatlı bir tarzda delilleriyle birlikte ele almıştır. O incelediği meseleleri aklî delillerden daha çok naklî delillerle destekleme yoluna gitmiştir. Hemen hemen bütün kelâmî meselelerde Kur'an'î nasslara yer vermiştir. Bu da bize Hanefî-Matüridi çizgiye sahip olan müellifin amacının kelâmî konuları tartışmakla birlikte kahir ekseriyetin inandığı akideyi açıklamak olduğu izlenimini vermektedir.

Müellif Hakîm es-Semerkindî'nin *es-Sevâdü'l-A'zam*'ında benimsediği üslubu, genelde ele aldığı meseleyi kendi mezheb anlayışı doğrultusunda açıkladıktan sonra, görüşüne muhalif olanları bidatçilikle ve yalancılıkla itham etme şeklinde belirginlik kazanmaktadır. Bununla birlikte müellif diğer kelâm ekollerinden olan Mu'tezile, Havaric, Şîa, Cebriyye ve Kerrâmiyye'nin görüşlerini aykırı görüşler olarak telakki etmekte ve onları küfürle suçlamaktadır. Hakîm es-Semerkindî'nin eserinde kullandığı yöntem ya da takındığı tarz bundan ibarettir diyebiliriz. Hemen hemen ilk dönem İslâm âlimlerinin kelâmî meseleleri ele alış tarzı da bu şekildedir.⁴

Semerkindî'nin bu çalışmasında yoğun olarak üzerinde durduğu konu imanla ilgili meselelerdir.

2- EBÛ'L-CAFER ET-TAHÂVÎ'NİN AKİDETU'T-TAHÂVİYYE'Sİ

Akidetu't-Tahâviyye, dördüncü hicri asrın başlarında Ehl-i sünnet akidesini savunan Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Seleme b. Selâme b. Abdulmelik el-Ezdî et-Tahâvî tarafından kaleme alınan küçük bir akide risalesidir. Tahâvî, Mısır'ın Tahâ isimli bir beldesinden olup, Hanefî fikhî ve akidesi üzerinde derinleşmiş bir İslâm âlimidir. İbn Nedim *Fihrist*'inde *Akîde*'sinden başka fıkha dair birçok eserinden bahseder. İlim ve zühd yönünden zamanının yegânesi olduğu da aynı kaynakta belirtilmektedir.⁵

⁴ Bkz. Özler, *İki Akaid Metni*, 51

⁵ Bkz. İbn Nedim, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Ebî Ya'kub (385/995), *Fihrist*, thk. Şeyh İbrahim

Tahâvî'nin de risalesinin baş tarafında belirttiği gibi Hanefî akaidi üzerine yazılan bu eser⁶, İslâm âleminde diğer akidelere nazaran daha az meşhur olmuştur. Buna rağmen bu akaid risalesi üzerinde birçok şerhler yapılmıştır. Bu şerhler arasında en fazla bilineni Ebu'l-İzz (ö.792/1390)'in yaptığı *Şerhu't-Tahaviyye* olmuştur.⁷

Akîdetu't-Tahâviyye diğer adıyla *Beyanu's-Sünne ve'l-Cemaa* içeriği ve anlatım tarzıyla henüz kelâm üslubuna bürünememiş, Ehl-i sünnet selef akidesini özetlemektedir.⁸ Eser Ehl-i sünnetçe inanılması zaruri görülen esasları özgün ve oldukça veciz ifadelerle tartışmaya yer vermeksizin ortaya koyar. Tahâvî'nin bu eseri İmam-ı Azam'a atfedilen inanç esaslarını ilk defa doğru bir şekilde belirleyen eserlerden olması hasebiyle de özel bir değeri haizdir.⁹

Bu açıklamalardan sonra şimdi *Akîdetu't-Tahâviyye*'de işlenen konuları başlıklar halinde zikredeceğiz.

- *Allah'ın Birliği ve Sıfatları (*Tevhid Konusu*)
- *Nübüvvet Meselesi,
- *Kur'an'ın Allah Kelamı Oluşu ve Mahluk Olmadığı Meselesi
- *Rü'yetullah
- *Mi'rac
- *Havz
- *Şefaât
- *Misak; Allah'ın Hz. Adem ve Züriyetinden Aldığı Misak'ın Gerçekliği
- *Kader, Kader'in Allah'ın Yaratıkları Hakkındaki Bir Sırrı Olduğu
- *Levh ve'l-Kalem
- *Arş ve Kürsî
- *Allah'ın Kelâm'ının Yaratılmışların Sözleriyle Eşit Olmadığı
- *İslam Toplumuna Muhalefet Edilemeyeceği
- *Helal Saymadıkça Günah İşleyen Kible Ehlinin Küfürle İtham Edilemeyeceği (*Mürtekbü'l-Kebire*)
- *Kişinin İmandan İnkârı Sebebiyle Çıkacağı
- *İmanın Dil ile İkrar ve Kalp ile Tasdik olduğu
- *İman Birdir. Aslında İnananlar Eşittir. Fazilet Yönünden Farklılığın Söz Konusu Olduğu
- *Bütün Mü'minlerin Allah'ın Dostu Olduğu
- *İmanın Esasları
- *Mürtekbü'l-Kebire
- *İyi ve Kötünün Arkasında Namaz Kılınabileceği
- *İslam Toplumundan Birisinin Vacip Olmadıkça Öldürülemeyeceği

Ramazan, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1415/1994, 257.

⁶ Değişik baskıları bulunan Akîdetu't-Tahaviyye için biz *Mecmû'l-Mutûni'l-Kebîr* (Matbaatü'l-Osmaniyye el-Mısıriyye, 1347) isimli eserin içinde yer alan metni esas aldık. Vereceğimiz sayfa numaraları bu baskıya ait olacaktır. et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Akîdetu't-Tahaviyye*, Mısır, 1347, 118.

⁷ Uludağ, Süleyman, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akâid)*, İstanbul, 1991, 28; Aytekin, Arif, *Tahâvî Akidesi ve Selef Akidesindeki Yeri*, İstanbul, 1996, 7-8.

⁸ Topaloğlu, *Kelâm İlmi Giriş*, 127; Uludağ, a.g.e, 28.

⁹ Aytekin, Arif, *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, *DİA*, İstanbul, 1989, II, 259.

Es-Sevâdü'l-A'zam ile *El-Akidetu't-Tahâviyye*'nin...

- *Devlet Başkanına ve Valilere İsyân Edilemeyeceği, Onlara İtaatin Allah'a İtaat Olduğu.
- *Şaz Görüşlerden ve Muhalefetten Kaçınmanın Gerekli Olduğu,
- *Güven Veren ve Adaletli Olanları Sevmenin, Hıyanet ve Zulüm Sahiplerine Buğz Etmenin Gerekliliği
- *Mest Üzerine Meshetmek
- *Kıramen Katibîn/ Şerefli Yazıcılar
- *Ölüm Meleği
- *Kabir Azabı
- *Münker- Nekir Suali
- *Kabrin Cennet Bahçelerinden Bir Bahçe, Cehennem Çukurlarından Bir Çukur Olması
- *Ba's, Arz, Hesap, Kitapların Okunması
- *Sırat, Mizan
- *Cennet Ve Cehennem
- *Hayır ve Şer
- *İstitâa Meselesi
- *İnsan ve Fiilleri (*Ef'âlü'l-İbâd*)
- *Teklîf-i Mâlâ Yutâk Meselesi
- *Hayattakilerin Ölüler İçin Duaları
- *Allah'ın Rızası ve Gazap Etmesi
- *Ashabı Sevmenin ve Onları Hayır Sözden Başka Bir Şeyle Anmamının Gerekliliği
- *Hilafet Meselesi
- *Aşere-i Mübeşşere'yi Sevmek ve Onların Cennetlik Olduklarına Tanıklık Etmenin Gerekliliği
- *Selef Âlimlerin Güzel Sözlerle Anılması
- *Nebi ve Evliyanın Dereceleri; Bir Tek Nebinin Bütün Evliyadan Faziletli Olması.
- *Kıyamet Alâmetleri
- *Deccal'in Çıkması, Dabetü'l-Arz'ın Çıkışı
- *Hz. İsa'nın Semadan İnmesi, Güneşin Batıdan Doğması,
- *Kahin'in Bildirdiklerinin Doğrulanmaması
- *Toplulukta Sevap, Ayrılıkta Azabın Olduğu
- *Bütün Yeryüzü ve Gökyüzünde Allah'ın Dininin İslâm Olduğu; Onun Haricinde Başka Bir Dinin Kabul Edilmeyeceği

3- İKİ AKAİD METNİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Anılan başlıklara bakarak Ebu Cafer et-Tahâvî'nin bu risalesinde hemen hemen akâid problemlerinin çoğuna temas ettiğini söyleyebiliriz. Fakat o da Hakîm es-Semerkandî gibi ele aldığı konuları bir bütünlük içerisinde işleyememiş, farklı yerlerde konunun değişik yönlerine temas etmiştir. Bununla birlikte Tahâvî'nin akidesinin *Sevâdü'l-A'zam*'a nispetle daha düzenli ve sistematik olduğu söylenebilir.

es-Sevâdü'l-A'zam'da olduğu gibi Tahâvî'nin akidesinde de, eşyanın hakikati, ilim elde etme yolları ve âlemin mahiyeti gibi konulara temas edilmemiştir. Bunun sebebi de her iki akaid yazarının aynı çağda yaşamış olmalarına, o zamanlarda anılan konuların tartışılmadığıyla izah edilebilir.

Tahâvî akaidinde konuları işlerken kısa ve özlü ifadelerle Ehl-i sünnet'in selef akidesini açıklayıp, yorumlarken diğer fırkaların görüşlerine değinmemiştir. Bununla birlikte o eserinin sonunda Müşebbihe, Cehmiyye, Cebriyye, Kaderiyye, Rafıza (Şîa)

vb.nın görüşlerinden koruması için Allah'a niyazda bulunmaktadır. Çünkü onları reddedilmiş ve hevâ mahsulü görüşler olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

Her iki *akâid* metninde birlikte görülen en belirgin özellik, ele alınan konuları Kur'an-ı Kerim'den alınan delillerle desteklemeleridir. *Sevâdü'l-A'zam*'da Kur'anî delillerin yanı sıra Hz. Peygamber'in hadisleri de delil olarak bolca zikredilmektedir. Tahâvî işlediği konuların izahını yaparken Kur'an ve sünnetin dışında başka bir delil kullanmazken, Hakîm es-Semerkindî bunlarla birlikte aklî ve nazarî delillerden de istifade etmiştir. Dolayısıyla o akâid meselelerine aklî izah tarzları da getirmeye çalışmıştır.

Bu iki risalenin içeriklerini birlikte karşılaştırdığımızda, her iki metinde de aşağıdaki konuların birlikte ele alınıp incelendiğini görmekteyiz:

- *Allah'ın Sıfatları
- *Rü'yetullah
- *Kur'an'ın Allah Kelamı Oluşu ve Mahluk Olup Olmadığı Meselesi
- *İmanın Tanımı, İmanın Dil ile İkrar Kalb ile Tasdik Olduğu
- *Mürtekibü'l-Kebire
- *Helal Saymadıkça Günah İşleyen Kible Ehlinin Küfürle İtham Edilmeyeceği
- *İnsan Fiillerinin Yaratılması (Ef'âlü'l-İbâd)
- *Kabir Azabı
- *Münker- Nekir Suali
- *Ba's/Diriliş, Arz, Hesap, Kitapların Okunması
- *Sırat, Mizan
- *Cennet ve Cehennem
- *Mi'rac
- *Havz
- *Şefaât
- *Aşere-i Mübeşşereyi Sevmenin ve Onların Cennetlik Olduklarına Tanıklık Etmenin Gerekliliği
- *Hz. Peygamber'in Ashabına Buğz Edilmeyeceği ve Hayırdan Başkası ile Anılmayacağı
- *Allah'ın Rızası ve Gazap Etmesi
- *Hayır ve Şerrin Takdirinin Allah'tan Olduğu
- *Hayattakilerin Ölüler İçin Duaları
- *Evliyanın Kerameti.
- *Nebi ve Evliyanın Dereceleri
- *İslam Toplumuna Muhalefet
- *İyi ve Kötünün Arkasında Namaz
- *Mestler Üzerine Meshetmek.
- *Dört Büyük Halifenin Fazilet Sıralaması ve Halifeliklerinin Geçerliliği

Zikrettiğimiz bu konular her iki eserde de birlikte ele alınmış olmasına rağmen itikadî meselelerin işleniş tarzında aralarında farklılıklar göze çarpar. Burada konuları ana başlıklar halinde ele alarak müelliflerin bu meselelere yaklaşım tarzlarını ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁰ et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Akîdetu't-Tahaviyye*, 126.

I. İLÂHİYAT BAHİSLERİ

1-Allah'ın Birliği ve Sıfatları

Tahâvî risalesine Allah'ın birliğini vurgulayarak başlarken Semerkandî imanda istisna yapılmaması gereğini vurgulayarak başlamıştır. Tahâvî, Allah'ın birliğini zat ve sıfatları yönüyle ele almakta onun ortağı ve benzeri olmadığını vurgulamaktadır. Zat ve sıfatları açısından ezeli ve ebedî olduğunu, sıfatlarında sonradan herhangi bir değişikliğin söz konusu olamayacağını belirtmektedir.¹¹

Semerkandî'ye göre Yüce Allah ezeli ve ebedî olarak yaratıcıdır. Allah yaratılanları yaratmadan önce de yaratıcıydı. O'nun bu halinde bir değişiklik olmaz. O kendi zatiyla âlim, kendi zatiyla kâdirdir. O'nun dışındakilerden ilime sahip olanların âlimlikleri mecazîdir. Hakiki âlim ve kâdir Yüce Allah'tır.¹² Allah hiçbir şeye benzemez. Yaratıklarından herhangi bir şey onun benzeri değildir. Bu konudaki görüşünü Kur'anî delillerle desteklemektedir. Allah için mekan, zaman, gelme ve gitme ispat edilemez. Zira onlar yaratılmışların sıfatlarıdır. İmanın tamamı, keyfiyetiyle meşgul olmaksızın Allah'ı tanımak ve bilmektir. Müteşabih ayetlere ve haberî sıfatlara tefsir edilmeksizin inanılması gerektiğini belirten müellif, onları yorumlayanların ise bidatçi ve ta'til ehlinde olduğunu ileri sürer.¹³

Bu sebeple Hakîm es-Semerkandî, haberî sıfatlar konusunda Selef'in tutumunu benimsemiş, onları te'vile taraftar olmamıştır. Bu sıfatlar hakkında farz olanın onları tefsir ve yorumlamak değil, olduğu hal üzere onlara inanmak olduğunu vurgulamıştır.

Semerkandî isimlerini anmaksızın Yüce Allah'ın zati, subûti, fiilî ve haberî sıfatlarını kendine özgü bir üslupla ele almıştır.

2. Rü'yetullah

Her iki *akide* sahibi de nasıllığı bilinmeksizin ve ihata edilmeksizin Allah'ın ahiret âleminde cennetlik mü'minler tarafından görüleceğini kabul ederek bunda herhangi bir şüphenin olmadığını beyan etmişlerdir. Semerkandî, Allah'ın baş gözüyle görüleceğini inkâr ederek, kalb gözüyle görülebileceğini söyleyenleri sapıklık ve bidatçilikle itham etmektedir. O bu konudaki düşüncesini Kur'an ve hadisten delillerle desteklemektedir.¹⁴

Her iki müellifin de bu konuya yaklaşımı, Ehl-i sünnet bakış açısını yansıtmaktadır.

¹¹ *Akidetu't-Tahaviyye*, 118-119.

¹² Semerkandî, Hakîm, *Kitabü's-Sevâdi'l-A'zam Fî'l-Kelâm*, İstanbul, 1304, 21

¹³ *Sevâdü'l-A'zam*, 26-27

¹⁴ *Akidetu't-Tahaviyye*, 119-120; *Sevâdü'l-A'zam*, 18.

3. Kur'an'ın Mahluk Olup Olmadığı Meselesi

Tahâvî, Kur'an'ın zuhurundan itibaren keyfiyeti bilinmeksizin Allah kelâmı olduğunu, Peygamber'e vahiy olarak indirildiğini, yaratılmışların sözü gibi mahluk olmadığını vurgulamakta, onun beşer sözü olduğunu iddia edenlerin kâfir olduklarını ileri sürmektedir.¹⁵

Hakîm es-Semerkandî ise, “mushaflarda yazılı olan Kur'an'dır ve o Allah'ın kelâmıdır; hakikatte o yaratılmamıştır” diyerek Kur'an'ı tanımlamakta, yaratılmamış olduğu inancını taşımaktadır. Ancak o Kur'an'ı yazan kalemin ve kağıdının mahluk olduğu, onun haricinde yazılma ve okumanın mahluk olmadığı kanaatindedir. Bu konudaki inancını da Hz. Peygamberden ve Ebu Hanife'den gelen rivayetlere dayandırmaktadır. Tahâvî gibi Semerkandî de Kur'an'ın mahluk olduğunu söyleyen Mu'tezile ve Cehmiyye'yi küfürle itham etmekte, kâfir olduklarında şüphe bulunmadığı şeklindeki yorumuyla da katı ve sert bir tutum sergilemektedir.¹⁶

4. İman- Amel İlişkisi

Her iki akaid risalesinde de imanın tanımı aynı tarzda yapılmaktadır. Buna göre, iman dil ile ikrar kalb ile tasdiktir. Semerkandî'ye göre, kalbiyle Allah'ı bilip, diliyle bunu ikrar etmeyen kimse kâfirdir. Diliyle ikrar edip, kalbiyle Allah'ı tanımazsa bu kimse de münafıktır. O, imanı dille ikrar olmaksızın yalnızca kalble tarif edenlerin Cehmî, kalble olmaksızın yalnızca dille ikrar olarak tarif edenleri de Kerrâmî, dil ile ikrar, kalb ile tasdik ve organlarla amel etmek olarak tanımlayanları da bidatçi olarak görmektedir. Semerkandî, imanı amelden, ameli de imandan başka bir şey olarak görmekte ve o şekilde değerlendirmektedir.¹⁷

Semerkandî, imanda artma ve eksilmenin olabileceğini kabul etmemektedir. Onun düşüncesinde artma ve eksilme ancak fiillerde söz konusu olabilir. O aynı zamanda artma ve eksilmenin yaratılmış şeylerde olabileceğini, imanın ise Allah vergisi olduğunu dolayısıyla artma ve eksilmeyi kabul etmeyeceğini vurgulamaktadır.¹⁸ Müellif imanın artması ile ilgili ayetteki¹⁹ artışı da sahabeden bazılarının “yakîn” bazılarının da “tasdik” bakımından artacağı şeklinde yorumladıklarını söylemektedir.²⁰

Tahâvî ise imanın artıp eksilmeyeceği konusunda herhangi bir şey söylememekle birlikte imanın bir tek şey olduğunu, ehlinin de imanın aslında eşit olduklarını,

¹⁵ *Akîdetu't-Tahaviyye*, 119

¹⁶ *Sevâdü'l-A'zam*, 11-12, 22-24.

¹⁷ *Sevâdü'l-A'zam*, 26, 28.

¹⁸ *Sevâdü'l-A'zam*, 10, 33.

¹⁹ *Tevbe*, 9/124.

²⁰ *Sevâdü'l-A'zam*, 33.

mü'minlerin aralarındaki üstünlüğün de gerçekte, hevâya muhalefetle olduğunu bildirmektedir.²¹

Her iki müellif de iman ile İslam'ın birbirinin eşiti olup olmadığı konusuna değinmemişlerdir.

5. İnsanın Fiillerinin Yarattılması (*Ef'âlü'l-İbâd*)

Her iki çalışmada da insanların fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı kaydedilmektedir. *Sevâdü'l-A'zam*'da Allah'ın bütün fiil ve sıfatlarının yaratılmadığı vurgulanmakta, insanların fiillerinin ise ezeli olmadığı için Allah tarafından yaratıldığı belirtilmektedir. Yarattmanın nasıl olduğu ve mahiyeti ile ilgili herhangi bir malumat da verilmemektedir.²²

Akidetu't-Tahâviyye'de ise insan fiillerinin Allah tarafından yaratıldığı, insanlar tarafından da kesb edildiği vurgulanmaktadır. Semerkandî bu konudan bahsederken “kesb” tabirini kullanmadığı halde, Tahâvî hem “kesb” tabirini hem de “halk” tabirini kullanmaktadır. Ancak Tahâvî ne “kesb” tabirini ne de “halk” tabirini tanımlamaktadır. O fiille teklif arasında bir ilişki kurmaktadır. Buna göre Allah, insanlara ancak güç yetirebilecekleri şeyleri teklif etmekte, insanlar da ancak Allah'ın teklif ettiği şeylere güç yetirebilmektedirler. Netice olarak Tahâvî'ye göre her şey Allah'ın dilemesi/*meşiet*, ilmi, kazası ve kaderi ile olmaktadır.²³

6- Mürtekib-i Kebire Konusu

Akaid sahiplerinin bu konuyu ele alışlarındaki amaç açıkça zikredilmese de Hariciler, Mutezile ve Mürcie'nin bu konudaki görüşlerini reddetmektir.

Hariciler büyük günah işleyenin kâfir; Mu'tezile, imanla küfür arasında bir yerde, fasık, tevbe etmeden ölürse kâfir olacağını söylemişlerdir. Mürcie ise, büyük günahın imana herhangi bir zarar vermeyeceğini dolayısıyla kişiyi imandan çıkarmayacağını söylemiştir. Yine onlara göre, imanla birlikte masiyetin zararı olmadığı gibi, küfürle birlikte taatın da bir faydası yoktur.²⁴

Her iki müellif de helal kılmadıkça bir günahı dolayısıyla kible ehlinin küfürle itham edilemeyeceği kanaatindedir. Ancak Tahâvî, “imanla birlikte günahın sahibine zarar

²¹ *Akidetu't-Tahaviyye*, 122-123.

²² *Sevâdü'l-A'zam*, 11

²³ *Akidetu't-Tahaviyye*, 124-125.

²⁴ Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1411/1990, c. I, 204, 229-231; Kâdî Abdülcabbar, Ahmed, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1416/1996, 701-702; Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkahir, *El-Fark Beyne'l-Fırak, (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, çev. E.Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1991, 59; Şehristânî, Ebi'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs, c. II, 42; Nişvânü'l-Himyari, Ebû Said, *el-Hûru'l-Iyn*, thk. Kemal Mustafa, Kahire, 1948, 204-205.

vermeyeceğini söyleyemeyiz; onların müminlerden olmasını arzu ederiz, onların cennette olacağına emin olarak şahitlik edemeyiz, onların günahlarının yarlığanmasını diler, onların durumlarından ümit kesmeyiz” demek suretiyle, Mürcie’ye cevap vermiş olmaktadır. Bununla birlikte Tahâvî, imandan olan herhangi bir şeyi inkâr etmedikçe bireyin imandan çıkmayacağını da vurgulamaktadır. Semerkandî ise, bir kâfirin iman etmediği sürece bütün iyilikleri ve taatları yapmasıyla küfürden çıkıp, mümin olamayacağı gibi, bir müminin de Allah’ı inkâr etmedikçe bütün kötülükleri yapmasıyla imandan çıkıp kâfir olamayacağını söylemektedir. Bu görüşünü desteklemek için de Allah’ın günahkar kullarına “*Ey iman edenler! Bir daha dönmek üzere Allah’a tevbe edin ...*”²⁵ şeklinde hitap etmesini delil olarak ileri sürmektedir. Burada onlara müminler diye hitap edilmiş, kâfirler olarak hitap edilmemiştir. Demek ki, günahlar insanı imandan çıkarmamaktadır. Semerkandî bu konuda başka naklî deliller de zikreder.²⁶

Tahâvî, büyük günah meselesini müstakil bir mesele olarak ele almaktadır. Onun bu konudaki kanaati şu şekildedir: Büyük günah sahibi, mü’min olarak fakat tevbe etmeden ölürse, onların durumu Allah’ın iradesi ve hükmüne kalmıştır. Allah isterse onların günahlarını bağışlamak suretiyle affeder, isterse cehennemde azap eder. Affi O’nun ihsanı ve rahmeti, azabı ise adaletidir. Neticede ona göre, büyük günah sahibi cehennemde ebedi olarak kalmayacak, Allah’ın rahmeti ve şefaathçilerin şefaati ile oradan çıkarak cennete girecektir. Allah kendisini tanıyanları inkâr edicilerle aynı konumda bırakmayacaktır.²⁷

Tahâvî bu meselede Semerkandî’den daha ayrıntılı bilgi vererek konunun aydınlığa kavuşmasına yardımcı olmuştur. Tahâvî’nin büyük günah meselesine yaklaşımı selefi metodu çağrıştıran, Semerkandî daha serbest bir yaklaşım sergiler görünmektedir.

Neticede büyük günah sahibi kâfir olarak adlandırılmazsa da küçük de görülemez.

8. Hayır ve Şer

Her iki müellif de hayır ve şerrin takdirinin Allah’tan olduğunu belirtmişlerdir.

Sevâdü’l-A’zam müellifine göre, hiçbir şey Allah’ın kazasının dışında olamadığı gibi insanlar da Allah’ın kazasından müstağni değildirler. Kaza insanların fiilleri için delil olmadığı gibi, kazaya dayanmak ya da onu inkâr etmek küfürdür. Allah’ın kazasını reddetmek ve onu inkâr etmekte küfür olmaktadır. İman ise bu iki durum arasında olmaktadır. Kaderî Allah’ın kazasını inkâr ettiğinden dolayı küfre düşerken, Cebrî ise kazaya dayanarak kulluk görevlerini terk etmesinden dolayı küfre düşmüştür. Bu ikisi arasında bir yol tutan ise sağlam bir kulpa tutunmuş ve Allah’ın yoluna yönelmiş olmaktadır.

²⁵ Tahrîm, 66/8.

²⁶ *Sevâdü’l-A’zam*, 7; *Akîdetü’t-Tahaviyye*, 122.

²⁷ *Akîdetü’t-Tahaviyye*, 123.

Semerkandî, hayır ve şerrin insandan olup, Allah'ın onda bir etkinliğinin olmadığını söyleyen Kaderîlerle, hayır ve şerrin Allah'tan olup insanın onda bir etkinliğinin bulunmadığını iddia eden Cebrîleri ümmetin Mecusileri olarak itham eder. Zira ona göre, Cebrîler kulluğu Allah'a, Kaderîler ise Rububiyeti/ Rabliği kendi nefislerine izafe etmişlerdir. Cebrîler hayır ve şerrin Allah'tan olduğunu iddia ederek kendilerini günahattan mazûr gördükleri gibi, kâfirleri de küfürlerinden mazûr görmüşlerdir. Kaderîler ise hayır ve şerrin kendilerinden olduğunu iddia etmekle Allah'ın onda bir meşîet/ iradesinin olmadığını söylemişlerdir.

Taat, Allah'ın kazası, kaderi, yardımı, dilemesi, rızası ve emri ile meydana gelirken, masiyet, Allah'ın kazası, kaderi, hızlanı olmakla birlikte emri ve rızası olmaksızın meydana gelmektedir. Semerkandî'nin hayır ve şer, taat ve masiyet hakkındaki yorumlarından hareketle Ebû Hanife'nin bu konudaki görüşlerini takip ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sevâdü'l-A'zam müellifi, hadislerle dayanarak hayır ve şer fiillerin insanlardan meydana geldiğini, hayır ve şerrin takdir edilmesinin de Allah'tan olduğunu kabul etmenin en uygun izah tarzı olacağını ileri sürmektedir.²⁸

Tahâvî, hayır ve şerrin mahiyeti hakkında bilgi vermemiş yalnızca “hayır ve şer kullara takdir edilmiştir” demekle yetinmiştir.²⁹

II. NÜBÜVVET BAHİSLERİ

Tahâvî, peygamberlik konusunda fazla bir şey söylememektedir. O yalnızca Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve kendisi tarafından seçilerek gönderilmiş son peygamberi olduğunu vurgulamakla yetinmektedir.³⁰

Sevâdü'l-A'zam sahibi ise peygamberlik konusuna değinmemektedir. O yalnızca Hz. Peygamber'in şefaati ve Mirac'ından söz etmektedir.

Bu risalelerde peygamberlik meselelerinden söz edilmemesi, ilk dönemlerde nübüvvet kurumu ile ilgili münakaşa ve tartışmaların çıkmadığını göstermesi açısından önemli bir tespittir.

1. Mi'rac

Her iki risalede de Hz. Peygamber'in Mi'râc'ının hak olduğu belirtilmekte, onun önce Beytü'l-Makdis'e vardığı, oradan da Allah'ın dilediği kadar semalara yükseldiği vurgulanmaktadır.

Mi'rac'ın keyfiyeti hakkında bilgi vermeyen Semerkandî, ayetlerle sabit olan

²⁸ *Sevâdü'l-A'zam*, 8.

²⁹ *Akidetu't-Tahaviyye*, 124.

³⁰ *Akidetu't-Tahaviyye*, 119.

İsrâ'yı inkâr edenin kâfir, miracı inkâr edenin ise bidatçi olduğunu söylemektedir. O her zaman olduğu gibi bu konuyu da naklî delillerle ispatlamaya çalışmaktadır.³¹

Tahâvî ise Mi'rac'ın keyfiyeti hakkında az da olsa bilgi vermektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in Mi'racı, şahsen vuku bulmuştur. Önce semaya oradan da Allah'ın dilediği yüceliklere ulaşmış, Allah orada ona ikramda bulunarak dilediği şeyleri ona vahy etmiştir.³²

2. Evliyanın Kerameti ile Nebi ve Evliyanın Dereceleri

Evliyanın kerameti konusunda Semerkandî Tahavî'den daha kapsamlı bilgiler vermektedir. Ona göre evliyanın kerameti doğrudur, inkâr edilemez. İnkâr eden bidatçi konumundadır. Semerkandî, Kur'an'da anlatılan geçmiş milletler hakkındaki keramet türünden hadiseleri örnek vererek, evliyanın kerametinin doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadır.³³

Her iki akaid sahibi de keramet haricindeki istidrac nevinden harikulade hallerden söz etmemektedirler.

Her iki müellife göre de peygamberlerin derece ve düzeyleri evliyaların derece ve düzeylerinden yüce ve üstündür. Çünkü evliyalar Allah ve resulüne itaat etmedikçe peygamberlerin derecelerine ulaşamazlar. Evliyaların derecelerinin peygamberlerden üstün olduğunu söyleyenler ise Kerramîlerdir. Tahavî ise, bir tek peygamberin bütün evliyalardan daha faziletli ve üstün olduğunu belirtir.³⁴

III. AHİRET VE AHİRETE İLİŞKİN BAHİSLER

1. Kabir Azabı ve Münker- Nekir Sualı

Her iki akaid risalesinde de kabir azabının hak olduğu ifade edilmekte ise de keyfiyetine dair herhangi bir malumat verilmemiştir. Tahavî'nin "Ona müstehak olanlar için kabir azabına inanırız." demekle yetinmesine rağmen, Semerkandî, kabir azabını inkâr edenin sapık bidatçi bir Mu'tezilî olduğunu söylemekte, ayet ve hadislerden deliller ileri sürerek onun gerçek olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Semerkandî, Hz. Peygamber'in her gece Mülk sûresini okuyanın kabir azabından korunacağını söylediğini bildirerek kabir azabından korunma yolunu da göstermektedir.

Yine her iki müellif kabir azabı konusunda "kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe, cehennem çukurlarından bir çukur olduğu" doğrultusunda Hz. Peygamber'den bir rivayette bulunmaktadırlar.

³¹ *Sevâdü'l-A'zam*, 14.

³² *Akîdetu't-Tahaviyye*, 120.

³³ *Sevâdü'l-A'zam*, 19; *Akîdetu't-Tahaviyye*, 126

³⁴ *Sevâdü'l-A'zam*, 18-19; *Akîdetu't-Tahaviyye*, 125-126

Kabirdeki ölüler için Münker-Nekir sualinin hak olduğunu, Rabb'inin, dininin ve peygamberinin kim olduğu sorusunu yönelteceklerini bildiren müellifler, bu sorgunun mahiyeti hakkında da doyurucu izahlar yapmamışlardır. Semerkandî bu suali inkâr edenin Kaderî olduğunu ifade ettikten sonra hadislerden deliller getirmek suretiyle görüşünü desteklemeye çalışmaktadır. Bu hadislerden birinde Hz. Ömer'in "bu soru esnasında aklım başımda mı olacak" sorusuna karşılık Hz. Peygamber'in "evet ya Ömer" dediği rivayet edilmektedir.³⁵

2. Ba's/Diriliş, Arz, Hesap, Kitapların Okunması

Her iki risalede de kıyamet gününde amellerin karşılığının alınması için öldükten sonra dirilmenin gerçek olduğu belirtilmektedir. Tahâvî bu konuda herhangi bir delile yer vermezken Semerkandî, naklî delillerle dirilişi kanıtlamaya çalışır. Ona göre, dirilişi inkâr edenler Dehriyye'dir; bu tavırları onların küfürlerini gerektirir.³⁶

Her iki müellif'e göre, kıyamet günü kitapların (amel defterlerinin) okunması gerçektir. Ayetlerle varit olan bu durumu inkâr eden Allah'ı inkâr etmiş olur. Hesaba çekilmek de Kur'ani delillerle sabittir. Bu konularda Tahâvî delile müracaat etmeksizin bunlara inandıklarını ifade ederken, Semerkandî naklî delillerle bunların vuku bulacağını kanıtlamaya çalışır. Bunları inkâr eden kâfir olmaktadır.³⁷

3. Mizan ve Sırat

Tahâvî mizan ve sıratın mahiyetlerinin ne olduğunu belirtmeden mizan ve sıratın hak olduğunu belirtmektedir.³⁸ Semerkandî ise Cehennem üzerinde kurulan sırat köprüsünün hak olduğu hususunu ayet ve hadislerden getirdiği kanıtlarla açıklamaya çalışmıştır. Amellerin tartılması için kantarların (*Mizan*) bu sırat üzerine kurulacağını söylemesi ise farklı bir anlayışı sergiler gözükmektedir.³⁹

4. Şefaât

Akidetu't-Tahâvî'de hadislerde varit olduğu şekliyle şefaatin hak olduğu belirtilmekle yetinilmektedir.⁴⁰

Hakim es-Semerkandî ise, Hz. Peygamber'in ümmetinden büyük günah sahiplerine şefaât edeceğini bunun da gerçek olduğunu vurgulamaktadır. Şefaati inkâr edenleri bidatçilikle nitelemektedir. Semerkandî, şefaatin gerçek olduğunu naklî delillerle kanıtlamaya çalışmaktadır.

³⁵ *Sevâdü'l-A'zam*, 12-13; *Akidetu't-Tahaviyye*, 124.

³⁶ *Sevâdü'l-A'zam*, 29.

³⁷ *Sevâdü'l-A'zam*, 15; *Akidetu't-Tahaviyye*, 124.

³⁸ *Akidetu't-Tahaviyye*, 124.

³⁹ *Sevâdü'l-A'zam*, 15.

⁴⁰ *Akidetu't-Tahaviyye*, 120.

Hakim es-Semerkandî, yalnızca Hz. Peygamber'in şefaatinde söz etmekte, diğer peygamberlerin, Hz. Peygamber'in ümmetinden hayırlı kimselerin şefaatinde söz etmemektedir. Bununla birlikte o yalnızca büyük günah sahipleri için şefaatten bahsetmekte, küçük günahların şefaate konu olup olmadığından ise haber vermemektedir.

5. Cennet ve Cehennem

Her iki akaid sahibine göre Cennet ve Cehennem şu anda yaratılmışlar, ebediyete kadar da yok olup son bulmayacaklardır. Yani ikisi de ebedîdirler.

Semerkandî, Cennet ve Cehennem'in şimdi yaratılmış olmayıp sonradan yaratılacağını söyleyenlerin kâfir olduğunu; içindekilerle birlikte helak olacaklarını söyleyenlerin ise Cehmiyye'den olduklarını belirtir. Cennet ve Cehennem'in yaratılmış olduklarına dair Kur'an'dan ve hadisten deliller zikreder.

Tahâvî ise Cennet ve Cehennem'in insanlar yaratılmadan önce Allah tarafından var edildiğini sonradan da insanların yaratıldığını belirtir.⁴¹

6. Mest Üzerine Meshetmek

Mest üzerine meshetmek aslında fikhî bir mesele olmasına rağmen her iki akaid sahibi de eserlerinde bu konuya yer vermişlerdir.⁴² Hakim es-Semerkandî mestler üzerine meshetmenin misafirler için üç gün üç gece, mukimler için bir gün gece olduğunu belirtmektedir. O savaş ve barış esnasında da mestler üzerine meshedilebileceğini ifade eder. Çıplak ayak üzerine meshedilemeyeceğini söyleyen Semerkandî, bu uygulamanın Şîa mezhebinin görüşü olduğunu ifade eder.⁴³ Bu ve benzeri görüşlerinden olsa gerek onlara iyi dileklerde bulunmaz. Onun bu tavrı da onların bu konudaki uygulamalarını doğru bulmadığı anlamına gelmektedir.

Semerkandî'nin konuya bu şekildeki yaklaşımı, Ehl-i sünnetle Şîa arasında geçmişten gelen ihtilafı yansıması açısından önem taşımaktadır. Şîa'nın görüşünü doğru bulmayıp, benimsemediklerini ortaya koymak için Sünnî âlimler fikhî bir meseleyi akaid konuları arasında işlemişlerdir. Bu onların Kitap ve Sünnet'e bağlılıklarındaki hassasiyeti yansıması açısından önem arz etmektedir.

Tahâvî ise "haberlerde geldiği gibi barış ve savaş esnasında mestler üzerine meshetmeyi kabul ederiz" demekle süresi ve niçin bu konuyu ele aldığı hususunda herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.⁴⁴

⁴¹ *Sevâdü'l-A'zam*, 15-16; *Akîdetu't-Tahaviyye*, 124; Bu konuda teferruatlı bilgi için bkz. Selim Özarlan, *İslâm'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Konya, 2001.

⁴² *Sevâdü'l-A'zam*, 10; *Akîdetu't-Tahaviyye*, 124.

⁴³ *Sevâdü'l-A'zam*, 10.

⁴⁴ *Akîdetu't-Tahaviyye*, 124.

7. İyi ve Kötünün Arkasında Namaz

Her iki müellifte kible ehlinde olan her iyi ve kötü kimsenin arkasında namaz kılınabileceğini belirtmişlerdir.⁴⁵

Semerkandî, Şîa'nın buna muhalefet ederek her iyi ve kötü(imam)nün arkasında namaz kılmayı doğru bulmadıklarını söylemiştir. Hakîm es-Semerkandî bu şekilde düşünenleri bidatçilikle suçlamıştır.⁴⁶

Tahâvî ise bu kimseler hakkında bu kötü nitelikler kendilerinde ortaya çıkmadıkça onların küfür, nifak ve şirkte olduklarına tanıklık edilemeyeceğini vurgulamaktadır.⁴⁷

8. Hayattakilerin Ölüler İçin Duaları

Her iki risalede de hayattakilerin ölüler için yapmış oldukları dua ve sadakaların onlara fayda vereceği belirtilmektedir.

Hakim es-Semerkandî, bu dua ve sadakaların ölümlere fayda vereceğini inkâr edenlerin Mu'tezile olduğunu bildirdikten sonra dua ve sadakaların ölümlere fayda vereceğine dair Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler vermektedir. Bu hadislerden birisi de şudur: Hz. Peygamber'in ölülerinize hediye veriniz" demesi üzerine orada bulunanlar "nasıl bir hediye ey Allah'ın elçisi" diye sorarlar. Bunun üzerine Allah resulü "dua ve sadaka hediyesi" diye cevap vermiştir.⁴⁸

Tahâvî, Allah'ın duaları kabul edip ihtiyaçları gidereceğini ve gücünün her şeye yettiğini, hiç kimsenin ondan müstağni olamayacağını belirtmek suretiyle konuya farklı bir yaklaşım getirmektedir.⁴⁹

4. HİLAFET VE İMAMET MESELESİ

Dört Büyük Halifenin Fazilet Sıralaması ve Halifeliklerinin Geçerliliği

Hakim es-Semerkandî'ye göre Hz. Peygamberden sonra onun ashabından ya da ümmetinden Hz. Ebû Bekir'den daha faziletli hiç kimse yoktur. Onun fazileti kitap ve sünnetle sabittir. Hz. Ebû Bekir'in insanlar üzerindeki hilafeti geçerli ve sahihtir.

Ebû Bekir'den sonra insanların en faziletlisi Ömer b. Hattab, ondan sonra Osman b. Affan, ondan sonra Ali b. Ebi Talib'dir ve bunların halifelikleri muteber ve geçerlidir.⁵⁰

Tahâvî de Hz. Peygamberden sonra hilafete en layık olanın bütün ümmetin en faziletlisi olduğundan dolayı Hz. Ebu Bekir, ondan sonra Hz. Ömer, ondan sonra Hz. Osman ondan sonra da Hz. Ali'nin olduğunu belirtir. Ona göre Hulefâu'r-Raşidûn ve

⁴⁵ *Sevâdü'l-A'zam*, 6; *Akidetu't-Tahaviyye*, 123.

⁴⁶ *Sevâdü'l-A'zam*, 6.

⁴⁷ *Akidetu't-Tahaviyye*, 123.

⁴⁸ *Sevâdü'l-A'zam*, 13.

⁴⁹ *Sevâdü'l-A'zam*, 13; *Akidetu't-Tahaviyye*, 125.

⁵⁰ *Sevâdü'l-A'zam*, 16-17.

Eimmetu'l-Mehdiyyûn olan bu zatlar hak ve adalet üzerine hükmetmişlerdir.⁵¹

Her iki müellif de halifede bulunması gereken şartların neler olduğu hususunda bir şey söylemedikleri gibi, halifenin seçimle mi yoksa nass ile mi belirleneceği konusunda da herhangi bir şey söylememişlerdir.

Bu şekilde ele aldığımız her iki risalede işlenen belli başlı konuları ana temalarıyla karşılaştırdıktan sonra şunları söylememiz mümkün gözükmemektedir:

Her iki akaid sahibi hemen hemen bütün konularda aynı tarzda düşünmektedirler. Bu da her iki müellifin de -Hakim es-Semerkandî'nin Mâtüridî aracılığıyla- Ebu Hanife'nin görüşlerine bağlı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Tahâvî'nin Mısır'da Semerkandî'nin ise Türkistan'da ayrı bölgelerde yaşamalarına rağmen birçok kez aynı meselelere temas etmeleri, Ebu Hanife'ye bağlılıklarıyla birlikte yaşadıkları çağın problemlerini aksettirmesi bakımından da önemli sayılmalıdır.

Makalemizin baş tarafında da temas ettiğimiz gibi, her iki risalenin tertip ve planı birbirine nazaran farklılıklar arz eder. Tahâvî ele aldığı akaid meselelerini daha planlı bir tarzda işleyip özetlerken, Semerkandî daha serbest bir planla kendisince daha önemli bulunduğu konuları naklî ve akfî delillere de müracaat ederek daha teferruatlı bir tarzda ele almıştır.

Bununla birlikte bir müellifin teferruatlıca işlediği bir meseleye diğer müellif yalnızca kısa bir temarla yetinmiş, dolayısıyla aynı konulara değişik bir tarzda ağırlık verilmiştir. Bunun tersi de sıklıkla gözlenmektedir. Yani değişik konulara farklı bir şekilde ağırlık verilmiştir. Bu da her iki müellifin şahsî tercihlerine bağlı olmakla birlikte, daha çok içinde yaşadıkları bölge ve çağın ihtiyaçlarından ve özelliklerinden kaynaklanmıştır.

Bu karşılaştırmamız sayesinde eserlerin yazıldığı dönemde hangi konuların etraflıca ele alınıp tartışıldığını da öğrenmiş bulunuyoruz.

Bunları söyledikten sonra şimdi de bu risalelerden birinde mevcut olup da, diğerinde mevcut olmayan konuları başlıklar halinde tespit etmeye çalışacağız.

I. Hakim es-Semerkandî'nin *Sevâdü'l-A'zam*'ında Bulunup da Tahâvî'nin *Akidetu't-Tahâviyye*'sinde Bulunmayan Konular:

- *İmanda istisna meselesi
- *Kible ehlinden büyük ve küçük her bireyin cenaze namazının kılınması.
- *İman'ın Allah'ın fazlı ve rahmetinden olmak üzere Allah vergisi olması
- *Kıyamet gününde Allah'ın kendisiyle kulları arasında herhangi bir vasıta olmaksızın onları hesaba çekmesi
- *İnanmayan (kâfir)lerin akıllarının Peygamber ve mü'minlerin akıllarıyla eşit olmadığı
- *İman hakikidir, mecazi değildir.

⁵¹ *Akidetu't-Tahaviyye*, 125.

- *Amellerde kıyas
- *Tevfikle birlikte taatın eşit olduğu gibi, hızlanla birlikte günahın eşitliği
- *Kâfir ve Münafık
- *Allah için mekan, zaman, gelme ve gitmenin ispat ve nispet edilememesi
- *Bazı vakitlerde kazanmanın farz kılınışı
- *İmanın amelden ayrı oluşu
- *İyilik yapanla (*muhsin*) kötülük yapanın (*musî*) imanının eşitliği.
- *Vitr Namazı
- *İmanın abdestsizliğinin cemaati de bağlayıcılığı
- *Durgun az suda abdest almanın caiz olmayışı
- *Kıyametin kopması
- *Mestleri çıkardıktan sonra ayakların yıkanmasının gerekliliği
- *Yaradan kan ve irinin akmasıyla abdestin bozulduğu ve abdestin yenilenmesinin gerektiği
- *İmanın artmaması ve eksilmemesi
- *Allah'ın lanetine uğramış olan İblis'in, Allah'a kulluk ettiği esnada Allah ve melekler katında mü'min oluşu.
- *Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in putlara taptıkları esnada Allah ve melekler katında kâfir oluşları.
- *Sevenden Allah sevgisi sebebiyle Allah'ın emirlerinin sakıt olmayacağı (İnsandan mükellefiyetlerin hiçbir zaman kalkmayacağı)
- *Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin küfür olduğu
- *(Nasıl bir sonla öleceğini bilmediğinden dolayı) kişinin ömrünün sonu için Allah'tan korkmasının gerekliliği

II. Tahâvî'nin Akidetu't-Tahâviyye'sinde Bulunup da Hakim es-Semerkandî'nin Sevâdü'l-A'zam'ında Bulunmayan Konular:

- *Nübüvvet Meselesi
- *Havz
- *Mîsak,
- *Kader,
- *Levh ve'l-Kalem
- *Arş ve Kürsî
- *İman Esasları
- *Güven Veren ve Adaletli Olanları Sevmek, Hıyanet ve Zulüm Sahiplerine Buğz Etmek
- *Kıramen Katibîn/ Şerefli Yazıcılar
- *Ölüm Meleği
- *Arz
- *İstîtâa Meselesi
- *Teklîf-i Mâlâ Yutâk Meselesi
- *Kıyamet Alâmetleri
- *Kahin'in Bildirdiklerinin Doğrulanmaması
- *Toplulukta Sevap, Ayrılıkta Azabın Olduğu
- *Bütün Yeryüzü ve Gökyüzünde Allah'ın Dininin İslâm Olduğu Onun Haricinde Başka Bir Dinin Kabul Edilmeyeceği

SONUÇ

Dördüncü hicri asır İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde yirmi yıllık farkla çağdaş iki âlimi Hâkîm es-Semerkandî ile Ebû Cafer Tahâvî'nin ortak olarak ele aldıkları akaid meselelerinde hemen hemen aynı görüşleri paylaştıkları belirlenmiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında da her iki müellifin menşe itibariyle Ebû Hanife'nin itikadî ve fikhî görüşlerine bağlı oluşlarının etkin rol oynadığını düşünmekteyiz.

Tahâvî, Selef'in benimsediği metot ve üsluba bağlı kalırken Semerkandî, bu konularda daha serbest hareket etmiş gözükmektedir.

Birbirlerinin temas etmediği konulara değinmiş olmaları da yaşadıkları bölgelerin ihtiyaç ve özelliklerinin farklı olmasıyla izah edilebilir.

Bu risalelerin kendisine konu edindiği akaid meselelerinin zamanla kelâm ilminin temellerini oluşturması da kelâm tarihi açısından bizce önemlidir.

KAYNAKÇA

- AYTEKİN, Arif, Tahâvî Akidesi ve Selef Akidesindeki Yeri, İstanbul, 1996.
- AYTEKİN, Arif, *el-Akaidetü't-Tahâviyye*, **DİA**, İstanbul, 1989.
- BAĞDADÎ, Ebu Mansur Abdulkahir (429/1037), *El-Fark Beyne'l-Fırak, (Mezhepler Arasındaki Farklar)*, Çev. E. Ruhi Fıglal, Ankara, 1991.
- EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Beyrut, 1411/1990.
- İBN NEDİM, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk b. Ebî Ya'kub (385/995), *Fihrist*, thk. Şeyh İbrahim Ramazan, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1415/1994.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı (1946), *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981.
- KÂDÎ ABDÜLCABBAR, Ahmed (415/1024), *Şerhu Usûli'l-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman, Mektebetü'l-Vehbe, Kahire, 1416/1996.
- KÂTİP ÇELEBİ, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1943.
- NİŞVÂNU'L-HİMYERÎ, Ebû Said (573/1178), *el-Hûru'l-Iyn*, thk. Kemal Mustafa, Kahire, 1948.
- ÖZARSLAN, Selim, *İslâm'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Konya, 2001.
- ÖZEL, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990.
- ÖZLER, Mevlüt, *İki Akaid Metni; el-Fıkhu'l-Ekber ile en-Nesefinin Akaidi'nin Muhteva Açısından Mukayeseli Bir Tahlili*, **Atatürk Ü.İ.F.D.**, sayı,14, Erzurum, 1999.
- SEMERKANDÎ, Hakîm (342/953), *Kitabü's-Sevâdi'l-A'zam Fî'l-Kelâm*, İstanbul, 1304.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Ebî'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Ahmed Fehmi Muhammed, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- ET-TAHÂVÎ, Ebû Cafer (321/933), *Akaidetü't-Tahaviyye, (Mecmû'l- Mutûni'l-Kebîr içinde)*, Matbaatü'l-Osmaniyye el-Mısıriyye, Mısır, 1347.
- TOPALOĞLU, Bekir, *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul, 1981.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi (Şerhu'l-Akâid)*, İstanbul, 1991.